

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
LXIV

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
*Др Недељко Богдановић, др Милан Драгичевић,
др Мирослав Николић, др Драгољуб Пејировић,
др Слободан Реметић*

Главни уредник
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

БЕОГРАД
2017

Тања Милосављевић

ЛЕКСИКА СРПСКОГ ПРИЗРЕНСКОГ ГОВОРА

САДРЖАЈ

Предговор	11
УВОД	13
Језичка слика света	13
Дијалекатска језичка слика света српског призренског говора	22
Српски призренски говор	28
Лексика српског призренског говора	34
Методологија	37
Структура рада	41
АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ ЧОВЕК	44
ЛСП <i>ТЕЛЕСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА</i>	47
I. ТГ делови тела	52
I. 1. ТПГ назива делова тела	55
I. 1. 1. ТМГ назива главе и њених делова	55
I. 1. 2. ТМГ назива врата и трупа	59
I. 1. 3. ТМГ назива екстремитета	62
I. 2. ТПГ назива костију	65
I. 3. ТПГ назива унутрашњих органа	66
I. 3. 1. ТМГ назива органа за варење	66
I. 3. 2. ТМГ назива органа за дисање	67
I. 3. 3. ТМГ назива циркулаторних органа	67
I. 3. 4. ТМГ назива органа имуног система	68
I. 3. 5. ТМГ назива органа за мокрење	68
I. 3. 6. ТМГ назива мушких полних органа	68
I. 4. ТПГ назива појава на кожи	68
I. 4. 1. ТМГ назива рожнатих творевина	69
I. 4. 2. ТМГ назива израштаја на кожи	70
I. 4. 3. ТМГ назива ожиљака на кожи	70
I. 5. ТПГ назива телесних течности	71
II. ЛСПГ придева који означавају телесне особине	73
II. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'изглед'	76

II. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом 'раст'	78
II. 3. ЛСПГ придева са хиперсемом 'ухрањеност'	80
II. 4. ЛСПГ придева са хиперсемом 'телесни састав'	81
II. 5. ЛСПГ придева који карактеришу човека са телесним недостатком.	83
II. 6. ЛСПГ придеви који карактеришу човека према изгледу појединих делова тела	85
II. 7. ЛСПГ придева који карактеришу човека према особинама коже	89
II. 8. ЛСПГ придева који карактеришу човека на основу телесних излучевина	91
II. 9. ЛСПГ придева који карактеришу човека према начину говора.	92
III. ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особинама.	95
III. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'изглед'	98
III. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'раст'	101
III. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'ухрањеност'	103
III. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'високи раст / прекомерна ухрањеност'	105
III. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесни састав'	107
III. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесни недостатак'	108
III. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'делови тела'	112
III. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'особине коже'	114
III. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесне излучевине'	116
III. 10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'начин говора'	117
IV. ЛСГ именица којима се номинује човек по полу и узрасту.	120
IV. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'детињство'	122
IV. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'младост'	126
IV. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'зрело доба'	128
IV. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'старост'	129
IV. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'особа истих година'	130
V. ЛСГ глагола којима се означава процес говорења	131
V. 1. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'говори'	133
V. 2. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'разговара'	137
V. 3. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'подстиче'	140
V. 4. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'досађује говором'	141
V. 5. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'изражава однос'	142
ЛСП ПСИХИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА.	146
I. ЛССП <i>тjемjераменjи</i>	150
I. 1. ЛСГ именица са хиперсемом 'ћудљива особа'	152

II. 5. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'сплеткарош'	223
II. 5. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'преварант'	223
II. 6. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према себи'	224
II. 6. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'охола особа'	224
II. 6. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'хвалисава особа'	225
II. 7. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према раду'	225
II. 7. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'вредна особа'	226
II. 7. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лења особа'	228
II. 8. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према новцу'	234
II. 8. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'дарежљива особа'	235
II. 8. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'расипна особа'	236
II. 8. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'шкрта особа'	237
II. 8. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'похлепна особа'	238
II. 9. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према храни'	240
II. 9. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'прождрљива особа'	240
II. 9. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'гадљива особа'	244
II. 10. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према личној хигијени'	246
II. 10. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'уредна особа'	246
II. 10. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'неуредна особа'	247
II. 11. ЛСГ именица са хиперсемом 'начин понашања'	250
II. 12. ЛСГ глагола са хиперсемом 'осрамоти се'	252
III. ЛССП <i>сїособносїи</i>	256
III. 1. ЛСГ придева са хиперсемом 'интелектуалне способности'	257
III. 2. ЛСГ именица са хиперсемом 'интелектуалне способности'	264
III. 3. ЛСГ придева са хиперсемом 'психомоторне способности'	273
ЛСП <i>СОЦИЈАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА</i>	277
I. ЛСГ именица са хиперсемом 'национална и верска припадност'	280
I. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређеног народа'	282
I. 1. 1. ЛСМГ 'припадник српске националности'	282
I. 1. 2. ЛСМГ 'припадник друге нације'	284
I. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређене вере'	289
I. 2. 1. ЛСМГ 'православац'	290
I. 2. 2. ЛСМГ 'иноверац'	290
II. ЛСГ именица са хиперсемом 'професија'	295
II. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'војска'	300
II. 1. 1. ЛСМГ 'војник нижег звања'	302

II. 1. 2. ЛСМГ 'војник вишег звања'	305
II. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'религија'	308
II. 2. 1. ЛСМГ 'православни духовник'	309
II. 2. 2. ЛСМГ 'муслимански духовник'	314
II. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'финансије'	317
II. 3. 1. ЛСМГ 'шеф финансија'	319
II. 3. 2. ЛСМГ 'благајник'	319
II. 3. 3. ЛСМГ 'порезник'	320
II. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'право'	321
II. 4. 1. ЛСМГ 'председник суда'	322
II. 4. 2. ЛСМГ 'судија'	322
II. 4. 3. ЛСМГ 'правни заступник'	323
II. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'обезбеђење и заштита'	324
II. 5. 1. ЛСМГ 'виши полицијски службеник'	325
II. 5. 2. ЛСМГ 'нижи полицијски службеник'	325
II. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'здравство'	328
II. 6. 1. ЛСМГ 'лекар'	328
II. 6. 2. ЛСМГ 'апотекар'	329
II. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'просвета'	329
II. 7. 1. ЛСМГ 'просветни радник'	330
II. 7. 2. ЛСМГ 'члан школске управе'	333
II. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'тумачење језика'	333
II. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'уметност'	334
II. 9. 1. ЛСМГ 'свирач'	334
II. 9. 2. ЛСМГ 'играчица'	337
II. 9. 3. ЛСМГ 'артист, вештак'	338
II. 10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'грађевинарство'	339
II. 10. 1. ЛСМГ 'грађевински радник'	340
II. 10. 2. ЛСМГ 'надзорник грађевинских радова'	341
II. 10. 3. ЛСМГ 'грађевински инжењер'	342
II. 11. ЛСПГ именица са хиперсемом 'занатство'	342
II. 11. 1. ЛСМГ 'обрађивач / прерађивач метала'	347
II. 11. 2. ЛСМГ 'обрађивач / прерађивач дрвета'	349
II. 11. 3. ЛСМГ 'прерађивач прехрамбених производа'	352
II. 11. 4. ЛСМГ 'обрађивач / прерађивач вуне'	356
II. 11. 5. ЛСМГ 'прерађивач кострети'	357
II. 11. 6. ЛСМГ 'прерађивач коже'	357
II. 11. 7. ЛСМГ 'прерађивач конопље'	357
II. 11. 8. ЛСМГ 'произвођач одеће'	358
II. 11. 9. ЛСМГ 'произвођач обуће'	359
II. 11. 10. ЛСМГ 'уметнички занатлија'	361

II. 11. 11. ЛСМГ 'услужни занатлија'	362
II. 12. ЛСПГ именица са хиперсемом 'услужне делатности'	364
II. 12. 1. ЛСМГ 'гостионичар'	365
II. 12. 2. ЛСМГ 'кувар'	367
II. 12. 3. ЛСМГ 'слуга'	368
II. 12. 4. ЛСМГ 'носач'	369
II. 12. 7. ЛСМГ 'делатник у области снабдевања водом'	370
II. 12. 8. ЛСМГ 'делатник у области комуникација'	371
II. 12. 9. ЛСМГ 'јавни објављивач'	371
II. 13. ЛСПГ именица са хиперсемом 'трговина'	371
II. 13. 1. ЛСМГ 'трговац одређеном робом / продавац'	373
II. 13. 2. ЛСМГ 'препродавац'	375
II. 13. 3. ЛСМГ 'трговачки посредник'	376
II. 14. ЛСПГ именица са хиперсемом 'превоз'	377
II. 14. 1. ЛСМГ 'превозник у друмском саобраћају'	377
II. 14. 2. ЛСМГ 'превозник у воденом саобраћају'	378
II. 14. 3. ЛСМГ 'превозник у железничком саобраћају'	379
II. 15. ЛСПГ именица са хиперсемом 'пољопривреда'	379
II. 15. 1. ЛСМГ 'земљорадник'	381
II. 15. 2. ЛСМГ 'сточар'	384
II. 16. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лов и риболов'	386
II. 16. 1. ЛСМГ 'ловац'	386
II. 16. 2. ЛСМГ 'риболовац'	386
II. 17. ЛСПГ именица са хиперсемом 'печалбарство'	387
III. ЛСГ именица са хиперсемом 'социјални статус'	392
III. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'титуле'	394
III. 1. 1. ЛСМГ 'владар'	395
III. 1. 2. ЛСМГ 'племић / великопоседник'	396
III. 1. 3. ЛСМГ 'припадник грађанске класе'	397
III. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'дужности'	397
III. 2. 1. ЛСМГ 'управник / старешина административне јединице'	399
III. 2. 2. ЛСМГ 'високи државни службеник'	400
III. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'материјални положај'	403
III. 3. 1. ЛСМГ 'богата особа'	404
III. 3. 2. ЛСМГ 'сиромашна особа'	405
III. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'образовни статус'	409
III. 4. 1. ЛСМГ 'образована особа'	410
III. 4. 2. ЛСМГ 'необразована особа'	411
III. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'духовни статус'	412
III. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'брачни статус'	414

III. 6. 1. ЛСМГ 'разведена особа'	416
III. 6. 2. ЛСМГ 'удова особа'	417
III. 6. 3. ЛСМГ 'особа у ванбрачном односу'	418
III. 6. 4. ЛСМГ 'друга жена'	419
III. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'место рођења / пребивања'	419
III. 7. 1. ЛСМГ 'становник села / становник града'	420
III. 7. 2. ЛСМГ 'староседелац / досељеник'	422
III. 7. 3. ЛСМГ 'особа из истог краја'	422
IV. ЛСГ именица са хиперсемом 'социјална улога'	425
IV. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога у примарној групи'	428
IV. 1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога члана породице'	429
IV. 1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога ученика'	449
IV. 1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога пријатеља'	451
IV. 1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога комшије'	454
IV. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога друштвеног агрегата'	455
IV. 2. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога купца'	455
IV. 2. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога путника'	456
IV. 2. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога болесника'	457
IV. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'обичајна / обредна улога'	459
IV. 3. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога госта'	460
IV. 3. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога домаћина'	462
IV. 3. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у свадбеном обреду'	463
IV. 3. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у славском обреду'	480
IV. 3. 5. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у паганским ритуалима'	482
IV. 3. 6. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога врача'	483
IV. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'правно прописана улога'	487
IV. 4. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у парничном поступку'	488
IV. 4. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у облигационом односу'	490
IV. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'антисоцијална личност'	491
IV. 5. 1. ЛСМГ 'алкоголичар'	492
IV. 5. 2. ЛСМГ 'коцкар'	493

IV. 5. 3. ЛСМГ 'разбојник'	494
IV. 5. 4. ЛСМГ 'убица'	494
IV. 5. 5. ЛСМГ 'затвореник'	495
V. ЛСГ именица са хиперсемом 'родбински односи'	500
V. 1. ЛСПГ 'крвно сродство'	506
V. 1. 1. ЛСМГ 'сродник у директној линији'	506
V. 1. 2. ЛСМГ 'сродник у побочној линији'	509
V. 2. ЛСПГ 'тазбинско сродство'	518
V. 2. 1. ЛСМГ 'родбински односи настали удајом'	521
V. 2. 2. ЛСМГ 'родбински односи настали женидбом'	524
V. 2. 3. ЛСМГ 'родбински односи настали пријатељењем'	527
V. 2. 4. ЛСМГ 'родбински односи настали поновном удајом / женидбом'	528
V. 3. ЛСПГ 'адоптивно сродство'	529
V. 4. ЛСПГ 'духовно сродство'	529
ЗАКЉУЧАК	533
Семантичка организација и вербална репрезентација концепта <i>човек</i> на призренској језичкој слици света (лексичко-семантичка структура асоцијативног поља <i>човек</i>)	550
ЛИТЕРАТУРА	569
Summary	600

Предговор

Монографија *Лексика српског призренског говора* представља допуњену верзију докторске дисертације, одбрањене на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 3. септембра 2016. године, пред комисијом у саставу: проф. др Радивоје Младеновић (ментор), проф. др Рајна Драгићевић и проф. др Никола Рамић.

С великом одговорношћу и стрепњом приступила сам обради лексичког система српског призренског говора који хронолошки припада првој половини XX века, али је несумњиво да стање приказано у Чемерикићевој картотеци, која је основни лексички извор истраживања, представља језичку стварност на призренском ареалу и у ранијем периоду. *Збирка речи из Призрена* Д. Чемерикића нуди богатство лингвистичких факата и изванјезичких илустрација. Над оваквим језичким материјалом отвара се широки дијапазон приступа проблему и могућност вишеаспектног сагледавања анализираних појава, тако да ме је свакодневна активност истраживања и разоткривања призренског човека, његовог некадашњег живота, света који га је окруживао, начин његовог размишљања и комуникације испуњавала узбуђењем и радошћу. Свака одредница из збирке скрива читав комплекс историјских, културних, етнографских, социјалних, психолошких црта, које одају дух времена и простора и које у свести истраживача оживљавају град Призрен и његово становништво различитог етничког састава, другачијих култура и несродних језика. Престоница српских царева, значајно средњовековно привредно средиште, османлијски административни, трговачки и занатлијски центар, Призрен је град бурне прошлости на чијој се територији сусрећу Исток и Запад, што је оставило дубоког трага на културу, обичаје и говор Призренаца и на економску и социјалну сферу чаршијског живота крајем XIX и у првој половини XX века. Димитрије Чемерикић је успео да урбану атмосферу сликовито дочара, да тај ухваћени историјски тренутак фиксира и да га материјализује у лексикографско сведочанство о Призрену који само пола века после њега такав више није и о Призренцима каквих више тамо нема.

Избором теме *Лексика српског призренског говора* и одабиром грађе превасходно сам желела да се одужим академику Слободану Реметићу, који је српској науци отворио магичну кутију у којој је похрањен један давно нестали свет, отворио збирку речи у којој је ухваћен одсјај укрштања различитости у јединствени, хомогени менталитет Призренаца и замрзнута слика

призренске стварности на преласку из XIX stoleћа у XX век, а савременог истраживача увео у призренско лексичко царство и понудио му чаролију упознавања са, данас, расутим његовим благом. Знајући колико је професору Реметићу важан Чемериќићев лексикон, самим тим што се његова студија о српском призренском говору (*Српски ѓризренски говор I (гласови и облици)*) заснива на овом материјалу, намеравала сам да Чемериќићев лексички корпус преточим у речник и да лексичко-семантичким описом грађе свом професору и руководиоцу пројекта на којем радим изразим дубоко осећање признања за учињено добро.

Неизмерну захвалност дугујем свом ментору, проф др Радивоју Младеновићу, који је са пуно стрпљења и такта пратио мој рад на изради докторске дисертације, који ме је вешто мотивисао и подстицао, пружио ми потпуну слободу у композиционом и садржинском обликовању рада, охрабривао ме и уливао истраживачко самопоуздање до последње странице и уз чију сам несребичну стручну помоћ и немерљиву моралну подршку покушала да проникнем у мишљење и језик призренског човека, спознала менталитет призренских Срба и ближе упознала начин њиховог живота на размеђи XIX и XX века.

Члановима комисије, проф. др Рајни Драгићевић и проф. др Николи Рамићу срдечно захваљујем на корисним сугестијама, које сам узела у обзир припремајући рад за објављивање.

Снежани Петровић и колегама са одсека за етимолошка истраживања Института за српски језик САНУ захваљујем на свесредној помоћи и колегијалној сарадњи у вези са преузимањем грађе.

Професору Срети Танасићу велико хвала за професионално разумевање и људску великодушност.

Посебну захвалност упућујем проф. Недељку Богдановићу, са којим непосредно сарађујем у Центру за научноистраживачки рад Универзитета у Нишу и САНУ, чије ми је присуство уливало истраживачку сигурност, а проницљива тумачења језичких појава стваралачки инспирисала.

Инжењеру електотехнике Милету Ранђеловићу из Рачунарско-информационог центра Универзитета у Нишу захвална сам за графичко обликовање закључне схематске презентације и комплетно техничко дотеривање рада.

Осећање дубоког поверења и искреног пријатељства изражавам према дивној колегиници Ани Савић Грујић, са којом делим не само радни простор и радне задатке, већ и професионалне и личне несигурности, истраживачко надахнуће и стваралачко усхићење.

Породици захваљујем на духовном спокојству и снажној емотивној подршци из које сам црпла потребну енергију за писање овога рада.

Ниш, јануара 2017.

УВОД

Језичка слика света

Савремена лингвистичка теорија оперише појмом *језичка слика свећа*, чија је репрезентација и интерпретација један од кључних задатака модерних научних истраживања и предмет актуелних испитивања и описивања националних језика и народних говора.

Примитивне представе о објективној стварности у процесу антропогенезе сматрају се првим сликама света, али појам слике света у научну парадигму и филозофску расправу улази тек крајем XIX и почетком XX века. У хуманистичким наукама термин *слика свећа* означава представу о свету одражену у људском сазнању. Слика света резултат је духовних и менталних активности, одраз је човековог поимања и разумевања стварности и његове интеракције са светом који га окружује. Сложеним психичким процесима (спознајом, мишљењем, преосмишљавањем) човек прерађује информације из спољашњег света, пропуштајући их кроз призму властите индивидуалности и на тај начин формира слику света коју рефлектује кроз одређену активност (језичка комуникација, уметност, религија, мит, ритуал, фолклор) (Апресјан 1995а: 45). Когнитивним процесима слика света прераста у својеврсни систем људског сазнања и искуства и постаје носилац и преносилац колективног културног кода. Систем знања о објективној стварности у свести човека одговара појму слике света и у хуманистичким наукама (филозофији, психологији, културологији, когнитологији, лингвистици) означава се различитим терминима и тумачи са више аспеката.¹

Најраспрострањенији је појам *слика свећа (картина мира)*, који аутори интерпретирају као субјективни одраз објективне стварности, као скуп свих сазнања уобличених у колективној свести (Небольсина 2005: 302; Попова, Стернин 2007: 36), као смислено моделирање реалности у складу са представом о свету (Небольсина 2005: 302; Соколова, Гурина 2010: 84), као глобално поимање које лежи у основи човековог погледа на свет, које репрезентује суштинска својства света у свести носилаца и представља резултат свих духовних активности човека (Босова 2015: Автореф.), а као њена

¹ У руској науци користе се термини *картина мира, образ мира, схема реалности, модели универсума, когнитивна карта, модель мира, информационона модель действителности, концептуална модель* (Базарова 2012: 490).

важна својства наводе се интегралност, космолошка оријентисаност, смисленост, инваријантност, субјективност, актуелност, континуитет, стабилност, динамичност, непотпуна експликација, унутрашња безусловна истинитост за субјекта (Сулейменова 1989: 47; Босова 2015: Автореф.).

Неуједначеност оперативних појмова најизразитија је у домену лингвокултурологије, где се синонимно користе појмови *национална слика светља* (*национальный образ мира*), *модел светља* (*модель мира*), *менталистички мапирање светља* (*the mapping of the world*). Централни појмови у когнитивној лингвистици су *концептуализација* и *категоризација*, два најактивнија ментална процеса непосредно повезана са формирањем система знања (слике света) у виду концепата и категорија. Когнитивисти, стога, употребљавају појам *концептосфера*, који није идентичан општем значењу појма *слика светља*, већ подразумева менталне јединице које чине идентификациону базу сазнања и мишљења (Попова, Стернин 2007: 30) и односи се на свеукупност концепата једне нације (Лихачев 1993: 5), на сферу мисли и знања, која, с једне стране, одражава менталитет као специфичан начин разумевања и перципирања стварности и карактеристичне когнитивне стереотипе сазнања конкретне личности, социјалне или етничке групе, а с друге стране се налази под његовим сталним утицајем (Есмурзаева 2008: 56). Менталитет и концептосфера образују когнитивну или концептуалну националну слику света (Есмурзаева 2008: 56)², која представља когнитивну матрицу за разумевање реалности (Семейн, Тарасова 2005: 12), а у науци је дефинисана као „ментални образ действителности, сформированный когнитивним сознанием человека или народа в целом и являющийся результатом как прямого эмпирического отражения действительности органами чувств, так и сознательного отражения действительности в процессе мышления“ (Попова, Стернин 2007: 37). Непосредна когнитивна слика света истовремено је и апстракција и когнитивно-психолошка реалност која се манифестује у менталним активностима народа, у његовом понашању и комуникацији, устаљеним обрасцима понашања у стереотипним ситуацијама, огледа се у уопштеним ставовима, општем мишљењу и типизираним исказима. Секундарним знаковним системима концептосфера се фиксира, непосредна когнитивна слика света испољава се кроз форму и материјализацијом постаје индиректна, а свој најдубљи израз налази у језику. Део концептосфере изражен језичким знаком руски лингвисти когнитивистичке оријентације

² Аутори уочавају извесне дивергенције између појмова концептосфере и менталитета и са когнитивистичког становишта посматрају их као посебне појаве. За разлику од концептосфере која је скуп мисаоних јединица прикупљених у процесу националне колективне спознаје, менталитет је повезан са сфером вредновања и оцене. Менталитет је општа слика света која настаје на основу природних предиспозиција и социјално условљеним факторима, укључује вредносну оријентацију, захвата дубље нивое индивидуалне и колективне свести и налази се у дубљим слојевима људске психе (Прохорова 2009: 17).

називају *језичким семантичким њросѝором*, који је ужи појам од концептосфере с обзиром на чињеницу да немају све мисаоне слике (концепти) адекватан језички израз (Попова, Стернин 2007: 44). Са овим кореспондира појам *језичка слика свейѝа*, којим се идентификује вербализовани сегмент концептуалне слике света, односно део слике света репрезентован језичким јединицама.³

Језичка слика света (ЈСС) у фокусу је савремених лингвистичких по-сматрања и у жижи словенске језичке научне парадигме⁴, у оквиру које налазимо различита виђења и бројна теоријска одређења овог феномена.⁵ На почетној инстанци увиђа се дистинкција између објективне и субјективне оријентације у научном поимању ЈСС.⁶ Представници објективистичког правца сматрају да језик одражава реални свет објективно и адекватно, да је у суштини референције корелација између света предмета и света појмова, односно објективне стварности и њеног одраза у човековом мишљењу, да слика света реализује индивидуално и колективно знање и да се саодноси са свеукупним знањем човечанства у одређеном историјском периоду (Колшаский 1990: 4), да су различитости, евидентне на националним ЈСС, само привид а не израз неког посебног националног духа (Серебренников 1988: 139). Компромисни прелаз представља виђење да је слика света реална представа о свету и човеку својствена члановима одређене друштвено-културне заједнице на одређеној

³ Језик има двоструку функцију у формалној реализацији слике света – учествује као семиотички знак преко којег се она чита и као средство фиксације мисаоног садржаја (Герасименко 2014: 319).

⁴ Интерес лингвиста за проучавање ЈСС по мишљењу Г. С. Самојлове изазван је променом вредносних оријентација у науци, хуманизацијом науке крајем XX и почетком XXI века, јачањем људског фактора у лингвистици, усмеравањем ка проблему формирања и развоја језичке личности, схватањем језика као социјалног чиниоца националне идентификације, ширењем и утврђивањем језичких контаката који воде контрастирању језичких система и увиђању специфичности националних језика и националних погледа на свет (Сомойлова 2007: 282).

⁵ Историјат појма језичке слике света и његово поимање у савременој лингвистици представљени су у прегледним чланцима П. А. Небольсине (2005), Ј. Л. Воротњикова (2006), М. А. Серјогине (2007), Ж. Б. Есмурзајеве (2008); Н. Н. Зенегине (2008), Т. П. Чепелове (2009), М. Е. Чижове (2011), Н. Н. Гончарове (2012), Т. А. Смирнове (2012), А. Р. Габасове и Ф. Г. Фаткулине (2013). Осврт на схватање језичке слике света у руској лингвистици налазимо у судији из лексичке семантике С. Ристић и М. Радић Дугоњић *Реч. Смысла. Сазнање* (1999) и у књизи Р. Драгићевић *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу* (2010).

⁶ Још се средином XIX века у науци о језику увиђа дистинкција између реалних и субјективних представа и њихових одраза у лексичком значењу, као „ближайшего“ (језичко) и „дальнейшего“ (научно) (А. А. Потебней). Разграничење између уобичајеног, свакодневног и научног значења речи евидентно је и у првој половини XX века – „повседневное, широкое понятие“ и „научное понятие“ (Д. П. Горский); „житейское“ и „научное понятие“ (А. В. Брушлинский, Л. С. Выготский) (Балашова 2005: Аутореф.).

историјској етапи њеног развоја, а ЈСС вербални одраз свеукупног људског знања о објективној стварности (Касевич 2004: 78).

Насупрот објективистички усмереном гледишту је став субјективиста, проистекао из антропоцентричности и етноцентричности језичке природе, да сваки језик представља особену ЈСС (Небольсина 2005: 303). У тумачењу ЈСС и њеног одраза у језичкој структури аутори субјективистичког опредељења полазе од Хумболтове поставке о унутрашњој форми језика⁷ и развијају идеју о језику као креатору слике света, која се обликује под утицајем историјских догађаја, географских услова и етно-психолошких карактеристика сваког народа. Америчка етнолингвистичка школа неохумболтоваца (Е. Сепир, Б. Ворф) поставља хипотезу лингвистичког релативитета, која се базира на убеђењу да људи виде свет кроз призму сопственог језика и да реални свет постоји у мери у којој је одражен у језику. С обзиром на чињеницу да сваки језик репрезентује стварност на свој начин, језици се међусобно разликују својим језичким сликама света. Ову претпоставку разрађује Ј. Вајсгербер, који конципира језик као „средњи свет“ који стоји између објективне стварности и свести, као креативну силу активну у свим сферама духовног живота и први у науку уводи термин *језичка слика свећа*, истичући њен субјективно-национални карактер и потпуно је одвајајући од објективне, научне слике света. Његова теорија језичке слике света (*Weltbild der Sprache*) произлази из уверења да лексикон једног језика представља скуп свих знаковних јединица и појмовних садржаја којима располаже конкретна језичка заједница и да се у лексичком систему (систему лексичких поља) језика више него у другим језичким структурама открива специфичан поглед на свет носилаца сваког конкретног језика (према Красноярецев 2008: 6–10).⁸ Неохумболтовску традицију деведесетих година XX века настављају и усавршавају представници Московске семантичке школе (И. А. Мелчук, Ј. Д. Апресян, В. Ј. Апресян, И. М. Богуславски, О. Ј. Богуславскаја и др.), који заступају тезу о лексикону као језичкој манифестацији националне слике света и истичу значај систематског и теоријског описивања лексичке семантике, а језик посматрају као средство кодирања и декодирања информација садржаних у значењу лексема (Апресян 1995: 3). Утемељивач овог лингвистичког правца Ј. Д. Апресян своју концепцију ЈСС базира на ставу да сваки појединачни језик одражава одређени начин перцепције и организације

⁷ В. фон Хумболт језик доживљава као духовну силу, суштину постојања, која делује у човековом сазнању и обликује се у мишљењу, у самом човеку а не у спољашњој средини (Маслова 2001: 59).

⁸ Гледишта блиска овоме појављују се у савременој когнитивистичкој теорији, где се лексичко-фразеолошком систему приписује водећа улога језичког репрезента ЈСС, мада се у потпуности не искључује утицај националних црта и на синтаксички, морфолошки и фонетски ниво језика или на поједине њихове категорије (Вежбицкая, Апресян, Корнилов).

(концептуализације) света, да систематизована значења експлицирана језиком изражавају јединствену колективну филозофију својствену носиоцима датог језика, да је модел концептуализације стварности делимично универзалан, а делом национално-специфичан, што ЈСС одваја од научне и чини је „наивном“, не у смислу одраза примитивних представа већ због тога што рефлектује суштински, обичан, вековним искуством прожет поглед на свет и ствари из реалног окружења, који се супротставља њиховом научном схватању и објашњењу (Апресјан 1995: 67).⁹

Овом становишту блиско је тумачење О. А. Корнилова, који под ЈСС подразумева пре свега лексичко-фразеолошки систем језика у којем је фиксиран национални поглед на свет, док је синтакса само начин функционисања лексичких средстава, при чему и другим сегментима језичке структуре (морфологији, фонетици) не одриче улогу извора информација о националном менталитету. У монографији *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов* (2003) аутор раздваја два конвергентна приступа проучавању слике света (објективистички и субјективистички) и термилошки дистанцира објективну и субјективну слику света. Термин *језичка слика свећа* изводи из метафоричке сфере и даје му научни карактер. Проширујући објективистичку схему човек – мишљење – знање – објективни свет, укључује у категорију сазнања логичко-појмовну, сензорно-рецептивну, емоционално-вредносну и митолошку компоненту, односно механизме мишљења, осећања, фантазије и вредновања, чиме признаје утицај субјективног фактора, под којим се објективна стварност прелама у свести човека и ЈСС квалификује као субјективну. Предност даје појму *национална језичка слика свећа*, с обзиром на чињеницу да ЈСС фиксира резултате опажања, осмишљавања и разумевања стварности од стране конкретног народа, тако да са културолошког аспекта она испуњава двоструку функцију – чувара илустративног лингвистичког материјала и извора сазнања о националном карактеру и менталитету (Корнилов 2003).

Појам језичке (наивне, националне) слике света усвојен је и темељно разматран у окриљу модерне руске когнитивистике из перспективе лексикологије (лексичке творбе, лексичке семантике и прагматике) и лексикографије (Ј. Д.

⁹ У првом тому изабраних радова *Лексическая семантика (Избранные труды, том I Лексическая семантика, 1995)* Ј. Д. Апресјан повезују наивну слику света са значењем речи, јер језичко значење не пресликава непосредно реалност, већ рефлектује одређене детаље наивне слике света, карактеристичне за дати народ, која се разликује од логичке, научне слике која је идентична за носиоце различитих језика. Као резултат значењске анализе издвајају се универзалне и карактеристичне националне црте и откривају се неки фундаментални принципи формирања лексичке семантике, на основу које је могуће реконструисати језичку (наивну) слику света сваког народа (Апресјан 1995: 630).

Апресјан, Ј. Н. Караулов В. Н. Телија¹⁰, П. В. Чеснаков¹¹, Е. С. Јаковљева¹², А. Вјежбицка¹³, И. А. Стернин и З. А. Попова, А. Д. Шмељев, Ј. С. Степанов¹⁴, О. А. Корнилов, В. И. Карасик); лингвокултурологије (Ј. Н. Караулов, Е. Д. Сулејманова¹⁵, Н. Д. Арутјунова¹⁶, В. А. Маслова¹⁷, Н. Л. Чулкина, Н.

¹⁰ В. Н. Телија ЈСС сматра неизбежним продуктом сазнања који настаје као резултат узајамног деловања мишљења, стварности и језика као средства изражавања мисли о свету у говорном акту, а метафору истиче као једно од најпродуктивнијих средстава њеног обликовања.

¹¹ П. В. Чеснаков износи тезу о статичној и динамичној слици света. Статичка слика света условљена је устројством језика и запечаћена у речницима и историјски се мења у складу са променама у језичком систему, али је у сваком периоду развоја стабилна. Динамичка слика света манифестује се у говору, текстовима, уметничким формама. Њена је појава повезана са недостацима језичког система, посебно на лексичком плану, јер је немогуће сваку појаву репрезентовати једним нерашчлањеним концептом. Значајну улогу у реализацији динамичке слике света аутор додељује језичкој личности, која обимом свога знања, нивоом познавања језика, прагматичким циљем непосредно утиче на динамику језичке слике света (Чеснаков 1989: 68).

¹² Е. С. Јаковљева прихвата теоретска начела Апресјана и ЈСС дефинише као схему перципирања стварности фиксирану у језику и специфичну за сваки колектив (Јаковлева 1996: 47).

¹³ У интерпретацији А. Вјежбицке ЈСС је својеврсни модел концептуализације стварности, тј. систем кроз историју нагомиланог знања и представа о свету који постоје у свести одређеног народа а изражени су језиком (Вјежбицка, 2000: 35). Њену концепцију и концептуални приступ проучавању ЈСС преузимају лингвисти млађе генерације, представници нове московске школе концептуалне анализе (А. Д. Шмелев, А. А. Зализњак, И. Б. Левонтина).

¹⁴ Према мишљењу Ј. С. Степанова у сваком природном језику свој одраз налазе историјски, географски, културни, социјални и индивидуални фактори развоја нације, који су перципирани у људском сазнању и подвргнути процесима концептуализације и категоризације, чији је крајњи резултат ЈСС.

¹⁵ Е. Д. Сулејманова метафоричност термина *језичка слика света* види у специфичним цртама националног језика у којима је забележено аутентичано историјско искуство одређеног друштва које носиоцима датог језика обезбеђује јединствени поглед на свет, који не одудара од објективне стварности али је допуњен карактеристичним елементима културе тог народа, због чега је ЈСС неодвојива од слике света као што се језик не може разлучити од мишљења.

¹⁶ Лингвокултуролошки приступ ЈСС евидентан је и у радовима Н. Д. Арутјунове, која развој ЈСС прати преко језичког описа аномалних појава (одступања од норме), које представљају специфику културе једне језичке заједнице, при чему је језик репрезент логичке схеме уобичајеног начина размишљања народа.

¹⁷ В. А. Маслова ЈСС разматра у контексту односа језика и културе, квалификујући је као метафору, као посредника између човека и реалности, јер је у националном језику инволвирано читаво историјско искуство одређеног друштва у складу са којим језичка личност гради уникатну слику света, при чему сваки предмет, свака појава или процес добијају вредност у односу на друштвену стварност, начин живота и националну културу одређеног етноса (Маслова 2001: 65). ЈСС је, по њеном мишљењу, општекултурно добро нације којим је условљено комуникативно понашање и схватање спољашњег и унутрашњег света човека, одраз начина језичке и мисаоне активности карактеристичне за једну епоху и за њене духовне, културне и националне вредности.

Ф. Аљефиренко, Ј. И. Зиновјева и Ј. Ј. Јурков¹⁸, К. И. Демидова¹⁹); етнолингвистике (Н. И. Толостој, С. М. Толстаја, С. Е. Никитина), социоллингвистике (Е. А. Балашова); психоллингвистике (В. Л. Бољшакова). Основни постулат когнитивистичке интерпретације ЈСС јесте да је она по својој природи апстрактна и да се може анализирати једино њена реализација у конкретном националном језику. Национална језичка слика света поред универзалних елемената садржи идентификационе компоненте које носе информацију о етничким и културним карактеристикама народа који говори датим језиком и представља специфичан и оригиналан модел концептуализације стварности.

Језичка слика света у српској лингвистици постепено се разоткрива различитим когнитивистичким приступима лексичком значењу. Контрастивну анализу језичке слике стварности Украјинаца и Срба са когнитивистичког аспекта спровела је Љ. Поповић (Поповић 2004, 2008), где износи оригинално виђење овог појма и у свом размишљању се удаљава од полазних концепција руских и украјинских аутора. Љ. Поповић сматра да је језичка слика стварности двокомпонентна по својој природи, те да се састоји од индивидуалних прототипичних концепата и од колективних стереотипских, заснованих на семантичкој и интуитивно спознатој енциклопедијској информацији, тј. да се ослања и на наивне представе и на интуитивну спознају (Поповић 2004: 295). У првом делу рада ауторка описује моделе концептуализације простора, и материјалом из украјинског и српског језика илуструје конституисање менталног стереотипа, док у другом испитује основне концепте вербалних стереотипа у језичким сликама стварности два словенска народа. Категорију акционалности Љ. Поповић разматра преко теорије семантичких локализација, коју, такође, у проучавању просторних метафора примењује П. Пипер (Пипер 1997). Појмовним и језичким метафорама као моделима концептуализације стварности бавила се Д. Кликовац у студији *Метифора у језику и мишљењу* (Кликовац 2004). Одроз колективног поимања стварности у значењу речи може се поуздано пратити методом проучавања вербалних асоцијација. Допринос овом типу когнитивистичког истраживања дали су П. Пипер (2003, 2003а, 2004), Р. Драгићевић (2003, 2010), М. Стефановић (2004), аутори *Асоцијативног речника српског језика* (2005), који представља богат извор информација за истраживања из когнитивне лингвистике и

¹⁸ Језик, према Ј. И. Зиновјевој и Ј. Ј. Јуркову, непосредно учествује у два процеса у вези са сликом света. Прво: утиче на формирање језичке слике света и друго: сам језик изражава и експлицира друге човекове слике света. Језичка слика света је израз човекове способности да моделује и структурише слику стварности у одређеној лингвокултуралној заједници (Е. И. Зиновјева, Е. Е. Јурков 2006: 53).

¹⁹ К. И. Демидова, чија је примарна научна област дијалектологија, говоре средњег Урала проучава у лингвокултуролошком контексту и са тог аспекта дефинише ЈСС као поглед на свет етноса или субетноса одређене културе одражен у језику, као систем вредносних оријентација кодираних у асоцијативним компонентама језичких јединица (Демидова 2012: 182).

реконструкцију етнокултуралних стереотипа. Асоцијативну методу као истраживачки поступак примењује Р. Драгићевић у анализи лексиколошких, лингвокултуролошких и когнитивистичких проблема. У књизи *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу* ауторка се бави питањем конотације као сегмента лексичког значења, утицајем културе на конотацију лексема, променом лексичког значења под утицајем друштвених промена, културним стереотипним појмовима, концептуализацијом емоција (Драгићевић 2010). Реконструкцију језичког стереотипа на основу концептуализације дома у оквиру ЈСС носилаца српског језика извела је С. Ристић (2012, 2012а, 2013) по теоријском и методолошком узору Лублинске етнолингвистичке школе и поставкама когнитивне етнолингвистике Ј. Бартмињског изложеним у књизи *Језик – Слика – Свети* (2005).

Територијално ограничени сегмент националне језичке слике света у науци је означен термином *дијалекатска језичка слика свети* (ДЈСС), под којим се у савременој дијалектологији поима „териториални вариант државног вида мира, отражен в совокупы коммуникативных средств и в системе ценностных ориентаций диалектного общества, как схема восприятия реальности, формировавшаяся в течение многих веков существования социума, ограниченного определённой территорией, имеющего свою историю, определённые природные, экономические, хозяйственные условия жизни, что и обусловило особенности мировосприятия, мировидения, мироощущения диалектного общества определённой местности“ (Демидова 2011: 6). Дијалекатска језичка слика света реализује се у језичком систему носилаца дијалекта, односно дијалекатске личности и представља модел наивног, традиционалног и уникатног поимања објективне стварности једне друштвене заједнице (Демидова 2009: 371). Унутар ДЈСС издвајају се мањи фрагменти, које неки руски дијалектолози називају *регионална језичка слика мира* и интерпретирају као део националне језичке слике света који се одликује сопственим историјским развојем, садржи аутентичне црте које је чине особеном и представља одређену историјско-културну зону (Шуљакина 2014: 36). К. И. Демирова, пак, усваја термине *диалектна микросистема* и *диалектна макросистема*, јер је ДЈСС хетерогена, чини је мноштво народних говора и сваки од њих се одликује специфичним начином језичке репрезентације слике света. Дијалекатски микросистем (частна диалектна микросистема) је минимални систем говора једног социјума, захвата мањи ареал, формиран је под истим историјским условима, садржи црте макросистема коме припада и особности по којима се разликује од других микросистема истог макросистема (Демидова 2014: 35).

Л. Н. Овчињикова не оправдава распрострањен и уходани приступ ДЈСС као подсистему или варијанти конкретног језика, већ ДЈСС сматра

својеврсним гносеолошким и културним феноменом, који има свој сопствени развојни пут који, свакако, није потпуно лишен утицаја националног језика (Овчинникова 2006: 170–171).

Основне одлике ДЈСС произилазе из специфичног начина мишљења и концептуализације стварности дијалекатске личности, који карактерише антропоцентризам, субјективизам, повезаност са спољашњом средином, блискост с природом, конкретност у перцепцији објективне стварности, маштовитост и детаљизација у именовању реалија, висок степен експресивности и емоционалности, актуелизација негативних појава (песимизам) (Овчинникова 2006: 171; Шулякина 2014: 34). Феномен дијалекатске језичке личности добио је статус лингвистичке категорије у руској науци, где је дефинисан као свеукупност социјалних и индивидуалних црта одражених у лексикону, фолклорним текстовима и језичком сазнању представника конкретног народног говора (Иванцова 2002: Автореф.). Један од основних поступака проучавања дијалекатске језичке личности јесте откривање дијалекатске језичке слике света и анализе њених концепата преко дијалекатског лексичког система, јер лексика народних говора представља захвалан материјал за истраживање народне културе и народног језичког сазнања и на синхронијском и на дијахронијском плану (Литвинова 2011а: 73).

Специфичности поимања стварности у сазнању носилаца дијалекта најадекватније се вербализују у лексичком систему и значењској структури дијалекатске лексике. ДЈСС у свом значењском слоју акумулира лингвокултуролошку, етнолингвистичку, социolingвистичку информацију и одражава субетничке стереотипе перципирања реалног окружења обликоване психичким процесима. Механизми који непосредно учествују у формирању ДЈСС су асоцијативни модел мишљења, сензорно-перцептивни тип спознаје стварности, сликовито и емотивно преосмишљавање реалности, а њеном финалном обликовању доприносе компоненте традиционалне културе колектива и наивни поглед на свет. Интегрална ДЈСС разбија се на мање фрагменте, на слике света ужих говорних подручја, који функционишу као њен саставни део и мноштвом својих одлика се у њу уклапају, али егзистирају као самосталне целине са карактеристичним погледом на свет и његовом посебном језичком репрезентацијом. Од опште језичке слике света разликује се својим јединственим карактером, који је изразитији уколико се развијала на територијалној и језичкој периферији, у затвореном колективу или изолованом ареалу који је трпео културне и језичке утицаје из околине, и служи свом народу као супстрат слике света националног језика (Литвинова 2011а: 73). Откривање фрагмената слике света преко дијалекатске лексике значи разоткривање гносеолошке базе у којој су складиштена традиционална знања народа, његове архаичне представе о организацији света који га окружује и уопштено вишевековно иску-

ство сеоског или варошког начина живота. Лексички састав сваког идиома одражава особености језичке сегментације стварности (Загоровская 1990: 91). Сваки дијалекатски речник представља аутентичну енциклопедију материјалне и духовне културе народа, јер је у народној речи најдубље и најпотпуније изражена историја народне културе и одражен национални карактер, и тим се језичким фактима веродостојно допуњује и употпуњује језичка слика света једне нације.

Дијалекатска језичка слика света српског призренског говора

Дијалекатска слика света у овом раду репрезентована је лексиком српског призренског говора. На примеру дијахроног лексичког система једног периферног урбаног српског говора представимо фрагмент српске дијалекатске слике света. Анализом је обухваћен корпус лексичких јединица локализован на подручје града Призрена у хронолошком распону од краја XIX до краја прве половине XX века. Просторна и временска координата одређене су природом материјала на којем је базирано лексичко-семантичко испитивање лексичких елемената, а то је *Збирка речи из Призрена* Димитрија Чемерицића. ДЈСС Призрена формирала се под утицајем различитих историјских, социјалних, културних и лингвистичких фактора.

Историја града Призрена почива на екстремним позицијама: словенско име – престоница српских царева – мултиетнички град у оријенталном урбаном устројству – град у коме је претежни живаљ албанског порекла. Градско насеље у јужном делу Косова и Метохије, смештено у Метохијској котлини подно Шар-планине, на обалама реке Бистрице и у непосредној близини Белог Дрима, помиње се још у римском периоду под именом Теранда. У српском народу град је кроз векове носио назив Призрен, са изговорним варијантама Презрин, Призрин, Приздрен, Прездрин. У византијским изворима означен је као Приздријан и Приздријана, а са турским освајањем његово име добија оријентални лик Торзерин и Персерин. Мештани свој град називају Приздрен и у новије време Призрен (Реметић 1996: 333). Први пут град се у писаним изворима (повељи Василија II) помиње 1019. године у вези са Призренском епископијом. Српској средњовековној држави Призрен је припојен 1214. године и од тада почиње његов убрзани друштвени и привредни развој. Град економски јача за време краља Милутина, а посебно у доба царева Душана Силног и Уроша Нејаког, чија је престоница био, због чега је у писаним споменицима описно називан „царским градом“ и „царском престоницом“, а у фолклору „српским Цариградом“ (Ивановић 1987: 462). За време Душанове владавине град је био на врхунцу привредне моћи – био је центар трговине, занатске производње и услужних делатности, па се у њему ковао посебан новац (тзв. призренски динар). Економска стабилност учинила га је још у XIV веку мултиетничком средином, где је

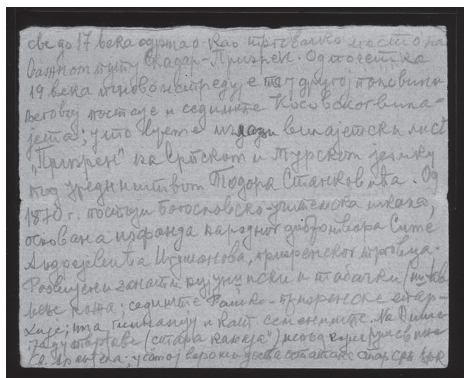
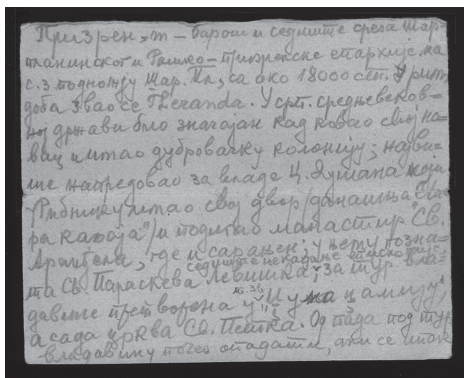

поред Срба живело становништво албанског, дубровачког²⁰ и млетачког порекла, било је Корчулана, Сплићана, Саса, а боравио је и велики број грчких и италијанских трговаца. Материјално средњовековно наслеђе из XIII и XIV века (остаци града Вишеграда, манастир Светих арханђела Михаила и Гаврила, Богородица Љевишка, цркве Светог Спаса и Светог Николе) потврђује знамениту прошлост града Призрена.

Пропаст снажне немањихке државе после смрти цара Уроша одразила се и на опадање квалитета живота у Призрену и на даљу судбину града. Турци га освајају 1455. године и под влашћу Отоманског царства је до 1912. године. Након тешког периода и стагнације од готово два и по столећа, са структурним променама у етничком саставу и урбаној организацији, Призрен почетком XVII века обнавља свој средњовековни значај и постаје утицајно привредно средиште на југозападу Балкана. Град и његова околина доживљавају нагли просперитет у области пољопривреде (узгаја се винава лоза, жито, стока), занатства (развијено је педесетак врста заната), трговине (извози се свила, накит, вино, сточни производи). Стабилност у граду нарушавали су чести упади и пљачкања од стране припадника брдских албанских племена, безбедност слаби, пропада организација општег народног устанка против Турака и до коначног преокрета и потпуног колапса долази после Велике сеобе (1690), када се мењају и демографска и економска слика града. Иако је мноштво хришћанског становништва расељено и велики број угледних призренских Срба избегао, у Призрен се живот брзо враћа и он се поново успешно издиже из рушевина и свој пуни процват достиже у XIX веку, када броји 46.000 становника, међу којима има Срба, Турака, Албанаца, Цинцара и Рома (Ивановић 1987: 462–463; Реметић 1996: 333–335; Петровић 2012: 12–14). Почетком XX века Призрен је у саставу отоманске провинције Косовског вилајета, а од Турака је ослобођен после Првог балканског рата (1912), када су Косово и Метохија припојени српској држави. Од 1915. до

²⁰ У Призрену је егзистирала велика дубровачка колонија, која је имала свог дипломатског представника у овом граду – конзула.

1918. године град је под бугарском окупацијом, која уједињује Србе, Турке и Албанце у међусобној телеранцији и солидарности. После Првог српског рата Призрен припада Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, потом Краљевини Југославији, постаје седиште округа и почиње индустријски и културно да се развија.²¹ По ослобађању од окупатора (италијанске Велике Албаније) у Другом светском рату потпуно се мења етнички састав, узрокован масовним иселјавањем Срба и Турака и све већим приливом албанског становништва. Савремене прилике учиниле су да у средњовековном српском граду почетком XXI већинско становништво чине Албанци и да Срба готово нема.²²

Слика света призренских Срба саздана је на богатом историјском искуству, на раскошном материјалном и духовном наслеђу и обликована је у мултиетничком, мултиконфесионалном, мултикултурном и мултилингвалном окружењу. Славна средњовековна прошлост града и доминација српског становништва и српског језика, потом вишевековна коегзистенција са Турцима и снажна културна и језичка интерференција остварена у непосредном додиру два народа, наноси из суседних словенских и несловенских традиција и говора детерминисали су језичку концептуализацију и конкретизацију објективне стварности и утицали на формирање призренске дијалекатске слике света. Снажан култ предака, патријархални начин живота, етичка принципијелност, мешовити тип менталитета (изоштрена чулност, наглашена емотивност, спонтаност, импулсивност, немиран дух, маштовитост, танана интелигенција), психологија „народског“ човека, ур-

²¹ Детаљну историју Призрена и његове околине од 1019. до 1941. године описао је Михајло Чемерикић у тротомној монографији (Чемерикић 2003).

²² По статистичким подацима демографска ситуација у Призрену после ратних сукоба 1999. мења се у корист албанског живља. Према попису становништва на Косову и Метохији из 2011. године призренска општина броји 231374 становника, од чега је Албанаца 81,6%, Бошњака 9,6%, Турака 6,4%, Рома 2,3% и Срба само 0,09%, бројчано 194 (подаци су преузети са сајта Evropskog poslovnog registra www.eupr.rs/prizrenski-upravni-okrug/prizren/geography-2330.html, 16. 12. 2015).

бана друштвена структура, отвореност социјума да усваја елементе непознатих култура, суживот са народима других вера, обичаја и језика, висок ниво толеранције, релевантни су чиниоци који су учествовали у обликовању специфичног и аутентичног погледа на свет старих Призренаца и дубоко су утиснути у значењском слоју његовог језичког одраза. Менталитет социјума најдиректније је испољен у лексичком систему, а дијалекатски речник не-исцрпни је извор за реконструкцију историјских, друштвених и економских прилика призренског колектива, за антрополошку и етнолошку студију о призренском човеку.

Богатство језичких факата у којима је поуздано и до детаља рефлектована слика света Срба Призренаца налазимо у *Збирци речи из Призрена* Димитрија Чемериџића, која садржи близу 16 000 лексикографских одредница. Оригинална, рукописна верзија речника, која се чува у Институту за српски језик САНУ као део лексичке грађе за *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* садржи 15. 561 листић записаног материјала, предатог Академији 1950. године за потребе великог речника САНУ. Призренац Димитрије Чемериџић (1882–1960) након блиставе официрске каријере²³ посветио се прикупљању лексичког блага свога завичаја и саставио збирку драгоцену и као лексикографски корпус и као аутентична грађа за комплексна лингвистичка испитивања (дијалектолошка, лингвокултуролошка, етнолингвистичка, социolingвистичка, антропололингвистичка). Део рукописа, укупно 3 848 речи на слова А-, Б- и В-, аутор је предао Српској академији наука 1950. године (РСА 1: XXVI; CVIII), док не постоји писано сведочанство о томе када је предат преостали део збирке. Према подацима који су накнадно унети у рукопис, претпоставља се да је Чемериџић допуњавао збирку и посвећено радио на њој све до своје смрти (Петровић, Тасовац 2014: 172). Грађа за прва четири слова (А–Г) прекуцана је писаћом машином на папир формата А4, док се остатак чува у форми у којој ју је предао Чемериџић. Речи су исписиване на листићима различитог квалитета (хартија из старих свезака, писаћи папир, цигарет-папир) и величине (од папира формата А4 до 1/16 А4), мастилом и графитном оловком, а оваква материја подложна је ишчезавању. Захваљујући ажурности С. Петровић и Т. Тасовца, целокупна картотека је 2013. године добила свој електронски облик. У оквиру Платформе за транскрипцију старог рукописног наслеђа (<http://prepis.org>) Чемериџићева збирка је дигитализована и преко интернета постала

²³ „Димитрије Чемериџић је рођен 6. новембра 1882. године у Призрену. Као официр, учествовао је у два балканска и два светска рата. Други светски рат дочекао је као коњички бригадни генерал, а заробљен је 20. априла 1941. године у Дечанима, одакле је депортован за Немачку, у официрски логор за ратне заробљенике, где је и остао све до 6. априла 1945. године. За заслуге стечене у рату и миру добио је петнаест домаћих и страних одликовања. Умро је 26. октобра 1960. године у Београду“ (Петровић 2014: 172).

доступна стручној и широкој јавности, а један од главних задатака пројекта Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе“ је транскрибовање, обележавање семантичких поља, међусобно повезивање појединачних одредница и развој напредних навигационих структура за ово јединствено сведочанство о призренском говору и његовим носиоцима (Петровић, Тасовац 2014: 171–172).

Лексичке јединице у Чемерикићевом речнику граматички су обрађене, у већини случајева наведена су сва лексичка значења потврђена богатом егземплификацијом и неретко пропраћена сликовитим етнографским илустрацијама, документована подацима из историјске и путописне прозе, новинских чланака, црквених списа, трговачких, еснафских и породичних тефтера. Највиши степен аутентичности садрже секвенце из свакодневне комуникације, примери истргнути из говора обичног призренског човека у најразличитијим животним ситуацијама, жива реч у разговорном дискурсу. Управо се у том сегменту грађе разоткрива непроцењива вредност збирке за вишеаспектна научна испитивања, јер се „на основу ове сјајне картотеке могу написати исцрпне студије о животу и обичајима старих Срба Призренаца (...) Једном речју, Чемерикић је од заборављања за свагда отргао комплетну материјалну и духовну баштину својих суграђана“ (Реметић 1996: 340). Чемерикићев лексикон је „...више од дијалекатског речника једног говора или једне уже географске области. То је својеврсна енциклопедија Призрена и Призренаца, која доноси обиље података о њиховим обичајима, одећи, занатима, јелима, међуетничким, међуconfесионалним и социјалним односима. Зато ова збирка, поред лингвистичког, има и велики културноисторијски и етнографски значај“ (Петровић, Тасовац 2014: 173). Културолошку вредност збирке и њену антрополошку димензију потврђује назив мултимедијалне изложбе на којој су представљени делови Чемерикићевог рукописа у оригиналном издању и скенираној верзији – „Призрен – живот у речима“ (Петровић, Тасовац 2013). Тим поводом С. Петровић истакла је значај овог лексичког корпуса на основу којег се може успоставити јединствена слика света старих Призренаца: „Димитрије Чемерикић није био лингвиста и није користио језичку методологију, зато је његова збирка много више од дијалекатског речника. Она садржи списак имена, презимена, надимака и прича из породичне историје призренских Срба, Турака, Албанаца, анегдоте и приче о њиховој одећи, јелу, о међунационалним, социјалним односима. Управо зато пред нама оживљава читава епоха и заборављени део историје Призрена, а овом поставком показујемо да је културу колективног памћења могуће осавременити. Призрен је један од ретких дуготрајних урбаних средина у овом делу Балкана, од XI века до данас он је урбани центар. Био је мултинационалан и мултијезички град у коме су живели различити народи,

интерференције са турским језиком. Елементи из околних македонских идиома препознатљиви у морфолошком систему српског призренског говора су:

- формант *-на-* у инфинитивној основи глагола III врсте (*бидаја, викнасмо*);
- наставак *-л'е* у сва три рода множине радног придева;
- наставак *-е* у Н(ОП) множине сва три рода придевско-заменичке деκлинације;
- *са, се* место српског *су* (Реметић 1996: 534).

Утицај турског и албанског језика евидентан је у фонетском систему и очитује се у следећим језичким појавама:

- присуство фонеме *й* у позајмљеницама;
- декомпоновање вокалног *p*, уместо којег стоји секвенца *ʰp*;
- ненарушени статус фонеме *φ*;
- изједначавање сонаната *љ* у свим позицијама и *л* испред вокала предњег реда у корист *л'* и отврдњавање *л* испред вокала задњег реда и на крају слога;
- свођење африката *ч* и *ћ* на *ч'*, односно *џ'* и *ђ'* на *џ'*;
- нарушавање односа између сонаната *н* и *њ* (Реметић 1996: 535).²⁶

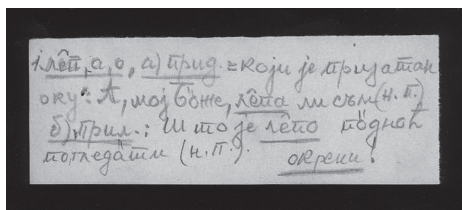
Стање градског призренског говора описано у студији С. Реметића и подаци из околних јужнометохијских говора које налазимо у радовима Р. Младеновића указују на извесна неслагања реалне језичке ситуације са транскрипцијама Д. Чемериџића. „Резултати вредног ентузијасте углавном су издржали теренску проверу“ (Реметић 1996: 340), међутим, очигледни су пропусти у Чемериџићевом материјалу који захтевају озбиљније стручне интервенције.

Најизразитије неслагање са приликама на терену уочава се у домену акцентуације. Чемериџић редовно бележи краткосилазни акценат и дужину, који нису својствени говорима призренско-тимочког дијалекта. С. Реметић је отклонио заблуду у вези са Чемериџићевим бележењем квантитета под акцентом, с обзиром на чињеницу да су у прозодији српског призренског говора доследно истрвене све фонолошке дистинкције (Реметић 1996: 340–341, 345–346).²⁷ Акценат српског призренског говора је експираторни,

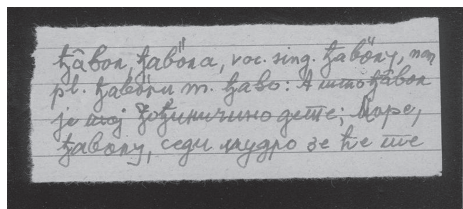
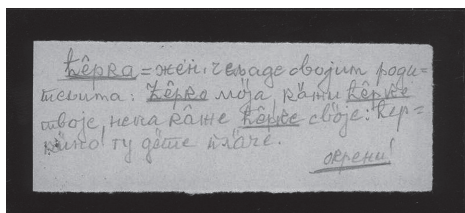
²⁶ Неке граматичке црте својствене градском призренском говору могу се идентификовати у српским говорима на југу и југозападу Косова и Метохије. Детаљним испитивањем актуелног стања у наведеним говорима бави се дијалектолог Р. Младеновић (Младеновић 1999, 2000, 2001, 2001а, 2006, 2007, 2010), изворни и стручни познавалац призренског говора, под чијим је менторством рађена докторска дисертација *Лексика српског призренског говора*.

²⁷ Претпоставља се да је Чемериџићева реконструкција призренског акценатског система последица утицаја Глише Елезовића, који евидентира квантитет у говору Ораховца (Реметић 1996: 346).

са тенденцијом везивања за пенултиму. Приликом уношења Чемерикићевог грађе у текст монографије извршили смо неопходне корекције на том плану и наглашавање речи усагласили са налазима С. Реметића. Акцент задржава место на претпоследњем слогу, како га бележи и Чемерикић, док је наглашени слог увек под ударним акцентом (*á*), а у ретким примерима где акценат није регистрован извели смо га накнадно, уз сугестију и помоћ проф. Р. Младеновића.

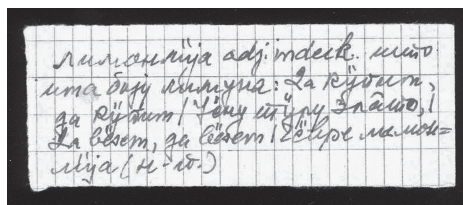
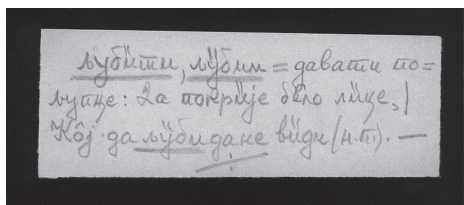
Пропусти у фонетској транскрипцији у Чемерикићевом рукопису односе се на уједначавање призренског гласовног система са стандардним фонетским ликовима, што је вид прилагођавања потребама Академијиног лексикографског пројекта. Наиме, у картотеци нема свођења африката *ч* и *ћ* на *ч'*, односно *џ* и *ђ* на *џ'*. Ова четири гласа, која Чемерикић доследно евидентира, сравнили смо са вредностима које они реализују на подручју Призрена.²⁸

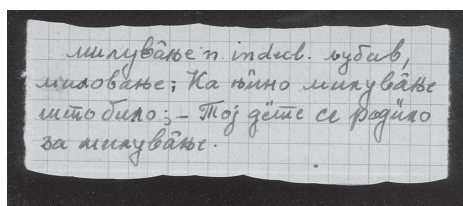
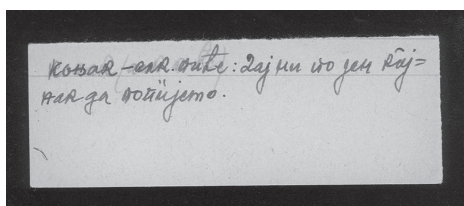
Други недостатак је игнорисање нарушеног односа *л* и *љ* у Призрену,²⁹ где долази до изједначавања латерала (*љ*) у свим позицијама и *л* испред вокала предњег реда са *л'*. Важећи фонетски принцип смо усвојили и доследно га применили у навођењу Чемерикићевог материјала. Појава која није нашла одјека у Чемерикићевом корпусу и коју нисмо прилагођавали стању на терену јесте отврдњавање *л* испред вокала задњег реда, с обзиром на то да су одступања у веларном изговору незнатна у односу на стандарно *л*, а титловање би додатно оптеретило преузет текст.

²⁸ Процес изједначавања *ч* и *ћ*, односно *џ* и *ђ* зауставио се на половини пута отврдњавања меких и омекшавања тврдих африката, а тиме резултирао умекшаним *ч* и *џ* (*ч'*, *џ'*) (Реметић 1996: 408).

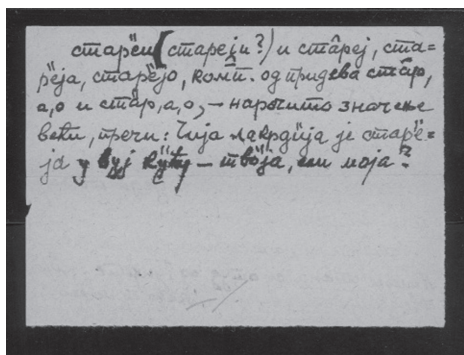
²⁹ Чемерикић свесно заобилази ову фонетску појаву, прилагођавајући је моделу новоштокавштине, јер на једном месту и сам потврђује да се понекад *л* испред *е* претвара у *љ*, а приметна су и колебања у оригиналној графичкој слици (*боли* и *бољи*, *болив* и *бољив*, *мален* и *маљен*).

У неизмењеној варијанти унели смо фонему њ, онако како ју је Чемерикић у највећем броју случајева записао (коњ, младожења, сирење, камење, венч'ање, играње, њега, њему, његов и сл.), не региструјући поремећени однос у изговору н и њ, јер би навођење варијетета (њ / јн / јн') довело до неуједначести.

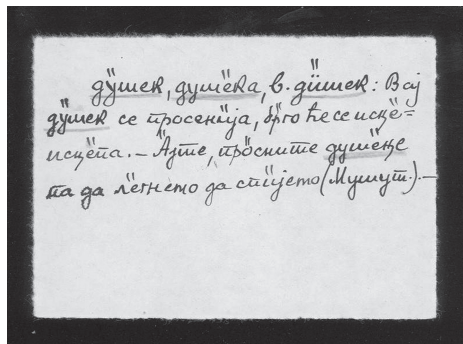
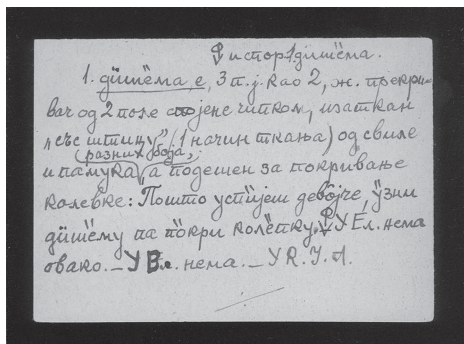
Сонант *j* у Призрену има вредност *џ* које се изговара јаче или слабије, у зависности од многобројних фактора (Реметић 1996: 392). Чемерикић осећа његову нестабилност у интервокалном положају, нарочито између вокала предњег реда, и ту појаву решава навођењем варијетета (амаму'ијин / амаму'ин, бејана / беана, сџареи / сџаре'и), али овај принцип не спроводи доследно. У транскрипцији Чемерикићевог рукописа руководили смо се чињеницом да у Призрену не постоје потврде за секвенцу *ији* (абаџ'ин, алваџ'ин, ефендиин), прихватили ликове са губљењем секундарног *j* (џраи, најраи, сџраи, осџаи), а тамо где се *j* факултативно јавља усвајали смо лик са пуним изговором овог гласа и бележили га уобичајеним графичким знаком (*j*).

џије, аијна, ино 1 п. мн. за све родове аијне, приса. призе од аија: Убоше и аијин чифаџ у Номаке. - Запросила се аијна сестра Давица. - Аијне браћа.

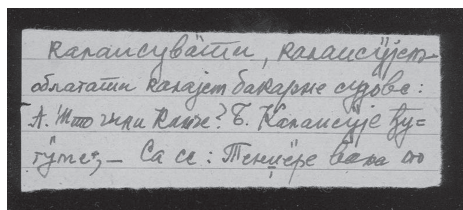
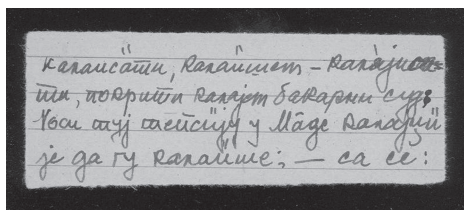

Речи у којима се јавља вокално *p* преносимо у оригиналној графичи, без обележавања његовог декомпоновања, осим у примерима преузетим из монографије С. Реметића. Вокал *ii* усвајамо у изворном лику, у којем и доминира у Чемерицићевом корпусу, али неретко дајемо и дублетне ликове типа *миждец'ија* / *миждец'ија*, *мишићерија* / *мишићерија*, онако како их и сам аутор збирке евидентира, упућујући једном варијантом на другу (*дишек* / *душек* / *дишек*).

Маркантна одлика српског призренског говора је чување полугласника (б) под акцентом. Изван наглашене позиције полуглас се отвара према вокалу *a*, са којим се изједначује. Код Чемерицића полугласник срећемо у свим положајима у речи, што у појединим случајевима не одговара подацима из релевантне литературе. Захваљујући интервенцијама Р. Младеновића, полугласник у именичким суфиксима и заменицама заменили смо вокалом *a* (*свекар*, *огањ*, *мртвак*, *најредак*; *ведар*; *ијакaв*, *овакав*, *ишгодар*).

У области морфологије већи недостатак збирке је реконструкција инфинитива, глаголског облика којег у српском призренском говору нема. Бележење непостојећег облика може се оправдати наменом лексичке збирке и методолошким прилагођавањем концепцији Академијиног *Речника*, где се глаголске одреднице дају у инфинитиву. Илустрације из говора којима се поткрепљује значење лексеме не потврђују постојање овог неличног облика на призренском ареалу. Зато је било неопходно инфинитив елиминисати, а глаголе наводити у неком од постојећих облика. Усвојили смо устаљени модел који се примењује у лексикографској пракси и описивању призренско-тимочких говора, где се глаголи најчешће дају у 3. л. јд. презента.

У домену морфолошке структуре извршена је корекција сложеног облика перфекта 3. л. јединине и множине (*бија је / је бија, наука је, викаја је, гукало је, умрело је; бил'е су*), који се спорадично јавља у Чемерицићевој грађи. Такве примере ускладили смо са основним принципом грађења перфекта (без помоћног глагола) у призренском говору.

Проблематични су остаци футурске форме добијене сажимањем инфинитива и енклитика глагола *оч'е (врнашч'е би'ч'и киша, вал'ашч'е до'ста, мисл'есмо ои'ишч'е, врагосашч'е се)*, за које С. Реметић каже да су особеност призренског говора и оцењује их као конструкције са извесном дозом модалности (Реметић 1996: 503). Ми смо се у преношењу грађе определили за модел футура I *ч'у, ч'е + њрезенїи* и другачије примере преводили у облик уобичајен у српском призренском говору.

У српском говору Призрена номинатив множине именица првог деклинационог типа има двојаку форму, на *-и* и на *-е* (*агальци / агальце, агзљьци / агзљьце, адеїи / адеїе, ајаїи / ајаїе*). Чемерицић кроз читав материјал форсира наставак *-е* као локално обележје, па се стиче погрешан утисак о морфологији именица овога типа. С тим у вези усвојили смо напомене проф. Младеновића да је основни множински облик именица мушког рода у Призрену са наставком *-и*. Уочава се и употреба адаптиране турске плуралске форме (*агалари, Гогалари*), коју смо одбацили због неаутентичности и користили искључиво регуларну множину (*аге, Гоге*).

Код Чемерицића није неуобичајена појава флексивног генитива (*о[д] деч'инскога викања, од јенога говеда, од Пазара, на вр'носа, без његовога гајреїа*) и инструментала (*Сокол све алвац'илком шїио изранија шїеј децу, Русїа Кабаи главом*), које смо, по препоруци Р. Младеновића, заменили одговарајућим аналитичким конструкцијама *од, без + ОП*, односно *свс + ОП*.

Чемерицић уноси у грађу везник *ч'и* где се у призренском говору очекује *шїио*. Следећи коенаре Р. Младеновића, кориговали смо исфорсирано *ч'и* у корист аутохтоног *шїио*.

У корпусу је уочена висока фреквентност прилога *врло*, који никако није део призренског језичког система и подвргли га замени количинским прилозима *млого, јако*.

Поједине непрецизности које познаваоци призренског говора уочавају у Чемерицићевој збирци могу бити резултат временске дистанце, историјског развитка језика у току једног столећа и промена насталих под утицајем књижевног језика. Крупнији недостаци су, пак, последица наменски прикупљане грађе и њеног уобличавања према пропозицијама лексикографске обраде у будућем *Речнику срїскохрваїског књижевног и народног језика*. У том послу Д. Чемерицић несумњиво је био вођен инструкцијама стручног лица, под чијим је утицајем интерпретирао језичка факта. Начињени пропусти нарушавају веродостојност језичког система, али се

лако могу отклонити систематским преобликовањем података, тако да у целини не умањују Чемерикићев ентузијастични подухват и не повређују укупну вредност сакупљеног материјала. Изузетан значај *Збирке речи из Призрена* за српску науку о језику потврђују студије *Српски њризенски говор I* С. Реметића и *Турцизми у српском њризенском говору* С. Петровић, као и велики број научних и стручних чланака. Она добија утолико више на важности ако се сагледа у контексту актуелне политичке ситуације, јер је познато сведочанство о многовековној егзистенцији Срба и српског језика на простору јужне Метохије.

Лексика српског призренског говора

Наслов *Лексика српског њризенског говора* упућује на сегмент језичке структуре којим ћемо се у раду бавити и одређује тематски оквир обраде грађе.

Речнички потенцијал Чемерикићеве збирке наслућује се из корпуса турцизама презентованих у етимолошкој студији С. Петровић, а њена вредност за утврђивање порекла речи препозната је и од стране аутора *Етимолошког речника српског језика*, који су је уврстили у листу својих истраживачких извора. Ексерцирајући лексички слој турских речи из рукописне збирке Д. Чемерикића, С. Петровић уочава значајну диспропорцију грађе – „почетна слова имају знатно више лексичког материјала, а како се иде ка крају тај број упадљиво опада“ и примећује да је ниво лексикографске обраде знатно слабији и непотпунији при крају него на почетку, где код многих речи недостају семантичке дефиниције и примери, а поједине су забележене само на основу потврда из тефтера (Петровић 2012: 21–22). И поред недовршености у многим аспектима, Чемерикићева лексикографска обрада не нарушава валидност корпуса српског призренског говора за поздану лексичко-семантичку анализу. Значења су углавном прецизно и исцрпно дефинисана и потврђена у облику синтаксичке конструкције, а тамо где су семантичке информације скраћене, непотпуне или нејасне извршена је реконструкција значења на основу егземплификације. Примери су, како наводи Р. Драгићевић, сведочанство о реалном постојању неких речи и значења у језику и понекад говоре више него дефиниције, јер се на основу подесних илустрација могу запазити значењске нијансе и утврдити стилска или употребна обележеност лексеме (Драгићевић 2007: 32). У случајевима где изостаје семантичко одређење, пример фигурише као денотативна или остензивна дефиниција. Синтаксички контекст у којем је лексичка јединица употребљена указује на тип комуникативне ситуације у којој она остварује одговарајућу функционалну вредност и детерминише дистрибуцију лексичких значења. Адекватне реченичке секвенце истргнуте из свакодневне комуникације живописно дочаравају и јасно предочавају дијалекатску

семантику и могу послужити као идентификатор лексичког значења. Чемерикић неретко значење поткрепљује примерима из фолклорних извора, обично кратким књижевним формама (пословицама, изрекама, загонеткама, разбрајалицама) или стиховима из народних лирских песама. Жанровским ситуирањем истиче се стилска димензија дијалекатске лексике и расветљава њена функционална раслојеност. На основу адекватних примера успевали смо да без већих проблема реконструисамо значење лексема и одредимо денотативни и конотативни макроплан њиховог значења.

У Чемерикићевим речничким чланцима где изостају објашњење и потврда значења или се наводе из историјских, путописних, црквених, еснафских извора, лексичка семантика реконструисана је на основу поређења са стањем у *Речнику косовско-меџохијског дијалекта* Г. Елезовића, који је ареално и хронолошки најближи Чемерикићевом лексичком материјалу. Потом су налази проверавани и савњивани са ситуацијом у *Речнику говора северне Меџохије* М. Букумирића, РСАНУ, РЈАЗУ и РМС, у случајевима када је значење дијалекатске лексеме дефинисано синонимом из стандардног језика. Значење турцизама у српском призренском говору упоређивали смо са њиховим семантичким реализацијама регистрованим у Шкаљићевом речнику. Извесне појаве сагледавали смо у ширем ареалном контексту и компарирали их са подацима из речника југоисточних српских говора, а у појединим случајевима чињенице смо расветљавали узимајући у обзир лексичко-семантичке паралеле у македонском, бугарском, албанском и румунском језику.

Приликом одређивања редоследа значења и правилног семантичког структурирања полисемичних јединица уважавали смо инструкције проф. Р. Младеновића, којем је призренски говор матерњи, и ослањали се кроз читав рад на његов изворни језички осећај и на стручно, дијалектолошко познавање овога идиома. Од значајне користи биле су нам сугестије Р. Младеновића и у вези са лексиком која у Чемерикићевом лексикону није евидентирана а која се поуздано очекује у говору Срба Призренаца. Чемерикићев речник је диференцијалног карактера, аутор је тежио да забележи аутентичне елементе, тако да је у том покушају рационализације и парцелације грађе пропустио неке језгрене јединице лексичког система српског призренског говора. Празнине у грађи попунили смо усменим потврдама Р. Младеновића и увидом у *Регистар речи* у склопу монографије *Српски призренски говор I* С. Реметића и у изводе за први том *Српског дијалектолошког атласа* (Призрен, пункт 50). Лексички материјал из ова два извора показује млађе стање призренског лексичког система у односу на Чемерикићев рукопис и послужио нам је као допуна основне грађе. Подаци преузети са стране у раду су обележени одговарајућим симболом (*), како би се истакла разлика између лексичких факата унетих из речничког корпуса из прве половине XX века

и оних који обележавају каснији период развоја призренског говора (од седамдесетих до почетка деведесетих година минулог века), који карактерише прогресивно повлачење аутохтоних особина под утицајем књижевног језика, пасивизирање лексичких ознака за реалије које ишчезавају из употребе и нису саставни део модерног начина живота, трансформација семантичких структура и реорганизација значења која одговара новом и другачијем погледу на свет. Наша анализа првенствено се заснива на лексичкој збирци Д. Чемерићића, а свака накнадна интервенција објашњена је на месту где се појављује у тексту.

Циљ рада *Лексика српског призренског говора* јесте проучавање лексичко-семантичког система српског призренског говора и реконструкција језичке слике света призренског колектива у датом историјском пресеку (крај XIX и прва половина XX века). Задаци који су пред нама биће својеврсно семиотичко читање кодова традиционалне културе Призрена и његових становника преко тематски груписане дијалекатске лексике која покрива све сфере живота и човековог деловања. Чемерићић нам је оставио сведочанство о готово свим видовима живљења старих Призренаца, о човеку, природи, друштвеној стварности, култури, религији и веровањима, фолклору и играма, обредима и обичајима, што заслужује да буде корпус једног научног рада. Увидевши разноврсност и системски карактер грађе који би нам омогућио поуздану дубинску и потпуну реконструкцију призренске дијалекатске слике света, у припремној фази рада осмислили смо скицу интегралног описа лексичког система српског призренског говора. Полазном концепцијом обухваћен је целокупни лексички материјал на којем се наше испитивање заснива, а лингвистичка обрада би на тај начин подразумевала целовиту структурну организацију. У процесу истраживања упознали смо се са различитим класификационим моделима и типовима лексичко-семантичког структурирања језика у оквиру теорије семантичких поља и дошли до верзије лексичко-семантичке структуре српског призренског говора, коју нам намеће природа лексичког материјала и начин категоризације стварности старих Призренаца.³⁰ Свеукупну лексичку грађу распоредили смо по

³⁰ С. Петровић на основу семантичких црта турцизме у српском призренском говору групише у двадесет и три скупине (1. анатомија; 2. људске особине; осећања; 3. родбина, својта; 4. држава (администрација, управа), 5. војска, оружје, титуле; 6. занимања, занати, трговина, алат; 7. друштвени живот, обичаји, игре, музика; 8. религија, веровања; 9. сточарство, коњарство; 10. кућа, покућство; 11. одећа, обућа, тканине; 12. јело, пиће, дуван; 13. накит, козметика, хигијена; 14. медицина (болести, лекови); 15. урбани живот, саобраћај; 16. новац; 17. мере; 18. боје; 19. биљке; 20. животиње; 21. метали, минерали и сл.; 22. природа (пејзаж); 23. време, временске прилике. Овакав начин семантичке анализе, истиче ауторка, помаже да се стекне увид о томе у којим сферама живота у Призрену су турски језик и цивилизација оставили најдубљи печат (Петровић 2012: 350–356).

највишем степену општости у пет већих целина и на основу овог принципа конструисали пет асоцијативних поља:³¹

1. асоцијативно поље *човек*;
2. асоцијативно поље *материјална култура*;
3. асоцијативно поље *духовна култура*;
4. асоцијативно поље *природа*;
5. асоцијативно поље *друштво*.

У овом раду спроведена је темељна анализа првог асоцијативног поља, које је по лексичком инвентару најобимније, семантички најиздиференцираније и парадигматски најкомплексније и пошто је слика човека један од основних фрагмената језичке (дијалекатске) слике света.³²

Методологија

Антропоцентричност језичке слике света определила је методолошки приступ проучавању призренског лексикона, посебно оног његовог сегмента који је асоцијативно и семантички везан за човека. Специфичност лексичког корпуса (дијалекатска лексика), постављени задаци (лексичко-семантичка анализа) и циљеви рада (реконструкција дијалекатске слике света) фактори су који утичу на ефикасност одабраног методолошког апарата.

Савремени приступ лексичком систему подразумева системско описивање јединица и интерпретирање њихових међусобних односа. Системно-структурна и антропоцентричка научна парадигма нуде оптималне моделе постављања и решавања лексичко-семантичке дијалекатске проблематике. Комбиновањем традиционалних и модерних метода, разрађених у оквирима наведених праваца, долазимо до комплексног, плуралистичког приступа изучавању лексичког значења у српском призренском говору. План израза и план садржаја асоцијативног поља *човек* условили су избор структурали-

³¹ Асоцијативно поље схватамо као скуп највишег нивоа општости међу чијим члановима постоји семантичка веза и који су парадигматским значењским односима повезани са доминантом поља. Као асоцијативне доминанте издвајамо појмове *човек*, *материјална култура*, *духовна култура*, *природа* и *друштво*, што наше тумачење асоцијативног поља приближава терминолошком одређењу „појмовно поље“, јер у назначеном говору немају сви надређени појмови адекватан лексички израз, али су интуитивно присутни у свести носилаца дијалекта, а асоцијативне везе утемељене су на колективном искуству датог социјума. У том смислу, асоцијативно поље идентификујемо као идеографску схему за класификацију лексике српског призренског говора коју попуњавају ужи лексички скупови (семантичко поље, лексичко-семантичка група, лексичко-семантичка подгрупа, лексичко-семантичка микрогрупа, синонимски ред).

³² Асоцијативна поља нису изоморфне структуре, већ се елементи једног могу наћи и у сфери неког другог поља, па се она у неким деловима могу међусобно преклапати. Флексибилност асоцијативног поља *човек* огледа се у ширењу његовог домена и пресецању са пољима *природа*, *друштво* и *духовна култура*.

стичких и когнитивних научноистраживачких поступака изниклих из теоретских поставки руске семантичке школе.

Структурна организација анализiranог лексичког фонда заснована је на методи семантичког поља, која има широку примену у лексичко-семантичким, психолингвистичким, социолингвистичким и етнолингвистичким проучавањима језика. Теорију семантичког поља поставио је Ј. Трир (1931), постулирајући семантичко поље аналогично према магнетном пољу, које се образује тако што појмови, попут магнета, привлаче и окупљају у сферу свога значења целе низове речи које попуњавају одговарајући појмовни мозаик (Драгићевић 2007: 235).³³ Семантичка веза међу лексемама које образују једно семантичко поље веома је снажна, елементи унутар скупа уређени су по хијерархијском принципу и узајамно су детерминисани. На основама трировске концепције, у лингвистици су се развила бројна одређења и представљени различити типови истраживања семантичког поља. Анализа теоријских одређења и њихова типолошка класификација Ј. Н. Караулова показује да семантичко поље у суштини представља посебан ниво језичког система са карактеристичним својствима и принципима организације (једно – периферија), који се тумачи и као начин сегментације лексичко-семантичког континуума и као саставни део одређене искуствене сфере. Тако схваћено, лексичко-семантичко поље користи се као методолошко средство продирања у концептуалну слику света и идентификовања њених национално-културних специфичности (Шеина 2010: 69). У процесу структурирања поља откривају се дијалектичке везе између језичких појава и ванјезичке стварности, механизми те везе и његове законитости, испољавају се особености језичког сазнања и разоткривају његове национално специфичне црте. Примена метода семантичког поља у проучавању речничког састава омогућује адекватну процену одраза објективне стварности у језику и даје потврду системске организације лексике (Чигашева 2002: 266). У границама поља лексика је организована у уже скупове – тематске групе, лексико-семантичке групе, лексичко-семантичке подгрупе, лексичко-семантичке микрогрупе и синонимске редове, обједињене заједничким диференцијалним семантичким знаком међу чијим члановима постоји лингвистичка системност и семантичка блискост иако су, углавном, ванјезички засноване. Поље

³³ Ј. Трир језик једног историјског раздобља формулише као стабилну и релативно затворену структуру чији елементи нису међусобно изоловани већ граде системске везе, због чега су у центру истраживачке пажње не само значења речи, већ и лексички односи у оквиру семантичке структуре. Целокупни језички систем састоји се из два типа узајамно повезаних поља – појмовног и лексичког, чије су елементарне јединице појмови, односно речи. Речи попуњавају појмовно поље, формирајући семантичко поље. Семантичка поља су међусобно повезана по принципу хијерархијске потчињености. Током времена мењају своју структуру, мењајући на тај начин и целикупни лексички систем.

представља једну од форми систематизације језичог материјала (лексичког значења) у систему језика (Башарина 2007: 96).

Парадигматско-системна представа о организацији језика инспирисала је примену новог метода у анализи семантичког садржаја, којим би се учврстила методолошка и теоријска база семантичког поља. Метод компоненцијалне анализе изниклао је из структурализма и почива на хипотези да је лексичко значење могуће разложити на семантичке компоненте (семе) и да се речнички састав једног језика може описати помоћу ограниченог броја семантичких ознака.³⁴ Растављање значења на минималне значењске елементе омогућава издвајање инваријантних и варијантних компонента и њихово рангирање у структури семантичког поља. На основу метода компоненцијалне анализе семантичко поље може бити представљено као скуп речи или њихових појединих значења, повезаних парадигматским односима, које у свом саставу имају општу (интегралну) сему, а разликују се по, најмање, једном диференцијалном знаку. Те семантичке ознаке и лексеме које их садрже образују хијерархијски организовану структуру. У различитим семантичким пољима исти семантички знак може имати различит хијерархијски статус, од категоријалне семе до диференцијалне компоненте нижег ранга. Компонденцијална анализа погодан је начин за анализу семантичког садржаја, јер пружа добру основу за детаљно и прегледно истраживање, за упоређивање значења вишезначница или за семантичку компарацију више речи. Као поуздан метод применљива је у категоризацији оних лексичких појава које одговарају истом сегменту стварности, а посебно је подесна за анализу именица са конкретним значењем.

Категоризацији језичког сазнања у модерној лингвистичкој парадигми приступа се из угла односа језика и човека, језика и мишљења, језика и културе. У контексту антропоцентричне парадигме и у оквиру ње оформљених когнитивистичких теорија приступили смо лексичко-семантичком опису сегмента српског призренског говора који се односи на човека. Антропоцентристички приступ језику полази од аксиома да је језик огледало човека – представника одређене културе, његов суштински задатак је расветљавање начина на који човек представља себе у језику, а у средишту антропоцентризма налази се појам језичке слике света (Куцева 2006). У оквиру антропоцен-

³⁴ Поступак компоненцијалног изучавања фонетских појава Н. С. Трубецког структуралисти (Р. О. Јакобсон, Л. Ељмслев и др.) преносе у сфере граматике и семантике. Овај метод дао је добре резултате у домену пручавања семантичке организације лексема и прогресивно се ширио у славистичкој лингвистици, где је крајем XX века постао доминантна теорија за описивање семантичке структуре. Независно се развијао на тлу Америке у оквиру антрополошких испитивања категорије сродства, а затим интензивно почиње да се користи и у области језика (Драгићевић 2007: 66).

тричке парадигме образовала су се два научна правца, лингвокултурологија и когнитивна лингвистика.

Лингвокултурологија посматра језик као одраз свеукупних културних вредности и отвара могућност проницања у национални менталитет носилаца одређеног језика и целокупног знања садржаног у искуству језичке личности.³⁵ Појава овог научног правца испровоцирана је потребом да се одреди улога језика као средства интерпретације човекове културе и националног менталитета (Денетјева 2013: 177). Нова научна дисциплина располаже адекватним категоријалним апаратом, а основни термин којим оперише је концепт. Са аспекта културологије концепт је схваћен као основна ћелија културе у менталном склопу човека, константа која кроз дужи период чува колективно наслеђе у сазнању народа и његову духовну културу (Степанов 1997: 76). Концепти се формирају у сазнању човека на основу личног и колективног националноисторијског искуства, и што је то искуство богатије, то је шири обим концепта и веће су могућности за појаву емоционалне ауре језичких јединица у којима се дати концепт одражава. У том смислу, језички систем је пројекција човековог сазнања, а језик део концептуалног система и вербално средство репрезентације националне (регионалне) слике света.

Улогом језика у процесу сазнања и осмишљавања света, концептуализације и категоризације човековог искуства бави се когнитивна лингвистика. У центру интересовања и ове научне дисциплине је концепт, али не искључиво као јединица културе. Концепт се разматра с аспекта менталног садржаја, односно менталних информација о појавама објективне стварности које су у њему садржане. Концептуализација је ментално конструисање реалних предмета и појава које води образовању представа о свету у виду концепата, тј. смисаоних структура фиксираних у сазнању човека (Денетјева 2013: 178). Концептуализација се, у светлу когнитивне лингвистике, изједначава са значењем и представља образовање појмова на основу човековог физичког, чулног, емоционалног, интелектуалног искуства о свету који га окружује (Драгићевић 2007: 90). Концептуална анализа представља прогресивну истраживачку технику у домену апстрактне лексике. Овај метод примењује се у тумачењу апстрактних семантичких садржаја (нпр. лексичко-семантичке групе 'осећање') посредством различитих механизма и средстава концептуализације – појмовне метафоре, појмовне метонимије, семантичког сценарија³⁶.

³⁵ В. Н. Телија лингвокултурологију види као део етнолингвистике посвећен испитивању и описивању односа језика и културе у њиховој синхроној узајамности (Телија 1996: 222).

³⁶ Семантички сценарио базира се на структурама као што су домен, схема и фрејм, заснованим на људском искуству које се рефлектују на мишљење и језик. Обрасци знања и веровања, као ванјезички системи, утичу на формирање типичних сценарија који, пак, имају важну улогу у сагледавању значењске вредности неке језичке јединице (Драгићевић 2007: 92).

У нераскидивој вези са концептуализацијом је процес категоризације, тј. логичке класификације објективне стварности на категорије и груписање појава и предмета у класе, блокове, рубрике, скупове и сл. Категоризација помаже да се схвати начин на који човек перципира свет око себе и у каквој форми чува и примењује добијену информацију. У истраживању принципа категоризације когнитивисти се придржавају теорије прототипа, с обзиром на чињеницу да категорије немају увек јасне границе. Прототип је централни члан категорије у том смислу што се остали чланови пореде с њим (Драгићевић 2007: 83). Анализа прототипа продуктиван је метод за разумевање и семантичко описивање тематских група лексема.³⁷ У случајевима када појаве из ванјезичке стварности није могуће категорисати на основу компоненцијалног метода (нпр. људске особине), лексичко значење разматрали смо помоћу прототипичног представника одређене категорије.

Језичка репрезентација социопсихолошких и културних представа у испитиваном говору подвргнута је посматрању са становишта етнолингвистике, која у средиште истраживачког интересовања ставља однос језика и етноса, језика и народног менталитета, језика и духовне културе. Дијалекатском лексикону иманентни су елементи народне традиције датог социјума, који најсликовитије манифестују лингвистичке, етничке, социјалне, етнопсихолошке и културалне специфичности колектива. Лексички материјал на којем се темељи реконструкција призренске језичке слике света обилује етнографским фактима, што захтева комплексни методолошки приступ, посебно у домену социјалне карактеризације човека.

Опис лексичког значења заснован је на методологији савремених славистичких језичких истраживања. Актуелна методолошка апаратура примењена је у структурирању дијалекатског лексичко-семантичког система и описивању семантичког садржаја лексичких јединица српског призренског говора. Плуралистички приступ речничком материјалу који носи обележја историјске епохе (крај XIX и почетак XX) и територијалне карактеристике (Призрен), који комбинује методе релевантне светској лингвистичкој пракси, показао се као адекватан начин проучавања лексике народних говора, подесна техника и подобан модел за реконструкцију дијалекатске слике света.

Структура рада

Композициони план рада условљен је избором лексичких јединица и њиховим међусобним садржинским везама. Сегментација изванјезичке стварности у свести носилаца српског призренског говора детерминисала је лингвистички модел класификације лексичког подсистема. Појмовна

³⁷ Р. Драгићевић предлаже прототип као идеалан поступак семантичке анализе придева који означавају људске особине (Драгићевић 2007: 83).

категоризација одредила је сегментацију концепта *човек* и условила класификацију лексичких јединица са архисемом 'човек'. Структура рада обележена је унутрашњом организацијом језичких елемената и њиховим парадигматским везама.

Централни део представља лексичко-семантичка анализа асоцијативног поља *човек*. Парадигматски део асоцијативног поља *човек* сачињавају језички елементи обједињени инваријантним семантичким знаком 'човек', који истовремено представља диференцијално обележје у односу на остала асоцијативна поља. Категоријална сема 'карактеристике човека' интегрише номинациони, квалификтивни и агентивни корпус лексема чији је референт човек.³⁸

Асоцијативно поље је на основу диференцијалних сема вишег ранга подељено у три лексичко-семантичка поља (ЛСП):

1. ЛСП *тјелесне карактјеристјике човека*;
2. ЛСП *тјсихичке карактјеристјике човека*
  1. ЛССП *тјемтјераментји*,
  2. ЛССП *карактјер*,
  3. ЛССП *тјособностји*;
3. ЛСП *социјалне карактјеристјике човека*.

Свако поље представља самосталну структурну целину у раду. Интегрално-диференцијалне семантичке компонененте у оквиру поља имају функцију надређеног појма (хиперсеме) који обједињује елементе у уже хијерархијски организоване парадигматске скупове (субпоља, лексичко-семантичке групе, лексичко-семантичке подгрупе, лексичко-семантичке микрогрупе и микроредове). За сваки скуп одређена је хиперсема и дата њена одговарајућа лексичка варијанта, уколико у говору постоји, а затим су на основу заједничког семантичког обележја (диференцијалне семе нижег ранга) лексеме организоване у уже групе, чији су чланови у међусобном хиперо-хипонимском, кохипонимском, антонимском и синонимском односу. Синонимски ред је најужи микросистем елемената интегрисан у лексичко-семантичку групу. Након издвајања јединица у синонимском односу дати су примери који потврђују њихову функционалну вредност у испитиваном говору. Полази се од доминанте реда, односно лексема са денотативним значењем које су ближе језгру ширег скупа којем припадају, затим се наводе експресивне синонимске варијанте и периферни елементи скупа, који имплицитним и потенцијалним компоненентама значења фигурирају у датој групи. Иза илустрација следи анализа садржаја сваког конституента реда, навођење етимолошке семантичке базе словенских речи и турцизама и се-

³⁸ Овом приликом изостављен је опис именица и придева којима се означава здравствено стање човека и глаголских лексема за означавање неких физиолошких и психолошких процеса (глагола кретања, глагола опажања, глагола мишљења, глагола осећања).

мантичко удаљавање од ње, испитивање унутрашње и спољашње структуре деривата, асоцијативне мотивисаности метафора, одређивање степена интензитета експресивности и употребне вредности лексеме, утврђивање међусобних односа чланова скупа и статуса лексичке јединице у микросистему.

Описани принцип лексичко-семантичке анализе, доследно спроведен кроз сва три поглавља, битно је одредио унутрашњу концепцију рада и допринео дубљем и детаљнијем опису концепта *човек* и његове вербалне манифестације на призренској језичкој слици света.

АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ ЧОВЕК

Наука о језику је последњих деценија у великој мери посвећена човеку. „Современная лингвистика проявляет большой интерес к изучению взаимодействия языка с человеком, его мышлением, духовно-практической деятельностью и сознанием“ (Калиткина 2010: Аутореф.³⁹). У савременој лингвистици један од праваца који се интензивно развија јесте антрополошка лингвистика⁴⁰, која се заснива на постулату да се у центру лексичког система језика налази човек. Модерну науку о језику обележава нова научна парадигма, која обухвата истраживања обједињена термином „антропоцентризам“ (Вјежбицка, Апресян, Хомякова,⁴¹). Антропоцентрички приступ заснива се на аксиому да је језик пре свега инструмент општења, а сваки појам који је означен језиком одражава и човеков однос према њему. Објекат антропоцентричких проучавања је „человек мыслящий (cogens), говорящий (loquens), действующий (agens), играющий (ludens), воспринимающий (percens)“ (Моисеева 2006: Аутореф.). У оквиру антрополошке лингвистичке парадигме човек се сагледава преко језичких јединица на више нивоа: преко језичке слике света (Ј. Д. Апресян, В. Г. Гак), кроз призму метафоре (Н. Д. Артюнова), фразеологије (В. Н. Телия), аксиологије, творбе речи, лексикографије (Ј. Н. Караулов), лингвокултурологије, етнологингвистике, психолингвистике, социолингвистике. Човек као носилац традиционалног друштвеног, моралног и културног кода запечаћеног у језику предмет је истраживања славистичке дијалекатске лексикологије.

Проучавање концепта *човек* са лексичко-семантичког становишта веома је комплексно и углавном се темељи на постулатима когнитивистике. Савремена лексиколошка истраживања заснивају се на теоријама когнитивне лингвистике: концептуализму, теорији семантичких поља, теорији прототипа и сл. Концепт *човек* представља сложену когнитивно-културолошку

---

³⁹ Скраћеницу аутореф. користићемо уместо пагинације приликом цитирања делова аутореферата докторских дисертација преузетих са сајта <http://www.dissercat.com>, с обзиром на то да у оригиналној верзији странице нису нумерисане.

⁴⁰ Термин „антрополошки“ обухвата проучавање свега што се тиче човека, превасходно његове културе (Ivić 2001: 233).

⁴¹ „В настоящее время стремительно развивается антропоцентрическая лингвистика, поставившая в центр внимания проблему 'язык и человек'“ (Стернин 2000: 4).

ку јединицу, која има вишестепену структуру. Анализа лексичких јединица којима се карактерише човек са аспекта телесног, психичког и социјалног захтева плуралистички приступ.

У обради лексичке грађе која се односи на тематску целину *човек* ослањамо се на методологију руске лексиколошке школе, која се темељи на поменутом когнитивистичким теоријама. Лексикологија савременог руског језика обилује радовима који се баве појединим сегментима тематске целине *човек*. Физичким карактеристикама човека бавили су се: Р. Н. Менон (Менон 1985), А. П. Василевич и В. В. Савицкиј (Василевич, Савицкий 1988), Е. И. Зиновјева (Зиновьева 1993), В. М. Богуславскиј (Богуславский 1994), Т. В. Бахвалова (Бахвалова 1996), У. М. Трофимова (Трофимова 1999). Унутрашње особине, црте карактера и човеков интелект проучавали су: Т. С. Шчепина (Щепина 1984), Е. А. Јурина (Юрина 1995), В. И. Убијко (Убийко 1998), Л. Б. Никитина (Никитина 2006). Семантички и творбени аспекти именовања лица у савременом руском језику били су предмет истраживања: С. Л. Акопова (Акопова 1985), Л. П. Сичугове (Сычугова 1995), Г. Н. Абреимове (Абреимова 1998). Фразеологизме којима се карактерише човек испитивали су: Ј. П. Солодуб (Солодуб 1985), М. Овезова (Овезова 1986), Н. Б. Дроздова (Дроздова 1998). А. И. Моисејев бавио се називима људи мотивисаних професијом (Моисеев 1968). Велики број радова посвећен је субјективној оцени антропографске лексике: Т. В. Бахвалова (Бахвалова 1995), Ј. И. Чајкина (Чайкина 1995), А. Н. Ростова и Т. В. Трезубова (Ростова, Трезубова 1996). Комплетну концепцију описа човека и његове представе на наивној слици света дао је водећи савремени руски семантичар Ј. Д. Апресјан у монографији *Образ человека по данным языка* (1995), где разликује седам система са којима корелира седам семантичких примитива, елементарних јединица семантичког метајезика из којих се опис састоји): 1. физичко опажање – 'опажање'; 2. физиолошки састав – 'осећање'; 3. физиолошке реакције на спољашње и унутрашње утицаје; 4. физичко деловање и делатност; 5. жеље – 'хтети'; 6. интелектуална делатност и ментални састав – 'знати', 'разумети'; 7. говор – 'говорити'. Сваки систем има своју унутрашњу организацију, системи се међусобно саодnose и образују одређену хијерархију (Апресян 1995).

Семантичко пространство *човек* активно се изучава у оквиру руске дијалекатске лексикологије. Бројне студије и радови засновани на дијалекатској грађи баве се структуром семантичког поља *човек*: Е. А. Нивина (Нивина 2003), С. А. Моисеева (Моисеева 2006), У. В. Ерофесева и Е. А. Пепељајева (Ерофесева, Пепеляева 2011), Ј. В. Седојкина (Седойкина 2011), Т. А. Литвинова (Литвинова 2011, 2013), Г. Е. Жондарова (Жондорова 2012). Концепт *внешний человек* заступљен је у радовима А. М. Кочеваткина (Кочеваткин 1999), О. В. Коротун (Коротун 2002), В. В. Пирко (2006), М. Т. Ипакове (Ипакова 2012). Концепт *внутренний человек* на лексичком

материјалу из народних руских говора истраживали су: Н. А. Лукјанова (Лукјанова 1985), Т. В. Бахвалова (Бахвалова 1996), Е. В. Коскина (Коскина 2001), М. А. Јеремина (Еремина 2003), Е. А. Барашкина (Барашкина 2007), Ј. С. Шуљакина (Шуљакина 2012). Честе су и компаративне анализе руских дијалеката са стањем у енглеском, немачком и француском језику: З. А. Богус (Богус 2006), Д. М. Магомедова (Магомедова 2007), А. А. Занковец (Занковец 2007), М. Ш. Алдијева (Алдиева 2009), Н. Х. Тујгунов (Туйгунов 2012).

Тематска група *човек* последњих година постаје предмет интересовања и домаћих лексиколога и дијалектолога. Придевима са значењем људских особина у савременом српском језику бавила се Рајна Драгићевић (Драгићевић 2001), а Гордана Штасни номинацијом човека (Штасни 2013), номинацијом мотивисаном позитивним карактерним особинама (Штасни 2011), атрибутивним именицама (Штасни 2008) и *nomina agentis* у књижевном језику (Штасни 2001). Даринка Гортан Премк, Вера Васић и Љиљана Недељков објавиле су семантичко-деривациони речник у две свеске. У првој је представљена анализа делова тела човека (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003), а у другој унутрашњи органи, ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине и сродство (Гортан Премк, Васић, Недељков 2006).

Концепт *човек* заступљен је у радовима Радмиле Жугић, која је на грађи из призненско-тимочких, превасходно јабланичких говора проучавала пејоративе за мушка и женска лица (Жугић, 2009, 2010), као и придеве и придевске деминутиве који се односе на особине човека (Жугић, 1997, 2006). Лексичке јединице којима се означавају човек и његове особине у говорима југоисточне Србије обједињене су у јединствени *Антропографски речник љуризенско-џимочких говора* Н. Богдановића (Богдановић 2016), чија се интересовање за лексику тела препознаје у насловима радова *Имена и љузимена мољивисана називима за људско џело*, *Именовање џо џелесним карактерисџикама у лесковачком говору*, *Тело ојисано биљем у џиројском говору*, *Тело и биље у језичкој џолисемји*, итд.).

Прегледана литература пружила нам је увид у савремену методологију истраживања и описивања дијалекатске лексике којом се именује човек и описују његове особине. Семантички опсег лексичких јединица чији је денотат човек изузетно је широк и састоји се од веома разуђених лексичко-семантичких подсистема, што условљава разгранату, вишестепену хијерархијску структуру (Штасни 2011: 167). Номинација човека и његових особина може бити мотивисана физичким изгледом, узрастом, карактерним, интелектуалним, моралним особинама, понашањем и темпераментом, друштвеним и материјалним статусом, професијом, међуљудским односима. Човека сагледавамо у његовој свеукупности, са свим телесним, психичким и социјалним својствима, што нам је омогућила веома богата лексичка грађа. Лексика српског призненског говора обилује лексичким јединицама које се односе на

све поменуте аспекте човековог бића и чини богати слој лексичког система овог говора.

Страни и домаћи радови нуде различите концепције обраде лексичког материјала који се тиче човека. Већина радова заснива се на проучавању семантичке структуре дате лексике. Један од ефектних начина проучавања лексике ове лексичке целине јесте преко анализе парадигматских лексичких скупова.⁴² Најпоштији скуп је асоцијативно поље, са архисемом *човек*, као најважнијим кохезионим елементом, који је истовремено и доминанта поља. Ужи лексички микросистем је лексичко-семантичко поље, у оквиру којег фигурирају ужи парадигматски скупови – тематске групе и лексичко-семантичке групе, које се даље гранају на подгрупе и микрогрупе. Комплексност лексике чији је референт човек у српском призренском говору условила је разгранату семантичко-структурну организацију лексема.

Стожер асоцијативног поља *човек* је архисема 'човек',⁴³ која се у испитиваном говору вербално реализује контактним синонимима *ч'овек* и *инсан* (тур. *insan*).

Ў, мо̀ре ч'овеку, ш̄ӣо си ч'удан! – Од њега̄ ӣо̄ а̀бдал ч'овека̄ виде̄ја л'и си?

Ш̄ӣо̄ се л'ӯӣши на̄ ӣо̄ј ма̀га̀ре, с̄ӣо̀ка̄ је, не̄је инсан̄ ӣа да разб̄ира.

Елементи асоцијативног поља *човек* интегрисани су доминантом поља – семантичком компонентом 'карактеристике човека'. На основу диференцијалних компонената вишег ранга 'тело', 'психа', 'друштво' поље је подељено три већа скупа, односно лексичко-семантичка поља (ЛСП):

1. ЛСП *т̄елесне карак̄терис̄тике човека*;
2. ЛСП *ӣсихичке карак̄терис̄тике човека*;
3. ЛСП *социјалне карак̄терис̄тике човека*.

ЛСП ТЕЛЕСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА

Лексика којом се означава човекова спољашњост представља један од најстаријих слојева лексичког фонда сваког језика. У руској лексиколошкој литератури усталио се термин „внешний человек“, који на „језичкој мапи света“ представља један од три тзв. „образа-концепта“ човека.⁴⁴ Овај кон-

⁴² У раду користимо славистичку терминологију у вези са лексичким скуповима и поделе лексичких скупова (према општости, према међусобној зависности чланова, према кохезионом центру) које даје Рајна Драгићевић (Драгићевић 2007: 234–244).

⁴³ *Архисема* је лингвистички термин који се у руској науци дефинише као општа семантичка компонента заједничка свим јединицама одређене класе, која одражава њихова заједничка категоричка својства и атрибуте. Архисему схватамо као семантичку ознаку највишег степена општости иманентну свим елементима асоцијативног поља.

⁴⁴ „В наивной языковой картине мира выделяются условно мыслимые образ-концепт целостного, образ-концепт внутреннего и образ-концепт внешнего человека“ (Коротун 2002: 4).

цепт „включает всё то, что человек объективно и субъективно, прагматически, эстетически присваивает своему внешнему виду: физические и нефизические органы (естественные и искусственные), предметы, украшающие человека и покрывающие его тело или используемые для дополнения внешнего облика, динамические признаки внешности (движения тела, мимика, позы, манеры, походка), внешние речевые признаки (голос, речь), а также эстетические, этические, социальные, психологические оценки наружности человека“ (Коротун 2002: 4).

Е. В. Ерофејева и Е. А. Пепеляјева у структури семантичког поља *човек* на треће место стављају лексичко-семантичку групу *објективне физичке карактеристике човека* са подгрупама: 1. спољашњост, 2. пол и узраст, 3. делови тела, 4. физички састав, здравље (Ерофеева, Пепеляева 2011). Г. Е. Жандарова у семантичком пространству „образ човека“, на материјалу руских староседелачких говора Јакутије, на основу диференцијалних компонента значења издваја три субпоља: 1. спољашњи изглед, 2. вредан човек / лењ човек, 3. странац. Субпоље *спољашњи изглед* састоји се од језгра, које чине лексичко-семантичке групе: спољашњи изглед, тело и његови делови, функционалне ознаке спољашњости, експресија спољашњости, и периферије, којом су обухваћене лексичко-семантичке групе: пратеће ознаке спољашњости, стилистички маркирани еквиваленти и еуфемистички еквиваленти (Жондорова 2012). Седојкина, Литвинова и Нивина у обимним студијама о номинацији човека у руским народним говорима по један сегмент посвећују спољашњим карактеристикама човека. Ј. В. Седојкина, између осталог, истражује именовање лица по спољашњим и унутрашњим особинама у брјанским говорима. Две лексичко-семантичке групе посвећене су физичким карактеристикама: 1. именовање лица по спољашњим ознакама и физичкој природи, 2. именовање лица по спољашњем изгледу (Седојкина 2011). Т. А. Литвинова, проучавајући номинације човека „как отражение языковой картины мира“ у воронешким говорима, у оквиру микропоља *човек као живо биће* као подгрупу обрађује карактеристике човека по спољашњости (Литвинова 2011). Е. А. Нивина део студије *Лексика тематической группы „человек“ в говорах Тамбовской области* посвећује физичким карактеристикама човека. Ову тематску целину рашчлањује на фрагменте: 1. глава, 2. врат, 3. труп, екстремитети, 4. карактеристике спољашњег изгледа (раст, стас, здравље, лепота) (Навина 2003).

Радови у целини посвећени лексички која се односи на човекову спољашњост доносе ширу слику концепта *внешний человек* и детаљнију систематизацију лексичких јединица. Издвојимо три таква рада: *Концептуализация представлений о внешности человека в русской языковой картине мира* О. В. Коротун, *Семантическое поле как системное объединение просторечных единиц (анализ фрагмента семантического поля*

„Внешний облик человека“ в просторечии Приамурья) В. В. Пирко и *Имена прилагательные, характеризующие внешность человека по физическим особенностям, в ярославских говорах* Е. А. Варабјове. Први рад, на грађи из савременог руског језика, представља концептуализацију представа о човековој спољашњости преко језичког концепта *внешний человек*, који се у лексичком систему репрезентује као истоимено макропоље. Једро поља са хиперсемом 'спољашњи изглед' чине четири лексичко-семантичке групе: 1. спољашњи изглед, 2. тело и његови делови, 3. функционалне ознаке спољашњости, 4. експресија спољашњости. Ближој периферији припадају лексеме које садрже сему 'спољашњи изглед' у конотативном значењу. Даља периферија макропоља обухвата лексичко-семантичку групу *йрайеће ознаке сїољашњостїи*, где је хиперсема имплицитно дата (Коротун 2002).

Физичким карактеристикама човека у приамурском дијалекту бавила се В. В. Пирко. Језгро семантичког поља представљено је хиперсемом 'спољашњи облик човека'. У центру и периферији издвајају се лексичко-семантичке групе: 1. делови човековог тела, 2. обим човековог тела, 3. ознаке човека по полу и узрасту, 4. одећа, са одговарајућим дијалекатским хиперонимом *сїввари*, 5. спољашње манифестације здравља и физичког развоја човека, 6. навике, манири понашања (Пирко 2006).

Тематску групу придева којима се карактерише човек по физичким особинама у јарославским говорима, ауторка је разврстала у неколико лексичко-семантичких група, које чине антонимски парови *леї / ружсан, висок / низак, дебео / мршав*, а неке се односе на телесни састав, форму главе, црте лица (Воробјева 2003).

Придевима који се односе на општи телесни изглед или на изглед појединих делова тела код нас се бавила Радмила Жугић у раду *Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана*. У оквиру групе придева који се односе на телесне особине ауторка издваја две подгрупе „у зависности од тога да ли се придевима квалификује телесни изглед као природна датост или стечена током живота (I. 1.) или је пак настанак придева мотивисан човековим односом према сопственом изгледу тела, односно неких његових конкретних делова (I. 2.)“ (Жугић 1997: 137). У вези са овим сегментом рада, Р. Жугић закључује да су лексеме специјализоване, сужених семантичких поља, а самим тим и бројније, и да придевске лексеме друге подгрупе носе снажну негативну конотацију која достиже степен пејоративности.

Велики број лексичких јединица у наведеним студијама и радовима настао је на основу метафоричког преноса или добија конотативно значење помоћу суфикса, што је, иначе, карактеристично за дијалекатску лексику. Лексеме индуковане метафоризацијом припадају оној лексичкој сфери, односно групи, којој и денотат (објекат номинације).

Метафоричком номинацијом у језичком систему бави се грузијска лингвисткиња Ж. Вардзелашвили, истичући да метафоричка номинација обухвата све стране човекове личности: спољашњи изглед (раст, тело, црте лица итд.), психичка својства (црте карактера, темперамент, умне способности, емоционалност и сл.), социјалне особине. На основу овога, сву лексику датог типа разврстава у четири групе: 1) спољашњост; 2) карактер; 3) понашање; 4) социјалне особине човека (Вардзелашвили 2011: 45). За означавање човека по спољашњем изгледу метафорички пренос се најчешће остварује по моделу „конкретно“ (предмет, животиња, биљка) → „конкретно“ (физичке карактеристике човека). Метафоричким преносом остварује се веза појмова по сличности, тако што се појам који се означава неком другом речју доводи у везу са употребљеним појмом на основу једне заједничке особине. Сличност изворног и циљног појма никад није апсолутна и комплетна, већ је заснована на некој компоненти, односно на неком доминантном човековом телесном својству.⁴⁵

Метафоричка номинација обавезно садржи категорију оцене према именованом лицу. У већини случајева та оцена је негативна. Радови који се баве антропографском лексиком потврђују да је „много мање јединица, и на лексичком и на фразеолошком нивоу, којима се именује човек према позитивним особинама уопште него према негативним“ (Штасни 2011: 169). Такав је случај и у руској лингвокултури, где је „зафиксировано больше внешних негативных признаков“ (Куражова 2007), у односу на оне са позитивном оценом.⁴⁶ Позитивна својства не одступају од социјалне норме, друштвено су прихватљива, неутрална. У ретким примерима ће се позитивна особина нагласити, обично у случају изузетне телесне лепоте. Свако одступање од нормалног и уобичајеног, од важећих естетских норми и од неписаног кодекса заједнице оцењује се негативно, што је изражено семантиком експресивно маркираних јединица.⁴⁷

За маркирање појединих људских физичких особина и за номинацију носиоца неке телесне карактеристике најчешће се користе зооними, које у

⁴⁵ Свака секундарна номинациона јединица, којој је у основи било која семантичка модификација, заснована на каквом доминантном (човековом) својству семантички би се могла сматрати атрибутивном именицом (Штасни 2011: 168).

⁴⁶ „Возможно, это свидетельствует о том, что русские чаще обращают внимание на недостатки во внешнем облике человека, более критично подходу к этому вопросу“ (Куражова 2007).

⁴⁷ „У потенцијалне или имплицитне семе спадају и семе колективне експресије. То су семантичке компоненте засноване на уверењима и представама целе језичке заједнице. Ова секундарна значења заснована су на колективним представама о неким животињама и биљкама, а затим су, по тим својствима, названи неки типови људи“ (Драгићевић 2007, 72).

својој семантичкој структури садрже семе позитивне или негативне оцене.⁴⁸ Последњих година у руској лексикологији појавили су се бројни радови који се баве анималистичком лексиком као једним од начина карактеризације човека како у савременом руском језику, тако и у дијалекту (Куражова 2007, Кубасова 2008, Калиткина 2010, Мушњикова 2011).

На основу прегледане литературе долазимо до закључка да су дијалекатске лексичке јединице којима се означавају физичке карактеристике човека системски организоване, да могу припадати различитим врстама речи, да стоје у хиперо-хипонимским, синонимским, антонимским парадигматским односима и да су веома фреквентне оне чије је секундарно значење индиковано метафоризацијом у негативном смислу.

У лексичкој структури српског призренског говора лексика којом се означавају тело и телесне људске особине и којом се номинује човек као носилац тих особина представља специфичан и сложен лексички микросистем, који ћемо означити као лексичко-семантичко поље (ЛСП) *тѐлесне карактѐристѐйшке човека*. Центар ЛСП чине лексеме распоређене у тематској групи (ТГ) *делови тѐла* и лексичко-семантичким групама (ЛСГ) *ѝридеви којима се означавају тѐлесне особине* и *именице којима се номинује човек ѝо тѐлесним особинама*. Периферне су групе које у свом саставу имају елементе који, поред биолошких, садрже и социјалне, односно психофизичке компоненте човековог развоја – ЛСГ *номинација лица ѝо ѝолу и узрасѝу* и ЛСГ *глаголи којима се означава ѝроцес говорѐња*. Делом свог садржаја оне задиру у сфере друга два семантика поља и секу их на периферији. У периферној зони поља смештене су лексеме које својим семантичким потенцијалом, односно скривеном семантиком гравитирају ка некој од централних ЛСГ.

Семантички садржај лексема уобличили смо према одређењима Д. Чемерикића и, уколико значењски одговарају стању у савременом језику, сравнили их са дефиницијама датим у *Речнику САНУ* (књ. 1–19) и *Речнику Маѝице срѝске*, ради семантичке прецизности. У случајевима када се дијалекатско и књижевно значење не поклапају, ослањали смо се на семантичку реализацију какву даје Чемерикић. У речничкој грађи многе одреднице нису дефинисане или нису поткрепљене одговарајућим илустративним материјалом. Тамо где уз лексему није забележено и њено значење, прибегавали смо семантичком реконструисању на основу датих примера и уз помоћ монографија и речника оближњих говора. Многе лексеме, које су се аутору збирке речи из Призрена чиниле уобичајеним или незанимљивим за речник нису регистроване, а чине саставни део лексичког система призренског говора, потражили смо у *Регистѝу речи* у монографији *Срѝски ѝризренски*

⁴⁸ „Зоометафора, безусловно, тонко выражает дополнительные оттенки свойств человека, обогащая их в понятийно-экспрессивном плане, обеспеченном ассоциативном связью с соответствующим животным“ (Мушинкова 2011: 115).

говор I Слободана Реметића (Реметић 1996) и у грађи за први том *Српског дијалектолошког атласа* (СДА), где је Призрен један од пунктова. Од велике помоћи су радови и коментари професора Радивоја Младеновића, коме је призренски говор изворно познат. Лексеме унете са стране обележаваћемо звездicom (*), а коришћени извор биће наведен у загради поред примера.

За прецизирање дијалекатске семантике од велике користи је етимологија речи, па се у том домену ослањамо на *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Петра Скока (Skok I, II, III) и на *Etimološki речник српског језика* (ЕРСЈ 1, 2, 3). Турске облике наводимо према етимологији коју је дала Снежана Петровић у књизи *Турцизми у српском призренском говору* (Петровић 2012).

Да бисмо утврдили карактер необичних облика и неочекиваних значења појединих лексема које срећемо у призренском говору, проверавамо њихово постојање и у осталим призренско-тимочким говорима. Увидом у речнике ове говорне зоне добијамо потврду о томе да ли је реч о локалном дијалектизму или се језичка појава јавља и на другим подручјима овог ареала, као и на ширем подручју Косова и Метохије.

У структури ЛСП *тлесне карактеристике човека* у српском призренском говору издваја се пет лексичко-семантичких скупова:

1. ТГ делови тела,
2. ЛСГ придева којима се означавају телесне особине,
3. ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особинама,
4. ЛСГ именица којима се номинује човек по полу и узрасту,
5. ЛСГ глагола којима се означава процес говорења.

I. ТГ делови тела

I. У структури ЛСП *тлесне карактеристике човека* први парадигматски лексички скуп је тематска група *делови тела*, која представља саставни део лексичког фонда српског призренског говора.⁴⁹ ТГ *делови тела* састоји се од конкретних лексичких јединица, тј. именица којима се номинују делови људског тела.

Деловима људског тела посвећене су прве две свеске *Семантичко-деривационог речника српског језика*. Прва тематска свеска заснива се на „... деривационим гнездима лексема *човек*, *људи* и *жена* и лексема којима се

⁴⁹ У литератури наилазимо на термилошко укрштање назива за лексички скуп који се односи на делове тела. Неки аутори овај лексички микросистем називају тематском групом (Драгићевић, Тугаћова), а неки лексичко-семантичком групом (Гортан Премк, Кочеваткин, Занковец, Ипакова, Бердникова). Занковец, на пример, соматизме обележава као лексичко-семантичку групу која се раслојава на седам тематских група (Занковец 2007: 71). Ми смо се определили за назив тематска група, јер ТГ нема доминанту и међу њеним члановима не постоји однос детерминације и комплементарности, као међу члановима ЛСГ.

именују делови људског тела“ (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003: 7), а у другој свесци су дата гнезда лексема којима се именују унутрашњи органи и основна физиолошка стања (Гортан Премк, Васић, Недељков 2006). У уводном делу прве свеске ауторке истичу да примарне семантичке реализације основних лексема из лексичко-семантичке групе *делови људског тела* припадају и општем фонду и термилошком, и у оба система функционишу са приближно истим семантичким садржајем, с тим што су у термилошким садржајима десемантизоване све или већина сема нижег ранга, па термини имају слабо развијену полисемију и деривацију за разлику од основних лексема општег лексичког система (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003: 16). У овом речнику лексеме су третиране и као термини, који припадају анатомској терминологији, и као јединице општег лексичког фонда.

За лексичку јединицу којом се номинује део тела у руској лексикологији устаљен је термин соматизам (соматизм), а за тематски скуп лексема које се односе на делове тела соматска лексика (соматическая лексика). Руски аутори се слажу да је соматска лексика стабилан и „один из древнейших пластов лексики, хорошо сохранивших свою праоснову“ (Кочеваткин, Занковец, Туганова, Ипакова, Бердникова). Последњих година се инсистира на проучавању соматске лексике руских народних говора и на компаративним анализама соматизама као фразеолошких јединица, што је изнедрило велики број докторских дисертација.⁵⁰ Код нас се контрастивним истраживањима соматизама у немачкој и српској фразеологији бавила Г. Ристић (Ристић 2013).

У руским радовим наилазимо на мање-више модификовану поделу соматизама коју је дао А. М. Кочеваткин (Кочеваткин 1999). Он разликује шест тематских група, у оквиру којих фигурирају подгрупе.

1. Сомонимическая лексика
  - 1.1. Названия, являющиеся общесистемными обозначениями
  - 1.2. Названия головы и их частей
  - 1.3. Названия шеи и туловища человека
  - 1.4. Названия верхних конечностей
  - 1.5. Названия нижних конечностей
2. Остеонимическая лексика
  - 2.1. Названия костной системы организма человека в целом
  - 2.2. Названия костей головы
  - 2.3. Названия костей туловища
  - 2.4. Названия костей верхних конечностей
  - 2.5. Названия костей нижних конечностей

⁵⁰ Актуелна су испитивања дијалекатске соматске лексике (Кочеваткин 1999, Туганова 2006, Гынгазова 2009, Ипакова 2012), упоредна истраживања соматизама у неком од локалних језика са стањем у енглеском језику (Богус 2006, Алдиева 2009, Туйгунов 2012), и соматизама као фразеолошких компонената (Бердникова 2002, Занковец 2007).

3. Спланхнонимическая лексика
  - 3.1. Названия внутренних органов в целом
  - 3.2. Названия пищеварительных органов
  - 3.3. Названия дыхательных органов
  - 3.4. Названия мочеполовых органов
4. Ангионимическая лексика
5. Сенсонимическая лексика
  - 5.1. Названия органов зрения
  - 5.2. Названия органов слуха
  - 5.3. Названия органов обоняния и вкуса
  - 5.4. Названия органов осязания
6. Лексика, обозначающая болезни, недуги и проявления человеческого организма
  - 6.1. Названия болезней и недугов человека
  - 6.2. Названия проявлений человеческого организма

Занковец из своје поделе искључује називе болести, а уводи називе за рожнате израстине на телу (коса, нокти, итд.), сврставши их у групу „корнонимическая лексика“ (Занковец 2007). Ипакова додаје још две лексичко-семантичке групе: лексику којом се именује нервни систем и лексику која се односи на телесни састав организма (Ипакова 2012).

Чланови тематске групе *делови њела* су у међусобно аутономним односима. За тип хипонимијског односа међу лексичким јединицама које означавају делове тела Р. Драгићевић уводи Крузов термин – меронимија или мерономија. Меронимије су хијерхијске структуре уређене по принципу део – целина.⁵¹ На пример, лексеме *глава*, *џруи*, *рука*, *нога* представљају мерониме лексеме *њело*, док је *њело* холоним за лексеме *глава* *џруи*, *рука*, *нога*. Ове лексеме су комероними и стоје у односу комеронимије (Драгићевић 2007: 293). У односу на релацију хипероним – хипоним холоним и мероним означавају конкретнији однос зависности између колокацијских саставница и надређеног појма, јер се темеље на изражавању односа делова и целине (Благус Бартолец 2009: 28). Принцип део – целина за описивање лексичке групе *делови њела* предлаже и руски лексиколог П. Н. Денисов (Денисов 1980: 118). При анализи лексике којом се именују делови људског тела полазимо са овог теоријског становишта.

Тематска група *делови њела* састоји се од пет подгрупа:

1. ТПГ назива делова тела,
2. ТПГ назива костију,
3. ТПГ назива унутрашњих органа,

⁵¹ „Меронимијска формула гласи: А је део Б-а, на пример: рука је део тела (...)“ (Драгићевић 2007: 293).

4. ТПГ назива појава на кожи,
5. ТПГ назива телесних течности.

Општи назив за „човечји организам схваћен у својој целовитости (као морфолошка и функционална целина“ у српском призренском говору је *снага*.

Длакав је он свуџи њо снаге.

По снаге има бенгове.

I. 1. ТПГ назива делова тела

I. 1. Подгрупа *називи делова њела* садржи три тематске микрогрупе (ТМГ):

1. ТМГ назива главе и њених делова,
2. ТМГ назива врата и трупа,
3. ТМГ назива екстремитета.

I. 1. 1. ТМГ назива главе и њених делова

I. 1. 1. Горњи део људског тела у коме се налази мозак именован је лексемама *глава*, *главина*, *главич'ица*, *главурда*, *главушка*, *глафч'е*, *главеџина*, *главина* и *главурда*.

Славедна главу и зач'уџа. – Дај му јено јасџ'е за њод главу. – Навал'џа главу на маџерџно рамо џа џлач'е. – Оџидни у берберџа да џџи мџкне џџџ косуриџу од главе.

Покри деџеџу главиџу, зе ч'е осебне. – Главиџа му је ка џесниџа. – Сџроч'у џегове главиџе, гол'ема че му бџдне џај каџа.

Јаднич'е, јоџ му гори главич'ица. – Млого гу ослабело девојч'е, сал гл'еда де ч'е навал'џи главич'иџу.

Главч'е му ка лубенч'е. – Еџе, овал'џко му је глафч'е, ка моја џесниџа. – Миџке ка деч'џнске главч'џч'и.

Главеџина му је ка у вола. – За џојџу главеџџину џај мафес ч'е бџдне миџк.

Туриџа кеч'е на џџџ главиџу своју, џа џде ка соџџариџа. – Његовеџи главиџе не могџл'е да наџ'ев фес.

Деџе гу миџко, а главурда му овал'џква. – Главурду џма море, а не главу.

Доминанта реда је једини неутрални члан скупа, лексема *глава*. Деминутивно маркиране са нијансом хипокористичности су лексичке јединице *главиџа*, *главич'ица* и *главч'е* / *глафч'е*, које у лексичком систему српског призренског говора функционишу као синоними. Деминутивност и хипокористичност остварују се суфиксима *-иџа* и *ч'е*⁵². Лексема *главич'ица* је

⁵² Суфикс *-че* има високу продуктивност у призренско-тимочким говорима, а изведенице са овим суфиксом могу имати тројаку семантичку реализацију: деминутивну, хипокористичку и деминутивно-пејоративну (Жугић 2012: 224, 227).

другостепени дериват, настао додавањем суфиксалне морфеме *-ица* на творбену основу првостепеног деминутивног деривата *главица*. Аугментативи са пејоративним значењем су првостепени деривати *главейина*, *главина*⁵³ и *главурда*, настали додавањем експресивних суфикса *-ејина*, *-ина* и *-урда* на творбену основу *глав-*.

I. 1. 1. 2. Предња страна главе код човека именује се лексемама: *л'ице*, *сјрејѝ* / *сјрејѝ* / *сјрејѝ* и *ч'ере*.

Да њокрије бѣло л'ице.

Ако ме излѣже, чу га њл'унем у срејѝ сјрејѝ. – Њоен сјрејѝ гу је њако мија.

Ове три синонимске лексичке јединице мероними су лексеме *глава*. Именица *л'ице* је свесловенска и прасловенска форма (**liko*) у значењу „facies“ (Skok II: 300). Именичке лексеме *сјрејѝ* и *ч'ере* преузете су из турског језика. Турцизам *сјрејѝ* (тур. *suret*) Чемерикић бележи у још два фонетска лика – *сирејѝ* и *сурејѝ*, а за *ч'ере* (тур. *çehre*) не даје илустративну потврду.⁵⁴

I. 1. 1. 2. 1. Мероними лексеме *л'ице* су: *ч'ело*, *о́браз*, *бра́да*, *о́ко*, *но́с*, *у́о*, *усни́ца*.

I. 1. 1. 2. 1. 1. Део лица изнад очију до руба косе назива се *ч'ело*. У српском призренском говору постоји полусложеница којом се означава „нарочито лепо чело“ – *а́лѝѝн-ч'ело*, која је посведочена и у живом говору и у народној песми. Прва лексичка компонента полусложенице је турцизам *а́лѝѝн* (тур. *altın*) са значењем „злато; златни“, а друга „baltoslovenska riječ iz praslovenskog doba iz oblasti naziva za dijelove tijela (Skok I: 304).

Па њој н'ојно а́лѝѝн-ч'ело. – Да њи видим рѝсе ко́се, / Рѝсе ко́се, а́лѝѝн-ч'ело (нар. песма)

I. 1. 1. 2. 1. 2. Једна страна људског лица, односно део лица између ока, носа уста, браде и уха означава се лексичким јединицама *о́браз*, *о́брашч'е*, *ба́за*.

Поѝека му о́браз. – Одошѝо њи њоѝекнаја њај о́браз?

Поѝе́кло ми деѝеѝу је́но о́брашч'е. – Нама́жи му обѝдва о́брашч'еѝа сѝс л'уѝу ракију. – О́брашч'и́ч'и му су ка јабу́ке.

Пази маѝе́ре ба́зу, би́ро. – Шѝо́ је, ло́чко, шѝо́ ми ње бо́л'и, ба́за? – Ч'екај на́на да оми́је деѝеѝу ба́зе.

Стилистички неутрална је ознака *образ*. Облик *обрашч'е* јавља се са деминутивно-хипокористичким значењем. Хипокористички је маркиран об-

⁵³ Са оваквим номинационим значењем лексема *главина* забележена је у РСАНУ, док се у РСМ ниједно њено значење не односи на горњи део људског тела.

⁵⁴ Српски призренски говор, иначе, карактерише паралелна употреба домаћег и турског назива, што се може објаснити потребом градског становништва да диглосијом истакне своју културалну доминацију у односу на сеоску популацију (Младеновић)

лик *ба́за*, који је уобичајен у дечијем говору, користи се при обраћању деци и односи се искључиво на образ детета.

I. 1. 1. 2. 1. 3. Спољни део органа чула слуха обележава се именима *уо* и *ушина*.

Син гу, Андрешка, оглувеја на оба уа, да је дал'еко. – Глу'је на оба уа. – Ако ми ободџу њаднаја, уо ми остианало (нар. изрека). – *Ако ти уфайшим, море јужнику, уши ч'е ти извуч'ем.*

Има ушине ка магаре.

Типичан дијалектизам је аугментатив са пејоративно обојеним значењем *ушина*.

I. 1. 1. 2. 1. 4. Орган чула вида у човека именован је лексемом *око*.

На јено око не види. – Ч'ор је на оба ока. – Крстиу бол'и око, пош'екло му, дори се зашворило.

I. 1. 1. 2. 1. 4. 1. Отвор у средини дужице, кроз који светлосни зраци продиру у унутрашњост ока, зеница, означава се лексемама *гл'едац*, *гледал'ка*, *бебе*, *зеница** и *ц'рно**.

На јен гл'едац поч'ело да му се њушч'а њерде, да је дал'еко. – Роса ујна-Цавина се убола у око, ш'еке, богу фала, гл'едџу не ош'иешила. – Об'два гл'еца гу зафайшло њерде, ч'уч'ке њојзи.

Бич'и уфайшло од оч'и ш'ој ишо му је јена гледал'ка њо мицка зе друга.

Бол'и га око веј два-три д'на, поч'ело ниш'ио да му се њушч'а на бебе.

Називи *гл'едац* и *гл'едал'ка* мотивисани су функцијом овог дела ока и поствербали су глагола *гледа*. Доминантно значење турцизма *бебе* је „одојче“, али је и у изворном језику широко распрострањено значење „зеница“ (тур. *gözbebeği*) (Петровић 2012: 72)⁵⁵. Лексеме *зеница* и *ц'рно* за именовање зенице нису регистроване у Чемерикићевој збирци, али јесу у Упитнику за Први том СДА и одатле их наводимо.

I. 1. 1. 2. 1. 5. Истурени део лица између очију и уста који служи као орган за дисање и мирис номинован је лексемама *нос* и *носина*.

Тече му крф на нос.

Носина му је ка свињска сурла.

Пејоративно значење има аугментативни облик *носина*.

I. 1. 1. 2. 1. 5. 1. Носни отвор, спољашњи зид носног отвора, означен је именичком лексемом у облику множине *ноздрве**, а један од носних отвора синтагмом *руја од нос** (СДА).

⁵⁵ С. Петровић не искључује могућност да се ради о домаћој семантичкој креацији, на шта је наводи пример из говора Алексиначког Поморавља, где је Н. Богдановић забележио лексему детенце са значењем „зеница ока“ и дао објашњење „кад се у њ погледа види се људски лик“ (Богдановић 1987: 291). Међутим, паралеле из македонских дијалеката (мак. *бебе*) и албанског језика (алб. *bebe* „беба“ *bebeya e syrit* „зеница“), где је потврђено значење „зеница“, показују да се у овом случају ради о утицају турског језика.

I. 1. 1. 2. 1. 6. Једна од две меснате покретне ивице уста које споља заклањају зубе вербализује се именицама *усниџа*, *буџа* и *рило*.

Ако зборим криво, дабогда, усџа да ми се обрнеф на џило.

Овол 'иква му је буџа. – Буџе има, а не усниџе ка други. – Реко л'и му, а он џеке о'усџи џуј његову буџу.

Цвеџко има овако дебела риџа.

Шупљина у доњем делу главе са унутрашње стране зубне преграде именује се лексичком јединицом *усџа*. Код Чемериџића не налазимо *усџа* као посебну одредницу, али се у грађи јављају примери који потврђују њено постојање у призренском говору. Лексема *усна*⁵⁶ није забележена. У том значењу користи се изведени облик *усниџа*. Месната, пунија усна означена је лексичким јединицама *буџа* и *рило*, које се паралелно употрбљавају. Картографисани материјал за СДА показује да именица *рило* у значењу *усна* доминира у пунктовима у околини Призрена и простире се на читав југозападни део Косова, док је *буџа* фреквентнија на подручју око Урошевца и Ђњилана. Према Скоковом мишљењу, *буџа* је преузета из албанског језика (алб. *buzë*), где је настала из деминутива *burëze* „устаџа“ (Skok I: 246), али је ареал шири од српско-албанског контакта (мак. *буџи*, буг. *буџа*, рум. *buze*). Примарна семантичких реализација лексеме *рило* у говору Призрена јесте „њушка у свиње“, која се метафорички преноси на „усну у човека“. У говору, *усниџа* се понаша као немаркирани облик, док *буџа* и *рило* попримају пејоративну нијансу, јер именују телесну појаву која је упадљивија и са димензијама које превазилазе изглед прототипичних усана (*усниџе*).

I. 1. 1. 2. 1. 7. Беличаста кошчата плочица усађена у вилице која служи за кидање и ситњење хране означава се немаркираним елементом *зуб* / *зџи* и маркираним обликом *зџич 'е*.

Де ме бол 'и зуб, онамо ми иде језик.

Деџеџу ми никл 'е два зџич 'еџа. – Камо да видим џеј џвоје зџич 'ич 'и џио грџеф.

Деминутивна форма односи се на зуб детета.

I. 1. 1. 2. 1. 8. За плџснати, покретљиви мишићни орган у усној дупљи који служи као орган за укус, за жвакање и гутање хране и као говорни орган у употреби је лексема *језик*.

Онеџи дубараџ 'ике Насџе, џио ми извади л'уџиџну сџс муџа, боџ да дамла гу удриџа у језик, џе не моџла више да џрозбори.

I. 1. 1. 2. 1. 9. Део лица испод уста именује се лексемом *браџа*.

Поџекла му браџа. – У браџу га удариџа.

⁵⁶ Према Скоку *усна* је поименичени придев, дериват лексеме *усџа* (Skok III: 549), док аутори *Семантичко-деривационог речника* напомињу да је са синхроног становишта придев *усни* дериват од именице *усна* а не обрнуто (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003: 328).

I. 1. 1. 3. Бочни део лобање од ува до чеоне кости номинован је именицама *pluralia tantum* *сл'ейоо́чи** и *сл'ейочни́це** (СДА).

I. 1. 1. 4. Задњи део главе који се граничи са вратом, номинован је лексемама *и́ило* и *и́иланик** (СДА).⁵⁷

Ако збо́рим криво, да бо́гда, у́ста да ми се обрнеф на и́ило.

I. 1. 2. ТМГ назива врата и трупа

I. 1. 2. Тело је холоним лексема *враи́* и *и́руи́*.

I. 1. 2. 1. Део тела који спаја главу с трупом именује се лексемама *враи́** и *враи́ина*.

Има́ле и́ако беле бисере око́ло враи́ (Реметић 1996: 546).

Враи́ина му је ка у бика. – Њего́вези враи́ине ва́л'а ја́ка це́ја ла́кџи́ дџьчка.

Према неутралном члану *враи́*, формиран је аугментативни назив са пјоративним значењем да се означи дугачак, али и снажан мушки врат.

I. 1. 2. 1. 1. Предњи део врата именује се лексичким јединицима *грло*, *гуша*, *богаз*, *грлице*, *грл'енце* и *гуши́ца*

Под грло и́ури́ла два́ ре́да дука́иџе. – На грло и́оч'ела да гу искач'а, да је дал'еко, гуша. – Па и́ој њо́јно бело грло, да и́и је мило са́л да га гл'едаш. – По арно да беше врза́ја камењ на грло и́а се мейна́ја у реку зе шии́о до́ч'ека да искоч'и мифл'и́з.

Кџд га уфаи́и за гушу, и́а кџд и́оч'е да га да́ви, рекосмо: ку́ку, удави га! – Обеси́ла и́л'еи́иво на гушу, и́а и́ако иде и́о ма́л'е. – Турии́ше му ју́же на гушу и обеси́ше га.

Ри́и и уфаи́и га за богаз да га уда́ви.

Ослабело́ јаднич'е од надвори́це, и́а му грлице једва дрџи главу

Шии́о и́и је, би́ро, грл'енце л'и ми и́е бо́л'и, мајкино? – Гл'ич'ка га и́од грл'енце, а оно се сме́је.

Гуши́ца му је, јаднич'еи́у, све́ буосери́на до буосери́не.

Паралелно са словенским именицама *грло* (прасл. *gьr-dlo) и *гуша* (< прасл. *gltati) користи се турска метафора *богаз* (тур. *boğaz*), чија је примарна семантика и у језику даваоцу и у језику примаоцу „клизур, теснац“ (Петровић 2012: 84). Призренци су усвојили комплетан полисемантички садржај лексеме *богаз*, што потврђује тенденцију српске призренске језичке

⁵⁷ У стандардном језику задњи део главе именује се лексемама *и́ошљак* и *зашљак*. Скок каже да су то поименичене синтагме *za tylot*, *po tyli*, изведене помоћу суфикса -џк, а да се старословенско чисто *tylъ* изгубило. Међутим, лексема *и́ил* чува се у готово свим призренско-тимочким говорима: у пиротском (Живковић 1987: 155), лесковачком (Митровић 1992: 382), лужничком (Манић 1997: 77), у говорима јужне Србије (Златановић 1998403), у тимочким говорима (Динића 810), у говору Црне Траве (Стојановић 2010: 924). У облицима варијантама *и́ило* и *и́иланик* присутна је у српском призренском говору.

личности ка билингвизму и напоредај употреби српског и турског имена у најразличитијим доменима, чиме урбани друштвени слој наглашава свој социјално-културни престиж.

Деминутиви *грлице*, *грл'енце* и *гушица*, као стилски маркирани чланови реда, резервисани су за означавање дела врата у детета и функционално ограничени на фамилијарни дискурс.

I. 1. 2. 1. 2. Стражни део врата означава се лексемом *шија*.

Исиоганила му се шија.

I. 1. 2. 2. Централни, средишњи део човековог тела између врата и удова, који обухвата грудни кош, трбух и карлицу, *truncus* назива се *труп*. Труп чине груди, леђа, трбух и карлица.

I. 1. 2. 2. 1. Предњи део човечјег трупа од врата до трбуха номинован је синонимним лексичким јединицама *џрсе*, *џрса** и *џ'укс*.

Еће, овде се зайиисујем, у џрсе.

Със џесницу га ударџа у џ'укс. – Бол'и га џ'укс. – Бајаги ме џишиџеше у џ'укс.

Лексеме *џрсе* и *џрса* (СДА; Реметић 1996: 596) дијалекатски су облици.⁵⁸ Лексема *џ'укс*, која је подједнако фреквентна, турски је дијалектски облик (тур. дијал. *sıks, süğüs*, поред *göğüs*).

I. 1. 2. 2. 2. Парни орган на грудима жене који после порога лучи млеко, дојка, именује се лексемом *сиса*.

Сиса ме бол'и. – Дај деџеџу сису. – Одбџва га од сисе.

I. 1. 2. 2. 2. 1. Избочен врх на дојци назива се *брадавица*.

Поџекл'е гу брадавице, не може да надоји деџе, јадница.⁵⁹

I. 1. 2. 2. 3. Удубљење испод грудне кости, јамица између груди и желуца, *epigastrium* назива се *ложич'ица*.

Бол'и ме ложич'ица. – Овде у ложич'ицу ме бол'и.

I. 1. 2. 2. 4. Најужи део човејег трупа изнад кукова, појас, назива се *џоловина*. *Болџи ме џоловина. – Сџегнало ме неџиџо у џоловину.*

Овај назив мотивисан је позицијом у односу на цело тело, јер се према појасу тело дели на горњи и доњи део.

I. 1. 2. 2. 5. За задњи део човечјег трупа у употреби су словенске лексеме *грб*, *грбина*, *леџ'а**, *џрбай** и *џрбе** и турцизам *арка* (тур. *arka*).

Турџи девојч'е у кол'евку, џа га наџовари на грб и џџако оџиџе у село.

Грбаџи грбину.

⁵⁸ Облик *џрса* у призренском говору „може имати упориште у облицима збирне множине на *-ја* у македонским северношарпланинским и дебарским говорима...“ (Младеновић 2007: 109).

⁵⁹ У случају натицања дојке (маститиса) и немогућности да подоји дете, породиља је узимала тек окоћено штене које је стављала на груди да сиса, како би се разрадили млечни канали и подстакла лактација (Чемериќић).

Пала и наг'рдела 'рбай̄ (Реметић 1996: 376)

Да ми је само арку да ги видимо.

Наведене лексичке јединице у говору функционишу као синоними. Прасловенски придев **grъbъ* (Скок I: 610) поименичен је и очуван у дијалекту, а од таквог облика изведена је именица *грбина*, која губи првобитно пејоративно значење. У српском призренском говору чува се и синонимска лексема *рбай̄* (прасл. **hrъbътъ*), забележена и у облику *рбе* (Реметић 1996: 376). Лексема *леу'а* нема у Чемериџићевом корпусу, највероватније зато што је „... именица *леђа* у новије време интегрисана у лексички систем“ (Младеновић 2007: 109).⁶⁰

I. 1. 2. 2. 5. 1. Горњи део леђа између врата и руку у овом говору се јавља у два облика, сингуларном – *ил'еч'о* и плуралском *ил'е ч'а** / *ил'е ч'и**.

Бол'и л'и ши десно ил'еч'о? – Узјеја се у об'два ил'еч'о.

Облике *pluralia tantum ил'еч'а* / *ил'е ч'и* у градском говору Призрена бележе Реметић (Реметић 1996: 474) и Младеновић (Младеновић 2007: 109), који каже да је овај облик позајмљен као готов из неког другог дијалекта. Према *pluralia tantum*, којом се означава део тела бипартитне структуре, издвојени део именује се именицом у једнини *ил'еч'о*

I. 1. 2. 2. 5. 2. Доњи део кичме, крста, означава се именицом *йоловина*.

Ако га бол'и йоловина, йурај му ч'аше. – Ойаши вунен йојас да ши грјеје йоловину.

Именицом *йоловина* означава се доњи део кичме, као и појас. Ова хомонимија условљена је положајем ових делова тела и њиховом међусобно блиском позицијом.

I. 1. 2. 2. 6. Део дела у коме су желудац и црева номинован је лексичким јединицама *срце*, *мешина* и *йурум*.

Осебло му зар дујенце шио седјеја на голу земљу ши га бол'и срце. – Ниши сџм јеја мед, ниши ме срце бол'и.

Једе, мајко, једе, док не најуни йуј његову мешину.

Де се наједује йај његоф йурум с йој л'ек л'еба и сирење. – Удари га у йурум ши йаде ка свеч'а.

Скок сматра да је овакво значење лексема *срце* етимолошки оправдано, јер је *sъrdъse* значило „centralni tjelesni organ“, а *sъrd-* је нижи превојни степен од прасл. **serd-* > *srěd-* (Скок III: 316). Дакле, *срце* је орган смештен у средишту тела. Код лексема *мешина* и *йурум* дошло је до метафоричке трансформације примарне семантике. И словенска и турска реч (тур. *tulum*) имају истоветно основно значење – „обрађена кожа која служи за пренос

⁶⁰ Р. Младеновић потврђује њено постојање на југозападу Косова и Метохије, где се претежно јавља у облику множине, који је преузет као готова граматичка конструкција (Младеновић 2007: 109).

и држање течности и растреситих материја“. Пренос значења мотивисан је сличношћу по функцији.

I. 1. 2. 2. 6. 1. Удубина у кожи на средини трбуха именована је лексемом *йуџак*. Код Реметића, поред пупак, налазимо и варијанту *йуџк**.

И џај џејја сџави џи на џуџк гоја (Реметић 1996: 420).

I. 1. 2. 2. 7. Стражњи део људског тела на којем се седи означен је лексичким јединицама *дуџе*, *дуџина*, *гуџица*, *и уџика*, *дуџенце* и *дуџишиџе*.

Наџила дуџеџа ка нџч 'ве. – Исфл 'иска га џо дуџе. – Дуџе му гач 'е нема, а глава му цвеч 'е џрџџи (нар. изрека).

Не мџже да џомери џуџ своју дуџину. – По дуџине удри кол 'ико оч 'еш, а не џо главе да га нагрџиши.

Сџди на гуџицу.

Окращ 'ал 'е гу кошул 'ч 'ич 'и џе гу се виџе гола дуџенца.

А, дуџишиџе л 'и џи џвоје усрџно!

Именица *дуџе*, према Скоковом мишљењу, изведена је од основе без суфикса *-ло* (*diplo*) и наставка *-е* (Скок I: 459). Од исте основе настао је и облик *дуџина*, код којег је наставак *-ина* изгубио аугментативно значење. Лексема *гуџица* дериват је прасловенске лексеме *гуз* (прасл. *gъzъ) (Скок I: 640) са истрвљеним првобитним деминутивним значењем. Лексема *и уџика* настала је од турске основе (тур. *göt*) и домаћег суфикса *-ка*, с тим што се деминуција не осећа. Деминутивни дериват *дуџенце* односи се на задњицу детета, док аугментативни облик *дуџишиџе* има изразито пејоративну конотацију.

I. 1. 3. ТМГ назива екстремитета

I. 1. 3. Општи назив за руке и ноге, *уд*, није регистрован у Чемериџићевој лексичкој збирци.

I. 1. 3. 1. Један од горњих удова човековог тела, од рамена до врхова прстију назива се *рука*, *руч 'еџина*, *руч 'урда* и *руч 'урина*.

Сџра ми је да ми не џоџекне рџка.

Ако џе џресне сџс џуџ своју руч 'еџину, ч 'е џе домлџше, џруч 'ч 'е џе уч 'џни.

Ада, мужџина, сџџегне л 'и с џеј његове руч 'урде и џоч 'не л 'и да гњеч 'и, мџсл 'иши коске ч 'е џи џоџуцав.

Тџшка му џај руч 'урина: да џе згромџше ако џе удџри.

У говору су фреквентни пејоративни синоними *руч 'еџина*, *руч 'урда* и *руч 'урина*. Сва три експресива су првостепени деривати, настали додавањем пејоративних наставака *-еџина*, *-урда*, *-урина*, а пејоративност је мотивисана силином, односно снагом којом рука удара или стиска што.

I. 1. 3. 1. 1. Део тела између врата и надлактице именован је лексемом *рамо*.

Тішійи гу нішійо рамо.

I. 1. 3. 1. 2. Удубљени део раменог чланка, зглавка између грудног коша и надлактице номинован је лексемом *мишка*.

Две лубенице под јену мишку не бива. – Увајише га двојица под мишке ња га оћнесоше дома. – Под мишку му искочила ницина ка ора.

I. 1. 3. 1. 3. Део руке од рамена до лакта назива се *подмишка*.

Бол'и ме подмишка. – Със њл'ећиво доу'о до подмишке. – Узе девојч'е у подмишку ња њскоч'и њред врајиа.

I. 1. 3. 1. 4. Зглоб руке који спаја горњи део подлактице са доњим крајем надлактице именован је лексичком јединицом *лакњи*.

Муч'ан је веселник, никако не може да исћружси њј'у рѹку шійо му је сьвијена у лакњи. – Вијеф га обѡдва лакња.

I. 1. 3. 1. 5. Део руке од зглавка до врха прстију назива се *шака*.

Исћружси десну ња л'еву шаку. – Змија със гол'е шаке не се шейа (нар. изрека).

I. 1. 3. 1. 5. 1. Унутрашња страна шаке без прстију именује се лексемом *длан**.

Бриждѡја гу длан (Реметић 1996: 430).

I. 1. 3. 1. 5. 2. Мероним шаке је *ћрс / њрс**, један од пет покретних, крајњих делова руке човека.

Свѡјено шійо му се ѡдл'ућује ѡј' ѡрс.

Мали ѡрс (Реметић 1996: 447).

I. 1. 3. 2. Крајњи доњи део људског тела (од бока наниже) који служи за ходање именован је лексемама *нога*, *бац'ак*, *ножурда* и *ногица*.

Муч'ѡн је ѡј' Долаш без обѡдве нѡге. – Ич' не може на десну нѡгу.

Глеј кол'икве му су његове бац'аце. – Съви шей ѡвоје бац'аце, шійо си ги ѡружсија ѡако? – Рашч'ейила бац'аце и ѡако сѡди.

Сѡди л'уцки, шійо си ѡружсија ѡако шей ножурде?

Осѡл'е тиш дейейету ногице, не л'и видиш да му ѡмодрѡл'е.

Доминанта реда је неутрална номинација *нога*. Турцизам *бац'ак* (тур. *basak*) није у апсолутној синонимској вези са домаћом речју иако су им значења лексикографски изједначена. Експресивни потенцијал његовог семантичког садржаја наслућује се у говорном чину, јер говорник бира турцизам у ситуацији када жели да истакне дужину нечијих ногу, тачније, краткост као особину, или када хоће да укаже на непримерено држање ногу приликом седења. Таквом експресивно-функционалном вредношћу *бац'ак* је ближи аугментативно-пејоративној изведеници *ножурда* него мотивној речи. Немаркирани члан (*нога*) подлеже и процесу деминуције (*ногица*), али само у случају када треба да означи доњи екстремитет детета.

I. 1. 3. 2. 1. Избочени део човечјег тела између бокова и бедрене кости назива се *кук*.

Исекóше му нóгу до кúк.

I. 1. 3. 2. 2. Део ноге од кука до колена, бедро, означава се облицима *бедри́ца, бу̀йи́на, бу̀йи́ка, бу̀йи́ки́ца* и *бу̀йи́кич'е*.

Бо́л'и ме, е́йше о́вде, у бедри́цу.

Убоде га у бу̀йи́ну. – Широ́ко је за њего́ве бу̀йи́не. – Још ме бо́л'и бу̀йи́на.

Чúдо, мо́ри сна́о, ши́о и́бнке бу̀йи́ке има и́ој дево́јч'е. – Поцрвене́ла ми деи́еиу́ је́на бу̀йи́ка.

Посе́рко ли ни је́дан, до́ри и бу̀йи́кице.

Пои́екна́ио му је и́ој бу̀йи́кич'е, мо́ри, не л'и ви́диш? – Узни ми́цко раки́ју иа му и́сири бу̀йи́кич'е. – Њо́јному деи́еиу́ и́бнке му су бу̀йи́кич'ич'и ка це́фке.

Денотативног су карактера изведенице *бедри́ца* и *бу̀йи́на*. Деминутивно-хипокористичку конотацију реализују деривати *бу̀йи́ка, бу̀йи́кица* и *бу̀йи́кич'е*.

I. 1. 3. 2. 3. Зглоб који спаја доњи део бутне кости с горњим крајем цеванице, део ноге око тог зглоба, именује се лексемом *кол'е́но* и њеном изведеницом *кол'ени́ца*.

И кол'е́на и лакти́ови му и́ои́екл'е.

О́н и́и ои́идне код о́ца, кл'екне на кол'ени́це и и́о́ч'не да га мо́л'и да му ои́ро́сти ши́о куи́ја на ац'и́стио и́ој дево́јч'е Па́ну и ши́о га доне́ја до́ма.

I. 1. 3. 2. 4. Чланак, зглоб на нози номинован је деминутивном формом *кошч'и́ца*.

Ч'ара́ије имáл'е два́ ч'еши́иа, је́не ши́о имáл'е од и́рси́е до кошч'и́це, а дру́ге ши́о имáл'е и́сид кошч'и́це и'ерда́ни.

I. 1. 3. 2. 5. Доњи део ноге човека којим се тело у ходу и стајању ослања о тло, именован је лексемом *но́га*. У призренском говору нема лексеме *сти́о-и́ало*, у употреби је само *нога*.

Пои́екла му но́га, не мо́же да обуч'е конду́ру.

Велико стопало фигуративно се именује лексемом *лои́арда*.

Ши́о уч'и́иел-Пáвл'е има лои́арде, шеснаес са́на и́и́ије мо́ж да зго́и́виш. – Но́га л'и гу је, це́ла лои́арда.

Лексема *нога* у значењу „стопало“ холоним је лексема *и́абан, и́еи́ица, и́рс*.

I. 1. 3. 2. 5. 1. Доња страна стопала номинована је турцизмом *и́абан* (тур. *taban*).

I. 1. 3. 2. 5. 2. Задњи део стопала именује се изведеном лексичком јединицом *и́еи́ица*.

Не мо́гу да обуч'ем конду́ру на де́сну но́гу, и́ои́еч'е́на ми је и́еи́ица.

I. 1. 3. 2. 5. 3. Један од пет покретних, крајњих делова ноге означен је лексемом *и́рс* (мн. *и́рсии*).

Прс му се јо̄иет̄ӣ њодл'ӯӣује. – Гл'едај да не њодл'ӯӣиши њрс.

I. 1. 3. 2. 5. 3. 1. Крајњи дебљи прст на ноzi именује се дериватом *њолч'а̄ник / њалч'а̄ник*.

Със њолч'а̄ник да ње газне, црѣва да њи исиѣра.

I. 1. 3. 2. 5. 4. Средњи прст на руци или ноzi означава се синтагмама *вел'ӣки њрс* (Реметић), *гол'ем њрс** и *срѣц'ан њрс** (СДА).

I. 1. 3. 2. 5. 5. Најмањи прст на руци или ноzi именује се синтагматским спојевима *мал'и њрс* (Реметић) и *миџак њрс* (СДА).

I. 2. ТПГ назива костију

I. 2. Другу подгрупу тематске групе *делови њела* чини мали број лексема које се односе на скелет човека, односно кости.

I. 2. 1. Један од тврдиx делова тела који са другим таквим деловима чини скелет човека назива се *коска*.

Ада, мужина, сиѣгне л'и с њеј његове руч'урде и њоч'не л'и да гњѣч'и, мисл'иши коске ч'е њи њо̄уџав.

Деминутивни облици именице *коска* су *кочице* и *кошч'иџа** (Реметић).

I. 2. 2. Покретни саставак двеју или више костију назива се *зглоб** (СДА).

I. 2. 3. Коштани стуб састављен од пршљенова, који чини средину костура код човека именује се архаичним синонимима *кич'ма** и *рњиџеница**. У исписима за СДА, одакле смо преузели ове две лексеме, *рњиџеница* је маркирана као старија, а *кич'ма* је ушла у говор у новије време. Лексема *рњиџеница* дериват је словенске именице *рба̄ӣ* (прасл. *hrъbъtъ) у значењу „леђа, кичма“ (Skok I: 685). Етимологија речи *кич'ма* није сасвим јасна. Скок наводи Миклошичеву претпоставку да је настала од праслов. *куџта, али и Будманијеву тврдњу да албански прилог *каџ* потиче од турског *киџ* „стражња страна“ (Skok II: 77). *Кичму* налазимо и у Шкаљићевом речнику турцизама, као домаћу твореницу од турске основе *киџ* (Škaljić 1966: 407).

I. 2. 3. Једна од дванаест пари танких и извијених костију, везаних за кичму, које обавијају грудни кош номинује се лексичком јединицом *рѣбро** (Реметић).

I. 2. 4. У коришћеном лексичком корпусу налазимо назив за тртичну кост – *о̄иашка*, која је забележена и у деминутивној форми – *о̄иашч'иџа*.⁶¹

Паде ми де̄ӣе и нагрде се, ње вӣкна Сӣо̄јанку Мач'кӣну да му дӣгне о̄иашч'иџу.

⁶¹ Реч *о̄иаш* истиснута је из стандардног језика. У РСАНУ дефинисана је као „део тела у виду репа, реп“ и у синонимном је односу са дериватом *о̄иашка*. Оба облика ове лексеме, са значењем „реп“, регистрована су и у тимочком, пиротском и говору јужне Србије.

I. 3. ТПГ назива унутрашњих органа

I. 3. Трећа подгрупа обухвата лексеме са диференцијалним знаком 'унутрашњи органи'. Називе унутрашњих органа, које срећемо у лексичком корпусу којим располажемо, разврстали смо према физиолошким функцијама у пет микрогрупа:

1. ТМГ назива органа за варење,
2. ТМГ назива органа за дисање,
3. ТМГ назива циркулаторних органа,
4. ТМГ назива органа имуног система,
5. ТМГ назива органа за мокрење,
6. ТМГ назива мушких полних органа.

I. 3. 1. ТМГ назива органа за варење

I. 3. 1. 1. Орган за варење хране смештен у горњем делу трбушне дупље означава се синонимским низом: *желудцац / жел'удац**, *џ'рба**, *џ'рбушина** и *миде*.

Желуце ги бол'ел'е (Реметић 1996: 454).

Дџџе џџи исџџруло миде шџџо џџако бџџга наџџвор.

Словенске лексеме, које се користе напоредо са позајмљеницом из турског језика (тур. *mide*), Чемерикић не бележи. Лексичке јединице *жел'удац*, *џ'рба* и *џ'рбушина* преузели смо из грађе за СДА. Код Реметића налазимо лик *желудцац* и множински облик *желуце* (Реметић 1996: 569).

С. Реметић бележи и деминутивни облик *џ'рбушч'е* (Реметић 1996: 429).

I. 3. 1. 2. Највећа телесна жлезда, која се налази у горњем делу трбушне дупље и има важне функције у вези са разменом материја у организму, јетра, номинована је лексемом турског порекла *џ'игерица* (тур. дијал. *ciger*; поред *ciğer*).

I. 3. 1. 3. Жучни мехур смештен испод јетре, где се прикупља жутозелена течност горког укуса (коју излучује јетра преко жучне кесице), назива се *жуч**.

Оџерисала од жуч'сам се (Реметић 1996: 362).

I. 3. 2. ТМГ назива органа за дисање

I. 3. 2. 1. Почетни хрскавичави део органа за дисање, горњи део душника именује се словенским лексемама *грло*, *гркл'а*, *гркл'ан* (прасл. **gьrtanь*), *грцман*, *гуша* и турском *богаз* (тур. *boğaz*), које у говору функционишу као синоними. Турцизам *богаз* у овом домену фигурира секундарним значењем.

Ако га бол'и грло, дуни му џроз џџфку ма'ло нишаџдор. – Осџбло му грло џџе засиџнаја, да џреговџри не моџже. – За лакрџију шџџо ми изваџила да боџ

да нејоменик да гу искоч'и на грло. – Не шиурај, море, шиол'икве залце у усџиа, зе ч'е ши зајреф у грло. – Зајрела гу беша зајирач'ка у грло.

Да га закол'е, да му иресеч'е гркл'у ка јагњеиу.

Ошиде му мицко вода у гркл'ан, ша се засџиркна. – Ако ироговориши још јену, гркл'ан ч'е ши искубем.

Да зач'уиши јемјуи, зе грцман ч'е ши извадим. – Грцман ши иука да би л'и ши иука.

Заидаде му залч'е л'еба у гушу ше се засџиркна и јодва се иовраши. – Нашиемник, јеја снег ша га забол'ела гуша. – Дај му миц'ко воду, зајрело му нишишо у гушу. – Наједе се, до гуше се засиши.

У говору фигурирају и деминутивни облици грлце, грцманч'е и гушица.

Ако га забол'ело грлце, сиуч'и мало нишадър ша му дуну ироз цефку.

Расилакало се беша и заишииело, мисл'иши иуч'е му грцманч'е.

Ошишла му вода у гушицу. – Давај му вруч'у алу да му наиари гушицу.

– Негове гушице досџиа ч'е је шиој ч'анач'е мал'ебија.

I. 3. 2. 3. Продужетак задњег краја меког непца у ждрело у облику меснатог, покретног језичка именује се лексичком јединицом ресица, која анатомској терминологији припада својим секундарним значењем.

Дешеиу ми иаднала ресица.

I. 3. 2. 4. Орган за дисање смештен у грудном кошу који прима кисеоник из атмосфере означен је именицом илуч'а*.

Нине илуч'а са све црне.

I. 3. 3. ТМГ назива циркулаторних органа

I. 3. 3. 1. Централни мишићаст орган који регулише крвоток у телу човека и који се налази на левој страни грудне дупље назива се срце.

Девојач'ко срце је ка срч'а.

I. 3. 3. 2. Цеваст крвни суд који води крв према срцу, вена, означен је двема лексемама, словенском жила и турском дамар (тур. *damar*).

Набрел'е му жиљ'е, мисл'иши ч'е иукнеф. – Куку шио му су жиљ'е, све гунга до гунге.

Расека бич'и кој дамар шио му шиол'ико иде иидј крф. – На ноге му су дамари ка коноици.

I. 3. 4. ТМГ назива органа имуног система

I. 3. 4. 1. У лексичкој грађи налазимо само називе за циркулаторни орган смештен у трбушној дупљи с леве стране, испод дијафрагме и задњих ребара, чија је функција стварање црвених крвних зрнаца, који стоје у синонимском парадигматском односу: сл'езина*, сл'езенка* и далак.

Пошекнала гу сл'езина (Реметић 1996: 386).

I. 4. 1. ТМГ назива рожнатих творевина

I. 4. 1. Рожна творевина у облику врло танког влакна на неким деловима човечјег тела назива се *длака*.

Да га видиш, цеја и'укс му је обуч'ен у длаку.

I. 4. 1. 1. Семема „длаке на човечјој глави, власи“ номинују се лексемом *кóсе*.

Падаф му кóсе, брго ч'е оч'ел'ави. – Сьїл'еїи кóсе у кóчач'. – А: Шїїó иїи ч'їни мáиїи? Б: Мије кóсе.

I. 4. 1. 1. 1. Место на глави где је коса отпала, теме без косе означено је турцизмом *ч'ела* (тур. дијал. *çel*, поред *kel*).

I. 4. 1. 2. Семема „длаке са стране лица и делу лица испод уста (у одрасла човека)“ означава се лексемама *брада*, *брадица*, *брадич'е* и *брадеїїина*.

Аи'а-Дана њуиїиїја браду. – Обрич'їја браду, исїруја јасл'їлџк.⁶²

По'арно сїїарому њод брадицу, зе младиому њод їесницу (нар. посл.).

Овол'ич'ко брадич'е носи. – Брадич'е му ка њой-Ч'осеїїово шїїо бїло.

Пуиїиїја брадеїїину ка да је калу'ї'ер.

I. 4. 1. 3. Длаке на левој или десној страни горње усне номинују се лексемом француског порекла *мусїиач'* (фр. *moustache*).

Мусїиач' му се смеје. – Тај л'и шїїо їма јен мусїиач' беја? – Ако бїдне њој шїїо иїи вїкаш, еве óвеј моје мусїиач'е мейїниїе у гóмна.

I. 4. 1. 4. Длаком обрасло дно чела изнад очне дупље номинује се домаћим лексемама *обрва* и *вѐи'а*, најчешће у плуралском облику. У српском призренском говору забележене су двочлане номинативне јединице *ч'аїма* *вѐи'е* и *ч'акмáл'и обрве*. Према мишљењу С. Петровић ово су полукалкови, формирани као одраз турских двочланих синтагми, изафета. Обе синтагматске јединице представљају бесуфиксни или придевски изафет *çatma kaş* у значењу „састављене обрве“, с тим што је промена *-їм- > -км-* у *ч'акмакл'и* највероватније локалног карактера. (Петровић 2012: 302, 305, 359). Шкаљић и Скок *чакмакли* као епитет за обрве тумаче преко турског *çakmak* „кремен“, па су такве обрве „сјајне, црне, правилно савијене“ (Škaljić 1966: 160; Скок I: 290). У лексичкој збирци Д. Чемериќића не налазимо примере који би нам разјаснили семантику именских полукалкова у призренском говору.

I. 4. 1. 5. Рожни покривач у облику плочице на горњем крају прстију на рукама и ногама назива се *нóкаїи*.

Не вала нóч'ом да се сеч'ев нóкїе.

⁶² Срби у Призрену нису носили браду, сем свештених лица и понеког интелектуалца, као што је обичај код старијих муслимана. Призренци се нису бријали четрдесет дана у знак жалости за преминулим блиским сродником (Чемериќић).

I. 4. 2. ТМГ назива израштаја на кожи

I. 4. 2. У трајне или привремене промене на кожи у облику израштаја убрајамо младеже, брадавице и бубуљице. У ову микрогрупу сврстали смо и промене настале услед иритације или запаљења површинског слоја коже.

I. 4. 2. 1. За урођени мали израштај на кожи тамније боје у облику мрље, пеге или квржице, младеж, користи се турска дијалекатска реч *бѣнг* / *бѣнк* (тур. дијал. *benk*, *benğ*, поред стандардног *ben*).

По снаге има бенгове.

I. 4. 2. 2. Мањи округло израштај на кожи назива се *брадавица*.

Мѣур ч'е бидне, неје брадавица. – Искач'аф му брадавице на руке.

I. 4. 2. 3. Чворић на кожи, гнојавица, односно бубуљица, именује се лексемом *фрѣга*.⁶³

Дейѣиу ми искоч'ил'е фрѣге ѿо снаге. – Не ч'ѣикај шѣуј фрѣгу, ч'е се ѿодл'уѣи.

I. 4. 2. 4. Отврдла и јако задебљала кожа на длановима, табанима или где другде именована је лексемом *жсул** (СДА).

I. 4. 2. 5. Гнојно запаљење ткива на површини коже означава се словенским лексемама *ѣриш** и *ч'ѣр** (Реметић, СДА).

Ч'ѣрове му изаѣил'е (Реметић 1996: 507).

I. 4. 2. 6. Водени мехур на кожи од опеклине, тесне обуће и сл. именује се лексемама *ѣлоа* и *мѣур*.

Мѣур ч'е бидне, неје брадавица.

Не знам шѣо ми је дейѣиу, искоч'ил'е му ѿо снаге свѣ нике ѣлоје.

I. 4. 3. ТМГ назива ожиљака на кожи

I. 4. 3. Трећу микрогрупу чине лексеме са диференцијалним знаком 'ожиљак'.

I. 4. 3. 1. Траг на кожи од зарасле ране секундарна је семантичка реализација лексичких јединица *брѣзда*, *ниѣан* и *дѣмка*.

На обрѣз му се види брѣзда шѣо га огрѣбѣла мѣч'ка. – Свѣ брѣзде ѿо руке шѣо има.

⁶³ Претпостављамо да је *фрѣга* гласовна варијанта именице *кврѣга*, чије је примарно значење у стандардном речнику „одебљање, израстак у било којем делу организма, чворуга, гука“ (РМС II: 694). *Кврѣга* води прасловенско порекло (прасл. **kьrk-*), а етимолошко значење „*spasmus*“ очувано је у фонетском лику *грч*. Првобитни облик (*крч*) временом се и фонетски и морфолошки модификовао (*крѣга*, *кврѣга*, *хрѣга*) и развио нова значења, међу којима је доминантно „чвор“ (Skok I: 612). Уместо *х* појављује се *в*, то *в* прелази у *ф*, а значење се помера са „чвор на дрву“ на „чворић на кожи“. У значењу „бубуљица“ *фрѣга* је забележена на ширем подручју Косова и Метохије (Елезовић II: 412), а са ликом *врѣга* јавља се у пиротском (Живковић 1987: 16) и тимочком (Динић 2008: 81) говору, и по тврдњи проф. Богдановића, у сврљишком говору. У говору јужне Србије *врѣга* означава чворугу од ударца (Златановић, 1998: 63).

Мийшин нишан на ч'ело од р'ане му је.

Познач'еш гу њо дамке на д'есни образ. – Нашему Мийше њај дамка на ч'ело му је од р'ане.

Лексема *бразда* означава ожилјак у виду огреботине, односно траг од гребана, па је са примарним њеним значењем повезује сема 'траг'. Турцизам *нишан* (тур. *nişan*) у основном значењу именује мету у коју се гађа, а секундарна му је семантика „белег, ожилјак задобијен приликом гађања“. Номинационо значење турске речи *дамка* (тур. *damga*) јесте „жиг, печат“, а у једној од семантичких реализација означава „ожилјак на телу“.

I. 4. 3. 2. Трагови од богиња на кожи означавају се лексемом у плуралској форми *р'оше*.

I. 4. 3. 3. Траг од убода именује се лексемом *б'оцка*.

Камо да видим од о'шићо њи је њај б'оцка на образ.

I. 4. 3. 4. Траг од уједа инсекта, односно алергијска реакција на ујед, означава се поствербалом *б'оцка*, а удвајањем се истиче интензитет појаве.

Искач'аф му б'оцке њо снаге.

Ис'ецаљ'е га б'ује, б'оцка-б'оцка је јаднич'е. – Све б'оцке-б'оцке ш'ио му искоч'ил'е њо снаге.

I. 4. 3. 5. Траг по кожи од уједа буве именују се сложеном лексемом *буосерине*.

К'уку, како иде од срам'оше, све буосерина до буосерине и њо гр'ло и њо руке.

I. 5. ТПГ назива телесних течности

I. 5. У посебну подгрупу сврстали смо називе телесних течности, који су забележени у коришћеним изворима.

I. 5. 1. Лексички еквивалент семеме „црвена течност која непрекидно кружи организмом обезбеђујући исхрану ћелија и размену материја“ је *кр'в / кр'ф*.

Т'еч'е му кр'в на нос. – Лубеница искоч'и ка кр'ф црвена.

I. 5. 2. За семему „безбојна сланкаста течност коју луче жлезде у очној дупљи услед бола, узбуђења и сл.“ користи се лексема *сл'уза*.

Овде ћемо навести и глаголску лексему *сл'узи*, са значењем „лучи сузе (о оку)“.

Сл'узи ми не'шићо д'есно око. – Сл'узиф ми оч'и.

I. 5. 3. Лексема *зној* којом се означава семема „водена течност, текућина коју луче знојне жлезде, а која избија кроз кожане поре“ није регистрована у коришћеној збирци речи, али јесте деноминал *озној се* у значењу „постати знојав, презнојити се“. На основу тога закључујемо да је лексема *зној* саставни део лексичког система.

Ако се озноиши, имаши њромену ња се њресвуч'и. – Де си се њако озноија?

I. 5. 4. Слуз из уста, бала, именује се лексемом у плуралском облику *л'њге*.

Обриши њеј лиге. – Течу му лиге низ њуј брадурину његову. – Течеф му лиге на усња.

I. 5. 5. Слузава течност која тече из носа, слина, именована је лексичким јединицама *мрсол' / м'рсал** (Реметић) и *мансура**.⁶⁴

Обриши дењењу мрсол'. – Нос ми се зањворија од мрсол'.

Мансуре си њуњњја. – Течеф му мансуре. – Обриши му дењењу њеј мансуре (Реметић 1996: 407).

I. 5. 6. Слузав испљувак, шлајм, именује се турцизмом *балгњм* (тур. *balgam*).

Удави га балгњм, нефез не може да узне.

I. 5. 7. Густа лепљива течност која се ствара у запаљеном ткиву на површини коже означава се лексемом *гној*.

Прибра ка рана гној. – Благ мњл'ем ч'е му извуч'е гној. – Свејено њњо му гној рана јаднику, ње не може да се оч'исњи од гној.

I. 5. 8. Семема „лепљив гној који цури из очију, крмељ“ означена је лексемом *дрл'а*.

Микни дењењу њуј дрл'у од ока. – Не знам оњк'уд му искач'аф све њеј дрл'е.

Тематска група лексема којима се номинују делови тела хијерархијски је устројена. Систем лексема за означавање делова тела функционише на принципу део – целина. Чланови мањих лексичких целина, подгрупа и микрогрупа стоје у међусобном односу комеронимије и синонимије. Централни лексички скупови су тематске подгрупе назива делова тела, костију и унутрашњих органа, а ближеј периферији припадају чланови подгрупа 'појаве на кожи' и 'телесне течности'. Језгро подгрупа чине лексеме са денотативним значењем (*глава, л'ице, сњрењи, образ, уо, око, нос, усница, врайњ, грло, гуша, грб, грбина, рбайњ, њл'еч'о, срце, дуње, нога, рука, бедрица, буњина*), а околијезгреној зони припадају лексеме субјективне оцене. У овој тематској групи доминирају деминутивно-хипокористичке (*главица, главич'ица, глафч'е, обрашч'е, база, грлице, грл'енце, гуњица, ноњица, буњкица, буњкич'е, кошч'е, кошч'ица, грлице, грњманч'е, куаре, куаренце, брадица, брадич'е*) и аугментативно-пејоративне (*главењина, главина, главурда, врањина, дуњина, руч'ењина, руч'урда, руч'урина, ноњурда, курињње, брадењина*) изведенице. Одређени број соматизама настао је метафоричким моделом преношења значења по сличности (*богаз, бенг, њулум*).

⁶⁴ Лексема *мрсол'* карактеристична је за призренско-јужноморавске говоре (Skok II: 471; Митровић 1992: 218; Златановић 1998: 237), али је потврђена и у тимочким говорима (Динић 2008: 423) и у Црној Реци (Марковић 1993: 367).

Називи делова тела, односно соматизми, представљају архаични слој лексичког система. Лексеме којима се номинују делови тела воде порекло из прасловенског језика. Словенски анатомски термини добро су очувани у српском призренском говору и саставни су део опште дијалекатске лексике (*глава, л'ице, шило, шил'аник, уо, нос, око, гл'едац, гл'едал'ка, усница, зуб, језик, врати, грло, гуша, шија, ируи, ирсје, сиса, ложич'ица, йоловина, грб, грбина, леи'а, б'рбаи, б'рбе, ил'еч'о, срце, мешина, дуи, гузица, и'уика, рука, рамо, мишка, йодмишка, лакьи, шака, ирс, нога, кук, бедрица, бушина, буика, колена, кол'еница, коска, кич'ма, рииеница, ребро, оиашч'ица, желудац и'рба, и'рбушин, грло, гркл'а, гркл'ан, грцман, илуч'а, срце, слезина, слезенка, жила, кур, мошнице, јајце, брада, брадавица, фрга*). Други слој чине турцизми, који се користе паралелно са домаћим лексемама (*ч'аре, богаз, и'укс, арка, иулум, и'уика, бац'ак, миде, и'игерица, дaмaр, дaлaк, бубрек, иашаце, бенг*). Призренска језичка личност показује склоност ка усвајању турских речи које напоредо користи са аутохтоним словенизмима и тиме усложњава синонимске редове соматизама. Дијалекатска истанчаност огледа се у перцепцији и потреби да се пронађе вербална ознака за сваки део тела и да се језички нагласи оно што је истурено, видљиво, изражено на телу. Језички се маркира сваки орган (*глава, нос, уво, уста, врат, рука, нога*) чије пропорције не одговарају естетској норми коју народ поима као телесни идеал, који је већих или мањих димензија у односу на величину прототипа.

II. ЛСГ придева који означавају телесне особине

II. Лексичко-семантичка група придева којима се означавају телесне особине обухвата придевске лексичке јединице које се односе на физичке карактеристике човека у српском призренском говору. Ову лексичку скупину чини велики број лексичких јединица којима се карактерише човек по некој урођеној или стеченој телесној особини.

Колективна представа припадника једне заједнице о пожељним и непожељним телесним карактеристикама испољава се и на лингвистичком плану, што се огледа у великом броју забележених описних придева који се односе на овај сегмент људске стварности. Дијалекатски маркирани придеви углавном садрже субјективну оцену, која је позитивно или негативно конотирана, и која опис човека своди на једну доминантну његову особину.⁶⁵

За организацију и семантичку анализу система придева за означавање телесних особина важна је колективна свест о постојању прототипичних

⁶⁵ „Она (субјективна оцена – прим. аут.) спада у део семантичког садржаја придева, који би се могао назвати потенцијалном семом, финијом нијансом у значењу, или, просто, експресивношћу“ (Драгићевић 2000: 74).

особа као носилаца прототипичних особина.⁶⁶ Један од критеријума поде-ле придева који описују људске особине, који налазимо код Р. Драгићевић, јесте подела на основу имплицитне компарације. Р. Драгићевић придеве из ове тематске групе дели на оне којима се означавају особине које сви имамо у различитом степену (*висок, леј, ѿаметѿан*) и на оне којима се означавају особине које поседују само неки од нас (*зрикав, кљакав, слеј*). Драгићевић, даље, каже да придеви обе групе имају први степен имплицитног поређења, што значи да се њима означава одступање од прототипа у вези са степеном испољености или поседовањем особине, а да само прва група придева има антониме (Драгићевић 2001: 76). Придеви којима се означавају особине које не поседујемо сви немају способност имплицитне компарације, јер означавају апсолутни степен испољености особине. Придеви који подлежу имплицитном поређењу ступају у антонимске односе, при чему се позитивним чланом антонимског пара исказује висок степен изражености особине у односу на степен изражености особине код прототипа, док се негативним чланом антонимског пара исказује низак степен изражености особине или непоседовања особине у односу на прототип (Драгићевић 2001: 76). Придевски антоними не могу имати хиперониме и немају лексикализовану архисему, али је могуће исказати особину коју они значе именицом изведеном од неутралног члана пара (Драгићевић 1996: 25). Проучавајући придеве за означавање људских особина у савременом српском језику анализом прототипа и инпут анализом, Р. Драгићевић закључује да су сема позитивног или негативног колективног вредновања и сема интензитета најважније семе на којима се заснива развој значења овог придевског система, који је хијерархијски организован захваљујући полисемичкој структури придева (Драгићевић 2001: 77).

Придевима који се односе на општи телесни изглед или изглед појединих делова тела бавила се Р. Жугић, на материјалу из јужноморавског дијалекта. Она је у оквиру ове групе издвојила две подгрупе у зависности од тога да ли се придевима квалификује (1) телесни изглед као природна датост или стечена током живота или је (2) настанак придева мотивисан односом према сопственом изгледу, и истиче да придеви друге подгрупе носе снажну негативну конотацију која често достиже степен пејоративности (Жугић 1977: 137). „Лексеме су специјализоване, сужених семантичких поља, а самим тим и бројније“ (Жугић 1997: 143), што је потврђено неколиким групама семантички сродних придева, као, на пример, оних који у семантичком језгру имају недовољну телесну развијеност, говорење, однос човека према послу и сл.

⁶⁶ „Када проценимо да је неко леп, он је леп у односу на прототип, а ако је неко ћелав или зрикав, он је такав за разлику од прототипа.“ (Драгићевић 2000:75).

У руској дијалекатској лексикологији налазимо рад Е. А. Варабјове *Имена прилагательные, характеризующие внешность человека по физическим особенностям, в ярославских говорах*. Придеви су систематизовани у неколико лексичко-семантичких група и описују човека по лепоти, висини, фигури, по форми појединих делова тела, на основу здравственог стања и раличитих врста дефеката. И овде, основу лексичко-семантичких група чине лексеме субјективне оцене, а придевске лексеме ступају у синонимске и антонимске везе, „...большая группа прилагательных имеет прозрачную внутреннюю форму, характерную для диалектной лексики“ (Воробьева 2003: 170).

Систем придева са хиперсемом⁶⁷ 'телесне особине' хијерархијски је устројен и састоји се од девет подгрупа. Лексичке јединице су обједињене на основу хиперо-хипонимских односа и припадају класи 'особина'.

1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'изглед',
2. ЛСПГ придева са хиперсемом 'раст',
3. ЛСПГ придева са хиперсемом 'ухрањеност',
4. ЛСПГ придева са хиперсемом 'телесни састав',
5. ЛСПГ придева који карактеришу човека са телесним недостатком,
  5. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека са недостатком неког дела тела,
  5. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом хода,
  5. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом вида,
  5. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом слуха,
  5. 5. ЛСМГ придева који карактеришу човека са говорном маном,
6. ЛСПГ придева који карактеришу човека према изгледу појединих делова тела,
  6. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека према обиму главе,
  6. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику и боји очију,
  6. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику ушију,
  6. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику носа,
  6. 5. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику усана,
  6. 6. ЛСМГ придева који карактеришу човека без зуба,
  6. 7. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику ногу,
  6. 8. ЛСМГ придева који карактеришу човека са деформитетима стопала,
7. ЛСПГ придева који карактеришу човека према особинама коже,
  7. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека према боји коже лица,

⁶⁷ Термин *хиперсема* преузели смо из руске лингвистичке теорије, где је одређен као семантичка компонента вишег ранга којом се означава класа објеката / појмова (Жеребило 2010). Ми ћемо је користити у значењу надређеног појма на сваком нивоу семантичке хијерархије, који има интегралну функцију.

7. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу појава на
кожи,
7. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу осетљивости
коже,
7. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу косматих
делова коже,
8. ЛСПГ придева који карактеришу човека на основу телесних
излучевина,
9. ЛСПГ придева који карактеришу човека по начину говора.

У систему придева којима се означавају телесне особине човека велики број степенованих придевских лексема стоји у међусобном антонимском односу. Такви су придеви којима се означава степен лепоте, степен висине, степен дебљине и степен телесне развијености. Антонимски парови обједињени су појмом који није лексикализован, па смо као критеријум у супротстављању чланова антонимских парова одредили одговарајућу именицу, којом се означава заједнички суперординирани појам. Именица којом је номиниран надређени појам врши функцију хиперсеме. Нестепеновани придеви немају хипероним, јер немају једног неутралног члана, па се не може одредити именица којом бисмо означили критеријум за успостављање одређеног антонимског пара. Такви су придеви који карактеришу човека са телесним недостатком, придеви који карактеришу човека на основу изгледа појединих делова тела, према особинама коже и на основу телесних течности. У оквиру ових подгрупа, поједини антонимски парови супротстављени су према критеријуму присуство / одсуство особине.

II. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'изглед'

II. 1. Подгрупа лексичких јединица са хиперсемом 'изглед', којој у српском придреном говору одговара квазихипероним *кълък* (тур. *kalk*)⁶⁸, дели се у две микрогрупе, међу чијим члановим постоји однос комплементарности:

⁶⁸ Према првом Прџићевом правилу о карактеристикама хипонима хипероним и хипоними морају припадати истој врсти речи (Прџић 1997: 96). Када се надређени појам изражава другом врстом речи у односу на хипониме, као у нашем случају, Р. Драгићевић уводи термин квазихипероним (Драгићевић 2012: 292). Овакав принцип хиперо-хипонимског структурирања дијалекатских лексичких јединица преузели смо из новије руске лексиколошке праксе, тачније, ослањамо се на концепцију коју је спровела В. В. Пирко у раду *Семантичко поле как системное обьединение просторечных единиц (анализ фрагмента семантичког поля «Внешний облик человека» в просторечии Приамурья)* (Пирко 2006).

1. придеви са хиперсемом 'пријатни изглед',
2. придеви са хиперсемом 'непријатни изглед'.

Придеви ове подгрупе обележавају трајне физичке пожељне / непожељне особине. Све лексичке јединице садрже елемент субјективности, јер означавају степен изражености особине у односу на прототип, са којим се имплицитно пореде.⁶⁹

II. 1. 1. Придевске лексичке јединице са хиперсемом 'пријатни изглед' и класом 'особина': *л'еї*, *гл'едан*, *л'ичан*, *дил'бер* граде хиперо-хипонимске односе (телесне особине човека – изглед – пријатан изглед).

Бо́же, л'еїа л'и сьм!

*Гл'еднога му́жа узела. – Гл'едно момч'е је. – Неје гл'една, ама је ра-
боїна. – Сесїра гу је њо гл'една. – И гл'една и рабоїна.*

Ем млад, ем л'ич'ан. – Сьг сьм узела л'ич'нога му́жа.

Бо́лна л'ежи дил'бер Туїа. – Мо́ри, Бојко, дил'бер девојко (нар. песма).

Ови придеви чине синонимски ред са доминантом *л'еї*, чије је примарно значење „који је пријатне спољашњости“. Придевом *л'еї* дефинишу се остале лексичке јединице, које поред „леп“ садрже још и семантичке компоненте „наочит“ и „стасит“. Потенцијална диференцијална сема 'љубак', присутна је у турцизму *дил'бер* (тур. *dilber*). Све лексеме, осим *дил'бер*, словенског су порекла. Проста придевска лексема *л'еї* (прасл. *лѣйь) примарно

⁶⁹ Естетски критеријуми призренске културне заједнице подлежу свеprisутном хеленистичком идеалу калакогатије – споју лепоте и доброте, естетског и моралног, усклађености телесног и духовног, комбинацији спољашњег изгледа, племенитости и лепог владања (Жунић 2008: 65). На античким основама поникло је конвенционално поимање лепоте, где важи класицистичко начело пропорције, хармоније и симетрије, пројектовано у представама наивног човека о савршеном облику човековог тела. Идеалне телесне мере и колористички принцип доминантни су квалитативни елементи идеје о лепом у традиционалној естетској култури српског народа (Богдановић 1991: 21–29; Ивић 1995: 30, 36–37; Поповић 1999: 149–154), који се манифестују у клишираним формулама „црна коса, црне очи, бело лице, румени образи, витак стас“ (за жене), „црни бркови, црна брада, стаситост, телена снага“ (за мушкарце). Позитивном естетском утиску доприноси оно што колектив категорише као пријатно (оно што изазива угодност, уживање), при чему је чулни доживљај пресудан у формирању општег укуса и дефинисању идеала телесне лепоте, што потврђују важећа естетичка начела – „лепо је оно што се свиђа без икаквог интереса“, „лепо је оно што изазива опште допадање“, „лепо је предмет нужног допадања“ (Жунић 2008: 62). Иако нема универзалног и апсолутног показатеља лепоте тела, у конкретној епохи и култури симетричност црта лица, складност делова дела, здравље и правилан физички развој естетска су мерила на основу којих се обликује прототип лепог човека. Одступање од стереотипног обрасца лепоте, који је постављен као норматив средине, у призренском патријархалном друштву категоријално се квалификује као непријатно, ружно. Појам ружног супротставља се идеји о лепом и интерпретира се као одсуство лепоте (склада, пропорције, здравља). Флексибилност дозвољена у процени лепог лица и тела, искључена је при оцени онога што друштво перципира као ружно, према чему се на појединачном плану заузима ригидан став и о чему се у говорном чину емотивно и експресивно износи субјективан естетски суд.

означава наведену људску особину. Лексичка јединица *л'ичан* дериват је лексеме *л'ик*, а секундарно значење „леп, наочит, стасит“ развила је из, такође, секундарне семантичке реализације мотивне лексеме „изглед, физиномија једног лица“ (Скок III: 300). Придев *гл'едан* настао је од поствербала *глед* и наставка *-ьн* (Скок I: 568), и у дијалекту и у стандардном језику фигурира са значењем „наочит, лепа изгледа“ (РМС I: 497). Све лексеме садрже имплицитну сему субјективног значења.

II.1. 2. Сему 'непријатни изглед' садрже придевске лексеме: *р'уџан*, *гр'уб* / *гр'уй*, *грд*, *грдан*, *грдобан*, *ук'убеи*.

Браӣи му ѿо̄ неје гр'уй. – *Ук'нач'ила се шӣо узела ѿо̄га гр'убога мӯжа*. – *Гр'уба је ч'и ѿо̄ гр'уба не б'ива*. – *Гр'убо гу ѿскоч'и ѿо̄ј девојч'е*. – *Свѣ дѣца ги су ѿако гр'убе*.

С'ироч'у ѿеј л'ич'не младанавѣс'ӣе, младожѣња ги бѣше до̄с'ӣа грд. – *Грда ч'и ѿо̄ грда не б'ива*.

Огрте ка ѿорас'ӣе, зе док бѣше мӣцак, нѣ беше ѿако грд'ьн. – *Мӯж гу је грдан ис'ӣӣна, ама је м'лого л'ӯцак*.

Порас'ӣе, ама о̄с'ӣаде грдобан. – *По грдобну жѣну о̄чи нѣ ми видѣле*. – *К'уку, шӣо грдобно гу је ѿо̄ј м'лац'е̄јо девојч'е*.

Од простог прасловенског придева *грд* (прасл. *grǫbь), који се чува и у том облику, изведени су *грдан* и *грдобан*, који у свом значењу садрже сему интензитета, јер означавају непријатан физички изглед који се граничи са наказношћу. Пејоративне конотације је турски придев *укубеи* (тур. дијал. *ukubet*), који се односи на изразито ружну, скоро наказну особу. Прасловенског је порекла придев *гр'уб* (прсл. *grǫbь), чије је примарно етимолошко значење „дебео, ружан“, које се чува у дијалекту.

II. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом 'раст'

II. 2. У подгрупи лексичких јединица са хиперсемом 'раст' разликују се три микрогрупе:

1. ЛСМГ придева са хиперсемом *средњи рас'ӣ*,
2. ЛСМГ придева са хиперсемом *високи рас'ӣ*,
3. ЛСМГ придева са хиперсемом *ниски рас'ӣ*.

Придевска лексема којом се означава средњи раст прототип је лексема из друге две микрогрупе, које стоје у међусобном антонимском односу. Супротност значења антонима заснива се на принципу „знатна заступљеност – незнатна заступљеност“. Лексичким јединицама ове подгрупе надређена је лексема *бој* (тур. *boy* „висина, раст“).

Мӣцка је у бој, на о̄ца је, на Ванч'е̄ӣа. – *Ба̄ӣал бој ч'о̄век*. – *Барабар'ӣс'ӣе се, да видимо кој је ѿо̄гол'ем у бој*.

II. 2. 1. Семеме „који је средње висине“ одговара турцизам *ör̄īaboј*, који је у готовом облику и значењу преузет из турског језика (тур. *orta boy*).

Ör̄īaboј ч'овек б'еше бија, ни м'лого висок, ни ња ми'ч'ак и бој. – А: Ви-сок л'и на оца? Б: Неје, ör̄īaboј је.

Лексикализација за средњи раст (*ör̄īaboј*) испоставља се као једина вербална ознака за средње вредности и необичан пример забележен у српском призренском говору.

II. 2. 2. Придевске лексеме са хиперсемом 'високи раст': *висок, гол'ем, узун*⁷⁰, *бојл'ија, ба̄иал-бојл'ија, фидан-бојл'ија, кљк'ија* обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских односа (телесне особине човека – раст – високи раст).

Висок ч'овек б'еше бија. – Високо девојч'е искоч'и.

По гол'ем је од с'тар'ејага бра̄иа. – Тејзи њо гол'емејзи окрач'ало јел'еч'е.

Бојл'ија ч'овек. – Бојл'ија искоч'и на ма̄иер. – Млац'еја њо је бојл'ија зе с'тар'еја.

На д'еду је њако ба̄иал бојл'ија. – Де л'и нац'оше њуј ба̄иал бојл'ија младонав'есиу.

Заједничка семантичка компонента наведених лексема је 'високи раст'. У синонимској парадигми најближу везу остварују домаћи придев *висок* и турцизам *узун* (тур. *uzun* „дуг, висок“) у надимцима типа *Узун-Милан, Узун-С'иојан*. Једним од својих секундарних значења лексема *гол'ем* подударала се са примарним значењем придевске лексеме *висок*. Придевске лексичке јединице *бојл'ија, ба̄иал бојл'ија, фидан бојл'ија* и *кљк'ија* дефинисане су семемом „који је стасит, витак“, што имплицира сему 'високи раст'. Све лексеме су у готовом облику преузете из турског језика. Придев *бојл'ија* (тур. дијал. *boyli*, поред *boylu*) у улози основинске речи има именицу *boy* са примарним значењем „стас, узраст, раст“. *Бојлија* је компонента у синтагмама *ба̄иал бојл'ија* (тур. *bat(t)al boylu*) и *фидан бојл'ија* (тур. *fidan boylu*). Први конституент синтагматског споја *ба̄иал бојл'ија* семом 'незграпан' интензивира сему 'висок', која је присутна у другом члану синтагме. У споју *фидан бојл'ија* значење је појачано конотативним елементом *фидан*, чија је примарна семантика „изданак, младаца, танак прут“. Придев *кљк'ија* (тур. *kılkı*) настао је од именице *kılık* у значењу „спољни изглед“, што имплицира да је висина једна од пожељнијих особина у вези са спољашњим изгледом.

II. 2. 3. Лексичке јединице са хиперсемом 'ниски раст' и класом 'особина': *ми'цак / ми'ч'ак* и *ки'ч'ик бојл'ија* обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских односа (телесне особине човека – раст – ниски раст).

⁷⁰ Индеклабилни придев *узун* користи се само као саставна компонента надимка или као презиме (Чемерикић).

Kòsīa īīēza-Márin je mićak na oća. – Vásil 'je īō mićak od Mladéna. – A: Šīō mićko īskoch 'i ovoj déīē? B: Pa mićka mu je máīī. – Sánda je mić 'ka na máīīer. – Mladanevéstīa béše l'ična i fīdan-bojl'īja, a mladožēēnja gu mić 'ak īa debel'ūškas.

Дијалектизам *мићак / мичак*⁷¹ је деминутивно и хипокористички конотиран. Двочлана јединица турског порекла *кйч'ик бојл'ија* (тур. *kıçık boylu*, дијал. *boylı*) денотативно означава онога „који је низак растом, мали“, на шта упућује прва лексичко-семантичка компонента, која је и носилац диференцијалне семе (тур. *kıçık* „мален“).

II. 3. ЛСПГ придева са хиперсемом 'ухрањеност'

II. 3. Придевске лексичке јединице са хиперсемом *ухрањеност* деле се на две микрогрупе, чији су чланови градибилни антоними:

1. ЛСМГ придева са хиперсемом 'прекомерна ухрањеност',
2. ЛСМГ придева са хиперсемом 'недовољна ухрањеност'.

II. 3. 1. Хиперсема 'прекомерна ухрањеност' заједничка је семантичка компонента која омогућава парадигматско повезивање придевских лексема *дебѣја / дибѣја, дебел'ушас, дебел'ушкас, дежмѣкас, шішико и шішман* у једну микрогрупу. Чланови овог лексичког скупа су у зависном односу детерминације, градећи синонимски ред са доминантом *дибеја*.

И дајка-Душан бија дебѣја. – Тај дебѣл'и Мусіаф Л'иша јанаја мѣску, зе коњ нѣ га нѣси. – Онѣјзи дебел'ѣјзи īōй-Гигинице свѣ гу се īīрѣсе o[д] дебел'ине. – И оīац му бѣше īāко дибѣја ка он шіо је.

И оīац му бија īāко дебел'ушас. – Сал Милан и Санда искоч'ише īāко дебел'ушасіи на маīīер, а друге дѣца нѣ. – И īōј дебел'ушасіо Анч'е ба-шіно.

Младаневѣстīа бѣше л'ична и фидан-бојл'ија, а младожѣња гу мић 'ак īа дебел'ушкас. – Дебел'ушкасіо īскоч'и īōј Цвеікѣво млац'ѣјо девѣјч'е.

Тако је дежмѣкас оīкако га знам. – Л'ујкина намескиња је īāј деж-мѣкасīа Л'ѣнка.

Еīе га иде īāј шішико Сīōјан.

Семантички се подударају домаћи и турски придев *дибеја* и *шишман* (тур. *şişman*). Облик *шишико* је или преузет из турског дијалекта као индеклинабилни придев (тур. дијал. *şişko*) или је домаћа творба са хипокористичким суфиксом *-ко* (Петровић 2012. 325; Skok III: 396; Škaljić 1966: 590). Деминутивним формантима *-асіи* и *-касіи* настали су облици *дебел'ушас* и *дебел'ушкас* којима се умањује степен изражености особине. Лексема *деж-*

⁷¹ Облик *мићак / мич'ак* настао је редукцијом облика *малецак* услед сужавања артикулације у емфатичним ситуацијама (Богдановић 1987: 67).

мекас дефинисана је семемом „који је мали и дебео, здепаст“, и поред семе ухрањености, садржи и диференцијалну сему раста.

II. 3. 2. Лексичке јединице са хиперсемом 'недовољна ухрањеност' и класом 'особина': *су*, *слаб*, *ѿњњк*, реализују хиперо-хипонимске односе (телесне особине човека – ухрањеност – недовољна ухрањеност), при чему се хипоними налазе у синонимском односу без изражене доминанте.

Суа је ка висменица. – Суа је, сал коска и кожа.

Млого је слаб.

Младаневесиа му ѿњнка, висока.

Значење „мршав, недовољно ухрањен“ лексеме остварују у секундарним реализацијама. Прост придев *су* примарно означава особину онога „који не садржи влаге, који није мокар“, па се радијалном полисемијом из основног значења развило секундарно „који је изгубио потребну влажност, сасушен“, а метафоричким преносом са предмета на човека конотирана је људска особина и остварен интензитет значења. Значење „мршав“ које лексема *слаб* има у дијалекту⁷² засновано је на асоцијативној вези са њеним основним значењем „који је мале физичке снаге, који је слабог телесног састава“. Придев *ѿњњк* у секундарном значењу садржи семе 'витак' и 'висок', које су се развиле из примарне семске структуре „који је мале дебљине, који се јавља у танком слоју“. Семантичка компонента 'висок' диференцијални је знак ове лексеме у односу на *су* и *слаб*, које у семској структури не потенцирају сему висине. Вредносни суд имплементиран у конотативном сегменту семантичке структуре придева за квалификацију неухрањених особа избија у говорним ситуацијама да направи разлику између *су* и *ѿњњк*, јер *су* имплицира негативну оцену и приписује се изразито мршавој особи, док *ѿњњк* означава витку, складно грађену женску особу.

II. 4. ЛСПГ придева са хиперсемом 'телесни састав'

II. 4. Овој подгрупи припадају придевске лексичке јединице обједињене хиперсемом 'телесни састав'. Оне су подељене у две микрогрупе лексема, које стоје у међусобном антонимском односу:

ЛСМГ придева са хиперсемом 'јак телесни састав',

ЛСМГ придева са хиперсемом 'слаб телесни састав'.

Степеновани антоними који припадају овим микрогрупама означавају углавном урођене, трајне телесне карактеристике, оцењене позитивно или негативно у односу на прототип.

⁷² Овакво значење лексеме *слаб* карактеристично је на Косову (Skok III: 277; Елезовић II: 238), а потврђује га и Букумирић у говору северне Метохије (Букумирић 2012: 563). Елезовић бележи и деминутивну форму *слабачак* у значењу „прилично слаб, који није дебео“.

II. 4. 1. Придевске лексичке јединице са хиперсемом 'јак телесни састав': *јак**, *круџан*, *кйвейл'ија*, *бабаџ'ан* у својству хипонима учествују у хиперо-хипонимским парадигматским односима (телесне особине човека – телесни састав – јак телесни састав).

Ко-је јачи да дофаџи (Реметић 1996: 478).

Виок, круџан, л'ичан, диџ.

Не се брџни, кйвейл'ија је он, брго ч'е џребол'и рџну.

Словенизми *јак* (прасл. *jakъ), *круџан* и турцизми *кйвейл'ија* (тур. *kuvvetli*) и *бабаџ'ан* (тур. дијал. *babacan*) паралелно се употребљавају за означавање особине онога који је физички снажан, крепак.

II. 4. 2. Лексичке јединице обједињене хиперсемом 'слаб телесни састав' и класом 'особина': *слаб*, *слабач'к* / *слабачак**, *џурав*, *ч'кул'ав*, *забун* граде хиперо-хипонимске односе (телесне особине човека – телесни састав – слаб телесни састав), у оквиру којих хипоними ступају у синонимске односе без јасно опредељене доминанте.

Млого му је џураво деџе.

Ч'кул'аџко ч'кул'ави, и џи да се обџраш сџз мене.

Још од зџмус сџе је џџако забун.

Придевска лексема *слаб* примарно означава особину онога „који је мале физичке снаге, који није јаког, чврстог физичког састава“. У монографији о призренском говору налазимо деминутивни облик овог придева *слабач'ак* (Реметић 1996: 363), којим се интензивира значење мотивне речи – „доста слаб, нејак, немоћан“. Придеви *џурав*, *ч'кул'ав* и *забун* садрже интегрално-диференцијалне семе 'неразвијен' и 'мршав'. Код лексеме *ч'кул'ав* примарно значење „кржљав (о вођу)“ асоцијативном везом се преноси на човека.⁷³ Скок лексему *џурав* са значењем „kržljav, sitan, neparredan“ територијално везује за Косово.⁷⁴ Изводи је од именичке речи *џура* „čovjek malen i mršav, керес“, за коју претпоставља да је поствербал глагола *џуриџи се*, али етимологија није сасвим јасна (Skok I: 634; Skok III: 688). *Забун* је архаични турски дијалекатски лик (тур. дијал. *zabun*, поред *zebun*). Негативна субјективна оцена инхерентна је овим придевским јединицама.

⁷³ Придевска лексема *ч'кул'ав* јавља се и у варијанти *чкол'ав* на ширем подручју Косова и Метохије (Елезовић II: 453; Букумирић 2012: 679). У говору Црне Траве ова лексема примарно означава „чворноватно дрво“, а у секундарној реализацији „пргавог, незгодног човека (Стојановић 2010: 1026).

⁷⁴ Придев *џурав* присутан је и у јужноморавским говарима: у значењу „превише мршав“ на југу Србије (Златановић 1998: 120), „мршав, кржљав, слабе физичке грађе“ у околини Ниша (Јовановић 2004: 62), а у лесковачком говору срећемо *џуљав* са идентичним семантичким садржајем.

II. 5. ЛСПГ придева који карактеришу човека са телесним недостатком

II. 5. Придевима који карактеришу човека са телесним недостатком означава се апсолутни степен испољености непожељне особине, због чега нема антонима са позитивним значењем. Особина онога „који има телесни недостатак, ману“ означава се придевским лексемама *муч'ан*, *невол'ан* и *беанл'ив* / *бејанл'ив*.

Беанл'ива је јадница и муч'на њако бенгава.

Глуо је, невол'но се и родило јаднич'е.

Беанл'ив је ч'уч'а, дѣйка у збор.

Творбеним формантом *-ан* (< *-ьн*) формирани су деноминални придеви *муч'ан* и *невол'ан* са значењем „који има телесни недостатак“. Придевска лексема *муч'ан* имплицитно садржи сему 'патња', доминантну компоненту у примарној значењској структури именице од које је изведен. Наведено значење придевске лексичке јединице *невол'ан* заснива се на традиционалном уверењу да је особа са телесним недостатком несрећна, бедна, али се дериват удаљава од номинационог значења именице која се препознаје у основи и развија специфичну дијалекатску семантику. Придев *бејанл'ив* / *беанл'ив*, изведен од турске именице *беана* / *бејана* (тур. дијал. *beuane* „мана, недостатак физички и психички“) и домаћег суфика *-л'ив*, задржава семски садржај мотивне речи, маркирајући особу са неким физичким недостатком.

Лексичке јединице су повезане интегралном семом 'телесни недостатак', а на основу диференцијалних сема формирали смо пет микрогрупа:

5. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека са недостатком неког дела тела,

5. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом хода,

5. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом вида,

5. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом слуха,

5. 5. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом говора.

II. 5. 1. Придеви који карактеришу човека са недостатком неког дела тела су: *сакати*, *кл'анкав* / *кл'анкаф*, *ч'олак*.

Бија рањети у ногу ња о'сѣаде са'кати.

Осѣаде њако кл'анкаф.

Деда му бија ч'олак.

Семеми „који нема део руке или ноге“ одговара лексема *сакати*. Придев *сакати*, преузет из турске терминологије телесних мана (тур. *sakat*), једини је турски придев који се деклинира, аналогично према домаћим придевима са суфиксом *-ати* (Skok III: 190). Придевске лексеме *кл'анкав* / *кл'анкаф* и *ч'олак* (тур. *colak*) садрже диференцијалну сему 'рука'. Њима се карактерише особа која је без руку или је саката у руку.

Глу је, викај кџд му збориши. – Теза-Мара је свсвѣм глѣа. – Оно ђсѣаде глѣо од бѣл'ес. – Глѣому деѣѣѣу казује ѣрикажње. – Онѣзи глѣѣзи Маге л'и си рекла? – Ыма глѣу жѣну.

Никој ми неје глѣф (Реметић 1996: 405).

Глѣав је, нишѣо не чује. – Глѣаф чѣвек неје за нигде да ѣде. – И неѣѣур је и глѣаф је.

У глѣу"онѣми долѣзи (Реметић 1996: 405).

Сложеном придевском лексемом *наглу* означава се особа која не чује сасвим добро, која има оштећен слух. Лексемом *глу / глѣв / глѣф** означена је особа лишена слуха потпуно или делимично. Употребна вредност одређује парадигматску релацију између лексеме *глѣв*, односно њених фонетских варијетета *глѣ* и *глѣф* и лексеме *наглу*. Када означава онога који не чује добро, лексичка јединица *глѣв* имплицира експресивну компоненту. Аналогијом према придевима на -ав, којима се означавају телесне особине човека, развио се облик *глуав / глѣаф*, без дистинкције у значењу у односу на основни лик. Композит *глѣ"онѣм / глѣонѣм* у семској структури садржи једну сему више – 'нем', јер карактерише особу лишеноу и слуха и способности говора.

II. 5. 5. Микрогрупи придева који карактеришу човека са дефектом говора припадају лексичке јединице: *неѣм, бѣл'бав / бѣлбав* и *уњкав*.

Неѣма неѣсѣм, но сѣм аѣѣрѣѣ'ѣка.

Тај млѣѣ'ѣј неје бѣл'бав, сѣл ѣѣѣј сѣѣѣреј. – Бѣл'ба бел'бѣви. – Бел'бѣво гу је девојч'ѣ јаднице. – Бѣл'бѣва је ѣна, мѣри. –И браѣѣ гу је бија бѣл'бав.

Сѣн гу је уњкав.

Придевом *неѣм* окарактерисана је особа лишена способности говора. Порекло овог придева није потпуно разјашњено. По једној теорији то је сложеница с негативним префиксом *не-* и индоевропским кореном **et-* (> *ити* „разговор“), а по другој је ономатопејског порекла (*ти* код животиња које не говоре), одакле **tēt-*, са дисимилацијом *м – м > н – м* (Skok II: 516). Лексеме *бел'бав* и *уњкав* су ономатопејског порекла. Придевом *бел'бав / бѣлбав* означена је особина онога који изговара неправилно поједине гласове, који тепа, слично детету које почиње да проговара. Лексема *уњкав* односи се на особину онога који говори кроз нос.

II. 6. ЛСПГ придеви који карактеришу човека према изгледу појединих делова тела

II. 6. Овој подгрупи придева припадају лексичке јединице које карактеришу човека на основу изгледа појединих делова тела, који постаје доминантна физичка карактеристика особе. Значења ових придева развила су се синегдохом, јер се њима описује особа у целости, а не неки део тела. Придеви су разврстани у микрогрупе:

6. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека према обиму главе,
6. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику и боји очију,
6. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику ушију,
6. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику носа,
6. 5. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику усана,
6. 6. ЛСМГ придева који карактеришу човека без зуба,
6. 7. ЛСМГ придева који карактеришу човека са деформитетом кичме,
6. 8. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику ногу,
6. 9. ЛСМГ придева који карактеришу човека са деформитетима стопала.

II. 6. 1. Човек са великом главом окарактерисан је придевом *главаџи*.
Главаџи је на оца. – Сал главаџи Лиџа беше екск. – Миџко деџе а главаџи.

II. 6. 2. Друга микрогрупа обухвата придеве који квалификују човека према облику и боји очију.

II. 6. 2. 1. Придеви који карактеришу особу по облику очију су *окаџи* и *кокоџил'ав*.

Окаџи ги девојч'е.

Коккоџил'ава баба.

Синонимски пар *окаџи* и *кокоџил'ав* односи се на особу која има изразито крупне очи. Придев *окаџи* дериват је са наставком *-аџи*, којим се истиче карактеристична појединост. Девербативни је придев *кокоџил'ав*, са дијалекатски обојеним творбеним формантом *-л'ав*, који је носилац квалификативне вредности. Формантом *-л'ав* означава се особина онога који „кокоти очи“, који је буљав (*kokoš > kokot > iskokotit* (оџи) „izbuljiti“, Skok II: 121).

II. 6. 2. 2. Придевске лексеме које карактеришу особу према боји очију су: *џлавџок**, *џрњџок**, *караџи'уз*, *ч'акар*.

Плавџок Немаџ (Реметић 1996: 381).

џрњџок (Реметић 1996; 381).

На џурбеџи ч'е џдем ч'акар.

Прва два примера су композити у чијој се семској структури разликују две семе, интегрална 'око' и диференцијалне 'плав', односно 'црн'. У синонимском односу су домаћа сложеница *џрњџок* и турска *караџи'уз* (тур. дијал. *karacıız*, поред *karagöz*), настале простим слагањем. Турцизам *ч'акар* (тур. *çakır*) садржи две значењске компоненте и остварује две семантичке реализације: „који је разнобојних очију“ и „који је светлих очију“.

II. 6. 3. У микрогрупу придева који означавају човека према облику ушију спадају: *клаџиџуш*, *клаџиџушас*, *ч'уџ*, *ч'уџ'ав*.

Клаџиџушас гу младиџења.

Ч'уџаво јаднич'е.

Сложени придев *клајоуш* описује особу која има клемпаве уши, тј. чије уши млитаво висе надоле. Први део сложенице је ономатопеја из прасловенског периода (прасл. *klěp), којом се опонаша бука услед удараца нечим тврдим, затим се име пренело на „клатно, звечак“, па асоцијативном везом на уши (Skok II: 95). Композит *клајоушас* квалификује особу према облику ушију, а облик са творбеним формантом *-ас(и)* умањује степен изражености особине исказане придевом *клајоуш*.

Придев *ч'ул'* је деноминал именице *чула*, чије је примарно етимолошко значење „*ime ovci u koje su malene uši*“ (Skok I: 339). Са животиње особина се пренела на човека који има мале или осакаћене уши. Придевски облик формиран суфиксом *-ав* семантички је еквивалент простом облику и има функцију накнадног морфолошког уобличавања придева *ч'ул'*.

II. 6. 4. У српском призренском говору забележен је придев *крњав*, којим се карактерише особа према облику носа.

На кога њскоч'и њој дѣше њако крњаво?

Док бѣше миџка не бѣше крњава, а кѣд њорасѣе, ѡкрњае.

Придевска лексема *крњав* у секундарној семантичкој реализацији означава онога који је малог, кратког носа. Секундарни семантички садржај „оштећен, непотпун“ са предмета асоцијативно се преноси на део тела.

II. 6. 4. 1. Придевима *грбав* и *грбас* описује се нос који није раван, који има избочину.

Грубѣше гу њај грбаф нѡс.

Грди гу њѡен нѡс ѡѡо је грбас.

Формант *-аси* уноси у дериват значење сличности, па је *грбас* нос који има облик грбе.

II. 6. 5. Према облику усана, човек се карактерише лексемама: *бузл'ија*, *рилав*, *кривоус*.

Тражѣше ѡе јѣн чѡвек, јѣн бузл'ија. – Син гу ѡскоч'и бузл'ија на дѣду. – Тако се бузл'ија ѡно родило. – У њину куч'у сви су бузл'ије.

На кога ѡскоч'и ѡој Данкино дѣше ѡако рилаво?

Оѡишла у ѡѣј кривоусѣе Сѡојанке.

Придеви *бузл'ија* и *рилав* имају идентично значење и употребну вредност. Означавају особу која има дебеле, снажно развијене усне и садрже компоненту експресивности. Обе придевске лексеме изведене су од именица којима се номинују дебеле, пуне усне. Композитом *кривоус* означена је особина онога који је кривих усана.

II. 6. 6. Микрогрупи придева којима се означава особа без зуба припадају дублети *шкрб* и *шкрбав*.

Сѣсѡра му шкрба.

Шкрбав гу је ѡај млаѡ'ѣј син.

Примарно, придевске лексичке јединице *шкрб* и *шкрбав*⁷⁵ означавају оштећен, окрњен зуб, али се процесом сличним механизму синегдохе карактеристично својство једног дела тела, у овом случају зуба, приписује човеку као доминантна његова особина.

II. 6. 7. Придеви који карактеришу човека са деформитетом кичме у српском призренском говору су *грбав / грбаф, грбас* и *гурав / гураф*.

Грба̀во се оно и родило. – Грбавица грба̀ва.

Јефџа Гуда бија грбас. – Не се родило грба̀шио, ѿсл'е огрбе́ло оно.

Чор-Ла̀за самарџија је и ѿмало гурав. – Тај гура̀ви судија и начѐс бија ѿрѐшиен ѿјан. – Њега га вика̀лѐ Згу̀ра шио бија гурав.

Деривати са творбеним формантом *-ав* карактеришу особу на основу непожељне особине, односно човека са израслином, избочином на леђима. Формантом *-аси* негативна оцена карактеристичне особине се ублажава.⁷⁶

II. 6. 8. Особа кривих ногу описује се придевима *кривоногас, бајмак, бајмакл'ија* и *акл'е*.

Остѝарел'и, одрѝел'и, кривоногасѝи.

Проз димѝје гу се види ч'и је она бајмак.

Ада Тодорка бајмакл'ија му је сесѝра њему.

Тражѝја гу ѿај акл'е Јован.

Семе 'крив' и 'нога' садржане су у семској структури сложеног придева *кривоногас*. Облици *бајмак* и *бајмакл'ија* у призренски говор су дошле или преко турског (тур. дијал. *таутак*, поред *раутак* „кривити се“) или преко албанског језика (алб. *бајмак* „кривоног“). Интересантан је индеклинабилни облик *акл'е* којим се означава кривонога особа, чија етимологија није позната и који није регистрован ни у једном дијалекатском речнику призренско-тимочких и косовско-ресавских говора.

II. 6. 9. Микрогрупу придева којима се карактерише човек са деформитетима стопала чине придевске лексеме *дџиџабан / дџиџабан, дџиџабанл'ија* и *ѿаѿрног*.

Јован бѐше бија дџиџабан, ка и син му. – И ѿој а̀ц'а-Лукино девојч'е Дара ѿскоч'и дџиџабан.

⁷⁵ Лик *шкрб* настао је из иницијалне групе *шиѿр-* (прасл. *štrьbь), која потиче дисимилацијом из *шчр-* (прасл. **ščьrb-*) (Skok III: 402) и егзистира на подручју Косова и Метохије (Елезовић II: 482; Букумирић 2012: 696). Старија фонетска варијанта *шиѿрб* очувана је у говорима јужне Србије (Златановић 1998: 482), околини Ниша (Јовановић 2004: 686), тимочким говорима (Динић 2008: 917) и у Црној Трави (Стојановић 2010: 1054).

⁷⁶ Говорећи о паралелној употреби придева на *-ав* и *-аси* са именицама које означавају део тела као мотивним речима, Р. Драгићевић каже да је код ове категорије придева на *-аси* дошло до укрштања значења категорије придева карактеристичне особине / детаља и категорије придева са деминутивним значењем (категоризација придева по М. Павловићу). Значење придевске варијанте на *-ав* је апсолутније, а придевом на *-аси* се исказује особина у мањој мери (Драгићевић 2001: 111).

*И Милан Циц, вуци му на ѿуѿи, бѣше бија дѿзѿабанл'ѿја.
Паѿѿрног се и рѿди, јаднѿч'е.*

Придевом *дѿзѿабан*, који је у готовом облику преузет из турског језика (тур. *düztaban*), карактерише се особа која има равна стопала, односно равне табане. Сложени придев *ѿаѿѿрног* односи се на особу чија су стопала окренута ка унутра. Претпостављамо да је ова лексема у призренски говор дошла из македонског језика, где *ѿаѿѿрног* значи „што е како нозе на патка“ (ДРМЈ).⁷⁷

II. 7. ЛСПГ придева који карактеришу човека према особинама коже

II. 7. Подгрупа придева који карактеришу човека према особинама коже састоји се од четири микрогрупе придевских лексема:

7. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека према боји коже лица,

7. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу појава на кожи,

7. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу осетљивости коже,

7. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу косматих делова коже.

II. 7. 1. У посебну микрогрупу интегрисани су придеви којима се описује особа на основу боје коже лица: *белол'ѿкас*, *румен*, *смѿгѿр* / *смѿгар*, *ѿ'рномањаc** / *ѿрномењаc* / *ѿ'рномењаc**, *ѿсмер*.

Белол'ѿкас је ѿн на ѿца. – Сѿѿарѿјо гу девојч'е је белол'ѿкасѿѿо, а ѿѿѿј млац'ѿјо ѿа ѿсмер. – Дѿца му су белол'ѿкасѿѿе, на бабу.

Дѿбру девојку, л'ѿѿу, румѿну...

Дѿша смѿгар у л'ѿѿе. – Тој смѿгро девојч'е.

Јен улази ѿ'рномењаc (Реметић 1996: 442).

На кога ѿскоч'ѿ ѿсмер ѿвој дѿѿѿе кѿд ни ѿѿѿѿ ни маѿѿѿи му несу ѿсмер.

Придев *белол'ѿкас* означава особу светле пути. Творбени формант *-ас(ѿѿ)* уноси елемент експресивности у семантички садржај мотивне речи, при чему субјективна оцена није упадљива. На исти начин гради се и придевска лексема *ѿрномењаc*, која се у говору јавља и у фонетским варијантама *ѿ'рномањаc* и *ѿ'рномењаc*. Овај придев има неутрално значење, описује особу тамног тена, при чему се деминутивност не осећа. Идентично значење има турцизам *ѿсмер* (тур. *esmer*). *ѿрномењаc* и *ѿсмер* се паралелно користе. Особа која има црвенкасту боју коже лица окарактерисана је придевом *румен*. Семе 'црвенкаст' и 'ружичаст' у семантичком садржају придева *румен* имплицирају финију значењску нијансу – румен тен последица је доброг

⁷⁷ У ДРМЈ лексема *ѿаѿѿрног* маркирана је као архаична са литерарном употребном вредношћу. Среће се у народној македонској поезији.

здравља и један од најважнијих естетских критеријума у традиционалном поимању женске лепоте. У антонимској релацији са лексемом *румен* је придев *смугар* „мрк, црн“, са импликацијом ’болестан’. Скривена компонента употпуњује денотацију придевске лексеме и детерминише њену употребу. Квалитативна својства која се односе на боју тена приписују се особи углавном као привремена особина узрокована телесном тегобом или душевним немиром.

II. 7. 2. У српском призренском говору регистровани су придеви *дамкал’ија*, *фрґав* / *ф’рґав** и *рошав* / *рошаф*, којима се квалификује особа која има извесне промене на кожи.

Груби га шїој шїо је дамкал’ија свуї̄ њо главе, ња и њо снаге и њо ноге. Ф’рґав беше (Реметић 1996: 400).

Рошаф је ка Панӣа њої-Сїојанов.

Турцизмом *дамкал’ија* (тур. дијал. *damgali* / *damgali*) карактерише се особа која има тамне мрље, пеге по кожи. Придевском лексемом *фрґав* означена је особина онога који има бубуљице, а придевом *рошав* описује се особа која на кожи има трагове од богиња. Формантом *-ав* садржај мотивне речи приписује се денотату као карактеристична негативна физичка особина.

II. 7. 3. У посебну микрогрупу сврстани су придеви који карактеришу човека на основу осетљивости појединих делова коже на спољашње надражаје: *гил’ич’кав* / *гил’ич’каф*, *гил’игич’кав* / *гил’игич’каф*, *гл’ич’кав* / *гл’ич’каф*.

Да је гил’ич’кав, гил’ич’кав је. – Сал̄ њод мїшкѹ шїо је гил’ич’каво, зе на друго месїо нѣ. – Он је млого гил’ич’каф свуд њо снаге.

Он ич’нѣје гил’игич’аф.

Гл’ич’кав је њо шабане. – Ич’нѣје гл’ич’кава.

Све придевске лексичке јединице потичу од истог, ономагопејског корена и имају идентично значење. Поствербали су глагола са коренском морфемом *гил-* (Skok I: 561). Изведени су од фонетски модификованих глаголских основа, а означавају особину онога који је осетљив на надражаје коже услед додиривања појединих делова тела.

II. 7. 4. Општа придевска лексема којом се означава особа са израженом косматомшћу гласи *длакав*

Длакав је он свуї̄ њо снаге.

II. 7. 4. 1. Особа чија је брада обрасла длаком означена је придевом *брадаї̄*.

Досѣг не бија брадаї̄. – Тому брадаї̄ому њу Раме.

II. 7. 4. 2. Особа без бркова и браде карактерише се придевским дублетима *ч’ос(е)* и *ч’осав*.

Осїаре њакѣв ч’ос.

Узѣла ч’осавога Миїу.

Суфиксом *-ав* на мотивну реч турског порекла (тур. *köse*) истиче се карактеристична појединост, у овом случају одсуство длакавости на бради и изнад горње усне.

II. 7. 4. 3. Онај који је без косе окарактерисан је придевским дублетима *ч'ел'* и *ч'ел'ав*.

Сáмур кáйак на ч'ел'áву главу.

Лексема *ч'ел'* (тур. дијал. *çel*, поред *kel*) преузета је у изворном облику и значењу. Преузети семантички садржај задржава се и у облику са домаћим наставком *-ав*, који је фреквентнији у говору.

II. 7. 4. 4. Особа која има увијене праменове косе, коврце, описује се придевским синонимима *кудрав*, *грџурав* / *грџул'ав* и / *гурџурав* / *гурџул'ав*, *ч'когрџил'ав*.

Од брач'у сáл Сшѣфки је грџул'ав. –И дѣда му, йой-Гига, бија шáко грџул'ав. – Грџул'áво и́счоч'и оно на мáйшѣр.

Сшѣјановица ац'а-йойова о́сшаре и још је грџурава. – Висок, л'ич'ан, йа грџураф, да шш је мило да га гл'ѣдаш.

Сшѣфки Десйойов обел'еја, áма још је грџурав. – Младожѣња ги бѣше висок, л'ѣй, л'ичан, йа још и грџураф.

Још и дњѣс је она шáко гурџул'áва. – Óро водѣше јѣн гурџул'áф мóмак. – Дѣвер гу бѣше бија гурџул'áф, а не мўж.

Придев *кудрав* настао је од именице *кудеља* (прасл. *kondeľь), везујући се асоцијативно за примарно значење мотивне речи „конопљина или ланена влакна“.

II. 8. ЛСПГ придева који карактеришу човека на основу телесних излучевина

II. 8. 1. Особа којој често тече слюзава течност, слина, из носа означена је придевом *мрсол'ав*.

Врáк шш изѣја шшј Мáру мрсол'áву. – Цвѣйко Душшна дáјма је мрсол'ав, завал'ија. – Дóшла и донѣла йо сѣбе шшј мрсол'áво дешшшшш.

II. 8. 2. Онај коме цури слуз из уста, бала, описује се придевом *л'игав* / *л'игаф*.⁷⁸

Кѣд гóд га йогл'ѣдаш, шшј девојч'е је л'игáво.

II. 8. 3. На основу присуства густе лепљиве течности која се ствара у запаљеном ткиву на површини коже особа се карактерише придевом *гнојав* / *гнојаф*. Овом придевском лексемом углавном се означавају делови тела захваћени упалом коже из којих цури гној.

⁷⁸ У *Речнику САНУ* овакво значење придева *лигав* означено је као покрајинско (РСАНУ 11: 663). У књижевном језику полисемија се развија у другом правцу и придев секундарним значењем улази у сферу апстрактног, прецизније, у домен духовних особина (РМС III: 254)

Гнојав је свѹд ѿо снаге.

Сѿиојанке аѿ'а-Ц'орине цеја ѿај образ гу је гнојаф. – Тој гнојаво уо, свејено гу ѿеч'е. – На гнојаву рану вал'а да ѿура блэг мејл'ем.

II. 8. 4. Особа са крмељом у очима описује се лексемом *дрл'ав / дрл'аф*.

Дајма је ѿако дрл'аф. – Шѿио ѿи је, мори, ѿој девојч'е ѿако дрл'аво? – Дрл'авица дрл'ава!

Сви придеви ове подгрупе су деноминативни деривати уобличени формантом *-ав*, који задржавају цео семантички садржај мотивне речи.

II. 9. ЛСПГ придева који карактеришу човека према начину говора

II. 9. 1. У Чемериѿевој лексичкој збирци налазимо придеве којима се карактерише човек који брзо говори: *бргозбóрл'ив / бргозбóрл'иф, бргозбóран* и *брзóрек*.

Бргозбóрл'ив је и он, цеја оѿица. – Тој јено деѿше шѿио ѿма, ѿа и оно ѿскоч'и бргозборл'иво.

Бргозбóран је ка и маѿи шѿио му била. – Бргозбóрно, мајко, ка да изело ногу од кокошке.

Према класификацији Р. Драгићевић, ови придеви спадају у категорију придева акције, којима се одређују особе по некој радњи која се стално понавља да поприма квалификативну вредност, постаје особина. Придеви који карактеришу човека који брзо говори девербативног су порекла, са карактеристичним творбеним формантима *-л'ив* и *-ан*. На основу приложених илустрација може се наслутити колективна аксиолошка процена дате особине, која није искључива али нагиње ка негативној оси квалификације човека.

Лексичко-семантичка група придева којима се означавају телесне особине обухвата девет подгрупа, у оквиру којих се формирају мање лексичке скупине. Систем придева којима се карактерише човек на основу физичких својстава хијерархијски је устројен.

Степовани придеви ступају у антонимске парадигматске односе и обједињени су заједничком хиперсемом. С обзиром на то да придеви не могу имати лесикализовани хипероним, на основу заједничке архисеме извели смо именицу којом смо означили надређени појам (нпр. за антонимски пар *лей-ружан* хипероним је 'изглед'; за *висок-мицак* 'раст'; за *дебеја-су* 'ухраћеност', за *јак-слаб* хипероним је 'телесни састав'). Чланови антонимског пара супротстављени су на основу уже семе, која је представљена синтагмом ('пријатан изглед' – 'непријатан изглед', 'високи раст' – 'ниски раст', 'прекомерна ухраћеност' – 'недовољна ухраћеност', 'јак телесни састав' – 'слаб телесни састав'). Човек је позитивно или негативно обележен у вези са неком особином, што подразумева и неутралну међувредност. Осим у случају

обележавања човека средње висине (*орџабој*), где је та међувредност лексикализована, у осталим случајевима није, али функционише као имплицитни члан поређења. На тај начин успостављају се хиперо-хипонимски односи међу лексичким јединицама у оквиру једне лексичке скупине. У оквиру подгрупе лексеме стоје у међусобним односима комплементарности, а у оквиру микрогрупе налазе се у односу детерминације, градећи синонимске редове (*л'еј, гл'едан, л'ичан – ружан, груб, грд, грдан, грдобан; висок, гол'ем, бојл'ија, баџал-бојл'ија, фидан-бојл'ија, кљк'ија – мицак / мичак, кјч'ик бојл'ија; дебеја, дебел'ушас, дебел'ушас, дежмекас, шишко, шишман – су, слаб, њњк; јак, кјвејл'ија, бабац'ан – слаб, слабач'к, журав, ч'кул'ав, забун*).

Подгрупа придева којима се карактерише особа са телесним недостатком садржи нестепеноване придеве, којима се означава апсолутна особина (*сакаџ, ч'олак; крив, гегав, ч'ојав, њојал; силав, ч'ор, шашија, глу, глуонем*). Нестепеновани су и придеви који припадају подгрупама придева који приказују човека према изгледу појединих делова тела, на основу осетљивости коже, телесних течности и начину говора. Њима се описује особа на основу карактеристичне појединости. Особина појединих делова тела или нека телесна особеност постају доминантно обележје које се приписује особи као носиоцу те особине (*главај, клајоуш, ч'ул'ав, крњав, рилав, бузл'ија, грбав, кривоногас, бајмак, белол'икас, црномањас, фржав, рошав, длакав, ч'ел'ав, ч'ос, кудрав, гргул'ав, мрсол'ив, дрл'ав, бргозборл'ив*). Преношење карактеристика делова тела на особу семантички је процес сличан механизму синегдохе, али то није синегдоха, јер се употребом придева уз именицу ширег значења не мења његова семантика. Значење се не мења иако се шири перспективизација (*кудрав човек = човек кудраве косе*). Ову способност имају само придеви који означавају физичке људске особине (Драгићевић 2001: 223).

Сви придеви имају способност грађења синонимских веза, при чему се синонимија остварује паралелном употребом домаће и турске лексеме (*висок, бојл'ија; дибеја, шишко; јак, кјвејл'ија, бабац'ан; слаб, забун; црноок, карац'уз; кл'анкав, ч'олак; крив, ч'ојав; кривоногас, бајмак; црномањас, есмер*). Други начин настанка синонима је стварање секундарних значења асоцијативном везом према основном значењу или развијањем појединих значењских компонената примарног значења (*гледан, су, слаб, њњк, ч'кул'ав, рилав, крив, гегав, кудрав*). Синонимичност се остварује и извођењем нових придевских облика експресивно конотираних, који у говору функционишу паралелно са мотивним придевом (*грд, грдан, грдобан; глув, глуав; шкб, шкрбав, бајмак, бајмакл'ија, дјзџабан, дјзџабанл'ија; ч'ул', чул'ав; чел', чел'ав*).

Највећи број лексичких јединица из ове лексичко-семантичке групе изведен је творбеним формантом *-ав*, који се додаје именичкој, придевској и глаголској творбеној основи, којима се означава особа као носилац неке карактеристичне телесне особине, најчешће негативне (*кл'анкав, гегав, бангав, ч'оџав, гил'ав, глуав, бел'бав, крњав, грбав, гурав, рилав, шкрбав, фргав, рошав, гил'ич'кав, гил'игич'кав, длакав, ч'ел'ав, кудрав, гргурав, гургурав, л'игав, гнојав, дрл'ав*).⁷⁹ Неутралног су карактера формант *-ан* (*грдан, муч'ан, невол'ан, беанл'ив, бргозборан*) и *-л'ив* (*беанл'ив, бргозборл'ив*), којима се приписује особина садржана у мотивној основи, док се дијалекатским творбеним формантом *-л'ав* истиче негативна субјективна оцена, односно пејоративност (*кокџил'ав, гркул'ав, ч'когрџил'ав*). Аугментативно-пејоративног значења је формант *-аџи* (*главаџи, окаџи*). Деминутивног карактера је творбени формант *-ас(џи)*, којим се ублажава присуство непожељне собине или је таква особина изражена у мањој мери (*дебел'ушас, дебел'ушкас, дежмекас, клаџушас, грбас, кривоногас, белол'икас*).

Језгро ЛСГ придева који означавају телесне особине чине придевске лексеме које особу квалификују на основу спољашњег изгледа, раста и ухрањености. Централни елементи групе су придеви којима се описују телесни састав и телесни недостаци човека. У централној зони орбитирају и чланови којима се маркира човек према изгледу појединих делова тела као његовој доминантној физичкој особини. На периферији су окупљене лексеме које описују човека према неком карактеристичном својству, које може бити одлика актуелног физичког или здравственог стања или прерасти у трајно својство (особине коже, телесне излучевине, начин говора).

Систем придевских лексема са значењем физичког својства значајан је сегмент при расветљавању језичке слике стварности призренских Срба и у склапању мозаика језичке слике призренског човека. Класификација придева унутар лексичко-семантичке групе и њихов статус у групи могу допринети расветљавању опште културолошке оцене и реконструкцији владајућег стереотипа телесности у призренској култури не прелазу из XIX века у XX век. По ондашњим естетским мерилима, лепота, висина и снага су високо вредноване спољашње особине. Пожељно је да млад мушкарац буде висок и јак, а млада жена витка (*џињка*). Лепота се најчешће приписује младима и подједнако је важна и за младиће и за девојке. У разговорном дискурсу чији су учесници жене неретко се истиче физичка лепота мушкараца, што разоткрива афинитете и критеријуме Призренки при одабиру партнера, ако су, уопште, имале право избора, тачније њихове потајне жеље. Удата Призренка неће пропустити прилику да у женском друштву нагласи да је „узела

⁷⁹ Творбени формант *-ав* садржи експресивну лексичку вредност, с обзиром на то да сви придеви за означавање телесних особина деривирани помоћу овог наставка имају непожељно значење (Драгићевић 2007: 194).

гл'еднога мужа“. У квалификацији женских особа, атрибуту *гл'една* обично се додаје и *рабојна*, јер једино у комбинацији са вредноћом, лепота може жену да приближи колективном идеалу. При опису младе жене, квалификативом *рабојна* допуњује се и наглашава комплетна позитивна слика, али се и компензује неки физички недостатак.

Нетолеранција према претераном експлицитно се испољава у аксиолошкој процени дијалекатске језичке личности и манифестује у одабиру лексичких јединица којима се конкретне особине вербализују, али и у истанчаности њиховог семантичког садржаја. Прекомерна гојазност је крајње непожељно својство, као и тешка потхрањеност, а став говорника према екстремно дебелим и екстремно мршавим људима је изразито негативан. Међутим, у говорном чину провејава извесна симпатија према умерено ухрањенима, односно према људима гојазним у мањој мери, што је језички изражено деминутивним придевским облицима. Такође, народ веома прецизно перципира разлику између неухрањености (мршавости) и виткости и опажена својства ментално складишти у две супротне категорије. Когнитивна процена призренског социјума о пожељним и непожељним особинама формирана је на традиционалном народном уверењу да је телесна маса показатељ здравственог стања, а добро здравље је вредност инваријантна свим културама и друштвима. У Призрену се особине неухрањеног и болесног човека чак и лексички изједначавају (*слаб*). Према болесним члановима заједнице, тачније, према онима који имају неку физичку ману, урођену или стечену, социјум испољава хомогени став, што показују квантитативно уједначени синонимски редови. За сваки од дефеката у говору постоји од три до пет лексичких ознака (за хромост 5, за слабовидост и слабост слуха по 4, сакатост 3, говорне мане 3), тако да ниједан од телесних недостатака није посебно језички маркиран.⁸⁰ Материјал нам пружа увид у, мање-више реалну, слику призренске стварности онога доба и у менталитет Срба Призренаца, који не трпи неспособност, чак ни у виду и облику који су изван човекових моћи. Инвалидност онеспособљава човека за рад, а рад је на самом врху вредносне скале, одмах после здравља. Здрав човек, члан колектива способан за рад културолошки је модел патријархалног друштва и друштвени идеал призренске локалне заједнице крајем XIX и у првој половини XX века.

III. ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особинама

III. Трећу лексичко-семантичку групу ЛСП *шелесне карактеристике човека* чине именице којима се номинује човек по телесним особина-

⁸⁰ Истраживање Р. Драгићевић показало је да деформитети највише привлаче пажњу описивача нечијег изгледа, а одмах за њима и истакнути, наглашени делови тела (Драгићевић 2010: 116).

ма. Карактеристична физичка својства човека, позитивна или негативна, представљају једну од основа именовања човека у српском призренском говору. Лексичке јединице којима се денотира човек према спољашњем изгледу, што укључује општи изглед, висину, тежину, телесни састав, телесне недостатке, изглед појединих делова тела и сл., спадају у групу атрибутивних именица, јер имају придевски карактер значења. „Захваљујући својој концептуалној вредности, именице овога типа представљају типичне представнике *nomina attributiva*“ (Штасни 2011: 168).

Деривационо-семантичком анализом *nomina attributiva* у стандардном језику баве се Г. Штасни (Штасни 2007, 2013) и Р. Драгићевић (Драгићевић 2001)⁸¹. Један сегмент књиге Г. Штасни *Речи о човеку* односи се на сагледавање деривационих специфичности лексема којима се именује човек према физичком изгледу. Спроведена је семантичко-деривациона анализа персоналних *nomina attributiva* од прототипичних опозитних придева *леј* и *ружан* и анализиране су *nomina attributiva* мотивисане соматизмима и глаголима карактеристичним за чулну перцепцију, као и глаголима говорења и кретања (Штасни 2013). Дијалекатски корпус атрибутивних именица основа је радова Р. Жугић, која је са семантичко-творбеног становишта проучавала пејоративе за женска и мушка лица у јабланичком говору (Жугић 2009; Жугић 2010). Истражујући и лингвистички уобличавајући различите сегменте дијалекатског лексичког система, овог типа именица у лесковачком говору дотакао се и Н. Богдановић (Богдановић 2009).

Именовање човека у руским народним говорима тема је бројних радова и докторских дисертација (Геляева 2002; Махмутова 2002; Урманчева 2003; Пирко 2006; Гурская 2010, Литвинова 2011, *Седойкина 2011*). Номинацијом лица у брјанским говорима са семантичког, творбеног и деривационог аспекта бавила се Ј. В. Седојкина, са посебним освртом на именовање по спољашњим карактеристикама и изгледу (Седојкина 2011). Опширан фрагмент монографије Т. А. Литвинове *Номинации человека как отражение языковой картины мира* посвећен је именовању човека по физичким карактеристикама у воронешким говорима (Литвинова 2011). С. Л. Гурскаја је истраживала именице општег рода којима се карактерише човек по спољашњим ознакама у јарославским говорима (Гурская 2010). На примеру анализе семантичког поља 'внешний облик человека' у градском говору Приамурја, В. В. Пирко представља семско обједињавање дијалекатских јединица (Пирко 2006). Човек као објект номинације у турским говорима у Русији предмет је истраживања А. И. Геляјеве, с освртом на концептуалну семантику и начине номинације „внешнего человека“. (Геляева 2002).

⁸¹ У раду посвећеном придевима са значењем људских особина у савременом српском језику Р. Драгићевић истраживачку пажњу посвећује и именицама насталим од таквих придева (Драгићевић 2001).

Експресивна лексика, као важан слој дијалекатске лексике, присутна је у свим наведеним радовима. Као централна тема јавља се у раду Урманчејеве *Экспрессивы со значением лица в говорах Вологодской области* (Урманчеева 2003), где је посебно обрађено лексичко-семантичко поље „характеристика човека по его внешнему облику“, и у компаративном истраживању *Оценочные существительные со значением лица женского пола в русском и английском языках* А. Н. Махмутове (Махмутова 2002). Метафоричка номинација човека, као израз колективне експресије, веома је продуктивна у народним говорима. Овом слоју лексике посвећени су радови *Лексико-семантическое образование существительных со значением лица (на основе метафоризации)* С. Л. Акопове (Акопова 1985), *Метафорические номинации в системе языка* Ж. Вардзелашвили (Вардзелашвили 2001), *Анималистическая лексика румынского языка как способ характеристики человека через сравнения и метафоры* А. О. Кубасове (Кубасова 2008) и *Антропонимический потенциал анималистической лексики* Е. Н. Каљиткине (Калиткина 2010).

Конзистентан теоријско-методолошки приступ феномену експресивности у српском језику налазимо у монографији С. Ристић *Експресивна лексика у српском језику*, где ауторка на примерима именичких и глаголских експресива представља мотивационо-психичку (прагматичку) и когнитивну зависност њихове семантике, експресивност посматра са дијахроног и синхроног аспекта и на основу урађеног когнитивног модела значења експресивне лексике у српском језику предлаже и представља типски начин обраде експресивне лексике у речнику. Феномену експресивне лексике у српском језику С. Ристић приступа у складу са новијим тенденцијама у развоју лингвистичких теорија, пре свега когнитивне лингвистике и теорије језичке личности, представљајући прагматичке и когнитивне карактеристике конотативне семантике именичких експресива и типове аксиолошког лексичког значења (Ристић 2004). Једно поглавље књиге посвећује проблему именичких експресива типа 'особа + спољашњи изглед', преузетих из жаргонског речника (Ристић 2004 : 87–105).

Структурирање лексичко-семантичке групе именица којима се номинаује човек по телесним особинама заснива се на физиолошком саставу човека, али и на перцепцији околине човека као носиоца одређених телесних ознака. Систематизација лексема по подгрупама и микрогрупама показује каквим језичким средствима за именовање лица по телесним карактеристикама располаже српски призренски говор и открива специфичан став говорника према њима. Именице субјективне оцене су готово све оне које су настале од придева којима се означавају људске особине, као и оне настале од именица са значењем делова тела. Субјективна оцена садржана је у свођењу особе на само једну особину која је доминантна по оцени говорника. У овим случајевима творбени формант не игра важну улогу (Драгићевић 2001: 32).

Именичке лексичке јединице експресивне конотације могу се објаснити екстралингвистичким чиниоцима, у првом реду факторима психолошке природе.

ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особинама састоји се од дијалекатских лексичких јединица са хиперсемом 'телесне особине' и класом 'ознака' забележених у српском призренском говору. С обзиром на то да ову ЛСГ углавном чине именице које су деривационим процесима настале од придева за означавање физичких својстава човека, њихова подела заснива се на подели придева у оквиру ЛСГ придева којима се карактеришу телесне особине. Именице којима се номинује човек по телесним особинама систематизоване су у десет подгрупа, које се састоје од мањих лексичких целина – микрогрупа, чији чланови ступају у лексичке парадигматске односе: хиперо-хипонимске, антонимске и синонимске.

Номинационе јединице сврставају се у подгрупе на основу заједничких сема, односно хиперсеме, и у мање лексичке целине – микрогрупе на основу сема нижег ранга, формирајући хијерархијски устројен систем:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'изглед',
2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'раст',
3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'ухраћеност',
4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'високи раст/прекомерна ухраћеност',
5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесни састав',
6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесни недостатак',
7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'делови тела',
8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'особине коже'
9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесне излучевине',
10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'начин говора.

III. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'изглед'

III. 1. Лексичке јединице са хиперсемом 'изглед' сврстане су у две супротстављене микрогрупе:

1. именице са хиперсемом 'пријатан изглед',
2. именице са хиперсемом 'непријатан изглед'.

III. 1. 1. Именичке лексичке јединице обједињене семом 'пријатан изглед' у српском призренском говору имају лексикализовани хипероним *шїрейїл'їја* (тур. *şöhretli* „онај који је леп“). Међусобно су супротстављене диференцијалним семама 'особа мушког пола', 'особа женског пола'. Чланови микрогрупе стоје у односу комплементарности, градећи антонимске релације типа мушко – женско.

III. 1. 1. а. Лексичке јединица са интегралном семом 'пријатан изглед' и диференцијалном 'особа мушког пола' је *аслан*.

Има два сина, два аслана. – Синóви л'и су? – аслáни!

За лепу, наочиту, крупну мушку особу користи се турцизам *аслан* (тур. *arslan*), којим се примарно именује крупна, крволочна звер из породице мачака *Felis leo*, односно лав. Номинација је остварена метафоричким преносом, при чему су доминантне физичке карактеристике животиње асоцијативно пренете на човека. У српски призренски говор инфилтрирана је турска метафора са целокупним културним фоном који је прати и који је уткан у њен семантички садржај. Представе које турски народ има о лаву блиске су српској језичкој личности, што је утицало на усвајање имена и у домену позитивне карактеризације човека.

III. 1. 1. б. Лексичке јединице са интегралном семом 'пријатан изглед' и диференцијалном 'особа женског пола' формирају синонимски ред: *аслáнка*, *аџикиња*, *каџана*, *коко̀на*.

Шџо има јџну ч'џрку аслáнку, да џи је мџло да гу гл'џдаш. – Тџџи алка Цавџне аслáнке, Дáнке, џријáје гу свџ шџо обџч'џ.

џ, шџо аџикињу унуку има. – Мџлџџеш л'и џџџ аџикињу?

Оч'џеш л'и Мџлку џоџџџу, оч'џеш л'и нáзл'и коко̀ну?

За лепу, наочиту жену или девојку у употреби су турцизми *асланка* (тур. *arslan*), *аџикиња* (тур. *аџ*) и *каџана* (тур. *katana*), који се значењски подударају у секундарним семантичким реализацијама, имплицирајући сему позитивне оцене. Стилски релативни синоними имају експресивну вредност, јер су метафорички трансформисали примарни семантички садржај. Лексема *асланка* (тур. *arslan*) изведена је од именице мушког рода *аслан*, задржавајући семантику речи у основи. Зоометафоре су и лексеми *аџикиња* и *каџана*. Лепа, грациозна жена подсећа на ждребицу, бедевџу, што је примарно значење лексеми *аџикиња*. Основно значење именице *каџана* у призренском говору је „велика мазга за коришћење брдске артиљерије“, а метафоричко значење „стасита, лепа, наочита жена“ настало је развијањем семантичке компоненте 'велика' и потенцијалне семе општег изгледа. Лексема *коко̀на* у Призрену значи „лепотица, госпођа“ и највероватније је преузета из турског језика (тур. *kokona* „1. госпођа (хришћанка, Гркиња); 2. жена склона гиздању“). Првобитно се ова реч односила на хришћанске жене, које су се модерно облачиле и пратиле европску моду⁸², а потом се тако називала дотерана, нагиздана жена која оставља пријатан естетски утисак на околину⁸³.

III. 1. 2. Лексичке јединице интегрисане у микрогрупу са хиперсемом 'непријатан изглед' и класом 'ознака' ступају у све три врсте лексичких парадигматских односа: хиперо-хипонимски (телесне карактеристике – изглед

⁸² Значење „госпођа, дама обучена ала франга“ бележи Елезовић (Елезовић I: 301).

⁸³ Овакво значење потврђено је у македонском и албанском језику (Петровић 2012: 184; ДРМЈ).

Што грдул'а му била жена, боже ч'увај. – Онџи грдул'е ора да не гу узнеш од руке.

Ураиши се, умре и њој грдило, њај грбавица Агна.

Млого је грдна, јадница, наказа, да је дал'еко.

Онџи наказнице, онџи крифке, гу реко све у оч'и.

Наведени деадјективни деривати номинују женску особу приписујући јој атрибутивни садржај мотивног придева. Првостепени деривати са простим придевом *грд* у основинском делу јесу именичке лексеме *грда*, *грдул'а* и *грдило*, док је именица *грдница* изведена од дублетне форме *грдан*. Творбене основе су носиоци субјективне оцене, а форманти *-а*, *-ица*, *-ул'а* и *-ило* пејоративност попримају од основе и негативно конотирају женску особу као носиоца особине. Носиоци повишеног степена експресивности су наставци *-ул'а* и *-ило*, а ефекат снажног интензитета пејоративности постиже се употребом деривата *наказница*. Непријатан физички изглед жене углавном се доводи у везу са неким физичким недостатком, а може бити и последица њеног немарног односа према сопственој спољашњости. Носиоци дијалекта строго оцењују телесну непривлачност, што је посебно наглашено у женском разговорном дискурсу.

III. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'раст'

III. 2. Подгрупа именица са хиперсемом 'раст' и лексикализованим хиперонимом *бој* дели се на две микрогрупе лексичких јединица са супротстављеним семама 'високи раст' и 'ниски раст'. У оквиру микрогрупа нема опозиције према семи пола, јер се истим лексемама номинују и мушке и женске особе.

III. 2. 1. Лексичке јединице са хиперсемом 'високи раст' и класом 'ознака' граде хиперо-хипонимске односе (телесне карактеристике – раст – високи раст) и стоје у међусобном синонимском односу: *дугоња*, *грдосија*, *бојл'ија*, *баиал бојл'ија*, *фидан бојл'ија*⁸⁴, *гранда*, *алосија*, *див* / *диф*.

Онџе дугоње Симе Пуч'е.

⁸⁴ Лексичке јединице турског порекла *бојл'ија*, *баиал бојл'ија* и *фидан бојл'ија* употребљавају се у истом облику и као придеви и као атрибутивне именице, а њихову функционално-семантичку вредност одређујемо на основу Чемерицићевих илустративног материјала.

У Чемерицићевој збирци има много турцизама који су истовремено окарактерисани и као именице и као непроменљиви придеви. Етимони ових речи су именице, али су у призренском говору коришћене као детерминанте уз неку другу именицу. С. Петровић ову појаву објашњава директним турским утицајем, сматра да је то рефлекс бесуфиксалног, односно придевског изафета (Петровић 2012: 350). Турцизме које Чемерицић дефинише и као именице и као индеклабилне придеве третирајемо или као именичке или као придевске речи у зависности од ширег синтаксичког контекста.

Ћаде се за онога грдосију Симу Пуч'у. – Тому грдосије Панушму баџа-Ал'ексиному њвоје кондуре не му сџадаф ни на њолч'аник. – И она бидна грдосија ка и брач'а гу.

Тому бојл'ије кол'ико му вал'а за јене ч'ашире. – Ђ, ч'кул'о један, и њи да се барабарши със онога бојл'ију.

А: За кога су њеј ч'акшире? Б: За онога баџал бојл'ију Симу Ч'емерику.

Шџо однесе њому фидан бојлије?

Ђше га, иде њај грана Сима. – Ада, със њолч'аник да ње газне њај грана, црева ч'е њи исџури. – Ти, брѣ, ка јен њаџл'иц'ан, и њи да искоч'иши на меџдан оному гране. – Муж гу беше мицк, сџиан, а она јена грана, у зубе да га њонесе.

Дрџши л'и на њамеџ шџо алосија беше, бог да га њрџши, Сима Ч'емерика?

Висок, круџан, л'ичан, диџ. – Тај ч'аџкунов дџв Данил воденичко коло га дџза ка јену њѣрку.

Сему позитивне оцене имплицитно садржи турцизам *бојл'ија*, којом се квалификује висока, стасита особа као носилац пожељне особине. Сему интензитета уноси лексичка компонента *фидан* у синтагми *фидан бојл'ија*, којом се именује особа танког и високог стаса. Остале лексеме имплицирају сему негативне оцене, изражавајући субјективан став говорника према особи високог раста. Експресивима *дугоња*, *грдосија*, *див / диџ* и *баџал бојл'ија* именује се особа несразмерно високог раста. Лексема *дугоња* укључује значењски елемент 'мршав', док лексеме *грдосија*, *алосија*, *грана*, *див / диџ* и *баџал бојл'ија* интегришу семе 'веома висок', 'крупан', 'снажан'.

Са творбеног аспекта, лексема *дугоња* је деадјектив, са пејоративним наставком *-оња*, који уноси експресивност у значење деривата. Пејоративност именице *грдосија* условљена је пејоративном творбеном основом, а непродуктиван аугментативни суфикс *-осија* поприма својство пејоративног суфикса у контакту са таквом творбеном основом. Овим наставком формирана је и пејоративна метафора *алосија*, која примарно означава особу која много и халапљиво једе, а у секундарној реализацији семантички је изједначена са основним значењем лексеме *грдосија*. Обе су формиране сложеним суфиксом *-осија*, који се везује, у једном случају за именичку, а у другом за придевску основу и има функцију интензивирања експресивности. Митолошки термин *див* секундарно означава човека изузетно високог раста и велике снаге. Овакво значење лексеме *див* заснива се на колективној представи о митолошком бићу људског обличја натприродне величине и снаге и поређењу човека натпросечног раста и телесне снаге са овим апстрактним појмом.

III. 2. 2. Лексичке јединице са хиперсемом 'ниски раст' и класом 'ознака' обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских односа (телесне

карактеристике – раст – ниски раст) и ступају у сининимске односе: *йициур*, *здѣйка*, *йџокмак*.

Здѣйка је, не мџж да га йџџгнеш.

Миџак а дебел'ушас, йџокмак.

Семемом „особа малог раста“ дефинисана је лексема *йициур*, која је потврђена на ширем подручју Косова и Метохије у лику *йицирак* и значењем „мали, малишан“ (Елезовић II: 537), али не и у осталим говорима призренско-тимочког ареала. Ова реч дошла је преко албанског језика (алб. *picërë*) (Skok III: 610). Следећи њену изворну семантику, можемо закључити да је у призренском говору основно значење настало развијањем семе 'дечак'. Интегрално-диференцијална сема за именице *здѣйка* и *йџокмак* је 'набијен'. Лексема *здѣйка* дериват је изведен од придева *здејаси* и неутралног наставка *-ка*, који поприма негативну конотацију од творбене основе, означавајући ниску а дебелу особу. Основно значење турцизма *йџокмак* (тур. *tokmak* „маљ, дрвени чекић“) у Призрену је „дрвени грнчарски набојац за ситњење земље“. Метафорички пренос заснива се на продуктивности семе тежине алатке, док је сема висине садржана у самом својству здепастости.

III. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'ухрањеност'

III. 3. У подгрупи лексичких јединица са хиперсемом 'ухрањеност' издвајају се две микрогрупе са семама 'прекомерна ухрањеност' и 'недовољна ухрањеност', чији су чланови у међусобном антонимском односу.

III. 3. 1. Именице са хиперсемом 'прекомерна ухрањеност' деле се у мање лексичке целине, односно синонимске редове, који су супротстављени семом пола.

III. 3. 1. а. Лексичке јединице са хиперсемом 'прекомерна ухрањеност' и диференцијалном семом 'особа мушког пола' су кохипоними: *дебел'ко*, *свиња*, *йџулум*.

Онџга дебел'ка Јована Труја ноге више не носиф. – Огоија се йџџј дебел'ко, бурило се уч'инија.

Прој'е йџџј свиња, йџџј дибѣја Јован.

Еџе га, иде йџџј йџулум.

Деминутивност суфикса *-ко* неутралисана је експресивним садржајем творбене основе, тако да изведеница *дебел'ко* у призренском говору фигурира као мање-више неутрална номинација дебелог човека. Негативно су конотиране метафоре *свиња* и *йџулум*. Семе сликовитости, пејоративности и интензивности садржи зоометафора *свиња*. Метафоричком трансформацијом примарног значења турцизма *йџулум* (тур. *ııulum*) настао је назив за један део човековог тела – трбух, а ширењем перспективизације значење се преноси на човека са израженим трбухом, односно дебелог човека.

III. 3. 1. б. Лексичке јединице са хиперсемом 'прекомерна ухрањеност' и диференцијалном семом 'особа женског пола' граде кохипонимске и синонимске односе, без јасно опредељене дијалекатске доминанте: *дебел'ица, дебел'ајка, дебел'ка, дебел'уша, дебел'ушка, дунда, дундица, свиња, ѿурум.*

Дебел'ицо, ѿмери се мало ѿоѿамо да седнем.

Тај дебел'ајка још мало ѿа със своју дебел'ину да пресѿигне и мона-Софку.

И онѿзи дебел'ке Газикалове гу се нашла сѿпреч'а, заѿросила се за Цеку ласѿрац'ију.

Тој Л'енч'е је дебел'уша, ама кѿд игра оро, лбно га игра.

Тај Санина дебел'ушка рано ѿоч'ела да се гои. – Онѿзи Сѿојанове дебел'ушке гу оѿешњаја минѿан.

Пој-Сѿојанова л'и беше ѿај дунда шѿо ѿроц'е надол'е? – Дунда дебела куч'у не ѿомела.

А ѿај дундица унука л'и ѿи је? – Онѿзи Косарине дундице гу оѿешња ал'инч'е.

Нагоила се, свиња се уч'инила.

Па и ѿај мона-Софка, нагоила се, ѿурум се уч'инила.

Једнокоренски синоними су *дебел'ица, дебел'ајка, дебел'ка, дебел'уша, дебел'ушка*. Именички деривати изведени продуктивним суфиксима *-ица, -ка, -уша* и дијалекатски обојеним наставцима *-ајка* и *-ушка* попримају значење особине исказане придевом у творбеној основи (*дебел-*). Наведени суфикси женску особу маркирају експресивним квалификативом. Сема деминутивности запажа се у лексеми *дебел'ушка*.

Ономатопејског порекла су лексема *дунда* и њен деминутивни облик *дундица*. Именица *дунда* којом се именује веома дебела женска особа, односно *дундица*, којом се номинује дебела девојчица, у вези су са придевом *надуен*, при чему је основа *ду-* ономатопеизирана (Skok I: 457). Метафорама *свиња* и *ѿурум* погрдно се називају особе оба пола.

III. 3. 2. Лексичке јединице са хиперсемом 'недовољна ухрањеност' нису опозициониране по полу, већ стоје у међусобним односима кохипонимије и синонимије, означавајући особе и мушког и женског пола: *мрша, мрѿвац, сарага, акреј*.

Ослабеја, мрша се најравија

Ослабеја, ослабеја, жив мрѿвац се уч'инија. – Осушила се, сал кос и кожа се уч'инила, мрѿвац дошла.

Осушија се, ослабеја, сарага се уч'инија.

Ослабеја, акреј се уч'инија.

Мршава, ослабела особа у Чемерикићевој збирци дефинисана је именичком лексемом *мрша*. Интересантно је постојање овог апелатива с обзи-

ром на то да наши извори покузују одсуство придева *мршав*.⁸⁵ Секундарним значењима мршаву особу означавају лексеме *мршвац*, *сарага* и *акреј*. Метафоричком трансформацијом примарне семантике остварен је пренос значења по сличности спољашњег изгледа у лексеми *мршвац*. *Сарага* и *акреј* су зоометафоре којима се номинује мршава особа. Из примарне семске структуре којом се означава *сарага* – „врста ситне, суве слатководне рибе“, секундарно метафоричко значење развило се продуктивношћу сема ’ситна’ и ’сува’. Сема негативне оцене присутна је у конотативној сфери значења лексеме *акреј* (тур. *akrep*), која примарно означава „шкорпију“. Пренос семантичког садржаја остварен је на основу негативне колективне представе о „зглавару сродног пауку, са доњим вилицама у виду штисаљки и отровном жаоком“.

III. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'високи раст / прекомерна ухрањеност'

III. 4. Посебну подгрупу чине именице са хиперсемом 'високи раст / прекомерна ухрањеност', због њихове фреквентности и експресивне вредности у говору Призрена. Подељене су у две микрогрупе са интегралним семама 'особа мушког пола' и 'особа женског пола'.

III. 4. а. Лексичке јединице са хиперсемом 'високи раст / прекомерна ухрањеност' и диференцијалном семом 'особа мушког пола' граде хиперо-хипонимске (телесне карактеристике — високи раст / прекомерна ухрањеност — особа мушког пола) и синонимске односе: *бивол*, *биздол*, *меч'ка*, *гарийа*, *шайшал*, *Ајдар Бал'а*.

Пораса, жено, раскруињаја се, цеја бивол се уч'инија.

Пораса, цеја биздол се уч'инија. – И за шоба биздола л'и се нашла девојка.

И шай гарийа л'и се уфайија у оро.

И шай Ајдар Бал'а л'и се уфайија у оро? – Е, Ајдар Бал'о јена, шшо не гл'едаш преи себе кьд идеш.

Сема 'крупан' присутна је у свим лексичким јединицама којима се именује висока и прекомерно ухрањена мушка особа. Сема 'незграпан' повезује лексеме *бивол*, *биздол*, *гарийа*, *меч'ка*, *шайшал* и *Ајдар Бал'а*, сема 'трапав' заједничка је лексемама *Ајдар Бал'а* и *шайшал*, а сема 'тром' одликује семску структуру лексеме *меч'ка*. Све лексеме су фигуративно маркиране, а секундарне семантичке реализације остварене су метафоричком трансформацијом примарне семантике. Апсолутни синоними су зоометафоре *бивол* и *биздол*, којима се крупан, незграпан мушкарац сликовито пореди са врстом говечета *Vubalus*. Скупини лексема којима се номинује

⁸⁵*Мрша* и *мршав* стоји у вези са *мрха* > *марха* > *марва* и значењски је повезано са *мрцина* (Skok II: 467).

телесно незграпна, трома особа придружује се својим фигуративним значењем дијалектизам *меч'ка*, који у семском саставу примарне семантичке реализације садржи семе 'крупан' и 'незграпан', а секундарно метафоричко значење развијено је на продуктивности ове две семе, које имплицирају и тромост као особину. У Чемерикићевој лексичкој збирци регистрован је и локализам *Ајдар Бал'а*, властито име прерасло у метафору за незграпну мушку особу. Турцизми *гарийа* (тур. *garip* „странац, туђин; чудноват, небичан“)⁸⁶ и *шайшал* (тур. *şabşal* „лењ“) преобликовали су изворну семантику, и у призренском говору означавају високу и дебелу особу, са семом 'незграпан' као интегралном за обе лексеме, и диференцијалном 'трапав' у лексеми *шайшал*.

III. 4. б. Лексичке јединице са хиперсемом 'високи раст / прекомерна ухрањеност' и диференцијалном семом 'особа женског пола' граде хиперо-хипонимске односе (телесне карактеристике — високи раст / прекомерна ухрањеност— особа женског пола) и формирају синонимски ред без јасно опредељене доминанте: *гол'емц'ика** (Реметић), *бивол'ица*, *биздол'ица*, *меч'ка*, *мазбајџа*, *гарийа*, *шайшал*, *сурейџка*, *сурейач'а*.

Туж ли Санину бивол'ицу зајпросија.

По од гу њознавам њиј биздол'ицу Јефу, сал ч'ини: њрајџ, њрајџ, њрајџ.

Шџо младаневесџа ги беше, мазбајџа.

Кужу, шџо гарийа ги беше младаневесџа!

Ене гу иде њај сурейџка.

Све наведене лексеме у семском саставу имају сему 'незграпна'. Денотативно значење има једино лексема *гол'емц'ика*, преузета из монографије С. Реметића, уз коју стоји објашњење „крупна, развијена жена“ (Реметић 1996: 91). Компонента 'трапава' укључена је у семску структуру десигната *биздол'ица*, *меч'ка*, *сурейџка* и *сурейач'а*. Интегралне конотативне компоненте су сема експресивности и сема негативне оцене. Метафоризацијом су настала именована *бивол'ица*, *биздол'ица*, *меч'ка* и *мазбајџа*. Називи *бивол'ица*, *биздол'ица* и *меч'ка* за крупну, незграпну женску особу мотивисани су карактеристичним особинама ових животињских врста и везом по сличности пренети на људско биће. Потенцијална сема величине, тачније гламазности, садржана у основном значењу лексеме *мазбајџа* (тур. *mazbata* „протокол, записник“), мотивисала је метафорички пренос са предмета на особу. Турцизмима *гарийа* и *шайшал*, семантички се придружују именице *сурейџка* и *сурейач'а*, изведене домаћим наставцима пејоративне конотације *-џка* и *-ач'а* и израженом негативном оценом.⁸⁷

⁸⁶ У северној Метохији *гарий* је „сиромашна, немоћна особа“ (Букумирић 2012: 94).

⁸⁷ Очигледно је да творбену основу пејоратива *сурейџка* и *сурейач'а* чини именица *сурей*, чију етимологију и семантику нисмо успели да одгонетнемо. Могуће је да је од тур. *sürtük* „жена која сio dan besposliči, sokačara“ (Skok III: 364). Њену продуктивност потврђују облици *суруџаја* са значењем „одрасла и развијена девојка“ у говорима северне Метохије

III. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесни састав'

III. 5. Именице са хиперсемом 'телесни састав' формирају две микрогрупе са супротстављеним семама 'јак телесни састав' и 'слаб телесни састав'.

III. 5. 1. Именичке лексеме са хиперсемом 'јак телесни састав' гранају се у два мања парадигматска лексичка скупа, чији чланови стоје у међусобном антонимском односу, супротстављени дистинктивним обележјем 'мушко' / 'женско'.

III. 5. 1. а. Хиперсема 'јак телесни састав' и диференцијална сема 'особа мушког пола' повезује лексеме *муџина* и *бабаџ'ан*, којима се примарно номинује крупан, снажан мушкарац.

Сви гол'еми, целе муџине, ња оч'е, богами, и да једеф. – Тај муџина Сима Пуч'а.

Ч'кул'о један, и њи да се дол'иш със њога бабаџ'ана.

У српском призренском говору аугментатив *муџина* и турцизам *бабаџ'ан* функционишу као апсолутни синонимски пар, јер им се примарна семска структура у потпуности поклапа. Обе лексеме садрже сему позитивне оцене, јер су телесна развијеност и снага пожељне особине мушкараца.

III. 5. 1. б. Особа женског пола јаког телесног састава именује се лексичком јединицом *бабаџ'анка*, изведеном од именице за мушки род, али је, за разлику од мотивне турске речи, негативно конотирана. Телесне особине својствене мушкарацу као одлика физичког изгледа жене подлежу строгом естетском суду колектива и таква оцена је експлицирана у творбено-семантичкој структури женске номинације.

Обџде ч'ерке гу су њако бабаџ'анке. – Туј бабаџ'анку л'и зайросија?

III. 5. 2. Микрогрупу лексичких јединица са хиперсемом 'слаб телесни састав' чине два синонимска реда лексема супротстављених по семи пола.

III. 5. 2. а. Кохипоними који стоје у међусобном односу релативне синонимије обједињени на основу хиперо-хипонимских односа (телесне карактеристике – слаб телесни састав – особа мушког пола) су: *ч'кул'а*, *ч'кул'авко* / *ч'кул'афко*, *авеџи*, *розга*.

Е, ч'кул'о једџн, и њи ми се си'иш. – Искрши ми џ'ам њај Бил'бил'ов ч'кул'а.

Микни се одоџил'е њи, ч'кул'авко ч'кул'ави.

Кџд ги гл'едаш, ка авеџе да видиш.

Зар и од онога розге ч'екаш какву рабоџу?

(Букумирић 2012: 590) и *сурейџа* у значењу „девојчурљак“ у лесковачком говору (Митровић 1992: 374). Изворно нам је познато да се у околини Алексинца за крупну, несразмерно развијену девојку каже *сурџачина*.

Деадјективи *ч'кул'а* и *ч'кул'авко* именују слабу, неразвијену мушку особу, при чему експресивност проистиче из семантике придева од којег су изведени. Метафоричким преносом развила су се секундарна значења лексема *авеџ* и *розга*, која се односе на слабу, оронулу, исцрпљену особу. У случају лексема *авеџ* метафоричка асоцијација заснована је на трансформацији типа апстрактно – конкретно, ослабео човек доводи се у везу са привиђењем, утваром. Два конкретна семантичка садржаја „изношена, похабана ствар“ и „исцрпљена, изнемогла, немоћна особа“, који представљају полисемантичку структуру лексема *розга*, повезује потенцијална сема функционалности. Сема интензитета заједничка је овим двама лексемама.

III. 5. 2. б. Лексичке јединице са диференцијалном семом „особа женског пола“ су: *ч'кул'авица*, *авеџ* и *розга*.

У њејзи Ч'ијрине ч'кул'авице.

Ослабела, авеџ се уч'инила, да је дал'еко.

Да видиш њуј њеза-Јефу, да гу не њознадеш, розга се уч'инила ч'уч'ка она.

III. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесни недостатак'

III. 6. Именичке лексичке јединице са хиперсемом 'телесни недостатак' обједињене су у подгрупу на основу хиперо-хипонимских односа (телесне карактеристике – телесни недостатак) са лексикализованим хиперонимом *ил'еџл'ија* (тур. *illetli*) „особа која има телесну ману, недостатак“.

Ицина најмлац'еја ч'ерка ил'еџл'ија је, јадница, има другу работу.

На основу сема нижег ранга разврстане су у четири микрогрупе:

б. 1. именице са хиперсемом 'дефект хода',

б. 2. именице са хиперсемом 'дефект вида',

б. 3. именице са хиперсемом 'дефект слуха',

б. 4. именице са хиперсемом 'дефект говора'.

III. 6. 1. Именичке лексема са хиперсемом 'дефект хода' граде два синонимска реда чији су чланови међусобно супротстављени семом пола.

III. 6. 1. а. Именице са хиперсемом 'дефект хода' и диференцијалном семом 'особа мушког пола' у српском призренском говору су *гегавца*, *гегавко* / *гегавфо*, *ч'оџавац**, *банга*, *џоџал*.

Још не л'и доша онај гегавца Косџа? – Ти, гегавцу гегави, да гл'едаш своју работу. – И оному гегавцу Соколу доша дџн, умре јадник.

Гегавко гегави. – Заџросила се за онога гегавка баждаранца. – Тај гегавфо гу је џеџкич'ич'.

Ч'оџавац (Реметић 1996: 362)

Ада џај банга Ц'оџ'а, кој други може да бидне?

Микни се о[д] ш[о]га ш[о]й[а]ла, о[д] ш[о]га нал'е[и]а. – Јеф[т]е ш[о]й[а]лу с[е]с[т]ра ми р[е]ч'е.

Именице *гегавца*, *гегавко*, *ч'о[и]авац* и *банга* изведене су од придева који у дериват уносе семантички садржај, а неутралним творбеним формантима означава се особа – носилац особине.

III. 6. 1. б. Именице са хиперсемом 'дефект хода' и диференцијалном семом 'особа женског пола' граде синонимске парадигматске односе: *гегавица*, *кривач'а*, *кривка* / *кривка*, *ш[о]й[а]л'ица*.

Ч'ерка гу је гегавица. – Ч'ш[о]й[а]ш се др[у]гом, м[о]ри гегавице, а с[е]бе не видиш каква си.

Т[а]ј кривач'а Милан[о]ва сврш[н]а. – Сна[е] Милан[о]ве с[е]с[т]ра м[е]герем била кривач'а.

Он[е]зи наказнице, он[е]зи кривке, гу р[е]ко св[е] у о[ч]и.

Т[а]ј кривка, ш[а]ј ш[о]й[а]л'ица с[е]с[т]ра л'и гу се ош[р]ова[л]а? – И он[е]зи ш[о]й[а]л'ице гу се нашла ш[р]ил'ика да се удаде.

Лексеме *гегавица* и *ш[о]й[а]л'ица* граде моционе парове са лексемама мушког рода *гегавца* и *ш[о]й[а]л*, и представљају праве антониме. Једнокоренске лексеме *кривач'а* и *кривка* немају опозита у мушком роду.

III. 6. 2. Дијалекатским лексичким јединицама са хиперсемом 'дефект вида' диференцирају се особе мушког и женског пола.

III. 6. 2. а. Кратковида мушка особа именује се лексемама *сил'авац* и *сил'авко* / *сил'авко*.

Сил'авац сил'ави.

Сил'авко сил'ави!

Суфиксална поименичења *сил'авац* и *сил'авко* номинују мушкарца као носиоца особине садржане у придеву. Субјективна оцена присутна је, такође, у творбеној основи.

III. 6. 2. б. Лексичке јединице са хиперсемом 'дефект вида' и диференцијалном семом 'особа женског пола' су *сил'авица*, *ч'оравица** и *ч'ор[а]јка*.

Д[е] м[о]ри, сил'авицо сил'ава!

Ч'оравицо ч'ор[а]ва, не видиш л'и ш[е]с[т]и[ц]ију? (Реметић 1996: 463).

Синонимима *ч'оравица* и *ч'ор[а]јка* у српском призренском говору номинује се женска особа која не види на једно око. Ове лексеме стоје у односу релативне синонимије према именици *сил'авица*, којом се именује женска кратковида особа. Лексеме *ч'оравица* и *сил'авица* имају транспарентну творбену структуру: мотивисане су пејоративно конотираним придевским јединицама *ч'орав*, односно *сил'ав* и неутралним суфиксом *-ица*, којим се означава особа женског пола. *Ч'ор[а]јка* је изведена од придевског облика *ч'ор* и сложеног суфикса *-ајка*, који поприма пејоративно обележје творбене основе, преносећи пејоративну семантику на лице које означава.

III. 6. 3. Именице са хиперсемом 'дефект слуха' обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских односа (телесне карактеристике – телесни недостаци – дефект слуха) и налазе се у међусобном антонимском парадигматском односу.

III. 6. 3. а. Именичке лексеме са интегралном семом 'дефект слуха' и диференцијалном 'особа мушког пола' представљају синонимски низ: *глуваца*, *глувако* / *глувафо*, *глуан*, *глуфч'а*, *глуфџер*, *шурлан*.

Виђе л'и тиџа глуваца Драгеџа? – А, море глуваџу глува.

Тај маџаџи'џа Л'уба џера маџаџи с онога глувака Тоду. – Глувафо глува.

Тому глувану вал'а и със џрсиџе да му збориш џа да џе разбере. – А, море, глувану глуви, ако џе дофаџим џа џи џроч'бч'кам уџи џо мојски, једнџк ч'е џроч'ујеш.

Миџни ми се одоџл'е, е глуфч'о један. – Оному глуфч'е Драгеџу.

Оглувеја, глуфџер биднаја. – Задефав онога глуфџера Пануша.

Викај, шурлан је, не ч'ује. – Искидасмо се од сме със тиџа шурлана Цвеџка.

Наведеним лексемама номинује се мушка особа са делимичним или потпуним оштећењем слуха. Мотивна реч лексема *глуан*, *глуфч'а*, *глуфџер* је придев *глув*, а лексема *глуваца* и *глувако* његов дијалекатски лик *глуав*. Творбени форманти су продуктивни суфикси за грађење именица мушког рода *-ан*, *-ац*, *-ко*, и мање продуктивни, али експресивно обојени *-ч'а* и *-џер*. Из албанског језика је преузета и фонетски и морфолошки адаптирана лексема *шурлан* (алб. *i shurdhër* „онај који не чује“).

III. 6. 3. б. Лексичке јединице којима се номинује женска особа са дефектом слуха су једнокоренски синоними *глуваџа*, *глуал'ка*, *глуач'а* / *глувач'а*, *глуфџерка*, *глуфџерајка*.

Глуваџа л'и си мори, џе не ч'ујеш да џе викам? – Тејзи глуваџе вал'а добро да гу викаш на уо џа да џе разбере. – Де, мори, глуваџо глува.

Мука док докажеш шиџогодџр онџзи глуал'ке Косџине маџере. – Не сџди на уџи, мори глуал'ко, џеке слуџај шиџо зборим.

И сџџира ка да му била глуач'а. – Разбра л'и се с џуј глуач'у? – Онџзи глуач'е нана-Виџе. – Тај глувач'а не гл'еда себе, џеке се џоч'џоџује друџому. – Ч'џоџаф гу се џејзи грешнице, џејзи глувач'е гл'је. – Де, мори, глувач'о гл'ва!

Оџџави џуј глуфџерку, бога џи, не гу задевај више.

Ч'е узне џуј глуфџерајку, ч'е се укнџч'и със џу. – Тај л'и гу је зџва, џџај глуфџерајка?

У основи именица женског рода којима се означава особа која слабо чује или уопште не чује је примарни придев *глув*, односно његова варијанта *глуав*. Према облику за мушки род *глуваца* моционим суфиксом *-ица* изве-

дена је именица женског рода *глуавица*. Именицом мушког рода мотивисани су и пејоративни облици *глуфѿерка* и *глуфѿерајка*. Суфиксима експресивне пејоративне семантике *-ал'ка* и *-ач'а* изведене су именице *глуал'ка* и *глуач'а*. Наведене дијалекатске лексичке јединице иду у прилог тврдњи да је стварање експресивне лексике најчешћи начин настајања синонима (Апресян 1995: 223; Драгићевић 2007: 249).

Ш. 6. 4. Микрогрупа именица са хиперсемом 'дефект говора' обухвата лексеме којима се номинује особа са говорном маном или особа која нема способност говора. Чланови микрогрупе распоређени су у два синонимска реда, диференцирана према семи пола.

Ш. 6. 4. а. Хиперсемом 'дефект говора' обједињене су именичке лексеме мушког рода *бѣл'ба* / *бѣл'ба*, *бил'убајка*, *дѣйка* и *немѿур*.

Збѣри ка Манѣѿов бѣл'ба. – *Бѣл'ба је, исѿѿина, ама је вредно и рабѣѿино мѣмч'е*. – *Е, бѣл'бо јѣдан, ѿѿи ч'е ми збѣриш*.

Сѿн му ка да је бил'убајка.

Немѿур ѿе бѣг уч'инѿја. – *Дај ѿѣму немѿуру јѣно комач'е л'ѣба*.

Придевом *бел'бав* мотивисана је именица *бѣл'ба*, којом се номинује мушка особа која неправилно изговара неке гласове, која тепа. Лексемама *бил'убајка* и *дѣйка* именује се мушка особа која говори непрекидано и с тешкоћама услед недостатка у говорним органима. *Немѿур* је мушкарац који нема моћ говора.⁸⁸

Ш. 6. 4. б. Именице женског рода са интегралном семом 'дефект говора' су *бел'бавица* / *бѣл'бавица*, *бил'убајка*, *дѣйка* и *немѿурач'а*.

Ка никоја бел'бавица, бѣг да ч'ува. – *Ти, мѣри, бел'бавицо бел'бава*.

Туј бил'убајку л'и ѿражѿја ел'и сѣсѿуру гу?

Ч'ујеш л'и, мѣри немѿурач'о!

Са придевом у основи је именица женског рода *бел'бавица*. Лексема *бил'убајка*, чија нам је етимологија нејасна, истим обликом означава оба пола, а пејоративност је остварена продуктивним пејоративним суфиксом *-ајка*.⁸⁹ Без граматичке дистинкције по полу је и поствербал ономатопејског порекла *дѣйка*, за који Чемерикић не даје илустративну потврду. Суфиксом *-ач'а* постиже се стилско-семантичка интензификација експресива *немѿурач'а*.

⁸⁸ Лексема *немѿур* у призренски говор дошла је из македонског језика, а регистрована је и у јужноморавским говорима у значењу „ћутљив и намргођен човек“ (Златановић 1988: 255).

⁸⁹ У Средској, поред Призрена, постоји братство Бил'убајкини (Младеновић). Из Чемерикићевог записа уз одредницу *бил'убајка* сазнајемо да Билибајкићи нису аутохтони Призренци, већ су се доселили из Сретачке жупе, где се користи глагол *билијка* у значењу „свира, свируца у шупељку“, од којег је, можда, изведена именица са продуктивним наставком за грађење пејоратива у овом говору *-ајка*.

III. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'делови тела'

III. 7. Именичке лексичке јединице са хиперсемом 'делови тела' чине подгрупу именица којима се номинује човек на основу појединих делова тела. Номинација се заснива на маркантном, истакнутом делу тела, који постаје доминантна телесна особина особе и по којој особа бива препознатљива и негативно окарактерисана од стране колектива. Отуда пејоративи као најфреквентније номинационе јединице у овој категорији именована.

III. 7. 1. Лексичке јединице обједињене семом 'велика глава' су *главоња*, *главурдан* и *главач'а*.

Главоња је, на деђу зър? – За онога главоњу Лазу, каја не се наоди. – Тако су главоње сви њини мџи.

Тај главурдан Лазу Муја. – Виде л'и де њога главурдана Гигу?

Л'ел'е шито главач'а ги беше младанавесиа. – Де, мори, главач'о главаиа. – Онџи главач'е Доце нишито не гу сиада у њу главетину.

Експресиви *главоња* и *главурдан* су семантички дублети негативне конотације којима се номинује мушка особа велике главе. Именица *главоња* првостепени је дериват, где је носилац пејоративности творбени формант, док код другостепеног деривата *главурдан* аугментативност и пејоративност потичу из творбене основе, јер је мотивна реч ове лексеме *главурда*. Диференцијација по семи пола остварена је у лексеми *главач'а*, којом се погрдно именује женска особа велике главе. Пејоративност у семантички садржај мотивне речи уноси суфикс *-ач'а*, тако да је мотивисана именица негативно конотирана.

III. 7. 2. Особа лепог лица именује се турцизмом *суреил'ија* (тур. *suret*). Сема позитивне оцене произилази из семантичког садржаја лексеме.

III. 7. 3. Сема 'мали, прѣаст нос' интегрише лексеме *крњавац* и *крњавица*, које су међусобно супротстављене семама 'особа мушког пола' и 'особа женског пола'.

Море, њи крњавцу, не се мѣч'ај със камење.

Зър и њај крњавица вади другому лакрдије?

Обе лексеме изведене су од придевског облика *крњав* моционим суфиксима *-ац* и *-ица*.

III. 7. 4. Сема 'дебеле усне' заједничка је лексемама *бузл'ија*, *рилавац* и *рилавица*.

Тражеше ње јен човек, јен бузл'ија. – Син гу њскоч'и бузл'ија на деђу. – Тако се бузл'ија оно родило. – У њину куч'у сви су бузл'ије.

Рилавац, на оца се иштурија.

Не гу задевај њуј рилавицу.

Лексемом *бузл'ија* означавају се особе и мушког и женског пола које имају изражене, меснате усне. *Nomina attributiva* изведена је од лексеме *буза*

и адаптираног турског суфикса *-li*, којим се означава носилац особине. Лексеме *рилавац* и *рилавица* погрдни су називи за мушку, односно женску особу са дебелим уснама. Мотивисане су придевом *рилав*, који је, пак, настао од лексичке метафоре *рило*. Конотативност се испољава у творбеној основи и преноси на дериват.

III. 7. 5. Особа која има велике уши номинује се лексемом *ушиџна*.

Ћдаде се за онога Милановога ушиџну.

Ову лексичку јединицу неутралне основе карактерише аугментативно-пејоративна значењска компонента, садржана у аугментативном наставку *-ина*. Експресивна семантика је у овом случају са наставка пренета на основу.

III. 7. 6. Сема 'крив врат' присутна је у композиту *кривошија*.

Тога л'и кривошију ч'е да жене?

III. 7. 7. Грбава мушка особа именује се дериватима *грбавац*, *грбавко* / *грбавко*, женска изведеницама *грбавица*, *грбавка*, *грбајка*, а особе оба пола сложеном лексемом *згџра*.

Грбавац грбави, и он да ми се сил'и. – По арно нека гл'еда онога својега грбавца. – Ако дофаџим тиога грбавца, ч'е му исџраим џлеч'и. – Ч'џи брџ, грбавцу, за тиџе је збор, за кокошку сол.

Тај грбавко, тиј нал'еџ, кабил' је и тиој да уч'џни. – Добру девојку заџросише оному грбавку Јоџе. – Грбавко грбави.

И тиџзи грбавиџе гу се зар наџла сџреч'а да се удаде. – А, мори, грбавиџо грбава, и тиој л'и знаџ ти, да се ч'џџиаш другому?

Тај грбавка гу је зџвич'ња. – Кому даде моџавило, онџзи грбавке л'и? – Де, мори, грбавко грбава.

Ч'џ л'и, море, тиј грбајку Риџу како носи лакрдије? – Онџзи грбајке реко гу све у оч'и и заџвори гу џџи.

Једнокоренски деривати мушког рода граде синонимски пар *грбавац* – *грбавко*, а синонимски низ формирају именице женског рода настале продуктивним суфиксима *-ица*, *-ка*, *-ајка*: *грбавица*, *грбавка*, *грбајка*. Изведене именичке лексеме мотивисане су придевом *грбав*, осим лексеме *грбајка* чија је основинска реч именица *грб(а)*, чији се семантички садржај у потпуности прелива у именицу, а неутрални суфикси експресивну значењску нијансу добијају у контакту са основом. Пејоративно је обојен суфикс *-ајка*, који у дериват уноси виши степен пејоративности.

III. 7. 8. Особа са великом, израженом задњицом у Призрену се сликовито номинује полусложеницом *џанур-ч'џџл'џја*, која у свом саставу има две лексичко-семантичке компоненте: *џанур* (тур. дијал. *џанур* „округла даска за прављење лепиња; тепсија“) и *џ'џџ* (тур. дијал. *сџџ*, поред *гџџџџ*, *гџџ* „задњица“). Суфиксацији подлеже други члан, означавајући носиоца особине, односно онога / ону који / која има задњицу као танур. Сема облика

тивног придева, док су творбени форманти *-ко* и *-ица* носиоци дистинкције по полу.

III. 8. 3. Микрогрупа *nomina attributiva* којима се номинује човек на основу косматих делова тела грана се у неколико мањих лексичких скупова који се односе на боју косе, одсуство косе, браду и бркове.

III. 8. 3. 1. Особа, обично дете, светлоплаве косе именује се лексемама *белош* и *белка*.

Тај белка њојна л'и је ел'и јејирвина гу? – О, белка мајкина! – Како гу беше име њејзи Сџојанович'ине белке, Тодорка л'и?

А ч'и је њај белош?

Значење овог семантичког пара разликује се једино по црти 'мушко / женско'.

III. 8. 3. 2. Особа са белим или светлим праменом косе означена је именицама *бал'а*, *бал'ош* и *бал'ошка*.

Тај Сџефанкин бал'а.

А ч'и је њај бал'ош, нека је жиџ?

Бал'ошка гу је сџарџа, а њај друга гу је млац'џа.

Примарно, ове лексеме означавају животињу чији је део главе прекривен белом длаком⁹¹, а у секундарној семантичкој реализацији човека са светлијим праменом косе. Лексема *бала*, према Чемерикићевом наводу, преузета је из албанског језика (алб. *balë*). Дистинктивно обележје именица *бала*, *балош* и *балошка* је сема пола, док су им остале значењске компоненте идентичне. Лексемом *бала* именују се особе оба пола, док су *балош* и *балошка* моционим суфиксима морфолошки и семантички диференцирани.

III. 8. 3. 3. Особа без косе означена је именичким лексичким јединицама *чел'аш*, *ч'ел'афко*, *ч'ел'авац*, *ч'ел'авица*.

Семантички садржај придева *ч'ел'*, односно *ч'ел'ав*, који чине творбenu основу, слива се у новонасталу именицу, а творбени форманти *-аш*, *-ко* и *-ац* граде дублетне форме *чел'аш*, *ч'ел'афко*, *ч'ел'авац*, који у говору функционишу као семантички и експресивни синоними. Све компоненте значења мотивне речи садржи и именица *ч'ел'авица*, а моциони суфикс *-ица* диференцира је у односу на именице које означавају особу мушког рода.

III. 8. 3. 4. Особа која носи велику браду у Призрену се назива *брадашко*.

Ене га, иде њај брадашко ац'и-Сел'им.

У Чемерикићевој збирци лексема *брадашко* стилски је маркирана, истакнута је њена иронична употребна вредност.

⁹¹ Код Елезовића налазимо *баљош* „во са пегом на челу, фиг. каже се за човека који је сулуд, невешт, сметен“ и *баљуша* „овца, крава са пегам на образу“ (Елезовић I: 29). У северној Метохији во чији је део чела прекривен белом длаком назива се *балоња*, а *балош* пас чији је део главе прекривен белом длаком (Букумирић 2012: 30).

III. 8. 3. 5. Човек са великим и широким брковима је *йалабійјкл'ија*.
Зар се удава за Лазу Шкарпју, за йога йалабійјкл'ију?

Реч је настала од турске синтагме *pala büyükli* са значењем „човек са дугим увијеним брковима“.⁹² Прва компонента синтагматског споја уноси метафоричност у значење целе синтагме, доводећи бркове у везу са кратком, широком сабљом.

III. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесне излучевине'

III. 9. Подгрупа именица са хиперсемом 'телесне излучевине' састоји се од пејоратива којима се именују мушка и женска лица као носиоци непожељних особина. Пејоративна конотација ове категорије именица проистиче из колективног става према личној хигијени. Лексеме су распоређене у микрогрупе, без даљег гранања.

III. 9. 1. Крмељива, дрљава особа именује се лексемама *дрл'а*, *дрл'авко* / *дрл'авко*, *дрл'авац* и *дрл'авица*.

И йај Младенов дрл'а да ми се сил'и йуј. – Оми се, мори дрл'о дрл'ава, и ул'уди се јениуј.

Дрл'авко дрл'ави.

Дрл'авцу дрл'ави. – А, море, йи дрл'авцу, сал док йе не узнем у моје шаке. Још не л'и се омילה йај дрл'авица. – Онејзи Цвейине дрл'авице ка да йоч'ел'е да гу йроодиф йеј дрл'е.

Особа се именује на основу особине исказане придевом, која постаје његова стална карактеристика. Носилац особине означен је суфиксима *-ко*, *-ац* за мушки род и *-ица* за женски, док се обликом *дрл'а* означавају особе оба пола.

III. 9. 2. *Nomina attributiva* за онога / ону који / која много слини су *мрсол'ко*, *мрсол'авко* / *мрсол'авко*, *мрсол'авцац*, *мрсол'ка*, *мрсол'авка* / *мрсол'авка*, *мрсол'авица*.

Ч'уји йи, мрсол'ко мрсол'ави.

Зар за йога мрсол'авка ч'е се удаде, куку њојзи?

Знам кој ми је извадија лакрдију, йај мрсол'авица Ч'ијрина.

Међу члановима ове микрогрупе постоји диференцијални знак мушко / женско, који условљава формирање моционих парова: *мрсол'ко* / *мрсол'ка*, *мрсол'авко* / *мрсол'авка*, *мрсолавац* / *мрсол'авица*. Пар *мрсол'ко* / *мрсол'ка* изведен је од именице и суфикса *-ко* и *-ка*, док су друга два пара добијена додавањем творбених форманата *-ко* / *-ка* и *-ац* / *-ица* на придевску осову (*мрсол'ив*). Деривати у говору функционишу као семантички и експресивни еквиваленти.

⁹² Потврђује је Елезовић у лику *йалабиклија* и значењу „бркоња, брканлија“ (Елезовић II: 535), код Букумирића је нема.

III. 9. 3. Онај коме иду бале, љиге из уста пејоративно је оквалификован експресивима *л'игáвац*, *л'игáвко* / *л'игáфко*, *л'игави́ца*, *л'игáјка*.

Тај л'игáвац Цвѣтíко Дуїїна.

Ул'уди се јенїуїї, мóри л'игави́цо.

Цео семантички садржај мотивне речи, тј. придева *л'игав* слива се у новонастале именице којима се, по оцени говорника, означава носилац негативне особине. Антонимија се остварује по опозицији мушко / женско, што је морфолошки означено корелативним суфиксима *-ко* / *-ка*, *-ац* / *-ица*.

III. 10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'начин говора'

III. 10. Подгрупу именица са хиперсемом 'начин говора' чине три лексеме које номинују особу која брзо и неразговорно говори: *бргозбóрник*, *бргозборни́ца*, *бргозбóрка*.

Бргозбóрник, сѣсїро, ња не мóш да га разбѣреш шїю їи збóри.

Тај бргозборни́ца ч'ѣрка гу уда́ла се.

Тѣзи Анц'ушїне бргозбóрке не мóжеш ни двѣ лакрдїје да гу разбѣреш. – Рѣч'е нїшїю їїај бргозбóрка, ама ја нѣ гу рáзбра шїю рѣч'е.

У полисемантичкој структури ових лексичких јединица примарно значење карактерише особу по начину говора. Именице су девербативног порекла, изведене неутралним суфиксима, а експресивност се остварује на нивоу синтагматског споја (*брго* + *збори*) и негативне оцене садржаја (брзо говорити) означеног њиме.

Лексичко-семантичка анализа именица којима се номинује човек према телесним особинама показује да ова номинациона категорија образује сложени систем, у чију хијерархијску структуру улазе идентификациони називи и експресивни квалитетиви. Идентификациона именованња, по правилу, заснована су на особинама онтолошки својствена човеку (висина, тежина, телесни састав, изглед појединих делова тела и сл.). Експресивно-квалитативна именованња садрже аксиолошке црте, одређују естетску вредност именованог лица и имплицитно постављају естетске критеријуме. Експресиви не само да карактеришу особу већ је и оцењују по различитим параметрима (лепота, фигура, карактеристични детаљи, дефекти) с аспекта одређене социјалне норме. Ту норму образују позитивна именованња човека, зато је таквих речи мање. У призренском говору позитивно су оцењени лепа жена (*асланка*, *аїкиња*, *каїана*, *кокона*) и снажан мушкарац (*бабац'ан*). Речи са негативном оценом су далеко бројније, њихова семантика је сложенија и односи међу њима богатији. Најбројнија су именованња која су мотивисана непријатним изгледом особе (*грдник*, *грдоња*, *грдило*, *грдоба*, *ч'ел'еш*, *укубей*, *шебек*, *наказа* / *грда*, *грдница*, *грдул'а*, *грдїло*, *наказа*, *наказница*), високим растом (*дугоња*, *грдосија*, *баїал бојл'ија*, *фидан*

бојл'ија, див / диф), прекомерном или недовољном ухрањеношћу (*дебел'ица, дебели'ајка, дебели'ка, дебели'уша, дебели'ушка, дунда, дундица, свиња, ѿулум; мрша, мрш'вац, сарага, акреј*), високим растом и прекомерном ухрањеношћу (*бивола, биздол, меч'ка, гарија, шайшал Ајдар Бал'а / бивола'ица, биздол'ица, меч'ка, мазбаја, гарија, шайшал, сурей'ајка, сурей'ач'а*), slabим телесним саставом (*ч'кул'а, ч'кул'авко, авей, розга*) и телесним недостацима (*гегавца, гегавко, ч'ојавац, банга, ѿојал; главац, главако, глауан, глуфч'а, глуф'тер, шурлан; бел'ба, бил'ибајка, д'ијка, нем'тур*).⁹³

Лексичке јединице којима се номинује човек на основу маркантне телесне особине или истакнутог дела тела најчешће су деривати са придевом као мотивном речи. Све именице које припадају овој ЛСГ су именице субјективне оцене, а већина њих је пејоративно конотирана. Пејоративност, обично садржана у творбеној основи, преноси се на неутрални суфикс и експресивно боји новонасталу именицу којом се квалификује носилац непожељне особине. Најпродуктивнији суфикси у овој категорији именована су *-ко, -ац, -а, -оња* за мушки род и *-ка, -ица, -ач'а, -ајка* за женски род. Једнокоренске суфиксалне творенице са овим творбеним формантима фигурирају као дублетне форме (*ч'кул'а / ч'кул'авко; гегавко / гегавца; ч'ел'афко / ч'ел'авац; дрл'а, дрл'авко / дрл'авац; мрсол'ко, мрсол'авко / мрсолавац; л'игавко / л'игавац; дебели'ка / дебели'ица / дебели'ајка; кривач'а / кривка; главица / глауал'ка / глауач'а; глуф'терка / глуф'терајка; ч'оравица / ч'орајка; грбавка / грбајка / грбавица; мрсол'авка / мрсол'авица; бргозборница / бргозборка*). Према облицима на *-ко* и *-ац* за мушки род суфиксима *-ка, -ица* изведене су именице којима се означавају особе женског пола (*дебели'ка, глауал'ка, грбавка, мрсол'ка; гегавица, сил'авица, главица, грбавица, крњавица, рилавица, дрл'авица*). Нископродуктивни суфикси *-оња (грдоња, дугоња, главоња), -ило (грдило), -ул'а (грудл'а), -ија (грдосија), -уша (дебели'уша)* уносе у значење виши степен пејоративности. Од готових облика преузетих из турског језика којима се именује мушка особа, продуктивним суфиксалним морфемама *-ка* и *-ица* образују се именице женског рода (*бабац'ан / бабац'анка; ѿојал / ѿојал'ица*), док облици са турским дијалекатским суфиксом *-ли* у призренском говору означавају особе оба пола (*бојл'ија, сирейл'ија, бузл'ија, ил'ейл'ија, ѿанур-ч'уил'ија, бајмакл'ија*).

Конотативну нијансу значења лексичке јединице у оквиру ове ЛСГ, осим суфиксацијом, постижу и метафоризацијом. Метафоричка номинација

⁹³ Разматрајући именичке експресиве типа 'особа + спољашња особина', С Ристић поставља модел њихове семне структуре и формално га представља у запису ДК (денотативне компоненте) + КОО (компонента објективне оцене) + КСО (компонента субјективне оцене) + ЕМК (емотивна компонента) + ЕКСКС (експресивна компонента стилског типа) + ЕКСКП (експресивна компонента прагматичког типа) + ФСК (функционално-стиљска компонента) (Ристић 2004: 92).

један је од начина развијања дијалекатске синонимије. Паралелно са изведеницама у призренском говору функционишу лексичке метафоре, које могу бити домаћег порекла или су у пренесеном значењу преузете из турског језика. На тај начин формирају се синонимски парови и синонимски редови (*здѣйка, шокмак, дебел'ко, свињ, шулум; мрша, мршвѣц, сарага, акреј; бивол, биздол, меч'ка, гарийа, шайшал; ч'кул'а, ч'кул'авко, авей, розга*). Метафором се углавном номинује особа на основу фигуре (по висини, тежини, телесном саставу), док овом типу именовања не подлежу особе са телесним дефектима.

Овај лексичко-семантички сегмент лексичког система призренског говора одликује се богатством експресива, пре свега пејоратива, и лексиком негативне оцене, што одражава естетске вредности колектива. Позитивна својства не одступају од социјалне норме, друштвено су прихватљива, неутрална су, па самим тим нису истакнута ни у говору. Дијалекатској језичкој личности интересантно је оно што је изражено у мањој или већој мери, што није нормалних димензија, што је мало и недовољно (ситна грађа, слаба телесна развијеност, мршавост, низак раст, мали нос) или претерано велико (прекомерна висина, прекомерна тежина, велика глава, велике уши, изражене очи, пуне, широке усне) у односу на прототипичан изглед. У ретким примерима ће се позитивна особина нагласити, обично у случају изузетне лепоте код жена или телесне снаге код мушкараца. Извесна физичка својства резервисана су искључиво за особе мушког пола (висина, физичка развијеност, снага), стога жене са овим особинама подлежу оштром естетском суду, што се на језичкој слици човека испољава низом негативних номинација за високу, крупну и дебелу женску особу. Број именовања у категоријама 'раст' и 'ухраћеност' сликовито предочава критеријуме за процену пожељног или непожељног спољног изгледа и указује да мршав, низак и здепаст мушкарац није привлачан. Телесна складност и пропорционалност грађе основни су принципи који важе у призренском поимању телесности почетком прошлога века.⁹⁴ Физички портрет Призренаца уклапа се у традиционални балкански клише (висок, наочит, маркантан, јак мушкарац; висока, танка, складно грађена жена, правилних црта лица). Колективни укус формирао се под утицајем античке и оријенталне културе и у великој мери подлеже устаљеном патријархалном обрасцу, али у неким елементима овај сегмент језичке слике човека носи снажан локални печат. Културални обриси урбане средине евидентни су у поимању личне хигијене и њене важности за здрав и леп изглед, као и инсистирање на уредности и педантности. Овакав став

⁹⁴ И век касније, лингвокултуролошка истраживања показују сличне резултате. Анализом вербалних асоцијација на стимулус *леп* Р. Драгићевић открива да Срби за физичку лепоту везују висину, младост, савршеност и складност (Драгићевић 2010: 129).

потврђују компоненте објективне и субјективне оцене, али и експресивне компоненте стилског и прагматичког типа у позитивним номинацијама типа *аслан*, *ајкиња*, *кокона*, *фидан бојлија*, *мужина*, *бабац'ан*, као и читав микросистем негативног именовања. Физичка лепота у свести призренског човека подразумева здраво тело и пропорционалне димензије свих делова тела. Свако одступање од поимања идеалног оцењује се као непожељно и у том кључу треба разумети мноштво погрдних назива за особе са физичким недостацима. Синонимски редови у домену номинације особа са телесним манама показују да је су за Призренце најтежи они дефекти који су у вези са слухом и говором. Потпуно или делимично одсуство слуха и поремећаји у говору, по броју номинација за носиоце ових особина, поимају се као најнеповољнији недостаци. Највероватнији разлог оваквог стања јесте чињеница да ови деформитети онемогућавају и ометају вербалну комуникацију, а то је основно средство споразумевања међу људима. Хромост и грбавост, такође, изазивају нетрпеливост средине, која се когнитивним механизмима претаче у језик, где добија формалну експресију.⁹⁵ Лексичка грађа која припада домену номинације човека по телесним својствима допуњује језичку слику призренског човека и разоткрива карактеристичне црте призренске језичке личности, које доприносе коначном обликовању портрета прототипичног становника и прототипичне становнице Призрена на преласку између два века.

IV. ЛСГ именица којима се номинује човек по полу и узрасту

IV. Основна дистинкција међу члановима људске заједнице успоставља се по полу. Према анатомско-физиолошким обележјима разликују се мушкарци и жене. Особа се најпре перципира као припадник мушког или женског пола, а затим према старосној доби, тако да су параметри пола и узраста кључни у диференцијацији и квалификацији човека.

Категорија узраста карактерише човека са хронолошког, биолошког, социјалног и психолошког аспекта. Хронолошки узраст се дефинише као време од рођења до одређеног тренутка, а у говору се актуелизује помоћу бројева. Биолошки узраст лингвистички се изражава јединицама које означавају етапе у животу човека и самог човека на одређеном степену биолошког развоја. Социјални узраст у вези је са социјалним улогама које човек стиче током жи-

⁹⁵ Из списка *nomina attributiva* насталих од придева са значењем људских особина Р. Драгићевић запажа особине које нарочито привлаче пажњу говорника српског језика, а то су обично особине које се односе на способност рађања, вредноћу, проблеме са ходом, старошћу, телесном тежином. Особа са пожељним особинама не сме бити мршава ни предебела, не сме имати упадљиве деформитете, мора бити уредна, и вредна (Драгићевић 2010: 116–117). Културолошка запажања о пожељним и непожељним физичким својствима међу говорницима српског језика у првој деценији XXI не разликују се у већој мери од оцене патријархалних и конзервативних Призренца на почетку XX века.

вота, што је у језику изражено лексемама типа *ученик*, *студент*, *родитељ* и сл., које на периферији свога значења имају сему узраста. Психолошки узраст односи се на унутрашњи човеков доживљај сопствене старосне доби и не мора се поклапати са биолошким. У лингвистичким радовима углавном се даје узрасна класификација на основу биолошких параметара.

Семантичко поље 'узраст', као фрагмент руске језичке мапе изучава се у оквиру антропоцентричке научне парадигме. У руској лингвистичкој литератури постоје истраживања како самог концепта *узраст* (Литвиненко 2006, Волкоморова 2006), тако и појединих његових аспеката, који укључују проучавање средстава језичке актуелизације концепта (Марзук 2008), описивање његове структуре, моделовање лексичко-семантичког поља узраста (Адеева 2007), поделу на лексичко-семантичке групе које обухватају поједине старосне ступњеве (Салимьянова 2011; Проценко 2012).

Концептуализација узраста заснива се на теорији семантичког поља и системском описивању његове структуре. Семантичка анализа језичких јединица које улазе у састав лексичко-семантичког поља представља базу когнитивно-семантичког модела концепта 'узраст'. Истраживање датог концепта садржи и лингвокултуролошку компоненту, јер лингвистичке јединице ове лексичко-семантичке групе одражавају представе носилаца идиома о узрасним карактеристикама човека.

Основне когнитивне категорије које одређују садржај концепта *узраст* су категорије времена, развоја и степена. Периоди човековог живота, као и сам човек у одређеној животној етапи и на одређеном ступњу биолошког и психолошког развоја, имају конкретну језичку реализацију у српском говору Призрена. Лексички елементи обједињују сему пола и сему узраста, стварају парадигматске и асоцијативно-деривационе везе, денотирају или оцењују референта са аспекта биолошких и ментално-емоционалних карактеристика.

Структура лексичко-семантичке групе именица којима се номинује човек по полу и узрасту заснива се на класификацији узрасних периода, односно на компонентама животног циклуса, а то су: детињство, младост, зрелост и старост. Савремена развојна психологија нуди детаљнију поделу, па психички развој у онтогенези дели на следеће периоде, укључујући и пренатални: 1. новорођенче (први месец након рођења); 2. одојче (од првог месеца до краја прве године); 3. прво детињство (до 2-3. године); 4. рано детињство (до 6-7. године); 5. средње детињство (до 9. године); 6. позно детињство (до 12. године); 7. рана адолесценција (до 16. године); 8. средња адолесценција (до 21. године); 9. позна адолесценција или рана зрелост (до 25. године); 10. средња зрелост (до 50. године); 11. позна зрелост (до 65. године); 12. предстарачко доба (до 70. године); 13. старост (од 71. године) (Брковић 2000: 80-81).

Ослањајући се на модерну узрасну периодизацију, а према лексичком материјалу којим располажемо, формирали смо подгрупе и микрогрупе именица којима се номинује човек по полу и узрасту у српском призренском говору. ЛСГ са хиперсемом 'узраст' и лексикализованим хиперонимима *добо** (СДА) и *бој* (тур. *boy*) структурирана је на следећи начин:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'детињство',
  1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'новорођенче',
  1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'рано детињство',
  1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'средње детињство',
  1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'позно детињство',
2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'младост',
  2. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'рана младост',
  2. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'младост',
3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'зрело доба',
4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'старост',
5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'особе истих година'.

IV. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'детињство'

IV. 1. Подгрупу именица са хиперсемом 'детињство' и одговарајућим лексички исказаним хиперонимима *дејињстио* и *деч'инсиво**⁹⁶, којима се означава најранији период човековог живота, поделили смо на четири микрогрупе које се односе на поједине фазе дечјег доба.

У моје дејињстио не било овако ка сѣге. – Оно је јейим још оӣ својега дејињстиа.

Лексичке јединице у оквиру подгрупе организоване су хијерархијски, а у оквиру микрогрупа граде синонимске и антонимске везе, при чему се антонимија заснива на дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско'.

IV. 1. 1. Микрогрупу лексема са хиперсемом 'новорођенче' чине релативни именички синоними *бебе*, *бебѣнце*, *бѣйч'е*, *лудиња*, *јаврија*, *рул'ек*, *рул'ч'е*, без дистинктивног обележја по полу и са лексемом *бебе* као доминантом реда.

Бебе је још, мори снао, шиӣо зна оно? – Ў, да је дал'еко, де било ӣој, бебѣиу да се дава ракија.

Овол'ицно гу је бѣбѣнце, нека гу је живо.

Родила овол'ицко мицко бѣйч'е.

Мич'ко је, лудиња је, још нишӣо не разбѣра.

Не зна оно шиӣо оч'еш од њѣга, још је јаврија.

⁹⁶ Лексеме *деч'инсиво* нема код Чемериџића, али је присутна у лексичком систему призренског говора (прим. Младеновић).

Иїѿам, осїѿаїла сѿм дѿма рул'ек.

Мицко, сїїно рул'ч'е гу бѣше.

Интернационална реч којом се именује новорођенче, настала редупликацијом ономатопеје *бе* (Skok I: 129), дијалекатски је обојена и садржи експресивну нијансу у значењу. Хипокористички облик *бебе* основно је именовање тек рођеног детета у призренском говору, док форме *бебенце* и *бейч'е*, поред хипокористичне, садрже и деминутивну значењску компоненту. Лексеме *лудиња* и *јаврија* описно су дефинисане семемом „дете које још не разазнаје свет око себе“. *Лудиња* је именички дериват са придевом *луд* у основи, који на Косову и Метохији реализује значење „млад, незрео, недорастао“, „без имало алузије на слабост ума“ (Елезовић I: 371). Конотативност остварује лексема *јаврија* (тур. дијал. *yavri*, поред *yavru*), која примарно означава младунче птице, птића. Лексичка јединица *рул'ек* одговара семемима „дете у повоју“, што имплицира значење обједињено хиперсемом. Ово је девербативни дериват, настао од ономатопејског глагола *рул'а* са значењем „гласно плаче, плаче вичући“ (Skok III: 170). Дечијим плачем мотивисан је и деминутивни облик *рул'ч'е*.⁹⁷ Интегрална семантичка компонента за све наведене именице је сема позитивне субјективне оцене.

IV. 1. 2. Именице са хиперсемом 'рано детињство' *двогодишњаѿч'е* / *двогодишњаѿч'е*, *двогѿч'е*, издвојили смо у посебну микрогрупу из разлога што овај период детињства представља посебну развојну фазу, а грађа нам управо нуди називе за дете од две године.⁹⁸ Не постоји дистинкција по полу, пол се може одредити на основу синтаксичког контекста. У обе лексеме заступљена је експресивна значењска нијанса.

И иїѿј девојч'е двогодишњаѿч'е гу добило ч'еминдѿне, да је дал'еко. – Да неје урок, иїѿј двогодишњаѿч'е гу је ка злїїна јабука.

Ја кѿд сѿм се удала у њїну куч'у, њѣга сѿм га заиїекла ка двогѿч'е. – Бл'изнаѿци су ѿни, двогѿч'ич'и. – Од свѣ двогѿч'ич'е у малу Цанино је најнаїрѣдно.

Обе лексеме су композити настали сложеном творбом, са деминутивним суфиксима.

IV. 1. 3. Хиперсема 'средње детињство' повезује лексеме *дѣїше*, *дѣїѣнце*, *дѣїишїше*, *дѣца*, *деч'ица*, *деч'ина**, *деч'урл'ија*, *бисѣрко*, *злїїно*, *алиїѿнч'е*, *бїр*, *л'ѿчка*, *бан баница*, *банч'е*, са доминантом микроскупа *дѣїше*.

⁹⁷ Именице *рулек* и *рулче* можемо сматрати македонским утицајем (ДРМЈ), јер их у осталим говорима призренско-тимочке зоне нема, а не региструју их ни речници косовско-метохијских говора.

⁹⁸ Претпостављамо да номинација заснована на хронолошкој компоненти (броју година) има везе са именовањима у пастирској терминологији, где за јарад и јагњад од две године старости постоји посебан назив (*дивиза*, *дивизе*).

Шт̄ио̄ бијеш̄ ш̄ој̄ де̄ше, шт̄ио̄ ш̄и уч'унило? – Дади де̄ше̄ш̄у играч'ке, ш̄а на раб̄ш̄у.

Тол'ицному де̄шенце̄ш̄у бива л'и да се дава ш̄ирјак?

Тој вра̄шко де̄ш̄иш̄ӣе. – Ош̄и ш̄ога њојнога де̄ш̄иш̄ӣа ра̄аӣ несмо. – Теј две̄ де̄ш̄иш̄ӣе̄ш̄и, куч'у ч'е дӣгнеф на гла̄ву.

Де̄ца се ӣграф на со̄как.

Деч'ица̄ма донѣја ебл'ебију и к̄ир̄изим.

Бере се деч'урл'ија ка на свадбу. – Тај вра̄шка деч'урл'ија се мѣч'а с каме̄ње ш̄е ни кр̄ши ч'арамиде. – Привикај ш̄е̄јзи ш̄рокл'е̄ше деч'урл'ије да не ни доса̄ј'аф више с ш̄ӯј њину вику.

Оди мајкице своје, бисерко мајкин. – Бисерко си ми ш̄ӣ мој, моје алӣьнч'е, моје зла̄шо, мој л'очко, бла̄го ма̄ӣере.

Алӣьнч'е ба̄бино.

О, бир мајкин. – Порасна̄ја ми бир ба̄бин. – Нас̄ӣа л'и се, биро. – Шт̄ио̄ ш̄лач'еш, биро, ка̄жи ма̄ӣере. – Оди нане своје, биро.

О, бан мајкин. – Л'оч'ко моја, ба̄не мој.

Оди нане своје, банӣцо нан̄ина. – Ти си ми банӣца моја, ш̄ӣ си ми л'очка моја.

Општи назив за дечака или девојчицу у периоду од треће до седме године је *де̄ше*. Именицом *де̄ше*, као и њеним деминутивно-хипокористичким и пејоративним облицима *де̄шенце* и *де̄ш̄иш̄ӣе*, није изражена дистинкција по полу. Збирни облик је *де̄ца*, од којег су настали експресиви *деч'ица* и *деч'урлија*. За облик *деч'ина*, који смо преузели из грађе С. Реметића, нема потврда у Чемерицићевој збирци. Ова форма је у призренски говор дошла из македонског језика (ДРМЈ), а отврдњавање гласа њ Реметић објашњава интерференцијом са турским језиком (Реметић 1996: 419).

Апелативи којима се обраћа деци садрже хипокористичку семантичку компоненту и имају пренесено име. *Бисерко* је дериват са деминутивним наставком *-ко*, којим се детету приписују својства садржана у семској структури мотивне речи. Истим механизмом остварена је и полисемантичка организација домаће речи *зла̄шо* и турске *алӣьнч'е* (тур. *altın* „злато“). Конотативност је развијена на семи вредности овог племенитог метала, а асоцијативним путем материјална вредност трансформисана је појмовно и лексички у духовну. Деминутивно-хипокористички творбени формант *-ч'е* појачава метафоричко значење у лексеми *алӣьнч'е*. Метафоричан је и назив *бир*, који потиче од турске речи *bir* која примарно означава број *један*, а у српском призренском говору се користи у мажењу, обично родитеља, детету. Фигуративно значење заснива се на семи нижег ранга 'једини'. Аутохтона албанска реч је *л'оч'ка* (алб. *loçkë* „очна јабучица“, фиг. *~ a e zemrës* „душо моја, срце моје, голубе мој“), веома фреквентна у српском говору Призрена

као назив за дете из милоште. Овај албански етимон секундарним значењем је, осим у призренски говор, ушао и у турске дијалекте (тур. дијал. *loşko*) (Петровић 2004: 159). Речи од мила *бан* и *баница* у овој категорији именовања једине садрже дистинктивно обележје 'мушко / женско', али не и деминутивно-хипокористички облик *банч'е*. Овде је дошло до метафоризације секундарних семантичких реализација лексеме *бан* „господар, господин“ и *баница* „угледна, достојанствена женска особа“, које у призренском идиому добијају нову семантичку вредност „дете од милоште“.

IV. 1. 4. Микрогрупа иманица са хиперсемом 'позно детињство' обухвата два синонимска реда, са диференцијалном семом пола.

IV. 1. 4. а. Именичке лексеме са интегралном семом 'позно детињство' и диференцијалном 'особа мушког пола' су: *мушкарч'е*, *шијарац* и *шијарч'е*.

Порастіе, цѣја шијарац се уч'ини.

Бажјги шијарч'е му њскоч'и њој мушкарч'е.

Дечак узраста до дванаест година номинује се релативним синонимима *мушкарч'е*, *шијарац* и *шијарч'е*, при чему су облици са *-ч'е* деминутивно и хипокористички маркирани, док облик на *-ац* има неутралну семантичку вредност. Значење „поодрасло мушко дете“ примарно је значење лексеме *шијарац* у српском призренском говору, док се фигуративно односи на јарца старости од две године.⁹⁹

IV. 1. 4. б. Хиперсема 'позно детињство' и диференцијални знак 'женски пол' обједињују лексичке јединице у односу релативне синонимије: *девојч'ица*, *девојч'е*, *девојч'енце*.

*Сбрал'е се којинске девојч'ице, Росіне другач'ке, да се њграф крїч'ич'и.*¹⁰⁰

Викаф гу девојч'е, а она се уч'инила цѣла њрескоч'кобила. – Тому девојч'еиу се искривила јена нога, да је дал'еко. – Девојч'ич'и се њушиил'е ои ч'кол'е.

Јен л'ек девојч'енце, ња и оно њоје.

Одраслије женско дете именује се деминутивним формама лексеме *девојка* – *девојч'ица* и *девојч'е*, и другостепеним дериватом са хипокористичким значењем *девојч'енце*.

⁹⁹ Од прасловенског *šip „трн, шиљак, врх“, изведено је *шијар*, са основним значењем „могуна мушкога года“ и секундарним, метафоричким „поодрасло мушко дијете“, а од њега деминутив на *-ац* *шијарац* „клен мањи од оке“. (Skok III: 394). У стандарду су *шијар* и *шијарац* апсолутни синоними, са примарним значењем „одраслији дечак“ и секундарним из зоолошке терминологије (РМС VI: 959).

¹⁰⁰ Аутохтони множински облик је *девојч'ич'и*, а пример из Чемерицићевог корпуса утицај је књижевног језика.

IV. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'младост'

IV. 2. Подгрупа именица са хиперсемом 'младост' састоји се од две микрогрупе лексичких јединица којима се номинује особа на основу полних и узрасних карактеристика.¹⁰¹

IV. 2. а. Микрогрупа именица обједињених хиперсемом 'рана младост' и одговарајућим хиперонимом *ац'амілѣк* формирају две лексичке групе без даљег гранања на основу дистинктивне црте 'мушко / 'женско'.

IV. 2. 1. б. Особа мушког пола на прелазу из дечаштва у младићко доба именује се лексичком јединицом *ац'аміја*.

Кал'ч'е ми је ац'аміја. – Пол'ко де, још је млад, ац'аміја је, ња ел'бѣѣ, мѡже и да њогрѣши.

IV. 2. 1. 1. Особа женског пола у периоду полног сазревања именује се лексемама *девојкица*, *ац'аміја*, *ѡрескоч'кобила*.

Тѡј ѣсмер девојкица неје њѡјна, јеѡрвѡна гу је.

Бѡла сѡм ац'аміја кѡд ме удадѡше.

Вѡкаф гу девојч'е, а ѡна се уч'инѡла цѣла ѡрескоч'кобила.

Експресивно је конотиран хипокористик *девојкица*, док пејоративну значењску нијансу садржи композит *ѡрескоч'кобила*, који у Призрену означава „девојчицу која прераста у девојку“. Турцизам *ац'аміја* (тур. *асати*) неутрална је номинација за женску особу у прелазној узрасно-развојној фази коју можемо назвати пубертетом.

IV. 2. 2. Другу микрогрупу чине именице којима се означавају особе у узрасном добу између пубертета и зрелог доба. Лексичке јединице овог микропоља обједињене су хиперсемом 'младост' и лексикализованим хиперонимом *младос*. Особе у периоду живота пре женидбе и удаје означене су општим називом *младиња*.

Игра и ѡсма неје за нас сѡаре, ѡеке је за младињу. – На Паниѡел'ију младиња свѡноч'шиѡ ѡигра.

На основу диференцијалне семе пола лексичке јединице разврстане су у два синонимска реда.

IV. 2. 2. а. Лексеме са хиперсемом 'младост' и дистинктивном семом 'особа мушког пола' представљају синонимски ред *мѡмак*, *мѡмч'е* и *бѣч'ар*.

Да неје ѡрок, ѡораснаја гу Гѡга, цѣја мѡмак се наѡравѡја. – А: ѡжени л'и се Миѡа? Б: Не, још је мѡмак.

Пѡрасна, да неје ѡрок, цѣло мѡмч'е се уч'инѡја.

Бѣч'ар је, још неје жѣњѡѡ.

¹⁰¹ Термин *адолесценција* који се у развојној психологији користи да означи узраст од 12. до 25. године заменили смо лексемом *младосѡ*, која више одговара линквокултуролошком контексту Чемерикићеве лексичке збирке, где је дефинисана као „доба живота између детињства и зрелог доба“.

Према облику за женски род *мома* настао је *момак*, који у српском призренском говору има две семантичке реализације чији садржај одговара датој узрасној категорији. Овом лексемом номинује се „млад човек који још није стигао до потпуне зрелости живота“, што је њено примарно значење. У истом значењу употребљава се облик *момч'е*, где суфикс *-ч'е* има неутрални карактер. Секундарна семантичка реализација именичке лексеме *момак* садржи сему 'неожењен младић'. Ова семантичка компонента доминантна је у семској организацији турцизма *беч'ар* (тур. *bekâr*), тако да се секундарно значење лексеме *момак* поклапа са основним значењем турске речи *беч'ар*.

IV. 2. 2. б. Особа женског пола која није удата именује се лексемама *девојка*, *мома*, *ч'уџа*, *ч'ора*, *девојч'е*, *девојч'еџина*, *девојчина*, *девојч'иџије*, *девојч'ура*, *девојч'урина*, које граде синонимски ред са доминантом *девојка*.

Још неје дадена, још је девојка.

Удала се мома да неје дома.

Тражеше ње јено девојч'е. — Тејзи њој-Сџојановице Сивгарке о[д] њол'ико девојч'ич'е сал јено гу остиаде неудаџо.

Тол'иква девојч'еџина и још не ул'егла у разбој, још не науч'ила да њкаје.

Таж алка-Качина девојчина, кд се њоруга, уфачи бели свеџи.

Теј малске девојч'иџија да њи се усџеф на вр главе с њуј њину вику.

Да има образ, њај девојч'ура би се мејнала у реку зајно със њој своје коџил'е.

Особа у узрасном добу девојаштва именује се неутралним лексемама *девојка*, *мома*, *ч'уџа* и *ч'ора*, и лексичким јединицама субјективне оцене *девојч'е*, *девојч'еџина*, *девојчина*, *девојч'иџије*, *девојч'ура*, *девојч'урина*. Основно именовање у српском говору Призрена је *девојка*, словенска лексема са прасловенским поимениченим придевом *děva у улози основинске речи и сложеним наставком *-ојка* (Skok I: 415). Апсолутни синоним са лексемом *девојка* је именица *мома*, која „etimologijski pripada seriji djetinskih reduplikacija tipa *tata* = rus. *tota*, arb. *mëmë*“ (Skok II: 453). Језичка интерференција остварена је у случају лексеме *ч'уџа*, која је у значењу „девојка“ преузета из албанског језика (алб. *çirë*). Сема 'неудата женска особа' са осталим именицама повезује лексему *ч'ора*, заступљену на косовско-метохијском ареалу (Букумирић 2012: 680), коју Скок доводи у везу са циганском речи *çorro* и потврђује паралелу у румунском језику (рум. *cioroii* или *fecioára* „девојка“, са губитком првог слога) (Skok I: 335).

У српском призренском говору потврђен је само један експресив са хипокористичким значењем – *девојч'е*. Називи који у семском саставу садрже сему негативне оцене далеко су бројнији. Негативна конотација и експресивност постижу се пејоративним тврбеним формантима: *-ина*, *-еџина*, *-иџије*, *-ура*, *-урина*, који се додају основи мотивне речи *девојка*, а тако

добијени пејоративи ступају у однос једнокоренске синонимије. Именовања *девојч'ејшина*, *девојч'ина*, *девојч'ишије*, *девојч'ура*, *девојч'урина* маркирају девојку пејоративним квалификативом. Негативна субјективна оцена мотивисана је непримереним понашањем и одступањем од моралног кодекса заједнице. Конкретни социјални и културни обрасци уписани су у садржај улоге одрасле девојке, утичу на формирање идентитета и обликовање женствености. Период девојаштва у призренском вредносном систему сагледаван је најчешће из перспективе обављања будућих брачних и породичних улога девојке (мајке и супруге). Девојка се у традиционалној патријархалној и православној култури Срба најчешће сагледавала и вредновала из перспективе сексуалног морала, где важе строге нормe, а тек онда и на основу њене радиности, као и физичког здравља потребног за биолошку репродукцију. Патријархална култура пројектује смерност, честитост, скромност, стидљивост, осећајност, пасивност, несклоност конфликтима, радиност и спретност у особине које красе „добру девојку“.

IV. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'зрело доба'

IV. 3. Лексичке јединице са хиперсемом 'зрело доба' деле се у две микрогрупе чији чланови стоје у међусобном односу антонимије, са обележјем 'мушко' / 'женско' као дистинктивном цртом.

IV. 3. а. Мушка особа у зрелом добу именује се лексичким јединицама *муж* и *мушкарац**, а збирни облици су *мушкадија* и *мушкарџа*.

Да зајоведају на свадбу мужи на вечеру, а жене на руч'ек. – У Свeјтога-Николу сваку вeч'ер се бeрeф мужи на ракију и на муабeи.

Мушкарџа ња ми се њојравила у снагу, ама ми две ка да једемо игл'е.

Значење „одрастао мушкарац, masculus“ секундарно је значење именичке лексеме *муж*, којом се примарно номинује брачни партнер, супруг. Од прасловенског * *тожь* развило се *мушкарац* (*муж* → *мушкар* → *мушкарац*) са основним значењем „особа мушког пола“. У Чемериџићевеј збирци ова лексема није регистрована, али је потврђена у регистру речи из Призрена (Реметић 1996: 583).

IV. 3. б. Одрасла особа женског пола је *жена*, колектив *женскадија*.

Док не се ожени, Андрејска Караџићез млого њирч'аше њо жене. – Жена је она мори, неје девојка.

А: Шњо је њој ишњо се ч'ује у Паниел'ију? Б: Женскадија се сбрала ња њоје и ниша се.

Номинационо значење именице жена у призренском говору је „женска особа уопште, femina“, дакле, лице по полу супротно мушкарцу. Семантички комплекс ове лексеме развија се на семама нижег ранга. Одређена узрасна и развојна фаза поклапа се са променом социјалног статуса, па је *жена* и 'уда-

та женска особа', где је сема 'удата' диференцијални знак на којем се развија секундарни семантички садржај. Збирни облик гради се наставком *-адија*, као и код именица мушког рода.

IV. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'старост'

IV. 4. Подгрупа именица са хиперсемом 'старост' и лексикализованим хиперонимом *сѣ̄арос*, дели се на две микрогрупе лексема узрасне семантике супротстављених семом пола.

Му'ч 'ан сѣ̄арос до'живе ч 'у'ч 'ка она.

IV. 4. а. Стар човек номинује се лексемама *сѣ̄арац**, *де'да*, *ац 'а* и *ми'ц* / *ми'ц 'а*. Множински придевски облик *сѣ̄ари* у именичкој служби има исто значење.

Осѣ̄аре'ја, ослабе'ја, о'грбе'ја, де'да се уч 'инија.

Увеч 'ер сѣ̄ари ни казу'јеф њри'ка'жње.

Ац 'о, изме'ри му оку гро'јзе. – Тра'жи ње јен ац 'а.

Ми'ц 'о, њо'шњо лубени'це?

Лексема *сѣ̄арац* нема код Чемерицића, али Реметић потврђује да је она део лексичког система призренског говора (Реметић 1996: 601). Једна од семантичких реализација именичке лексичке јединице *деда*, која има разгранату полисемантичку структуру са основним значењем „очев или мајчин отац према унучади“, јесте „старац уопште“. Хипокористцима *ац 'а* и *ми'ц 'а* примарно се номинује крвни сродник с очеве стране, стриц, а секундарно се односе на старију мушку особу. Облик *ац 'а* преузет је из турског дијалекта (тур. дијал. *аса*, *асо* „стриц, старији брат“) (Петровић 2012: 56), мада Шкаљић претпоставља да се ради о домаћем хипокористу од *ами'ц 'а* (Škaljić 1966: 71). Од турског *атса* потиче албански хипокористик *midžhë*, који је усвојен у призренском говору, али је његова употреба ситуационо детерминисана – користи се у обраћању Срба Призренаца старијим муслиманима.

IV. 4. б. Стара жена именована је лексичким јединицама *ба'ба*, *да'да* и *ала*.

Ба'ба њи'кве њосе'јала / на зло ме'сњо, на бу'њи'шње (нар. песма). – *О'њ њре'кора ба'ба не умре'ла ње'ке д'њн к'д гу до'ша* (нар. посл.). – *Да'ј ми, ба'бо, јену њи'кву.*

А даде целива ли руку?

Ало, њо'шњо су њи ње'ј др'ва? – С'ѣк њро'несе јена ала њун ко'фин о'расе. – Фан'елу њро'дадо једне'јзи ал 'е. – А кол 'ико да'ваш њи, ало?

Значење „старица“ једно је од секундарних реализација семантичког комплекса именице *баба*. У говору Призрена то је доминантна номинација старије женске особе. Лексема *дада* припада терминологији родбинских односа, али се једним својим семантичким садржајем односи на сваку старију

жену у породици, па смо је из тог разлога уврстили у јединице са узрасном семантиком. Турцизам *ала* (тур. хала „тетка по оцу“) код Срба у Призрену се потпуно десемантизује, тако да губи семантичку позицију у терминологији сродства, а добија искључиво комуникативну функцију, служи у обраћању женама друге вере.

IV. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'особа истих година'

IV. 5. Подгрупу јединица организованих посредством хиперсеме 'особа истих година' чини антонимски пар *врџник* и *врџница*, које имају идентичан семски састав и диференцијалну сему пола.

Кол'а аџ'а-Томин је Миџин врџник. – По гол'ем је од својџа врџника. – Врџници су њни.

Врџница гу је. – Својџи врџнице њч'е да даде игрџ'ке, а дрџому нџ. – Теј две врџнице јџко се милџџеф.

Овим лексичким јединицама именују се особе истих година, без обзира на старосну доб.

ЛСГ именица којима се номинује човек по полним и узрасним карактеристикама има развијену хијерархијску структуру. По структурно-семантичком типу то је синкретична лексичка група, чије јединице улазе у различите типове односа: хиперо-хипонимске, антонимске, синонимске. Основне јединице експлицирају узрасну скалу носилаца испитиваног идиома, па је и номинација лица по полу и израсту заснована на параметрима одређеним од стране говорне заједнице. Лексичка диференцијација по полу почиње тек у периоду позног детињства, што је у вези са биолошким и психолошким факторима, односно физиолошким развојем и формирањем полног идентитета. У време када је Чемерикић прикупљао лексичку грађу у Призрену адолесенција као развојна фаза није вербализована, али је, ипак, период ране младости идентификован као прелазна фаза из детињства у младост. Осим развојних, социјални чиниоци учествују у одређивању појединих животних периода, па се разликују доба пре и доба после удаје и женидбе, које смо класификовали као младост и зрело доба.

Јединице којима се номинује човек по полу и узрасту углавном су неутралног карактера. Конотативност је остварена у категорији именовања деце, где је референт (дете) означен метафором (*лудиња, јаврија, бисерко, златио, алињч'е, бир, бан, баница*). Експресивно су обојене лексичке јединице које припадају подгрупама са хиперсемама 'детињство' и 'младост', што се може оправдати значајем ових етапа у целокупном психо-физичком развоју човека и формирању личности. Именовање деце кроз све четири фазе детињства показује висок степен позитивне оцене (*бебенце, бејч'е, рулч'е, двогодишњач'е / двегодишњач'е, двогоч'е, дејџенце, деч'ица, мушкарч'е,*

шићарч'е девојкица, девојч'ица, девојч'е, девојч'енце). Субјективност се остварује утврђеним творбеним моделима, тј. додавањем деминутивно-хипокористичких продуктивних наставака *-ч'е, -ица* и *-енце* на творбену основу која је носилац узрасне семантике. Мање фреквентни, али присутни, јесу пејоративи *дејшишће* и *деч'урл'ија*, који се могу оправдати негативним ставом говорника према несташној и немирној деци.

Номинација на следећем узрасном степену показује веома изражену социјално-културолошку компоненту. Схватање младости као комплексног развојног периода и вредносни оријентири говорне заједнице језички су испољени у номинационим јединицама. Патријархална морална начела и став друштва према извесним облицима понашања уочава се у номиновању младића и девојака. Млад, нежењен мушкарац се именује или неутрално или хипокористиком *момч'е*. Однос према младој женској особи која није удата далеко је строжи, од ње се очекује смерно владање, поштовање традиционалних правила, атрибуту који ће је квалификовати као смерну, поштену, вредну. На тај начин можемо реконструисати пожељни профил младе Призренке у првој половини XX века. Свако нарушавање идеалне слике оцењује се негативно, па отуда бројни пејоративни облици за девојку која се не уклапа у понашајни образац прописан од стране колектива и примерен њеном узрасту (*девојч'ејина, девојчина, девојч'ишће, девојч'ура, девојч'урина, йрескоч'кобила*). Особе у периодима зрелости и старости номиноване су неутралним лексичким јединицама, што је, опет, лингвистички одраз односа друштвене заједнице према озбиљним, породичним људима и старим лицима. Патријархални друштвени миље инсистира на постулатима православне духовне традиције опхођења према старијима и не подржава непоштовање и нехуман однос према старим лицима¹⁰²

V. ЛСГ глагола којима се означава процес говорења

V. Лексичко-семантичка група глагола говорења обједињује глаголске лексичке јединице с општом категоријално-лексичком семом 'говор' и класом 'процес'. Основне функције говора, физиолошко-акустичка, комуникативна, емотивна и когнитивна, уобличене су у лексичко-семантички систем глагола говорења, који представља доминантну језичку форму свих комуникативних процеса. Говор као средство комуникације и изражавања мисли и осећања подразумева комплексан процес и неодвојивост телесних, психич-

¹⁰² Упоредијући податке из асоцијативних речника српског, бугарског и руског језика на стимулус *сѣтар*, Р. Драгићевић уочава амбивалентан однос према старости у све три културе: „у исвесној мери та особина се поштује и верује се да старост доноси мудрост, искуство, разборитост, доброту, али и избораност, болести, немоћ, истрошеност“ (Драгићевић 2010: 127). У односу на Русе и Бугаре, Срби показују најмање трпеливости, разумевања и хуманости према старима.

ких и социјалних чинилаца који учествују у тој активности. У том смислу, лексичко-семантичка група која обухвата *verba dicendi* представља гранични лексички скуп између три поља са архисемом 'човек' као кохезионим центром, те је можемо означити као периферну групу лексичко-семантичког поља *шелесне карактеристике човека*.

У руској литератури везаној за лексичку семантику ова ЛСГ је подробно описана. Глаголи говорења проучавају се са различитих аспеката, испитују се њихова лексичко-семантичка, семантичко-синтаксичка и функционална својства. Посебна пажња посвећена је истраживању ове групе глагола у народним говорима. Ј. А. Бесонова поставила је методичку основу компоненцијалне анализе дијалекатских глагола говорења и сврстала их у јединствено микропоље, које функционише као фрагмент „поля речи“ (Бесонова 2008). Критеријум по којем се одређује да ли глагол припада датом пољу јесте постојање субјекта (обавезна позиција) и објекта (необавезна позиција) који успостављају контакт помоћу језичких јединица (Бесонова 2011). Иста ауторка проучавала је семантику глагола говорења у орловским говорима са структурног, комуникативног и културолошког аспекта и према циљу говорног чина, односно централним семама ('произносить', 'выражать мысль', 'сообщать', 'взаимодействовать', 'побуждать', 'оценивать') поделила их у шест лексичко-семантичких група (Бесонова 2001). Лексичко-семантичком анализом глагола говорења у Нижеградској области бавила се Ј. С. Коршунова, разврставши их у две подгрупе по физиолошко-акустичким и садржајно-смисленим особеностима говорног акта: „характеризующие глаголы говорения“ и „глаголы речевого действия“ (Коршунова 2002). Семантичко-стилистичке карактеристике ЛСГ глагола говорења описала је И. А. Крилова (Крылова 1996), а парадигматска својстава метафоричких глагола у различитим аспектима говорне ситуације разматра Н. О. Кирилова (Кириллова 2006).

Глаголи говорења у савременом српском језику предмет су истраживачке пажње Стане Ристић, која их представља, на примерима облика глагола *рећи* и *казати*, као метајезичке модификаторе и локутивне карактеризаторе говорног поступка (Ристић 2006, 2007). Испитујући лексичку семантику експресивних глагола, С. Ристић издваја типове глаголских јединица конотативног значења, међу којима 10. парадигми припадају експресиви са семантичким примитивом „рећи / говорити, престати говорити“.

Семантичком кохерентношћу глагола говорења и њихових допуна у српском језику бавила се Гордана Штрбац (Штрбац 2009), а у хрватском Иво Прањковић (Pranjković 2007).

Синонимске односе у лексичко-семантичкој групи говорења глаголских лексема с доминантом *зборим* 'говорим' у јабланичком говору инпут-анализом и анализом упутница истраживала је Р. Жугић (Жугић 2011), и то је једини

рад у нашој дијалекатској лексикологији посвећен овом лексичком скупу. Глаголе говорења Р. Жугић је разврстала у девет синонимских редова са доминантима *грдим / изгрдим, галамим / изгаламим се, луйеџам, свађам се, њиџам (њиџујем), њодсиџичем / њодсиџакнем, гунђам, кревељим се и муџам*.

Д. Чемерикић је у своју лексичку збирку унео велики број глагола којима се у призренском говору означава говорни процес, што нам даје могућност да у оквиру ЛСП *џелесне каракџерисџике човека* издвојимо лексичко-семантичку групу глагола обједињених хиперсемом 'говори' и лексикализованим хиперонимом *збори*, који је лексички идентификатор групе.

Хиперсема 'говори' условљава припадност свих глаголских јединица којима се означава говорни процес истој ЛСГ, и зато је она општа сема у хијерархијској струтури лексема. Из хиперсеме произилазе централне семе, које образују семантичко језгро глагола и одражавају особености говорног процеса. На основу централних сема издвајамо пет подгрупа глагола говорења у српском призренском говору:

1. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'говори',
2. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'разговара',
3. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'подстиче',
4. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'досађује говором',
5. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'изражава однос'.

Даља подела врши се на основу сема нижег ранга, које конкретизују говорну ситуацију или допуњавају основне семе описујући сам говорни чин. Према диференцијалним семама формирају се микрогрупе, чији чланови ступају у парадигматске односе и према степену семантичке сличности граде синонимске редове. Према граматичком параметру 'глаголски вид' глаголи су систематизовани у микроредове.

V. 1. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'говори'

V. 1. Глаголске лексичке јединице са хиперсемом 'говори' означавају општи процес говорења. Даља конкретизација процеса говорења иде у два правца: начин говорења и садржај говорења.

V. 1. 1. Глаголске јединице са хиперсемом 'говори' у општем значењу „изговара речи, обраћа се коме, изражава мисли и осећања“ распоређене су у два микрореда према трајању радње.

V. 1. 1. а. Глаголи несвршеног вида граде синонимски ред *збóри, казује, вика, њрич'а**, *гугуч'е, зүка / зүч'и*, са доминантом *збори*.

Пуџиџи га нека збóри, знаџи да је брл'а.– Збóрим, збóрим, ама нема кому да збóрим. – Овој деџе ич' не разбјирам џиџо ми збóри. – Турч'ин, а збóри нашиџски. – Криво да сџднеџи, њраво да збóриџи (нар. посл.)

Мене л'и ми казујеш иџеј палавре. – Маскара л'и је, истиина л'и је, не знам, казујем шио сьм ч'уја у ч'аршију.

Ч'есџо би викаја, бог да га љросџи, Јован Праса: газеџе џи су ка магаре, шио наџовариши, џој носџи. – Дрџи на џамеџи шио џи викам: ч'е доџ'е џ'авол џо своје, зе бој неје мач'ка.

И џуј седив, зборив, љрич'ав, а ја џл'еџем (Реметић 1996: 539).

Гугуч'аше, гугуч'аше, џа засџа, злаџо маџерино. Како гуч'и она, мори, ч'е рекнеш гуча ника голубџа.

Још је рано за њега да џоч'не да гуч'и. – Свејено шио гуча, ка да оч'е нишио да џи рекне. – Доџкан гу џоч'ело да гуч'и џој девојч'е. – Све до малоч'ьс шио гуч'еше.

У српском призренском говору доминира глагол *збори*, који је своје етимолошко значење развио на закону синегдохе, од секундарног значења именице *збор* „реч, говор, разговор“, која је примарно означавала скуп људи (Skok I: 202)¹⁰³. Глагол *казује* словенска је реч са општим значењем „dicere“ (Skok I: 69). Глаголска лексема *вика* карактеристична је за јужнословенски ареал прасловенског језика (прасл. **vu-* од ие. ономатопеје **ū-*) и примарно етимолошко значење јој је „clamare“ (Скок И: 592). У српском призренском говору ова глаголска јединица има разгранату семантичку структуру, а као терцијална семантичка реализација јавља се типично дијалекатско значење „говори, казује“. Глагол *љрич'а* у призренском идиому функционално је неискоришћен. Метафорички су глаголи *гугуч'е* и *гуча / гуч'и* ономатопејског порекла и углавном се односе на говор деце у фази проговарања. Глагол *гугуч'е* има још једну димензију значења – „нежно, мило говори“.

V. 1. 1. б. Глаголи свршеног вида, такође, ступају у синонимске односе: *каџе, рекне, докаџе, гучне*, са доминантом реда *каџе*.

Миждеџ'ика ни каза ч'и се заљросџла Данка Иџина. – А: Маџо, давај мџжде, доша џи браџи. Б: Знам ч'и доша, каза ми Мџџка и џзе мџжде. – Седи да џи каџем две-љри лаџрдије. — Не зборџи, каџи му сьс ишарџи.

Наџеш ли де у ч'аршију, рекни да га ч'екамо овде. – Ја седим љред каџџи'ик, а џај дивл'оџина Сџојан Куч'кар љроди за дома и ни добровеч'ер да ми рекне. – Разбраја сьм, добро сьм разбраја шиа ми реч'е.

Ако га видиши џамо, докаџи му ч'и му је маџи млого болна. – Тој вал'а да му се докаџе, џе да зна каква му је рабџа вамо. – Ајде, докаџи ако мџжеш да докаџеш нишио онџзи дебел'е селске главе. – Њему нишио не мџже да му се докаџе. – Он, сирџма, ни не доказа шио имаше да му каџе, а Сџефан џеке рџи на ноге џа џоч'е да вика на њега. – Шио џоч'ело да се казује вал'а и да се докаџе до крај.

¹⁰³ Од свесловенског глагола *berǫ, bьrati*, односно превојног степена *bor*, настала је префиксална именичка сложеница *збор* (Skok I: 201).

На ма, на ма, ти́еке гукне по кој њу́и. – Гукни га, гукни га де. – Тако је оно њрокл'еишо, неч'е да гукне.

Глаголска лексема *каже* настала је према имперфективном облику *казује* и може се користити као двовидска, али се најчешће употребљава као перфективна паралела глаголу *збори*. У апсолутном синонимском односу са глаголом *каже* стоји лексема *рекне*. Префиксални облик *докаже* односи се према осталим члановима реда као релативни синоним. У ову микрогрупу иде комплетним семантичким садржајем: „1. јави, саопшти; 2. објасни; 3. заврши казивање“. У перфективном виду глагол *гукне* остварује двоструку метафоризацију „проговори (о деци)“ и „почне да говори“.

V. 1. 2. Микрогрупа са хиперсемом 'говори' и диференцијалном семом 'гласно' састоји се од два микрореда глаголских лексема којима се означава начин говорења.

V. 1. 2. а. Глаголи несвршеног вида су *вика*, *развикује се*, *буни*, *њраска*, *грми*, са доминантом синонимског реда *вика*.

Шии́о викаш њол'ико, шии́о не збо́риш њии́о ка ч'овек? – Не викај њол'ико, ч'е ми разбу́диш девојч'е. – Вика́ и вика́, ама она не мога́ше да ме разбе́ре. – Теза-Ма́ра је глѹа, ва́л'а до́бро да гу се вика́ ња да ч'ује.

Ти са́лѹе чу́иш, он је ња́кав, развику́је се за све́шѹио. – А шии́о се ња развику́јеш?

До́сиа де, уч'у́ишиѹе јенѹи́и, не бу́ниѹе ви́ше. – Наѹемни́ци, бу́ниф, куч'у да ди́гнеф на гла́ву. – Бунѹу, бунѹу, ња се смири́ше.

Пу́иши га нека њраска, ч'е се исѹраска, ња че му њро́ц'е л'у́иѹина.

Збо́ри, а ња́ј гласеѹи́на грми л'и му грми. – Ко́га ми́сл'иш да њла́шиш ѹе грмиш њол'ико, мене л'и?

У оквиру ове микрогрупе глагол *вика* реализује своје основно значење „гласно говори“. Префиксални рефлексивни итератив *развикује се* поред семе – конкретизатора 'гласно' садржи још једну допунску компоненту 'често'. Глагол *буни* у српском призренском говору чува своје етимолошко значење „виче, галами“. Ономатопејског је порекла итеративни глагол *њраска* у основном значењу „пуца“, па се глаголска ознака метафорички преноси на глас асоцијативним повезивањем јачине звука при пуцању чега и висине гласа услед викања. Истим процесом настало је секундарно значење глагола *грми*, које се преноси на психолошко поље „бучно говори у бесу“. Метафоризацијом се актуелизира сема интензитета.

V. 1. 2. б. Микроред глагола свршеног вида чине лексеме *разви́ка се*, *навика се*, *исѹраска се*, *разгрми се*.

Не сме́м да му ѹомѹнем ѹо́ј, сѹра́ ми је да не́ се разви́ка ка шѹио ѹма адеѹи. – Разви́каја се оѹи саба́јл'е ѹа са́мо грми. – Заши́о се разви́ка си́нач' браца-Ц'е́ка на браца-Душа́на?

Шии́о сѹе се ѹол'ико навика́л'е на ѹо́ј ја́дно девојч'е?

*Пушићи га нека њраска, ч'е се исњраска, ња че му њроџ'е л'уићина.
Шњо њи је, море ч'овеку, ње си се њако разгрмеја?*

Префиксални перфективни глагол *развика се* означава почетак радње „почне да виче“, чије трајање није ограничено и не захтева обавезно допуну 'на некога'. Са истим глаголом у основи је сложена глаголска лексема *навика се*, чији семантички садржај у овом идиому укључује сему 'изгрди'. Семска структура имперфективног глагола *њраска* пренесена је у облик свршеног вида *исњраска се*, при чему творбени формант, у овом случају префикс, утиче на степен реализовања радње, односно уноси градуелност међу релативним синонимима. Префикс *раз-* у метафоричко значење *разгрми се* уноси семантичко обележје апстрактне дисперзивности.

V. 1. 3. Посебну микрогрупу чине глаголи који се диференцирају од осталих глагола са хиперсемом 'говори' према садржају говорења. У свом семском саставу ове глаголске лексеме несвршеног вида садрже допунску сему 'којешта', ступајући у синонимске односе: *брбоњићи / брбоџ'е, ломоњићи / ломоџ'е, њроња*.

*Брбоњићи ка неслан. – Искоч'њл'е на сокак ња брбоњићф л'и брбоњићф.
– Бњу брбоњићл'е све док не бњше викњаја акиам. – Брбоњало ка брбоњало,
нема другу рабоњиу, њеке сал да брбоџ'е ка њразна воденица.*

*Ломоњићи ка њрекењало. – Сал ломоњићи, ка њразна воденица. – Ломоџ'е
ка њразна воденица.*

Ај, не њроњај, бога њи.

Глаголска лексема *брбоњићи / брбоџ'е* води порекло од балтословенске ономатопејске основе *брб-*, од које се ономатопејским суфиксом *-оњи* изводи звук извирања (Skok I: 204). Глаголске основе *брбоњићи* и *брбоџ'е* Чемерикић у свом речнику региструје као две одреднице, дефинишући их описно на следећи начин: „говори којешта, брбља“, односно „многo прича“. Овако одређена лексема *брбоњићи* садржи допунску компоненту 'којешта', а *брбоџ'е* у функцији диференцијалне семе има квантификатор 'многo'. У овом случају не можемо се сложити са Чемерикићем, јер се ради о једној лексичкој јединици која у призренском говору има две презентске основе, а илустративни материјал омогућава дефинисање семантичког садржаја лексеме на следећи начин – „многo говори о чему безначајном“. Исти лексикографски поступак аутор речника примењује и у случају глагола *ломоњићи* и *ломоџ'е*, с тим што дефинише само лексему *ломоњићи* „говори којешта“ и на њу упућује јединицу *ломоџ'е*. Лексема *ломоњићи / ломоџ'е* стилски је маркирана, јер је остварен метафорички пренос значења девербативне именице у основи (*ломоњи* „ломљава, лупа, тресак“). Скок наводи да је од поствербала *лом* „ломљење“ на Космету настао аугментативни глагол са наставком *-оњи-ањи* који има метафоричко значење „говорити којешта“ (Skok II: 316). Семантички и стилски глаголу *ломоњићи / ломоџ'е* одговара глагол *њроња*, који

је фигуративно маркиран и дефинисан синтагмом „говори којешта“. Глагол је настао од прасловенског корена *īрей-* са превојем *īрой-* и примарно значи „лупати“ (Skok III: 496), а у призренско-тимочком дијалекту процесом метафоризације развио је жаргонско значење.¹⁰⁴

V. 2. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’разговара’

V. 2. Уколико у говорној ситуацији учествује двоје или више учесника и циљ им је размена информација, централна сема глагола говорења јесте ’разговара’. Из основне семе произилазе семе следећег хијерархијског нивоа у зависности од конкретног циља који се актуелизира: постићи сагласност или се вербално супротставити саговорнику.

V. 2. 1. Глаголи неутралног значења „разговара, обраћа се речима један другоме“ разврстани су у два микрореда према трајању радње.

V. 2. 1. а. Централну сему ’разговара’ садрже синоними *лафи**, *муабетиише*, *лакрдише* / *лакрдисује* и *егл’ендише* / *егл’ендисује* (се).

Пушии мене ја да лакрдишем със њу. – А: *Лакрдисаја л’и си със Јована?*
Б: *Несъм, ии лакрдиши.* – *Ми лакрдисујемо, а он само ч’уиши и гл’еда у земљу.*

А: Помози ви бог, шиио чинише? Б: *Еише, муабетиишемо ииако.*

Къд ме бегендише, нек се село егл’ендише. – *Егл’ендисујем* (Реметић 1996: 379).

Апсолутну синонимску вредност остварују деноминали од турских именица *лафи* и *лакрдише*. Глагол *лафи* настао је од именичке речи *lâf* (тур. *lâf* „разговор“). Егзистенцију ове лексеме у призренском говору потврђује од ње изведен свршени облик *иолафи*, иако не постоји као посебна јединица у Чемерицићевом речнику. Глаголска лексема *лакрдише* / *лакрдисује* изведена је од именице *лакрдија* (тур. дијал. *lakirdi*, поред *lakirdi*) и у испитиваном идиому има неутралну значењску вредност. Хедонистички тон, очекиван у семантичком садржају глагола *лакрдише*, у српском призренском говору задржава глаголска лексема *егл’ендише* (се) „забавља се разговарајући“ (тур. дијал. *eglendi*, 3. л. перф. синг. од *eglenmek* „забављати“). За обележавање процеса пријатаног разговора користи се *муабетиише* „пријатељски разговара, ћаска“, изведен од турске именице *muhabbet* „разговор“.

V. 2. 1. б. Микроред глагола свршеног вида чини синонимски пар *иозбори* и *иолафи* са интегралном семом ’поразговара’ и фразеолошке јединице *узне се у збор* и *оивори лакрдију*, са интегрално-диференцијалном семом ’започне разговор’.

¹⁰⁴ Митровић 1992: 386; Јовановић 2004: 645; Жугић 2005: 395; Динић 2008: 823; Стојановић 2010: 935.

Па доџ'и, браца-Сѣѣфан, да ѡѡијемо ѡ јѣну каву и да ѡзборимо. – Видо га оѡ дал'ѣко у Шадрван, ѡзборе м'ало с'с Андрѣју Ч'ифѣл'ију, ѡа оѡиде на Баждарану.

За ѡѡј рабѡѡу вал'а ѡрво да ѡлафим с'с мојега орѡака. – Бѣше ѡвде, ѡлафи м'ало с'с Душана, ѡа оѡиде. – Полафи ѡѡ м'ало с'с Јована Мач'кинога.

Узѡсмо се у збор за ѡѡга ч'ич'у Тѡму Дол'аша шѡо је ѡако м'уч'ан.

Оѡворѡсмо лакрдију и за Л'екшана ѡѣза-Марѡнога.

Глаголске сложенице *ѡзбори* и *ѡлафи* грађене су делимитативним префиксом *ѡ-*, који у значење основних глагола уноси временско ограничење, тј. глаголи са овим префиксом означавају радњу која је трајала неко време. У српском призренском говору овај префикс има деминутивно значење, које преноси на глаголски основински део, те они означавају радњу која се извршила у малој мери. Ову тврдњу поткрепљује семски састав глаголских лексичких јединица *ѡзбори* и *ѡлафи*, који на првом хијерархијском нивоу имају сему 'кратко' (хиперсема 'говори' – централна сема 'разговара' – диференцијална сема 'кратко'), као и конкретизатор *мало* уз глаголе говорења у примерима из призренског говора. Ова два глагола можемо третирати као апсолутне синонине, један настао од домаће основе (*збор*), а други од турске (тур. *laf*), обе са истим значењем „разговор“.

Фразеолошке синтагматске јединице, са лексемски валентним глаголима као централним члановима лексичких спојева и именичким речима као допунским колокатима, *узне се у збор* и *оѡвори лакрдију* имају исти семантички садржај „започне разговор“.

V. 2. 2. Микрогрупа глагола са хиперсемом '(у)чини договор с ким' подељена је на два микрореда синонимских лексема.

V. 2. 2. а. Глаголске лексичке јединице несвршеног вида са хиперсемом 'разговара' и централном семом 'чини договор с ким' су *договара се* и *кандисује*, које стоје у односу релативних синонима.

За сваку рабѡѡу ѡни би се ѡрво договарал'е да узнеф л'и ел'и да не узнеф ѡѡј рабѡѡу. – Док бѣу ѡамо ѡни се јѡш договар'у на кол'ико вадич'и да се ѡлаѡи и кол'ико да бидне ѡнѡириз. – Договараф се како да уч'ѡниф ѡаре ѡе да се догради ѡај ч'кола шѡо се ѡоч'ѣла.

Давам му ѡри фр'анге за лѡјзе, ама ѡн не кандисује.

Чемерикић наводи три семантичке реализације глагола *договара се*: „1. споразумева се, слаже се с ким; 2. саветује се, већа; 3. одлучује, решава“, које би се могле свести на једну „саветује се у циљу заједничке одлуке, преговара“. Према облику за свршени вид, настао је глагол несвршеног вида *кандисује* са значењем „слаже се, пристаје“.

V. 2. 2. б. Микроред глагола свршеног вида састоји се од лексичких јединица *договори се*, *здоговори се*, *доѡѡѡа*, *нагоди се*, *кандише*.

Договорише се два ошћинара да ошћиднеф у Пришћину и виќнеф владику да се врати у Призрен. – Ч’е се договорим със браћиа ми ња ч’е ти одговорим. – Тај њућ договорисмо се овако: сваќи одма да даде њо јену бѣлу мећ’едију, а ѡсл’е њо ч’ећири грѡша на мѣсец. – Договорисмо се да ми даде бивѡлске коже.

Здоговорише се да Јѡван иде у Сел’аник.

Док нѣ се доћићам със мѡжа ми, нићићо не мѡгу да рѣкнем. – За ѡуј црквѣнску работу ошћинари се бѣу доћићал’е със владику. – Доћићајће се ња ми одговориће бива л’и ел’и не бива.

Јѣдва се нагодише. – Брач’а се, нагодише се ка шћић ѡрил’икује брач’ама.

Кѡд му рѣко да идемо зајно, он кандиса.

Јединице *договори се*, *здоговори се*, *нагоди се*, *кандише* у свом семантичком садржају имају сему „сложи се с ким“. Глагол *нагоди се* садржи допунску сему ’око поделе чега’, која га семантички диференцира од осталих чланова синонимског реда. Семантичку компоненту ’посаветује се’ садржи глагол *доћићиа*, који је у Чемериќићевој збирци дефинисан глаголом „договори се“. Од облика перфекта *kandi* (тур. дијал. *kandi*) турског глагола *kanmak* настао је облик свршеног вида *кандише* са значењем „сложи се, пристане“.

V. 2. 3. Чланови микрогрупе са хиперсемом ’разговара’ и централном семом ’долази у вербални сукоб с ким’ подељени су према трајању радње у два микрореда.

V. 2. 3. а. Микроред глагола несвршеног вида са интегралном семом ’долази у вербални сукоб с ким’ чине синонимске јединице *сваћ’а се*, *инаћи се*, *глоћ’е се*.

Тѣј два браћиа никако не мирујев, сваћ’аф се, а њо којјућ сал шћићо се не ѡбѡјев, бѡг да ч’ува.

Глоћ’ал’е се онѡи и ошћац док ги бија жћиф. – Глоћ’ау се, глоћ’ау док не доћераше до двал’ање.

Тѣј двѣ јѣћрве ич’не мирујев, свѣјено се инаћић ѡмећ’у сѣбе.

Лексема *сваћ’а се* реализује своје основно значење „вербално се сукобљава са неким“. ¹⁰⁵ Овај семантички садржај одговара секундарној реализацији глагола *инаћи се* (тур. *inat*), који примарно значи „пркоси“. Примарно значење рефлексивног глагола *глоћ’е се* „угриза се, коље се“ односи се на зоолошку сферу, одакле се метафорички преноси на психолошко поље, означавајући однос и комуникацију међу људима, па је секундарни семантички садржај дефинисан глаголом „свађа се“.

¹⁰⁵ У глаголу *сваћ’а се* препознаје се прасловенски корен **ued-* „говорити“, који се налази и у санскриту *vāda-* „свађа“. Од тог корена развио се најпре глагол *вадићи се* „inimicage“, који је као судски термин ушао у румунски, а апстрактум *vad* у мађарски језик. Код нас се јавља са префиксима: *свадићи се* према имперф. *свађаћи се* и *завадићи* (Skok III: 558).

V. 2. 3. б. Са доминантном семом 'дође у вербални сукоб с ким' забележен је свршени глагол *йосвади се*.

Дирау јен другога док се не йосвадише и не йобише.

V. 3. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'подстиче'

V. 3. Подгрупа глаголских лексема са хиперсемом 'подстиче' окупља глаголе којима се саговорник подстиче на акцију, радњу. Према циљу говорног чина који подразумева једног или више учесника, чланови ове подгрупе подељени су у три микрогрупе.

V. 3. 1. Глаголи са хиперсемом 'подстиче' и диференцијалном семом 'зове' не формирају синонимске редове. У српском призренском говору забележен је по један такав глагол.

V. 3. 1. а. Глагол несвршеног је *вика*.

Вика тие майи, не л'и ч'ујеш? – Викане смо на боју у Анџуша Грбинога. – Викаја га и на веч'еру. – Гока дошла със мџжа, ч'е вал'а да се викаф на руч'ек ел'и на веч'еру.

Поред општег семантичког садржаја „зове“, глагол *вика* има и уже, специфично значење „позива на какву свечаност“.

V. 3. 1. б. Свршеног вида са значењем „позове“ је глагол *викне*.

Како се разбол'е, једнџ викнасмо еч'има. – Викни майшер јенч'џс. – Вал'а да се викне Сџојан, да се дойишамо и със њџга.

V. 3. 2. Глаголске јединице са диференцијалном семом 'убеђује' распоређене су у два микрореда.

V. 3. 2. а. Микроред глагола несвршеног вида чине релативни синоними *найшерује*, *алдџрисује*, *кандџрисује*, *кани*, са доминантом реда *найшерује*.

Свџ със ч'ујџек шџо га найшерује да слџша. – Свџ ч'џка да се найшерује на рабџу.

Алдџрисуј га кол'ико оч'еш, он џој џа џој. – Н'џга џа, кој га алдџрисуваја у ч'аришју? – Да се алдџрисује џај дебџла глава?

Кандџрисуј га кол'ико оч'еш, неч'е га кандџришеш.

Кани га ка гџсџа. – Оно је џако срамежл'иво, дајма оч'е да се кани.

Лексема *найшерује* дефинисана је семемом „убеђује кога да учини што“, са елементима хијерархијски организоване семске структуре: хиперсемом 'говори', централном семом 'подстиче', диференцијалном 'убеђује' и дупунским семама 'кога' 'да учини што'. Глаголска лексема *алдџрисује* (тур. *aldirtmak* „обраћати пажњу, придавати значај“) није забележена ни у једном српском говору, осим у призренском, где значи „убеђује, уразумљује“.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Слично значење има и у бугарским дијалектима („наговарати, обраћивати“), мада на нивоу турског језика није до краја јасан његов семантички помак „наредити неком да узме“ → „обраћати пажњу“ (С. Петровић 2012: 42).

Балкански турцизам *кандџисује* (тур. *kandırmak*) чува етимолошко значење „наговара“ (Škaljić 1966: 391; Петровић 2012: 172). Основно значење полисемантичког домаћег глагола *кани* у Призрену је „нуди, подстиче (некога да пије, једе и сл.)“.¹⁰⁷ Семе нижег ранга ’некога’, ’да пије, једе’ конкретизују значење доминантне семантичке компоненте ’подстиче’.

V. 3. 2. б. Свршеног глаголског вида су глаголске јединице *наџџера*, *алдџрише* и *кандџрише*.

Ја не могу да га наџџерам, наџџерај га џи. – Бре џамо, бре овамо, док не га наџџера да ми џаџи барч’.

Дрво мџж л’и да алдџришеш, е, џако и џуј џврду главу. – Алдџриса л’и га? – Да се мџже да алдџрише, џа џ’ене-џ’ене, ама мџка је џиџо не мџже. – Он ка да неје алдџрисан.

Дебџла глава је он, не мџж да га кандџришеш.

Чланови овог микрореда граде релативне синонимске односе, јер имају сличан семантички садржај. Лексема *наџџера* значи „подстакне на деловање“, *алдџрише* „убеди, уразуми“, а *кандџрише* „приволи, задобије пристанак“.

V. 3. 3. Са централном семом ’подстиче’ и диференцијалном ’наређује’ забележен је глагол несвршеног вида *зајовџда* / *зајовџдује*.

Само домач’ин зајовџда у кџчу.

Докл’е ги зајовџдујем и докл’е ми они наџ’еф и донџсеф џој џиџо џирџ-жџим, ја рџџнеф и јенч’џс џзнем џиџо ми вал’а.

V. 4. ЛСПГ глагола са хиперсемом ’досађује говором’

V. 4. Подгрупу глагола са хиперсемом ’говори’ и централном семом ’досађује говором’ чине лексичке јединице распоређене у два микрореда према глаголском виду.

V. 4. а. Значењска компонента ’досађује говором’ у микроред интегрише глаголске лексеме несвршеног вида *досаџ’а**, *џ’џмка*, *заврзује*, *џрч’ка*, *осандџсује*, *џаќалдџсује*, *даџви*, *гњаџви* и фразеолошку јединицу *џуни ги сџџџ’е*.

Млого ми досаџ’а. – Немој да ми досаџ’аш (Реметић 1996: 500, 501).

Дџсџа дџ, докл’е ч’е ми џ’џмкаш џуј?

Мџкни ми се од главу, не ми заврзуј џуј џеке гл’џј своју работџу

Дџсџа дџ, џиџџ џрч’каш џуј свџјено?

Оџрџџи џиџо џи осандџсујем јџџџџ, ама невол’а је. – Осандџсује ми џај жџџа.

Дџсџа бре, мџкни ми се од глаџе и немој више да ме даџвиш с џџџ џџџје џалаџре.

¹⁰⁷ Овако је и у осталим призренско-тимочким говорима (Живковић 1987: 64; Јовановић 2004: 439; Динић 2008: 323; Стојановић 2010: 354).

*Микни ми се од главе, немој више да ме гњавиш, ње њој, ње овој. –
Гњавеше ме док не га сиктиериса.*

*Он ги њуни сџел'е кол'ико оч'еш. – Ђне га у берберницу, њуни ги сџел'е
џамо.*

Једна од семантичких реализација доминанте реда *досаџ'а* у српском призренском говору је „дојади непрестаним говорењем“. Чемериџић не региструје ову лексему, али овакво њено значење можемо реконструисати на основу примера из монографије С. Реметића о призренском говору. Идентични семантички садржај имају лексеме *џ'џма*, *осандисује* и *џакљдисује*, као и фразема *џуни ги сџел'е*, дефинисане семемом „досаџује причањем“. У Чемериџићевом речнику забележена је само метафоричка семантичка реализација лексеме *џ'џма*, која се на косовско-метохијском ареалу односи на лавез паса (Букумирић 2012: 146). Из турског језика преузети су глаголи *осандисује* (тур. *osandı*, дијал. *osandı*, 3. л. јд. перф. од *osantmak*) и *џакљдисује* (тур. *takıldı*, 3. л. јд. перф. од *takılmak*) са изворном семантиком „досаџује“, која је у српском призренском говору допуњена семом 'причање'. Глаголске лексеме *дави* и *гњави* у призренском идиому имају богату полисемичку структуру и разуђен фигуративни семантички садржај „досаџује, мучи, кињи“, који, контекстуално, реализује значење „досаџује говором“. Глаголска синтагма *џуни ги сџел'е*¹⁰⁸ трансформисала је значење и у говору се усталила као фразеолошки израз метафоричког семантичког садржаја „непрестано прича, досаџује причањем“.

Семантичку компоненту више садрже глаголи *заврзује* и *џрч'ка*, који укључују значење „заговета“, односно „досаџује приговарањем“.

V. 4. б. У лексичкој грађи налазимо облике свршеног вида *осандиџше* и *џакљдиџше*, према којима су настали имперфективни глаголи *осандисује* и *џакљдисује*.

*Микни ми се од главе, немој да ме осандиџшеш
Шџо ми џакљдиџшеш, иди рабоџај.*

V. 5. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'изражава однос'

V. 5. Подгрупа глагола са хиперсемом 'изражава однос' састоји се од глаголских лексема које карактеришу говор с аспекта емоционалног односа и субјективне оцене. Глаголи који припадају овој подгрупи означавају вербални контакт између два или више учесника говорне ситуације, са циљем да се изрази негативан однос према саговорнику. Према циљу говорног процеса глаголи са централном семом 'изражава однос' хијерархијски су устројени и према диференцијалним семама подељени су у четири микрогрупе.

¹⁰⁸ *Сџел'а* је „мекани део самара напуњен сламом који се налази испод дрвене конструкције“ (Букумирић 2012: 581).

V. 5. 1. Глаголске лексичке јединице са хиперсемом 'говори', централном семом 'изражава однос' и диференцијалном семом 'прекорева' разврстане су по трајању радње у два микрореда.

V. 5. 1. а. Имперфективни глаголи са интегралном семом 'прекорева' у српском призренском говору су *грди*, *вика*, *џује*/*џије**.

Што га грдиш кџд неје крив? – Ако те грдим, за твоје добро те грдим, море биро. – Грдила ме мајини што сам свирала проз свирку. – Грдише га оцац млого. – Поган језик има, џује и грди све што стигне. – При џа мей л'и си, мори, грди л'и се џако мајини која те родила и џораснала?

Викај на њега кол'ико оч'еш, он веи не се ч'ини, теера своје.

Како се џује џу'а мајини. – Џује ти л'еба. – Турци џоч'нал'е да џуев (Реметић 1996: 441)

Полисемичан глагол *грди* има две семантичке варијанте у оквиру секундарне семантичке реализације. У једној значењској варијанти доминира сема 'прекорева', а у другој 'ружи, псује', којом се приближава лексичком значењу глагола *џује* „говори у љутњи, бесу ружне непристојне речи“. У разгранатој семантичкој структури глаголске лексеме *вика*, једно од секундарних значења дефинисано је синонимом „грди“.

V. 5. 1. б. Глаголи свршеног вида *викне*, *наџа*, *оџује*, *исџује* чине ред релативних синонима.

Викни му ти по твојски, о[д] тебе џо има стра зе од мене. – Овако се види мудро и џослушно, ама џо којиуџи бива да се викне и на њега.

А ви два ме наџасте ни кривога, ни дужнога. – Наџа га, коџличе га џчини. – Што ти валаше да гу наџаш џако џред свеи.

Он мене да оџује мајер. – Он ме оџуваја.

Да ги исџујем

Перфективни глагол *викне* дефинисан је синонимским глаголима „изгрди, прекори“. Префиксални облик *наџа* има метафоричко значење „нападне кога речима, извређа кога“ и може представљати семантичку паралелу дуративном глаголу *грди*.¹⁰⁹ Виши степен интензитета грдње испољава се сложеним глаголом *исџује* „обасути погрдама, изгрдити“. Обликом *оџује* упућивање прекора и погрдних речи догађа се у тренутку, али кратко трајање радње не умањује тоналитет и експресију значења глагола у основи.

V. 5. 2. Микрогрупу глагола са хиперсемом 'говори', централном семом 'изражава однос' и диференцијалном '(о)клевета' чине глаголи *оџа* и *оџдне*.

V. 5. 2. а. Глагол несвршеног вида *оџа* у Чемерикићевој збирци описно је дефинисан „оговора, износи неистине о другима, набеђује“.

¹⁰⁹ Перфективни глаголи *развика се* и *навика се* садрже компоненту емоционалног односа према саговорнику, али смо их, ипак, сврстали у лексичко-семантичку микрогрупу са интегралном семом 'говори гласно', која је доминантна у њиховој семској структури.

Ойада кога сџигне.

V. 5. 2. б. Према имперфективном облику настао је глагол свршеног вида *ојадне*.

Ојаднала ме свѣкру ми.

Префиксоидне сложенице *ојада* и *ојадне* у дијалекту имају специјализовано значење „(о)клевета“.¹¹⁰

V. 5. 3. Централна сема 'изражава однос' и сема првог хијерархијског нивоа 'исмева' садржане су у семској структури глагола *ч'јоџа (се)* и *јоџч'јоџује (се)* и израза *јзне у мајјџај*.

Ч'јоџа га де сџигне. – Избија гу шџо му се ч'јоџала. – Он мене да ч'јоџа јо ч'аршије.

Шџо ми се јоџч'јоџујеш?

Онога црника Ч'ор-Зѣфу, а га видеф, јзнеф га у мајјџај.

Германског је порекла глагол *чјоџа (се)* (нем. *spotten*) (Skok III: 410), који се у значењу „исмева кога, подсмева се коме“ користи и у македонском (мак. *(се) шјоџаај*) и у албанском језику (алб. *те (у) спотие, те (у) шпотие*). Албански утицај потврђује постојање ове лексеме на читавом косовско-метохијском ареалу (Елезовић II: 455). Префиксацијом, *јоџч'јоџује (се)*, не мења се значење.¹¹¹ Значењу наведених лексема семантички одговара лексички спој *јзне у мајјџај*, где је један од чланова конструкције балакански турцизам *мајјџај* (тур. *tautar* „шала, исмевање“), који у комбинацији са компатибилним домаћим глаголом актуелизира процес „подсмева се коме“.

V. 5. 4. Диференцијална семантичка компонента 'шали се' одликује чланове ове микрогрупе.

V. 5. 4. а. Микроред имперфективних јединица чине глаголска лексема *маскари се* и фразеолошка глаголска синтагма *ч'јни мајјџај*.

Маскарим се, жџи ми здравл'е. – Де шџо јџи је, шџо се л'јџиши, маскарила се жџена.

Кажџи ми исџина л'и је ил'и ч'јниши мајјџај.

Деноминал *маскари се* изведен је од именице *маскара* „шала, исмевање“, која је на Балкан дошла преко турског језика (тур. *maskara*) и развила широко деривационо гнездо. У призренском говору доминира значење „говори

¹¹⁰ Глагол *ојада* развија широко лексиколошко гнездо на призренско-тимочком и косовско-ресавском говорном подручју (Митровић 1992: 263; Манић 1997: 57; Јовановић 2004: 508; Динић 2008: 527; Стојановић 2010: 591; Елезовић II: 30).

¹¹¹ Основно значење префикса *јод-* је сублокативност, а концептуалистичким тумачењем глагол *јодругивајџи се* припада групи глагола чије се значење темељи на оријентационој подметафори 'поквареност (подлост) је доле' (Belaj 2008: 276). У ову групу глагола можемо уврстити дијалекатску лексему *јоџч'јоџује (се)*, која се семантички идентификује синонимским глаголом *јодсмева се*.

досетке“ без примесе друге семантичке компоненте „исмева“. ¹¹² Колокација *чини мајїаї* семантички је еквивалентна глаголској јединици *маскари се*.

V. 5. 4. б. Семема „нашали се“ одговара перфективни глагол *намаскари се*.
Със њѣга не мѡж ни да се намаскариши.

Префикс *на-* уноси значење циља и резултата говорног процеса означеног основним глаголом.

Лексичко-семантичка анализа глагола којима се означава говорни процес показује да дијалекатски глаголи говорења имају сложену семску структуру, тако да скуп сема у лексичко-семантичким варијантама речи карактерише различите аспекте човековог деловања, мишљења, карактера, као и однос према члановима колектива. Ову ЛСГ обележавамо као периферну и граничну у ЛСП *їїелесне каракїїерисїїике човека*, јер поред физиолошких својстава говорног процеса, учључује и компоненте значења које се односе на психолошки и социјални домен испољавања личности. Отуда висока фреквентност, денотативно и конотативно нијансирање семантичких вредности и велика разноврсност *verba dicendi* у српском призренском говору.

Модел и садржај комуникације детерминишу семантички потенцијал глаголских лексема, који се актуелизује у вербалном контакту или говорној ситуацији. Циљ говорног процеса условљава повезивање семантички блиских глаголских јединица, које могу бити неутралног карактера – јединице којима се означава општи процес говорења и размењивање информација међу саговорницима (*збори, казује, каже, рекне, лакрдише, договара се, здоговори се, кандише*), експресивно маркиране – јединице које поседују стилску вредност, деминутивност (*брбоч'е, њозбори, њолафи*), емоционално обојене – јединице којима се изражава однос према саговорнику (*вика, развикује се, навика се, грди, свац'а се*), негативно конотиране – јединице којима се изражава однос према саговорнику или члану колектива (*оїада, ч'їоїша, њоїч'їаїїује се*) и метафорички индуковане – јединице које припадају различитим семантичким категоријама говорног процеса (*гугуче, гука, їраска, грми, ломоїїи, їпроїа, глоц'е се, џ'мка, заврзује, їрчка, нааїа*). Конотативна компонента глагола говорења може бити експлицитна и имплицитна, у зависности од творбених средстава којима се формално истиче емоционалност, експресивност и субјективна оцена, као и од унутрашњег облика речи, сликовитости, метафоричке семантике. Заснована је на субјективном ставу говорника према стварности или адресату, а тип експресивности (субјективна или негативана оцена, повишена или висока тоналност) указује на однос говорника и адресата, који је обично неформалан, фамилијаран, али и на узрасну и социјалну хијерархију међу њима. У семантици глаголских експресива којима се означава процес говорења реализује се оцена по параметру пожељности /

¹¹² Овакво значење наводи и Елезовић (Елезовић I: 390).

непожељности, којом се најчешће изражава негативан однос заснован на непожељности и одликује се повишеним и високим степеном експресивне тоналности (Ристић 1997: 173). Експресивности дијалекатског система глагола говорења доприноси њихова спољашња форма, њихова звучност, која је, најчешће, производ ономатопејских образовања. Таквим глаголима се углавном омаловажава начин на који неко говори (*ћраска, грми, расћраска се, разгрми се*), али се исказује и негативан однос према садржају изреченог (*брбојши, ломојши, ћроја*), као и према говорнику (*и'џмка*). Бројност синонимских редова предочава говорне ситуације које колектив не подржава, а међу најупечатљивијима су вика, вербално досађивање и убеђивање. Народ изнад свега не подноси вербалну агресију и вербални притисак.

Забележене су и фразеолошке јединице којима се означава процес говорења (*узне се у збор, ојвори лакрдију, ћуни сћел'е, узне у мајћай, ч'уни мајћай*). То су најчешће дводелне синтагматске конструкције, при чему је један од чланова лексички валентан, повезује се са компатибилном речју. У овом случају колокати су лексички и семантички спојиве глаголске и именичке јединице. Именичке јединице припадају лексичкој сфери говорења и понашају се као семантички детерминатори, тако да преко њих откривамо значење лексичког споја.

Лексеме анализирани лексичко-семантичке групе организоване су хијерархијски, у подгрупе, микрогрупе и микроредове, унутар којих граде парадигматске лексичке односе. На тај начин се ЛСГ глагола којима се означава процес говорења уклапа у структуру лексичког система српског призренског говора. Њима се употпуњује општа схема наивне слике човека, која поред универзалних когнитивно-прагматичких својстава садржи национално и дијалекатски специфичне елементе.

ЛСП ПСИХИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА

Основе савременог лингвоантрополошког проучавања психичког састава човека поставио је В. фон Хумболт оригиналном лингвофилозофском концепцијом, која се темељи на начелу да се слика човека и његовог унутрашњег света може реконструисати помоћу језичких јединица, јер је човек утиснуо у језик свој физички облик, психичко устројство, емоције и интелект, свој однос према свету који га окружује (Барашкина 2007: 136). На овом ставу утемељена је руска когнитивистичка школа, која у центар језичке слике света поставља концепт човека и његовог унутрашњег света.

Одраз психичких карактеристика човека у лексици руског језика, између осталих, истраживао је С. О. Малевинскиј. Полазећи од психолошких теоретских и емпиријских традиција и теорија личности, аутор предлаже структуру психичких особина на основу лексикографски дефинисане семантике лексема које припадају менталној сфери: контролисани психичке

активности и спонтано понашање, карактер, емоционалност, мисаоне способности, практичне способности и склоности (Малевинский 2006: 8–14). О различитим приступима лингвистичког описивања феномена „унутрашњег човека“ пише Е. А. Барашкина у опсежној студији *Внутренний мир человека в русской языковой картине мира: современные подходы*, истичући метафоризацију као један од продуктивних начина моделирања унутрашње слике човека (Барашкина 2007). Концепт психичке карактеризације као фрагмент језичке слике света, иако није целовит и хомоген, изучава се као систем историјски, психолошки и културно мотивисаних представа о човеку изражених језичким средствима (Барашкина 2007: 137). Концептуалном семантиком и начинима номинације „унутрашњег човека“ бави се А. И. Гељајева у раду *Человек как объект номинации в языковой картине мира*, у којем излаже концепцију системности номинације човека и његових когнитивних предиспозиција на основу интеграције идеографског описа концепта „човек“, анализе когнитивне семантике и културно-националног спецификаума његовог номинационог потенцијала (Гељаева 2002).

Бројни радови посвећени су лингвистичким истраживањима појединачних компонената језичке слике унутрашњег света човека. Карактер, као специфичан склоп емоционално-мотивационих, социјалних, моралних и конативних црта личности, у средишту је лексичко-семантичких анализа руских и домаћих аутора. Прегледана литература која се тиче овог сегмента човековог менталног склопа почива на лексичкој грађи из стандардних језика и дијалеката и заснована је на елементима теорије компоненцијалне анализе. Компаративно истраживање позитивних и негативних црта карактера у руском и азербејџанском језику спровела је Ш. Гасанова (Гасанова 2011), а у руском и алтајском, на примерима придевских речи, А. А. Добринина (Добринина 2006). Н. В. Терехова представља један од могићих начина лексичко-семантичке анализе придева који означавају карактер човека у савременом руском језику, растављајући их на значењске компоненте (Терехова 2002). Придеве који означавају карактерне црте човека као семантичко хиперполе проучавала је Е. М. Павлова (Павлова 1986). М. М. Романова разматра лексичка средства позитивне и негативне оцене карактера човека, тачније придева који се односе на моралне карактеристике, у маријском језику (Романова 2012). Морално-вољне особине карактера као лексичко-семантичко микрополе у руском и азербејџанском језику описала је Л. Ахмедова (Ахмедова 2013). Дијалекатске придевске лексеме којима се означавају црте карактера човека и његов емоционално-психички састав предмет су истраживања А. Д. Ли у раду *Синонимно-антонимические группы имен прилагательных, обозначающих черты характера человека и его эмоционально-психические состояния (в русском говоре с. Межог Усть Вымского района Коми АССР)*

(Ли 1984). На матријалу говора Ивановске области, Ј. С. Шуљакина анализира семантичко поље 'негативне црте карактера' (Шуљакина 2012).

Монографија Р. Драгићевић о придевима са значењем људских особина у савременом српском језику већим делом се заснива на семантичкој и творбеној анализи придева који означавају духовне особине (Драгићевић 2001). Придевима који означавају карактерне црте личности бави се Р. Жугић у раду *Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана* (Жугић 1996). У раду Г. Штасни *Номинација човека мојивисана њозиивним каракџерним особинама* деривационо-семантички су анализирани супстантиви из савременог српског језика чији је денотат човек као носилац одређене позитивне карактерне особине (Штасни 2011). Једно поглавље у књизи Г. Штасни *Речи о човеку* носи назив *Човек и каракџер*, у којем ауторка анализира корпус лексема из РМС које садрже компоненте значења везане за човекову природу, нарав, при чему, са творбено-семантичког аспекта, обрађује концепт доброг и концепт лошег човека преко номинације мотивисане позитивним, односно негативним карактерним особинама (Штасни 2013). Именичким експресивима типа 'особа + психичка или морална особина' С. Ристић посвећује два поглавља у монографији о експресивној лексици у српском језику (*Именице њиџа 'особа + њсихичка или морална особина'* и *Тџиови аксиолошког лексичког значења (на њимерима именица 'особа + њсихичка или морална особина')*) (Ристић 2004: 53–86).

Интелектуалне способности лингвистички се проучавају као посебно лексичко-семантичко поље или као сегмент већег парадигматског лексичког скупа. Феномен човековог интелекта и његов одраз у лексици и фразеологији савременог руског језика и народних говора привлачио је пажњу лингвиста, што потврђује богата традиција проучавања језичких јединица које припадају интелектуалној сфери. Семантички, прагматички, мотивациони, аксиолошки и други аспекти анализе поља 'интелект човека' присутни су и у радовима новије генерације истраживача: Т. В. Леонтјеве (Леонтјева 2003), Е. А. Шерина (Шерина 2010), Р. Т. Сирајева (Сираева 2013), О. М. Мазаела (Мазаел 2014). Емоционалност као сегмент психичке сфере истражена је у радовима А. А. Кијашеве (Кијашева 1985), М. Х. Галијевог (Галиев 2005), Е. А. Монастирскаје (Монастырская 2008). Именице овог семантичког типа у србистици са деривационог и семантичког становишта проучава Г. Штасни (Штасни 2013).

Преглед наведене литературе од велике нам је помоћи приликом конципирања материјала и одређивања методолошких смерница његове обраде. Систематизација грађе из српског призренског говора која припада сфери психичке карактеризације човека базира се на хуманистичким теоријама личности (А. Маслов, К. Роџерс, Г. Олпорт), моделима динамичке структуре личности (А. Г. Коваљов, К. К. Платонов) и петофакторном моде-

лу личности (Л. Голберг, Р. Кател, П. Коста, Р. Мекре), чији аутори личност посматрају кроз организацију црта или особина, којима се могу објаснити основне карактеристике личности (особеност, целовитост и доследност). Личност је динамичка структура коју чини систем међусобно повезаних црта, односно основних психичких својстава личности (Rot 1994: 13, Hrnjica 2003: 130). Психичке особине су релативно трајне одлике појединца које долазе до изражаја у реакцијама и поступцима људи (Rot 1994: 35). Један од најзаступљенијих метода у идентификацији црта личности¹¹³ данас је лексички приступ, који се развио у окриљу Б5 (Big Five) теорије, а заснива се на претпоставци да су најважније особине личности забележене као речи у језику, те да се испитивањем структуре тих речи може добити научно прихватљив модел личности (Rot 1994: 38; Marinić, Pučić: 2011: 114; Малевинский 2006: 5). На основу пописа свих речи из великог енглеског речника Г. Олпорт и Х. Одберт су 1936. године издвојили триста придева који означавају релативно трајне универзалне особине, тј. релативно конзистентне начине понашања који се могу срести код свих људи (Rot 1994: 38). Факторском анализом Р. Кател је утврдио дванаест фактора, односно фундаменталних особина на које је могуће свести понашање човека (Rot 1994: 40-43). У савременој психологији доминира подела особина личности на особине којима се означавају особености темперамента, на особине личности којима се означавају особености карактера и на особине којима се означавају способности (Rot 1994: 38).

Речничка грађа којом располажемо обилује лексемама којима се описује или номинује особа на основу њеног понашања, тј. начина реаговања у одређеним ситуацијама, при чему долазе до изражаја психичке карактеристике појединца, које се процењују у односу на друге. С тим у вези, Р. Драгићевић као приступ анализи придева духовних особина прихвата идеју А. Вјежбицке о њиховом везивању за ситуацију (Драгићевић 2001: 173). Психичке особине појединца процењују се и језички експлицирају на основу његовог понашања. Позитивна или негативна процена понашања условљена је понашајним обрасцем, животним добом, степеном образовања, начином васпитања, моралним начелима, друштвеним нормама заједнице. Р. Драгићевић уводи вредносно плус / минус, којим се означава носилац особине у односу на степен испољавања плуса или минуса у датој ситуацији код прототипа (Драгићевић 2001: 174). Већина особина постоји у одређеном степену и обично су биполарне, због чега се најчешће приказују паровима

¹¹³ Већина психолога сматра да су црте личности основ и структуре и динамике личности, а Олпорт их дефинише као неуропсихичке структуре, тј. стабилизоване трагове у нервном систему настале понављањем сличних реакција у сличним ситуацијама (Hrnjica 2003: 133). Термине *црте личности*, *особине личности* и *психичке особине* / *карактеристике* користимо у наставку рада као синониме.

назива, од којих један означава крајњи степен развијености у афирмативном правцу, а други назив у пару крајњи степен развијености у негативном правцу (Rot 1994: 37). С обзиром на то да се концепту позитивног супротставља концепт негативног, лексеме којима се описују или номинују носиоци особина успостављају антонимски парадигматски однос.

Приликом структурирања ЛСП *психичке карактеристике човека* ослањамо се на општу поделу психичких својстава којом се особине личности групишу у три подструктуре: темперамент, карактер и способности. Узевши за основу важећу психолошку поделу црта личности, лексичку грађу разврстали смо у три лексичко-семантичка субпоља (ЛССП):

1. ЛССП *темпераментнi*,
2. ЛССП *карактер*,
3. ЛССП *способности*.

1. ЛССП *темпераментнi*

1. У психолошкој литератури постоје бројна одређења појма темперамента, али ниједан од аутора не прецизира својства личности која темперамент обухвата (Hrnjića 2003: 278). У том смислу, задатак издвајања јединица које се односе на овај скуп психичких особина из лексичког корпуса карактерологије човека не чини се једноставним. У РМС *темпераментнi* је дефинисан као „степен (брзина и јачина) умног и осећајног, емоционалног реаговања, скуп својстава, склоности, карактерних црта човека, нарав, ћуд“ (РМС VI: 180). У лексикографском одређењу темперамента изједначавају се особине темперамента и црте карактера, што отежава класификацију психичких карактеристика човека. При формирању лексичко-семантичких група смерницу нам даје схватање по којем се особине темперамента манифестују у емоционалним реакцијама, активностима и понашању појединца (Rot 1994: 48). Семантички најближи оваквом психолошком тумачењу темперамента су термини *нарав* „духовне саме од себе настале особине, својства, склоности, начин понашања и реаговања, карактер, природа“ (РМС III: 606) и *ћуд* „скуп свих психичких својстава која се испољавају у понашању човека и у његовим поступцима, нарав, природа, карактер“ (РМС VI: 367), које и Чемерикић користи за дефинисање психичких особина које се манифестују у начину понашања (нагле промене расположења, импулсивност, екстрвертност, интровертност, начин говора, брзина и спретност) и емоционалности (осећајност, безосећајност).

Увиду психолошку и лингвистичку литературу претходи структурирању лексичко-семантичког субпоља *темпераментнi*, а лексичке јединице из домена психичких карактеристика човека у овај сегмент сврставамо на основу њихове семантичке интерпретације у Чемерикићевом речнику.

Хиперсеми 'темперамент' у српском призренском говору одговарају лексикализовани хипероними *нараф*, *шабијаји*, *ч'еф* и *уј*.

Нараф му је ѿган. – *Тешко њојзи със његов нараф.*

Табијаји не се мења. – *Не вал'а да биднеш шако ваипрен, зе със шај шабијаји ч'е ѿднеш на бел'ају.*

Ч'еф му је шајжак.

Главу ч'е ѿромени, ама уј неч'е ѿромени. – *Такъв му је уј.*

Домаћу реч *нараф* (прасл. *porъ) Чемерикић описује семемом „духовне особине, начин понашања, карактер“, што је шире од значења темперамента у смислу у којем га ми третирамо приликом одређивања граница лексичко-семантичког субпоља.¹¹⁴ Турцизме *шабијаји* (тур. *tabiat*), *ч'еф* (тур. дијал. *kēf*, поред *keyif*, *keuf*) и *уј* (тур. *huy*) Чемерикић семантички изједначава са значењем лексема *ћуд* и *нарав* и овим синонимским паром их дефинише.

Темпераментна особа описује се придевском лексемом *ваипрен* „темпераментан, страствен, плаховит“, а номинује фраземом *живи огањ*.

Тако је он ваипрен о[д] деијеиша. – *Ваипрен је у рабoиу.* – *Нека фал'и бoга шoо гу је јейрва ваипрена, ша урабoиша и своју и њoјну рабoиу.*¹¹⁵

Лексичке јединице мотивисане психичким својствима човека која смо уврстили у особине темперамента разврстали смо у тринаест лексичко-семантичких група:¹¹⁶

1. ЛСГ именица са хиперсемом 'ћудљива особа',
2. ЛСГ именица са хиперсемом 'плаховита особа',
3. ЛСГ именица са хиперсемом 'несташна, немирна особа',
4. ЛСГ именица са хиперсемом 'враголаста особа',
5. ЛСГ именица са хиперсемом 'брбљива особа',
6. ЛСГ придева са хиперсемом 'чудан',
7. ЛСГ именица са хиперсемом 'брза, непромишљена особа',
8. ЛСГ придева са хиперсемом 'окретан, сналажљив',
9. ЛСГ именица са хиперсемом 'окретна, сналажљива особа',
10. ЛСГ именица са хиперсемом 'трома особа',
11. ЛСГ придева са хиперсемом 'умиљат',
12. ЛСГ придева са хиперсемама 'осећајан / безосећајан',
13. ЛСГ именица са хиперсемом 'осећање'.

¹¹⁴ Под *шаиперанеиом* подразумевамо психичке особине човека које се испољавају у начину понашања и емоционалним реакцијама.

¹¹⁵ *Ваира* у Призрену није аутохтона лексема (у употреби је *огањ*), тако да је највероватније дошла са стране (према мишљењу Р. Младеновића), мада Чемерикић бележи деминутивни облик *ваиприца*, а Реметић пејоративни *ваипришије* (Реметић 1996: 105).

¹¹⁶ Морамо напоменути да је наша подела условна, те да се семантичке границе формираних лексичких група и подгрупа не могу дефинитивно прецизирати, јер вишеккомпонентна структура лексичког значења омогућава да реч различитим нијансама једног значења фигурира у неколико лексичко-семантичких група.

Центар лексичко-семантичког субпоља чине лексеме које примарно и неутрално денотирају човека као носиоца психичке особине или га описују на основу дате карактеристике. Централним елементима сматрају се и лексичке ознаке са конотативном макрокомпонентом, која може бити емотивна, експресивна и стилистичка. Околојезгреној зони припадају јединице које садрже потенцијалне семантичке компоненте, док периферији гравитирају лексеме чији семантички садржај скрива елементе психологизације личности.

I. 1. ЛСГ именица са хиперсемом 'ћудљива особа'

I. 1. ЛСГ именица којима се номинује особа која често и нагло мења расположење припадају синонимне лексичке јединице повезане хиперсемом 'ћудљива особа': *нарафл'ија, ујл'ија, ч'ефл'ија, шевеч'ел'ија, весвесел'ија, далгал'ија, ии́и́и́из, и'ена́беи́*, међу којима се као доминантне намећу *нарафл'ија* и *ујл'ија*.

Не могу, сесџиро, да угóдим, и́о́му мо́јему нарафл'ије.

Ујл'ија родила ујл'ију. – Јо́и́еи́ се и́оби́ја и́а́ј ма́јкин ујл'ија. – Во́ј де́ше ч'е искóчи ујл'ија на о́ца.

Тешко њóзи, мо́ри сесџиро, сьс и́о́га њóжнога шевеч'ел'ију. – И бо́г да гу и́рóсџи, Цаја и́о́и́оди́ја беше шевеч'ел'ија.

Е́ше га и́а́ј весвесел'ија Ариф Синани. – Те́јзи весвесел'ије Ни́це Кркои́озл'ије свé гу је ра́мно до у Косóво. – А на́ша и́о́и́ади́ја, ма́ло л'и би́ла весвесел'ија?

Уч'ини́ја се далгал'ија ка ч'еми́је да му и́ро́и́адна́л'е. – Онóму далгал'ије и́и́о се у́би беше му се увр́и́ело у гла́ву ч'и ч'е му и́о́мре ку́ч'а од гла́да и́и́о бéу и́оч'ел'е да му сџира́даф рабо́и́е. – И ако и́и је сџи́рина, она, бо́г да гу и́рóсџи, мло́го беше далгал'ија.

Већина *nomina attributiva* ове групе су суфиксални деривати настали морфолошки адаптираним турским наставком *-л'ија*, који у српском језику учествује у грађењу именица „...које значе особу са израженом духовном или психичком особином, односно каквим унутрашњим својством...“ (Радић 2001: 35). Са домаћом именицом у основи једино је дериват *нарафл'ија* у значењу „онај који је ћудљиве нарави“ (Чемериќић). Исту или блиску семантичку реализацију у српском призренском говору имају турцизми *ујл'ија* (тур. *hiyuli*), *ч'ефл'ија* (тур. *keyifli*), *шевеч'ел'ија* (тур. *tevekkeli*), *весвесел'ија* (тур. *vesveseli*) и *далгал'ија* (тур. дијал. *dalgali*). Ове речи преузете су из турског језика као готове форме, али су у новом језичком и друштвеном контексту неке од њих преобликовале изворни семантички садржај. Придевско значење које имају у језику даваоцу углавном су задржале и у језику примаоцу, где се користе и у именичкој служби и егзистирају као двореферентне номинационалне јединице. Идентични семантички садржај имају леќичке

јединице *нарафл'ија* и *ујл'ија*, што произилази из апсолутне семантичке синонимности творбених основа, *нараф* и *уј* (тур. *hiu* „нарав, ћуд“), што је још једна подврда тенденције паралелне употребе српске и турске речи у српском призренском говору. Лексема *ч'ефл'ија* има шири семантички опсег, али се у једном делу семске структуре поклапа са значењем лексеме *нарафл'ија*. Првобитни придев употребљава се као именица којом се означава „ћудљива особа“. Придевско значење ове лексеме има полисемску структуру „весео, добро расположен, при пићу, ћудљив, самовољан“, али се номинационо значење темељи на компоненти 'ћудљив', која сублимира остали семски садржај и имлицира потенцијално значење „особа која мења расположење у припитом стању“.¹¹⁷ Значење лексеме *џевеч'ел'ија* Чемерикић дефинише синонимом „ћудљивац“, мада придевска реализација упућује на ментални поремећај „луцкаст“, што потврђује Елезовићева интерпретација „који није здрав од памети, махнит“ (Елезовић II: 305). Оваква семантичка реализација именице *џевеч'ел'ија* на Косову и Метохији базира се на компонентама изворног примарног значења „*luckast čovjek, subudalast čovjek*“ (Škaljić 1966: 615).¹¹⁸ Из терминологије обичног живота преузет је турцизам арапског порекла *весвесел'ија* (тур. *vesveseli*) (Skok III: 582), којим се у Призрену примарно номинује особа која има душевне немире, страхове, што одговара семема „подозрива особа“ (Škaljić 1966: 641; Skok III: 582), а секундарно означава ћудљива особа, прецизније меланхолик (Škaljić 1966: 641; Skok III: 582). Са овом речју семантички кореспондира лексема *далгал'ија* (тур. дијал. *dalgali*) „1. особа која има повремене душевне немире; 2. ћудљива особа“ (Чемерикић). Оба номинациона значења имају упориште у секундарном метафоричном значењу балканског турцизма *далга* (тур. *dalga*) „1. вал, талас; 2. душевни немир, душевна борба, наступ“ (Чемерикић). Метафоричко придевско значење на Косову и Метохији потврђују Елезовић и Скок (Елезовић II: 504; Skok I: 377).¹¹⁹ Турцизам *џиџииз* (тур. *titiz*) реализује значење „ћудљив човек“, са једнородном референцијом. Ова лексема у призренском говору чува изворно турско значење „нервозан, ћудљив“, које се на косовско-метохијском ареалу модификовало у „тврдица, циција“ (Škaljić 1966: 618; Skok III: 475; Елезовић II: 323). Семантичко преобликовање на балканском терену остварено је код лексеме *џ'енабети* (тур. *cenabet*), где је првобитна сема телесне нечистоће замењена семом духовне нечистоте (Škaljić 1966:

¹¹⁷ „Одатле негативни индеклинабилни придев с турском постпозицијом *-siz* „без“ (Skok I: 351): *ч'ефсвз* „нерасположен, лоше воље“.

¹¹⁸ У македонском дијалекту *џевекелија* се јавља у значењу „човек доброг срца, који радо помаже другоме“ (Петровић 2012: 272), које је, вероватно, формирано развијањем семема „наивчина“ из основне реализације у турском језику (Škaljić 1966: 615).

¹¹⁹ Од исте основе је тур. *dalmak* који се као балкански турцизам налази у *далдише* „занесе се у послу, удуби се у мисли; ода се (чему), посвети се“ (Чемерикић).

237; Skok I: 472), и у призренском говору еволуирала у значење „ћудљив, поган човек“ (Чемерикић).¹²⁰ Поред семе која имплицира честе промене расположења ’ћудљив’, лексема *μ’енабеӣ* садржи и допунску сему ’поган’, која потенцира импулсивност, склоност свађи. Другом значењском компонентом реч тежи периферији ове лексичко-семантичке групе, граничећи се са лексичким скупом чији су елементи обједињени хиперсемом ’плаховита особа’.

I. 2. ЛСГ именица са хиперсемом ’плаховита особа’

I. 2. Концепт плаховитог човека лексикализован је номинационим јединицама подељеним у два микрореда према семи пола.

I. 2. а. Плаховит, прек мушкарац именује се лексемама *намч’ор*, *најендек*, *нал’еӣ*, *нал’еӣник*, *нурсуз*, *сёрсем*, *бел’ац’ија*, *дел’иканл’ија*, *зорл’ија*, *кабадаија*, *најасник*, *огењ*, *свёр*, *шебек*, које граде синонимски ред без јасно опредељене дијалекатске доминанте.

Намч’ор се родија.

Тога најендека л’и си наша да шӣи б’уде др’усӣо.

С шӣога нал’еӣта не се вач’ај.

Осӣај га, бога шӣи, шӣому бел’аји’ије, мало му вал’а ња да шӣи извади бел’ају.

С шӣога дел’иканл’ију Пеӣруша не се њоч’нувај, със њега на крај не м’ож да искоч’иш. – Дел’иканл’ија њскоч’и шӣај Ц’ека Младенов.

Кабадаија беше бија шӣај Јован Фанда.

Несъм знала шӣио најасник је ац’а-Ц’оц’ин Васил’. – Од њега њо најасника ч’овека у век несъм видеја.

С’к за с’к, ос’ијај га, не му њриоди, млого се разл’ушӣија, огењ је.

Он неје ч’овек, свёр је.

А, шӣи, шебеку једьн.

Чланови микрореда са хиперсемом ’плаховита особа’ и интегрално-диференцијалном семом ’особа мушког пола’ стоје у синонимском парадигматском односу и квалификују особу колеричког типа темперамента. Апсолутни синонимски пар чине лексеме *намч’ор* и *најендек*, јер је у Чемерикићевом речнику јединица *најендек* дефинисана синонимом *намч’ор*, а значење ове речи у призренском говору интерпретирано је семом „прек, набусит човек“ (Чемерикић). Турцизму *намч’ор* (тур. дијал. *patçor*, поред

¹²⁰ У македонском језику *џенабеӣ* је „несреќен, колнат, проклет човек“ (ДРМЈ). У родопским дијалектима јавља се у лику *џенабеӣшин* и значи „непослушен човек којто прави бели“ (РРД). Лексема *џенабеӣ* веома је активна у дијалекатском лексичком систему, са значењима „намћор“ (Митровић1992: 434), „љут, напрасит, зао човек“ (Јовановић 2004: 679), „свађалица, напрасит човек“ (Златановић1998: 468), „свадљивац, незгодна особа“ (Стојановић 2010: 1035).

nankör) семантички парира реч нејасне етимологије, распрострањена и у осталим говорима призренско-тимочке зоне.¹²¹ Из турског језика преузета лексема *нал'еџи* (тур. *nalet*) и од ње домаћом творбом настала дублетна форма *нал'еџиник* остварују апсолутну синонимију у српском призренском говору са турском именицом *нурсуз* (тур. *nursuz*) „човек непријатне, незгодне нарави“ (Чемерикић). Творбеним формантом *-ник*, према *џрокл'еџиник*, настао је облик *нал'еџиник*, којим се интензивира сема негативне експресије.¹²² Семски комплекс лексеме *дел'иканл'ија* идентификује млађу мушку особу плаховите нарави, односно узбуркане, вреле крви (тур. дијал. *delikanli*, сложеница од *deli* „луд, силовит“ и *kan* „крв“ + суф. *-li*). Дистинктивна црта ’младић’ ову номинациону јединицу диференцира од значења другог турцизма у српском говору Призрена, лексема *зорл'ија* (тур. дијал. *zorli / zorlu*) „бесан, силовит човек“, али се имплицитном конотативном семом, садржаном у етимолошком значењу, приближава словенској метафори *огењ* „бесан, разјарен човек“. Овом значењу је блиско, такође метафорично, значење лексеме *свер* „необуздан, нагао човек“, настало развијањем и семантичким варирањем компоненте ’диваљ’ из примарне семантичке реализације. Већим делом семске структуре поклапају се значења лексема *кабадаџија* и *наџасник*. Овим синонимским паром номинује се особа која се насилно и грубо понаша према коме. Турска реч (тур. *kabadayi*) сложена је од две компоненте (тур. *kaba* + *dayi*), које секундарним, метафорички модификованим семантичким реализацијама („прост, неотесан, груб“ + „јунак, херој“, Škaljić 1966: 376, 204) учествују у обликовању значењске структуре композита. Глаголом је мотивисан домаћи дериват *наџасник*, образован суфиксом *-(н)ик*, који пејоративно својство поприма везивањем за основу. Особа чија се плаховитост испољава кроз вербални сукоб са ким, увек спремна на свађу, означена је лексемом турског порекла *серсем* (тур. *serset*). Секундарним значењем „свађалица, кавгаџија“ парира јој именица *бел'аџија*. Полисемантичка структура лексеме *бел'аја* (тур. *belâ*) условила је разгранато деривационо гнездо, а продуктивност семе ’расправа, свађа’ огледа се у извођењу назива за особе склоне свађи. Именовање мушке особе остварено је турским наставком *-и'ија*, који је, иначе, нископродуктиван у семантичкој категорији именовања мушке особе са доминантном психичком особином у стандарду

¹²¹ *Наџендек* и *намџор* семантички су изједначени и у *Лужничком речнику* (Манић 1997: 53). У осталим речницима ове дијалекатске области *наџендек* је забележен у придевском: „мрзовољан“ (Митровић 1992: 235) и прилошком значењу: „онако како не ваља, наопако“ (Жугић 2005: 219), „наопако“ (Стојановић 2010: 509). Углавном се јавља од ове речи изведени глагол *наџендуши се* у значењу „наљути се“ (Живковић 1987: 94; Митровић 1992: 235; Жугић 2005: 219; Динић 2008: 457; Стојановић 2010: 509).

¹²² Теоријско упориште за овакву тврдњу налазимо код Скока, који наводи да *налеџи* потиче од арапског *lanet*, односно арап. *lanet alahh* „od boga proklet, koji je lišen božje milosti“ (Skok II: 500).

(Радић 2001: 19), па и у дијалекту, где је експресивно обојен (Жугић 2010: 230). У српском говору Призрена показује високу фреквентност у процесу деривације именица са значењем носиоца особине.

I. 2. б. Семантичко језгро другог лексичког скупа сачињавају семе 'плаховита особа' и 'особа женског пола'. Синонимски ред формирају номинационе јединице *нурсуска*, *серсем*, *бел'ац'ика*, *гадница*, *гадул'а*, *најасница*, *горойадница**.

Със ѿуј нурсуску не се збори.

Не л'и гу знати штио бел'ац'ика је стирина ми поадница?

Гадница жена беше била, е вуци гу на ѿуи. – Онџи језиике, онџи гаднице Пәне, нога ноге не мисл'и добро.

Онџи оаднице, онџи гадул'е да богда усѿа да гу се обрнеф на ѿило штио ми извади л'уѿину със брач'у.

Лодва съм се одбранила од ѿџи најаснице Чукалке.

Мори, горойадница горойадна, не дѿрај дѿте (Реметић 1996: 145).

Према именицама мушког рода, од турског облика *нурсуз* суфиксом *-ка* обликована је номинација за жену незгодне нарави *нарсуска*. Четири лексеме из ове подгрупе имају скоро идентичан семски састав, којим доминира компонента 'свађалица'. То су *бел'ац'ика*, *гадница*, *гадул'а* и *серсем*. Све означавају пргаву, свадљиву женску особу. Лексема *серсем* нема обличких ознака за детерминацију рода, док су остали чланови овог синонимског низа настали суфиксалном творбом. *Бел'ац'ика* је женски опозит именици мушког рода *бел'ац'ија*. Од придевске основе изведени су истокоренски пејоративи *гадница* и *гадул'а* са значењем „безобразна, свадљива жена“ (Чемерикић). Виши степен експресивности и пејоративности осећа се код деривата са творбеним формантом *-ул'а*, који се углавном везује за пејоративне основе и стога се може сматрати пејоративним суфиксом, док продуктивни суфикс *-ка* пејоративно обележје поприма у контакту са пејоративном творбеном основом (Жугић 2009: 99). Женска особа склона грубом, насилном понашању квалификује се именичким експресивима *најасница* и *горойадница*. Обе именице су глаголског порекла и представљају трећестепене деривате с придевском творбеном основом. Семантички садржај мотивних придева (*најасан*, *горойадан*) наставком *-ица* приписује се особи женског пола као референту. Наведена именованја за женска лица у семској структури садрже потенцијалну сему негативне субјективне оцене.

I. 3. ЛСГ именица са хиперсемом 'несташна, немирна особа'

I. 3. Корпус именица мушког и женског рода са хиперсемом 'несташна, немирна особа' распоредили смо у две подгрупе, чији елементи граде анто-

нимске парадигматске односе засноване на дистинктивном обележју 'мушко' / 'женско'.

I. 3. a. Подгрупа именичких лексема са интегралном семом 'несташна, немирна особа' и диференцијалном 'особа мушког пола' обухвата семантичке еквиваленте *бесник*, *аџајник*, *бел'ајник*, *бел'ац'ија*, *џалавац*, *џалавко*, *небиџник*, *небиџко*, *јужник*, *џуџарак*, *џуџаракл'ија*, *лајер*, *неврџикуч'а*, *неврџикуч'а*, *анџикрис*, *наџемник*, *враг*, *врагош*, *џ'авол*, *оџанч'џр*, *несџреч'а*.

Смири се јениџи, море беснику. – Да избџијеш џога бесника Ц'џу зе не мџже више да се џрџи.

Море, аџајнику, ч'е ме заџамџиши, само док џе уфџџим. – Онај дајка Васил'ов аџајник Бџда исџруја бунар.

Море, џи бел'ајнику, јџеџи л'и си уч'инија никџу бел'ају џио џе избила мџи? – Шџо бел'ајника унџа џма, ч'увај бџже.

Бел'ац'ија бел'ајни. – Тџму бел'ац'ије Бџшке џеза-Анџ'уџиному ниџио не давај у руке, ја ч'е исџрује, ја ч'е искрџи. – Кол'џно је, џа и џно бел'аји'ија.

Не биднаја нане, море небиџнику, кџд си џакав.

А, море небиџко, сал ако не ми доџ'еш у руке!

Море, јужнику, смири се, зе ч'е џе избџјем!

Лајер, нигде мџџо да сџвије.

Сџк сџм узџла лич'нога мџжа, недомач'ина, неврџикуч'у.

Викаџе родила сина, не, мџри, анџикриса родила џна.

Тај ац'а-Ц'џи'ин наџемник Васил' ми искрџи џ'ам. – Ёма два сина, два наџемника. – А џи, наџемнику, само да џе дофџџим!

Шџо враг деџе је џџј Боџкино унџ'е. – А, море врагу, сал ако џе уфџџим! – Деџа, врагџви, мџч'аф камџе на ч'арамиде. – Теза-Мџрина снаа је гол'ем враг. – Враг жџена бџше, бџг да гу џрџџи.

Тај врагош Ц'џи'инич'ин ми искрџи џесџиич'е. – Да ми је да уфџџим џџога врагџша џио ми обраја шеч'ерач'у.

А џио џ'авол је џџј Ц'џи'инич'ино деџе! – Море, џ'аволу, сџди мџдро зе ч'е џе избџјем. – Деџа, џ'авол'и, мџч'еф се сџс камџе на џџога ч'уц'у Ч'ор-Зџфу.

Море џи, оџанч'џру, сџди мџдро зе ч'е џе избџјем.

Шџо несџреч'у сина џма, бџг да ч'ува. – Син му је гол'џма несџреч'а.

Потпуни семантички и експресивни еквиваленти у овом лексичком скупу су лексичке јединице *бесник*, *џалавац*, *џалавко*, *јужник*, *анџикрис*, *наџемник*, *враг*, *џ'авол*, *оџанч'џр*. Њиховим семским саставом доминирају семе 'немиран' и 'несташан', а од осталих чланова групе диференцира их дистинктивна црта 'дете'. У Чемериџиџевим семантичким интерпретацијама ова компонента значења је експлицирана. Синонимски ред издвојених атрибу-

тивних именица означава немирно, несташно, живахно, непослушно мушко дете.¹²³ Неутрални наставак *-(н)ик* експресивну вредност поприма од творбених основа (придевске и именичких) у примерима *бесник*, *јужник* и *наџемник*. Степен пејоративности је ублажен чињеницом да се њима денотира дете, јер су у том узрасту овакви облици понашања очекивани. Овим лексемама референт се пре прекорева због лошег владања, него негативно оцењује. Облик *бесник* је транспарентан и на деривационом и на семантичком плану. Дериват *јужник* непознат је осталим говорима Косова и Метохије и југоистоку Србије. Деминутивно значење „немирко, несташко“, које ова реч има у Призрену, развило се метафоризацијом и представља трансформационо-семантичку паралелу лексеми *коноџ'ар*.¹²⁴ У основи лексеми *наџемник* је балканска реч црквеног порекла *анаџема*, овде са аферезом. У контакту са формантом *-ник* преобликује значење, па је у речничкој грађи фигуративно маркирана. Из црквене терминологије преузете су лексеми *аниџкрис* и *џ'авол*, чије је примарно значење метафорички трансформисано. Са лексемом *џ'авол* семантички се укрстила словенска реч *враг*. Натприродна бића у функцији су индуктора семантичке деривације које денотирају човека по психичким својствима, односно према нарави. Суфиксима *-ац* и *-ко* од придева *џалав* изведене су именице *џалавац* и *џалавко* за означавање носиоца особине изражене мотивном речју, која на косовско-метохијском ареалу значи „несташан, немиран, пргав“ (Чемерикић), „пргав, несмотрен, брзоплет“ (Елезовић II: 53; Skok II: 592).¹²⁵ Иако је значење лексеми *џалавко* упутницом усмерено на једнозначну лексикографску одредницу *џалавац* „несташко, немирко“ (Чемерикић), облик са наставком *-ко* има већу експресивну вредност, израженију нијансу деминуције и блажи афективни призвук. Иако се везује за придев са негативно конотираним семантичким садржајем, суфикс *-ко* својом, првентсвено деминутивном, природом ублажава укупан тон изведенице, који је пре благонаклон него пејоративан. Метафоричко значење има именичка јединица *оџанч'вр*, које се развило продуктивношћу неке од потенцијалних сема примарне семантичке реализације „занатлија који прави

¹²³ Дете као референт наведених психичких особина у Призрену се номинује и деминутивним именицама типа *беснич'е*, *аџајнич'е*, *наџемнич'е*, *бел'ајнич'е*, *небиџнич'е*, које овом приликом не узимамо у разматрање.

¹²⁴ Јединицу *коноџ'ар* сврстали смо у четврту ЛСГ на основу лексикографског описа значења, односно доминантне значењске компоненте, али морамо напоменути да је граница међу члановима треће и четврте групе веома танка. Концепт несташне особе у неким сегментима се поклапа са концептом враголасте особе. Критеријум за поделу је граница друштвено прихватљивог модела понашања, односно степен субјективне оцене.

¹²⁵ Иако *џалав* личи на наш придев, семантички и фонетски се слаже са новогрчком *παλαβός* „луд, сулуд“ (Skok II: 592). Са значењем какво има у призренском говору налази се још у македонском (*џалави* „1. немирен, буен, бесен; 2. луд, безумен“, РМЈ) и бугарском језику (*џалав* „игрив, буен, немирен“, РБЕ).

опанке“ (могуће ’брз’, ’окретан, ’вешт’, ’хитар’), јер веза између основног и метафоричког значења свакако има локални карактер, с обзиром на то да је значење „несташко, немирко“ непознато осталим народним говорима.

Семантички су комплексније именице *аџајник*, *бел’ајник*, *бел’аџ’ија* и *врагош*, дефинисане семемом „дете које чини штету“ (Чемерикић), при чему су семе ’немиран’, ’несташан’ имплициране у самом садржају. Продуктивним творбеним формантом *-ник* од турских именичких основа настали су *аџајник* (*аџаја* „штета, несрећа“ > тур. *hata*) и *бел’ајник* (*бел’аја* „несрећа, беда, зло“ > тур. *belâ*). Домаћа је творба облик *бел’аџ’ија*, од исте основе као и *бел’ајник*, са којим је у синонимској корелацији. У односу детерминације са осталим члановима је изведеница *врагош*, мотивисана секундарном семантиком лексеме *враг* у овом говору. Формално обележје, суфикс *-ош*, и семантичка компонента негативне оцене умањују степен синонимности међу релативним синонимским паром *враг* и *врагош*.

У ову семантичку категорију сврстали смо и именице *небиџник*, *небиџико*, *џуџарак*, *џуџаракл’ија*, *лајер*, *неврџикуч’а*, *несврџикуч’а*, *несџреч’а*, које Чемерикић дефинише синонимима „мангуп, скитница“. Семски комплекс лексеме *мангуй* садржи сему ’скитница’ (према РМС), која се може раставити на компоненте ’особа’, ’лутати’, ’стално’. Испоставило се да је ова сема веома продуктивна у дијалекту, па је доминантна у семском саставу *nomina attributiva* за именовање особа које „немају мира“. Префиксално-суфиксалним начином творбе настали су облици глаголског порекла *небиџник* и *небиџико*, највероватније мотивисани клетвом *не биднаја...* и импликационом семом која је условила значење деривата (клетви претходи неки непримерени облик понашања особе којој је упућена, у овом случају скитање без дозволе старијих или какав несташлук). Пејоративним сложеницама *неврџикуч’а* и *несврџикуч’а* номинује се особа која не мари за дом, која воли да скита. Мотиватор значења је глагол *врџи* (прасл. **vǫrteti, vǫrtjǫ*), у дијалекатском значењу „задржава на једном месту“, односно његов перфективни облик *сврџи*, са реакцијском допуном *куч’а* у функцији конкретизатора (*не може да сврџи у куч’у*). Одричним обликом особа се детерминише као носилац негативне особине. Онај који нема мира номинује се истокоренским турцизмима *џуџарак* и *џуџаракл’ија* (тур. и дијал. *tutarak* „епилепсија“, герундиј од *tutmak* „држати, ухватити, добити болест“ (Петровић 2012: 284)). Значење регистровано у Елезовићевом речнику „који се никако не смири, који једнако иде као бесомучан“ (Елезовић II: 352) оправдава место ових лексема у реду са синонимима интегрисаним семом ’скитница’. Особа која стално скита означава се и пејоративном лексемом *лајер*. У оваквом облику и значењу реч егзистира на подручју Косова и Метохије (Елезовић II: 526;

Букумирић 2012: 298), али нам њено етимолошко значење није познато.¹²⁶ Пејоративно је конотирана и метафора *неси́реч'а*, која се секундарним семантичким садржајем односи на мангупа, скитницу. Метафоричко значење мотивисано је облицима понашања који потенцијално изазивају невољу, недаћу.

1. 3. б. Именице са хиперсемом 'несташна, немирна особа' и диференцијалним знаком 'женски пол' формирају синонимски ред: *бесну́л'а*, *маниџу́л'а*, *џалави́ца*, *џалају́рка*, *брл'иви́ца*, *бел'ајни́ца*, *наџемни́ца*, *небиџи́ница*, *сил'ивисџира* / *џил'ивисџира*, *шал'а́фа*, *а́нџикрис*, *џ'авол'и́ца*.

Шџо́ си џа џи́и, мо́ри бесну́л'о, џа́ко узбесне́ла? – У́дри гу две-џи́ри за врајни́це џе́јзи бесну́л'е, џа ч'е се сми́ри.

Шџо́ си узбесне́ла, мо́ри маниџу́л'о? – Те́јзи маниџу́л'е л'и збо́риши?

Оџва́рај о́ч'и и гле́дај како рабо́џаши, џалави́цо. – Не́ л'и гу зна́ши шџо џалави́ца је о́на.

У́зе џу́ј џалају́рку џе се укња́ч'и. – То́ј млаџ'е́о девојч'е гу је је́на џалају́рка шџо гу не́ма. – Вра́г џи џу́ј џалају́рку изе́ја.

А шџо́ рабо́џу ч'е́каши од џе́јзи брл'иви́це? – Ч'у́џи ба́рем џи́и, брл'иви́цо брл'и́ва.

Те́јзи бел'ајни́це Са́нде л'и на́џ'е да да́деш? – Бел'ајни́ца на ма́џер. – А, џи́и, мо́ри бел'ајни́цо, ч'е ме уџа́мџиши!

Ку́ч'у ни ра́сџури џа́ј наџемни́ца џоџади́ја. – Сми́ри се, мо́ри наџемни́цо, зе ч'е џе изби́јем, бо́га ми.

Та́ј небиџи́ница мајкџна Та́ч'е.

Пра́и се сил'ивисџира.

То́ј л'и је же́на џа́ј њего́ва шал'а́фа.

Девојка гу је жи́в а́нџикрис.

Шџо џ'авол'и́ца је о́на!

Пејоративним суфиксом *-ул'а*, од придевских основа, изведени су експресиви *бесну́л'а* и *маниџу́л'а*. Семантички еквиваленти су им именице на *-ица*: *брл'иви́ца*, *џалави́ца*, *наџемни́ца*, *бел'ајни́ца* и *небиџи́ница*. Анализирани примери показују да је у категорији женских лица најпродуктивнији суфикс *-ица*, чија је примарна функција моциона, а пејоративни карактер поприма у додиру са пејоративном творбеном основом. Метафоризацијом су обликована значења лексема *а́нџикрис* и *џ'авол'и́ца*. Према *наџемник* и *небиџи́ник* настали су облици за женски род *наџемни́ца* и *небиџи́ница*. Јединица *џ'авол'и́ца* метафоричком семантиком нагиње периферији ове лексичко-семантичке групе и приближава се лексичком скупу којим се номинује вра-

¹²⁶ У осталим говорима призренско-тимочке зоне јавља се у морфолошким ликовима *љаџа*, *љаџша*, *љаџча*, са изразито пејоративном семантиком „неугледан човек“ (Митровић 1992: 203; Жугић 2005: 185). У македонском језику облик *лаџе* погрдан је назив за момка (ДРМЈ).

голаста особа. Интегрално-диференцијална сема 'каћиперка' присутна је у лексемама *сил'ивисџира* / *цил'ивисџира* и *шал'афа*. Немирни дух, склоност несташлукима и скитању негативно су оцењени и лексикализовани пејоративима за женска лица, јер у већој мери изражене ове особине темперамента не приличе женској особи.

I. 4. ЛСГ именица са хиперсемом 'враголаста особа'

I. 4. Значењске компоненте 'враголаст' и 'духовит' у семантичкој структури једног броја *nomina attributiva* условиле су формирање посебне лексичко-семантичке групе именица, која се, према семи пола, грана у две антонимске подгрупе.

I. 4. а. Враголаста и духовита мушка особа номинује се релативним синонимима *обесеник*, *жел'езник*, *коноџч'ар*, *ч'ајкун* / *ч'ајкџн*, *шалџ'ија*, *зџвзек*, *мајџаџч'ија*, *маскарџ'ија*, *сојџарија* *меракл'ија*, *џ'умбусч'ија* / *џ'умбусџ'ија*, са дијалекатским доминантима *обесеник* и *шалџ'ија*.

Шџо обесеник је џај џвој Драги. – Море обесенику, сџди мџдро зе ч'е џе избџјем. – Од џога Шурџинога обесеника л'и си џој науч'ија?

Шџо жел'езника сина џма, бџг да ч'џва! – Море, жел'езнику, смџри се зе ч'е џе избџјем.

Шџо гу је син коноџч'ар ч'и ч'џвај бџже. – Море, џи коноџч'ару, сџди мџдро зе ч'е џе избџјем.

Сџс џога ч'ајкуна л'и си наџа да се дрџџиш? – Чајкџн деџе ми је.

Гџл'ем шалџ'ија је џн.

Зџвзек бџше џај наџ даја.

Од Л'џбе дрвара џџ мајџаџч'ију ч'овека неџъм видеја.

Е, џџџџасмо смејач'и се сџс џога маскарџ'ију Л'џбу Дрварџвога.

Од џџга џџ меракл'ију ч'овека неч'е наџ'еш.

Лексичким јединицама *обесеник* и *шалџ'ија* дефинисана су значења осталих чланова ове групе. Семантичка компонента 'враголаст' доминира у значењској структури јединица *обесеник*, *коноџч'ар*, *жел'езник* и *ч'ајкун* / *ч'ајкџн*. *Обесеник* је девербативна именица са наставком *-ик* (дијалекатски еквивалент стандардном *-јак*) и може се сматрати творбено-семантичким дериватом, који је као *nomina attributiva* остварен у метафоричкој реализацији, која постаје основна у призренском говору.¹²⁷ Основно значење лексеме *коноџч'ар* потпуно је потиснуто конотативним садржајем, и у Призрену се ова лексема употребљава само у значењу „обешењак, спадало“.¹²⁸ Метафором је индуковано значење лексеме *жел'езник*, развијено од покрајинског

¹²⁷ Фигуративно значење речи *обешеник* Елезовић даје описно: „који је по својим поступцима заслужио вешала“ (Елезовић II: 3).

¹²⁸ Елезовић, такође, бележи значење „обешењак, спадало“ као основно. Занатлија који израђује конопце на Косову и Метохији назива се *ужар* (Елезовић I: 309).

номинационих јединица није транспарентно, али се на семантичком плану експресивна компонента потенцијално назире и спада у тип контекстуалних сема. Знатно бројнији инвентар лексема за номинацију враголасте мушке особе показује да социјум обешечаство као пожељну особину приписује мушком делу популације, а да је шеретско понашање жена и девојака допуштено и прихватљиво искључиво у затвореним и интимним круговима, и то унутар породице или у женском друштву.

I. 5. ЛСГ именица са хиперсемом 'брбљива особа'

I. 5. Темперамент се испољава и преко начина говорења. Према колективној представи брбљивост је особина својствена женским особама, што се у оквиру ове лексичко-семантичке категорије испољава несразмерним односом лексикализованих јединица мушког и женског рода. У Чемерикићевом речнику од укупно једанаест лексема са хиперсемом 'брбљива особа', шест је женског, четири су мушког рода и једна је двородна именица. Притом, блага семантичка диференцијација постоји. У семском комплексу већег броја семема којима се дефинише брбљива женска особа, експлициран је квантификатор 'много' уз глагол 'прича', док је код *nomina attributiva* мушког рода акценат на садржају говорења. С обзиром на сему пола, јединице ове ЛСГ формирају две подгрупе.

I. 5. а. Лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом 'брбљива особа' и диференцијалном семом 'мушки пол' обухвата јединице *брл'а*, *зборл'ивац** (СДА), *жуґавац*, *оїадник*, *горореч'ник*.

Пушїи га нека збџри, знџи да је брл'а.

Тџ жуґавац Шџурдин.

Шїџ ме не оїадаш їи, оїаднику ни јџдџн?

Дџ, мџре горореч'нику, заївџри јемїџїи їџџ ївџџе їџгане џсїа. – Тџга горореч'ника џдри їреко џсїа да му дџџ'е їџмеї.

Деривативним супстантивима *брл'а* и *зборл'ивац* идентификује се мушка особа која много и свашта прича. Девербативна именица *брл'а* ономатопејског је порекла. Другостепени дериват *зборл'ивац* има сложену творбену структуру. Семантички садржај ове атрибутивне именице заснива се на појмовној вредности мотивног придева. Сема нижег ранга 'оговара' нијансира значење експресива *жуґавац* и *оїадник*. Од пејоративне придевске основе и неутралног творбеног форманта *-ац* изведена је номинација за брбљивца који непрестано клевета, оговара *жуґавац*.¹²⁹ Са њим је у синонимској корелацији девербативни пејоратив *оїадник*, мотивисан гла-

¹²⁹ Исто значење Букумирић региструје у говору северне Метохије за лексему *жуґа* (Букумирић 2012: 157). Од ономатопеје (узвик за терање и вабљење гусака) развио се на косовско-метохијском ареалу глагол *жуґаїи* са значењем „приговарати, наговарати, убеђевита“ (Елезовић I: 182; Skok III: 686), „дуго и безразложно причати, гњавити“ (Букумирић 2012: 157).

вама поприма пејоративни карактер и гради именице изразито негативне субјективне оцене.

I. 6. ЛСГ придева са хиперсемом 'чудан'

I. 6. Лексичко-семантичка група придева са хиперсемом 'чудан' обухвата три лексичке јединице којима се обележава особа коју друштво перципира као неприлагођену, која се понаша другачије од осталих, која се по нечему разликује од других. Придевске лексеме којима се описује особа која изазива чуђење осталог дела колектива су семантички еквиваленти *ац'аиџ*, *ич'меџ* и *џуаф*.

Ў, море ч'овеку, шџо си џа и џи ац'аиџ. – Беше ац'аиџ, ама свк се џо ац'аиџ уч'инџа. – И наша џоџадиџа бџла ац'аиџ жсена.

Ич'меџ ч'овек беше, бог да га џросџи.

Ў, море ч'овеку, шџо џуаф си џа и џи, ка да не знаш шџо је младос. – Туаф жсена беше и џај Цаја џоџадиџа, бог да гу џросџи.

Значење турских придева *ац'аиџ* (тур. *асаџр*), *ич'меџ* (тур. *hikmet*) и *џуаф* (тур. *tuhaf*) у српском призренском говору Чемерикић интерпретира семемом „чудан, чудноват“. Турцизми имају идентичну семантичку и употребну вредност и служе за квалификацију особа које се начином понашања не уклапају у прототипичан сценарио, који живе „мимо света“. Колективна свест детектује необичан животни стил који јој је недокучив, тајанствен, недовољно јасан, а људе који се неочекивано понашају етикетира као особењаке и чудеке.

I. 7. ЛСГ именица са хиперсемом 'брза, непромишљена особа'

I. 7. Карактеристичне црте темперамента су брзина и снага реаговања (Нртјиса 2003: 280). Особа која брзо, пренагљено реагује и без размишљања доноси одлуке у призренском идиому квалификује се номинационим јединицама које се у зависности од семе пола гранају у две подгрупе.

I. 7. а. Именице са хиперсемом 'брза, непромишљена особа' и диференцијалном семом 'особа мушког пола' су семантички еквиваленти *безглавник*, *немисл'еник*, *немисл'енко* и *красник*.

Тога безглавника л'и си џраџила да џе џослуша? – Шџо ч'инџи џој, џи безглавнику безглави?

Де, море немисл'енику немисл'ени.

Семантичка дефиниција ових лексема сведена је на доминантну сему 'непромишљен', која имплицира компоненте 'несмотрен', 'пренагљен', 'брзоплет'. Са творбеног аспекта, у три случаја ради се о префиксално-суфиксалним сложеницама и једном деривату. Метафоризацијом је трансформисано значење композита *безглавник*, са одричним префиксалним чланом који суге-

рише одсуство појмовне вредности изражене другим делом, која из физичке прелази у психичку сферу човековог бића, изражене именицом *глава*, односно њеним пренесеним значењем. Суфиксацијом се сигнификује мушка особа као референт психичке особине лексикализоване слагањем. Истим поступком, али без конотативне компоненте, настале су једнокоренске сложенице *немисленик* и *немисленко* од глаголске основе, префикса са одричном семантиком и синонимским наставцима за означавање носиоца особине мушког рода. Деривацијом је добијена именица *красник*, од придевске основе и суфикса *-ик*, са иронично преобликованим значењем мотивне речи. Колерици и сангвиници, као типови темперамента којима су својствени овакви облици понашања негативно су вредновани од стране колектива. То се језички манифестује експресивном, односно пејоративном нијансом у значењу.

I. 7. б. Ополитни лексички скуп са истом хиперсемом окупља именице женског рода *безглавница* и *немисл'еница*.

Рабоџа, ама све најојаче, ка никоја безглавница. – А ти, безглавнице безглава, ч'екај само док ти уфајим.

Немисл'еница је она, ч'е испирује рабоју.

Семска организација синонимског пара садржи исте значењске компоненте као паралелни облици мушког рода, осим дистинктивне ознаке пола.

I. 8. ЛСГ придева са хиперсемом 'окретан, сналажљив'

I. 8. Сангвиничке црте темперамента препознајемо међу придевским лексемама којима се описује окретна, брза, хитра, отворена, сналажљива, вешта, разборита особа. Лексичко-семантичка група придева са хиперсемом 'окретан, сналажљив' интегрише језичке јединице *окреџан*, *оџресан*, *лџк*, *ач'џк*, *ч'џскин*, *мисл'ен*, са доминантом *окреџан*, којом су дефинисани остали чланови синонимског реда.

Од Јована Маце њо окреџинога неч'е нај'еџе. – Окреџино џскоч'и џџој девојч'е.¹³⁰

Оџресна џскоч'и џџај Роџа Грџина. – Браџи му је њо оџресан.

Лџк ч'џвек, за све је џрџај.

Девојч'е гу, млого гу је ач'џк. – Шџио ач'џк момч'е џскоч'и онај Тоџил'ов џџџкун.

Ч'џскин џџи је џвој деџе.

Мисл'џну џжену узџа.

Придеви *окреџан* и *оџресан* удаљавају се од етимолошког значења глагола од којих су настали и у овом говору атрибутивно се приписују енергичној, жустрој, предузимљивој, сналажљивој особи. У семантичкој

¹³⁰ Према усменој сугестији проф. Младеновића, могуће да је придев *окреџан* нанос из књижевног језика.

корелацији са њима је метафоричка јединица *љк*, која се односи на онога који са лакоћом обавља послове, који је брз и вешт. Синонимски ред обогаћен је придевима преузетим из турског језика *ач'џк* (тур. *açık*) и *ч'ескин* (тур. *keskin*). Придевска лексема *ач'џк* овој лексичко-семантичкој групи припада само делом своје семантичке структуре и то оним који реализује значење из сфере психичких особина. Основна семантичка реализација односи се на домен боја, а у једној од секундарних реализација придев *ач'џк* означава отворену, окретну, разбориту особу. Индеклинабилни придев *ч'ескин* фигурира секундарним етимолошким значењем, које у призренском говору постаје примарно „вредан, хитар, брз“ (Чемерикић).¹³¹ Облик партиципа *мисл'ен* користи се за квалификовање разборите, промишљене особе, тако да фигурира на периферији ове лексичко-семантичке групе.

I. 9. ЛСГ именица са хиперсемом 'окретна, сналажљива особа'

I. 9. Лексичко-семантичкој групи именица са хиперсемом 'окретна, сналажљива особа' припадају елементи који граде парадигматски однос синонимије *сунсиџа*, *јагул'а*, *џел'иван*.

Шџо јџна сунсиџа гу је џој сџарџо девојч'е

Нџч'е му бидне ниџџо, јагул'а је он, ч'е измрда.

Е, не мџже џако, за џуј рабџу ја сџм џо џел'иван оџи џџбе.

Дистинкција по полу присутна је само у првом примеру, док су преостале две лексеме двореферентне. Лексеми *сунсиџа*, чије етимолошко значење са синхронијског становишта не можемо прецизно утврдити, одговара семема „бистра, довитљива, окретна женска особа“.¹³² С људском референцијом јављају се атрибутивне именице *јагул'а* и *џел'иван*, које секундарном семантиком квалификују сналажљиву, окретну особу. Семантичка трансформација заснована је на продуктивној значењској компоненти садржаној у примарној семантичкој реализацији. У примеру *јагул'а* метафорички пренос индукован је семом покретљивости речне рибе, начином њеног кретања, односно семом вештине циркуског артисте у другом случају. Чланови овог лексичког скупа експресивно су нијансирани и позитивно конотирани.

I. 10. ЛСГ именица са хиперсемом 'трома особа'

I. 10. Флегматичном типу темперамента припадају особе које споро и слабо реагују, а које су означене дијалектицима *џуџуница* и *вљч'а*.

¹³¹ Овако је на ширем подручју косовско-метохијског ареала (Елезовић II: 362; Букумирић 2012: 625).

¹³² Могућа је претпоставка да се ради о називу преузетом из турске ботаничке терминологије (тур. *zengebil*) за зачинску биљку ђумбир. У том случају реч је о семантичкој деривацији, односно замени фитоморфне архисеме антропоморфном.

Однеси овејзи ѿуѿуниѿе, мрзи гу да се дигне.

Мрзи га, влач'у, и шио се родија. – Развуч'ена влач'а је она, е врак гу годиње изеја.

Денотативни семантички садржај „трома, безвољна особа“ и конотативне значењске компоненте упућују на закључак да су носиоци карактеристика флегматичног темперамента негативно оцењени и да нису нарочито занимљиви призренској језичкој личности. Значење лексеме *ѿуѿуниѿа*, настале од именице *ѿуѿун*, мотивисано је смиреношћу онога који пуши и ужива у дувану. Глаголску основу има лексема *влач'а*, а њена секундарна метафоричка семантика, којом упливава у сферу психичке карактеризације човека, почива на семи начина вршења радње, односно на асоцијативној вези између влачења вуне и успорених покрета троме особе.

I. 11. ЛСГ придева са хиперсемом 'умиљат'

I. 11. У лексичко-семантичку групу придева са хиперсемом 'умиљат' интегрисане су лексеме *мија*, *милоѕиив*, *благоѕиив* и *кроїак*.

Млого је мија Сандин младожења. – И сенка гу је мила ѿејзи девојке.

Зеїи гу је врло милоѕиив. – Сиареја је ѿо милоѕиива зе млац'еја.

Оїац му, бог да га ѿроѕии, бија млого благоѕиив. – Тај млац'еја алка-Цавина снаа ѿо благоѕиива зе ѿај сиареја.

Млого је кроїка ѿај девојч'ица. – Кроїак ч'овек беше.

Категоријалну вредност лексема одређује дијагностичка (заједничка) компонента 'умиљат', која је надређена семама нижег ранга 'мио', 'љубак', 'пријатан', 'благ'. Прост је придев *мија*, *милоѕиив* и *благоѕиив* су другостепени деривати са именичком творбеном основном и суфиксом *-ив*.¹³³ Једнозначењска је реч *кроїак* „благ, миран, племенит“. Особине изражене овим придевским лексемама позитивно су вредноване, тако да синоними и кохипоними *мија*, *милоѕиив*, *благоѕиив* и *кроїак* садрже сему позитивне субјективне оцене.

I. 12. ЛСГ придева са хиперсемама 'осећајан / безосећајан'

I. 12. Придевске лексеме које припадају семантичкој категорији емоционалности успостављају антонимску релацију на основу квалитативности семантичког садржаја. Заједничко обележје им је то што кореспондирају са концептуалним вредностима које припадају домену емоција, али заједничко

¹³³ „Придеви на *-ив* у свом семантичком садржају немају компоненту фреквентног, лаког, брзог испољавања особине коју означавају, већ они просто значе опскрбљеност особином“ (Драгићевић 2001: 104).

опште својство развијају у два опозитна пола, позитиван и негативан. Особа способна да осећа и да изражава осећања, која је осетљива за друге, позитивно је вреднована од стране колектива. У структури значења јединица којима се означава човекова осећајност заступљене су компоненте које развијају опозитну вредност, осликавајући дуалистички принцип човековог емоционалног устројства. Типичан парадигматски однос међу елементима датог скупа је антонимија, а у оквиру поларизованих страна лексеме међусобно ступају у синонимски однос.

I. 12. 1. Концепт осећајног човека лексикализује се придевским јединицама, *брижан, ајеџил'ив, гајл'ел'ија, дерџил'ија, жалосџив, срч'обол'ан, џлач'кив*, са стожером *брижан / брижџн*.

Овџ дџнове аџ'а-Ц'оџ'а ми се ч'џни млого брижан. – Ч'есџил'џк, џа је брижан како да изрџни џолико дџџу. – Брижна је, веселниџа, за сџна шџо не гу џисџа још. – Девџч'е гу је брижно за мџжа шџо оџџиша у војску. – Брижан оџџџ.

Тај млаџ'еј џо гу је ајеџил'ив зе џџј сџџреј. – Млого је она ајеџил'ива за својшџџну. – Тако се ајеџил'иво родџло, мџри мџјко. – Бегендисџје ми се шџо су гу и дџџа ајеџил'иве.

Шџо џи је, мџре ч'овџку, џе си џџко гајл'ел'ија од сабајл'е? – Гајл'ел'ија је сирџџиџа за девџч'е шџо гу се удало џџко, шџо гу се оџрнџло.

Млого је дерџил'ија, о[д] дџрџ се дџри земл'осџја у л'иџџе.

Миџџа је џо срч'обол'ан зе Миџан. – Тај сџџреј џа не, а џџџ две млаџ'еји млого су срч'обол'не за мџне. – Срч'обол'на је ка свака сџсџџра за браџџа. – Дџџа гу су млого срч'обол'не за мџне. – Сџџреј му сџн џч' неје срч'обол'ан за својшџџну.

Појмовна вредност изказана синонимским редом је брижност, забринутост за друге. Оваква врста осећања испољава се у односу према другим џудима, најчешће ближњима. С обзиром на репертоар лексема, осећајност која се манифестује кроз бригу о другоме високо је вреднована и као емоционално својство човека позитивно оцењена. Компонента субјективне оцене чини саставни део семног потенцијала придева којима се описује осећајна, осетљива особа. Носећа компонента значења 'брижан, забринут' одредила је категоријалну вредност чланова лексичко-семантичке групе. Хиперсема 'осећајан' и интегрално-диференцијална сема 'брижан, забринут' чине идентификатор лексема *брижан / брижџн, ајеџил'ив, гајл'ел'ија, жалосџив, дерџил'ија*. Семантички садржај мотивне именице *брига* „осећање неспокојства, узнемирености због некога или нечега“ преточен је у деривирани придев *брижан* којим се описује човек као носилац наведене особине. Девербативум *ајеџил'ив* у семској структури садржи главно семантичко

обележје глагола *aje* „мари, брине“, од којег је настао (Skok I: 648).¹³⁴ Суфикс *-л'ив* има значењску специфичност, истиче компоненту фреквентног испољавања радње садржане у творбеној основи. Са домаћим придевима *брижан* и *ajeл'ив* семантички кореспондира турцизам *gajl'el'uja* (тур. *gayleli*), преузет као готов дериват (од тур. дијал. *gayle* „брига“). Компонента 'брижан' саставни је семантички елемент примарне реализације турског непроменљивог придева *deril'uja* (тур. *derli*) са семантичким садржајем квалитативног типа „брижан, тужан, жалостан“. Диференцијална сема 'саосећајан, мека срца' доминантна је у значењској структури придева *жалосџив* и *срч'обол'ан*. Придев *жалосџив* Чемерикић интерпретира семемом „самилосан, саосећајан“. Блиског значења је сложено-суфиксални придев *срч'обол'ан* „болећив, осетљив према својим ближњима“. Допунска семантичка компонента која спецификује значење ове придевске лексеме је 'према ближњима'. Са творбеног аспекта, реч је настала слагањем именице *срце* и глагола *бол'и*, односно од њега изведеног придева на *-ан*, где *срце* има духовну концептуалну вредност. Овој категорији придева придружили смо лексему *џлачк'ив*, мотивисану дијалекатским ликом именице *џлач* – *џлач'ка* и творену суфиксом *-ив*, којом се описује особа која често плаче. Битан семантички елемент у значењу придева је квантификативна компонента значења која особу квалификује према фреквентности испољавања радње. На појмовном плану, плачљивост можемо повезати са појачаном осетљивошћу, претераном осећајношћу, што се на семантичком нивоу манифестује импликацијом семе 'осећајан' у семантичком садржају придева *џлач'кив*. Експресивна компонента значења није наглашена, осим у лексеми *срч'обол'ан*, јер се позитиван принцип, осећајност, емпатија и брига за другога, иако високо на скали друштвених вредности, перципира као нормално, прототипско понашање, што се у језику рефлектује лексичким средствима којима нису потребне додатне премисе значења.

I. 12. 2. Опозити придевима са хиперсемом 'осећајан' су придеви негативне вредности: *бездуџан*, *инсафсџ* и *имансџ*.

Како моџ да биднеш џако бездуџан? – Свекрџа гу је сироиџице млого бездуџина.

Од њега џо инфансџ ч'овека нема га у наџу ч'ариџију.

Од њега л'и, од џога имансџа л'и ч'екаш да џи џомоџне?

Хиперсема 'безосећајан' повезује домаћи сложени придев *бездуџан* и турске придеве *инфансџ* и *имансџ*, и као интегрална сема омогућава им да граде синонимске односе у оквиру подгрупе. Позитивна димензија семантичког садржаја лексеме *дуџа* негирана је префиксом *без-*, који носи

¹³⁴ Творбени формант је инфинитивна основа *ajeл-*, што указује да ова реч није обликована у призренском говору где инфинитива нема, већ је као таква ушла у идиом из косовско-метохијских говора.

информацију о одсуству онога што значи основна реч у сложеници *бездушан*. У овом примеру префиксом се одричу аспекти темперамента личности као што су емоционалност, осећајност, осетљивост, а особа се карактерише као безосећајна, немилостива, немилосрдна. На исти начин човека квалификују и придеви турског порекла *инсафсџ* (тур. *insafsiz*) и *имансџ* (тур. *imansiz*), код којих је одсуство особине исказано постпозицијом *-сџ* (тур. *-siz*), која семантички одговара нашем префиксу *без-*. Лексема *инсафсџ* дословна је творбена семантичка турска варијанта домаћег облика *бездушник* (од тур. *insaf* „срце, душа, осећање“ и *-siz* „без“ „без милости, осећања“). У примеру *имансџ* основа је из области ислама „вера“ (Skok I: 715), али је облик са постпозицијом на Косову проширио значење и ушао у домен психологије личности. Семски састав лексема одражава негативан став друштва према безосећајним особама што се језички испољава експресивношћу и негативном субјективном оценом.

У појмовној вредности и семантичким интерпретацијама психолошке сфере човека, категоријална компонента која интегрише лексеме у посебно субпоље јесте 'темперамент'. Надређени елемент семантичке структуре повезује јединице у дато лексичко-семантичко субпоље, а диференцијална сема високог ранга представља идентификатор који лоцира одређену лексему у уже спецификовану лексичко-семантичку групу. Лексичко-семантичка системска организација карактеристична је и за овај слој лексичког састава српског призренског говора. Лексичке јединице, придеви и именице, које смо ексцерпирали из Чемериџићевог корпуса, представљају важно средство карактеризације личности на основу урођених психичких особина које особа испољава у спонтаном понашању и које се процењују као природа, ћуд, нарав или, терминолошки, темперамент. С обзиром на то да ли се конкретна особина испољава у једној или више ситуација и у зависности од параматара оцењивања поступака, односно од контекста у којем се јавља, може се говорити о релативности особина, тј. перспективизацији. Најшири ниво перспективизације, наводи Р. Драгићевић, јесте општи ниво придавања особина, а ако се перспектива сужава значење лексема се специјализује (Драгићевић 2001: 241). У речничкој обради лексема нема семантичке дистинкције према типу перспективизације, па смо их у складу са тим анализирали.

Семантичко језгро субпоља чине лексеме које примарно денотирају човека као носиоца особине темперамента (*нарафл'ија*, *ујл'ија*, *ч'ефл'ија*, *џевеч'ел'ија*, *намч'ор*, *најендек*, *нал'еџ*, *нал'еџник*, *нурсуз*, *нурсуска*, *бесник*, *џалавац*, *џалавко*, *аџајник*, *беснул'а*, *џалавица*, *обесеник*, *брл'а*, *зборл'ивац*, *аџ'аџ*, *ич'меџ*, *џуаф*, *кроџак*, *ч'ескин*, *брижан*, *ајеџл'ив*, *гајл'ел'ија*, *жалосџив*, *бездушан*, *инсафсџ*, *имансџ*). Ближој периферији гравитирају јединице које са централним јединицама имају заједничку архисему ('чо-

век'), хиперсему ('психичке карактеристике'), сему вишег ранга ('темперамент') и интегралну сему (хиперсема ЛСГ), али се диференцијалним семама нижег ранга удаљавају од центра ЛСГ или се потенцијалним семама приближавају семантици једрених лексема (*весвесел'ија, далгал'ија, белац'ија, дел'иканл'ија, зорл'ија, кабадаија, напасник, бел'ацка, гадница, гадул'а, серсем, ашајник, бел'ајник, бел'ац'ија, небийник, небийко, шутарак, шутаракл'ија, лайер, невршикуч'а, брл'ивица, бел'ајница, напемница, небийница, сил'ивисира, шал'афа, ч'ајкун, шалц'ија, мајшајч'ија, маскарц'ија и умбусч'ија, жугавац, ошадник, красник, мисл'ен, илач'кив, дерил'ија*). Периферији припадају метафорички индуковане лексичке јединице (*огењ, свер, шебек, ашикрис, враг, и'авол, ошанч'бр, нестиреч'а, жел'езник, јагул'а, иел'иван, шутуница, влач'а, лък, ач'ък*).

Међу њима, највећи је број изведеница, а најпродуктивнији суфикси за деривацију у овој семантичкој категорији су *-(н)ик* (*нал'ејник, напасник, бесник, ашајник, бел'ајник, небийник, јужник, обесеник, жел'езник, ошадник, безглавник, немисл'еник, красник*) и *-л'ија* (*нарафл'ија, ујл'ија, ч'ефл'ија, шевеч'ел'ија, весвесел'ија, далгал'ија, дел'иканл'ија, зорл'ија, шутаракл'ија, меракл'ија, гајл'ел'ија, дерил'ија*) за грађење именица мушког рода; *-ица* (*гадница, илалавица, брл'ивица, бел'ајница, напемница, небийница, и'авол'ица, обесеница, жел'езница, лајавица, жугавица, ошадница, шутуница*) за деривирање именица женског рода; *-ан* (*окрејан, ошресан, брижан, срч'обол'ан, бездушан*) и *-(л')ив* (*милоштив, благостив, жалостив, илач'кив, ајетил'ив*) за извођење придевских речи. Високу продуктивност у овој категорији именована показује турски наставак *-и'ија* (*бел'ац'ија, шалц'ија, мајшајч'ија, маскарц'ија, и'умбусч'ија / и'умбусц'ија*). Мање је фреквентан облик за означавање референата женског пола *-и'ика* (*бел'ацка, маскарц'ика*). Нископродуктивни су неутрални суфикс *-ац* (*илалавац, зборл'ивац, жугавац*) и суфикси субјективне оцене *-ко* (*илалаво, небийник, небийко, немисл'енко*), *-ул'а* (*гадул'а, беснул'а, манишул'а*), *-ач'а* (*алајач'а*), *-ајка* (*шаралајка*). Просте речи су углавном турцизми (*ишииз и'енабей, намчор, нал'еј, нурсуз, серсем, ч'ајкун / ч'ајкџн, шалц'ија, зевзек, ац'аши, ич'меј, ишаф, ач'ък, ч'ескин*).

Снижени степен експресивности карактерише лексичко-семантичку групу именица са хиперсемом 'ћудљива особа', што се може објаснити тиме што је појмовна вредност лексичких елемената групе најближа општем схватању темперамента, односно нарави, ћуди. Експресиви пејоративне конотације доминирају у лексичко-семантичким групама именица са хиперсемама 'плаховита особа' (*намч'ор, напендек, нал'ејник, бел'ац'ија, дел'иканл'ија, зорл'ија, кабадаија, напасник*), 'брбљива особа' (*брл'а, жугавац, ошадник; алајач'а, брл'а, лајавица, шаралајка, жугавица, ошадница*), 'брза, непромишљена особа' (*безглавник, немисл'еник, немисл'енко, крас-*

ник, безглавница, немисл'еница). Најразуђенија је конотативна вредност именица мушког рода са хиперсемом 'несташна, немирна особа', и креће се од изразито негативне пејоративног типа (*џуџарак, џуџаракл'ија, л'ајер, неврџикуч'а, несџреч'а*), преко благо пејоративне нијансе (*бесник, аџајник, бел'ајник, бел'ац'ија, џалавац, небџијник, врагош*) до деминутивно-хипококрстичке експресије (*џалавко, небџико; јужник, враг*). Облици понашања који се сматрају примереним мушкарцима (несташлуци, скитање, шеретлук), женским особама не приличе, што је на лексичком плану негативно оцењено (*беснул'а, маниџул'а, џалавица, џалаџурка, брл'ивица, бел'ајница, најџемница, небџијница, сил'ивисџира / џил'ивисџира, шал'афа, анџикрис, џ'авол'ица*). Позитивном субјективном оценом означене су лексеме које припадају лексичко-семантичким групама именица са хиперсемама 'враголаста особа' (*обесеник, жел'езник, коноџч'ар, ч'ајкун, шалц'ија, зевзек, мајџајч'ија, маскарџ'ија, сојџарија, меракл'ија*) и 'окретна, сналажљива особа' (*сунсџфа, јаџул'а, џел'иван*) и придева са хиперсемама 'окретан, сналажљив' (*окреџан, оџресан, лџк, ач'џк, ч'ескин*), 'умиљат' (*мија, милосџив, благосџив*) и 'осећајан' (*жалосџив, срч'обол'ан, џлач'кив*). Експресивност и субјективна оцена којима су обележене поједине лексеме у већини случајева произилазе из експресивности творбене основе.

Концепт екстровертне личности представљен је лексемама неутралног значења, емотивно-експресивним јединицама и метафорички. Сегмент ванјезичке стварности који се тиче оних психичких својстава човека које долазе до изражаја у начину понашања, у одређеним ситуацијама, у односу према другима, представљен је језичким елементима који носе локалну специфику. Фокусирање пажње представника дијалекта на једну карактеристичну пожељну или непожељну црту прераста у главно обележје личности по којем је одређена особа перципирана у друштвеној заједници и одговарајућим језичким знаком обележена. Позитивно су процењени носиоци црта сангвиничког темперамента (ведри, враголасти, духовити, живахни, несташни, радознали, виспсени, проницљиви, окретни, дружељубиви, непосредни, осећајни, топли, простодушни). Сангвиничке црте темперамента препознајемо међу лексемама којима се именује окретна, брза, хитра, отворена, сналажљива, вешта, разборита особа. Ове особине углавном се приписују женама, јер се од жене у патријархалном друштву очекује да буде спретна и вешта у кућним пословима, брза и сналажљива у обављању свакодневних активности, довитљива у комуникацији, емоционално стабилна и флексибилна зарад одржања функционалних породичних односа. Сталоженост, промишљеност, вештина, сналажљивост цењене су мушке особине у традиционалном пословном свету. У Призрену, који је важио за привредно средиште на Балкану, држало се до материјалних и духовних вредности које су појединцу обезбеђивале висок социјални статус, а истакнута позиција у

друштву припадала је онима који су поседовали истанчане способности и афирмативне црте личности, што је допринело формирању прототипа урбаног пословног човека. Овакви типови пожељни су чланови друштва, па их заједница добронамерно прихвата, што се на језичком плану рефлектује великим бројем назива позитивне конотације.

Квантитативно се издваја и подргрупа именована колерика, који су експресивно означени семантичком компонентом негативне субјективне оцене. Број лексема, њихов формални и значењски састав, упућују на закључак да су Призренци испољавали висок степен негативне афективности према носиоцима својстава колеричког типа темперамента. Интензивно испољавање емоција, нагло и бурно реаговање, необузданост, бес, вербална и физичка агресивност, саможивост, нестабилност, плаховитост, непромишљеност, брбљивост непожељне су особине чије носиоце социјум не прихвата и вербално их маркира погрдним именима која садрже висок степен интензитета експресивности. Дијалекатској језичкој личности најмање су инересантни флегматични и меланхолични типови, који су по природи интровертни, окренути себи, тихи и повучени, па својим понашањем и реакцијама не нарушавају односе у заједници. Овакав став говорника на језичкој слици света манифестује се оскудном вербалном репрезентацијом.

Из угла вербалне репрезентације концепта темперамента на призренској језичкој слици света покушали смо да успоставимо везу са владајућим вредносним системом призренске језичке личности, понашајним обрасцима и пожељним моделима емоционалног реаговања у призренском друштву на почетку XX века, да расветлимо унутрашњу слику призренског човека и реконструисамо прототипични темперамент Призренаца (екстровеит – сангвиник). Лексичко-семантичка анализа језичких јединица из сфере психичке карактеризације човека пружа увид у лингвокултуролошке специфичности призренске језичке личности и омогућује реконструкцију пожељних особина темперамента (окретаност, спретност, сналажљивост, виспреност, духовитост, враголастост, стабиланост, емотивна уравнотеженост, промишљеност, разборитост, умереност у говору, умиљатост, смиреност, осећајност), али и препознавање психичких црта које, посматране у контексту основног одређења централне лексеме групе *нараф*, представљају прототипичне вредности темпераментног Призренца (ђудљив, променљивог расположења, плаховит, склон конфликтима, несташан, немиран), које припадају самом језгру концепта темперамента.

На основу субјективне оцене психичких особина добија се слика пожељних особина Призренца (окретан, спретан, духовит, враголаст, несташан) и Призренке (умиљата, осећајна, враголаста). Одступање од нормe и социјално неприхватљиве особине услов су за формирање негативног суда и негативне субјективне оцене. Негативно су процењене

особе променљивог расположења, плаховите и свадљиве, брбљиве, непромишљене и безосећајне. Осећајност, окретност, отвореност, виспреност и духовитост високо су вредноване унутрашње особине човека међу Призренцима у прошлом веку.

I. 13. ЛСГ именица са хиперсемом 'осећање'

Емоционални развој један је од важних процеса у развоју личности који се одвија под утицајем сазревања и социјалног учења. Емоционалне реакције прате све човекове доживљаје, па су у психолошкој теорији дефинисане као „психички процеси којим вреднујемо сазнато, изражавамо субјективни однос према догађајима, особама и властитим поступцима“ (Brković 2000: 198; Радомировић 2003: 163). На психолошким основама базира се примарно семантичко одређење лексеме *осећање* стандардизовано у РМС семемом „1. а. начин душевног, психичког доживљавања у коме се испољава, очитује различит однос човека према бићима, предметима и појавама“ (РМС IV: 205), преко које се објашњава значење лексикографске јединице *емоција* „узбуђење, узбуђеност, осећање“ (РМС I: 851). Ако кренемо даље, видећемо да 'осећање' улази и у опис значења глагола *узбудити* „1. а. изазвати, побудити јача осећања (у некоме), узнемирити, узрујати (некога); б. пробудити, изазвати уопште неко осећање, машту и сл“. Експлицитнију и директнију везу са осећањима остварује рефлексивни облик *узбудити се* „1. а. бити обузет јачим осећањем, узнемирити се, узрујати се; б. настати, појавити се, пробудити се, побудити се (о осећањима)“ (РМС VI: 444). Ако неутралишемо појачани интензитет емотивног реаговања исказан првим делом дефиниције значења лексеме *емоција*, у савременом српском језику *осећање* и *емоција* појављују се као функционални (терминолошки) синоними, па ћемо их у фрагменту који се односи на емоционалну сферу третирати као семантичке дублете.

Емотивност као сегмент психолошког устројства личности у великој мери одређује темперамент човека, јер се особине темперамента испољавају у емотивним реакцијама појединца на одређени стимулус. Стварносни стимулус представљају конкретне ситуације које провоцирају појаву емоција. У модерној когнитивистичкој теорији постоји прототипични сценарио помоћу којег се емоције повезују са типичном ситуацијом или типом ситуација где се осећање јавља (Драгићевић 2007: 96). Као један од метода за испитивање апстрактних ентитета Р. Драгићевић предлаже модел А. Вјежбицке, која заступа став да је разумевање прототипичне емоције немогуће независно од ситуације. Истражујући прототипични сценарио туге, Вјежбицка полази од чињенице да се људске емоције разликују од језика до језика, од културе до културе, али имају и много тога заједничког, а те универзалне елементе Вјежбицка назива примитивима. Примитиви су базични концепти (кон-

цепт доброте, туге, жеље, тела, знања, осећања) које деле сви језици и који чине природни семантички метајезик (Драгићевић 2007: 102). Универзални аспект емоција очитује се на наивној слици света, на којој се истовремено одсликава и посебна етнопсихологија социјума.

За концептуализацију емоција веома је важна веза између емоција и телесних манифестација до којих доведе. Емоције можемо конкретизовати и разумети преко појмовних метафора као механизма мишљења. Метафоре за емоције обично су метонимијски условљене, а та каузалност заснива се на органским и бихејвиоралним испољавањима емоција. Свака емоција има три компоненте: физиолошке промене, промене у спољашњем понашању, субјективни доживљај емоција.¹³⁵ Субјективни доживљај емоција односи се на доживљаје пријатности и непријатности, зато постоји подела на пријатне и непријатне, односно позитивне и негативне емоције. Према параметру чулног надражаја, тј. према хедонистичком тону или осећају напетости, лексика емоција се конфронтира и окупља око супротних полова лексичко-семантичког субпоља. Биполарна структурна организација лексичко-семантичке групе именица са надређеном компонентом 'осећање' темељи се на базичној класификацији емоција у психологији на позитивне и негативне. На основу критеријума усмерености осећања, лексика која прати емоционална стања човека распоређена је у уже тематске блокове – емоције које се односе на чулно дражење, емоције према себи, емоције према другима. Даља сепарација емоционалних доживљаја прати интензитет осећања од сасвим слабог расположења, преко снажних афеката и необузданих страсти до трајних комплексних сентименталних диспозиција. Лексички корпус којим располажемо пружа нам вербални инструментариј који покрива читаву скалу емоционалних доживљајних квалитета, који одговарају психолошкој систематизацији емоционалних реакција: афективном тону (пријатности / непријатности), расположењу, афекту и сентименту, међу којима препознајемо како примарна, једноставна осећања, тако и сложена емотивна стања.

Интерполација лексичког сегмента којим се денотирају емоционална стања у лексичко-семантички круг *темперамент* оправдање налази у тези да емоције, као диспозиције за устаљене начине реаговања, чине сложу структуру личности која се назива темперамент (Brković 2000: 198). Као саставни део сложених диспозиција личности, емоције детерминишу облике понашања и реаговања на спољашње импулсе, које смо сврстали у особине темперамента и које карактеришу психоемоционалну сферу индивидуе.

Носилац општег кодификованог значења („осећање“) са класомом 'људско' у српском призренском говору је турцизам *insaf* (тур. *insaf*).

¹³⁵ Физиолошки ефект који се најчешће метонимизује у концептуалној анализи је лупање срца изазвано снажном емотивном реакцијом субјекта и оно представља део мотивације за метафору „срце је место где су смештене емоције“ (Драгићевић 2007: 97).

Тај ч'овек ни за сѝоку нѝма инсаф.

Према категоријалној ознаци 'позитивно / негативно' лексика емоција поларизује се у две антонимски усмерене лексичко-семантичке подгрупе:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'позитивно осећање',
2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'негативно осећање'.

13. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'позитивно осећање'

13. 1. На позитивној оси симетрије групишу се називи за емоције које се јављају као реакције на спољне импулсе, тј. догађаје које процењујемо као добре по нас. Задовољство је примарна емоционална реакција, из које се диференцирају остала пријатна осећања (Brković 2000: 205). Према врсти емотивног доживљаја који означавају, лексичке јединице са хиперсемом 'позитивна осећања' формирају микрогрупе, у оквиру којих егзистирају семантички блиске лексеме, распоређене према степену интензитета доживљених, односно испољених емоција.

13. 1. 1. Интегрална семантичка компонента 'задовољство' обједињује лексичке елементе *књнач* ', *радос*, *ч'ѐф*, *сѝрѐч'а*, *игбал*, *баѝи* и *нафаќа*, које се у оквиру микроскупа коме припадају понашају као градивни синоними.¹³⁶

Књнач' ѝи је да сѝднеш ѝре[д] ѝај ан, да се наруч'аш, ѝа да се најѝјеш ѝуј ладну вѝду. – Наѝа ми уч'ини књнач' иѝио ми ѝоклони ѝѝј димѝје.

И оѝ радос се ѝлач'е, ч'ѐрко моја, а нѝ само од жалос.

Миѝа ми уч'ини гол'ем ч'ѐф, дѝнесе ми ѝѝсмо од сѝна.

Сѝрѐч'а за ѝаре нѝ се куѝује.

Намадо игбал да га видим док бѝ у Бејаград.

Немадо баѝи да га сѝрѐфим у ч'арѝију.

¹³⁶ Балкански турцизам *раѝѝлѝк* (тур. *rahatlık*), који Шкаљић дефинише домаћим еквивалентима „задовољство, спокојство, безбрижност, удобност“ (Škaljić 1966: 529), постоји у призренском говору, али у значењу „мир, безбедност“. Иницијално значење механизмом платисемије шири перспективизацију из психолошке сфере на шири друштвени контекст, с обзиром на то да је субјективно осећање резултат објективних историјских околности, те је осећање спокоја једино могуће у стању без рата. Овакво семантичко одређење Чемериких илуструје примером *Оѝкако засѝуѝи Србѝја, уч'ини се раѝѝлѝк* (Чемериких).

Обличке варијанте албанског порекла *афаѝ* (алб. *afat*) и *афаѝка* модулирају значење „мир“, од полазног „предах, одмор“ до „стање душевног мира, спокојство“, које се може реализовати само у одређеној семантичкој позицији (*Свејено му ѝ'амка, афаѝ нѝма од ѝѝга; Куку, иѝио гу је ѝогано ѝѝј деѝиѝѝе, афаѝку нѝ гу дава*) (Чемериких).

Сматрамо да наведени лексички елементи не припадају синонимском реду са водећом компонентом 'задовољство', те да излазе из оквира дате лексичко-семантичке подгрупе, мада јој се неким дубљим слојевима семантичке структуре приближавају и са њом кореспондирају на периферном нивоу у семантички детерминисаном контексту.

Имадо нафака да га зашћекнем дома.

Основно пријатно осећање – задовољство на скали јачине емотивног реаговања одговара расположењу и у српском призренском говору идентификује се лексичко-семантичком позајмљеницом из албанског језика *књач*’ (алб. *kënaqësi*). Семантичку валентност ова именица остварује са глаголима *бидна*, *чини* (*се*), *учини* (*се*), *направи* (*се*), а у одређеним семантичким позицијама условљеним контекстом може добити сувројну значењску вредност.¹³⁷ Варијанта *јачег интензивећа изражена је аспиракцијом именицом радос*, чија је семантика уобличена семемом „осећање задовољства због каквог усјеха и уошће због нечег пријатног, добро расположење, веселост“. Примарно значење *турцизма ч’еф*, чији се облик у језику реципијенту ослања на *турску дијалекатску варијанту кѣф* (тур. *keyif, keuf*), потпуно одговара основној семантичкој вредности домаћег еквивалента *радос*. У осталим деловима полисемантичке структуре значења им се разилазе. Осећање потпуног задовољства, среће, које достиже највиши и најинтензивнији емотивни степен на фону пријатности, вербализује се синонимима *сиреч’а*, *игбал*, *баи* и *нафака*. Дијакроничка изведеница *сиреч’а* централна је јединица у систему лексике емоција, јер директно номинује позитивно емоционално стање и представља кључно средство објективизације концепта среће. Периферијску окосницу чини низ турских речи из терминологије обичног живота, које лексички кореспондирају са словенизмом *сиреч’а*, али имају ужи семантички распон и функционално су ограничени. Номинационим јединицама *игбал* (тур. дијал. *igbal*, поред *ikbal*), *баи* (тур. *baht*) и *нафака* (тур. *nafaka*) идентификују се спољашњи фактори који код субјекта изазивају позитивну оцену објективне стварности и подстичу духовно задовољство које се поима као срећа. У семантичкој структури ове лексеме садрже иницијалну сему ’срећна околност’, која њиховом значењу даје лингвокултурну димензију и ноту традиционалне духовне културе, изједначавајући концептуалне вредности среће и судбине.¹³⁸

13. 1. 2. У категорији позитивних емоција које се односе на друге људе централну позицију заузима љубав, која се у психологији тумачи као „sentiment koji sadrži osećanje naklonosti, nežnosti i privrženosti prema osobi koja nas privlači, sa kojom se naše Ja u velikoj meri identifikuje“ (Brković 2000: 210). Кодификовано значење лексеме *љубав* подудар се са психолошким одређењем у оним сегментима полисемантичке структуре који описују љубав као сложену емоцију, што је у РМС интерпретирано семемама: „1.

¹³⁷ *Има она сира лакрдија – кој иробира, набере – иакој и он, нечаие овуј, неч’аше онуј и сѣк се књач’у’ч’ини шћо узе шћуј говедарушу (Чемерикић).*

¹³⁸ Једно од секундарних значења лексеме *срећа* у Матичином *Речнику*, односи се на фаталистички аспект схватања среће, маркиран као народни: „3. нар. *судба*, *судбина*, *шћок догађаја који не зависе од воље човекове; сћицај околности*“ (РМС V: 971).

а. осећајна везаност за одређену особу супротног пола, привлачност која се оснива на привлачности супротних полова; 2. б. приврженост, оданост, велика наклоност уопште, осећајна везаност за кога или што“ (РМС III: 255). Примарна стандардна дефиниција односи се на прототипичан вид љубави, а то је мушко-женска љубав. Концепт љубави у језичком сазнању Срба Призренаца укључује асоцијативне елементе који уобличавају прототипични когнитивни сценарио за љубав: наклоност, жеља, страст, миловање, чежња. Позитивна реакција на стимулус љубав је срећа, док на негативном емотивном плану фигуришу патња и бол. Прелазни ступањ је чежња. Другачији тип љубави је родитељска, мајчинска љубав, која сублимира и позитивна (нежност, приврженост) и негативна осећања (брига, неспокојство, страх). Љубав према ближњима, такође, заузима високу позицију на скали емотивне привржености, која се на наивној слици човека и света манифестује и као индивидуални прототипични и као колективни стереотипски концепт.

У семантичком саставу лексичких јединица којима се у српском призренском говору вербализује појам љубави издвајају се три нивоа значењске структуре: сема основне категоријалне вредности (‘позитивно осећање’), интегрално-диференцијална сема (‘љубав’) и диференцијалне семе нижег ранга (‘љубавна страст’, ‘љубавна чежња’). Све лексеме садрже позитивну аксиолошку оцену, што их квалификује у лексичко-семантичку подгрупу са хиперсемом ‘позитивна осећања’. Дистинктивно обележје ‘емоција према другима’ категоризује посебан синонимски ред, интегрисан заједничком компонентом ‘осећајна везаност за кога’, односно доминантом ‘љубав’. Хиперсема има одговарајућу лексикализацију у испитиваном идиому, која се понаша као стожер синонимског реда: *л’убав**, *милос*, *милување*, *ајџър*, *ешк*, *мерак*, *севда*.

Ц’ачки л’убав (Реметић 1996: 445).

*Нека ги бог даде милос.*¹³⁹ – *Има л’и на свеџи ѿој шѿо неч’е уч’џни сесѿира за брајѿњев милос?*

Ка њѿно милување шѿо бѿло.

Уч’џни му, за мој ајџър. – *Још ѿѿд ми он ѿскоч’и од ајџър.* – *За ајџър бѿѿѿи, немој ѿако.* – *Ајџър за ајџър – сирење за ѿаре* (нар. посл.).

Т’ај ч’овек не зна шѿо је ешк.

Бѿлна л’ѿѿи од мер’ака за Ванч’ѿѿа Миѿинога. – *Мерак ми је да гу видим.* – *Осѿаде ми мер’ак за ѿој девојч’е, ѿој-Јов’аново.*

Бѿлна л’ѿѿи Туѿѿа Јоргуш’ова, бѿлна л’ѿѿи од севдаа.

Нуклеус микрогрупе је лексема *л’убав*, као носилац општег номинационог значења и кохезиони центар овог ужег лексичког скупа. Са њом се семантички прожима централна лексичка јединица *милос*. *Л’убав* и *милос*

¹³⁹ Ово је опште место у здравицама младенцима (нап. Чемерикић).

у призренском говору кореспондирају на нивоу примарних семантичких реализација. Основни семантички садржај лексеме *милос* исказан је синонимом *љубав*. У дијалекатској синхронијској равни оне функционишу као истозначнице, а такав значењски однос је историјски условљен. Прасловенски придеви **ljub* и **mil*, коренске морфеме емотива *л'убав* и *милос*, дијакхронијски су синоними са значењем „*carus*“ (Skok II: 338, 426). Етимолошка семантичка веза делимично се истрвила у изведеним именичким облицима. Апстрактум *л'убав* потиснуо је мотивни придев и преузео доминантну улогу у емоционалној сфери. Придев *мил* (*мио*) изузетно је продуктиван и улази у афективни језик богатом лексиколошком породицом. Суфикс за грађење апстрактних именица *-ос(и)* разуђује значење основе и усмерава га у правцу испољавања различитих видова емотивне наклоности према другоме, па је тако лексема *милос(и)* развила читаву мрежу емоционалних значења и у стандарду и у дијалекту (нежност, пажња, љубав, радост, срећа, самилост, сажаљење, милошта (РСАНУ 7: 552–553)). У Призрену *милос* примарно идентификује љубав, а секундарно љубазност. Од истог корена, али од глаголске основе настала је именица *милување*, која у секундарној реализацији стиче право именичко значење „љубав“. Апстрактни семантички садржај деривата наслања се на секундарну денотацију глагола *милује* „осећа љубав, наклоност према особи супротног пола, воли; уопште воли, некога, осећа наклоност према некоме“, које је у *Речнику* САНУ маркирано као застарело и покрајинско (РСАНУ 7: 541), одрживо и у српском призренском говору. Централним лексичким елементима основном семантиком „љубав, наклоност“ придружује се турцизам *аиџер* (тур. *hatur*). Етимолошко значење ове турске речи „памет, мисао“ (Škaljić 1966: 319–320) претрпело је значајне трансформације у језику реципијенту, које, ипак, остају у кругу психолошке сфере. Из интелектуалног, когнитивног домена лексема *аиџер* је проширила семантички домет на поље емоционалности и мотивације и та се дифузно манифестује на читавом призренско-тимочком терену. У народним говорима на југоистоку Србије доминантно значење углавном је базирано на сигнификату 'љубав' као емотивном мушко-женском односу, који укључује осећања наклоности, пристрасности, поштовања, проузрокује добро расположење и подстиче жељу и вољу које мотивишу на акцију (готовост, спремност). Језичка ознака *аиџер* семантички конципира љубав као покретачку силу, што потврђују њене значењске реализације у дијалекатским речницима (Елезовић I: 22; Живковић 1987: 4; Митровић 1992: 21; Златановић 1998: 24; Жугић 2005: 9; Динић 2008: 10; Букумирић 2012: 19). Главним делом семске структуре лексеме преузете из турског језика *ешк* (тур. *aşk*), *мерак* (тур. *merak*) и *севда* (тур. *sevda*) идентификују осећање експлицирано хиперсемом 'љубав'. Диференцијални потенцијал имају компоненте конкретизатори, које на денотативном плану спецификују љубавно осећање, а на

конотативном нивоу значења га интензивирају. Код лексеме *ешк* сужавање семантичке перспективизације иде у правцу позитивног, хедонистичког доживљаја љубави (љубавна жеља, страст). Овим лексичким јединицама означава се јака љубав у којој преовлађује осећајна телесна привлачност. У самој интерпретацији страсти, којом је објашњен турцизам *ешк*, детерминатор 'јака' одређује интензитет примарног осећања.¹⁴⁰ Лексема *мерак* има сложенију полисемантичку структуру, која покрива читав комплекс љубавног сентимента „1. љубав; 2. жеља. 3. чежња, туга“ (Чемерикић).¹⁴¹ Широки семантички распон, степенасто организован, прати градацију идеографске вредности лексеме: љубав рађа жељу, страст тражи задовољење кроз полно здруживање са вољеном особом, чежња се јавља као последица неутољене пожуде. Турцизмом *мерак* је на наивној слици света представљен један заокружени концепт љубави. Номинална вредност јединице *севда* у српском призренском говору одговара терцијарној реализацији лексеме *мерак*. У интуитивној спознаји љубав се најчешће поима као страсна жеља за неким. Реализација љубавне пожуде обично је онемогућена из различитих друштвених разлога, због моралних принципа или животних околности. Као последица неостварене жудње јавља се осећање љубавне чежње, као типична емоција заљубљене особе. У том контексту, чежњу можемо концептуализовати као медијалну, граничну емоцију између среће и туге. Метафизички појам, аксиолошки оцењен као прототипичан на релацији опозитних апстрактних вредности у домену емоција, вербализован је лексичким знаком преузетим из турског језика *севда*, који семантички покрива ово неиздиференцирано, суптилно, флуидно емотивно стање.¹⁴² Чежња може лако исклиз-

¹⁴⁰ Прелаз *a > e* није објашњен (Скок I: 70). Од *ашк* „љубав“ развијен је у турском језику облик *ашик*, који је у Призрену посведочен у облицима *ашик* и *ашикч'ија* са значењским варијантама „драган, љубавник; онај који је заљубљен“ (*И уч'ишел' Ваца гу бија ашик. – Изгорена је да види својег ашика. – Узела ашикч'ију муџа. – Док бија млад, гол'ем ашикч'ија беше.*) (Чемерикић). Чемерикић напомиње да код муслимана у Призрену ова реч значи „перверзни љубавник који има дилбера“, тако да имплицитни елементи 'хомосексуалац' и 'педофил' праве значајну дивергенцију између полазног значења, под којим се у српском призренском говору подразумева мушко-женски однос, и онога који му дају призренски муслимани. Према изведеној домаћој творби *ашикч'ија* образован је морфолошки облик женског рода *ашикч'ика* са значењском реализацијом „заводница, кокета“, са конотативним елементом појачане експресије (*Ч'ула л'и си, мори, ч'и се запросила ш'ај ашикч'ика Т'уша?*) (Чемерикић). Именица *ашик* у колокацијској је вези са глаголом *учини се*. У глаголској синтагми *учини се ашик* „заљуби се“, именица је у функцији семантичког детерминатора (*Уч'ини се ашик, зач'оре се у њу, ја ш'ој*). Може се јавити као предикатска допуна уз перфекат *бија / била* (*Андрешика бија врло ашик на Л'енку, ама не му гу дадоше*).

¹⁴¹ Испитивање концептуализације љубави међу говорницима српског језика показује да се љубав доводи у везу и са другим емоцијама – срећом, чежњом, нежношћу, надом, болом, патњом (Драгићевић 2010: 158).

¹⁴² Порекло турске речи различито се тумачи: као позајмљеница од арапског *sawdā* „црна жуч, меланхолија“, са значењским померањем ка „љубавна чежња, патња“ или као

нути из сфере пријатне љубавне пожуде и тада прелази у домен негативних осећања.

13. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'негативно осећање'

13. 2. Негативни субјективни актуелни доживљаји изражени су лексичким елементима са инваријантним семантичким знаком 'негативно осећање'. У структури значења конституентских чланова подгрупе актуелизирају се семантичке компоненте интензитета, трајања и усмерености осећања. Издиференцираност негативних емоција представљена је одговарајућим језичким знацима, којима је на наивној слици света реконструисан емотивни свет човека. Концепт негативних емоција сложенији је и динамичнији у односу на позитивну емотивну сферу, што је детерминисано ванјезичким факторима, а у језику испољено богатим синонимским редовима.¹⁴³ Негативна осећања асоцијативно су повезана са антиподом, што на нивоу лексичко-семантичке групе отвара могућност за развој антонимије.

Номинациона средства са интегрално-диференцијалном ознаком 'негативна осећања' организована су у три микрогрупе, према параметрима сложености и усмерености осећања.

13. 2. 1. Ужи лексички скуп формирају јединице којима се лексикализују елементарне инстинктивне емоције, као што су неспокојство, гнев, брига, страх, туга. Свако од ових емоционалних стања у српском призренском говору изражено је низом лексема међу којима постоји одређени степен семантичке блискости.

13. 2. 1. 1. Семантички елементи 'узнемиреност, душевни немир, неспокојство' обједињују лексеме *весвеса*, *далга*, *сџкл'еи* и *сафра*.

Аи'а-Ц'оџ'у беше уфайиџла весвеса ч'и ч'е ѿѿмреф глџдни, ѿа се дџга, ѿѿиџша у Свеѿѿџа Мѿрка и ѿѿѿмо узџја сѿм сѿбе на врѿѿи. – На ма, на ма ѿѿеке гу дѿѿ'е весвеса ѿа ѿѿч'не да ѿлѿч'е.

Кѿд видиџи да га фѿч'а далга, ѿсѿѿѿѿ га, не га задѿѿѿѿ. – Ч'есѿѿѿѿљк бѿше сѿбеѿи ѿѿѿо га фѿч'ѿу ѿѿѿѿ далге, ѿѿе узѿе сѿм сѿбе на врѿѿи. – Гѿѿреѿи, брѿ! И ѿѿѿѿѿѿи далге ч'е се нѿѿ'е ч'ѿре.

Сафра ми дѿѿ'е кѿд ѿѿч'не ѿн да збѿри.

За доминанту синонимског реда наметнуо се турцизам *весвеса* (тур. *vesvese*) примарном реализацијом основне категоријалне вредности „душевни немир, неспокојство, страх“. У пару са њим иде, такође турска реч, *далга* (тур. *dalga*), која синонимски однос са лексемом *весвеса* успоставља секундарним метафоричним семантичким садржајем. Основно значење „та-

домаћа турска реч од основе глагола *sevme* „волети“ (Петровић 2012: 255).

¹⁴³ И у овом сегменту лексичког система важи правило да оно што је негативно, што одступа од очекиваног, пожељног, уобичајеног јаче стимулише „језичку креативност“ него оно што је позитивно, неутрално и очекивано (Драгићевић 2007: 279).

лас“ из сфере конкретног (узбуркано, немирно море) асоцијативно се преноси на поље апстрактног, на ментални ентитет „повремени душевни немир, душевна борба“. Овде је реч о неправој или контекстуалној синонимији, која се остварује само под одређеним условима. Висок степен семантичке блискости са доминантом реда испољава и турцизам *сџкл’еџ* (тур. *siklet*), који у Призрену реализује значење „нервоза, мука; досада“ (Чемерикић). Семантички елемент ’нервоза’ имплицира нервну напетост, раздражљивост, неспокојство, што се потенцијално саодноси са примарним значењем лексеме *весвеса* и секундарним семантичким садржајем именице *далга*. Периферним делом семске структуре приближава се основној реализацији лексеме *сафра* „досада“, којом се осећање неспокојства спецификује у правцу узрока „осећање нестрпљивости, неспокојства, незадовољства због одсуства занимљивих или узбудљивих доживљаја“. Са доминантном лексемом успоставља релативни однос синонимије.

13. 2. 1. 2. Незадовољство узроковано физичком или социјалном препреком која спречава активност или постизање неког циља испољава се кроз осећање гнева. Од важности циља, трајања осујећења (фрустрације) и нивоа тензије, емоција гнева се јавља у распону од благе љутње до стања беса (Brković 2000: 207). У српском призренском говору ово осећање именује се синонимским паром *л’уџина* и *џуклоџица*.

У л’уџину свџиџо моџе да се уч’ини.

Док нџ му џроџ’е џуклоџица, џч’нџ га задџвај.

Синонимска веза између лексема *л’уџина* и *џуклоџица* почива на заједничкој хиперсеми ’негативна осећања’ и диференцијалној семи вишег ранга ’незадовољство због каквог неуспеха’, односно ’срџба’. Денотативни семантички садржај им је, готово, идентичан. Чемерикић значење речи *л’уџина* описује синонимима „гнев, срдитост, бес“, а *џуклоџица* „љутња, срдитост“. Обе лексеме означавају висок степен емоционалне напетости. Појмовна вредност обележеног осећања изражена је семантичком компонентом интензитета, која је експлицитно садржана у интерпретацији *гнева* „велика љутина, срџба“ (РМС I: 508), који се у свести представника дијалекта манифестује као типичан пример беса, а у призренском говору идеографски и семантички одговара именици *л’уџина*. *Л’уџина* је првостепени дериват, деадјектив настао од секундарног значења придева *л’уџи* „незадовољан, нерасположен због каквог догађаја или чијег држања, поступка, срдит, гневан“. Апстрактна именица гради се суфиксом *-ина*, и у испитиваном говору семантички се понаша као еквивалент стандардно фреквентнијем облику *љуџиња*. Типичан лексичко-семантички дијалектизам је именичка лексема *џуклоџица*, изведена од основе партиципа перфекта актива *џукл-* и сложеног

наставка *-ошница*¹⁴⁴, при чему се апстрактност лексичког значења постиже појмовном метафором којом се концептуализује гнев – *йући од беса*, па у том смислу *йуклошница* семантички идентификује емотивно „пуцање“ и одговара менталним ентитетима срџба, бес, јарост.¹⁴⁵

13. 2. 1. 3. Ужи аспект незадовољства је брига, испољена кроз осећање узнемирености због некога или нечега или бојазни да се не деси нешто неповољно. Брига блиско кореспондира са немиром, тугом и страхом, тако да је тешко диференцирати осећања која се међусобно прожимају и разврстати лексичке елементе који лингвистички прате апстрактне изванјезичке појаве. Критеријум поделе је диференцијална семантичка компонента вишег реда 'брига' у функцији носиоца идеографске вредности основног емоционалног стања. Лексеме окупљене око доминанте *брига су гајл'е, гарамеџи и касавеџи*.

Бринаџа је и њај брига, не да неје бринаџа. – Туи'а брига не се брине, мори ч'ерко.

Јанало га гол'емо гајл'е. – А њи, њио бѣреш гајл'е за другога? – За муку и за гајл'е се родила ч'уч'ка она. – Имаја гајл'е, немаја, њему је свејено. – Сџриџи се, ч'екај, и њоуму њвојему гајл'еџу ч'аре ч'е се наџ'е. – Тој је њојно гајл'е, домаш'ица је. – Од гајл'е свуноч'иџи не засџа.

Не ми давај и њај гарамеџи, бога њи. – Ограиса на гарамеџи. – У њвојему гарамеџу има њл'ач'.

О[џи] њу сџрану касавеџи да немам.

Именица *брига* етимолошки је поствербал од **brigiti < *berg-ti* „стражити над џим, водити бригу о пеџем“ (Skok I: 211), који је у дијакхронијској равни апстраховао семантику полазног глагола и у савременом српском језику се наметнуо као једна од водећих именичких лексема у семантичком опсегу негативних осећања. С обзиром на лингвистичку чињеницу да ове лексеме нема у другим словенским језицима, осим у српском и хрватском, ту лексичку празнину на Балкану попуњава турцизам *гајл'е* (тур. *gayle*) (Петровић 2012: 96). Турцизам у Призрену остварује апсолутну семантичку еквивалентност и има идентичну функционалну вредност као домаћа реч, па се *брига* и *гајл'е*

¹⁴⁴ Од исте основе изведен је облик са творбеним формантом *-ошина йуклошџина* „пукотина“ (Чемериџић).

¹⁴⁵ Р. Драгићевић асоцијативном методом долази до следећих закључака у вези са типичним сценаријем љутње у српском језику: „1. Љутња је у свом најтипичнијем облику реакција на блокирани циљ или на нанесено понижење; 2. Љутња је реакција на догађај, а стереотипни носиоци љутње у типичном сценарију јесу они који немају разлога да је контролишу због своје важне улоге у друштвеној групи, па је због тога слободно и често испољавају. 3. Љутња има своје две манифестације – тренутну и трајн(и)ју. Тренутна манифестација је типична емоција, док је трајн(и)ја део колеричног темперамента и представља особину.“ Два типична сценарија љутње са компонентама имица љутње, према резултатима асоцијативне методе, јесу: један учесник, осећање фрустрације због неоствареног циља, губитак контроле, агресивно понашање, односно два учесника, изазивач чини неправду, увреду, понижење, други учесник је изазван и реагује (Драгићевић 2010: 175).

у овом идиому понашају истозначно.¹⁴⁶ Оно што бригу класификује међу негативне емоције јесте евалуација – процена ситуације и значење које субјекат приписује догађају због којег се узнемиреност јавља. Врста осећања изазваног рационалним или ирационалним страхом да се нешто десило или ће се десити органски се манифестује од благе узнемирености до паралишућег страха, а у језик се транспонује низом блискозначница, чији семантички опсег укључује неколико емотивних ознака. Такве су лексичке јединице *гарамеї* (тур. *garamet*) и *касавеї* (тур. *kasavet*), које делом семантичке структуре задиру у лексички скуп којим се номинује туга. На периферији се додирују са конституентима те микрогрупе *јад* и *дерї*, чије се примарне семантичке компоненте односе на тугу, а 'брига' се јавља као допунски значењски слој, као субординативни елемент који носи информацију о стимулусу примарног осећања. Турцизме *гарамеї* и *касавеї* у синонимски ред са доминантом *брига* квалификује категоријална вредност језгреног елемента „брига, туга, невоља“ (Чемерикић), који дато обележје садржи у доминантној позицији.

13. 2. 1. 4. Концепт туге на наивној слици света представљен је низом именичких лексема које директно означавају душевни бол изазван неком несрећом или великом чежњом, али и оним које се делом свог семантичког садржаја односе на душевну патњу или је потенцијално исказују. Домену туге у српском призренском говору припадају лексичке јединице: *жál*, *жálба*, *жáлос*, *јасл'иљк*, *бóл'*, *їоїресница*, *карасéвда*, *јáд*, *дérї*, *áсреї*, *мúка*, *зámеї*, *несїрèч'а*, *їаксїраї*, *гајреї*.

Зáр нé їи је жáл да га бијеш їáко душмáнски? – И дьн-дънъс ми је жáл шїо не ўзо їој лóже. – Кьд їоч'оше да га їўшч'аф у грóб, їрїїискáше дéца му, срце да їи їреїўкне од жáл. – Изгорóше гу, јадницу, їеј жáлове їе їрèїуч'е сáма.

Нé л'и їи је жáлба, девојко, за девојáч'ко игрáње?

Сїáрос – жáлос.

Исїру́ла јасл'иљк.

Од ка їскоч'и мїфл'из, їéке їóч'е: ўф, ўф, и ўмре о[д] їáј бóл'.

Дóбро је и жїва ч'ўч'ка óна кол'ико їоїреснице їреїурїла їреко глáве. – Ыскоч'и сирóма ої їáмеї, шїо га сїизáше свé їоїресница їо їоїреснице.

Болује ми девојче од карасéвда.

Да їи кáжем мóје дерїóве, мóје јáдове.

На гóл'ем дérї су, сироїїиња, о[д] їеј арнаўцке їьсјадїе. – Не їóје од сéфа, їéке од дérї, ч'ўч'а óна. – Тéј мúке, їеј дерїóве гу уч'инїше їáкву.

¹⁴⁶ Синхронизиски пресек призренско-тимочког дијалекта показује неједнаку тенденцију у коришћењу овог синонимског пара. Јужноморавски говори практикују паралелну употребу (Митровић 1992: 66; Златановић 1998: 70; Жугић 2005: 50), док се на северу и истоку говорне зоне користи само домаћа лексема.

*У асреџи ги се добило њој јединч'е њима. – Ада, њол'ико време се оно
свз асреџи ч'екало. – Свс асреџи се добило њој девојч'е.*

*За муку се, сирџма, он и родија. – Мука ми је ишио не га видо њо њооџку.
Нашла гу несџреч'а, умре гу ч'ерка девојка.*

Тако му било зар њисано да га уфаџи и ѡај ѡаксџраџ.

*Ти да си здраво, ч'џни гџјреџи, ѡако зар било ѡисано од бџга. – А ѡој
болџч'е како ѡџи је, ч'џни л'и гџјреџи?*

Прототипичне лексеме којима се исказује туга су *жал*, *жалба*, *жалос*, *бол*, *ѡѡџресница*, *јад*, *дерџи*, *несџреч'а*. Оне представљају семантичку окосницу групе и непосредно се супротстављају немаркираним елементима на позитивном полу. Скуп лексема са заједничким елементом 'туга' одликује хетерогеност и растреситост, јер у говору постоје ускоспецификована именовања којима се означавају различити аспекти овог осећања. Лексема *жал* и њени творбени ликови *жалба* и *жалос* представљају антонимске варијанте именице *радос*, која је у овој антонимској релацији плус-антоним који поседује и номинално и контрастно значење, због чега је доминантан, семантички супериоран над маркираним члановима. Њихов однос може се посматрати преко формуле апстрактних супротстављености, на основу које се могу класификовати по критеријуму ниже општости који прати опозицију позитивно – негативно (пријатно – непријатно). Немаркирани, минус-антоними показују одређени, често висок степен непријатности, који је испољен у самом семантичком садржају којим се описује негативни емоционални доживљај. Једнокоренским синонимима примарно се денотира душевна бол, што са дијахронијског становишта потврђују налази П. Скока (Skok III: 671). Деривационо гнездо именице *жал* у овом лексичко-семантичком сегменту чине лексичке јединице *жалба* и *жалос*, које се понашају искључиво као творбене варијанте. Фреквентност просте речи у призренском говору потврђена је аутентичним илустрацијама. Р. Драгићевић асоцијативном методом у испитивању концептуализације туге открива да лексема *жалосџи* својом полисемијом и деривацијом указује на превагу једне ситуације која изазива тугу, а то је губитак драге особе (Драгићевић 2007: 100–101; Драгићевић 2010: 181)). У Призрену се значење именица *жал*, *жалба* и *жалос* не везује доминантно за овакав прототипичан сценарио туге. Њихова семантичка и употребна вредност није контекстуално условљена и односи се на душевну патњу без обзира на узрок који је изазива. За жалост изазвану смрћу блиске особе у српском призренском говору се користи турцизам *јасл'илџк*. Именица је домаћа творба од турског придева *yasli*, чију семантику „ожалосћен, који је завијен у црно“ (Skok I: 758) у целости преузима, реализујући специјализовано значење које се остварује без икаквог додатног

семантичког детерминатора.¹⁴⁷ Секундарно у домену туге фигурира лексема *бол*, која примарно означава осећај телесне, физичке патње, а њена друга семантичка реализација односи се на душевну патњу, што одговара појмовној метафори *туга је болест* и може се асоцијативно везати за објективну телесну манифестацију (Драгићевић 2007: 100). Душевна бол јаког интензитета номинује се сложеницом *тешкоћа*, у чијој је основи првостепени дериват *тешко* са својом фигуративном семантиком „тешко, јако узбуђење које неко доживи, претрпи“ (РСМ IV: 805).¹⁴⁸ Семантичка компонента интензитета у семми 'велика љубавна патња' ставља лексему *карасевда* (тур. *karasevda*) у ред јединица којима се означавају снажни емотивни доживљаји и испољава висок степен негативне емоције. Узрок велике туге је неостварена љубав, необузdana љубавна чежња означена другим елементом сложенице *севда*. Први члан композита *кара*, чије је етимолошко значење „црн“, упућује на мрачно расположење, што одговара концептуалној метафори *туга је тамно* (Драгићевић 2007: 98). Нереализована или неузвраћена љубав проузрокују дубоку тугу, која доводи до помрачења животне радости и депресије. Овакав вид туге везује се за сценарио неостварене љубави. Осећање жалости и бриге преплиће се у семантичкој структури именица *јад* и *дерти*. У позадини доминантне емоције – туге постоји осећање бриге којим је испровоцирана, тако да би један од концепата којим се асоцијативно описује туга могао да гласи *туга је брига*. На семантичком нивоу то се огледа у дефиницијама значења ове две блискозначнице: *јад* „осећање жалости и бриге, душевне патње“, *дерти* (тур. *dert*) „невоља, туга, брига, душевни бол“ (Чемерикић). Специфично значење у говору Призрена реализује лексема *асреј* (тур. дијал. *asret*, поред *hasret*) „тужна жеља за породом“ (Чемерикић). У овако формулисаном семантичком садржају примећујемо преплитање више значењских слојева из сфере емоција ('жеља', 'чежња', 'брига', 'туга') допуњених семом узрока ('пород'), која конкретизује и спецификује опште емотивно значење. Тугу као семантички слој у свом значењу имају лексеме *мука* и *замети*, чије централне значењске компоненте сугеришу ситуације које покрећу тугу, а углавном су везане за телесни аспект тегобе, за физички напор и замор. Као потенцијална компонента 'туга' се јавља у семском саставу контактеног синонимског пара *несиреч'а* и *таксират* (тур. *taksirat*), који семантички кореспондирају на нивоу основних реализација, експлицирајући спољашње факторе који про-

¹⁴⁷ У призренском идиому постоји и придев *јасл'ија* „који је у жалости за умрлом својом“ (*Мара је јасл'ија за брајна гу Милана*) (Чемерикић).

¹⁴⁸ Р. Драгићевић на основу истраживања концептуализације емоција закључује да се прототипична туга манифестује као најинтензивнија туга, а разлог томе треба тражити „у вези с тим што туга може бити нечија трајна емоција, у том смислу што се покреће сваки пут као реакција на помисао на тужан догађај или даје општи тон нечијег расположења, темперамент“ (Драгићевић 2007: 106).

Призрена *īреске* као лексичка метафора за страх.¹⁵⁰ Страх се појављује као један од значењских слојева полисемичне турске лексеме *зор* (тур. *zor*). Историјски оквир условио је семантичку перспективизацију позајмљенице у језику примаоцу. У том смислу, лексема *зор* реализује значење „страх“ само у одређеном контексту. Овај семантички слој актуелизира се и у комбинацији са глаголом *даде* (*даде зор* „заплаши“). Сила и насиље производе невољу, муку, што последично доводи до страха. Идеографске вредности лексичке јединице *зор* детерминисане су реалним животним околностима, сталним страхом пред освајачком силом. Актуелне друштвене прилике одредиле су доминантне елементе когнитивног сценарија страха за Призренце, а то су непријатељска сила, насиље, етнички сукоби, смрт. У разумевању значењске вредности језичких јединица којима се у српском призренском говору интерпретира осећање страха помаже схема силе, тј. структура на којој се базира појмовна метафора *сīрах је физичка сила*.

13. 2. 2. Ванјезички елементи који условљавају категоризацију и систематизацију дијалекатске лексике емоција укључују психолошку мапу емоционалних односа према другим људима. То су комплексне диспозиције – сентименти, трајни афективни и конативни односи према познаницима: завист, љубомора, мржња (Brković 2000: 210). Сложеност емоционалних структура рефлектује се на семантичку организацију лексичких јединица којима се дате емоције номинују.

13. 2. 2. 1. Завист и љубомора су осећања која се међусобно преплићу уколико је осећање нерасположења изазвано срећом или успехом другог или је, пак, проузроковано пажњом и наклоношћу која се указује некоме или нечему другом. У том значењу користе се семантички дублети *л'убомора** и *кѣскан*.

Мане узџа на мѣне кѣскан.

Примарна асоцијација у концептуализацији љубоморе везује се за сумњу у неверност брачног друга или емотивног партнера уопште. Душевна бол која се јавља као последица на овај начин нарушених љубавних односа испољава се кроз осећање љубоморе и манифестује се као нетрпелјивост према супарнику. Чемерикић није регистровао домаћу сложеницу којом се именује ово осећање, али на основу придева *л'убоморан* (Реметић 1996: 580) претпостављамо да је позната призренском говору. Турски придев *кѣскан* у Призрену је супстантивизиран, али се и у именичкој функцији семантички наслања на аутохтони адјектив.¹⁵¹

¹⁵⁰ Потврду за асоцијацију треска – дрхтање налазимо у номинацијама за грозницу *īрескавица* (Призрен) и *īреска* у македонском језику (ДРМЈ). Ова дијахронијска веза најдиректније је испољена у литванском језику – *traška* „дрхтај“ (Skok III: 503).

¹⁵¹ Турско *kiskan* настало је од општетурског *kis / kiz-* „шкрт; редак, скупочен, вредан“.
У значењу „завидан, љубоморан“ допушта се укрштање са хомонимским гнездом *kiskan-* /

13. 2. 2. 2. Сентимент у чијој су структури осећања ненаклоности, аверзије и одвратности у психологији се детектује као мржња. Одлике овог комплексног осећања су релативна трајност, јер се може мрзети само психолошки блиска особа, и тежња за приступањем објекту мржње са деструктивним намерама (Brković 2000: 210). Психолошки засноване појмовне вредности осећања мржње уткане су у семантичку интерпретацију лексеме *мржња* „осећање јаке одбојности, неподношљивости према коме или чему, јако осећање непријатељства“ (РМС III: 439), коју С. Реметић бележи у морфолошком и фонетском лику *м^рзос* (Реметић 1996: 442). У пореклу апстрактума *мрзос* замрзнута је метафора *мржња је хладно (лед)*. Прасловенски корен **mъrz-* развио је две лексиколошке породице. Изведенице од превојног степена **morz-* > *mraz-* сачувале су првобитно конкретно значење („студен“), које је код облика добијених од *mrz-* асоцијативним путем доспело у духовну сферу (Skok II: 472). Етимолошки налаз поткрепљује дијахронијску концептуализацију овог психолошког и емотивног стања као духовне хладноће, што се реперкусира и на синхронијској равни. Занимљиво је да речници косовско-метохијских говора не региструју реч за мржњу, а ни Чемерицић лексему *мрзос* лексикографски не обрађује, што може антиципирати претпоставку да се на овом подручју мржња не концептуализује као посебно осећање, већ се пројектује у неке друге типове негативних емоционалних доживљаја, као што су бес, завист, љубомора, патња, страх.

13. 2. 3. Посебну подгрупу чине емоције које се односе на самооцену, тј. осећања срама, кривице, кајања. Интересантно је да су регистровани само називи за негативне емоције које произилазе из субјективних стандарда вредновања. То су емоционалне реакције базиране на моралним принципима о исправном и погрешном.

13. 2. 3. 1. Осећање велике неугодности, збуњености, кајања због неког непријатног, ружног поступка или због сопственог недостатка именује се паром контактних синонима *сѣрѣм* и *јѣзѣк*.

Сѣрѣм да гу је шѣјј росѣјјју Мѣру. – Ич’ сѣрѣм нѣма шѣјј девојч’е.

Зѣр си се јѣйеѣи наѣјјја, јѣзѣк шѣ бѣло? – Јѣзѣк је од л’ѣди шѣјј шѣјјо ч’ѣниши.

У српском призренском говору значење словенске и турске речи се изједначило и оне овде функционишу као семантички еквиваленти, чија употреба није условљена контекстом. Обе лексеме потичу из сфере духовног, с тим што је прасловенско **sormъ*¹⁵² морална категорија, а турско *yazık* се етимолошки везује за домен религије, примарно означавајући „грех“ (Skok *kızgan-* које је у вези са *kız* „жар, врелина“ (Петровић 2012: 193).

¹⁵² Законом метатезе ликвидира прасл. **sormъ* дало је *срам*, али је у говору Срба Призренаца дошло до уметања сугласника *-ш-* у групу *ср*. Једно од објашњења за ову фонетску појаву даје М. Павловић, који је тумачи непосредним и јаким утицајем македонских говора.

I: 764), са семантичким помаком у дијахронијској перспективи ка области свакодневног живота „штета“. Екскламативно значење, какво има на Косову, „ствар од које се стиди, оно што не доликује, срамота“ (Елезовић I: 249) у Призрену поприма номинативну вредност, тако да лексема *јазџк* семантички парира домаћој именици *сѣрам*, означавајући осећање непријатности због лошег чина.¹⁵³

13. 2. 3. 2. Осећање кривице јавља се код особе која доживљава да се огрешила о моралне норме понашања, а као последица немирне савести прати је кајање, чији интензитет увећава свест о немоћи да се рђави поступци исправе. Неисправан поступак, погрешка учињена намерно или случајно и осећање одговорности за такав поступак именује се турцизмом *кабајеџи*. Жаљење због лошег поступка денотира се лексичком јединицом *џишманлък*.

Къд си уч'инија џај резилък, а џи џири кабајеџи.

Изџа га џишманлък.

Лексеме *кабајеџи* и *џишманлък*, којима се означавају негативне емоције везане за самопроцену личних поступака, стоје у специфичном семантичком односу који можемо означити као везу узрока и последице. Та каузалност читава се у њиховим семантичким структурама. У семантичком садржају лексеме *кабајеџи* експлициране су компоненте које носе информацију о стимулусу 'неисправан поступак' и консенквенци 'осећање одговорности за оно што је учињено'. Лош, неморалан чин производи осећање кривице. Потенцијална семантичка црта 'грижа савести' заједничко је значењско обележје обе лексичке јединице. У семској семантичкој организацији лексеме *џишманлък* однос узрока и последице реализује се преко допунских семантичких црта. Кајање подразумева неки грех, неки неприличан облик понашања који је изазвао емотивно испаштање, и то је импликациона сема именице *џишманлък*. Претпоставља се да се покајањем мења понашање, а то је фокална сема ове речи. Ове категорије семантичких ознака Е. Најда даје у виду опозиције импликациона сема : фокална сема (Драгићевић 2007: 68), која прати узрочно-последичну релацију (оно што претходи – оно што следи) у лексичким садржајима који се пореде или у самом семантичком садржају лексеме.

Концепт емоција представља динамичан систем, чији је развитак условљен екстралингвистичким и језичким факторима. Ментални ентитети се у језичкој свести испољавају интуитивно. Њихова метафизичка вредност и висок степен апстрактности могуће је спознати преко симбола из конкретне

Уметање сугласника није непознато ни другим српским говорима, нарочито оним уз албанско пограничје (Реметић 1996: 438-439).

¹⁵³ Турцизам *резилък* у говору Призрена фигурира у значењу „срамота“, али значењским садржајем не одговара категоријалном обележју 'осећање', већ се односи на нечистан, срамотан чин, који може да буде спољашњи импулс за осећање срама.

сфере. Дати концепт анализирали смо преко језичких знакова, који у својим семантичким садржајима носе културни код етноса и у којима су утиснути обрасци знања и веровања. Они утичу на формирање екстрајезичких система, какав је, на пример, типичан сценарио за доживљавање и испољавање неке емоције, који се може користити у њеном лингвистичком опису. Сценарио се базира на структурама као што су домен, схема и сл., а оне се заснивају на људском искуству, које се рефлектује на мишљење и језик (Драгићевић 2007: 92). Једно од основних средстава концептуализације емоција је појмовна метафора, ментални механизам преко којег смо покушали да разумемо и организујемо лексички систем емоција у српском призренском говору. Полазећи од конкретних домена, може се дешифровати апстрактност значења циљног домена. Тако се, у испитиваном идиому, срећа конципира као судбина; љубав као жеља, миловање и чежња; туга као брига, болест, депресија; страх као физичка сила; мржња као хладноћа. Структурне метафоре употпуњавају тумачење значења језичких јединица којима су вербализовани духовни појмови. Традиционални оквири, друштвени контекст, социјални односи и морална оријентација регулишу емоционално реаговање појединца и спадају у ванјезичке чиниоце који су утицали на формирање концепта емоција на конкретном говорном подручју. Комуникативни дискурс, територијална диференцијација, позајмљивање, асиметрија језичких ознака лингвистички су детерминатори његовог језичког уобличавања.

Лексичко-семантичка група са хиперсемом 'осећања' састоји се од лексема које реализују значења позитивних и негативних емоција. Општа семантичка ознака 'позитивна осећања' у центар лексичког скупа интегрише лексеме *радос*, *ч'еф*, *сїреч'а*, *л'убав*, *минос*. Њима се супротстављају централни елементи лексичког скупа са надређеном компонентом 'негативна осећања': *жал*, *жалба*, *жалос*, *јасл'илк*, *бол'*, *їоїресница*, *карасевда*, *јад*, *дерїї*, *брига*, *гајл'е*, *сїра*, *весвеса*, *далга*, *л'убомора*, *кскан*, *мрзос*. У односу праве антонимије налазе се парови *радос* – *жалос*, *сїреч'а* – *несїреч'а*, *л'убав* – *мрзос*. Синонимичност, као последица творбених процеса и лексичког позајмљивања, условила је појаву антонимских варијаната (*радос* – *жал*, *жалба*, *жалос*; *л'убав*, *минос*, *аїїр*, *ешк* – *мрзос*). И у овом лексичком сегменту преовладавају елементи који припадају категорији негативног, што се може тумачити као психолошка, а не искључиво језичка, универзалија. Човеку је неопходно да оно што га мучи искаже, да се причом о проблему растерети и зато тражи језичка средства којима ће вербализовати оно што га духовно притиска и боли (15 назива за тугу). Таква потреба није наглашена у случају позитивних емоција. Обрнуту асиметрију уочавамо у броју језичких ознака којима се изражавају љубав (7) и мржња (1). Концепт љубави је далеко разрађенији и на наивној слици света представљен низом јединица које покривају широки семантички дијапазон и прате доживљајне фазе љубавног

осећања. Језичка слика је и у овом случају одраз екстралингвистичких (љубав је мултидимензионални психички конструкт који укључује читав комплекс осећања) и језичких фактора (позајмљивање лексема из турског језика којима се прецизније може изразити изнијансираност сложеног унутрашњег стања и која су се потпуно асимилирала у лексички систем призренског говора). Емоционална сфера употпуњава лексичко-семантички приказ психичких карактеристика човека и уграђује се као веома важан фрагмент у дијалекатски обојену слику света.

II. ЛССП *каракѿер*

II. Међу психолозима постоји сагласност да се темперамент у значајном степену формира под утицајем наследних фактора, док се карактер обликује искључиво под утицајем средине. Карактер обухвата морална и конативна својства личности која се испољавају у односу према самом себи, према другим људима, радним задацима и нормама понашања уже и шире заједнице (Hrnjica 2003: 324, 328). У речницима савременог српског језика семантичка структура лексеме *каракѿер* је комплексна.¹⁵⁴ Примарно, *каракѿер* је скуп битних и сталних психичких особина које се испољавају у поступцима, при чему су истакнуте морална и вољна компонента. Семантичка интерпретација основног значења јединице *каракѿер* у РМС искључује интелектуалне особине и ограничава га на поступке појединца, док у РСАНУ обухвата и колективну димензију.¹⁵⁵ Лексикографски опис примарног значења лексеме *каракѿер* у РМС ближи је савременим психолошким схватањима овог појма.¹⁵⁶

У корпусу речи из Призрена идентификовали смо јединице које одговарају психолошком концепту појма *каракѿер* и које денотирају човека као носиоца одређене карактерне особине. Сви лексички елементи субпоља са хиперсемом 'карактер' садрже категоријалну сему 'сталне психичке осо-

¹⁵⁴ У РСАНУ семантички опсег лексеме *каракѿер* обухвата шест, а у РМС пет семантичких реализација.

¹⁵⁵ Основно значење *каракѿера* у РСАНУ исказано је семемом „1. а. скуп битних, изразитих и сталних морално-психичких и интелектуалних особина појединца или заједнице, које се испољавају у погледима и поступцима, у односу према средини, морално-психички лик; природа, ћуд. б. морална чврстина, јака воља, постојаност, истрајност, доследност; честитост, поштење.“ (РСАНУ 9: 272), а у РМС дефинисано је на следећи начин: „1. скуп основних, битних, сталних психичких особина које се очитују, огледају у нечијим поступцима; ћуд. б. чврста, јака воља, доследно и постојано уверење, упорност, непоколебљивост у остваривању чега. в. лична етика, морал, честитост.“ (РМС II: 663).

¹⁵⁶ Карактер подразумева интегрисани систем особина које омогућавају појединцу да упркос препрекама на релативно доследан начин поступа, и то у односу на моралне принципе и морална схватања неког друштва. Манифестовање карактерних особина (доследност, упорност, храброст, кукавичлук, поштење, савесност, несавесност итд.) укључује и вољни и етички моменат (Rot 1994: 54).

бине човека'. Општост инваријантних сема условљава даљу спецификацију и организацију лексема у лексичко-семантичке групе:

1. ЛСГ придева са хиперсемом 'вољне особине',
2. ЛСГ именица са хиперсемом 'вољне особине',
3. ЛСГ придева са хиперсемом 'моралне особине',
4. ЛСГ именица са хиперсемом 'моралне особине',
5. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према другим људима',
6. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према себи',
7. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према раду',
8. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према новцу',
9. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према храни',
10. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према личној хигијени',
11. ЛСГ именица са хиперсемом 'начин понашања',
12. ЛСГ глагола са хиперсемом 'осрамоти се'.

Прва четири лексичка скупа односе се на опште карактерне црте човека, вољне и моралне. Лексеме сврстане у остале лексичко-семантичке групе су специјализоване, имају уже значење. Моралност поступака оцењује се у конкретним односима, човек се процењује у односу према себи, другим људима, односу према раду, материјалним добрима, храни, личној хигијени. Особине које притом испољава оцртавају његов морални лик и карактеришу га позитивно или негативно.

Лексичко-семантичке групе устројене су на основу парадигматских лексичких односа. Однос инклузије, односно хипонимија, остварује се међу лексемама којима се означава надређени појам и лексемама којима се обележавају субординирани појмови. Антонимска релација успоставља се између лексема које у својој појмовној вредности садрже својства која човека могу окарактерисати као позитивну, односно негативну личност. Лексеме које се налазе у функцији опозита ступају у међусобне синонимске односе.

II. 1. ЛСГ придева са хиперсемом 'вољне особине'

II. 1. Доминантна психичка својства која карактеришу особу према снази, истрајности и спремности да се одлучи на какав поступак јесу упорност и храброст. Особе које поседују ове карактерне црте означене су придевским лексемама подељеним у две подгрупе према варијантним семама 'вољан' и 'храбар / плашљив'.

II. 1. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'вољан'

II. 1. 1. Лексичко-семантичку подгрупу квалификатива са варијантом 'вољан' чине синоними *каил*, *разија*, *кабил* и *далдисан*.

Каил 'сџм да ѿи ѿомогнем, ама не могу.

Разија сѐм да му њомогнем Јовану кол'ико мѐгу. – Максуѝ, и ако је Тѹрч'ин, неје разија да уч'ѝни никоје зло рисјанима ка шѝо има Тѹрци.

Тај рсѝз кабил' је и ѝој да уч'ѝни. – Да гу је кабил', у ч'ашу воде би гу ѝоѝила ѝѹј снаѹ.

У ѝијѐње далдисан ч'овек, ка ѝај Ѐл'ка Угар, неје за ниѝиѝо. – А зѹр се наѝди Циганка шѝо неје далдисана у краѹ'у?

Турцизми *каил'* (тур. *kail*) и *разија* (тур. дијал. *razi*, поред *razi*) семантички су изједначени са домаћим еквивалентима *вољан*, *сѹреман*, *гоѝов*, *рад*, којим су лексикографски дефинисани у Чемерикићевом речнику. Блиског значења је, такође, турска реч *кабил'* „способан да што учини“ (Чемерикић), што имплицира значењске компоненте садржане у семантичком одређењу придева *каил'* и *разија*, које се у овом случају могу третирати као семе потенцијалног, али негативног карактера, јер је *кабил'* способан, односно спреман да учини неко зло. Партиципом глагола *далдише* (тур. дијал. *daldi*, 3. л. јд. перф. од *далмак*), *далдисан*, квалификује се особа ода-на, посвећена нечему, занета чиме. Елементи значења 'одан', 'посвећен' сврставају ову лексему у ред јединица са хиперсемом 'вољне особине'. Основно значење глагола *далдише* кореспондира са секундарном семантичком реализацијом глагола *ѝосвеѝи* „обрати сву пажњу и настојање на што“, и на тој релацији партиципски облици ове две глаголске лексеме успостављају синонимску везу.

II. 1. 2. ЛСПГ придева са хиперсемама 'храбар / плашљив'

II. 1. 2. Значењске компоненте 'храбар / плашљив' уграђене су у семантички садржај опозитних придева *дел'ѝја* и *аѝиф*.

Дел'ѝја ч'овек бѐше бија и ѝај Ц'ѹрѝ'е Сѝвгар. – Дел'ѝја је он, ѐрбаѝ је и на гѝло нѝиѝ'е да удѹри.

Аѝиф ч'овек неје за рабѝѝе де ѝгра глаѝа.

Основном значењу турског придева *дел'ѝја* (тур. *deli*) „храбар, смео, неустрашив“, секундарним, фигуративним значењем супротставља се турцизам *аѝиф* (тур. *hafif*) „1. слаб, лако ломљив; 2. нежног здравља; 3. слабог материјалног стања; 4. фиг. несигуран, плашљив“ (Чемерикић). Индуктор метафоричке трансформације значења је семантичка компонента 'слаб', која се из материјалне сфере преноси у домен човекове духовности и квалификује особу слабог карактера, обележавајући је као кукавицу, плашљивца.

II. 2. ЛСГ именица са хиперсемом 'вољне особине'

II. 2. У лексичком скупу именица са надређеном семом 'вољне особине' доминирају именичке речи којима се номинује особа јаке воље. Њима су оз-

начени носиоци пожељних особина, као што су упорност, предузимљивост, храброст, али и негативно маркирана карактерна црта тврдоглавост.¹⁵⁷ На основу варијантних сема, лексеме су подељене у подгрупу именица са хиперсемом 'упорна особа' и подгрупу именица са хиперсемом 'храбра особа'.

II. 2. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'упорна особа'

II. 2. 1. Именице обједињене семантичком компонентом 'упорна особа' гранају се у микроредове према семама нижег ранга које уже спецификују значења.

II. 2. 1. 1. а. Номинационе јединице мушког рода мотивисане вољом као позитивним фактором човековог психичког устројства су *дика̄ӣч'ија* / *дикач'ија* и *гајре̄ӣч'ија* / *гајреч'ија*.

Заӯзне л'и се тӣај дика̄ӣч'ија за шӣогодр, ч'е га свр̄ши ка шӣо вал'а тӣа не̄ знам шӣо да бӣдне.

По невол'е се види кол'ико је гајре̄ӣч'ија јен ч'овек. – Гајре̄ӣч'ија, тӣол'ико муке йре̄ӣури йреко главе и не̄ се да. – Нека фал'и бога шӣо има тӣога гајреч'ију бра̄ӣа.

Са турским речима у основи, облици *дик̄ӣач'ија* (тур. *dikkat*) и *гајре̄ӣч'ија* (тур. *gayret*) настали су домаћом творбом уз помоћ суфикса *-ч'ија* (Петровић 2012: 96, 115). Семантичким садржајем удаљавају се од језгра лексичко-семантичке групе, али оно што их сврстава у подгрупу номинација које се односе на упорну особу јесте потенцијална семантичка вредност. *Дика̄(̄ӣ)ч'ија* је у Призрену именоване за предузимљиву мушку особу, а предузимљивост имплицира појмовне вредности као што су упорност, спремност, истрајност, смелост. Ово значење проистиче из секундарне семантичке реализације мотивне речи.¹⁵⁸ Лексема *гајре̄(̄ӣ)ч'ија* овој подгрупи припада значењским елементом који се односи на истрајност и издржљивост подношења душевне патње. Допунски елементи семске структуре сужавају перспективизацију и конкретизују значење ове лексичке јединице. На периферији семске организације *гајре̄(̄ӣ)ч'ија* се приближава *дика̄(̄ӣ)ч'ији* компонентом 'предузимљив', и у тој равни налазимо везу између значења ове две лексеме, које можемо назвати блискозначницама.

¹⁵⁷ Међу вољне особине уврстили смо и тврдоглавост, као вид испољавања упорности. Семантичку оправданост за овакву категоризацију лексема којима се именује тврдоглава особа налазимо у семској структури придева *тӣврдоглав*, где се као веома важан значењски елемент појављује 'упоран'. Из тог разлога, лексичке јединице које се односе на тврдоглаву особу сврстаћемо у лексичко-семантичку подгрупу именица са интегралном семом 'упоран', али у посебан микроред лексема са негативном конотацијом.

¹⁵⁸ Елезовић бележи значење „пажљив“ за изведеницу *дика̄ӣлија*, које се развило из примарне семантике именице *дика̄ӣ* (Елезовић II: 506).

II. 2. 1. 1. б. Према облицима мушког рода формиране су номинације за женски род *дикайч'ика* и *гајрејч'ика* / *гајреч'ика*.

Да не беше њај дикайч'ика, маји ги, зар би ги се ушч'уваја њај ч'ифљк у Корјшу.

У бол'ес ич'неје гајрејч'ика она. – Тејзи гајреч'ике мајере ги вал'а да благодариф шћо се ушч'ува њан ч'ифљк у Корјшу.

Семски састав именица женског рода поклапа се са семантичким садржајем именица мушког рода, осим семе која се односи на пол особе, што је формално обележено моционим суфиксом *-ч'ика*.

II. 2. 1. 2. У оквиру подгрупе са интегралном семом 'упорна особа' појављује се ред лексема којима се именује тврдоглава особа.

II. 2. 1. 2. а. Микроред лексема са дистинктивним обележјем 'мушко' чине синонимичне именичке јединице: *главоња*, *главурда*, *главурдан*, *дебела глава*, *коњ*, *џуноглавац*, *џуноглавко*.

Тому главоње Гиге л'и искаш да докажеш нешћо? – Збори кол'ико оч'еш оному главоње Васил'у, у њуј његову главешину ншћо не иде.

Разбери се, мори, неразбрана главурдо. – При њамеј л'и си, море њи, дебела главурдо?

Главурдан, уч'ши га, збориш му за његово добро, а он све њерсене ч'ини. Де мош да алдеришеш њуј дебелу главу? – Разбери се јенјуи, еј, њи, море, главо дебела неразбрана!

Не се разбѝра њај коњ мајкин.

Сас њога џуноглавца нема здоговор.

Синонимски парадигматски однос наведених лексема остварује се на релацији њихових секундарних семантичких реализација, оних које метафорички денотирају човека. Таква значења интерпретирана су семемом „тврдоглава особа“. Концепт тврдоглаве особе укључује негативне особине као што су својеглавост, ограниченост, непопустљивост, упорност. Упорно остајање при сопственим ставовима, упорност у недоличним поступцима, као вољне димензије, карактеришу тврдоглавог човека. Лезички се ове појмовне вредности лексикализују одговарајућим јединицама, које у нашем случају имају фигуративни карактер. Семантичка компонента 'упоран' у структури квалификативног придева *џврдоглав*, којим се описује метафоричко значење семантичких дублета *главоња*, *главурда*, *главурдан*, *дебела глава*, *коњ*, *џуноглавац*, *џуноглавко*, категоризовала је чланове ове микрогрупе. Негативну експресивну семантику носе пејоративни суфикси *-оња* и *-урда* у примерима *главоња* и *главурда*, чије је значење мотивисано обимом и величином главе. Од аугментативно-пејоративног облика настао је другостепени дериват *главурдан*. Синтагматски спој *дебела глава* модификује значење на асоцијативној вези између физичке карактеристике и карактерне црте. У овој конструкцији семантички су изједначене детерминанте *дебела* и

īvrda, које допуњују вредност главног члана. Глава као део тела повезан је са психичком и интелектуалном сфером и због тога се доводи у везу са особинама које карактеришу човека у том смислу. Лексема *глава* веома је продуктивна у деривационо-семантичким процесима, што показују именованња у овој семантичкој категорији, настала њеним морфолошким и семантичким варирањем. Сегментацијом сложенице *īуноглавац* добијамо деривационе елементе *īун-о-глав-ац* који садрже семантички код за разумевање семантичке деривације. Метафорички пренос назива са животиње на човека настао је по аналогiji са номинацијама мотивисаним главом (*главурдан*, *дебела глава*), па је сема величине главе водоземца у једној од његових развојних фаза била мотивна за трансформацију примарног значења и његовог преноса на човека као референта. Семантички дериват са атрибутивним значењем је и лексема *коњ*, која у секундарном значењу остварује другачију денотацију и конотацију. Метафоричко значење лексеме *коњ* индуковано је механизмом колективне експресије, јер је сисар из реда копитара који служи за јахање и вучу перципиран у колективној свести као ограничена, глупа животиња. Замена зооморфне архисеме антропоморфном у овом случају има негативну експресивну вредност.

II. 2. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'храбра особа'

II. 2. 2. Другу подгрупу именица чине номинационе јединице код којих је вољни моменат повезан са осећањем страха. Одсуство страха или спремност на деловање упркос страху друштвена заједница процењује као храброст, и у односу на апстрактни прототип оцењује особу као храбру или као кукавицу.¹⁵⁹ Елементи лексичког скупа са номиналном вредношћу „храбра особа“ формирају микроред синонима *јунак*, *муџ*, *вук*, *īушкешар*, са стоже-ром *јунак*.

Син гу је јунак. – Добро дошла, Сандо, шїио ч'иниши, како си, здраво л'и си, јунак л'и си?

Од Јована Фанде іо муџ нема га у Подрїму мец'у рисјане.

Де, море, кој може да уфайиши іиога вука? – Тај сїарї вук, іада л'и у рўке, ич'?' – Доша и іаїј вук Рамадан Заскок. – Де си, брe, сїарї вуку?

¹⁵⁹ Одређујући параметре којим се пореди испољавање особине (храброст) са степеном испољавања особине прототипа, Р. Драгићевић уводи категорију вредносно плус и вредносно минус, при чему истиче да је наша афирмативна или негативна процена заснована на индивидуалним или колективним нормама. Да ли ће неко кога описујемо бити означен са плус или минус, зависи од тога колики је степен тог позитивног или негативног одређења изражен у односу на степен испољавања плуса или минуса у датој ситуацији код прототипа. Ако је неко у одређеној ситуацији показао храброст у односу на замишљено понашање прототипичне личности у тој ситуацији, за њега кажемо да је храбар, односно позитиван у ситуацији када особина храбрости може доћи до изражаја (Драгићевић 2001: 174).

Интегрална сема за све четири лексеме је 'храбар', јер су све дефинисане семемама 'храбар човек' (Чемерикић). Заједничка им је и сема пола, јер се све односе на мушку особу, изузев именице *јунак* која се употребљава и за мушкарце и за жене. Значење се шири и на припаднице женског рода, када се покажу као јаке и храбре у одређеним животним околностима. Храброст се овде процењује као трајна и стална особина, коју је особа испољила у више различитих ситуација, па је од стране друштвене заједнице маркирана као одважна и смела. Платисемијом су добијена секундарна значења лексеме *муж* у српском призренском говору „1. супруг, брачни партнер; 2. одрастао, зрео мушкарац; 3. храбар, одважан мушкарац“ (Чемерикић). Перспективизација се сужава у именованима *јушкеџар* и *вук*, која се приписују храбрим борцима, војницима, при чему се храброст као вредносно позитивна особина испољава у конкретnoj ситуацији. На основу контекста у којем је метафора *вук* употребљена за именовање храброг мушкарца могу се назрети околности у којима се особина испољава. Позитивна особина наглашена је детерминативом *сџари* уз именицу *вук*. Транспарентност деривационог варирања у примеру *јушкеџар* указује на онога који носи пушку, а семантичком деривацијом добијено је значење које припада домену карактеризације личности. Пренос је остварен асоцијативном везом, почива на колективном уверењу да је храброст доминантна особина онога ко носи пушку, тј. војника, борца.

II. 3. ЛСГ придева са хиперсемом 'моралне особине'

II. 3. Концепти доброг и лошег човека дају општу слику о моралној страни личности. Дуалистички принцип психичког устројства човека у овој категорији долази до пуног изражаја, а на језичкој слици човека манифестује се лексичким опонентима. Лексичке јединице распоређене су у две подгрупе, значењски супротстављене. Јединице ове семантичке скупине ступају у антонимску релацију, потпуно природно, с обзиром на то да је човек у својој суштини биће у којем коегзистира и добро и лоше (Штасни 2013: 91). Лексеме у оквиру поларизованих страна налазе се у парадигматском односу синонимије.

II. 3. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'добар'

II. 3. 1. Концепт доброг човека у српском призренском говору објашњава се помоћу придевских речи *дџбар*, *л'уџак* / *л'уџк*, *милџсан*, *вал'аџан*, *аџан*, *аџл*, које формирају синонимски ред са доминантом *дџбар*.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Према интерпретацији Г. Штасни, која се у својим запажањима ослања на Лалићев речник синонима, концепт онога што је добро најуже кореспондира са концептом онога што је морално, поштено, праведно, несебично, тако да све номинационе вредности које у својим семантичким одређењима садрже наведене појмовне вредности сматра синонимичним.

Не знам на кога се ӣс̄т̄ури т̄ај нао̄й̄ч'ник, и о̄й̄ац и ма̄й̄и бил'е му до̄бри ч'и ӣодо̄бри не б̄ива. – До̄бар ч'овек б̄еше бӣја, бо̄г да га ӣро̄с̄тии. – Та̄ј сна̄а гу је до̄бра ка до̄бар д̄ѣн, бла̄го си га њо̄јзи шӣо гу има. – На̄јмла̄ц'е̄ји сӣн гу је најдо̄б̄ър. – До̄бро мо̄мч'е ӯзе т̄ај Кл'исиркина Сӣојанка. – На̄јдо̄бра ми је најмла̄ц'е̄ја сна̄а.

Мло̄го је л'ӯцак Са̄ндин мӯж. – Бра̄й̄и му је ӣо л'ӯцк. – Бла̄го Мӣй̄е с̄ьс ӣӯј л'ӯцку ж̄е̄ну. – Л'ӯцко гу шӣој сӣтар̄е̄јо дево̄јч'е. – Де̄ца ӣч'не гу бе̄у л'ӯцке.

Мо̄мч'е гу је мло̄го вал'а̄й̄но. – Ка се род̄ише т̄ако вал'а̄й̄не шӣе̄ј де̄ца с̄ве до̄ је̄но? – Вал'а̄й̄ну дево̄јку за̄йросӣја.

А̄с̄л мо̄мч'е ӣскоч'и Васӣл'ов Ја̄нич'.

Мло̄го гу је а̄р̄ьн т̄ај зе̄й̄. – А̄рно дево̄јч'е за̄йросӣја.

Придев *добар* има разгранату полисемантичку структуру. Значења која су у РСАНУ дата под 1. а. „који је блага, човекољубиве нарави, који не чини зло, човечан, племенит, предусретљив;“ и под 1. б. „који се држи позитивних друштвених норми, који се понаша узорно, како треба.“ (РСАНУ 4: 374), Чемерикић раздваја у две семантичке реализације: „2. који има доброте, добродушан, доброћудан, човечан; 3. који је узорних особина, ваљан“ (Чемерикић). У лексикографском опису примарног значења Чемерикић се служи квалификатором и антонимским придевима „1. супр. од лош и рђав“ (Чемерикић). Чемерикићеву интерпретацију основне семантике придева *добар* можемо упоредити са примарним семантичким одређењем у РМС, где је придев *добар* под 1. а. дефинисан семемом „који је позитивних особина, ваљан, врстан, одабран, супр. од зао, рђав, лош“ (РМС 1: 698), али Чемерикић не даје ниједну илустрацију којом бисмо идентификовали човека као референта.¹⁶¹ Дифузност и општост значења усложњава семантичку анализу ове придевске лексеме. Интересују нас значења која придев *добар* сврставају у категорију психичке, тачније моралне, карактеризације човека, стога у разматрање узимамо 2. и 3. значење лексеме *добар* у Чемерикићевом речнику. Семантички елементи у дефиницији под бројем 2

Специфичност ове семантичке скупине, наводи Штасни, јесте у способности свих лексема да међусобно ступају у однос синонимије, с тим што ће у идеографским вредностима појединачних номинација доминирати особина којом се човек карактерише као моралан, праведан или несебичан, чиме се не искључује, него се подразумева, да је он истовремено и добар. У целокупној групи придев *добар* има и улогу појмовно надређене лексеме (хиперонима), а придеви са појмовном вредношћу поштен, праведан, несебичан и сл. имају статус појмовно подређених јединица (хипонима) међу којима је успостављен однос кохипонимије (Штасни 2013: 89).

Ми смо се, при структурирању лексичко-семантичких група руководили принципом општости, тако да смо лексеме са идентификационим семама типа 'поштен', 'праведан', 'несебичан' сврстали у уже семантичке скупине, на основу диференцијалних сема које спецификују значења у оквиру дате семантичке категорије.

¹⁶¹ Његови примери су преузети из тефтера и припадају сфери предметности.

упућују на човекову природу, нарав, ћуд, и овај придев приближавају ЛСС темперамент, међутим, компонента 'човечан' сугерише карактерну црту, тако да је у овом случају тешко разлучити појмовну вредност доброг у домену људске природе и доброг у домену етике, јер су узајамно повезани у психичкој структури личности. Значење под бројем 3 прецизније је дефинисано и квалификатив *добар* сврстава у моралну категорију, односно човека као носиоца особине квалификује као високо моралну особу у односу на важеће друштвене норме.

Значењу под 2 придева *добар* у Чемерицићевој лексичкој збирци блиска су значења придева *л'уцак* „који се одликује добротом, племенитошћу, топлином“ (Чемерицић) и *милосан* „добродушан, доброћудан“. С обзиром на то да се у семантичкој интерпретацији ових придева јављају компоненте, 'добар', 'доброта', 'племенитост' као највише етичке категорије, сврставамо их у ЛСГ придева са хиперсемом 'опште моралне особине'. Придев *милосан* дефинисан је синонимним придевима *добродушан* и *доброћудан*. Компоненцијална анализа показује да се у значењу *милосан* преплићу концепт душе (емоционалност) и концепт нарави (природа човека), који, интензивирани детерминативом 'добар', представљају сублимацију позитивних психичких особина, које, између осталог, квалификују човека и као морално чисту особу. Са значењем под 3 придева *добар* семантички кореспондира придевска лексема *вал'аџан*, у чијем семантичком садржају доминира морална димензија карактера – „добар, вредан, честит“ (Чемерицић). Исти семантички садржај приписује се балканском грцизму *арџн*, са творбеном основом *ар* (*хар* „1. милост, захвалност. 2. брига, настојање“) и домаћим придевским суфиксом.¹⁶² Придевом *добар* објашњено је значење турцизама *асџл* (тур. *asil, asil*)¹⁶³. Семантички садржај лексеме *добар* чији је денотат човек одговара појмовној вредности осталих лексема у реду. Придев *добар* улази у опис осталих чланова лексичког скупа, што га чини кохезионим центром и доминантом синонимског реда.

¹⁶² У основном значењу придев *арџн* има људску референцију, а у секундарном се односи на посао, рад (*Арна му је његова рабџиа. – По арна рабџиа ч'е бидне ако уч'инимо ка шџо вџкаш* (Чемерицић)). Квалификативно значење које има у српским народним говорима, овај придев чува у бугарском (*харен* „добър, хубав, хрисим“ РБЕ) и у македонском језику (*арен* „добар“ РБЕ). Секундарном денотацијом која се развила у атрибутивну ознаку „радљив, вредан“ придев је ушао у румунски и албански језик (Skok I: 665). У просецима језичке интерференције очувало се позитивно конотативно значење изворне грчке речи, која се од XIV века јавља у српским споменицима. Погрешно је тумачење Шкалаџића који придев (*х*)*аран* изводи од турског *ар* „стид“ (ЕРСЈ I: 185).

¹⁶³ С. Петровић сматра да је *асџл* „добар, честит, уредан“ у српском призренском говору вероватније од тур. *asil, asil* него од *hasil* „добит, корист, резултат“, дијал. „вредан, способен вешт“ (Петровић 2012: 53). Исту етимологију даје и Скок (Skok I: 66).

семантику.¹⁶⁵ У семантичкој структури придева *наоџачан* и *каџил* налазе се придеви *зао*, *оџак* и *суров*. Семантички садржај мотивног придева *оџак*, који Чемерикић није регистровао, суфиксацијом није трансформисан, али је експресивна компонента интензивирана префиксацијом (*на* + *оџак* + *ан* = *наоџач'ан*), „protivan smjeru (u moralnom značenju)“ (Skok II: 558).¹⁶⁶ Турски придев *каџил* (тур. *katil* „који убија“) у српском призренском говору пресемантизовао је изворно значење, али и даље обележава особу као носиоца изразито негативне моралне особине „суров, немилосрдан, зао“ (Чемерикић). Највиши степен нечовечности изражен је управо овим придевом. Најопштије негативно конотирано значење имају једнокоренски синоними *дамкал'ија* и *дамкосан*. Придевски облик *дамкал'ија* преузет је из турског језика као метафора за човека пуног мрља у моралном погледу (тур. дијал. *damgali*, поред *damgali*, изведен од именице *damga* „ознака, марка, жиг; пега, белега, ожиљак; мрља, тачка“ (Петровић 2012: 104)). Метафоричког је значења домаћа деноминална творба *дамкоше*, односно трпни придев овога глагола *дамкосан* „морално упрљан“ (Чемерикић). Значење деривираних облика добијено је метафоричким преносом водеће компоненте (’мрља’) у семантичком садржају мотивне речи (*дамка*) из физичке у духовну сферу, односно из домена телесног у домен карактерологије човека. Низом релативних синонима на језичкој слици света призренских Срба градивно је представљен концепт злог човека – *дамкал'ија*, *дамкосан*, *невал'аџан*, *лош*, *рџ'ав*, *ајерсџ*, *зъл*, *наоџач'ан*, *каџил*.

II. 4. ЛСГ именица са хиперсемом ’моралне особине’

II. 4. Дуалистички опозитни принцип човековог карактерног устројства одражава се и на корпус *nomina attributiva* којима се именује особа према моралним особинама. На семантичком плану то се огледа у позитивном и негативном значењу лексема, а деривациони процеси доприносе већем степену експресивности. Поред општих моралних категорија, добра и зла, ЛСГ именица са хиперсемом ’моралне особине’ проширили смо специјализованим номинационим јединицама које се односе на домен поштења и неморала.

II. 4. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’добра особа’

II. 4. 1. Номинационе јединице чији је референт човек позитивних моралних особина су *бисџерко*, *бабл'оџ*, *бџсник*.

¹⁶⁵ На ширем косовско-метохијском ареалу *ајерсџ* значи „штетан, некористан“ (Елезвић II: 492).

¹⁶⁶ Формант *-ан* семантички је неутралан, његова семантика се у потпуности подудара са придевом у основи (Драгићевић 2001: 72).

Мисл'есмо ч'и ч'е бидне бисерко, а оно исїаде йосерко. – Бисерко мајкин.

Бесник је оїи како га йознавам. – У Суоречки бајрак од Реџ-Кице йо бесника не йпражи.

А, бабл'ок, брe! – Како си, бабл'ок?

Генеричко значење има лексема *бисерко* „особа коју красе лепе особине“ (Чемерикић). У семантичком садржају ове именице сублимирана су позитивна морална својства човека и пожељне карактерне црте. То су особине прототипа и представљају културолошки идеал. Прототипски лик је врла особа која поштује морални кодекс заједнице, понаша се узорно и нема порока. Идеалне појмовне вредности преточене су у идеографску вредност лексеме *бисерко* у локалном идиому. Значење је добијено метафоризацијом мотивне речи, мотивисаној реткошћу и драгоценошћу тврдог, округлог, седефастог зрна које се ствара у љуштури неких шкољки. Суфикс *-ко* уноси у значење семантичку компоненту деминуције и хипокористичности. Особа чврстог карактера, поуздана, сигурна, одана номинује се деривираним лекемом *бесник*, у чијој је основи албанска реч *besë* „вера, поверење“. Семантички садржај творбене основе слива се у дериват, а домаћим суфиксом *-ник* обележава се референција, упућује на мушку особу која се држи задате речи, у коју се може имати поверење. Експресивом *бабл'ок* номинује се доброћудан човек, добричина.¹⁶⁷

II. 4. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лоша особа'

II. 4. 2. Лексеме којима се номинује особа као носилац негативних моралних карактеристика далеко су бројније¹⁶⁸ и формирају два микрореда са дистинкцијом према полу.

II. 4. 2. а. Конституенти микрореда интегрисани семама 'негативне моралне особине' и 'особа мушког пола' граде кохипонимске и синонимске парадигматске односе: *гадник, йоганац, йрокл'етиник, наоїьч'ник, главоједник, главојешник, намсвз, јарамаз, бозда, фираун, циганин, кайшил', аңи'ел, анїїка, шебек, црвена асїра*.

¹⁶⁷ Лексема није потврђена у Елезовићевом и Букумирићевом речнику, али по усменом сведочењу Р. Младеновића може се чути у северним и јужним метохијским говорима.

¹⁶⁸ Ова појава је ванјезички, тачније културолошки условљена. Стање у лексичком систему „...одликава нашу културу и склоност да истакнемо и обележимо оно што на другима видимо као својство или обележје које није лепо, добро, морално него да човека именујемо према вредностима које се налазе на супротном, позитивном полу...“ (Штасни 2013: 169). Други разлог лежи у чињеници да су позитивне особине – особине прототипа. „Осим тога, однос позитивно / негативно вредновање и бројност јединица произилази из тога што се добро, лепо и сл. не образлаже, а негативан суд се доказује. С друге стране, концепт лошег, злог, семантички је много разубјенији, па се лош карактер човеков може испољавати у виду агресивности, егонизма, малициозности. Ова својства се манифестују и у језику“ (Штасни 2013: 169).

(тур. арх. *namsuz*, дијал. *namsız*) „човек без образа, части, покварењак“ (Чемерикић).¹⁶⁹ У призренском говору *јарамаз* (тур. *yaramaz*) „покварењак“ (Чемерикић) семантички је еквивалент лексеми *намсџ*.¹⁷⁰ Именички облик *бозда* вероватно је домаћа креација од глагола *боздише* (*се*) (тур. *bozdu* 3. л. јд. од гл. *bozmak* „покварити“) (Петровић 2012: 85) и означава лошег, поквареног човека. Безобразан, окрутан човек номинује се лексемом *фџраун* (тур. *firavun*), чије је номинационо значење у турском језику „фараон“, а пренесено „окрутна особа“. У српском призренском говору функционише секундарном семантиком.¹⁷¹ Лексеме турског порекла *намсџ*, *јарамаз* и *бозда* формирају синонимски низ, јер се семантички, експресивно и функционално потпуно поклапају. Њима се секандарном семантиком придружује именица *шебек* (тур. *şebek*) „1. мајмун, 2. безобразан, дрзак човек“ (Чемерикић), зооним који у примарном семантичком садржају има компоненте значења које информацију о особини животиње асоцијативним путем преносе на лошег човека. У датом примеру ради се о потенцијалним значењским компонентама као што су ’примитивност’, ’неразумност’, које имплицирају степен еволутивног развитка мајмуна, па се особа која има низак ниво моралне свести, која се духовно није развила у довољној мери пореди са животињском врстом из реда Primates. Фразеолошка јединица *црвена асџра* номинује, такође, покварену и неваљалу мушку особу. Метафоризација се заснива на компоненти значења која носи информацију о новчаној вредности аспре, која је иначе од сребра (грч. *ασπρον* „бео“), а то је детерминатив ’црвена’. Асоцијативну везу можемо потражити и у чињеници да је аспра као платежно средство у Призрену стављена ван оптицаја, као што је морално деградирана особа маргинализована и одбачена од стране колектива. Иронично су маркиране метафоре *анџ’ел* „ирон. добра, праведна особа“ (Чемерикић) и *анџиџка* „ирон. добричина, поштењачина“ (Чемерикић). У примеру *анџ’ел* метафоричка асоцијација се заснива на трансформационом типу апстрактно – конкретно. „Основне компоненте значења на основу којих се развило фигуративно значење последица су колективне експресије засноване на догматском учењу о анђелима“ (Штасни 2013: 60). Иронична употреба ове лексеме у српском призренском говору може се објаснити принципом бинарних опозиција, који функционише и у теолошкој концепцији анђела и њиховој подели на добре и зле. Лексемом *анџиџка* примарно се означава редак старински пред-

¹⁶⁹ С. Петровић истиче да је овако само у Призрену (Петровић 2012: 222). Њену тврдњу поткрепљује одсуство ове лексеме у речницима осталих призренско-тимочких, као и косовско-метохијских говора, а нема је ни код Шкаљића и Скока.

¹⁷⁰ Елезовић и Шкаљић лексему *јарамаз* дефинишу семемом „неваљалац“, док Скок на Космету бележи значење „зливовац, злочинац“ (Skok I: 757). Са таквим значењем корелирају призренске речи *главоједник*, *главојеишник* и *каџил*.

¹⁷¹ Усвојено је и турско дијалекатско значење „Циганин“ (Петровић 2012: 298).

мет. Материјална вредност таквог предмета доводи се у асоцијативну везу са духовном вредноћу човека. Стилистичка маркираност указује да у српском призренском говору секундарна реализација лексеме *аниџика* има супротно значење од онога које је остварено метафоричким преносом. На периферији лексичко-семантичке подгрупе секундарном семантиком „рђав, непоштен човек“ функционише лексема *циганин*, која једним делом секундарног семантичког садржаја гравитира ка лексичко-семантичкој групи ’односно према другим људима’. Зао, окрутан човек, зликовац, идентификује се лексичким јединицама *главоједник*, *главојешник* и *каџил*. Код композита *главоједник* и *главојешник* примењен је идентичан семантичко-деривациони модел, с тим што се други елемент варира. Семантичком деривацијом добијено је метафоричко значење: онај који једе главе → убица, злочинац, зликовац. У апсолутном синонимском односу са овим лексемама је турцизам *каџил* (тур. *katil*). Градуални елемент, присутан у семантичком садржају номинација злог човека, у функцији је интензификатора, доприноси вишем степену експресивности и интензивира негативни карактер јединица.

II. 4. 2. б. *Nomina attributiva* којима се денотира женска особа као носица негативних моралних особина су *џоганица*, *џрокл’еџница*, *наоџч’ница*, *језџика*, *главоједница*, *главојешница*, *каџил’ка*, *каџил’еша*, *куч’кеџина*, *циганка*.

Тај џоганица ме завади със језџву.

Не ми збори, џрокл’еџницо, оџ моју децу.

Наоџч’ница неч’аше да мирује със језџве, џе одвоји мџжа и расџиури ни куч’у. – Докл’е ч’еш џако џи, море наоџч’нице?

Знаш гу сџирину џи Пану, знаш џио је језџика била она.

Тај главоједница кобеше, кобеше, док не џскоба и главу својему зџиу. – Тебе, мори главоједнице, неје ниџио зар џио му џзде живоџ браџиу ми, џвојему мџжу.

Главојешница главојешна сал куне, сал коби, бог да ч’ува.

Кџи џоч’не да бије децу, џај каџил’ка за душу не зна. – Гл’едај де џдриш и како џдриш, мори каџил’ко, да не будеш џосл’е џишман ако нагрдши џој девојч’е.

Де, мори каџил’ешо, џио је џој џио ч’џниш с џџј сџару и болну свекрву џи? – Тако беше каџил’еша још докл’е беше јен л’ек девојч’е.

Тај Сџирина куч’кеџина ми извадила лакрдију. – Тејзи куч’кеџине л’и верујеш?

Поздрави гу се џејзи циганке. – Циганке мене да не ме узимаф у џџа.

Наведене лексичке јединице формирају микроред синонима, међу којима се ниједна лексема не може издвојити као доминантна. Идентификационо језгро чини сема ’зла жена’, која се налази у семантичкој структури свих чланова реда. Семе нижег ранга, односно допунске семе ’рђава’, ’погана’, ’опака’,

’немилосрдна’ интензивирају степен злобе као особине која маркира референ-та. Облици *йоганица*, *йрокл’ейница* и *наойьч’ница* семантички парирају мушким обличким еквивалентима. Турцизам *језиѝ* (тур. *yezit*), који је основински део домаће изведенице *језиѝка*, чува семантику какву има у језику даваоцу „окрутан, суров човек“, са референцијом на женску особу.¹⁷² Код именица *главоједница*, *главојешница* и *каѝил’ка* уочавамо семантичко померање. Жена није окарактерисана као зликовац и убица, већ, у најгорем случају, као немилосрдна, бездушна. Лексема *каѝил’ка* има блажу експресивну семантичку варијанту *каѝил’еша*. Пејоративно значење зоометафоре *куч’кеѝина* појачано је удвајањем наставака. Атрибутивно значење засновано је на метафоричком преносу који се, у овом примеру, остварује продуктивношћу семе колективне експресије. Исти механизам примењен је и у случају семантичког варирања пејоративно маркиране лексеме *циганка*. Сви лексички елементи у овој подгрупи садрже негативну субјективну оцену.

II. 4. 3. ЛСПГ именица са хиперсемама 'поштена / непоштена особа'

II. 4. 3. Висико цењена морална особина међу старим Призренцима је поштење. Карактерна својства онога који је поштен и честит котирају се у врху неписаног етичког кодекса, а особу која поседује такве особине друштво поштује и високо цени. Особе које крше моралне принципе заједнице процењују се и оцењују негативно, што се очитује у лексичком систему. Лексеме са инегралном семом 'поштена / непоштена особа' окупљене су у две комплементарне микрогрупе према дистинктивном обележју '+ / -'.

II. 4. 3. 1. Особа која поседује морални квалитет и која се може окарактерисати као поштена и честита у односу на прототип, номинује се јединицама *йраведник*, *йраведница*, *богал’ија*, *еснаф ч’овек*.

Праведник је он, неч’е ѝе йреварѝ.

Наша йѝога богал’ију да му баѝйьрдѝше йаре. – Да си гу рекла, уч’инѝла би ѝи, знам гу, млого је богал’ија она.

Еснаф ч’овек је ѝај алка-Цавин Милан.

Особа која се придржава начела правде и честитости, која постапа у складу са моралним захтевима религијске и друштвене заједнице којој припада у српском призренском говору именује се лексемом *йраведник*. Трећестепеним дериватом *йраведник* апстрактна вредност садржана у мотивној речи приписује се човеку као референту.¹⁷³ Поименичењем са *-ица*

¹⁷² Турска реч *yezit* арапског је порекла, од личног имена *Yezid*, по омајатском халифи Језиду I познатог по округлости према Мухамедовом унуку Хусеину (Петровић 2012: 160).

¹⁷³ Поименичени облик придева *йрав*, помоћу суфикса *-ѝда*, *йравда* „justitia“ гради засебну лексиколошку породицу. Значење је очувано у придеву на *-ѝн* (*йраведан*) и пренесено је у деадјектив на *-ик* (*йраведник*) (Skok III: 26).

означава се фемининум *йраведница*. Именица *бог* мотивна је реч изведенице *богал'ија*, којом се означава поштена, побожна, добра особа. Овакво значење у Призрену иницирано је идејом о богу као оличењу добра, врлине и праведности, па је духовно чиста особа носилац божјих особина. Узвишене моралне особине садржане у значењу основне речи приписују се мушкој или женској особи помоћу турског суфикса *-л'ија*. Синтагматска конструкција *еснаф човек* са значењем „поштен човек“ има лексикографски статус номинационе јединице.¹⁷⁴ Овакво значење на косовско-метохијском ареалу тумачи се утицајем секундарне семантике лексеме *еснаф* у албанском језику (алб. *esnaf* „1. еснаф; 2. солидан, поштен човек“) (Петровић 2012: 136).¹⁷⁵

II. 4. 3. 2. Негативном номинационом пољу припадају лексеме *бозгун*, *баџак* / *баџџк*, *йердесъз*, *баџакч'ија* / *баџџкч'ија*, *руивейџч'ија*, *руивейџл'ија*.
Сџанко је йердесъз, със њџга неч'у да имам никакву рабџиу.

Йзвади га на сел'амеџ џај баџак, орџак му. – Ти, брџ, баџаку, да си ч'уџаја. – Деџе му џскоч'и биринџи'и баџџк.

Ада, баџакч'ије даваф л'и се џол'ико йаре џч'? – *Баџакч'ија је на оџа.*
– Њџзи, џеџзи баџакч'ије л'и? – *Кџд си знаја ч'и је баџџкч'ија, џџо невол'у си имаја да му дадеш?*

За џџга бозгун џч' да не ми зџџиш.

Не, Мусџаф-ефенџија Таџџор неје руивейџл'ија.

Семантичка компонента која ове лексеме повезује у микрогрупу је сема 'непоштен'. Двородна је именица *бозгун* (тур. *bozgun*) са значењем „непоштена, покварена особа“. Основно придевско значење ове турске речи је „покварен, неисправан“, које се из сфере предметности преноси у домен карактеризације човека. Употребљена у именичкој функцији лексема *бозгун* задржава само људску референцијалност. Непоштен, бестидан човек именује се и турцизмом *йердесъз* (тур. *perdesiz*), чија је семантика заснована на пренесеном значењу мотивне речи *йерде* „образ, поштење, част“.¹⁷⁶ Једнокоренске су синонимске лексеме турског порекла *баџак* (тур. *batak*) и *баџакч'ија* (тур. *batakçı*), дефинисане семемом „непоштењак, варалица, лопов“. У семској структури доминира општа интегрална компонента 'непоштен'. Благо диференцијацију у значење уносе семе нижег ранга 'варалица' и 'лопов', које сужавају семантички садржај и конкретизују идеографску вредност непоштеног човека – „онај који је непоштен у сфери новца“. Ови елементи семантичке структуре упућују лексеме *баџак* и *баџакч'ија*

¹⁷⁴ Исто у *Речнику косовско-метохијског дијалекта* (Елезовић I: 176).

¹⁷⁵ С. Петровић наводи мишљење Н. Борецког, по којем је значење „поштен човек“ у албанском настало укрштањем са турским *insaf* „праведност, правичност“ (Петровић 2012: 136).

¹⁷⁶ Метафоричко значење лексема *йерде* остварује у изразима типа *џукло гу йерде*, *изгубија йерде* за карактеризацију особе без стида и срама.

на периферију групе и приближавају их лексичко-семантичкој групи „односно према новцу“.¹⁷⁷ Периферни су и творбени дублети *рушвейџ’ија* и *рушвейџл’ија*, који, такође, негативно карактеришу човека у односу према материјалном „особа која прима мито, особа подложна подмићивању“, што га имплицитно детерминише као непоштену особу. *Рушвейџ’ија* је презет из турског језика као готов дериват (тур. *rüşvetçi*), изведен од именице *rüşvet* „мито, подмићивање“, из терминологије обичног и административног живота (Skok III: 176). Паралелни облик *рушвейџл’ија* је, по мишљењу С. Петровић, највероватније домаћа творба (Петровић 2012: 247).

II. 4. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’бесрамна особа’

II. 4. 4. У оквиру ЛСГ именица са хиперсемом ’моралне особине’ издваја се подгрупа именичких речи са диференцијалном семом нижег ранга ’бесрамна особа’, која одговара концепту неморалног човека, и то оној димензији која се односи на развратан, распуштен начин живота, односно на домен сексуалности. Јединице са интегралном семом ’бесрамна особа’ граде два синонимска микрореда према референту као носиоцу особине.

II. 4. 4. а. Лексеме чије значење „неморална, бесрамна особа“ обележава мушкарца у српском призренском говору су *бесрамник* / *бесџрамник*, *безобразник*, *џрокџда*, *џоруганија*, *курвар*, *коџил’андра**, *џрсьз*, *едејсьз*, *резил’*, *куламбара*, *џезевенк*, *џуџиџи*, *џуџиџи џезевенк*, *ч’ифџел’ија*, *џач’авра*, са доминантом синонимског реда *бесрамник*.

Бесрамник бесрамни. – *Ти, бесрамнику, да си ч’уџаја*. – *Сама си оч’ала џога бесрамника*. – *Тај бесџрамник Сџојан Кур’кар*. – *Море, џи бесџрамнику, зар џмаџ обрз да збориш?*

Л’ејо га џоклоџи џога Тал’џнога безобразника, зџџвори му џсиа. – *Ти, безобразнику безобразан, девојч’е да не си ми задеваја*.

А џога џоруганију Андрешу не л’и си знаја какав је?

Угледја си се на џога курвара.

Шџо се ч’џдиш за Османа, џрсьз му бија и оџац, џа и он је џрсьз.¹⁷⁸

џмам јенога едејсьза којџију ч’и ч’џвај боже.

Ти, резил’у ниједн, докл’е ч’е локаш џо мејане и идеш џо курвеџине сваки дџн?

¹⁷⁷ Слично значење регистровано је код Елезовића „који инџари или не враћа зајам, пропалица“ (Елезовић II: 498) и код Шкаљића „gasipnik, gaspikuća, који uludo troši imovinu i угораšćује је“ (Škaljić 1966: 125).

¹⁷⁸ У Чемериќићевом запису стоји *рсьз*, али смо прихватили сугестију проф. Младеновића да реч забележимо онако како се у Призрену изговара. Варијанта *џрсьз* једино је могућа фонетска адаптација турског лика са полугласником у иницијалном положају (тур. *ırzız*).

ШїѠо о́ч'еш од мене їїї, їезевенку ни једьн? – Од њега їѠгол'ем їезевенк не́ма у на́шу ч'аршїју.

Зар їїј їушїї има о́браз да збѠри сьс л'уде?

Ч'у л'и како Јефїа искара Васїл'а, їач'авру га наїраи шїѠо иде у шїејзи безобразнице Дудуманке.

Синонимска релација међу лексичким јединицама овога микрореда успоставља се на основу заједничке хиперсеме 'моралне особине човека' и интегрално-диференцијалних сема 'неморална', 'бесрамна', 'мушка особа'. Семантичка компонента 'бесраман' интегрални је елемент који спецификује значење лексема дате лексичке скупине. Сви чланови скупа имају пејоративну експресивну вредност и садрже сему негативне субјективне оцене. Лексема *бесрамник* и *безобразник* добијене су додавањем наставка *-ик* на сложену придевску основу. Префиксом *без-* формирани су деноминални придеви *бесраман* и *безобразан*, којима се квалификује особа без стида и образа (части), чији се семантички садржај слива у новонасталу номинациону јединицу. Експресивније значење има изведеница *курвар* „женскарош, блудник“ (Чемерикић). Пејоративност, која се преноси на творбени формант, садржана је у семантичкој структури мотивне речи. Виши степен експресивности садржи дериват *коїил'андра*, преузет из регистра за СДА као назив за женскара, фреквентан и у говорима јужне Метохије (Младеновић). Пејоративни облик развио се из секундарне семантике именице *коїил'* „1. ванбрачно дете; 2. обешењак“ (Чемерикић). Нископродуктивним пејоративним суфиксом *-андра* погрдно се номинује онај ко јури за женама и истиче се негативан став колектива према таквим мушкарцима. Поствербал глагола *куди* „клевета, говори ружно о коме“ јесте сложена именица *їрокуда* са значењем „неморалан човек, распусник“ (Чемерикић).¹⁷⁹ Исти семантичко-творбени принцип примењен је и у примеру *їоруганија*. Обе номинације експлицирају колективну осуду којој подлежу особе развратног понашања. Приближни синоними су турске речи у српском призренском говору *ьрсъз*, *едейсьз*, *резил'*, *куламбара*, *їезевенк*, *їушїї*, *їушїї їезевенк*, *ч'ифїел'ија*, *їач'авра*. Турцизми *едейсьз* и *ьрсъз* семантички су еквиваленти синонимском пару *бесрамник* и *безобразник*, чије је значење објашњено управо овим домаћим лексемама. Етимолошки примарно значење турске именице *едейсьз* је „неваспитан, неодгојен, неуљудан човек“ (Škaljić 1966: 262), док на Косову (Елезовић II: 510), па и у Призрену, означава бестидног, безобразног човека. Значење „безобразник, бестидник“ које лексема *ьрсъз* има у призренском говору може бити семантички помак од изворног „лопов“, али и независна, хомонимна позајмљеница од тур. *ırzsız* „нечастан, непоштен“ (Петровић 2012: 246).

¹⁷⁹ Уз глаголе говорења *рећи*, *казати*, префикс *їро-* значи „унапред нешто казати“, а као именички префикс долази најчешће у поствербалима (Skok III: 48).

Идеографској вредности домаће речи *курвар* одговара семантички садржај турцизма *куламбара* (тур. *gulâmpare*) „женскарош“ (Чемерикић). Из области терминологије за развратан живот преузете су номинационе јединице *йезевенк*, *йушип*, *йушип йезевенк*, које означавају мушку особу која се бави подвођењем. Пејоративно значење интензивирано је редупликацијом значења у синтагматској форми *йушип йезевенк* (тур. *puşt pezevenk*), чиме се појачава негативни колективни суд о неморалној друштвеној појави. Метафоризацијом је преобликовано значење речи турског порекла *йач’авра* (тур. *raçavra* „крпа која служи за брисање“), којом се именује особа прљава у моралном смислу. Номинационо значење турцизма *ч’ифџел’ија* (тур. *çifteli*) у Призрену је „настрана особа“, али Чемерикић не наводи потврде из говора које би семантички прецизирале категоријалну вредност лексема, тако да не можемо са сигурношћу тврдити да се ради о сексуалној настраности која укључује моралну осуду.

II. 4. 4. б. Именице чији је денотат неморална женска особа су *бесрамница* / *бесџрамница*, *безобразница*, *к’урва*, *курвеијина*, *курвеишјина**, *йоруганија*, *давач’ка*, *оросијја* / *росијја*, *ч’увенда*, *ч’увендија*, *ч’енгија*, *йач’авра*, са стожером синонимског реда *бесрамница*.

Зайросија јену бесрамницу белосвџку. – Бесрамницо бесрамна йи. – Тџзи бесџрамнице Дудуманке. – Ти, бесџрамницо, да зайвориш усџа и да не вадии лакрдије другому.

Безобразницо безобразна, и йи си се нашла да ми вадии лакрдије. – Ноч’ом идеф у йџзи безобразнице Дудуманке.

У наи град, наоди се јена к’урва, Санда, која ни йоцрни образ, йе ни се смејев иновџци.

Сваки ноч’ иде у йџ курвеијине йозади сарај.

Бија у йџ курвеишјине (Реметић 1996: 141).

Онај йоруганија йио роди койил’е йе се йоруга.

Таж бесџрамница, йај давач’ка Дудуманка! – Онџзи давач’ке Ч’укалке йо свџ ноч’ гу дооди мушкадија.

Таж оросијја Санда. – Ч’уши йи, оросијо. – Тџзи оросијје Дудуманке. – Сваки ноч’ је у йџзи оросијје Ч’укалке. – Побџја се сџ Ц’ана Ч’ел-Микинога у йџзи росијје Ванке. – Од њу йо росијја не се родила.

А, мори, ч’увендо!

Таж ч’увендија ни йоцрни образ.

Бџе добро девојч’е, сџ йач’авра сџаде.

Широк репертоар лексичких јединица са дијагностичком, заједничком компонентом ’неморална, бесрамна жена’ репрезентује изразито негативан став призренске језичке личности према женама склоним блуду и потврђује основне принципе настајања синонима у народним гаворима: стварање експресивне лексике, формирање секундарних значења лексема и творбени

процеси (Жугић 2011: 71). Наглашена негативна конотативна компонента значења главно је семантичко обележје лексема овог скупа. Са именицама мушког рода *бесрамник* и *безобразник* кореспондирају облици женског рода на *-ица бесрамница* и *безобразница*.¹⁸⁰ Ове речи можемо третирати као еуфемизме семантичког примитива *курва*. Етимолошки пејоратив (прасл. *kurьva) добио је у дијалекту експресивније варијанте процесом деривације – *курвешћина* и *курвешћина*. Пејоративни творбени форманти *-ешћина* и *-ешћина* директно стилски маркирају јединицу. Приликом деривационог процеса дошло је до трансформације полазног семантичког садржаја глагола *дава*, па се у акту семантичког варирања као последица развило експресивно значење у девербативној именици *давач'ка*. Трансформационим моделом истиче се да је особина садржана у мотивној речи доминантно својство по којем је особа именована. У овом случају укрштају се агентивност и атрибутивност. Она која често и радо обавља радњу садржану у творбеној основи примарно је означена као дарезљива жена. Основна семантика именичке речи послужила је као семантичка база за модулацију значења и његову пејоративну секундарну реализацију. Лексичко-семантичкој групи именичких јединица са категоријалном вредношћу 'неморална женска особа' припада једнозначна именица преузета из турског језика *оросија* (тур. *orospi, orospı*, дијал. *orospi*), са фонетским ликом добијеним аферезом *росија*. За номинацију жена лаког морала користи се турски назив *и'увенда* (тур. дијал. *güvende*), који у призренском говору има и творбену варијанту *и'увендија*. У лексичком систему призренског идиома именица *и'увенда* егзистира секундарном семантиком „блудница“, са сниженим степеном експресивности, која је потпуно потиснула изворно номинационо значење „лијеро обичена и накіћена играчица, плесачица“ (Škaljić 1966: 259). Номинална вредност „кафанска играчица“ истрвљена је и у позајмљеници *ч'енгија* (тур. *çengi*), која се у српском призренском говору користи за именовање морално посрнуле женске особе.¹⁸¹

II. 5. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према другим људима'

II. 5. Засебну лексичко-семантичку групу формирају именичке лексичке јединице којима се човек номинује на основу карактерних и моралних црта које испољава у односима са другим људима. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према другим људима' образује девет подгрупа са интегрално-

¹⁸⁰ „Развој значења именица на *-ица* показује да са синхронизационог становишта њихова творба није у вези са одговарајућим именицама мушког рода, већ са придевом који им је у основи“ (Драгићевић 2001: 88).

¹⁸¹ Семантички помак „играчица“ → „неваљала жена“, који је забележен и у осталим балканским језицима, С. Петровић објашњава турским дијалекатским ликом *çengi* „брбљивица, алапача“ (Петровић 2012: 307).

диференцијалним семама 'предусретљива / непредусретљива особа', 'наметљива особа', 'недружељубива особа', 'непоуздана особа', 'лицемерна особа', 'лукава особа', 'лажов', 'сплеткатош', и 'преварант'. У оквиру подгрупа лексеме ступају у хиперо-хипонимске и синонимске парадигматске односе. Чланови појединих подгрупа асиметрично су устројени, при чему успостављају антонимске релације.

II. 5. 1. ЛСПГ именица са хиперсемама
'предусретљива / непредусретљива особа'

II. 5. 1. Именичке лексичке јединице са хиперсемом 'предусретљива / непредусретљива особа', обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских (психичке карактеристике човека – карактер – однос према другим људима – предусретљива / непредусретљива особа), антонимских (предусретљива особа / непредусретљива особа) и синонимских веза.

II. 5. 1. 1. Особа која радо излази у сусрет другима у српском призренском говору означена је номинационим јединицама *доброївор*, *себаїл'ија*, *аїџри'ија* и *мукајейч'ија*.

Иди ку[д] івџега доброївџра аџ'и-Тџме, џн ни сџге нџч'е іџе остїави у кал.

Кажи іџме себаїл'ије Милану, че іџи даде.

Рџкни браїџу му, џн је іџ аїџри'ија. – Крїво да сџдимо, іравџо да зџџоримо: аїџри'ија бџше, бџг да га ірџсїџи.

За Јџвана не брїни, џн је врло мукајейч'ија, ч'е уч'иџни шїџо си га мол'їла.

Семантички елементи који повезују ове четири јединице у лексички скуп јесу интегрално-диференцијална сема 'предусретљива особа' и дистинктивно обележје 'особа мушког пола'.¹⁸² Семантичке вредности чине их потпуним синонимима. *Доброївор* је у основном значењу „онај који чини добра дела, који помаже другима“, *себаїл'ија* „онај који чини добро дело“, *аїџри'ија* „љубазан, предусретљив човек“, а *мукајейч'ија* „особа која хоће да се заузме за другога“ (Чемерикић). Семантичке компоненте 'који чини добро дело' и 'предусретљив' међусобно се преплићу и имплицирају значење 'онај који радо помаже другима', што одговара појмовној и идеографској вредности чланова ове лексичко-семантичке подгрупе. Деривационим процесом слагања настала је домаћа реч транспарентне творбене структуре *доброївор*. Семантика сложенице произилази из повезивања садржаја оба

¹⁸² Претпостављамо да у говору фигурирају и паралелни облици женског рода, али у писаним изворима нема потврда, тако да би било какве реконструкције лексичког система са наше стране биле произвољне и неоправдане. У овој категорији именовања, једини мовирани облик који код Чемерикића налазимо је *аїџри'ика* „љубазна, предусретљива жена“ (*Млџго је аїџри'ика џна, сал гу сїџџени, јџднїк ч'е іџи даде ірнек*).

члана композита и нултог суфикса за денотирање мушке особе као носиоца особине изражене синтагматским спојем именице (*добро*) и глагола (*иџво-ри*). Идентични семантички садржај носи турска изведеница *себаџл'иџа* (тур. *sevaplı*), настала од именице *себаџ* „добро дело, милостиња, помоћ сиромасу“ која потиче из терминологије ислама (*sevab / sevap* „dobro djelo koje zaslužuje božju nagradu“, Škaljić 1966: 561). Облик *аџџри'иџа* домаћа је творба са наставком *-и'иџа* на мотивну именицу турског порекла *аџџр* (тур. *hatır*) „1. љубав, наклоност; 2. воља, расположење; 3. пристрасност“ (Петровић 2012: 55). Семантичке компоненте првог и другог значења мотивне речи учествују у формирању примарног семантичког садржаја деривираниог облика.¹⁸³ Придевско значење турске речи *тџкаџуџет* „заинтересован, пажљив, обазрив“ (Škaljić 1966: 472) у српском призренском говору мутирало је у именичко „брига, старање“ (Чемерикић), а додавањем суфикса *-ч'иџа* на именичку основу *муџаџеџи* добијено је творбено значење „особа која хоће да се побрине за некога, нешто, предузимљив човек“ (Чемерикић).

II. 5. 1. 2. Особа која нерадо помаже другима обележена је лексемом *аџџрсеџз*.

Ич'не мол'и џоџа аџџрсеџза, неч'е џи уч'ини. – Помоџни гу, аџџрсеџзу, сеџсџира џи је, куџавиџа.

Творбеним формантом *-сеџз* гради се опозициони семантички еквивалент именици *аџџри'иџа – аџџрсеџз* „онај који нерадо чини услуге, непредусретљива особа“ (Чемерикић). Домаћом творбом, уз помоћ турских наставака, добијени су једнокоренски пуни антоними, који чине потпуни антонимски пар. Поред семантичке, елементи антонимског пара имају супротстављену и експресивну вредност.

II. 5. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ' наметљива особа'

II. 5. 2. Подгрупу атрибутивних именица са интегралном семом 'наметљива особа' формирају синонимичне лексичке јединице *џрибиџиџко, саџфра, грозниџа, јендиџа дил'инџи'иџа* и *гаџриџа*.

Досаџи'ује л'и џи џаџ џрибиџиџко?

Миџни ми се од глаџе, бре саџфро. – Ёџиџе га иде џаџ саџфра. – Неџсџм знала ч'и је џаџква саџфра џаџ Диџил'енковџиџа.

Беџиџиџе, ёџиџе га иде џаџ грозниџа Ил'ка. – Не знам џиџо да ч'иним се џоџа грозниџу Л'убу, рааџи ме не осџџал'а, аџфаџи ми не даџа а ме види. – Знамо џиџо грозниџа је, џиџо саџфра је она, џа гу ни не алџџрисуџјемо.

¹⁸³ Значење под 3 семантичка је база из које се развила секундарна семантичка реализација лексеме *аџџри'иџа* „пристрасна особа“. Именичка јединица *аџџри'иџа* и овим значењем припада семантичком опсегу именица са хиперсемом 'однос према људима', које, овом приликом, остаје изван наше категоризације.

Усїе л'и тїи се на главу пїај дил'инц'ија, нєч'е тїе й'ушїи свє док му не уч'иши. – Микни ми се од оч'и, брє дил'иц'ија, остиај ме рїаиї јенїуї.

Знїм га шїио гагрица је, док смо се гранич'ил'е с лїјза, грдне мїке сьм видеја сьс њєга.

Чланови синонимског реда са категоријалном семом 'односно према другим људима' и интегрално-диференцијалном семом нижег ранга 'наметљива особа' означавају особу која нежељена ступа у друштво или у одређене односе са другима, или својим присуством нарушава туђи комодитет. Доминантне семантичке компоненте које ове лексичке јединице сврставају у категорију *nomina attributiva*, 'наметљив' и 'досадан', међусобно су компатибилне и имплицирају једна другу. Лексеме *йрибишко*, *сафра*, *грознаца* имају готово идентични семски састав у оном делу семантичке структуре која се односи на човека као денотата. Поствербал *йрибишко* непознат је осталим говорима призренско-тимочког дијалекта. На Косову га бележи Елезовић, али у значењу „прљавко“ (Елезовић I: 133). Семантика коју ова именица има у српском призренском говору мотивисана је значењем сложеног глагола *йрибије* „приљуби се чврсто уз кога или што“. Нископродуктиван сложени суфикс *-ишко* умањује степен негативне оцене. Значење именице *сафра* у Призрену, и само на овом терену, јесте „1. досада, одвратност; 2. досадна, наметљива особа“ (Чемерићић). У призренском идиому дошло је до потпуне десемантизације ове турске лексеме (тур. *сафра* „баласт“), која се у осталим српским говорима јавља у значењима „несвестица“ и „жуч“ (Петровић 2012: 254; Елезовић II: 542; Škaljić 1966: 541; Skok III: 186). Још један семантички дијалектизам је именица *грознаца* употребљена у метафоричком значењу са човеком у улози референта, „фиг. досадна, наметљива особа“. Овакво значење развило се радијалном полисемијом, а мотивисано је секундарним значењем лексеме *гроза* „одвратност, гадост“. Семантичку блискост лексеме *сафра* и *грознаца* остварују својом секундарном семантиком, и обе су у синонимској релацији са основним значењем деривата *йрибишко*. Фигуративно је маркирана и секундарна семантичка реализација лексеме *јендија*, која је примарно назив за болест „1. канцер; 2. фиг. досадна, несносна особа“ (Чемерићић). Метафоричка трансформација основног значења заснована је на компонентама које ову болест квалификују као тешку и упорну, па се квалификативна својства опаке болести асоцијативно повезују са особинама досадног човека. Атрибутивно семантичко обележје имају и именице *дил'инц'ија* и *гагрица*, које семантичким потенцијалом припадају подгрупи са заједничком семом 'наметљива особа'. Семе нижег ранга 'извољева' и 'гунђа' диференцирају значење у правцу „особа која нарушава туђи комодитет“. Турцизам *дил'инц'ија* (тур. *dilenci*) модификовао је полазно значење „просјак“ у „онај који стално нешто тражи, извољева“ (Чемерићић). Зооморфна архисема замењена је антропоморфном у секундарним семантичким реализацијама лек-

семе *гагрица*. Метафоричким асоцијативним путем особине инсекта који напада жито и махунарке преносе се на човека који гунђањем досађује околини. Семантички садржај лексичких елемената овога скупа имплицира негативну субјективну оцену и висок степен експресивности.

II. 5. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'недружељубива особа'

II. 5. 3. У подгрупу *nomina attributiva* са носећом компонентом значења 'недружељубива особа' интегрисане су лексичке јединице *д'ивл'ак*, *дивл'ак'иња*, *дивл'ак'уша*, *дивл'ач'ина*, *дивл'о'жина*, *шумл'ак*, *диванија*.

Тај д'ивл'ак С'иојан Куч'кар њрооди сваки в'еч'ер њрекај м'ене и ни добров'еч'ер да ми р'екне, а шур'а с'ъм му бај'аги. – О'стај се, б'ога ш'и, н'е се зайоч'нувај с' ш'ога дивл'ака.

Ш'ио има ј'ену дев'ојку дивл'ак'ињу, ч'увај б'оже! – И ш'ај с'елска дивл'ак'иња Вел'ика да ме уч'и р'ед!

Ш'ио не њрици'еш, м'ори дивл'ак'ушо, да цел'иваш р'уку ш'еза-Маре? – Ђ, л'е'ио гу р'еч'е ш'ејзи дивл'ак'уше, зай'вори гу ус'иа једн'к.

Тај дивл'ач'ина Ч'ор-З'ефа и л'е'ио и з'иму њрооди ш'амо г'оре у л'аиш'инско гр'обл'е, с'ам ка у'и.

Ш'ио не њриодиш, м'ори дивл'о'ж'ино, дајке, ш'ио б'егаш од њ'ега, дајка ни је н'аш?

Он мисл'еја да смо ми шумл'аци, да смо дивл'аци, да н'е знамо ниш'ио. У', ш'ио гу б'еше диванија ш'ој дев'ојче.

Између лексема *дивл'ак* и *дивл'ак'иња*, *дивл'ак'уша* постоји комплементарни однос који почива на дистинкцији по полу, док су именице *дивл'ач'ина*, *дивл'о'жина* и *диванија* двородне. С обзиром на појмовну вредност придева *дивал'* продуктивна је деривација именица субјективне оцене са човеком у функцији референта. Развијањем доминантног елемента семантичке структуре квалификатива *дивал'* који није припотомљен', најпре је дошло до семантичке деривације у оквиру морфолошке врсте, а затим су творбеним процесима добијене лексеме које у семантичком садржају носе метафорички модификовану главну компоненту значења мотивног придева. Овакав вид лексикализације концепта „дивљега човека“ представља облик формалног и семантичког моделирања. Творбени дублети мотивисани истом лексемом *дивл'ак*, *дивл'ак'иња* *дивл'ак'уша*, *дивл'ач'ина*, *дивл'о'жина* имају једнак семантички садржај у творбеној основи, док се творбеним формантима остварују референцијална и експресивна значења. Носилац особине садржане у придеву означава се наставком *-(j)ак*, који се додаје придевској творбеној основи и овим механизмом се гради именица којом се номинује „онај који се туђи, избегава друштво, самотњак“ (Чемерикић). Помоћу суфикса *-иња* и *-уша*, који се настављају на готов облик мушког

рода, деривирају се именице за означавање женске недружељубиве особе. Недружељубивост и повученост су особине испољене у првом плану значењске структуре женских номинација, али се тек у дубљим слојевима разоткривају мотиви таквих реакција, садржани у импликационим семантичким елементима. Ове карактерне црте могу бити последица интровертности призренских жена, али су као објекат негативне вредносне процене чешће резултат невоспитања и непознавања „реда“, јер је урбана призренска култура неговала култ међуљудске интеракције и веома се водило рачуна о поштовању обичајног кода. Мовирани облици имају наглашену субјективну вредност, с тим што је негативна конотативна компонента израженија код лексеме *дивл'акуша*, јер експресивност овог деривата проистиче из потенцијала који поседују оба творбена форманта. Пејоративно је маркиран аугментатив *дивл'ач'ина*, где је суфиксом интензивирано негативно значење мотивне именице. Метафоризацијом је преобликовано примарно значење дијалекатског облика *дивл'ојсина* „дивља животиња, звер“ у „отуђена, неприступачна, недружељубива особа, самотњак“ (Чемерикић). Мотивно значење из домена зоологије индуковало је секундарно са човеком као денотатом. Функцију индуктора семантичке деривације имају импликационе семе садржане у првом творбеном елементу. У секундарном значењу лексема *дивл'ојсина* остварује антропоморфну денотацију и негативну конотацију. Станиште дивљих животиња мотиватор је погрдног назива за нецивилизовану особу *шумл'ак*. Пејоративним суфиксом референту се приписују атрибути који карактеришу животну заједницу шуме, аналогично према *дивл'ак*. Турцизамом из области психичких својстава човека *диванија* (тур. *divane* „луд, суманут“) у призренском говору означава се луцкаста, неприступачна, дивља особа. Диференцијалну нијансу у односу на значење осталих лексема из ове подгрупе уноси сема 'луцкаст', као иницијална компонента семантичке структуре лексеме *диванија*. Социјална неприлагођеност и асоцијално понашање особе могу бити последица психичког поремећаја, што је вербализовано номинационом позајмљеницом која у семантичком садржају интегрише типове компонената који кореспондирају са датом изванјезичком појавом.¹⁸⁴

II. 5. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'непоуздана особа'

II. 5. 4. Лексичко-семантичка подгрупа именица са доминантном семантичком компонентом 'непоуздана особа' састоји се од лексичких јединица *ајнац'ија*, *ајнац'ика*, *дйменц'ија*, *дйменц'ика*, *игра*, *вейрушка*.

Нё л'и га знаш ишїо ајнаји'ија је он? – Тако му вал'а кьд даја рабõшү ајнац'ије. – Със шõга ајнац'ију нё се фãч'ај у рабõшү.

¹⁸⁴ Овде је примењен семантички закон синегдохе, при чему је конкретум (психичка болест) пренесен на психичко поље.

Ајнаџ 'ика је на мајџер гу.

Зар мош да верујеш оному дџиџенџ 'ије Сџанку? – Сал џај дџиџенџ 'ија вал 'аше да ни се умџша у џуј рабџу.

Дџиџенџ 'ика је, мајко, шџо гу нџма, ако џи дџнџс рџкне да је нџшџо бџло, јуџре ч'е џи рџкне да је џџџ црно. – А, мџри, дџиџенџ 'ике, дџкл'е ч'е се обрч'аш ка никџја врџџешка?

Он је дајма џгра и сџс џџга нџч'у да џмам рабџу.

Вејрушка је оџкако је, нџ му се верује. – Шџџо ч'е ми вејрушка на дугању?

Именице турског порекла имају облике за мушки и женски род, тако да у односу релативне синонимије стоје синонимски парови *ајнаџ 'ија* и *дџиџенџ 'ија*, односно *ајнаџ 'ика* и *дџиџенџ 'ика*. Метафоричке номинације *игра* и *вејрушка* су двореферентне. Контекстуална или неправна синонимија успоставља се између примарног значења лексеме *ајнаџ 'ија* (тур. *aynaci*) „непоуздан, несигуран човек, врдалама“ (Чемерикић) и секундарног значења лексеме *дџиџенџ 'ија* (тур. *djencsi*) „1. кормилар; 2. фиг. нестална, превртљива особа“.¹⁸⁵ Компоненте секундарне семске структуре 'нестална' и 'превртљива' имплицирају значење „непоуздана особа“. Метафорички пренос остварен је развијањем семе која се тиче начина на који кормилар управља кормилом дајући правац лађи. Трансформациони модел апстрактно – конкретно примењен је у семантичком варирању лексеме *игра*, која из домена апстрактног („сплетка, интрига“) прелази у сферу номинације човека („превртљивац, непоуздана особа“), при чему задржава фигуративност а мења референцију. Мотивно значење којим је индуковано секундарно, са човеком као денотатом, у примеру *вејрушка*, терминолошко је из домена зоологије. Назив за врсту сокола мањег раста, који може да лебди у месту пренесен је асоцијативним путем на несталну, непоуздану особу. Индуктор метафоризације је сема која носи информацију о начину кретања ове птице из рода *Falco arvensis*. Експресивност се јавља у акту семантичког варирања као последица метафоричке трансформације.

II. 5. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лицемерна особа'

II. 5. 5. У оквиру ЛСГ са хиперсемом 'однос према другим људима' развија се подгрупа именичких лексичких јединица која обједињује елементе значења на основу диференцијалне семе 'лицемерна особа': *мазник*, *мазница*, *ич 'ијузл 'ија*, *маслар*, *масларка*, *ич 'и јузл 'ија*, *куламбара*.

¹⁸⁵ Метафоричко значење које лексема *дџиџенџ 'ија* има у Призрену није регистровано у речницима Елезовића и Букумирића, а немају га ни Скок ни Шкаљић. У осталим говорима призренско-тимочког дијалекта овај турцизам се не користи.

*Ti, more mazniku, drugome udaraj ladne krije, mene nemoj.
 Znam su dobro, jos deistvom je ona bila maznica.
 Shto yravo – yravo, da bija maslar – bija je.
 Ch'ini mi se ch'ivoj devojch'e ch'e bidne maslarka.
 Na koga se ishturilo voj devojch'e kulambara?*

Дволичност као негативна карактерна црта рефлектује се кроз језик номинационим јединицама којима се обележавају носиоци ове особине.¹⁸⁶ Антонимски пар *мазник* и *мазница* има исту хиперсему ('односно према другим људима'), заједничку сему нижег ранга ('лицемерна особа') и различиту сему пола. Значење ових именичких лексема мотивисано је семантичким садржајем придева *мазан* „који се умиљава другоме да би извукао неку корист, лицемеран“, који чини творбену основу деривираних облика. У етимолошкој вези са њима су *маслар* и *масларка*, дефинисани семемом „улизица“. Семантика деривата овде не зависи од значења творбене основе, већ је формирана у процесу деривације аналогично према облицима насталих од придева.¹⁸⁷ Односно праве синонимије са лексемама *мазник* – *мазница* и *маслар* – *масларка* успоставља турцизам *ич'и јузл'ија* (тур. дијал. *içiyüzli*, поред *iki yüzlü*) значењем „дволична особа“. ¹⁸⁸ Турска именица *куламбара* (тур. *gulâmpare*), употребљена само у женском роду, има семантичку вредност номинације према карактерним и моралним особинама „женска особа која додворавањем жели да извуче неку корист“ (Чемерић).¹⁸⁹

II. 5. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лукава особа'

II. 5. 6. Варијантно значење испољавају номинационе лексеме које у свом семском саставу садрже компоненту 'лукава особа': *йоиџул'енко*, *йоиџуленница*, *алч'ак*, *коџил'*.

*Варди се од Замфира зе он је гол'ем йоиџул'енко.
 Не знаш ти што йоиџул'еница је њај Милка.*

¹⁸⁶ Придев *дол'ич'ан* оптимална је лексикализација појмовних вредности које човека квалификују као улицицу и лицемера и припада придевском систему српског призренског говора (*И њај дол'ич'ни Крстиа да ми сол'и йамей*)

¹⁸⁷ Трећестепени деривати *мазник*, *мазница*, *маслар*, *масларка* потичу од корена *маз-*, тј. од глагола *мазати*. Наставком *-иџ* у једном правцу се развио поствербал *масџ*, који је наставио да гради своју лексиколошку породицу и отуда *мазан* → *мазник* са упечатљивим семантичким помаком у односу на полазно значење. Суфиксом *-сло* (*масло*) оформљено је друго деривационо гнездо, којем припадају атрибутивне именице *маслар* и *масларка*, чије се значење удаљава од семантичке структуре мотивне именице и преноси се на човека са доминантном особином неискреног односа према људима (Skok II: 382, 383).

¹⁸⁸ У лексичком систему српског призренског говора ова реч фигурира и у придевском значењу.

¹⁸⁹ Када се односи на мушки род, тиче се сфере сексуалног опредељења.

Тому алч'аку ни за јен мангър не верујем. – Теј алч'аци и којзу ч'е му одереф нѐму.

На кога се исџурил џај коџил', њѐга га бџг сал за шѐр и сџздаја.

У моционом односу су именице *џоџул'енко* и *џоџул'еница*, префиксално-суфиксалне творенице са придевом *џоџул'ен* у творбеној основи, који у деривате пренеси цео семантички садржај „лукав, подмукао“.¹⁹⁰ У Чемерикићевом тумачењу компоненте 'лукав' и 'подмукао' семантички су изједначене, а повезује их сема потенцијалног карактера 'који има скривене намере'. Неутралну номинативну вредност у српском призренском говору остварује турцизам *алч'ак*. Негативна конотативна компонента неодвојива је од денотативне у структури лексичког значења „препредењак, варалица“ (Чемерикић), у којем је садржана импликациона компонента 'лукава особа'.¹⁹¹ Други елемент значењске структуре именицу *алч'ак* детерминира као периферну јединицу дате лексичке групе и приближава је подгрупи са надређеном семом 'сплеткарош', али је не удаљава од језгра лексичко-семантичке групе којој припада. Морфолошки облик *коџил'* семантички се диференцира од суфиксалне форме *коџил'е* на дијалекатском простору Косова и Метохије (Елезовић И: 311, 312; Букумирић 2012: 261). Семантички помак од етимолошког значења „ванбрачно дете“, што је примарно значење лексеме *коџил'е*, до „лукав, препреден човек“ речи *коџил'*, можемо пратити у контексту језичке интерференције.¹⁹² Значење „лукав, препреден човек“ ову атрибутивну именицу квалификује у семантичку категорију односа према другим људима и конотира ка негативном полу ЛСП *џсихичке каракџе-рисџишке човека*. Негативна конотација произилази из концептуализације деградираних моралних вредности, које су већ у примарној семантичкој реализацији испољене.

¹⁹⁰ Од метафоричког значења именице *џул* „шупље дрво кроз које се може ухватити лисица или јазавац“ (прасл. *ulь „тоболац“) потичу глаголи *џулиџи*, *џоџулиџи*. Трпни придев *џоџуљен* јавља се само са префиксом (Skok III: 520). У стандардном језику придев *џоџуљен* има развијену семантичку структуру „1. трп. прид. од *џоџулиџи* (се); 2. згурен, погурен; 3. који је изгубио сјај, угашен; 4. мутан, тмуран; 5. неприметљив, сакривен; прикривен, притајен, подмукао“ (РМС IV: 810). На косовско-метохијском ареалу актуелизоване су семе 'прикривен', 'притајен' и 'подмукао' (Елезовић II: 115; Букумирић 2012: 467). Исто значење налазимо и у *Речнику лесковачког говора* (Митровић 1992: 301). У тимочком говору функцију квалификативног придева не врши трпни глаголски придев, већ је придевски облик изведен од глаголске основе и наставака *-ав* и *-ив* – *џоџуљав* и *џоџуљив* „који је подмукао, подао“ (Динић 2008: 634).

¹⁹¹ Поред *алч'ак*, који се користи и као придев, придевске лексеме којима се квалификује лукава особа у призренском идиому су: *потул'ен*, *окобас* и *шер*.

¹⁹² У говорима косовско-метохијског ареала препознатљив је утицај северноалбанског геге дијалекта, где *kopil* значи „spigius“ (Skok II: 147). Према изворима П. Скока ова реч потиче из албанског језика, одакле је у доба румунско-арбанашког номадизирања пренесена у остале балканске језике (Skok II: 147).

II. 5. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лажов'

II. 5. 7. Интегрална сема 'лаж' окупља атрибутивне именице *љџл'авац* / *љџл'ивац*, *лаџл'афко*, *љџл'авица*, *јаланц'ија* / *јальнција*, *јаланц'ика* / *јальнци'ика*, *мизевир*, *џрчилџжа*.

Љџл'авац љџл'ави.

Не верујем нишиџо џџому лаџл'афку.

Тејзи лаџл'авице л'и верујеш?

Ако џи река џај јаланц'ија, веруј ч'и неје истиџина.

Зар џејзи јальнци'ике да верујем, бџг да ч'ува!

Зар верујеш више џџому мизевиру зе мене?

Еџе га иде и џај џрчилџжа Тџза. – Онеј џрчилџже Тодџрке нишиџо ни на џрејавице да се обџси.

Наведене лексичке јединице номинују особу која је склона лагању, што прераста у њено доминантно карактерно својство. Такве личности обележене су номинационим средствима негативне конотације. Другостепени творбени дублети *љџл'авац* / *љџл'ивац*, *лаџл'афко*, *љџл'авица* у семантички садржај уграђују значење придева *љџл'ав* / *љџл'ив* „који говори неистину“ (Чемерикић), који, пак, у својој семској структури садржи све компоненте именице *љџжа* од које је изведен. У моционом односу су именице *љџл'ивац* и *љџл'авица*, док облик *лаџл'афко* нема еквивалента у женском роду. Суфиксом *-ко*, који иначе има деминутивну вредност, ублажава се степен испољености особине, тј. умањује се пејоративна експресивност лексеме. Етимолошко значење турске речи *јаланц'ија* (тур. дијал. *yalanci*) очувало се у призренском говору. Лексема се користи као номинација за онога који лаже, а формиран је и морфолошки облик *јаланц'ика* за денотацију женских особа које радо прибегавају лажима. Доминантна компонента 'лажљивац' у семантичкој структури турцизма *мизевир* (тур. *müzev(v)ir*) квалификује ову лексему у подгрупу са категоријалном семом 'лаж', мада је семантички блиска и члановима подгрупе са хиперсемом 'сплетка'. На овај закључак наводи нас компонента 'непоштен', али и семантика деривата *мизевирљк*, који изворно означава сплеткарење. Код Чемерикића је забележено значење „покварењаштво, непоштење“ (Чемерикић), што потенцијално упућује на лукаво поступање са циљем да се нешто постигне. Простим слагањем настао је домаћи композит *џрчилџжа*, са метафорички преобликованим значењем саставних елемената, глаголског облика *џрчи* и именице *љџжа*. Особа је у потпуности идентификована са карактеристичном карактерном особином, представљеном другим чланом у сложеници. Императивним обликом глагола *џрчи* вербализована је перцепција кретања особе која преноси лажи и гласине и интензивирани негативна експресивна вредност.

II. 5. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'сплеткарош'

II. 5. 8. Особа која потајно и лукаво поступа с намерама да оствари неку корист на дијалекатској слици човека представљена је лексемама *мешореч'ник*, *мешореч'ница*, *фитмеџ'ија*, *фитмеџ'ика*, *дубараџ'ија*, *фесатџ'ија*.

Другар му је и фитмеџ'ник Благој.

Онџи мешореч'нице фитмеџ не верујем.

На враџи да ме носи фитмеџ'ија Душан фитмеџ ме доџера у овај ал.

Јеному дубараџ'ије може л'и да се верује, аџ'иба?

Гол'ем фесатџ'ија се фитмеџи.

Сплеткарош се не уклапа у апстрактни портрет прототипа који колектив гради. Таква особа је далеко од замишљених идеалних вредности, маркира се као карактерно и морално лоша и маргинализује као непожељни члан друштвене заједнице. Отуда се у систему именовања човека на основу односа према другима у којима се испољавају његове карактерне особине нашао већи број лексема за номинацију интриганта. Семантички садржај номинационих јединица актуелизира сему негативне субјективне оцене. Домаћи називи локалног карактера *мешореч'ник* и *мешореч'ница* чине семантички пар који се разликује по обележју пола, што је лексикализовано суфиксацијом. Остатком семантичке структуре експлицирају значење елемената од којих су састављени, глагола *меша*, именице *реч* и придевског наставка *-ан* „који прави сплетке“ (Чемерикић). Овако сложен придев у именице деривирани суфиксима *-ик* и *-ица* уноси комплетно значење развијено механизмом метафоричког преноса. *Nomina attributiva фитмеџ'ија* (тур. *fitnesi*) базира се на значењу турске именице *фитме* (тур. *fitne* „сплетка, интрига“) из области друштвеног морала. У Призрену је сачувала денотативни неутрални карактер, али су деривати, један преузет из турског језика, други према њему обликован, пејоративно обојени. Атрибутивна именица *дубараџ'ија* значење заснива на секундарној рализацији именичке речи *дубара* (тур. *dubara*) „1. две двојке у барбуту и табли; 2. фиг. сплетка, превара“ (Чемерикић). Домаћом творбом деривирајући је облик којим се денотира особа склона сплеткарењу. Номинација *фесатџ'ија* (тур. *fesatçı*) компонентом 'сплеткарош' припада овој подгрупи као периферни члан. С обзиром на то да именује особу склону свађама и сплеткама, остаје у домену међуљудских односа и целокупном семантичком структуром гравитира ка ближем центру групе.

II. 5. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'преварант'

II. 5. 9. Репертоару негативног именовања човека придружује се скуп лексема којима се денотира особа која обмањује друге *ил'еџ'ија*, *ил'еџ'ика*, *и'узбоџаџ'ија*, *џанголос* / *џонголос*.

*Ил'еи'ија, доша да се фика със њуњено јајце. – Гл'едај како мери Ри-
сџа, зе он је ил'еи'ија. – Със ил'еи'ије не се играм.*

*С њуј ил'еи'ику неч'у да играм. — Сџојанку не гу викај ч'имч'и је
ил'еи'ика.*

Узела муџа и'узбојаи'ију.

*Грбач'и се, ч'уч'ка, њеџа се њо њуџ'е рабоџе, а све за кога, за њога
њојнога њанголоза.*

Заједничка компонента која обједињује елементе значења чланова овог лексичког скупа је сема 'превара'. То је и доминантни елемент значења у семантичкој структури турске именице *ил'е* (тур. *hille*), која мотивише значења изведеница *ил'еи'ија* и *ил'еи'ика*, са референцијом особине на мушку, односно женску особу. Метафоричким преносом је реализовано значење турцизма *и'узбојаи'ија* (тур. дијал. *göz boyacı*), које ову лексему сврстава у ред *nomina attributiva* а не у *nomina agentis*. Секундарна семантичка реализација „варалица, преварант“ добијена је продуктивношћу семе 'обмана', која је садржана у примарном значењу „мађионичар“. Значењске компоненте које сугеришу варање, обмањивање других шире се на различите сфере деловања човека, па га примарно карактеришу у оквиру социјалних категорија, а секундарно у домену психологизације личности. Деривационим, па потом семантичким варирањем настао је именички облик *џанголоз*, који у Призрену значи „варалица, покварењак“.¹⁹³ Елементи датог лексичког скупа имплицирају пејоративно експресивно значење и садрже негативну оцену као потенцијалну компоненту семантичке структуре.

II. 6. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према себи'

II. 6. Диференцијална сема високог ранга 'однос према себи' спецификује значење лексема које припадају ЛСП *каракџер* и сврстава их у посебну лексичко-семантичку групу. Овој категорији именовања припадају лексеме са интегрално-диференцијалним компонентама 'охола особа' и 'хвалисава особа'.

II. 6. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'охола особа'

II. 6. 1. Именичке јединице које се односе на охолу, горду, поносну особу су *јордамци'ија* / *јордамци'ика* и *фодул* / *фодулка*.¹⁹⁴ Дистинкција по полу

¹⁹³ Елезовић даје ширу семантичку дефиницију ове речи „беспосличар, мангуп, варалица, обешењак“ и с обзиром на семантику изражава сумњу у њено порекло од грчког термина из религијозне сфере *παρχαλόζ* (Елезовић II: 55). Ни Скок не даје прецизно етимолошко објашњење (Скок III: 596).

¹⁹⁴ Тематској групи 'однос према себи' припадале би и глаголске јединице које налази-мо у Чемериџићевом речнику: *џогол'еми се, дрџи се нагол'емо, јордџи се, фодул'и се*.

лексикализује се морфолошким формама. На основу дистинктивног знака 'мушко' / 'женско' лексеме раздвајамо у два синонимска пара.

II. 6. а. Атрибутивне именице *јордамџи'ија* и *фодул* означавају човека на основу његовог мишљења о себи самом и, у вези с тим, његовог односа према окружењу.

Браћи му беше њо јордамџи'ија.

Познавам ја добро њога фодула Мику.

Турцизми *јордамџи'ија* (тур. *yordamci*) и *фодул* (тур. *fodul*) су блискозначнице. Имају заједничку хиперсему и сему нижег ранга 'охол', које чине идентификатор, односно језгро њихове семске структуре. У семантичком садржају именице *јордамџи'ија* конкретизатор значења је сема 'поносит', док су код другог члана синонимског пара периферни елементи номиналног значења семе нижег ранга 'сујетан' и 'разметљив'. Лексемом *јордамџи'ија* номинује се охоло мушка особа која има претерано високо мишљење о себи и с омаловажавањем се односи према другима. Лексема *фодул* именује таштог човека који се размеће, хвалише, шепури.

II. 6. б. За именовање охولة женске особе користе се *nomina attributiva* *јордамџи'ика* и *фодулка*.

Џуџа аџи-Појова гол'ема је јордамџи'ика.

Искоч'и фодулка на мајџер.

Именице женског рода настале су домаћом творбом уз помоћ моционих суфикса *-и'ика* и *-ка* и, осим референције, садрже све елементе значењске структуре као и њихови еквиваленти мушког рода. Сема негативне оцене присутна је у семантичком садржају именица ове лексичко-семантичке групе.

II. 6. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'хвалисава особа'

II. 6. 2. Особа која хвали саму себе, која се размеће својим поступцима и успесима означена је експресивима *фалџи'ија*, *фал'ивеч'ера* и *фал'игуза*.

Нажалост, Чемерикић није оставио потврде које би илустровале контекст употребе ових лексема. Јасно је да су мотивисане глаголом *фал'и се* „хвали се преко мере“, изражавајући однос човека према самој себи. Лексеме којима се номинују хвалисавци односе се и на мушке и на женске особе.

II. 7. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према раду'

II. 7. Номинација човека заснована на његовом односу према раду сублимира психолошки, тј. етички, вољни аспект човекове личности, радну способност и социјално ангажовање. Човеков положај у друштву у великој мери зависи од његове радне активности и става према послу. Друштвеној заједници потребни су појединци који се савесно односе према радним задацима и поштују радну етику колектива. Критеријуми социјалне норме спрово-

воде се на два плана – жеља за рад и посвећеност послу. Појмовне вредности у категорији човековог односа према раду утиснуте су у језички систем кроз ознаке за именовање вредних / лењих и марљивих људи. Лексичке јединице постају кодови традиционалног поимања радне делатности на основу којих се може реконструисати слика прихваћеног, друштвено пожељног, радно активног појединца. У свим секторима радне делатности, као и у кућним пословима, очекује се мотивисаност за рад и потпуна посвећеност ономе што се ради. Социјална морално-етичка норма прописује савестан однос према послу и све што је супротно еталону осуђено је од сране друштва. Семантички садржај језичких јединица у овој категорији именовања прати став заједнице према особама које вољно обављају радне обавезе или које не воле и неће да раде, што се испољава позитивном или негативном оценом. То се огледа и у структури ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према раду', која је асиметрично устројена. Обим именичких лексема које актуелизирају сему негативне оцене далеко је шири од неутралних номинација којима се изражава позитиван однос према раду. Већина именица ове групе ситуирана је у негативној сфери именовања човека према карактерним особинама и гравитира ка негативном полу ЛСП *психичке карактеристике човека*.¹⁹⁵ Дата ЛСГ именица подељена је у две антонимске подгрупе, супротстављене диференцијалним семама високог ранга 'вредна особа' – 'лења особа'.

II. 7. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'вредна особа'

II. 7. 1. Неутралног су карактера јединице којима се номинује онај који ради с вољом, који показује жељу за рад. Именичке лексеме обухваћене интегрално-диференцијалном семантичком компонентом 'вредна особа' деле се у два микрореда према семантичкој ознаци за пол, чији елементи ступају у синонимске парадигматске односе.

II. 7. 1. а. Синонимски ред граде лексеме са заједничком семом 'вредан човек': *рабоџник, дикаџ'ија / дикач'ија, самоџџник, самоџџил'џник*.

Рабоџник је џај ч'овек, да га џо рабоџник нема у нашу маалу.

Ако оч'еш да џи се куч'а измеремеџи л'уџки, џогоди онога дикаџач'ију мајџџор-Сџџојка.

Иде џо села, рабоџа џамо, џеџа се, самоџџџник, да заслужџи комач'е л'џба. Самоџџџил'џник, сџсџџро, џо џеја дџн рабоџа џо џуџ'е куч'е.

Доминанта синонимског реда је домаћи другостепени дериват *рабоџник*, изведен од придева *рабоџан*, чији је семантички садржај „вредан, радан“ у потпуности уграђен у значењску структуру изведенице на *-ик*. У семантичкој структури лексеме *рабоџник* налазе се само идентификационе

¹⁹⁵ Запажања руских истраживача дијалекатске лексике показују исту тенденцију у оквиру ЛСП 'однос према раду' (Луќјанова 1985: 1; Еремина 2003: 13; Литвинова 2011: 74).

За рабоџу не брѣнем, Сѣјојанка је млого рабоџниџа.

Тај снаа гу је млого дикаџч'џка, и у џикање, и у шиџење, и у везење, и у џл'еџење, и да дрџи куч'у и деџу, за сваку рабоџу је, да је жџва.

Млого се рано дџза џај самоџеџниџа.

Ради џо џуџ'е куч'е да рани деџу, самоџеџ'ениџа.

Млого је рабоџина, уџеџаниџа, залак л'џб у уџџа не џуџа.

Микроред именица женског рода кореспондира са микроредом именица мушког рода у свим сегментима семантичке структуре, осим у категорији пола. Лексема код којих је референт семантичког садржаја женска особа значењски одговарају лексемама са мушком референцијом, што је морфолошки обликовано моционим наставцима *-џк / -џца, -џ'џја / -џ'џка*. Семантички ред именица женског рода богатији је за префиксалну сложеницу *уџеџаниџа*, која у лексичком систему српског призренског говора функционише као морфолошки, семантички и експресивни еквивалент именица *самоџеџниџа* и *самоџеџ'ениџа*. Степен интензитета изражен је квантификатором 'много' у семантичкој интерпретацији ових лексема „женска особа која много ради“ (Чемерикић).

II. 7. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лења особа'

II. 7. 2. На супротном, негативном полу ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према раду' групишу се лексичке јединице које у свом денотативном садржају имају сему 'лења особа'.¹⁹⁷ Семантичка компонента високог ранга 'лењ' представља језгро семске структуре већине лексема дате подгрупе. Денотативни семантички слој праћен је одговарајућим конотативним елементима. Емоционалност и негативна оцена јављају се као константне једрене конотативне семе у семској структури лексема ове уже лексичке скупине. Јединице лексичко-семантичке подгрупе имају функцију карактеризације личности. Њихов садржај приписује се особама мушког и женског пола, што је граматички диференцирано, осим у категорији општег рода, при чему се референт одређује на основу контекста, тј. говорне ситуације.

II. 7. 2. а. Лења особа мушког пола означава се номинационим јединицама које међусобно ступају у синонимске парадигматске односе, градећи синонимски ред: *нерабоџиџја, мрзеџа, гоџован, дџнгуџа, залудник, дџмбел', дџмбел'ана, бадџјавџ'џја, гџмсьз, калџџан, локмаџ'џја, сџрџџук, аџл'аз, аџл'ак, аџџа, бџвол, бџздол, крл'а*, међу којима се лексема *нерабоџиџја*

¹⁹⁷ Детаљну компоненцијалну семантичку анализу језичких јединица којима је лексикализован концепт лењог човека у савременим говорима Новосибирске области представила је Н. А. Лукјанова у раду *Лексико-семантичка група „человек ленивий“ в диалектној системе (опыт семантичког анализа)* (Лукьянова 1985).

издваја као доминанта, јер се њоме, односно њеном стандардном варијантом *нерадник* дефинише значење осталих лексема у реду.

Ајде, море нерабошћијо, дијај се.

Не знаш кој је њо мрзџа, он ел'и браћи му.

Гошћован сѣспиро, да мрдне неч'е, сал ч'џка на гошћово. – О[д] њога гошћована л'и ч'џкаш да урабџи нишћо? – Ако оч'еш да се грџеш, море гошћовану, иди ња наџџај ма ло дрва.

Тај дџнгуба Сџџфан Скошћул'а.

Тај залудник Мире, нишћо не рабџи.

Још не л'и се диџе њај дџмбел'? – Ајде, море дџмбел'у, рабџијај, е црвцу да рабџиаш њод сѣбе. – За калфу њогодија онога дџмбел'а Саву.

Од њџга л'и ѡраџиши рабџиу, о[д] њога дџмбел'ана л'и? – Дџмбел'ана бија, дџмбел'ана и осџаде.

Ка сваки бадијавџ'ија: сѣди, нишћо не рабџи, сал скишча сокаџе. – Тога бадијавџ'ију л'и да узнем за орџака. – Од њџга л'и, од њога бадијавџ'ије л'и ишкаш алављк?

Млога ч'е се уфајди од онога гамсџза шћо га узџа на дугану. – Ајде, море гамсџзу, дијај се, вал'а да се рабџи.

Тога л'и си калџазана њогодија за калфу.

Локмаџ'ија је ч'и њо локмаџ'ија не бива.

Тога ли ајл'аза да узнем на дугану?

Тај сџрџиук Андрџшка л'и ѡи је друшћо? – Дџ мош да ѡобџнеш ош њога сџрџука?

Тај сџрџиуч'ина нишћо не рабџи, сал скишча сокаџе, не ми ѡрџба ѡа-кав.

Ти, ајл'азу, сѣди дома. – Ајл'ази ѡраџиф јџн другога.

Тај ајл'ак, сџџреј му син, ѡраџи ѡаре у зајем. – Ти, брџе, ајл'аку, докл'е ч'еш ѡако?

Ајшча, скишча ѡо вџздџн. – Ајшчу ѡрашћила да гу ѡослџша. – Ономе ајшче Куч'кару.

Исџџџга се ѡај бивол ѡа салџи л'џжи. – Дијај се, биволу, докл'е ч'е смрџиши ѡџј у дџшџк?

Још л'и л'џжи ѡај биздол? – Мрџи га, биздола, да се ѡмери од мџшћо.

Сѣди крл'а, ич'неч'е да се ѡмери од мџшћо.

Језичке ознаке за именовање нерадног човека, човека који не воли и неће да ради садрже негативно карактерно обележје 'лењ' и све изражавају негативно однос говорника, тј. социјалног колектива, према именованом лицу. Негативна оцена је исказана високим степеном експресивности, а експресивност се постиже формалним обележјима (пејоративним суфиксима), творбеном мотивисаношћу при транспозицији, семантичком мотивисаношћу

при метафоричком преносу именовања или је условљена експресивним контекстом. Семема „беспосличар, нерадник, ленштина“ (Чемерикић), у којој је актуелизирана сема ’лења мушка особа’ као централна, повезује јединице *мрзеша, нерабошиџија, гоџован, дџнгуба, залудник, дембел’, дембел’ана, бадијавџија, ајл’ак, бивол, биздол, крл’а* у синонимски низ. Широки дијапазон атрибутивних именица којима се номинује лења, нерадна мушка особа, показује високу продуктивност деривационих процеса и механизма полисемије у дијалекту. Домаћи деривати *мрзеша* и *нерабошиџија* мотивисани су значењем мотивних глагола, чији се семантички садржај слива у изведеницу (*мрзеша* ← безл. *мрзи* „нема воље за рад“; *нерабошиџија* ← *не* + *рабоџа*), а експресивност творбене основе појачавају пејоративни суфикси *-еша* и *-иџија*. Придевом *гоџов* мотивисан је супстантив *гоџован* „нерадник, онај који чека све готово“ (Чемерикић). Из семантичког садржаја основе произилази атрибутивни карактер деривираних именица којом се карактерише лења особа која од других очекује да раде за њега и да од других добије све готово. Конотативна ознака интензитета произилази из веома негативног емоционалног односа говорника према ономе ко ништа не ради, што је посебно изражено у директном обраћању таквој особи (*Ајде, море нерабошиџијо, диџај се; Ако о’ч’еш да се грџеш, море гоџовану, иди ња наџејај мало дрва*). Поствербал *дџнгуба* настао је од глаголске сложенице *дџнгуби*, а ова од синтагме *дџн губи*, али се транспарентна апстрактна примарна семантика „узалудно губљење времена“ конкретизује у секундарној реализацији преношењем на човека као референта, а именица добија карактер *nomina attributiva*. Од придевске основе изведена је именица *залудник*, са истим семантичким садржајем као *дџнгуба*, „онај који узалуд проводи време, беспосличари, нерадник“. У апсолутној синонимској релацији са лексемом *залудник* стоји *бадијавџија*, деривиран од турског прилога *бадијава* (тур. дијал. *badiyava*, поред *bedava*), који је семантички еквивалент нашем *залуд*. Сема ’узалудно’ језгрени је елемент семске структуре мотивних речи, на којем се заснива значење деадвербијала, где употпуњује информацију о начину на који особа проводи време, тј. беспосличари. Овима се придружује још једна именица преузета из турског језика – *дембел’* (тур. дијал. *dembel, denbel*, поред *tembel, tenbel*), веома фреквентна у народним говорима јужне Србије и Косова и Метохије¹⁹⁸, а среће се и у околним балканским језицима.¹⁹⁹ Њену доминацију у овој семантичкој категорији потврђује податак из Регистра за СДА, где се појављује као једина номинација за ленштину.

¹⁹⁸ Елезовић I: 130; Митровић 192: 84; Златановић 1998: 93; Јовановић 2004: 379; Жугић 2005: 69; Стојановић 2010: 166; Букумирић 2012: 125.

¹⁹⁹ У македонском *дембел* (ДРМЈ), бугарском *дембел* (РБЕ), у албанском *dembel* (Петровић 2012: 110).

У призренском идиому јавља се и у облику *дембел'ана*, где нископродуктивни суфикс у грађењу именица мушког рода *-ана* има функцију пејоративне ознаке, односно интензификатора конотативног експресивног семантичког садржаја основне речи. Турски дијалекатски облик *aylak* уградио се квалификативним значењем „незапослен, беспослен“ у лексички систем српског призренског говора, где егзистира у лику *ајл'ак* као индеклинабилни придев и као атрибутивна именица са номинационом реализацијом „беспослена особа, ленштина“.²⁰⁰ Лексеме *бивол*, *биздол* и *крл'а* секундарним значењем припадају систему атрибутивних именица. Метафорички пренос мотивисан је активирањем семе колективне експресије, тако да аналошко повезивање почива на периферном семантичком елементу, односно на уверењу колектива да је биво лења, трома животиња. Персонификована својства (особине пренете са човека на животињу) поново се преносе на људе, сврставајући их у одређене типове. Лексичко-семантичка варијанта *крл'а* у секундарној реализацији актуелизира сему статичности из примарног значења „пањ, трупац“, док све остале семе десемантизује, при чему је архисема полазног садржаја замењена архисемом циљног семантичког садржаја 'човек'. Неактивност лење особе асоцира на непомићност одсеченог дела дрвета, па је продуктивношћу потенцијалне семе формирана још једна лексичка метафора за десигнацију особе „која ништа не ради, која само седи“ (Чемерикић).

Семантичка компонента 'лења мушка особа' централна је у семској структури турцизама *гамсвз*, *калїазан* и *локмац'ија*, али је допуњена семама нижег ранга које сужавају и конкретизују значење ових лексема. Лексичком јединицом *гамсвз* (тур. *gamsız*) именује се немаран, лењ, флегматичан човек. Човеков однос према раду у овом случају условљен је његовом природом. Интелектуална способност одређује однос према раду особе обележене лексичком јединицом *калїазан* (тур. *kalpazan*), чије значење Чемерикић интерпретира семомом „човек неспособан за рад, пропалица, нерадник“. Иако потиче из турске правне терминологије (Skok II: 22), овај експресив и у другим српским говорима остварује дифузност значења.²⁰¹ Централне семе 'особа мушког пола' и 'лењ', допуњене су компонентом денотативног садржаја 'живи на туђ рачун' у хијерархијској семној структури лексеме *локмац'ија*

²⁰⁰ У призренском говору постоји израз *ајл'ак седи* „ништа не ради“, вероватно према турском *aylak durmak* (Петровић 2012: 37).

²⁰¹ Код Елезовића је забележено „човек лажљив, пропао“ (Елезовић I: 274); Ј. Динић бележи три семантичке реализације лексеме *калїазан* „1. ленштина, нерадник; 2. одрастао дечак; 3. лажан новац“ (Динић 2008: 320). Само облик *калї* налази Букумирић у говорима северне Метохије са придевским значењем „који је изгубио породично васпитање, који је препуштен улици“. У неким говорима призренско-тимочког дијалекта срећемо глагол *калїи* са значењима: „грдим, корим“ (Живковић 1987: 64), „износи нечије мане али не са злом намером“ (Златановић 1998: 164), „наноси бол, полако уништава“ (Јовановић 2004: 439), „обасипа грдњама, грди, ружи“ (Жугић 2005: 151), „брука“ (Стојановић 2010: 352).

(тур. *lokması*) „готован, изелица“ (Чемерикић).²⁰² Конотативни садржај сачињавају актуелизоване конотативне компоненте: емоционалност – презрив однос говорника према носиоцу својства, негативна социјална оцена и интензитет – висок степен испољености негативне особине.

Сема нижег ранга 'скитница' релативизира значење лексема *ajīa*, *ajl'az*, *сјрпјук*, *сјрпјич'ина* и сврстава их на периферију лексичко-семантичке групе. Факултативна сема интензитета присутна је на нивоу конотативног значења лексема. Све јединице овог микросистема пејоративно су маркиране и садрже изразито негативан став колектива према онима који скитају а не раде ништа. Турцизам *ajīa* (тур. *hayta* „беспосличар, скитница“) преноси комплетан семантички садржај, и денотативни и конотативни, у језик примаоца.²⁰³ Семантички еквивалент у призренском говору му је, такође турска реч, *ajl'az* (тур. *haylaz*), чије је значење на нашем терену настало могућим укрштањем са *ajl'ak* (Петровић 2012: 37).²⁰⁴ Дисперзивно значење остварује лексема *сјрпјук* „скитница, уличар, нерадник, беспосличар“ (Чемерикић), преузета из турске терминологије обичног живота (тур. *sürtük* „žena koja si o dan besposličī, sokačara“) (Skok III: 364). Експресивно значење интензивирани је пејоративним обликом *сјрпјич'ина* посредством творбене морфеме *-ина*, који поприма пејоративну конотацију творбене основе. Афективно значење остварено је компонентом емоционалности и високе негативне субјективне оцене.

II. 7. 2. б. Једрене денотативне семантичке компоненте 'лења' и 'особа женског пола', као и конотативне 'негативна субјективна оцена' и 'експресивност' повезују лексичке јединице *нерабошпјија*, *гопјованка*, *залудница*, *дњуба*, *дембел'ка* / *денбел'ка*, *дембел'јка* / *денбел'јка*, *дембел'уша* / *денбел'уша*, *дембел'ана* / *денбел'ана*, *бадијав'ика*, *гамсџска*, *сјрпјукач'а* / *сјпјикач'а*, *шал'афа*, *биздол'ица*, *пјрескоч'кобила*, *деч'анска нејрел'а* у синонимски ред са дијалекатском доминантом *нерабошпјија*.

²⁰² У језику примаоцу турска реч *lokması* потпуно је пресемантизовала изворно значење „уштипак“ (Петровић 2012: 196). Значење које овај турцизам има у српским говорима проистиче из семантике мотивне речи *локма* „залогај“. Отуда је *локмаџија* „изелица, муфташ“ (Елезовић II: 525), „онај који из јела узима најбоље комаде меса; који радо иде у госте и једе на туђ рачун; изелица“ (Живковић 1987: 77), „онај који једе и пије на туђ рачун“ (Букумирић 2012: 294). У говорима призренско-тимочког дијалекта срећу се морфолошки ликови *локмаш* „готован“ (Митровић 1992: 201), „готован, лакташ; онај који воли да једе и пије на туђ рачун, да нешто на лак начин добије“ (Јовановић 2004: 460) и *локман* „нерадник који радо једе и пије на туђ рачун“ (Динић 2008: 387). *Локман* је, пак, у околини Ниша „путујући посластичар“ (Јовановић 2004: 460), чиме се семантички приближава турском значењу које даје Елезовић *lokmađi* „који продаје неку врсту уштипака“ (Елезовић II: 525).

²⁰³ Пејоративни карактер и висок степен експресивности ове лексеме потврђује и Скок, који је сврстава у ред балканских турцизама за псовање (Skok I: 18).

²⁰⁴ Исто и у македонском (*ajlaz* арх. „скитник, безделник“, ДРМЈ) и у бугарском језику (*хайлаз* „мързеливец, лентяй“, РБЕ).

*О[д] шѐјзи нерабошѝије л'и искаш да ти видиш рабоѝу?
Оцрни се ч'уч'а с ѝуј жѐну му гоѝованку. – Онејзи гоѝованке гу је
шѐшко и гузицу да ѝомѐри.*

Шѝо сѐдиш ѝако, мори залудницо, шѝо не узнеш рабоѝу?

Онеј дѣнгубе л'и си остѝаила да ти маа вуну?

*О[д] шѐјзи дембел'ке л'и уч'иш ѝамей? – Поѝијај, мори денбел'ко,
ѝладне је вѐч'е, вал'а да ѝраѝимо рѝч'ак на дугању.*

*Дембел'ајка, мајко, мрзи гу и да се ѝомѐри од мѐсѝо. – Узни рабоѝу,
мори дембел'ајко, и не сѐди ѝако ка ѝај деч'анска неѝрѐл'а. – Тај денбел'ајка
Цаѝка мисл'и ѝеришане ч'е гу ѝаднеф ако се ѝрифѝи за какву рабоѝу.*

*Онејзи дембел'уше Сѝане мука гу је и да се ѝомѐри од мѐсѝо. – Викај и
ѝуј денбел'ушу бѝрем да ѝроснује кошул'е.*

*И она бѝла цѝрска дембел'ана ка и маѝи гу. – Куку од греѝше, ѝуј
дембел'ану да узне да се укѝнач'и. – О[д] шѐјзи денбел'ане л'и искаш да ти
види рабоѝу?*

*Бадијавѝ'ика је ка маѝи шѝо губѝла. – Зѝр њу да узне, ѝуј бадијавѝ'ику?
– Л'ѝо гу рѐч'е, заѝвори гу усѝа шѐјзи бадијавѝ'ике Каѝе.*

*Тѐјзи гамсѝске ч'е гу ѝаднеф ѝеришане ако узне да расѝрѐби сѝбу. –
Оженѝја се, викаш, оцрнија се кукавац шѝо узѐја ѝуј гамсѝску. – Гамсѝска,
ка и сѐсѝра гу.*

*Мори, сѝрѝукач'о, шѝо нѐ се свѝјеш дѝма да рабоѝаш, ѝѐке ѝако
скѝиаш сокаѝе?*

Тѝ ли је жѐна ѝај његова шал'афа.

*Ада, биздол'ѝце дава л'и се ѝаква рабоѝа, ич'?' – Мука гу је, биздол'ѝце,
и да се омѝје, ѝѐке се омѝва ка мач'ка ѝрема југ.*

*Шѝо сѐдиш бадијава, мори ѝрескоч'кобѝло, шѝо не идеш у кѝч'у да
ѝомѝнеш маѝѐре?*

*Тај мрзлавица, ѝај деч'анска неѝрѐл'а, Сѝефановѝца алка-Ванкина. –
Онејзи деч'анске неѝрѐл'е мука гу је и да се ѝомѐри од мѐсѝо.*

Веѝина лексема овог микрорѐда корелира са именицама којима се номинују мушка лица из подгрупе 'лења особа': *гоѝован – гоѝованка, залудник – залудница, дембел' – дембел'ка, бадијавѝ'ија – бадијавѝ'ика, гамсѝз – гамсѝска, сѝрѝук – сѝрѝукач'а, биздол' – биздол'ѝца*. Наведени пејоративи стоје у моционом односу, не нарушавајуѝи механизам творбе и принцип морфолошке еквиваленције: *-ѝ / -ка, -ѝца; -ник / -ница; -ѝ'ија / -ѝ'ика*. Именице *нерабошѝија, дѣнгуба* и *денбел'ана* су двородне. У оквиру микрогрупе пејоратива за женска лица у категорији односа према раду најпродуктивнија је творбена основа *дембел'*-, односно облик мушког рода од којег се граде номинације женског рода. Степен експресивности и негативна оцена појачани су пејоративно конотираним суфиксима *-ајка* и *-уша*: *дембел'ајка / денбел'ајка, дембел'уша / денбел'уша*. Везивањем више наста-

вака за једну основу формирају се једнокоренски синоними, какви су апелативи *дембел'ка*, *дембел'ајка*, *дембел'уша*, *дембел'ана*. Факултативну сему интензитета и афективно значење имају облици *сїрїукач'а* и *сїрїїч'їна*, којима се испољава негативан емоционални однос према носиоцу својства, односно лењој и нерадној женској особи. Исти семантички и експресивни садржај има императивна сложеница *їрескоч'кобила*. Међу колокатима, члановима ове дводелне конструкције постоји однос компатибилности, односно лексичке солидарности (Драгићевић 2007: 220). Колокати композита *їрескоч'кобила* су лексемски валентни, међусобно се привлаче, јер се у семантичком садржају оба члана појављује компонента 'скаче', у првом као доминантни, у другом као асоцијативни елемент значења. Преносну лексичко-семантичку варијанту у стандарду и дијалекту остварује лексема *кобила* и у секундарној реализацији маркирана је као погрдна.²⁰⁵ Само у синтагматском лексичком споју ове две речи остварују значење „нерадна, лења женска особа“.²⁰⁶ У хијерархијској семантичкој структури лексема *шал'афа* централно место заузима сема 'нерадница', а сема нижег ранга 'коју не занима кућа и посао, само дотеривање' сужава перспективизацију и нијансира њено значење. Микросистему лексичких јединица којима се номинује лења женска особа припада локални израз *деч'анска неїрел'а*, настао по једној од фигура којима је овичена, украшена спољна страна главног олтарског прозора цркве у манастиру Дечани. „Та фигура је женска и као да представља жену нерадницу (у Призрену *неїрел'а*) која седи на земљи савијених колена, на која је наслонила лактове, док је песницама поднимила своју главу“ (Чемерикић). Матафоричко значење остварено је асоцијацијом по сличности на релацији конкретно – конкретно (фигура – особа).

II. 8. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према новцу'

II. 8. У систему лексичко-семантичког субпоља 'карактер' прилично је јасно диференцирана парадигма лексичких јединица којима је исказан комплексни човеков однос према новцу и материјалним добрима уопште. Језичке ознаке које чине комуникациону основу у овој сфери људске делатности садрже семантику односа према личној својини и семантику односа према туђој имовини. Структура дате лексичко-семантичке групе организована је на принципу хијерархијских односа међу конституентима, интегрисаних у четири подгрупе према носећим компонентама семантичког садржаја 'дарежљив', 'расипан', 'шкрт' и 'похлепан', које су централни, дијагностички денотативни елементи значења. Конотативне семе

²⁰⁵ РСМ II: 760; РСАНУ 9: 686; Динић 2008: 339; Букумирић 2012: 250.

²⁰⁶ Сложеницу *їрескочїкобила* налазимо у бугарском језику, али у семантичкој сфери забавних игара а не у домену карактеризације личности: „забавна игра, при којој играчите се прескачат един друг“ (РБЕ).

испољавају се у семном саставу већине чланова лексичко-семантичке групе кроз негативну субјективну оцену и високи степен експресивности. Социјум не прихвата и јавно обележава особе које патолошки троше или претерано чувају новац. Све што искаче из оквира пристојног, нормалног именовано је пејоративним лексемама.

II. 8. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'дарежљива особа'

II. 8. 1. Доминантна идеја концепта дарежљивог човека је пружање материјалне помоћи другима. Његов однос према имовини је непристрасан, па је стога лексика којом је појам великодушне особе вербализован неутрална. С обзиром на то да не представљају дијагностичка својства личности, лексичке јединице са једреном компонентом 'дарежљив', иако нагињу ка позитивном полу поља, не прелазе границу неутралне оцене. У односу на експресиве негативне конотације, јединице ове подгрупе далеко су мање активне на плану језичке реализације.

II. 8. 1. а. Именице мушког рода интегрисане семом 'дарежљив' формирају микроред *давач*, *оварда*, *овардар*, чији елементи граде парадигматски однос синонимије.

Сирџа је истијина, ама је давач' шћо га нѣма. – Ош Сѣме игумана ѿо давач'а ч'овѣка ѿч'и нѣ ми видѣл'е.

Учини му дѣбро ѿјј оварда Мѣлан алка-Цанѣн, без његовога гајреѣта, ѿн би ѿројјја сѣсѣм.

Тјј овардар увек ни даде арчл'ија локѣме ел'и бакл'аве.

Семантика лексеме *давач* интерпретирана је семом „дарежљив, предусретљив човек“. Обједињујућа сема високог ранга улази у дефиницију ове атрибутивне именице, што је ставља у центар лексичко-семантичке групе. Значење деривата мотивисано је примарном семантиком глагола у творбеној основи – *дава* „1. а. предаје, уручује; б. дарује, поклања“ (Чемерикић). Контекстуално значење ове речи, уколико је стилистички употребљена, може бити трансформисано, и у том случају налази се у односу негативне симетрије са основним семантичким садржајем. У корелацији са домаћом изведеницом је турцизам *оварда* (тур. *hovarda*), који у призренском говору има и морфолошку варијанту *овардар*. Чемерикић не нуди семантичко објашњење ових лексичких јединица, али се илустрације из Призрена уклапају у Елезовићеву лексикографску дефиницију „галантан човек, широке руке“ (Елезовић II: 532–533), где је семантичка ознака 'дарежљив' изражена имплицитно, другостепено, што лексеме *оварда* и *овардар* одводи на ближу периферију лексичког скупа.²⁰⁷ Ове лексеме се могу означити

²⁰⁷ У семној структури секундарне семантичке реализације придев *галантан* садржи сему 'дарежљив' 2. „који лако троши новац, дарежљив, издашан“ (РСАНУ 3: 169).

као периферне још по једном критеријуму, а то је потенцијална компонента 'расипан' у изворној семантици „раскалашна, разуздана особа, распикућа“ (Елезовић II: 533; Петровић 2012: 226). Значење које *hovarda* има у турском језику и дијалектима еволуира ка оси позитивне номинације у српским говорима на Косову и Метохији и у македонском језику²⁰⁸.

II. 8. 1. б. Слаба фреквентност неутралног именовања осликава се на лексичком плану, што потврђује синонимски пар *давач'ка* и *оварда* за језичко означавање дарежљивих особа женског пола.

Благо си га Цане и Наџе с њуј њину јуну давач'ку. – Давач'ка је она, њојскаш л'и гу шџогодџер, ако има, одма ч'е њи даде.

Еквивалент именици мушког рода *давач'* јесте облик за женски род *давач'ка*, чији се семни састав ни по чему не разликује, осим у семи пола. Носилац дистинктивног обележја је морфолошка ознака, тј. суфикс *-ка*. Новонастала именица припада групи *nomina attributiva* – другостепених деривата. Лексема *оварда* је у Чемериџићевом речнику обележена као дво-родна.

II. 8. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'расипна особа'

II. 8. 2. У свести носилаца дијалекта танка је линија између позитивне и негативне евалуације људских особина, тако да великодушност и дарежљивост веома лако могу бити перципирани као прекомерно трошење новца, тј. расипништво. С обзиром на то да се тежи маркирању човека на основу једне његове доминантне црте и то негативне, очекивали смо већи број номинационих јединица у овој семантичкој категорији. Код Чемериџића затичемо само антонимски пар *зијанч'ар* и *зијанч'арка*.

Божје, шџо ми даде њаквога зијанч'ара сина?

Од њеј зијанч'арке нишџо не можеш да ушч'уваши.

Облик *зијанч'ар* преузет је из турске терминологије обичног живота (тур. *ziyankâr* „онај који наноси штету“). Суфиксацијом је у језику примаоцу образована форма за означавање носиоца особине женског рода. У српском призренском говору ова лексема има две архисеме, антропоморфну и зооморфну. Када се језички знак приписује човеку, лексема *зијанч'ар* и *зијанч'арка* остварују дифузност значења. Семантичка реализација „штеточина“ (Чемериџић) имплицира значење „онај који је на губитку“. У одређеном контексту актуелизира се потенцијална компонента „расипан“, која сугерише једно од подзначања са човеком у улози референта „трошација, распикућа“.

²⁰⁸ *Оварда* придавка „што е широкодушен, дарежлив, услужлив, љубезен“ (ДРМЈ).

II. 8. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'шкрта особа'

II. 8. 3. Дијалекатске лексеме *џеџија*, *сњса* / *сњса*, *џ'ебрак*, *јаудија*, *књиџија*, *гагрица*, *сџиџса*, *давач* представљају синонимски ред експресива са интегрално-диференцијалном семом 'шкрт'.

И џај џеџија л'и се изарч'ила да џи намесџи каву?

Осџај га њега, не ми знаи шџо сњса је.

Зар од аџ'и-Васил'а Ч'ифуч'еџа, од џога јаудије, ч'екаш добро?

Како да не, имџи су они, џеке књиџије: шџо куџуџеф све кришом, неч'еф никој да ги зна шџо џмаф.

Преџекне л'и му од ак кој грош, он га џури на сџрану и не га арч'и без невол'е, гол'ем џ'ебрак је.

Гагрица је, јено цигаре бил'е не мџж да добијеш од њега.

Њџзи, џеџи гол'еме сџиџсе је сџра да не џреарч'и ако ди даде јену каву.

Тај давач' аџ'и-Васил' се џреџрџе, на дискос џури џеја јен дџнар.

Чланови лексичко-семантичке подгрупе су или двородни или означавају носиоце особине мушког пола. Оваква језичка ситуација може бити резултат патријархалног културолошког модела расподеле новца, који је у рукама мушкараца. Номинације овога типа са женском референцијом употребљавају се у вези са намирницама, а из контекста сазнајемо да се ова особина приписује женама које „шкртаре“ на кафи. У језгру семне структуре свих јединица налази се компонента високог ранга 'шкрт', с обзиром на то да је свака од њих дефинисана апсолутним синонимима „тврдица, циџија, шкртац“. Носећа компонента значења одређује њихов положај у групи, тј. квалификује их као централне елементе датог лексичко-семантичког скупа. Њиховом атрибутивном карактеру доприносе конотативне семантичке компоненте – негативна субјективна оцена и висок степен експресивности. Конотативни садржај конституената ове подгрупе рангира шкртост у сам врх непожељних карактерних особина.

Нејасног су нам порекла једнозначна именовања *џеџија*²⁰⁹ и *сњса*. Циџија се у Призрену језички обележава и именичком јединицом *џ'ебрак*, којом се примарно означава просјак. До семантичког варирања дошло је аналогијом, поистовећивањем онога који се понаша као просјак услед тврдичлука са особом која живи од милостиње. Лексема *јаудија* којом се номинује тврдица, шкртац, произилази из турског назива за Јевреја (тур. *Yahudi*), а њена секундарна семантика почива на стереотипу о шкртости Јевреја. Секундарна номинација настаје развијањем потенцијалне семе колективне експресије. Још један етноним преузет из турског језика (тур. *Kipti*) врши функцију атрибутивне именице у српском призренском говору. Према

²⁰⁹ Наставак- *џа* вреоватно аналогно према *џиџија*.

Ада, баџакч'ије даваф л'и се ѿол'ико ѿаре, ич'?

Лексема *лојов* нема у збирци Д. Чемерикића, али је њено постојање у српском призренском говору посведочено изведеницом *лојовлук / лојовљк* (Реметић 1996: 43, 45, 95). За именовање онога који краде, који је склон крађи, у овом идиому фреквентнији је турцизам *ѡрсѡз* (тур. *hırsız*).²¹¹ Турски термин из области трговине *ч'елеѡир* (тур. дијал. *çelepür*, поред *kelepir*) „непоштена лака добит“ (Чемерикић), суфиксацијом се трансформисао у језички знак за номинацију човека по негативној особини – *ч'ел'еѡирч'ија*. Турцизам *јанч'есеѡија* (тур. *yankesici, yankeseci*) „депарош, лопов“ уклапа се етимолошким значењем у структуру дате лексичко-семантичке подгрупе. Лексема *ајдук* у једном од својих значења испољава градативну појмовну вредност крадљивац – лопов – пљачкаш. У српском призренском говору то је њена примарна семантичка реализација.²¹² Из албанског језика преузета је лексема *ѡуб / ѡуба* (алб. *sub* „разбојник“), са ужом спецификацијом значења. Семантичка специфичност „хајдук, разбојник“ условљена је историјским околностима, тј. постојањем хајдучије у пограничним крајевима. Језичка интерференција остварена на лексичком нивоу детерминисана је традиционалном културом два географски блиска народа. Основно значење лексема *ѡуб* „одметник од турске власти који штити народ“ проширило се на преступника који отима од народа, пљачкаша. Метафором је индуковано значење именичке јединице *рука*, мотивисано функцијом оног дела горњег екстремитета којим се на силу узима, отима. Актуелизира се сема функционалности из примарне семантичке реализације којом је означена *рука* као део дела, док се остале семе десемантизују. Конотативни аспект секундарног значења интерпретира се у категорији карактеризације човека. Турцизми *баџак* (тур. *batak*) и *баџакч'ија* орбитирају на крајњој периферији овог лексичког скупа, јер већином садржинских елемената припадају микрогрупи са негативном моралном квалификацијом 'непоштен'.

II. 8. 4. б. Особе женског пола које испољавају похлепу према туђим материјалним добрима именују се паром блискозначница *ч'ел'еѡирч'ија* и *ајдукѡша*.

Тѡјзи ч'ел'еѡирч'ије л'и си дала да ѿи ѿере.

Ка и све Циганке и она је ајдукѡша.

²¹¹ Значење „лопов“ које лексема *ѡрсѡз* има у турском језику, није прихваћено ни у једном од балканских језика осим у српском. Етимолошки, може се довести у везу са именицом *рсѡз* од тур. *ırsız* „нечастан, непоштен“ (Петровић 2012: 247).

²¹² У речницима призренско-тимочке говорне зоне и говора на Косову и Метохији семантичка реализација „лопов“ јавља се као примарна (Митровић 1992: 13; Јовановић 2004: 336; Жугић 2005: 4; Букумирић 2012: 18) или као секундарна, тамо где је основно значење „борац против турске власти“ (Елезовић I: 6; Златановић 1998: 15; Јакшић 2008: 2; Стојановић 2012: 25).

Конотативне значењске компоненте, експресивност и негативна субјективна оцена, активирани су творбеним процесима. Пејоративност деривираниог облика *ч'ел'ејирри'ика* резултат је комбиновања творбене основе и одговарајућег наставка, којим се семантички садржај мотивне речи приписује референту као негативна особина. У другом примеру, творбени формант има двоструку функцију, јавља се као граматичко обележје рода и као семантички знак којим се интензивира експресивни ниво значења основне речи.

II. 9. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према храни'

II. 9. Један од слојева карактеризације човека тиче се човековог односа према храни, који је семантички повезан са психолошком категоријом похлепе.²¹³ Веза између појмовних вредности које се односе на храну и оних које укључују похлепност, у дијалекту је стабилна и транспарентна. 'Похлепан на јело' главна је семантичка компонента семема којима се дефинишу именована овог типа, а своде се на синонине прождрљив, незасит, халав, грамзив.²¹⁴ С друге стране, међу носиоцима дијалекта развијен је концепт човека који једе мало и са смањеним апетитом, који је представљен богатим репертоаром дијалекатски обојених номинационих јединица. Особе које подлежу експресивној номинацији одступају од прототипа, тј. онога који има умерен однос према јелу.

Именичке лексеме са хиперсемом 'однос према храни' распоређене су у две подгрупе, које обједињују елементе на основу интегрално-диференцијалних компонената високог ранга 'прождрљива особа', односно 'гадљива особа' и чији елементи ступају у антонимске парадигматске односе.

II. 9. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'прождрљива особа'

II. 9. 1. Пратећи лексичку парадигму именица са хиперсемом 'однос према храни', долазимо до мањег лексичког скупа који интегрише члано-

²¹³ У оквиру ЛСП 'однос човека према сопствености', А. Едаљина разматра узајамни однос лексичко-семантичких области 'храна' и 'похлепа', примењујући мотивациону анализу на дијалекатској лексици (Едаљина 2012: 21–29).

²¹⁴ „Значење придева *похлепан* у синтагми *похлепан за јелом* није исто као семантичка реализација придева *похлепан* у његовом примарном значењу. Оно се у синтагми своди само на + и на придодату експресију. На преко потребну ситуацију за разумевање придева ЛО упућује зависни део синтагме... Иако типичну ситуацију за употребу придева *похлепан* нисмо испитали, претпостављамо да је то похлепа за новцем. Ако имамо у виду ту ситуацију, не морамо да сместимо придев у одређену семантичку позицију, а ако имамо у виду било коју другу ситуацију, морамо је назначити одређеном семантичком позицијом у коју смештамо придев ЛО. А ово је и разумљиво и очекивано, с обзиром на то да се секундарна значења придева, као и свих других лексема, могу реализовати само у детерминисаној семантичкој позицији“ (Драгићевић 2001: 176–177).

ве на основу заједничке семе 'прождрљива особа'. Конституенти подгрупе даље се гранају у два микрореда, са референцијалном дистинкцијом по полу.

II. 9. 1. а. Именице са заједничком носећом компонентом 'прождрљив' и диференцијалном 'мушки пол' формирају микроред синонима: *гладник*, *гладнич'ина*, *изеша*, *аждер*, *ала*, *алавац*, *алавко* / *алафко*, *алосија*, *вешипер*, *ламња*, *лаишимуа*.

Насиши л'и се тај гладник? – Гладника можеш л'и да насистиши? – На, гладнику, наједи се.

Гладнич'ина је, никд да се засиши. – Тому гладнич'ине Васиљу приноси глумбул јуну ч'инију, сам ч'е гу изеде.

На, наједи се, изешо ниједн.

Досиша море, аждеру, ч'е ти се узне на зло толико једече.

На, насисти се, ало незасиши.

Нишио не мож да ушч'уваши од тога алаваца Цеке. – На, алавицу, наједи се јенију.

Тому алавицу нишио не му је досиша. – Тај алафко алави Пеируш.

Алосију ка шио је он можеш л'и да насистиши?

На, наједи се, вешиперу. – Кој може да нарани тога вешипера.

Даде и тому ламње л'еба и сирен'е.

Од тога лаишимуе нишио не мош да скријеш.

На денотативном плану сви чланови синонимског реда означавају мушку особу која много и халапљиво једе. Конотативни ниво значења одражава негативан став говорника према таквим особама, испољен високим степеном експресивности. Денотативне једрене семе 'незасит' и 'прождрљив' сврставају ове атрибутивне именице у центар лексичко-семантичке групе, а конотативне их поларизују ка негативној сфери поља. Пејоративне номинационе јединице *гладник* и *гладничина* потичу од истог корена, именице *глад*. Од придевске основе деривирана је именица *гладник*. Творбени формант *-ик* је неутралан и најчешће кореспондира са придевима на *-ан*. Везивањем за творбене основе експресивне семантике попримио је пејоративни карактер. Аналогијом према пејоративним облицима насталим овим суфиксом дериват *гладник* остварује негативну конотацију, иако је мотивисан семантички неутралним придевом. Факултативна конотативна сема интензитета актуелизира се у семантичком садржају трећестепеног деривата *гладнич'ина*. Формантом *-ина* појачан је степен експресивности мотивне речи. Девербативни дериват је експресив *изеша*, где је суфикс *-еша* носилац експресивне вредности лексеме. Семантичким варирањем развиле су се секундарне семантичке реализације термина из области народног веровања *аждер* и *ала*, које служе за номиновање незаситих, прождрљивих особа. Процес метафоризације активиран је продуктивношћу доминантне семе 'прождрљив' из примарног семантичког садржаја лексеме *аждер* (тур. заст. *ajder, ejder* „змај“). Особина

митолошког бића приписује се човеку, чиме се предимензионара човеков однос према храни и потенцира негативно својство онога који прекомерно и похлепно једе. Истим механизмом настало је метафоричко значење лексеме *ала*. Облике понашања који излазе из оквира умерености и пристојности колектив строго процењује и негативно оцењује. Особе оквалификоване по неком непожељном својству одступају од реалне слике прототипа. Стога, нису необичне асоцијације и поређења са фантастичним бићима, чиме се таква лица на неки начин мистификују а њихове особине, које социјум не прихвата, хиперболизују у негативном смеру. Метафора *ала* учествује у грађењу нових номинационих јединица, посредно или непосредно. Мотивна је реч првостепеног деривата *алосија*, где сложени суфикс има важну улогу у интензивирању експресивности семантичког садржаја творбене основе. Трећестепени дериват *алавко* изведен је од придева *алав* „који једе много и брзо“ (Чемерикић)²¹⁵ наставком *-ко*, који у дијалекту поприма пејоративну компоненту значења, с обзиром на учесталост његовог везивања за пејоративне творбене основе. Творбени формант *-ко* има вредност суфикса субјективне оцене слабијег интензитета, што води закључку да творбени синоними *алосија* и *алавко* на конотативном плану изражавају различити степен пејоративности.²¹⁶ Незасита особа доводи се у асоцијативну везу са још једним прождрљивим бићем из митолошке сфере, које се у Призрену назива *вешџер*. Контекстуално значење лексеме *вешџер* открива потенцијалну компоненту 'прождрљив' у примарној семантичкој реализацији, која се актуелизира у одређеним говорним ситуацијама, тј. у претњама и клетвама.²¹⁷ Колективне представе о особинама ове демонске појаве чине појмовну базу за стварање секундарних значења именичке јединице *вешџер*. Аналогијом је иницирано секундарно атрибутивно значење са човеком као денотатом, формирано метафоричком асоцијацијом заснованом на трансформацији типа апстрактно – конкретно и на семи колективне експресије. Идентичан модел метафоризације примењен је у процесу семантичког варирања лексичке јединице *ламња*, која примарно означава аждају која једе људе (Skok

²¹⁵ У семантичком и асоцијативном саодносу са придевом *алав* је дублетна форма на *-овиџ* – *аловиџ*, којом се означава јачи степен особине.

²¹⁶ Семантичка продуктивност лексеме *ала* огледа се и у њеној фразеолошкој употреби, где експлицира људску похлепу, која се испољава и у односу према храни, и у односу према материјалним добрима – *ала му се оћворила* „има добар апетит“ (*Оћворила му се ала, ња једе л' и једе*); *ала му зинала* „полакомио се“ (*Ала му зинала и на њој дуган 'че шиџо ми јоџи остианало*) (Чемерикић).

²¹⁷ Чемерикић не дефинише примарно значење лексеме *вешџер*, али се оно може реконструисати на основу датих примера: *Изде ми деч'ински ак, е вешџер му главу изеја. – Ч'уџи, ч'уџи, еџе га иде, иде вешџер да ње изеде* (Чемерикић).

II: 256).²¹⁸ Први члан сложенице *лајџимџа* етимолошки објашњава везу између халапљивости и похлепе. Глагол *лајне* ономатопејског је порекла. Ономатопеја *лај* (*хлай*), којом се опонаша глас при хитром гутању, у основи је овог глагола који значи „похлепно и шумно једе“ (РСМ III: 166) и именице *џохлеја* „склоност да се задовољи незаситљива тежња за нечим, грамзивост“ (РСМ IV: 821). Други елемент композита има метафоричко значење, настало по аналогiji са начином на који се овај инсект храни – сише крв. Компонента која носи информацију о виду исхране мува асоцијативно се тумачи као концептуализација човека који живи на туђ рачун.²¹⁹

II. 9. 1. б. Особа женског пола која много и халапљиво једе номинује се синонимичним лексичким јединицама *гладница*, *гладнич'ина*, *аждаја*, *ала*, *алавица*, *алосија*, *ламња*, *лајџимџа*, *лајнагузица* / *лајнегузица*.

*Тако била гладница и док била миџка. – Нагрула л'и се, мори гладнице?
– Дај л'еба и џејзи гладнице.*

Шџо беда џи је, гладнич'ино, а оџворџи оџ'и једнџ би јела.

На, аждаја, наједи се. – Кој мџже да насџџи џуј аждаја.

Не гу дџрај алу, нека се насџџи.

Досџа де, докл'е ч'е једеш џи, алавиџо алава? – Тејзи алавиџе мџло гу је јена џоџл'ија за џрекусџк.

Де гу сџанује џејзи алосије џџо џол'ико једе?

Кџку, мори, џџо ламња гу бџше џој девојч'е.

Тејзи лајџимџе џџо је јено симџч'е за џрекусџк.

Лајнагузица је оџкако гу знам.

У овом скупу лексичких елемената, који у оквиру лексичке парадигме формирају синонимски ред, не може се издвојити доминанта, с обзиром на то да су сви конституенти микрореда експресивно обојени и имају готово подједнаку употребну вредност. Именице *гладнич'ина*, *ала*, *алосија*, *ламња* и *лајџимџа* приписују се и мушким и женским особама, тј. имају двоструку референтност. *Гладница* и *алавица* су једнореферентне лексичке јединице, семантички еквиваленти именицама мушког рода на *-ик* и *-ко*, којима се означава лице женског рода именовано особином придева у творбеној ос-

²¹⁸ Значење које наводи Скок забележено је у околини Врања, а региструје га и М. Златановић у *Речнику говора јужне Србије* (Златановић 1998: 205). У истом речнику забележено је и секундарно значење лексеме *ламња* „прождрљива особа“. У Речнику лесковачког говора дефинисано је само метафоричко значење „прождрљивац“, са упутницом на синониме *изесник*, *изешник* (Митровић 1992; 196). Фреквентност ове лексеме грчког порекла (грч. *λάττα*) на призренско-јужноморавском говорном подручју може се објаснити утицајем македонског језика, где фигурира у лику *ламја* и значи „1. митолошко чудовиште со крилја, честопати со повеће глави и опашки што фрла оган од устата. 2. тој што е алчен и ненаситен.“ (ДРМЈ).

²¹⁹ Семантичку вредност нерадног човека лексема *лајнимџа* има у македонском језику (ДРМЈ).

нови. Лексема *аждаја* (тур. дијал. *ajdaha*) секундарном семантичком реализацијом фигурира у пољу карактеризације човека, уз потпуну промену архисема почетног и циљног домена и пејоративно је одређена. Интересантно је да се у призренском говору заступљени и *аждер* и *аждаја*, као посебни облици за мушки и женски род.²²⁰ Глагол *лајне* улази у морфолошку и семантичку структуру сложене речи *лајнагузица* као први део сложенице. У семној структури примарног значења ове глаголске лексеме садржане су информације о начину на који се узима храна 'похлепно' и 'шумно'. Други лексички елемент који улази у састав сложене јединице трансформише примарно значење механизмима полисемије – синегдохом и метафоризацијом. Истакнутим делом тела номинује се особа, а потенцијална сема која се тиче функције стражњег дела тела (седења) послужила је као база за развој метафоричког значења.

II. 9. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'гадљива особа'

II. 9. 2. У антонимској релацији са претходном лексичко-семантичком подгрупом стоји лексички скуп чији су елементи обједињени семом 'гадљива особа'.

II. 9. 2. а. Мушка особа која је гадљива на храну или поједину врсту хране именује се атрибутивним лексичким јединицама *гадник*, *гадл'авац*, *гадл'авко* / *гадл'афко*, *гадл'ивац*, *гадл'ивко* / *гадл'ифко*, *грозл'авац*, *грозл'авко* / *грозл'афко*, *грозл'ивац*, *грозл'ивко* / *грозл'ифко*, које граде синонимски ред са интегрално-диференцијалном семом 'гадљив'.²²¹

Тому гаднику не ђомага ни молба, ни корба, ни ђа ч'ушек. – Гадл'авац гадл'ави, изеде ђач'у, ама сџ[с] зор. – Шио да ч'иним с онога гадл'афца мојега, нишио не једе. – А, море гадл'авцу, једи док је вруч'о.

На мџку је јадница с онога гадл'авка својега. – Ти, море гадл'афко, ја ч'е изедеш ђој шио сџи сџираила, ја ч'е га мџнем мач'ич'ама, а ђи ђосл'е сџди гадан.

Поџи л'и ђни-јаги ђај гадл'ивац? – Ч'е га ђоџијеш, море гадл'ифцу, зе ч'аре ђи нема!

При ђамџ л'и си, мори девојко, ђе идеш ђоџу гадл'ифку сџе ђо ч'џф?

²²⁰ Лексема *аждаја* потврђена је још и у македонском говору. За разлику од облика *аждер*, ограничена је на северозападни део Балкана (Петровић 2012: 33).

²²¹ Концепт гадљивога човека у призренском говору поткрепљен је широком лепезом језичких ознака, међу којима су и придеви *гадџл'ив*, *гадл'ав* / *гадл'аф*, *гадл'ив* / *гадл'иф*, *грозл'ав* / *грозл'аф*, *грозл'ив* / *грозл'иф*, мотивисани глаголима *гади се* и *грози се*. У блиској појмовној вези са овим концептом је човек који мало једе, који нема апетита, чија је особина лексикализована квалификативом *злџџишн*. С обзиром на то да су у анализираној грађи далеко фреквентније именичке јединице које експлицитно номинују гадљивога, а не нејешног човека, одлучили смо се да семантичкој вредности 'прождрљив' супротставимо вредност 'гадљив', у оној појмовној сфери која се односи на храну.

*Грозл'авац је шїио га нѣма. – Дѣ, брѣ, грозл'афцу грозл'ави.
 Оному грозл'афку му се грѣзи свѣ шїио му дадеш да јѣде.
 Сѣклеї ме фач'а док нараним онога мојѣга грозл'ивца. – Ти, мѣре
 грозл'ифцу, ел'и ч'е јѣдеш ел'и ч'е мѣїнем куч'ѣїи.*

Ајде, мѣре грозл'ивко, ѣосрѣкај ѣїѣ л'ѣк ч'орбїицу, ѣа ч'е ѣїи дадем блага.

Елементи овог микрореда потичу од два корена *гад-* и *гроз-*, и сви су изведени од придевских основа. Од придева *гадан* деривираан је облик *гадник*, који у терцијалној семантичкој реализацији остварује значење „гадљив човек“. Примарно значење мотивисаних речи *гадл'авац*, *гадл'авко* и *гадл'ивац*, *гадл'ивко* базирано је на основном значењу мотивних придева *гадл'ав* и *гадл'ив* „који се лако гади, коме се лако згади“, чији семантички садржај у потпуности преузимају, а дублетним наставцима *-ац* и *-ко* одређује се онај који активно учествује у реализовању значења творбене основе. Исти творбени принцип примењен је и у деривирању једнокоренских синонима *грозл'авац*, *грозл'авко*, *грозл'ивац*, *грозл'ивко*. Са придевским творбеним основама на *-љав* и *-љив*, којима се изражавају негативне особине појединца²²², кореспондирају творбени форманти за грађење именица мушког рода *-ац* и *-ко*, градећи творбене дублете експресивног семантичког садржаја. Конотативне компоненте значења уграђене су у семску структуру творбене основе, тако да експресивним садржајем улазе у састав именичких твореница. Примарно деминутивни карактер суфикса *-ко* ублажава степен експресивности мотивне речи,

II. 9. 2. а. Са дистинктивним знаком 'женско' овој подгрупи припадају лексеме *гадница*, *гадл'авица*, *гадл'ивица*, *грозл'авица*, *грозл'ивица*.

*Таж гадница алка-Цавина Рѣса ако и изѣде шїиогѣѣр, изѣде га на сїлу.
 – Док не дојѣдеш, мѣри гадницѣ, ѣїѣ шїио сѣм ѣїи сїїала, блага не мѣж да
 добїјеш.*

Гадл'авица, мајко, ѣа нїшїио нѣч'е да окуси.

Гадл'ивица, док ѣосрѣка јѣн л'ѣк ч'орбу, мѣка да ѣїе уфачїи.

Ајїи, мѣри, грозл'авицо грозл'ава.

*Гол'ѣма грозл'ивица је, огрѣзи л'и се јѣмїїїи баклѣву да јѣде, да гу
 дојѣде не мѣже.*

Формантом *-ица* граде се пејоративи у семантичкој категорији 'гадљива женска особа', што га сврстава у ред фреквентних суфикса у творби именичких експресива у српском призренском говору. Форме на *-ица* у овој номинационој подгрупи корелирају са облицима мушког рода на *-ац* и *-ко*.

²²² Придеви на *-љив* и њихова дијалекатска варијанта на *-љав* најчешће су девербативног порекла и значе да неко лако или често чини оно што значи глагол у придевској основи. Углавном имају значење негативне особине (Драгићевић 2001: 94, 101).

II. 10. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према личној хигијени'

II. 10. У овој категорији именовања однос према личној хигијени по-сматрамо као одраз одређених психичких својстава личности. Атрибутивне именице с идентификатором 'уредан / неуредан' укључују како оцену човековог спољашњег изгледа, тако и моралну оцену. Естетска димензија личности није само одређена телесним карактеристикама, већ у великој мери зависи и од хигијенских навика и од односа појединца према сопственој спољашњости. Однос према хигијени културно је кодиран, тако да свака врста претеривања подлеже строгој критици колектива. Социјум има јасне естетске критеријуме и стандарде пристојности и уредности, којих би свака индивидуа која држи до свог угледа требало да се придржава када излази у јавност. На тој културно-социјалној равни базирају се номинације овога типа.

У парадигматској организацији ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према личној хигијени' издвајају се две подгрупе са категоријалним ознакама 'уредан' и 'неуредан', чији су елементи, иако међусобно комплементарни, позиционирани на оси негативне номинације.

II. 10. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'уредна особа'

II. 10. 1. Чланови подгрупе са варијантом 'уредан' углавном припадају реду именовања женских лица, с обзиром на чињеницу да су женске особе склоније неговању спољашњег изгледа.

II. 10. 1. а. Концепт уредног човека у призренском говору изражен је лексемама *ч'ел'ебија* и *џ'ул'назмона*.

Ћише га ѿај ч'ел'ебија, Рисија Кикмир.

А шиио џ'ул'назмона је он!

Балкански турцизам *ч'ел'ебија* (тур. *celebi*) користи се и у придевској и у именичкој функцији са атрибутивним значењем. Као придев квалификује уредног, елегантног човека господског држања. Када се употребљава као именица означава господина, лепо васпитаног човека. Придевско значење директно класификује лексему *ч'ел'ебија* међу једрене елементе тематске групе са хиперсемом 'однос према личној хигијени'.²²³ Компоненте придевског значења сублимиране су у семени 'господин', којом је именица семантички одређена, тако да је значење 'онај који пази на своју спољашњост' посредно, другостепено, односно имплицитно дато. У конотативној сфери значења, лексема садржи сему позитивне субјективне оцене. Компонента интензитета присутна је у семантичкој реализацији именице *џ'ул'назмона*

²²³ Секундарним значењем „чист, уредан“ једру тематске групе свакако би припадао домаћи придев *мазан* (*Мазно гу је ѿбј девојч'е, цѣла маѿи*) (Чемерикић).

„особа која се дотерује, кити, кинђури“, и која се подједнако односи и на мушкарце и на жене. Мушкарац који својим понашањем нарушава границе господске уредности и пристојности или претерује у личној хигијени изврнут је пре подсмеху него осуди. На конотативном плану, ова лексема свакако има експресивну употребну вредност.

II. 10. 1. б. Номинационе јединице женског рода показују виши степен поседовања естетске особине по којој су језички означене, што се испољава у семској организацији лексема. Такве су именице *кoкoнa*, *џ'ул'назmoнa*, *џ'ил'имoндa* и *ч'икл'имoнa*.

Извoде лaкрдију за џ'уј кoкoну сѝрина-Магѝну.

Мoри, џ'ул'назmoно, не кѝѝи се више!

Кoју, џ'уј џ'ил'имoнду л'и заѝросѝја? – Тaј алка-Сандѝна џ'ил'имoнда ли ѝѝи рeклa?

И ѝaј ч'икл'имoна Сaнда Марије Висoке.

По семантичкој и употребној вредности наведене лексичке јединице на скали синонимности би се могле означити као синоними високог степена блискости. Синонимска релација међу њима је таква да се у истом контексту једна може заменити другом, а да се таквом супституцијом не нарушава синтаксичко значење (Драгићевић 2007: 245–246). Семантичка структура чланова синонимског реда упућују на значење „госпођа, дотерана жена“. Турцизам *кoкoнa* (тур. *kokona*)²²⁴ присутан је у свим балканским језицима, где мање-више чува изворну семантику. Остале три лексеме у свом саставу садрже елемент *мона*, који сугерише значење „госпођа“. Лексички елементи са којима се комбинује садрже конотативне компоненте, које лексемама дају експресиван тон.

II. 10. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'неуредна особа'

II. 10. 2. Подгрупа лексема са варијантом 'неуредан' далеко је бројнија, а номинационе јединице које јој припадају изражавају висок степен пејоративности и негативне оцене.²²⁵

²²⁴ Порекло ове речи није довољно јасно, тако да се у српском језику може тумачити и као грецизам (Петровић 2012: 184). Значење које има на Косову идентично је значењу у македонском језику „дотерана, нагиздена жена, госпођа“ (ДРМЈ).

²²⁵ Поред именичких речи обрађених у оквиру лексичко-семантичке групе, једрене лексеме неког шире замишљеног круга били би и придеви *ор*, *оран* (тур. *hor*) „неуредан, алџав, запуштене спољашњости“ (*Да врѝем главу ѝрво, не мoгу oр да искoч'им на сoкак. – Расѝдсан, ч'акѝире му се скл'ич'кал'е и ѝaкo oр иде ѝo ч'арѝије*) и *глоѝан* „прљав, нечист“ (*И глоѝинога Ал'им-џ'ају обукoше у нoво за Бајрам. – Глоѝина, мајко, бѝи ка онај Ниџа ѝѝио гу вѝкаф Кркoѝозл'ѝја. – Глоѝан је ка да је Габел'*) (Чемерићић). Ближој периферији припала би придевска лексема *eл'ач'* (тур. *helâk*) „прљав, каљав“, који квалификује спољашњу особину

П. 10. 2. а. Неуредна мушка особа означена је атрибутивним именицама *дрл'авац*, *дрл'авко* / *дрл'афко*, *ѿараманко*, *алосаник*, *вѿшл'авац*, *глоѿи*, *глоѿиеш*, *глоѿиник*, *биволар*, *меч'кар*, *ајдук*, *дѣрвиш*, *вамѿир*, *вѣшиѿер*, *габел'*.

За кога, за онога дрл'авца л'и се заѿросила, црна она?

И оному Пеминому дрл'афку акибейи наѿ'оше младаневѣсѿу.

Искал'аја се, ѿараманко, бѣрбайи се уч'инија.

Тај красник н'ојен, ѿај алосаник Бода. – Дѣ си се алосаја ѿако, море алосанику?

За ѿога вѿшл'авца л'и дадоше ѿаку девојку, кѿку њојзи?

Да има и овол'ицно образ, она не би носила ѿо себе ѿога својега глоѿа Драгеѿа. – Ајде ч'уѿи, брѣ глоѿу, и ѿи ч'е ми сол'иш ѿамейи.

Заѿросија гу ѿај глоѿиеш Младѣнов. – Иди, море глоѿиешу, ѿа се оми и ул'уди се.

Глоѿиника не мѳж да ул'удиш, ѿа не знам шио да ч'иниш. – Глоѿиник бија, глоѿиник и осѿаја.

Море, биволару, иди оми се јенѿуѿи, е врак ѿи године изѣја.

Заѿушиѿија се, уч'инија се меч'кар.

Шѿо је заѿушиѿија се, ајдук се уч'инија.

Заѿушиѿија се, дѣрвиш се учинија. – Шѿо си ѿакав, море дѣрвишу?

Заѿушиѿија се, вамѿир се уч'инија.

Еѿе га, иде ѿај вѣшиѿер Јован.

У језгру семске структуре свих елемената синонимског реда налази се компонента 'неуредан', допуњена синонимима 'запуштен' или 'прљав', које одређују референта према конкретној перманентној особини. Денотативном садржинском слоју припада диференцијално обележје 'мушка особа'. Коно- тативни смисао експресивних јединица остварује се у интеграцији типова компонената као што су негативна субјективна оцена, емоционалност, афек- тивност и интензитет. Најнижи степен пејоративности имају лексеме настале морфолошким трансформацијама, а највиши семантички вариране јединице. Од придевске основе *дрл'ав* деривирани су *nomina attributiva дрл'авац* и *дрл'авко*. Формант *-ац* један је од најпродуктивнијих форманата за извођење именица од придева, и његова је функција означавање носиоца типичне осо- бине – *дрл'авац*, *вѿшл'авац*. Додавањем наставка шири се перспективизација значења мотивних придева *дрл'ав* и *вѿшл'ав*, јер другостепени супстантиви не денотирају само онога који има дрље, односно ваши, већ добијају општију номинативну вредност означавајући неуредну особу, што можемо објаснити платисемичним проширењем полазне семантике. Фреквенција везивања за пејоративне основе чини га експресивним суфиксом. Творбеним формантом

која се испољава у одређеној ситуацији, а не трајну карактерну црту која долази до изражаја у односу према личној хигијени.

-ко настао је творбени дублет *дрл'авко*. Улога овог суфикса је нијансирање значења исказаног творбеном основом, при чему се ублажава степен експресивности семантичког садржаја мотивног придева. Учествује и у грађењу деноминала *џараманко*, чија пејоративност проистиче из потенцијала именичке основинске речи *џараман* „рита, дроњак“ (Елезовић II: 58; Skok II: 606). Лексема *алосаник* мотивисана је секундарним значењем глагола *алоше* „1. прождере, халапљиво поједе. 2. испрља, умаже, похаба“ (Чемерикић). Без обзира на основу од које су деривирани, именице на *-ик* имају атрибутивни карактер значења (Жугић 2010: 222). У нашем случају формантом *-ик* обележава се носилац негативног својства. Асоцијативним путем преобликован је семантички садржај лексеме *глоџ*, која у призренском говору примарно означава коров, уродицу у жити.²²⁶ Метафорички пренос базиран је на импликационој семи 'запуштеност', из које се последично развијају фокална значења. Запуштеност обрадивог земљишта узрокује појаву корова и уродица од трава, као што небрига о спољашњем изгледу води неуредности. На тој вези успостављена је метафоричка трансформација. Метафора *глоџ* је наставила морфолошки да се даље трансформише, што говори о продуктивности преобликованог семантичког садржаја. Творбеним моделом именица + суфикс (*-ник*, *-еш*) добијене су изведенице *глоџник* и *глоџеш*, чија експресивност проистиче из мотивне метафоре, а формантима је истакнуто негативно значење мотивне речи. Метафоричко значење лексеме *биволар* и *меч'кар* развило се варирањем потенцијалних сема примарне семантичке реализације које носе информацију о изгледу чувара бивола, односно особе „која води мечку по вашарима“ (Чемерикић). Номинационо етничко значење лексеме *Габел'* трансформисало се у секундарно атрибутивно за означавање прљавог, неуредног човека према семи спољашњег изгледа Цигана чергара. Метафоричност се заснива на поређењу са особама које су од стране колектива маркиране као запуштене, неуредне, одрпане и прљаве, с обзиром на посао који обављају. У формирању конотативне сфере значења удела има и компонента колективне експресије. Механизмом метафоричке индукције настали су семантички деривати са атрибутивним значењем *ајдук* и *дервиш*. Колективна представа о изгледу одметника или припадника дервишког реда уграђена је у секундарну семантичку реализацију асоцијативним путем, истичући негативну димензију концептуализације хајдука, односно

²²⁶ У РСАНУ и РМС основно значење лексеме *глоџа* је „чељад, породица“. Значење „коров, уродица у жити“ у РСАНУ јавља се као пета семантичка реализација (РСАНУ 3: 362), а у РМС као трећа (РМС I: 503). Међутим, дијалекатски речници као основно бележе управо значење „коров, уродица“ (Елезовић I: 99; Јовановић 2004: 368; Динић 2008: 100) или из њега произишло „прљавштина нечистоћа“ (Златановић 1998: 75; Жугић 2005: 55). Пренесено значење у дијалекту преузима улогу доминантног значења, па отуда висока фреквентност придева *глоџан*, „прљав, нечист“ у свим говорима призренско-тимочке зоне.

дервиша и приписујући је човеку који не води рачуна о свом спољашњем изгледу. Функцију индуктора метафоризације у примерима *вамџир* и *вешџер*, такође, има сема изгледа. Апстрактна концептуална вредност из појмовног домена народног веровања преточена је у област карактерологије човека. Асоцијативно значење остварено је повезивањем концепције физичких особина натприродних бића и човека запуштене спољашњости. Семантичко измештање условило је и другачију конотацију и актуализацију семе интензитета, што значи да у атрибутивној улози лексеме *вамџир* и *вешџер* имају веома висок степен експресивности, тачније пејоративности.

II. 10. 2. б. Синонимски ред именица са заједничком компонентом 'неуредна женска особа' чине лексичке јединице *дрл'авица*, *алосаница*, *вџил'авица*, *џејел'уша*, *глојиница*, *глојешка*, *бивол'ица* и *габел'ка*, без истакнуте доминанте.

Иди, сесџиро, кој ч'е ња џиј дрл'авицу да узне у куч'у? – Ти, мори дрл'авицо, џогл'едај џрво сџбе каква си, ња џосл'е се ч'џоџај другому.

Ч'екај сџмо џи, алосаницо алосана.

Узџа јџну вџил'авицу, оцрнија се, ни он уредџн, ни куч'а уредна, ни дџца уредне, а она сџма, бџже, ч'увај.

Тако је кџд дџднеш џејел'уше ч'исџе ч'арџе.

Кџку, џиџо глојиница гу бџше сџаа. – Нџмаш л'и сџам, мори глојиницо, да искџч'иш џџква џред гџсџи?

Глојешка, сесџиро, да гу не џоглџдаш. – О[д] џебе л'и да узнем џрнек, мори глојешко глојина?

Тџ ли Санџну бивол'ицу заџросџа.

Персоналне *nomina attributiva* на *-ица* засноване су на мотивним речима које у својој појмовној вредности имају квалитативне компоненте значења (*дрлав*, *алосан*, *вџлав*, *глојан*) или компоненте у којима се манифестује сличност са негативним људским особинама (*бивол*). Именице женског рода значењски кореспондирају са облицима за мушки род. Једино лексема *џејел'уша* нема паралелу у синонимском реду интегрисаном компонентом 'неуредна мушка особа'. Основно значење мотивне именице *џејел'* имплицира гар, прљавштину, а комбинација потенцијалног фона примарне семантичке структуре и пејоративног суфикса *-уша* даје негативну номинацију у категорији 'однос према себи'.

II. 11. ЛСГ именица са хиперсемом 'начин понашања'

II. 11. Антонимски пар *џербијеџл'ија* и *џербијеџсџз* чини центар лексичко-семантичке групе именица са надређеном семом 'начин понашања' и инегралном семом 'васпитана / невоспитана особа'. Лексема са позитивном,

односно негативном прагматиком односе се на димензију карактера која се формира под утицајем кућног васпитања.

II. 11. а. Лексичком јединицом *ѿербијеѿл'ија* у испитиваном говору номинује се учтив, лепо васпитан човек.

Узела добро момч'е, ѿербијеѿл'ију.

Из турске терминологије обичног живота у лексички систем српског призренског говора са семантичким обележјем 'васпитан' инкорпориране су јединице за квалификовање таквих особа.²²⁷ Облик *ѿербијеѿл'ија* (тур. *terbiye(t)li*) користи се и у придевској и у именичкој служби.

II. 11. б. Сему негативне субјективне оцене садрже лексеме *ѿербијеѿсѿз*, *сел'ак* и *шоѿ*.

Онога ѿербијеѿсѿза Васи́л'а избија оѿи́ац.

Од њега ѿо шоѿ ч'овека о́ч'и не ми видел'е. – Приц'и, ѿоздрáви се, не бидни шоѿ. – Гл'еј де га̀зиш, е шоѿу едан.

Турски суфикс *-сѿз* (тур. *-siz*) значи одсуство особине исказане речју у основи, тако да је *ѿербијеѿсѿз* апсолутни антоним лексеми *ѿербијеѿл'ија*. Пејоративно је маркирана лексема *сел'ак*, чије погрдно значење произилази из оних компонената у примарној семантичкој реализацији које упућују на занимање (обрађивање земље) становника села, што имплицира њихову грубост, неотесаност и простоту. Именичка јединица *шоѿ* на Косову примарно номинује неотесаног, простог, неваспитаног човека (Чемерикић, Елезовић II: 484). У Призрену и околини овако су називани становници Сиринића, који себе не називају Шоповима (Младеновић). Етничко значење потиснуто је на ниже нивое семантичке организације, а атрибутивно се наметнуло као доминантно. Чемерикић низом епитета дочарава слику какву су Призренци неговали о становницима Сиринића, који себе називају Шоповима. Механизам лексичке метафоре *шоѿ* заснован је на потенцијалној компоненти колективне експресије, тј. на уверењу Призренца да су Сиринићани глупи, ограничени, прости људи, без манира. У позадини таквог односа је социјална компонента, односно презрив став градског становништва према житељима околних места, сељацима. Стереотип о Шопима распрострањен је на ширем косовско-метохијском ареалу, јер и Елезовић потврђује исту семантичку вредност ове именичке ознаке (Елезовић 1935, стр. 484).²²⁸

²²⁷ Придевску функцију има облик *ѿербијеѿ* (тур. *terbiyet*), са којим је у синонимском односу придев *ч'ибар* (тур. *kibar*) „учтив, лепо васпитан“.

²²⁸ *Шоѿ* се среће у Македонији и Бугарској. У Бугарској именује становника западног дела те земље, а у македонском језику *шоѿ* је у основној реализацији исто што и „селанец“, а потом „жител на североисточните делови на Македонија“ и „жител на рамничарски дел, наспрема гораните“ (ДРМЈ). Подругљиво значење које прераста у доминантно у македонским народним говорима мотивисано је презривим односом према становницима западне Бугарске, тзв. Шопима.

II. 12. ЛСГ глагола са хиперсемом 'осрамоти се'

II. 12. Субпоље *каракѝер* затварамо лексичко-семантичком групом глагола са хиперсемом 'осрамоти се', глагола који у семантичкој структури сублимирају став колектива према моралним преступима и недоличним облицима понашања појединих чланова. Елементи синонимског реда повезани су значењем које је у РМС дефинисано семемом „учинити нешто што изазива стид (код учиниоца), изложити се срамоти, обрукати се“ (РМС IV: 224). Срамни чин, неморалан поступак актерима се приписује и глаголима и глаголским синтагмама, тако да су интегралном значењском компонентом 'осрамоти се' обухваћене лексичке и дводелне јединице и сврстане у исти лексички скуп.

Стање онога који се обешчистио и довео себе у положај који изазива презир и осуду заједнице, вербализовано је глаголима *осѝрамоѝи се*, *обрука се*, *ѝоруѝа се* и изразима *ор се уч'ини*, *резил се уч'ини*, *изгуби образ*, *изгубија ѝерде* и *ѝукло (гу, му) ѝерде*, са дијалекатском доминантом *осѝрамоѝи се*.

Ч'е се осѝрамоѝи и она (Реметић 1996: 439).

Да си ме ѝослушаја не би се ѝако обрукаја. – *Обрука се, оѝиури се од мѝѝа.*

Знаш л'и кога сѝм срѝла? Туј Ч'ел-Перѝну шѝо се ѝоруѝа јенѝѝѝ.

ѝл'ка ѝѝар се најѝја, ор се уч'инија несѝрѝч'ник.

Немој да се резил'уч'иниши, немој да брукаш ч'овека на ѝра бога.

ѝзгуби образ ѝај бесѝрамниѝа, роди коѝѝ'е.

ѝукло гу ѝерде и шѝѝи кабајеѝч'ѝке Ванке, зе да неје бесѝрамна зѝр би уч'инѝла ѝај резѝѝѝ.

С обзиром на то да се ради о перфективним глаголима, префиксима *о-* и *ѝо-*означено је довођење у стање извршењем радње глагола (*осѝрамоѝи се* према *срамоѝи се*, *обрука се* према *брука се*, *ѝоруѝа се* према *руѝа се*). Значење основних глагола *брука се* и *руѝа се* лексички се идентификује истозначницом „срамоти се“. Глагол *сѝрамоѝи се* мотивисан је именицом *сѝрамоѝа*, чије значење у Призрену одговара опису у РМС „1. стање, положај који изазива презир, понижење; 3. нечастан, срамотан чин“ (РМС V: 957). Трећом семантичком реализацијом може се дефинисати значење девербативних именица *брука* и *ѝоруѝа*.

У синонимској релацији са глаголима *осѝрамоѝи се*, *обрука се* и *ѝоруѝа се* су лексички спојев *ор се уч'ини*, *резил'се уч'ини*, *изгуби образ*, *изгубија ѝерде* и *ѝукло (гу, му) ѝерде*, са глаголом у улози управне речи и именицом као зависним чланом синтагме. Израз *резил'се уч'ини* полукалк је према турском *rezil olmak* (Петровић 2012: 245). Глагол *уч'ини* у српском призренском говору лексемски је валентан. Његова способност да привлачи друге речи огледа се у лексичком комбиновању и са именицама турског порекла (*ор*, *резил'*). Семантичку спојивост са именицама из сфере етике остварује глагол *изгуби*,

који се у овом контексту понаша као семантички детерминатор, захваљујући којем можемо декодирати метафоричко значење именица *образ* и *йерде* „част, поштење“. Турцизам *йерде* (тур. *perde* „завеса; преграда“) реализује метафоричко значење и у споју са глаголом *йукне*, уз објекатску донуну (*гу, му*). У линеарном низу лексема *йерде* се налази у слабој позицији, јер је њено значење условљено контекстом. Најважније семе из примарног семског састава се гасе, а активне постају потенцијалне компоненте, периферни семантички елементи који носе културолошку димензију основног значења. Са метафоричким значењем именице *йерде* усаглашава се глагол *йукне*, који конкретно примарно значење трансформише у апстрактно, стварајући „сложени смисао“ конструкције (Драгићевић 2007: 222).

Без обзира на то да ли се ради о квалификацији или номинацији, језичке јединице лексичко-семантичког субпоља *каракѿер* показују дуалистичко устројство човека, али и меру опскрбљености особином. Дуалистички опозитни принцип на коме је саздан људски карактер видљиво се одражава на лексикон српског призренског говора и у семантичком и у деривационом смислу. Концептуализација доброг и лошег човека вербализује се лексичким јединицама које имају одговарајућу идеографску вредност и граде психолошки профил идеалног Призренца, односно идеалне Призренке, по моралним стандардима прве половине XX века. Стожер поља је придев *добар*, који у средиште окупља оне придевске и именичке лексеме у чијем се семском комплексу јавља као доминантни елемент. Прототипична ситуација за испољавање доброте тешко се процењује (Драгићевић 2001: 198), међутим језичке јединице које карактеришу човека као доброг у општем смислу, као и оне код којих је *добар* детерминисан семантичком позицијом, обележавамо вредносним + (*добар, л'уцак, милосан, вал'аѿан, арѿн, асѿл, бисерко, бабл'ок, бесник, йраведник, йраведница, богал'ија, еснаф ч'овек, доброѿвор, себаѿл'ија, аѿѿрѿи'ија*). Директни опозит придеву *добар* је придевска лексема *лош*, са којом у лексичко-семантичкој парадигми остварује потпуни антонимски однос. Са придевом *лош* најуже кореспондира асоцијативно продуктиван придев *зѿл*. Концепт злог човека далеко је разубјенији и семантички диференциранији, што се у језику манифестује неупоредиво већим бројем јединица за квалификовање и именовање особа са лошим карактерним особинама (*лош, рѿ'ав, зѿл, невал'аѿан, наоѿач'ан, ајерсѿз, дамкал'ија, дамкосан, гадник, йоганац, йрокл'еѿишник, наоѿѿч'ник, главоједник, главојешник, намсѿз, јарамаз, бозда, фираун, ѿганин, каѿишл', аѿи'ел* (ирон.), *аѿишка* (ирон.), *шебек, црвена асѿра, йоганица, йрокл'еѿишница, наоѿѿч'ница, главоједница, главојешница, каѿишл'ка, каѿишл'еша, куч'кеѿишна, ѿганка, бозгун, баѿишак, баѿишакч'ија, йердесѿз, аѿѿрѿсѿз, бесрамник, безобразник, йрокуда, йоруганија, курвар, коѿишл'андра, ѿрсѿз, едеѿсѿз, резил', куламбара, йезевенк, йушѿи,*

*йушић йезевенк, ч'ифћил'ија, йач'авра, бесрамница, безобразница, курва, курвейшина, курвейшина, давач'ка, оросија, и'увенда, и'увендија, ч'енгија, мазник, мазница, ич'ијузл'ија, маслар, масларка, куламбара, йоћул'енко, йоћуленница, алч'ак, койил', лъжл'авац, лажл'афко, лъжл'авица, јаланц'ија, јаланц'ика, мизевир, тирчильжа, мешореч'ник, мешореч'ница, фићмец'ија, фићмец'ика, дубарац'ија, фесайч'ија, ил'ец'ија, ил'ец'ика, и'узбојац'ија, йанголоз / йонгонос, јордамц'ија, јордамц'ика, фодул, фодулка, фалц'ија, фал'ивеч'ера, фал'игуза). Поларитет се остварује и у оквиру група сужене перспективизације, тј. у случајевима где се карактерно својство испољава у типичном контексту (у односу према раду, новцу, личној хигијени, према начину понашања). У структури пожељне особине је вредносно плус (+) у ситуацији (особа се понаша као дорасла ситуацији и реагује у складу са друштвеним и моралним нормама) (*работник, дикайч'ија, работница, дикайч'ика, давач', оварда, овардар, ч'ел'ебија, тирбијетил'ија*). Носиоци прототипичних особина позитивно су конотирани, што их чини неутралним члановима опозиције. На негативној оси смештене су номинације атрибутивног типа које се процењују негативно у односу на прототип (*неработишија, мрзеша, дънгуба, залудник, дембел', дембел'ана, бадијавц'ија, гамсџ, калџазан, локмац'ија, сџрџук, ајл'аз, ајл'ак, ајџа, бивол, биздол, крл'а, залудница, дънгуба, дембел'ка, дембел'ајка, дембел'уша, бадијавц'ика, гамсџска, сџрџукач'а, шал'афа, биздол'ица, йрескоч'кобила, деч'анска нейрел'а, зијанч'ар, зијанч'арка, йеција, сџнса, и'ебрак, јаудија, гагрица, сџишса, давач'(ирон.), лојов, њрсџ, џуб/џуба, рука, ч'ел'ејирц'ија, јанч'есец'ија, ајдук, гладник, гладнич'ина, изеша, аждер, ала, алавац, алавко, алосија, вешџер, ламџа, лайшимуа, гладница, аждаја, алавица, лайнагузица, гадник, гадл'авац, гадл'авко, гадливац, гадл'ивко, грозл'авац, грозл'авко, грозл'ивац, грозл'ивк, гадница, гадл'авица, гадл'ивица, грозл'авица, грозл'ивица, кокона, и'ул'назмона, и'ил'имонда, ч'икл'имона. дрл'авац, дрл'авко, йараманко, алосаник, глој, глојеш, глојник, биволар, меч'кар, ајдук, дервиш, вамџир, вешџер, дрл'авица, алосаница, йејел'уша, глојница, глојешка, бивол'ица, тирбијетџсџ, сел'ак, шој*). Семантичке категорије у којима се испољава бинарни принцип концепта добар / лош, односно пожељна / непожељна особина парадигматски су устројене антонимским релацијама. Антонимија као однос међу лексемама супротстављених концептуалних вредности језички реализује идеографску вредност јединица којима се денотира човек као носилац позитивне / негативне особине. Репертоар негативне номинације у призренском говору неупоредиво је обимнији у односу на систем јединица позитивне оцене. Оваква (не)пропорционалност одговара стању у другим српским народним говорима (Жугић, 2009, 2010) и књижевном језику (Драгићевић 2001; Штасни 2013). Списак лексема у сегменту карактеризације човека према*

карактерним својствима гради мозаик пожељних и непожељних људских особина у призренском социјуму почетком XX века. Најбројнији синонимски редови везују се за злобу (35 јединица), затим лењост (30), бесрамност (27), неуредност (23), прождрљивост (15), гадљивост (14) и похлепу (13). Нижу фреквентност реализују јединице које се односе на особине као што су тврдичлук (8), недружељубивост (7), тврдоглавост (7), лицемерје (7), лаж (7), сплеткарење (6), непоузданост (6), наметљивост (6), непоштење (6). Призренци нису ценили охолост и хвалисавост, и презирали су лукавство и варање. Најмаркираније позитивне особине су доброта (9), радиност (9), педантност (5), предусретљивост (5), поштење (4), дарежљивост (4). Број јединица којима се маркирају карактерне црте личности валидан су показатељ особина које улазе у опис портрета прототипичне призренске личности. Карактерног Призренца одликују доброта, част, поштење, храброст, искреност, хуманост, педантност, умерен однос према храни, умерено трошење новца, предусретљивост. Од Призренке се очекивало да буде часна, добра, уредна, васпитана и да није похлепна ни у једном смислу.

У поређењу са семантичко-деривационим системом *nomina attributiva* базираним на карактерним својствима човека у стандарду (Штасни 2013: 168), примећујемо извесне законитости у творби именица ове врсте. Паралелу налазимо у фреквентности наставака *-(н)ик / -(н)ица*, који се најчешће комбинују са придевским основама, и у продуктивности творбених форманата *-ац, -ко, -и'ија / -и'ика*. Призренска лексика носи специфична обележја, која се испољавају у аутентичној употреби експресивних наставака *-ија* (*йоруганија, оросија, нерабошиија, алосија, и'увендија*), *-л'ија* (*богал'ија, себайл'ија, ч'ифиел'ија*), *-ка* (*кайил'ка, зијанч'арка, глошешка, дембел'ка*), *-еша* (*кайил'еша, мрзеша, изеша*), *-уша* (*дембел'уша, йејел'уша*), *-андра* (*кайил'андра*). Ниску продуктивност бележе пејоративни суфикси *-ајка* (*дембел'ајка*), *-ач'а* (*сйрџукач'а*), *-еишина* (*курвеишина, куч'кеишина*), *-еишшина* (*курवेशишина*). Творбени модели којима се гради лексика за исказивање негативног става укључују комбиновање домаћих и турских придевских и именичких основа са домаћим и турским суфиксима, при чему се експресивна вредност деривата заснива на пејоративности мотивне речи или настаје као последица семантичког спајања одређених форманата. Синонимски редови богате се деривационим процесима и механизмима полисемије. Семантичко варирање основног значења речи у српском призренском говору веома је заступљен модел стварања експресивне лексике (*главојешник, циганин, анци'ел* (ирон.), *анишка* (ирон.), *шебек, црвена асира, њач'авра, њрчильџа, бивол, биздол, крл'а, биздол'ица, њрескоч'кобила, деч'анска њејрел'а, аж-*

*дер, аждаја, ала, ламња, глоти, биволар, меч'кар, ајдук, дервиш, вампир, вештер, габел', сел'ак, шой).*²²⁹

III. ЛССП *сйособносйи*

III. Психички живот човека, његово радно ангажовање, сналажење у друштву и свакодневном животу одређују способности. Способности представљају скуп свих психолошких услова неопходних за извођење неке активности. Темеље се на наслеђеним склоностима појединца, а развијају се под утицајем околине. Способности као психолошки подсистем личности прилагодили смо когнитивистичком лексиколошком приступу човеку, па се тако као трећи фрагмент ЛСП *йсихичке каракйерисйишке човека* намеће субпоље *сйособносйи*. Општу поделу способности на сензорне, интелектуалне и моторне (Нрнјса 2003: 222) донекле прати лексичко-семантичка организација нашег субпоља, које интегрише језичке ознаке у вези са интелектуалним и психомоторним способностима.

Способности су веома важне особине личности с обзиром на то да утичу на различите аспекте деловања појединца у групи и на процесе спознања себе и појава у свету који га окружује. Људска заједница препознаје њихов значај, што се испољава у сталном процењивању индивидуалних разлика у способностима, а одражава се на језичкој слици човека кроз широк дијапазон лексичких ознака са „амбивалентним прототипичним категоријалним вредностима“ (Штасни 2013: 93). Комплексом лексичких јединица са инваријантном компонентом 'способности' маркира се особа по неком аспекту менталног функционисања који се испољава у одређеним активностима. У урбаној средини, какав је Призрен у првој половини ХХ, афирмативна својства личности доводе се у везу са умним способностима и вештином извођења одређених радњи. Интелектуалне способности високо су вредноване, али је концентрација лексема овог продуктивног семантичког поља фреквентнија на негативном полу менталне скале. Вербализација појмовних вредности паметног и глупог човека квантитативно иде у корист

²²⁹ С. Ристић показује да се сложена структура експресивних именица типа 'особа + морална или психичка особина' може представити истом формулом као и семски састав експресива са значењем спољашње особине или особине неког дела тела. При томе, ауторка истиче да је денотативно-аксиолошко (неекспресивно) значење именица којима се означавају носиоци моралних и психичких особина знатно простије од емотивно-експресивног значења исте семантичке групе и структуру лексичког значења именица модела 'особа + морална или психичка особина' разлаже на компоненте неекспресивног значења ДКВР (денотативна компонента високог ранга, архисема 'човек') + ДКНР (денотативна компонента нижег ранга, идентификациона сема 'типична морална или психичка особина') + КОО (компонента објективне осене, потенцијална сема 'што је, као што се зна добро / лоше') и компоненте субјективно-аксиолошког (експресивног) значења ДК + КОО + КСО + ЕмК + ЕксКС + ЕксКП + ФСК (Ристић 2004: 86).

негативне номинације, што јасно предочава став ондашњих Призренаца о когнитивним способностима и њихово схватање интелигенције као једне од највиших духовних врлина појединца.

Богатство и дисперзија језичких ознака у сфери менталних својстава човека омогућава различите типове парадигматских веза међу њима. Хијерархијска структура и семантичка разгранатост лексема условила је хиперо-хипонимски однос, поларизованост детерминисала антонимске релације, специфична дијалекатска експресија допринела је изузетно развијеним синонимским редовима, а међујезичка интерференција низовима контактних синонима. Лексичку парадигму, на основама теорије семантичког поља, представљамо као систем јединица организованих у мање лексичке групе:

1. ЛСГ придева са хиперсемом 'интелектуалне способности',
  1. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'умно развијен',
  1. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом 'умно ограничен',
  1. 3. ЛСПГ придева са хиперсемом 'умно поремећен',
2. ЛСГ именица са хиперсемом 'интелектуалне способности',
  2. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'умно развијена особа',
  2. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'умно ограничена особа',
  2. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'умно поремећена особа',
3. ЛСГ придева са хиперсемом 'психомоторне способности',
  3. 1. ЛСПГ придева са хиперсемама 'вешт / невешт'.

III. 1. ЛСГ придева са хиперсемом 'интелектуалне способности'

III. 1. Систем лексема са инваријантом 'интелектуалне способности' обједињује језичке јединице са широким спектром значења, које се своди на релативно мали број семема, при чему се свака може дефинисати као комбинација категоријалне семе, која је доминантна и самим тим заузима независну позицију у семском комплексу, и сета диференцијалних семантичких ознака којима се конкретизује компонента ителектуалног својства (степен развоја интелигенције неретко је у вези са физичким изгледом, карактерним цртама, а посебно се испољава у односу према раду). Надређеној компоненти 'интелектуалне способности' у српском призренском говору одговарају хипероними *й̑амей̑* и *фич'ур*. Синоним домаћој речи *й̑амей̑*, која се односи на способност човека да мисли, схвата, просуђује, дакле на мисаоне и спознајне способности, јесте балкански турцизам из области мишљења *фич'ур* (тур. *efkâr*), који проширује првобитну, искључиво когнитивнусемантику на означавање општих интелектуалних способности.

Феномен људске интелигенције и његов одраз у лексичком систему призренског говора раслојен је на две поларизоване стране. Једро структуре лексичко-семантичке групе придева са генеричким значењем које се тиче развоја интелекта подељено је на две амбивалентне зоне, што је праћено опозицијом према субјективној оцени. На позитивном полу концентрисани су неутрални придеви са интегралном семом 'паметан', док се око негативне осе симетрије групишу адјективни експресиви обједињени компонентама 'глуп' и 'луд'. Природу људске интелигенције језички прате слојеви лексема у изразитом антонимском односу. Менталну категорију 'луд' не можемо поистоветити са концептуалном вредношћу 'глуп', с обзиром на то да се у првом случају ради о душевној болести, умном поремећају, а у другом о умној ограничености.²³⁰ Дијалекатска лексика диференцира ова два значења, тако да на бинарној менталној скали разликујемо три парадигматска скупа, чији су чланови у међусобно супротстављеним позицијама, а на опозитним половима, на нивоу микроредова, ступају у синонимске парадигматске односе.

III. 1. 1. Квалификативи којима се денотира особа са израженом способношћу расуђивања, разборита, мудра, здравог ума јесу *ѡамеѡан*, *мѡдар**, *ѡиѡкин*, *миѡл'ен*, *сеѡил'ив*, *веѡдар*, *биѡѡар*, са стажером *ѡамеѡан*.

Овај Л'уба ѡскоч'и ѡѡ ѡамеѡан од оѡа.

Пиѡкин је вој деѡе, виѡе л'и како одговара?

Млѡго је сеѡил'ив ѡѡј коѡил', да га ѡреварѡиш не мѡж.

Миѡлен чѡвек беѡе ѡѡј аѡ'и-Миѡѡа.

Овако се ч'ѡни веѡдар у ѡамеѡ. – Веѡре гу су деѡа ка веѡдар дѡн.

Наѡред биѡа биѡѡара, ама сѡг се ниѡѡѡо бабунѡисаѡа, зѡр ѡѡѡо оѡѡарѡла

Придеви се обично семантички дефинишу другим придевима из исте тематске групе, што отежава њихову семантичку анализу.²³¹ Кохезиони центар овог лексичког скупа је придев *ѡамеѡан*, јер улази у дефиниције осталих чланова реда: *ѡиѡкин* „паметан, промућуран, искусан“, *сеѡил'ив* „паметан, домишљат, лукав“, *веѡдар* „разборит, бистар, паметан“ (Чемериѡић). Синонимичним придевским лексемама „разборит“ и „мудар“ објашњено је значење доминанте *ѡамеѡан*, који постаје најпродуктивнији члан категорије, а самим тим и њен типичан примерак. Овде се сусрећемо са тзв. грешком у дефинисању званом *circulus in definiendo* (Драгићевић 2007: 79), када се

²³⁰ Опсег значења лексема којима се изражава појмовна вредност семантичког типа 'луд' се проширио, тако да се једним делом семске структуре поклапа са идеографском вредношћу лексичких јединица које денотирају глупост као менталну особину: *луд* „1. умно поремећен, душевно болестан; 2. глуп, непромишљен, неразуман“ (РМС III: 240).

²³¹ Бавеѡи се семантиком придева који се односе на људске особине, Р. Драгићевић долази до закључка да се компоненцијална анализа не може користити у анализи значења придева (Драгићевић 2007: 78), већ да су у овој семантичкој групи примењиве анализа прототипа и инпут анализа (Драгићевић 2001: 195, 206).

један појам разјашњава другим (*īameīan* „разборит, мудар“), а други оним првим (*мудар* „паметан, разборит“). Овакви случајеви показују апсолутно појмовно и семантичко поклапање две лексеме или више лексичких јединица. Идентичне вредности чине придеве *īameīan* и *мудар* једреним елементима групе. Секундарном семантиком центру се прикључују придевске јединице *ведар* и *бистар*. Метафоричка реализација значења базирана је на активности семе 'чист' из примарног семантичког садржаја (*ведар* „који је без облака и магле, чист“, *бистар* „који није замућен (о води)“). Семантичка модулација компоненте 'чист' иде у правцу асоцијативног повезивања са човеком, алудирајући на бистар, јасан, непомућен, незамагљен ум. Придев *ведар* најпре се појављује као детерминатор значења главног члана у синтагматским конструкцијама типа *ведра глава, ведар īameī*, а потом се механизмом синегдохе развија у самосталну метафору за карактеризацију човека према интелектуалним својствима. Од глаголске основе изведен је придев *сеїл'ив*, који семантички одговара стандардној форми *досеїљив* „који се лако досети, нађе скривена решења, домишљат, довитљив“ (РСМ I: 746). Значење које *сеїл'ив* има у Призрену мотивисано је секундарним семантичким садржајем мотивног глагола. Доминантна семантичка обележја 'паметан' и 'домишљат' блокирају негативну конотацију значењског елемента 'лукав'. У једреном делу семске структуре индеклинабилног адјектива *īишкин* (тур. *pişkin*) налазе се централне карактеристике значења лексичко-семантичке групе 'паметан', 'промућуран'. Периферна компонента 'искусан' актуелизира се у одређеном контексту и конкретизује категоријалну вредност лексеме.²³²

Неутрална идеографска вредност лексема праћена је њиховом мотивно-творбеном структуром. Прости су придеви *мудар* (прасл. *mǫdrь) и *ведар* (прасл. *vedrь). Лексему *мудар* Чемерикић није унео у збирку, али нам *nomina attributiva мудрац*, изведена из овог придева и потврђена у монографији С. Реметића, дозвољава да лексему *мудар* уградимо у систем придева српског призренског говора. Платисемичност придева *мудар* огледа се у разумењу његовог значења на косовско-метохијском ареалу.²³³ Са творбено-семантичког становишта *īameīan* је првостепени дериват, деноминал, са творбеним формантом *-ан*, којим се особи као духовно својство приписује семантички

²³² Турцизам *īишкин* јавља се само на Косову и Метохији, без паралела у балканским језицима, и то у фигуративном значењу „искусан“ (у турском језику примарно је „куван, печен“) (Петровић 2012: 240).

²³³ Елезовић истиче да се значење ове речи на Косову деинтелектуализовало, да *мудар* више значи „миран“ него „уман“ (Елезовић I: 421). Професор Р. Младеновић потврђује овакво значење и у Призрену, где је компонента 'промишљен' неодвојива од појмовних вредности 'кротак', 'миран', 'несвадљив', које особу преваходно квалификују према начину реаговања на спољашње импulsе, а придев *мудар* у сегмент о темпераменту. У северној Метохији овај придев корелира са „разуман, уман, паметан“ (Букумирић 2012: 333).

садржај исказан именицом у основи – *йамей̄* „способност човека да мисли, схвата, расуђује, интелигенција, ум, разум“. Девербативни придев *сейл'ив* означава особину појединца за себе (деривиран је од непрелазног свршеног глагола *се̄ӣи* (*се*) и творбеног форманта *-л'ив*) и има активни смисао, значи да неко лако чини оно што значи глагол у основи (Драгићевић 2001: 101), тј. с лакоћом схвата, брзо долази на какву мисао. Придевом *мисл'ен* квалификује се промишљена, разборита особа, развијених когнитивних способности, садржаних у глаголу од којег је придев потекао. На основу афирмативног колективног вредносног мерила, ови придеви представљају типичне особине не само у домену људских способности, већ у оквиру општег психолошког профила личности.

Ш. 1. 2. Синонимски ред придева са хиперсемом 'умно ограничен' формирају експресиви *глӯй**, *глӯйас**, *т̄ӯњав*, *не̄слан*, *недокл'е̄йан*, *недоказан*, *зел'ен*, *шӯй̄и*, *забра̄јен* / *забра̄л'ен*, *ша̄шк̄ьн*, *абда̄л*, *будала*, *ше̄р-будала*, *алч'ак* у *йамей̄*.

И којш̄ија му беше глӯйас (Реметић 1996: 442).

Т̄ӯњаво гу девојч'е, неје ка ма̄ӣи.

У, ш̄ӣо си не̄слан! Де̄ тӣи је йамей̄?

Недокл'е̄йан гу је т̄а̄ј млац'е̄ји с̄ин.

Ш̄ӣо̄ тӣи је, мо̄ре ч'овеку, ш̄ӣо̄ си т̄а̄ко недоказан?

Зел'ен л'и си, мо̄ре, ш̄ӣо̄ збор̄иши т̄а̄ко?

Шӯй̄о гу девојч'е ӣскоч'и т̄е̄јзи т̄еза-Ма̄ре.

Забра̄јена с̄ьм, мо̄ри, ӣч' не др̄жим на йамей̄. – На̄на ос̄т̄арела̄ йа се уч'инила̄ е̄й̄ӣем забрал'ена.

Ша̄шк̄ьн човек беше бӣја т̄а̄ј Мӣӣа коно̄йч'ар.

Од н'ега̄ т̄о̄ абдал ч'овека̄ виде̄ја л'и си?

Ос̄т̄а̄ви га н'ега, он̄ је алч'ак у йамей̄.

Доминанта микрореда *глӯй* садржана је у опису кохипонима *глӯйас*, *т̄ӯњав*, *ша̄шк̄ьн*, *не̄слан*, *недокл'е̄йан*, *недоказан*, *абдал*, *зел'ен* и *шӯй̄и*. Са позиције централног члана лексичко-семантичке групе придев *глӯй* делује као елемент неутралне квалификације са објективном негативном оценом.²³⁴ Око

²³⁴ Лексема *глӯй* не постоји као лексикографска одредница у збирци Д. Чемерицића, што је не искључује из лексичког система српског призренског говора. То што се не појављује у основном облику може значити превид састављача лексикона или свесну намеру да се не уноси лексика општег типа која је и граматички и семантички једнака књижевној. У Регистру речи из Призрена налазимо деривирани придев *глӯйас* (Реметић 1996: 562), а Чемерицић даје деадјективну именицу *глӯйос*. Из наведеног разлога, ослањамо се на семантичку интерпретацију лексеме *глӯй* у *Речнику северне Ме̄шохије* „који је ниске интелектуалне способности, који се тешко сналази у непознатој ситуацији (Букумирић 2012: 99), с обзиром на географску блискост два говора. Ово одређење корелира са лексикографском дефиницијом у РСАНУ „1. супр. од паметан. а. умно ограничен, неспособан да добро схвата и расуђује“ (РСАНУ 3: 370).

њега су концентрисани *глуїас*, *неслан* и *недокл'еїан*, у чијим семантичким објашњењима стоји квантификатор којим се одређује степен умне ограничености: *глуїас* „помало глуп“, *неслан* „приглуп, прилично глуп“, *недокл'еїан* „приглуп, подоста глуп“. Сема интензитета одређује место ових лексема на градиционој скали менталног развоја. Формант *-ас*²³⁵ умањује степен изражености особине исказане придевом у основи. Од глаголских основа, префиксалном творбом настали су партиципски облици *неслан* и *недокл'еїан*, уз негацију и семантичку модулацију полазног значења. Значење мотивног глагола заснива се на традиционалном националном фразему *солиїи (коме) їамейї* „саветовати кога“. Асоцијације се успостављају на вези између зачињавања јела сољу и „зачињавања мозга саветима“ да би се добио пожељан и друштвено прихватљив финални производ (укусно јело – паметан човек), па се негирана придевска форма семантички наслања на трансформациони модел конкретно – апстрактно (бљутавог укуса, безукусан – празног ума, глуп).²³⁶ Семантичко преобликовање придевске лексеме *недокл'еїан* полази од конкретног значења глагола *кл'еїа* „ударцима чекића исправља оштрицу, оштри“, који префиксацијом прелази у перфективни вид *докл'еїа*, означавајући завршетак радње „доврши клепање, оштрење“, да би пуну метафоризацију остварило у одричној форми трпног глаголског придева *недокл'еїан*, јер само у том облику мотивни глагол развија секундарну апстрактну семантику. Сема 'оштри' мотиватор је семантичког варирања, док су остали значењски елементи који се односе на конкретне садржаје десемантизовани. Оштрина мисли један је од показатеља умне развијености у наивном поимању интелигенције.

Ближој периферији припадају придевске јединице у чијим је семантичким реализацијама квалификатив *глуї* допуњен низом значењских елемената нижег ранга, које конкретизују његову општу квалитативну вредност: *їуњав* „глуп, туп, млитав, луд“, *абдал*, *будала* „глуп, будаласт, луцкаст“, *шер-будала* „потпуна будала“, *зел'ен* „незрео, будаласт, глуп“ и *шуї* „будаласт, глупав“. Турцизам *абдал* (тур. *aptal*) задржао је примарно значење и у придевској и у именичкој функцији. Цео семантички садржај који има у турском језику усвојен је на ширем балканском подручју (Петровић 2012: 29). У српском језику фреквентнија је његова варијанта *будала*, чије је значење у призренском идиому појачано интензификатором *шер*. *Зел'ен* и *шуї* су метафоричке трансформације индуковане асоцијацијом на релацији младост – глупост, неразумност, неразборитост. Метафора *зел'ен* потиче из фитосфере, а *шуї* из зоосфере, тако да у потпуности мењају семантичку позицију у односу на

²³⁵ Финална консонантска група *-сї* у призренском говору упрошћена је губљењем финалног пловива (Реметић 1996: 124).

²³⁶ Језички израз има утемељење у симболичкој ритуалној радњи. У Призрену је постојао обичај да се посолит вода у којој се новорођенче први пут купа како би дете било паметно и мудро (Чемерикић).

референта (*зел'ен* који није сазрео (о плоду) – незрео (о човеку) – будаласт, глуп (о човеку); *шуи* који је без рогова – који је млад – незрео – будаласт, глуп). Полазећи од потпуне синонимичности именица *йамей* и *разум*, долазимо до семантичке једнакости између појмовних вредности *глуи* и *неразуман*, којом је исказана. Метафоре су засноване на колективном уверењу да се глупост везује за млађе људе (децу, омладину), за разлику од мудрости која је одлика старијих људи (Драгићевић 2010: 128).

Ка даљој периферији гравитирају лексеме *недоказан* и *забрајен* / *забрал'ен*, које неким сегментом семантичке структуре посредно упућују на значење „глуп“. Значењска вредност придева *недоказан* изражена је квалификативом *неразуман*, којим се не означава слабоумност као трајно интелектуално својство, већ се упућује на тренутну непромишљеност, на одсуство рационалног промишљања у одређеним ситуацијама. Придев *забрајен* / *забрал'ен* може да корелира са придевом *глуи* само на нивоу значења којим се заборавност третира као карактеристика слабијег менталног развоја. Међутим, ова особина најчешће се приписује старијим особама чија способност памћења опада услед старења.²³⁷ Могућност усвајања, чувања и коришћења информација веома је важан когнитивни фактор интелигенције, тако да нарушавање менталног склопа и успоравање можданих функција свакако утиче на интелектуалне способности појединца.

III. 1. 3. На негативном полу квалификације особа са ограниченим расуђивањем интегрисане су јединице са хиперсемом 'умно поремећен': *луд**, *манији*, *изгубен*, *исцрпљен*, *луцкас**, *ч'йрик*, *нецеја*, *ч'укнаји*, *ч'ушнаји*, *брл'ив*.

И манији од ијјанога бега. – И деда му бија манији, ѿа еѿе сѿг се он сирѿма йомамија. – Задеваф манијиога Ч'ор-Зефу. – Манији Бладоје да ме учи йамей.

Изгубен је сѿсвѿм, нишио не зна. – Она ка да је изгубѿна маѿло.

Ц'ѿ'а Ч'емерикин бија исцрпљен зе не би узѿја сам себе на враји.

Еѿе га иде и ијј ч'йрик Арса.

Ванкино деѿе ка да је нецеѿло йо маѿло.

Он ка да је маѿло ч'укнаји.

Тој будалч'е његово, ијј ч'ушнаји Тоѿка.

Шѿѿ иѿи је дѿњс, брл'ива л'и си, мѿри? – ѐсѿј га, брл'иф је. – Они ка да су брл'иви.

Микроред корелатива обједињених диференцијалном семантичком компонентом вишег ранга 'умно поремећен' граничи се са лексичким скупом који се односи на умно ограничену особу. Интелектуалне способности овде

²³⁷ Концепт заборавности као особине старијих људи фигуративно се вербализује глаголским речима *извѿри* (*Теза-Мара осѿарѿла, извѿреѿла, уч'инѿла се ка ч'урка, јадниѿа*) и *бабундише се* (*Найред биѿа биѿира, ама сѿг се нишио бабундисѿла, зѿр иѿи осѿарѿла*) (Чемериѿић).

су директно повезане са душевним поремећајима и условљене су психичким болестима. Примарни придев *луд* у стандарду има широк дијапазон значења „1. а. душевно болестан; б. глуп, непромишљен, неразуман; 2. који је изван себе од узбуђења, који не влада собом, избезумљен; 3. малолетан, недорастао, незрео, неискусан, лаковеран, наиван“ (РМС III: 240). На Косову се својство означено овим придевом доводи у везу са младошћу (Skok II: 325), па је, како тврди Елезовић, *луд* исто што и *млад*, без икакве алузије на слабост ума (Елезовић I: 371). У *Речнику северне Мејохије*, међутим, номинациона вредност лексеме *луд* поклапа се са примарном реализацијом у књижевном језику – „умно поремећен, умоболан“ (Букумирић 2012: 296). Чемерикић није унео придев у лексикон речи из Призрена, али јесте деадјективну именицу *лудос* у контексту *младос – лудос*, што претпоставља постојање квалификатива *луд* у живом говору и његову семантичку везу са одређеним животним добом, које се схвата као незрело, непромишљено, неразумно. Око самог центра синонимског реда груписане су јединице *манији*, *исцирујен* и *изгубен* са квалитативним значењем „умно болестан, безуман“. Придев *манији* етимолошки је повезан са глаголом *махнути*, а укрштање основа *мах-* и *ман-* П. Скок семантички оправдава изванјезичким фактором „*bijesan čovjek lamata rukama*“ (Skok II: 355). *Исцирујен* и *изгубен* губе значењску спону са глаголима чији су партиципски облици, а придевско значење осамосталили су захваљујући детерминатору у колокацијским спојевима *исцирује се од њамеј* и *изгуби се од њамеј*. Примарно глагол *исцирује* у Призрену значи „поквари“, а *изгуби* има општу семантику „остане без чега“ (Чемерикић). Ако се има у виду сужавање перспективизације (памет), семантичка модулација је транспарентна. Перфективизацијом уз помоћ префикса *из-* указује се да је радња стигла до потпуног завршетка, што значи да особа окарактерисана партиципима не поседује лудило као трајну особину, већ је оно условљено неким спољним факторима и изазвано животним ситуацијама (болест, старост, несрећа).²³⁸ Као перманентно психичко својство личности јавља се сулудост, које се перципира као одсуство нормалног душевног стања. Засталост и ограниченост интерпретирају се као особина онога који је луцкаст, будаласт, умањујући интензитет експресивног семантичког садржаја. Стога лексеме *луцкас*, *ч'ирик*, *нецеја*, *ч'укнаји* и *ч'ушнаји* образују ближу периферију лексичко-семантичке групе. Од једрених чланова диференцира их заступљеност особине у мањој мери. Деминутивна нијанса значења је формално и семантички обележена суфиксом *-ас(и)* у случају деадјектива *луцкас*²³⁹, који се уклапа у оквир придева на *-аси* којима се исказује духовна

²³⁸ Овакво тумачење оправдавају примери из говора: *Стијан се узјеја оји њамеј, да је дал'еко. – Исцируја се оји њамеј, сирџа, ње га оинесише у Девич', бог и Свеји Јанич'ије биц'и ч'е му њомогне* (Чемерикић).

²³⁹ Придев *луцкас* преузели смо из монографије С. Реметића (Реметић 1996: 442).

особина уочљива на први поглед (Драгићевић 2001: 113). Код осталих чланова низа компонента смањеног интензитета садржана је у структури елемената семантичке интерпретације. Турски непроменљиви придев *çürük* (тур. *çürük*) пандан је домаћем *иструјен*, јер примарно означава оно што је покварено, труло, неисправно, а у фигуративном, експресивном значењу има људску референцију. *Çürük* је у Призрену семантички изједначен са *луцкаси* и *сулуд*, код којих је семантичка доминанта *луд* детерминисана квантитативном компонентом 'помало, напола'. Синонимичним придевима *луцкаси* и *сулуд* дефинисане су придевске лексичке јединице *нецеја*, *ч'укнаи*, *ч'ушнаи*, чиме је сема интензитета дата имплицитно, посредно. Значење префиксалне придевске сложенице *нецеја* одговара негираној варијанти разговорног значења придева *чиџав* „паметан, нормалан“ у стандардном језику (РМС VI: 886). Придев *чукнаи* дијалекатски је семантички еквивалент књижевном *ударен*, јер у секундарној реализацији обе лексеме обележавају помало луду, ћакнуту особу. Са њима се семантички преплиће партицип глагола *ч'ушне* „1. гурне. 2. удари“ (Чемерикић) – *ч'ушнаи*, употребљен у атрибутој функцији. Семантичким варирањем основног садржаја развила су се метафоричка значења са човеком као референтом. Фигуративност се остварује сужавањем перспективизације примарног значења глагола *чукне* и *чушне*, аналогично према изразу *ударен у главу*, након чега облици трпног придева уопштавају семантику „сулуд, луцкаст, будаласт, ћакнут“, описујући човека по доминантној духовној особини. На крајњој периферији, гравитирајући ка подгрупи 'умно ограничена особа', налази се квалитативно одређење за непромишљену, неразбориту, сметену особу, која се у одређеним околностима понаша неразумно, безумно. Придев *брл'ив* семантичким садржајем приближава се лексичко-семантичкој подгрупи лексема којима се карактерише глупа особа, али контекстуална компонента одредила је њен периферни статус у оквиру анализиране подгрупе. У секундарној реализацији ова придевска лексема остварује људску референцију, примарно се односи на овцу која је болесна од брља. Изменом архисеме са животиње на човека мења се семантички садржај, при чему се сема која носи информацију о болести у мозгу овце 'брљ' метафоричким процесом трансформише у сема које се односе на психичку нестабилност човека 'непромишљен', 'неразборит', 'сметен'.

III. 2. ЛСГ именица са хиперсемом 'интелектуалне способности'

III. 2. Именичке јединице које припадају овом семантичком типу представљају продуктивну лексичко-семантичку групу, нарочито у домену негативне номинације, а најзаступљенији модел богађења синонимских редова је метафоричка трансформација. У категорији именовања човека са умањеним

интелектуалним способностима функцију индуктора семантичке деривације у већој мери имају зооними, слабије фитоними. Метафоричке асоцијације засноване су на колективним представама о својствима појединих животињских врста, по којима су најчешће названи људи са ниским коефицијентом интелигенције.²⁴⁰ Ове семе су маргиналне у примарној семској структури, али су као потенцијалне компоненте веома продуктивне и активне у настанку секундарних значења. У метафоричким семантичким реализацијама семе колективне експресије постају доминантни и централни елементи семантичког садржаја. Оне доприносе спознању и бољем разумевању наивне слике света једне језичке заједнице (Драгићевић 2007: 73).

Именице које припадају датој лексичко-семантичкој групи успостављају хиперо-хипонимске парадигматске односе (АП *човек* – ЛСП *ѝсихичке каракѝерисѝике човека* – ЛСС *сѝособносѝи* – ЛСГ именица са хиперсемом 'интелектуалне способности'). Кохезиона сила групе је апстрактна појмовна вредност 'интелектуалне способности', која нема одговарајућу лексикализацију. У њеној значењској општости и апстрактности налази се способност надређивања. Чланови анализиране групе аутономни су у односу на речи у другим лексичко-семантичким групама, тако да са њима остварују релацију слободне зависности, јер је њихова зависност условљена нејезичким појавама. Међу лексемама на нивоу групе постоји однос кохипонимије. Семантичко раслојавање лексема даље се врши према интегрално-диференцијалним семантичким елементима, а чланови тако формираних подгрупа ступају у релације антонимске природе. Дистинктивни знак 'мушко' / 'женско' условљава антонимску парадигму у оквиру мањих скупова. У зависности од референцијалности, мушке или женске, стварају се редови блискозначница, као најмањи парадигматски скупови, чије доминанте подразумевају постојање, обично експресивних, синонима.

III. 2. 1. Хиперсема 'развијене умне способности' надређена је јединицама *есаѝч'ија*, *мејѝеѝл'ија*, *на̀нка* и *сѝнсѝѝфа*. Наведене кохипониме можемо разврстати у два мања лексичка скупа, антонимски усмерена према факултативној семи пола.

III. 2. 1. а. Лексички пар *есаѝч'ија* и *мејѝеѝл'ија* гради релативну синонимску релацију на имплицитној компоненти 'паметан', скривеној у семантичким реализацијама обе лексеме.

Јован је гòл'ем есаѝч'ија, ка Ч'ифуѝѝин.

Нòви забѝѝи свè су мејѝеѝл'ије.

Компоненте значења 'паметан', 'уман' инкорпориране су у денотативни макроплан значења турцизама *есаѝч'ија* (тур. *hesapçì*) „рачунѝија, онај

²⁴⁰ „У ствари, процес је још компликованији. Прво смо неке особине са човека пренели на животиње (персонификовали смо их), а онда са животиња поново на људе“ (Драгићевић 2007: 72).

који добро рачуна²⁴¹ и *мејџејл'ија* (тур. дијал. *mejter*, поред *mektepli*) „човек који је свршио школе, учен, образован човек“. Значењска вредност и једне и друге речи одређена је семом вишег ранга 'човек развијених умних способности'. Компоненте које спецификују значење 'добро рачуна' и 'учен, образован' импликују сему 'паметан', због чега их сматрамо релевантним елементима семантичке реализације, на основу којих су лексеме категоризоване и ситуиране на периферији лексичко-семантичке групе.

III. 2. 1. б. У групи именовања женских особа са развијеним умним способностима нашле су се две лексеме, категоријално блиског значења: *sunsıfa* и *nanka*.

Шио јена sunsıfa гу је њој сипарџо девојч'е.

Куку мори, шио нанка гу је њој девојч'е.

Номинационо значење лексеме *sunsıfa* показује извесну дисперзивност, јер јој семски комплекс омогућава осцилацију у више семантичких група. Денотативним елементом 'окретна' припада центру ЛССП *йемйераменї*, а конотативним 'субјективна оцена' позитивном полу поља. Семантичке компоненте 'бистра' и 'довитљива' одређују њено припајање ЛССП *сїособносїи*. Сема 'бистра' посредно садржи елементе 'паметна', 'оштроумна', што лексему *sunsıfa* квалификује међу позитивно вредноване једрене чланове скупа, обједињене заједничком семом 'интелектуалне способности'. Компонентом 'довитљива' не умањује се интелектуална појмовна вредност изражена експресивом 'бистра', већ се истиче резоновање и интелигентно деловање у одређеним животним околностима. Делом семантичке структуре која се односи на интелигенцију остаје у границама језгра датог субпоља, док је чинилац 'довитљива', у сегменту значења који упућује на какву вештину, приближава периферији групе са хиперсемом 'психомоторне способности'. Друга лексема у овом пару настала је семантичко-морфолошком деривацијом, семантичким варирањем између творбено везаних лексема, при чему је друга дериват прве – *нана* и *нанка*. Лексема *нанка* типичан је пример из наше грађе који се уклапа у теоријску поставку о принципима семантичко-деривационог варирања Д. Гортан Премк. Са ономасиолошког становиштва имамо секундарну номинацију новом лексичком јединицом добијеном у комбинаторном процесу спајања постојећих несамосталних лексичких елемената, творбене основе полазне лексеме (*нана*) и творбеног форманта (деминутивног наставка *-ка*). Са семасиолошког становишта имамо процес аналошког повезивања двају семантичких садржаја, уз обавезно укључивање новог семантичког елемента, нове грамеме изражене у твор-

²⁴¹ Из контекста сазнајемо да су Срби Призренци Јевреје сматрали добрим рачунцијама, што потиче из сфере реалног искуства, јер су се Јевреји у Призрену углавном бавили трговином. Ванјезичко сазнање донекле је когнитивно прерађено и пренето у психолошку сферу, али у језику није испољено директном номинацијом.

беном форманту (Гортан Премк 1993: 26). Анализом семантичког садржаја лексеме *нана* „старија жена“ уочена је потенцијална компонента која имплицира мудрост, која постаје доминантна у секундарној реализацији, односно у деривату. Процесом синтезе лексикализује се појам зреле, мудре девојчице новом формом (*нанка*). Само у оваквој комбинацији (*нана* + *ка*) могућа је метафоричка реализација значења „пре времена сазрело женско дете“ (Чемерикић). Компонента ’стара’ имплицира мудрост стечену годинама, и на тој појмовној основи развија се варирање семантичког садржаја, који је конкретизован дистинктивним цртама ’женско’ и ’младо’, садржаним у творбеном форманту.

III. 2. 2. Лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом ’умно ограничена особа’ представља комплекс лексема међу којима су најзаступљенији семантички деривати. Атрибутивне именичке речи којима се означава особа слабијих интелектуалних капацитета ситуиране су око негативне осе номинације и са члановима на супротном крају менталне скале ступају у парадигматски однос антонимије. У границама лексичког скупа коме припадају лексичке јединице граде два синонимска реда.

III. 2. 2. а. Именице са категоријалним значењем ’умно ограничена мушка особа’ формирају ред експресивних синонима: *будала*, *абдал*, *шаикън*, *зунџа*, *амза*, *замлаџа*, *будал’ица*, *џуњавац*, *џуњавак*, *џуџубајка*, *муч’урла*, *ајван*, *вол*, *говедо*, *магаре*, *ч’уран*, *мајмун*, *буква*, *ардџка*, *красџавица*, *буза*, *гузица*, *џоџмак*, *боздоџан*, *џоџ*.

Тако му и вал’а кџд је будала. – То му будал’е л’и реч’е? – Иди, е будало јена, џраџи џо будалу од себе.

Масџариф се сџс џоџа Младеновога абдала. – Еј, џиџ, абдалу, гл’еј у рабоџу, а не на соџак.

И џо му шаикъну ч’е кроџф караване.

За џога зунџу немам девојч’е за даџање. – Јен зунџа је џај ч’овек.

Иди, амзо један. – Еџе га џај амза, Ариф Синан. – Сџс џога амзу л’и ч’е иде?

Кој, џај замлаџа л’и Цвеџко Дуџина?

Будал’ица је он џиџо гу слџша. – Моџе, осџај џога будал’ицу.

Осџави га, не га дџрај џуњаџца.

Туњавак је, џаџав се родија.

Венч’ала се за јенога џуџубајку.

За каквога муч’урлу се исџросџла!

Шџо уч’ини џој, ајвану један? – Зџр за џога ајвана ч’е гу удаџев?

Шџо уч’ини џој, е, волу један?

Не сџм знаја џиџо говедо је џај Пеџко.

Тој магаре џегово Тоџка.

Де гл’едаш, моџе, еј џиџ, ч’урану?

Кој ти река? Тај Васил'ев мајмун л'и?
 Син му је буква шио га нема.
 Ко му, шому ардџке л'и казујеш?
 И шџј красџавица Кола да ми соли њамай.
 Играф мајџаџ сџс онога бузу Цвеџка Дуџину.
 Несџм знаја шио је шол'иква гуџица.
 По гол'емога шокмака од њега несџм видџла.
 За шџга Младеновога буздована л'и ми казујеш.
 Шоџа л'и за зџџа да џмам?

Као доминанта синонимског реда намеће се турцизам *будала* (тур. *budala*), јер су преко њега објашњена значења осталих лексема. У РСАНУ примарно значење лексеме *будала* је „онај који не уме правилно да расуђује, који је неразборит, глуп, својеглав, задрт“ (РСАНУ 2: 246), тако да су овом семемом обједињене све компоненте садржане у надређеној семи 'умно ограничена особа'. Семантичка дефиниција речи *будала* у нашем речнику књижевног и народног језика одговара њеној семантичкој реализацији у Призрену, где етимолошки семантички садржај „умно ограничен, непаметан, глуп“ (Škaljić 1966: 151) није претрпео никакву семантичку модулацију.²⁴² Да је *будала* најфреквентнија лексема за номиновање особе с ниским степеном интелигенције у српском призренском говору, потврђује и њен творбени потенцијал: *будалица*, *будалч'е*, *будалџио*, *будалалџк*. Деривати *будал'ица* и *будалч'е* имају исту архисему ('особа') као и *будала*, деле исте семе вишег ранга ('који не уме правилно да расуђује, који је неразборит, глуп') и једрене конотативне семе (експресивност, негативна оцена). Префикси *-ица* и *-ч'е* уносе деминуцију у значење изведеница, што на концептуално-експресивном нивоу представља смањени интензитет пејоративности мотивне речи. Са доминантом реда остали експресиви стоје у међусобно зависном односу детерминације. Лексема *абдал* је етимолошки повезана са именицом *будала*, имају исто крајње порекло и идентично значење, сачувано у говору Призрена. Апсолутним синонимским паром чини их експресивна вредност коју добијају у говору примаоцу. Репертоар погрдних назива за мушку особу са умањеним умним способностима проширен је позајмљеницама *шашкџн* (тур. *şaşkın*) и *зунџа*, које централним елементима значења денотирају глупог мушкарца (тур. *zonta*). У семеди којом појашњава значење лексеме *шашкџн* Чемерикић квалитативну компоненту 'глуп' допуњује семом 'збуњен', што је њено основно значење у турском језику. *Зунџа* је турска реч забележена само у Призрену, чије значење „будала, замлата“ потиче од турског жаргонског „неуљудан, невоспитан“ (Петровић 2012: 143). Овима се придружује

²⁴² Шкаљићева интерпретација значења турцизма *будала* „лудак, махнитов“ (Škaljić 1966: 151) поклапа се са његовим тумачењем у РСМ („луд човек, лудак, луда“, РСМ I: 295).

пејоративно маркирана именица *амза* „погрд. приглупа, будаласта особа“ (Чемерикић). Стилистичко обележје упућује на њено афективно лексичко значење и на веома висок степен експресивности. Нејасног је порекла, може се довести у везу са *амсалак* „замлата“ на Косову (Елезовић I: 472) од тур. дијал. *amsalak* „клипан, будала“ (ЕРСЈ I: 155). Домаћи еквивалент турској речи *будала* је девербатив *замлаїџа*, са израженом пејоративном употребом. У деривате *їуњавац* и *їуњаवко* слива се семантички садржај мотивног придева, а суфиксима *-ац* и *-ко* се означава носилац особине исказане придевом. Експресивност творбених дублета условљена је пејоративном творбеном основом. У семемама везаним за лексеме *замлаїџа*, *їуњавац* и *їуњавко* провејава и значењска димензија ’луд’. У семантичком опису именице *замлаїџа* она је наговештена у обележју ’занесењак’, док је у друга два случаја експлицитно исказана у дефиницији значења придева *їуњав*, и допуњена још једном ознаком психофизичког стања ’млитав’. Појава ознака ’глуп’ и ’луд’ у истом семантичком одређењу указује на њихову међусобну појмовну блискост, што као последицу има ширење значења лексема којима се у првом реду именује особа са интелигенцијом испод просека. Отуда су платисемичке реализације дате као једно значење. Платисемија је присутна и код једнозначнице *їуїубајка* „несналажљива, сметена, неспретна особа“, која скривеним значењем фигурира на периферији групе, јер се на основу дате семеме особа са сниженим интелектуалним капацитетом посредно идентификује. Велика будала именована је пејоративом *муч’урла*. Овај експресив је мотивисан именицом *муч’ак* „покварено јаје“, али се губи веза са полазним садржајем семантичким укрштањем са *будала*, што се на формалном плану огледа у аналошком преношењу наставка *-ла*. Експресивност деривата остварена је инкорпорирањем инфикса *-ур-* од пејоративног суфикса *-ура* (типа *девојч’ура*) (Skok II: 474).

Известан број лексема у овој лексичко-семантичкој подгрупи настао је семантичким варирањем основног садржаја. Такве су атрибутивне номинације *ајван*, *вол*, *говедо*, *магаре*, *ч’уран*, *мајмун*, *буква*, *ардџка*, *красїавица*, *буза*, *гузица*, *їокмак*, *боздован*, *шой*. У категорији именовања човека према својствима његовог интелектуалног развоја најпродуктивнији су зооними, потом фитоними, делови тела и тешки предмети. Умањене умне способности приписују се појединим животињским врстама, а затим се номинација преноси са животиње која је по уверењу језичке заједнице глупа на човека ограничене интелигенције. У наведеним примерима семантичка мотивација произилази из народног поимања појединих живих врста и на тој лингвокултурној и етносемантичкој основи формира се веза између животињског и биљног света и људи. Експресивност секундарних семантичких реализација добијених метафоричким преносом потиче из експресивности семе из полазног семантичког садржаја (сема колективне експресије),

али и од тога што је полазни појам у лексичкој хијерархији нижег ранга, док је човек виши лексички ранг, и зато су све лексеме које полазе од ствари, биљака и животиња и завршавају се на именовању човека експресивне (Гортан Премк 2004: 108). Зоометафоре индуковане су управо семом колективне експресије, која се у семантичкој структури примарне реализације идентификује као потенцијална. Периферни сегмент семског комплекса се активира и, уз мутацију архисеме, асоцијативно се приписује човеку као денотату, обележавајући га по доминантном својству. На тај начин факултативна компонента из полазне семеме долази у централну позицију секундарне номинације. Најпродуктивнији у семантичкој деривацији овога типа су називи за домаће животиње *вол*, *говедо*, *магаре*, *ч'уран* и општи назив за животињу *ајван* (тур. *hayvan*). Међу њима се нашла и лексема којом се примарно номинује човеку најсличнији представник животињског света – *мајмун*. Интересантно је да у изворним значењима турских лексема *ајван* и *мајмун* нису рефлектоване семе колективне експресије са негативном конотацијом. То се може објаснити чињеницом да је „колективна експресија често заснована на објективно непостојећим својствима“ (Драгићевић 2007: 73), и зато није неobiчно што се разликује од народа до народа. Из ботаничке сфере преузети су називи *буква*, *ардџква*, *красџавица*, који се најпре доводе у везу са изгледом или својствима човековог дела тела који најдиректније кореспондира са интелектом. Обликом роткве (*ардџква*) и краставца (*красџавица*) мотивисана је асоцијативна веза са главом, која се механизмом синегдохе проширује са дела на целину, погрдно маркирајући човека. Фитометафоре *ардџква* и *красџавица* имају локални карактер и одражавају наивну језичку слику какву су о човеку имали Призренци у првој половини XX века, док је *буква* широко распрострањена на српском језичком простору у функцији номинације гупог и ограниченог човека и оваквом секундарном реализацијом ушла је у стандарни језик. Мотиватор метафоричке трансформације у овом случају је једна од сема нижег ранга, која носи информацију о дебљини дебла букве. Својство стабла ове биљке асоцијативно се приписује глави човека, при чему се почетни садржај преобликује у процесу метафоризације на релацији конкретно – апстрактно (дебео – тврдо – гупо), а потом се синегдохом метафора приписује човеку као денотату. Индуктори семантичке деривације могу бити и делови човековог тела. У говору Призрена срећемо два таква примера: *буза* и *гузица*, код којих је процес варирања заснован на семантичком елементу функције из примарног семантичког садржаја. Метафорична значења турцизама *џокмак* (тур. *tokmak*) „умно неразвијена, гупа особа“ и *боздован* (тур. *bozdogan*) „ограничен човек, гупак, простак“ ослањају се на имплицитне семантичке компоненте 'тврдо' и 'тежак', на које упућују квалитативне семе у основним номинацијама 'гвоздени' („гвоздена кугла са дршком“), односно 'дрвени' („дрвени грнчарски набојац“). Семе нижег ран-

га које учествују у процесу метафоризације, а потом и синегдохе, повезују се по сличности са својствима која се приписују глупом човеку (тврда глава – ограничен, глуп човек), при чему се значење преноси са дела на целину. Механизам лексичке метафоре *шој* заснован је на компоненти колективне експресије, тј. на уверењу Призренаца да су Сиринићани, које су називали *шојови*, глупи и неотесани људи. Лексички корпус којим се обележава човек са умањеним интелектуалним способностима понекад се употребљава и за погрдно маркирање особа просечне интелигенције, па чак и оних који важе за паметне и разумне, у ситуацијама када непромишљено поступају. Таква експресија тешко је уочљива уколико нисмо упознати са ширим контекстом, а лексикографски материјал не упућује на такве моменте. Илустрације из говора донекле разоткривају прототипичан сценарио у којем се људска глупост најчешће процењује, а то је одабир брачног партнера.

III. 2. 2. б. Именице женског рода у сегменту номинације особа са ограниченим интелектуалним капацитетом су *будала*, *будал'ица*, *туњавица*, *туњубајка*, *амза*, *зунџа*, *муч'урла*, *говедо*, *магарица*, *гуска*, *ч'урка*, *буква*, *ардџка*, *буза*, *гузица*.

Преварила туј будалу Сшојанку.

Е, мори будал'ицо, ч'е њокојишеш със њај њамеџ.

Туњавице рекла да гу уч'џни.

Он ми гу сврши рабоџу, зар би ја туњубајка знала да гу свршим.

Амза гу је њај девојч'еџина сџарџа.

Зунџа гу је њој девојч'е.

Тај муч'урла л'и да ми изводи лакрдије със муџа?

Гол'емо говедо она била за ч'кџлу.

Ти, мори, магарицо.

Зар и њџ, мори гуско, џмаш џбраз да збџриш?

Тако л'и се њоџил'еџџеф ч'арџџе, мори ч'урко?

За ч'кџлу не гу гџри срџе, туј буква.

Иди, е, ардџко јџна, и њџ ч'е ми сол'џи њамеџ мене.

Иди, красџавицо нијџна.

Не л'и знаш џџо буза је њај сџарџа гу ч'џрка?

Куку, црна џџеза-Маџа, девојче гу џскоч'и гузица.

Стожер синонимског реда са дистинктивним обележјем 'женско' је лексема *будала*, коју у призренском говору одликује значењска општост „глупа особа“. Семе нижег ранга одређују зависан однос лексема према доминанти реда. Већина именица ове подгрупе је двородна, појављују се и са мушком и са женском референцијалношћу. Облички су диференциране *nomina attributiva* *туњавица*, *магарица*, *гуска* и *ч'урка*, што је код зоонима условљено природном поделом на мужјаке и женке. Женска глупост обично се везује за слаб школски успех и за несналажење у ручном раду.

III. 2. 3. Хиперсема 'умно поремећена особа' надређена је лексичким јединицама *маниџаши*, *диванија*, *дел'иџала*, *шушумига*, *брл'ивко* / *брл'ифко*, *брл'ивица* и *будибог*.

Еџе га иде џај маниџаши Ариф Синан.

Тај диванија Максуйи џушиџија јен крај шамије у џоџок, џа иде и свејено збори за себе.

Еџе га иде и џај дел'иџала Арса. – А шџо не џада нум (на ум) онџзи дел'иџал'е џоџадје. – И шџикич'ина ми Л'уйка била џако дел'иџала.

Тераф мајџаи с џога шушумигу Ариф Синана.

Глеј овамо, море брл'ивко. – Еџе га џај Младенов брл'ивко. – А, море џи, брл'ифко брл'иви.

А шџо рабџу ч'екаш од џџџи брл'ивице? – Ч'уйи барем џи, брл'ивицо брл'ива.

Син ка да му је мало будибог. – Будибог је и она, на маџер је.

Централна јединица лексичког скупа је атрибутивна именица *маниџаши*, изведена од придева *маниџ* и непродуктивног суфикса у категорији пејоратива *-аши*.²⁴³ Творбени формант *-аши* експресивност изведенице одређује индиректно, преко творбене основе, чији се садржај слива у деривирану реч. Семантички јој је најближа лексема турског порекла из психолошке сфере *диванија* (тур. *divane* „луд, суманут“) када се употребљава са доминантном вредношћу 'луд'. Семема „луд, луцкаст; дивљи, неприступачан“ прати ши-рокозначност ове речи у призренском говору, која периферним делом семске структуре припада слоју карактеризације човека на основу његовог односа према другим људима. У семемама преосталих чланова подгрупе најчешће се јављају квалитативни елементи 'сулуд', 'суманут' и 'луцкаст', којима се идентификује особа са блажим психичким поремећајима. Из турског дијалекта преузета је именичка лексема *дел'иџала* (тур. дијал. *delibalak*), где се употребљава у придевском значењу „бесан, луд“ уз именице којима се означава младунче или дете, тј. млада особа. Дистинктивна црта 'младо' у призренском говору је десемантизована, а задржано је значење првог дела турске сложенице, које се приписује особама без обзира на старосну доб. Суманута, луцкаста особа именована је лексемом *шушумига*, широко распрострањеном на српском говорном ареалу. Можемо је довести у везу са *шушмаџик* и *шушмаџикаси* „луцкаст“, од грчког *σχιζω*, које се налази у немачком апстрактуму *шизма* „раскол“ (Skok III: 261). Ако је етимолошка спона добро постављена, значење које има *шушумига* у српским говорима мотивисано је расцепом (од цркве, вере) и метафорички пренесено на психичку подвојеност, одвајање од свести. У једреној орбити егзистира императивна сложеница *будибог*, употребљена у именичкој служби за номиновање луц-

²⁴³ Овако и у јабланичком крају (Жугић 2010: 232).

бинарни карактер лексичког система српског призренског говора, где турцизми чине импозантан лексички слој. Мање је фреквентан турски придев *ербай* (тур. *erbar*), који је на Косову и југу Србије једнозначан и односи се на способну и вешту особу.²⁴⁴ Придев *сїособан*, којим се описује вешта особа, у новије време је ушао у придевски систем српског призренског говора. С. Реметић бележи га и у прозодијско-фонетском лику *сїасобан* (С. Реметић 1996: 352, 386). С морфолошког становишта, потиче од корена *соб-*, превојног лика рефлексивне заменице *себе*, деривиран уз помоћ два префикса *с-* и *їо-* и префикса *-ан* и само у том облику развија значење „вешт“ (Skok III: 211). Придевске јединице *окреїан*, *лѣк* и *ч'ескин* блиско кореспондирају са ЛСГ 'окретан, сналажљив' у оквиру ЛССП *їемїераменїї*, јер јој делом семске структуре припадају. Семски елемент који носи информацију о прецизности, брзини и координацији покрета ситуира их у домен психомоторних способности. Веште, окретне особе обично су живахне, хитре, сналажљиве, а то су особине које припадају сфери умног и емотивног реаговања. Придев *окреїан* мотивисан је поствербалом *креїи*, формиран по морфолошком моделу комбиноване, префиксално-суфиксалне творбе, означавајући особу која је вешта, умешна, спретна и брза приликом обављања какве активности. Семантички му се приближава придев *лѣк* у секундарној реализацији, којом се метафорички описује онај који са лакоћом, без напора, вешто и брзо завршава одређене послове у одређеној сфери делатности. Групи придева са хиперсемом 'психомоторне способности' турцизам *ч'ескин* припада семантичком компонентом која се односи на брзину извршавања одређених радњи. Тај елемент значења садржан је у придевима *хиїар* и *брз*, који улазе у семантички опис лексеме и одређују њен статус у групи. Део семеме 'вредан' упућује на човеков однос према раду, а не на квалитет обављања посла, који у великој мери зависи од степена развијености крупне или ситне моторике. Дифузност значења непроменљивог придева *ч'ескин* потиче од платисемије коју ова лексема остварује у турском језику „оштар, шиљат; жесток, јак; брз, вредан“ (Škaljić 1966: 191; Елезовић II: 362). У Призрену је експониран периферни изворни садржај, који семантички одговара појму окретног, спретног човека. Скривеном семантиком која се може везати за фину моторику подгрупи се прикључује деноминал *даровиїи* „који има нарочитих способности за нешто“. Сложеним суфиксом *-овиїи* особи се у јачем степену приписује таленат, поседовање природних способности и изражава емотивна вредност, односно субјективна оцена према ономе којег таква особина одликује.

²⁴⁴ Шкалајић наводи две семантичке реализације: „1. вјештак; 2. sposoban, okretan“, какве лексема *ербай* има и у турском језику. У јужним српским говорима преовладава друго значење, са носећом квалитативном компонентом 'вешт' (Елезовић I: 175; Митровић 1992: 104; Златановић 1998: 114).

III. 3. 2. На супротном полу, као опонент позитивно оријентисаним лексемама, стоји антонимски пар *нѐсїасобан* / *нѐсїасобан** и *їуїкун*, са квалитативном вредношћу „неспретан, невешт“.

И браїи му нѐсїасобан (Реметић 1996: 386).

Туїкун їскоч 'и їїој Шурдіно деїе Сїанко.

Одрицањем садржаја исказаног придевом *сїасобан* негира се постојање особине. Пример негативне квалификације у домену психомоторних способности човека је лексема *їуїкун* (тур. *tutkun*). Значење турцизма ближе је изворном основном глаголском значењу (тур. *tutmak* „држати, ухватити“), одакле „везан“ у Призрену, а од њега асоцијативним преношењем „невешт, неспретан“. Турски наставак *-кьп* одговара нашем *-л'ив* (Skok III: 529), који значи фреквентно испољавање особине (Драгићевић 2001: 105).

Оваква расподела лексема предочава чињеницу да у стварању дијалекатског лексичког система велику улогу има ванјезички моменат, јер језике ознаке неодвојиво прате екстралингвистичке феномене блиско повезане са човеком. Тенденција да се истакне оно што је специфично и пожељно својство појединца у домену моторичких способности ослања се на менталитет социјума и полази из дивљења према даровитим, али и потребе да се спретни и вешти мајстори прочују својим умећем, што лексички овога семантичког типа даје етно-културолошку вредност.

Као концепт високог степена апстракције, менталне активности укључују мањи обим семантичких компонената у односу на остале сфере психичког ангажовања. У оквиру ЛССП *сїасобности* идентификујемо два параметра за разврставање лексема, и то у областима интелектуалних и психомоторних способности. ЛСГ *инїелекїуалне сїасобности* има сложу структуру, велики број хетерогених знакова у корелацији са адекватним позицијама на нормативној скали, па су у складу са тим јединице распоређене у три лексичко-семантичке подгрупе 'умно развијен', 'умно ограничен', 'умно поремећен', односно 'паметан', 'глуп' и 'луд'. Иако се у језгру поља налазе интелектуална својства, базични централни део чине и номинације човека према тим својствима, што је условљено категоријалним значењем јединица које улазе у језгро. Интелектуалне способности личности одражене су пре свега у опозицији *їамейан* – *глуї*. Као ментална активност вишег реда, ум је далеко супериорнији у односу на друге две категорије, с обзиром на то да омогућава обраду, складиштење, чување и пренос информација и усмерен је на обезбеђивање одрживости појединца и заједнице. Високом степену умне развијености, поседовању широког спектра информација и њиховом хармоничном протоку супротставља се умна ограниченост, способности да се објективно процени окружење контрастира се њено одсуство, адекватној менталној активности супротиви се неадекватно или хаотично

ментално деловање. Принцип интелекта има велики значај у поимању човека међу носиоцима дијалекта, а убедљив аргумент у корист ове тврдње је број лексичких јединица у синонимским редовима придева са варијантним значењима 'умно ограничен' (12) и 'умно поремећен' (10) и именицама са хиперсемом 'умно ограничена особа' (28). Сет јединица којима је репрезентована негативна сфера интелектуалних способности човека несразмерно је обимнији у односу на лексичке скупове чији су конституенти позитивно конотирани. Вредност оцене релативизирана је према норми, према прототипу, и зато компонента апсолутне оцене изражава специфичност колектива, који творебеним и семантичким процесима варирања производи блискозначнице да означи, опише, именује оно што је непожељно, „ненормално“, што се не уклапа у оквире прототипа и тиме га пејоративно маркира. Глупост и лудило, иако проузроковани урођеним аномалијама или незрелошћу менталног апарата, у фокусу су људске нетолеранције, због тога социјум екстрахује ове особине и обележава их језичким знацима високог степена експресивности. У области психомоторних способности ситуација се драстично мења, однос позитивне лексике према негативној у овој поткатегорији претеже ка полу пожељних психичких карактеристика (10:2). Колективна спознаја интелекта као ентитета којег одликују ведрина, чистина, бистрина, оштрина, бриткост, зачињеност, дубоко је укореењена у свести призренских Срба и свој одраз налази у метафоричним вербалним ознакама (*ведар, бисџар, недоклејан, неслан*), док се ограничени ментални капацитет појмовно и језички повезује са младошћу и незрелошћу и развијањем сема колективне експресије конкретна обележја се из зоосфере и фитосфере преносе у домен карактеризације човека (*шуйи, зелен*). У представи призренских Срба о моторним способностима вештина и спретност поимају се као лакоћа и брзина покрета од које зависи успешност и умешност у обављању послова и на дијалекатској језичкој слици света интерпретирају се метафоричким садржајима и манифестују адекватним квалификативима (*окреџан, лџк, ч'ескин*).

Доминантан тип семантичке трансформације у овој категорији психичке карактеризације и номинације човека јесте метафоризација, најчешће заснована на потенцијалној компоненти колективне експресије. Менталне карактеристике преносе се асоцијативним путем, у највећем броју случајева, са животиње на човека (*ајван, вол, говедо, магаре, магарица, гуска, ч'уран, мајмун*), у мањем проценту са биљке на човека (*буква, ардџква, красџавица*). Могућа су повезивања са деловима тела (*буза, гузица*) или предметима (*џокмак, боздован*). Експресивност се испољава и кроз семантичко преобликовање партиципа *неслан, недоклејан, недоказан, игубен, исџрујен, ч'укнаџи, ч'ушнаџи*, који губе везу са полазним значењима глагола чији су морфолошки облици и као семантички деривати улазе у домен карактеризације човека, а квалитативном номиналном вредношћу 'глуп', односно 'луд' понеки

од њих циркулишу у централној зони поља, директно маркирајући особу по негативном својству. Поред домаћих придева и именица, простих (*глуї, луд, веш*) или добијених морфолошком (*глуїас, ѿуњава сеїл'ив, брл'ив, маниї, ѿамеїан, сїособан, несїособан, даровиї, окреїан; мудрац, ѿуњавац, ѿуњавако, замлаїа, ѿуїубајка*) или семантичком деривацијом (*зел'ен, шуї ведар, лък*), значајан лексички слој припада турцимима који гласовним склопом уносе експресивност у српски призренски говор (*їишкин, абдал, шашкњн, зунїа, амза, марифеї, ербаї, ч'ески, ѿуїкун*). На периферији поља орбитирају лексичке јединице које диференцијалним елементима конкретизују категоријално значење (*есаїч'їја, меїїеїл'їја*) или имплицитном, скривеном компонентом посредно учествују у номинацији (*нанка, sunsiфа*).

Став говорника према менталним активностима човека, које долазе до изражаја у комуникацији, животним ситуацијама, обављању одређених радњи и послова, рефлектује се у одабиру лексичких јединица којима ће те особине означити или по њима назвати човек. Конституентне јединице ЛССП *сїособносїи* комбинују елементе из интелектуалне сфере људске психе (паметан, разборит, уман, способан, вешт, окретан, сналажљив, хитар, брз; глуп, неразборит, сметен, будаласт, луцкаст, луд, сулуд, безуман), при чему се јасно издвајају опозити *їамеїан – глуї* и *їамеїан – луд*, док на негативној оси можемо пратити постепени прелаз из једног менталног стања у друго психичко стање (*глуї – луд; луд – глуї*), с обзиром на то да међу њима постоји извесна каузалност, која може бити искључена уколико се ради о психичкој нестабилности и дубљим душевним поремећајима.

ЛСП СОЦИЈАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА

Модерна антрополошка теорија схвата човека као јединство биолошког, психолошког и социјалног начела. Развијањем биолошких предиспозиција под утицајем средине човек постаје личност. Човек је део друштвеног организма, члан одређене друштвене групе. У оквиру група којима припада (породица, школа, нација, вера, радни колектив) човек остварује карактеристичне везе и односе, који га дефинишу као социјално биће и кроз које испољава биолошку и психолошку димензију личности. Форме организације живота одређују његову социјалну улогу, која је базирана на друштвеним начелима и традиционалном социјално-културном устројству заједнице којој припада.

Антропоцентричке категорије умногоме детерминишу лингвокултуролошки концепт човека и употпуњују модел лексичко-семантичког структурирања човека на језичкој слици света. Човека као социјално биће одређују социјални параметри као што су социјални статус, социјална улога, професија, као и узјамни однос са члановима ширих и ужих група којима припада (етнос, вера, породица). Одређени лингвокултурни социјум носи своју националну специфику, што се посебно пројектује у домену који је директно

условљен социјалним факторима. Концептосфера социјума рефлектује се на лексички систем и преко именовања човека према социјалним карактеристикама. Лингвокогнитивни модел човека укључује ментални лексикон у који је, између осталог, прочитан социјални и културни код етноса и запечаћена друштвена стварност сагледана кроз призму човека. Социјални параметри категоризације, као когнитивног облика мишљења, учествују у формирању вертикалне хијерархије антропографског лексичког система и улазе у централну зону номинације човека.

У структури семантичког поља *човек* Ерофејева и Пепељајева као језгрени лексичко-семантичку групу извајају лексички скуп *социальные характеристики человека*, са подгрупама: профессия и другие занятия, семья, национальность, статус, межличностные отношения, социальная роль, религия, убеждения, асоциальные элементы, группы и групповые отношения (Ерофеева, Пепеляева 2011: 13–15). Социјални аспект личности налази се у центру тематско-идеографске класификације фрагмента *човек* на руској дијалекатској слици света, који са биолошким и психолошким обележјима чини целину овог лексичког сегмента и повезан је са социјалним улогама, социјалним статусом и вредносним стандардима (Литвинова, Загоровская 2013: 60). Лингвоидеолошки концепт *човек као социјални објект* у систему енглеског језика В. А. Камењева тумачи преко антропоцентричких лексичко-семантичких категорија, које своди на једанаест и, према броју лексичких јединица њима обухваћених, представља их у опадајућем низу: 1. социјалне улоге, 2. пол, 3. црте карактера, 4. породични / родбински односи, 5. узраст, 6. религија, нарушавање правних и моралних норми, 8. професије, 9. умне способности, 10. материјални положај, 11. политичка убеђења (Каменева 2006: 126). Оваква категоризација с једне стране попуњава круг социјално значајних категорија перцепције и интерпретације личности, а са друге стране актуелизира потенцијалне категорије идеолошког утицаја на социјалну стратификацију, статус појединца и друштвену структуру.

Друштвено уређење, позиције на друштвеној лествици, професионална оријентација, административни државни систем, војна и црквена хијерархија, социјалне групе и међуљудски односи унутар њих, изванјезички су фактори који имају вербалног одраза и у језику функционишу као семантичке категорије на основу којих се може систематизовати дијалекатска лексика. Српски призренски говор располаже широким дијапазоном језичких средстава којима се човек идентификује на основу социјалних обележја, а параметри који се појављују као детерминатори социјалне карактеризације и номинације човека су историјски, традиционално и културно условљени. Специфика мултиетничког колектива у историјском пресеку (Призрен, крај XIX и прва половина XX века) пресликава се на језичкој равни. Екстралингвистички чиниоци најинтензивније се одражавају на нивоу лексичке структу-

ре идиома. Лексеме евидентирани у Чемериџићевом речнику за номинацију човека према социјалним ознакама нуде језичку скицу за реконструкцију читавог друштвеног устројства и друштвених односа у Призрену с временском дистанцом од једног века, тако да друштвени систем једне мултиетничне заједнице (Призрен) у конкретном временском оквиру (крај XIX и прва половина XX века) има адекватне реперкусије у лексичком систему национално и територијално маркираног говорног типа (српски призренски говор).

Јединице лексичко-семантичког сегмента означеног као ЛСП *социјалне карактеристике човека* употпуњују дијалекатску слику становника Призрена. Социјалне категорије на основу којих се номинује и аксиолошки процењује појединац са социјалног аспекта раслојавају се у пет лексичко-семантичких група:

1. ЛСГ именица са хиперсемом 'национална и верска припадност',
2. ЛСГ именица са хиперсемом 'професија',
3. ЛСГ именица са хиперсемом 'социјални статус',
4. ЛСГ именица са хиперсемом 'социјална улога',
5. ЛСГ именица са хиперсемом 'родбински односи'.

Гендерно и старосно обележје третирамо као примарно биолошка својства, па је номинација према овим дистинктивним критеријумима обрађена у оквиру ЛСП *ћелесне карактеристике човека*. Национална и верска припадност, као чисто социјалне ознаке, доминантно детерминишу човека. У централне елементе номинације спада семантички знак који подржава категорију професије као важно социјално обележје личности. Са њом је у блиској вези, и у великој мери од ње зависи, социјални статус (друштвени, материјални, брачни статус, степен образовања, титуле, дужности), који опредељује место човека у хијерархији друштвеног система. Социјални статус унеколико одређује друштвене улоге које појединац остварује у социјалним групама којима припада. Друштвена улога представља модел понашања који се очекује од појединца на одређеном положају или у одређеној ситуацији. Конкретне социјалне улоге човек остварује у интерперсоналним односима, неке се стичу узрастом, а неке се обављају у специјалним ситуацијама. Негативни облици понашања уносе асоцијалне елементе у односе које индивидуа развија са осталим члановима групе или дискредитују позицију на којој се особа налази, тако да појединци у одређеним околностима реализују и асоцијалне улоге, али је у нашем корпусу квантитативно далеко мање номинација овога типа. У вишеструким улогама човек се појављује унутар уже и шире породице. Родбинске везе усложњавају релације међу члановима фамилије, па именована по том основу ординирају у границама поља али периферно. Интерпретација личности у контексту родбинских односа обогаћује концепт човека у српском призренском говору и самим тим доприноси верној и раскошнијој представи Призренца на дијалекатској слици света.

И. ЛСГ именица са хиперсемом
'национална и верска припадност'

Човек себе потврђује као члана одређеног етноса, а друге људе идентификује по једном од основних знакова језичке спознаје – обележју етничности. Категорија етничности у руској когнитивној лингвистици схваћена је као језичка универзалија посредством које човек одређује своју националну припадност и помоћу које препознаје етничку припадност других људи (Сироткина 2012: Автореф.). Стандардни класификатори који помажу етничкој идентификацији јесу језик, менталитет, морално и духовно наслеђе, познавање етногенезе и етнокултурног развоја представника народа, карактеристике његове материјалне и духовне културе (Григорјева 2013: 151). Националност, као универзална категорија, подразумева опис концепта *ейнос*, а основно средство вербализације категорије етничности и репрезентације концепта јесу називи народа – етноними. На одређеној територији историјски се формира систем етнонима, који одражава представу о етничности тог или другог територијално-језичког колектива. Категорији националне припадности придружимо и категорију верске припадности, која је, такође, испољена карактеристичним спољашњим, језичким ознакама, којима се именују припадници одређених религија, односно верских заједница. Здруживање концепата етноса и религије у домену социјалне карактеризације човека преко номинације по датим параметрима условљено је етничком и верском структуром становништва Призрена. „Призрен је неколико векова у континуитету мултинационална и мултилингвална средина“ (Реметић 1996: 17). До доласка Турака већину становништва сачињавали су Срби, а у њему су живели и Дубровчани, Которани, Млечани и Саси. Католика је било мало, доминирала је православна вероисповест. Турци су се у Призрен почели насељавати средином XV века и до почетка XX века чине значајан етнички слој. Трећу демографску компоненту представљају Албанци, који Призрен и околину интензивно насељавају у XVII веку, што доводи и до активније исламизације хришћанског становништва. Крајем XVIII века из Јањине се досељавају Цинцари (Арумунци) и они чине најмлађу етничку групу Призренске средине (Реметић 1996: 19). Национална и верска хетерогеност на призренском ареалу представљена је на локалној слици света адекватним номинацијама становника Призрена по националном и религијском обележју.

Фрагмент етничности саставни је део језичке слике света носилаца дијалекта и заснива се на дихотомији свој/туђ (свој – чужој) (Сироткина 2012: Автореф.). Основни начини његове репрезентације су концептуализација, стереотипизација и вербалне асоцијације. Категорија етничности складиштена је у стереотипним представама које призренски Срби имају о себи и о народима са којима су у блиском контакту. Индикатори етнокултурних сте-

реотипа могу бити језик, типичне црте карактера, манири понашања, стил одевања, вероисповест, тако да емоционални ставови говорника еволуирају у различитим правцима у зависности од наведених фактора и манифестују се путем вербалних асоцијација на етнониме као речи стимулусе. Етнички ставови или социјални стереотипи (енгл. *social stereotypes*) најчешће су негативни, што се у дијалекатској лексици најефектније репрезентује експресивима. Социолингвисти ову појаву осветљавају са антрополошког, социолошког и психолошког становништва и објашњавају је интердисциплинарним приступом преко антропологије културног неразумевања, социологије идеолошког оправдања разлика и психологије одржања поштовања кроз диференцијацију према некој другој групи (Микетић, Ратковић Стевовић 2013: 109). Лингвокултуролошка упоредна истраживања етнокултуролошких стереотипа представила је Р. Драгићевић у истоименом раду (Драгићевић 2010), са етницима као стимулусима вербалних асоцијација код говорника истог језика, али на нивоу различитих ареала. Њен рад инспирисао је сагледавање етнонима у мрежи вербалних асоцијација (Даути 2012) и истраживање реакција испитаника из Косовске Митровице на етнониме као речи стимулусе (Микетић, Ратковић Стевовић 2013). Концепт *етнос*, који је нераскидиво повезан са концептуалном облашћу *вера*, пратимо преко категоризације етничке семантике, на начин који то чини руска ауторка Т. Сироткина, која етнониме разматра у оквирима когнитивно-дискурзивне парадигме, у чијој се основи налазе когнитивна семантика и теорија дискурса. Она истражује начине вербализације категорије етничности и њено представљање на локалној слици света (Сироткина 2008), проучава регионални етнонимикон са аспекта теорије семантичког поља (Сироткина 2009) и на дијалекатском језичком материјалу из Пермског краја прати језичку репрезентацију категорије етничности у руској лингвокултури (Сироткина 2012). Још два рада из модерне руске дијалекатске лексикологије послужили су нам као методолошка смерница у анализи лексике овога типа, а тичу се етнонима *Русские* и *Латыши* у лексичком систему псковских говора (Григорјева 2013, 2014).

Етничка семантика у руским текстовима когнитивистичке оријентације представљена је у виду „семантической сети“, преко које се могу репрезентовати значења различитих нивоа апстракције. Социјалну категорију националне и верске припадности и њен семантички потенцијал размотрићемо на плану лексичко-семантичке групе, где се у функцији инваријанте јавља системно-категоријална компонента ’представник одређеног народа и вере’. Лексеме окупљене око овако формулисане хиперсеме имају номинативну вредност, а у зависности од доминантног семантичког знака ’народ’, односно ’вера’ формирају две лексичко-семантичке подгрупе, које су устројене

на прототипичној категоријалној опозицији Србин / странац, православац / иноверац²⁴⁵:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређеног народа',
2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређене вере'.

I. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређеног народа'

I. 1. Етнички састав града Призрена као ванјезички фактор рефлектује се на свим нивоима језичке структуре, али се најдиректније и најексплицитније манифестује у лексикону градског призренског говора кроз номинацију припадника одређеног етникума, градећи својеврсну лексичку структуру – тзв. етнонимикон. Именовање према семантичкој ознаци 'народност', којој у испитиваном идиому одговара лексикализовани хипероним *народнос* (*Враг њи народнос црни изеја*), чини централну окосницу социјалне категоризације и карактеризације човека. У широком спектру социјалних ознака национална припадност је једна од примарних детерминација човека, која га на конкретној територији детерминише као држављанина те земље или као странца. На тој основи гради се дивергенција Србин / странац, која се на језичком плану огледа у системским односима међу лексемама, пре свега антонимским на релацији 'припадник српске националности' / 'припадник друге нације'. Овако организоване, лексеме функционишу у оквиру микрогрупа, које се даље раслојавају на основу гендерног семантичког знака²⁴⁶. Микроредове граде углавном експресивни синоними.

I. 1. 1. ЛСМГ 'припадник српске националности'

I. 1. 1. Номинативну вредност са варијантом 'српска народност' имају лексичке јединице распоређене у две скупине лексема, посматране из позиције самоименовања Срба и именовања којима су Срби маркирани од стране Турака. И домаће и турске номинације распоређене су у синонимске редове са опозицијом према семи пола.

I. 1. 1. 1. а. Припадник српске националности је *Србин*, *Рисјанин*, *Крисџијан**. *Гол'ем Србин бија њај Милан њој-Јованов*.

Ми смо Рисјани, немо Арнаџи.

Крисџијан (Србин) (Реметић 1996: 351).

²⁴⁵ На нижим нивоима полисемантичке организације етноантропоними остварују атрибутивну функционалну вредност, која је анализирана у пољу психолошке карактеризације човека.

²⁴⁶ Именовање са диференцијалним обележјем 'узраст' и збирне форме нисмо уврстили у корпус за лексичко-семантички опис како бисмо избегли додатно усложњавање хијерархије лексичко-семантичког система.

Доминанта реда је лексема неутралне номинације *Србин*. У однос релативне синонимије са њом секундарном семантиком ступају лексеме *Рисјанин* и *Крисџијан*. *Рисјанин* примарно означава припадника хришћанске вере, па се према религијској компоненти именовање преноси на припадника народа православне хришћанске оријентације – Србина. Исти семантички принцип важи и за фонетско-морфолошку варијанту *Крисџијан*.

I. 1. 1. б. За именовање женске особе српске националности користи се синонимски пар *Србињка* и *Рисјанка*.

Неје л'и њај Србињка оџишла за њуј'ина?

Арнајџи уграбил'е јену Рисјанку у Л'убијжду.

Номинације женског рода добијене су процесом морфолошке трансформације облика за мушки род, додавањем наставка *-ка* као гендерног обележја. Етноним *Србињка* је другостепени дериват, са изведеном формом *Србин* у основи. Творбени формант као ознака пола у случају именице *Рисјанка* додаје се окрњеној творбеној основи. На семантичком нивоу ове лексеме кореспондирају са именицама мушког рода из своје подгрупе, са којима успостављају однос антонимије према дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско'.

I. 1. 1. 2. а. Називи турског порекла за Србина су *Џ'аур*, *Каурин*, *Рум мил'еџи* и *хрисџијан мил'еџи*.

За њи ми нџсмо л'уди, ми смо Џ'аури.

Турцизми *Џ'аур* и *Каурин*, који у основном значењу референцирају на неверника, тј. немуслимана, у хришћанској средини развијају етничко значење пејоративне конотације. С. Петровић ове лексеме тумачи као варијанте позајмљене из различите турске базе (тур. дијал. *caur*; нар. *gâvur*) (Петровић 2012: 125). Уз одредницу *Џ'аур*, Чемерикић напомиње да реч користе муслимани као погрдни назив за Србе. У службеним списима и исправама Турци су Србе називали *Рум мил'еџи* (тур. *Rum* „Грк“ и *milet* „народ“) и *хрисџијан мил'еџи*, јер до 1908. године Турско царство није званично признавало српску националност. Србе су идентификовали према вероисповести и етнички изједначавали са Грцима, јер су припадали под цариградску грчку патријаршију. Верска компонента као доминанта у семантичкој репрезентацији формалних турских назива за Србе истовремено је у служби етничког семантичког идентификатора.

I. 1. 1. 2. б. Женски корелати мушким експресивима су *Џ'аурка* и *Каурка*.

Иако нису евидентирани у Чемерикићевом лексикону, ови етноними свакако чине саставни део призренског етнонимикона (Р. Младеновић). Деривациони процес којим су добијене ове лексеме заснива се на општем семантичко-творбеном моделу који важи за етнониме женског рода.

I. 1. 2. ЛСМГ 'припадник друге нације'

I. 1. 2. Лексички систем етнонима српског призренског говора структуриран је на дихотомном принципу Срби / несрби, који одражава функционисање етничких именовања у дијалекатском дискурсу. Лексичко-семантичка подгрупа са интегрално-диференцијалном семом 'туђин' обухвата имена етника који су, поред српског живља, чинили демографску слику ондашњег Призрена. Етноними овог типа имају, осим номинативне, висок степен експресивне вредности, с обзиром на то да изражавају однос аутохтоног становништва према туђем народу који је насељавао њихов град. Општи називи за припадника досељеног етникума су *й̑у̑и'ин*, *јабанџи'ија* (тур. дијал. *yabancı*, поред *yabancı* „странац“)²⁴⁷ и *й̑ашайорџил'ија*, у којима је садржана опозитна компонента 'туђ, стран'. Именица *й̑ашайорџил'ија* спецификује значење „туђинац“, с обзиром на то да се њоме означава особа која није поданик или грађанин земље у којој живи. Семантички садржај деривата инициран је мотивном речи *й̑ашайорџи* (тур. дијал. *paşaport*), а домаћом творбом добијен је назив за страног поданика који је у Призрен дошао помоћу пасоша. Лексема *й̑ашайорџил'ија* диференцира значење у односу на лексичке јединице *й̑у̑и'ин* и *јабанџи'ија*, којима се обележава припадник националних мањина које су вековима егзистирале на територији града Призрена и његове околине.

Кòј је в̑ај й̑у̑и'ин?

Доша јен нòв уч'и̑иел јабанџи'ија. – Од јабанџи'ије йò нè ми је с̑и̑р̑ам зе од н̑аше л'уди.

Ужа семантичка спецификација иде у правцу конкретизовања етничке припадности, па се на тој значењској основи издваја неколико микрогрупа.

I. 1. 2. 1. Припадник народа турско-татарског порекла, који је чинио основно становништво турске државе, номинује се етницима *Турч'ин*, *Турч'е* и *Турч'ежџија*.²⁴⁸

Оруч'ина, боруч'ина, на Турч'ина бол'еш̑и̑ина, на мène здравл'е. – Уда-ла се за Турч'ина, за Турч'ина, за еч'има. – Теј й̑ир̑и Турч'ина (Реметић 1996: 495).

Дадо Турч'е̑и̑у за дес̑е̑и̑ак.

Бòже, ослобòди не òвеј в̑ра̑и̑ке Турч'ежџије, зе до̑и'е ду̑ша у нòс, не мòжеф в̑и̑ше да се й̑р̑и̑иф.

Од турског етнонима *Türk* настао је домаћи облик *Турч'ин*, творен етничким наставком *-ин*, који П. Скок назива индивидуалним суфиксом

²⁴⁷ „Odnos Turaka prema strancima, onima koji ne pripadaju zajednici/grupi, prilično je ambivalentan. Sam naziv *yabancı* stranca označava kao nekoga izvana („divljaka“) pokazujući tako percipiranje izvanjskog kao 'divljeg', opasnog i nepoznatog“ (Bakšić 2012: 24).

²⁴⁸ Облици за женски род код Чемериџија нису регистровани.

(Skok III: 525). Творбеним формантом *-e* гради се експресивна варијанта *Турч'е*. Висок степен пејоративности исказује се обликом *Турч'еџија*, који Скок објашњава комбинацијом основе добијене од турског *türkçe* „турски језик“ и нејасног наставка *-џија* (Skok III: 526).²⁴⁹ Међутим, савремена истраживања показују другачије морфолошко структурирање овог облика. Проф. Р. Младеновић одбацује *-џија* као засебни суфикс, сматрајући да се ради о фонетској варијанти турског *-и'ија*, која је у конкретној форми (*Турч'е* + *и'ија*) последица даљинске дисимилације.²⁵⁰ Основни спољашњи елемент етничке идентификације у овом случају је национални језик, што се лингвистички одразило на морфолошку структуру деривата, а самим тим и на његов семантички садржај. Комбинација наизглед неутралне творбене основе и примарно неутралног творбеног форманта даје конотативно нијансирани лексички резултат, у којем се експресивна компонента испољава и преко фонетске модулације.

I. 1. 2. 2. Диференцијална семантичка компонента ове микрогрупе је 'албанска националност', а семантичко раслојавање унутар групе заснива се на родној припадности.

I. 1. 2. 2. а. За особу мушког пола албанског порекла користе се именичке лексичке јединице *Арнауџин*, *Шииџар**, *Белокаџац*, *Лаџинин*, *Фанда*, *Дод* / *Дода*, *Дед* / *Деда*.

Тује њо нас беше јен Арнауџин (Реметић 1996: 483). – *Арнауџи не дизал'е на биџице* (Реметић 1996: 366). – *Оздол'е доџ'оше Арнауџи* (Реметић 1996: 385).

Уџеџал'е га Шииџари (Реметић 1996: 507). – *А џеџи Шииџара не дошл'е* (Реметић 1996: 508).

Све сам Белокаџац њо ч'арџију. – *Поџ-Ц'уру убише Белокаџици*.

Уџија га јен Лаџинин. – *А: Де си куџија барџну? Б: Од јенога Лаџинина на Паџа-ч'арџију*.

Дода оџаде дужан за оџанце (из тефтера).

Дед Деду'и. – *Деда куџуџи'ија*.

Доминанта синонимског реда је неутрална номинација *Арнауџин* за припадника индоевропског народа који живи на југозападном делу Балкана. Овај назив настао је од турске варијанте *Arnaut* грчког етника *Ἀρβανίτης* (за становника Арбанума, како се градско насеље Круја по којем су Арбанаси добили име звало у средњем веку), која се проширила у источне крајеве српског језичког простора, где је према *Србин* формиран облик на *-ин* (Skok I: 55). Са

²⁴⁹ Експресиви негативне конотације *Турчеџија* и *Турчеџина* карактеристични су за косовско-метохијски ареал (Skok III: 526; Елезовић II: 351).

²⁵⁰ Ову појаву проф. Младеновић објашњава чисто фонетским разлозима, а њену природу образлаже даљинском дисимилацијом експлозивне компоненте из африкате *и'* под утицајем експлозивног *џ* и експлозивне компоненте у *ч'*.

функционалног аспекта мање је фреквентни други неутрални назив – *Ший-шар*. Његову ретку употребу у српском говору Призрена документује изостанак из Чемериџијевог речника, као и спорадична појава у монографији С. Реметића (само два примера). Етник *Шийшар* преузет је из албанског језика (алб. *Shqipëtar*), јер сами Албанци користе ово име за обележавање своје етничности. Етноним *Белокаџац* мотивисан је ванјезичким обележјем, белом капом као елементом традиционалне културе одевања албанских мушкараца. Део ношње Албанаца, кече, односно бела капа, карактеристичан је знак препознавања етникума према којем се идентификују његови мушки чланови, па се појмовно повезивање манифестује на лингвистичком плану стварањем етничког имена на основу специфичног националног спољашњег обележја. Логичком везом између појма чији се назив преноси и онога на кога се преноси и процесом комбиноване творбе настало је именовање за припадника албанске народности. Називи *Фанда*, *Лајшинин*, *Дод* и *Дед* поред етничке укључију и религијску компоненту, означавајући Албанца католичке вере. Лексему *Фанда* Чемериџић није уврстио међу етнониме²⁵¹, али је према сведочењу Р. Младеновића она у Призрену веома фреквентна за обележавање Албанца католичке вероисповести. Сам назив преузет је из албанског језика, где означава име једног од албанских католичких племена.

I. 1. 2. 2. б. За именовање Албанке у употреби су лексеме *Арнауџика* и *Лајшинка*.

Арнауџика и *Рисјанка* (Реметић 1996: 403). – *Нишиџо неје дала њејзи Арнауџике* (Реметић 1996: 460). – *Арнауџике несу бил'е* (Реметић 1996: 380).

Тако њлајино њкајџ само Лајшинке.

Од творбених основа *Арнауџ-* и *Лајшин-*, које су у српски призренски говор дошле преко турског језика као готове форме за етнике мушког рода, формантом *-ка* граде се номинације за припаднице албанског народа.

I. 1. 2. 3. Посебну микрогрупу представљају називи за припаднике народа пореклом из Индије, који су у Европу дошли преко Балкана, где су најбројније заступљени. Припадници ромске националности чинили су саставни део становништва града Призрена. Етници са диференцијалном семантичком компонентом 'ромска националност' деле се у два микроредa према дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско'.

I. 1. 2. 3. а. Мушка особа ромске популације номинује се лексемама *Циганин*, *Габел'*, *Габел'ч'ина*, *Габел'шиџија* и *Манга*.

Ўзни јенога Циганина да њи њренесе. – *Ако смо Цигани, Габел'и несмо.*

²⁵¹ *Фанда* се појављује у Чемериџијевој збирци као реч унета из писаних извора, као име жупе у северној Албанији, која представља посебан „бајрак“ у саставу Миридите, и као територијални назив за становника истоимене области. Помиње се и као албанско презиме. У народном говору *Фанда* се појављује као надимак уз српска имена (*Никол'е Фанде башиџи'ије њродадо гројзе*) (Чемериџић).

Црн ка Габел'. – Свакому Габел'у душа и свети му је да украде.

Тај Габел'ч'ина, цеја момак се уч'инија, ња и он њрџси.

Оному Габел'ишије мало му беше јен мангър шио му дадо, шџеке ѡражџеше шесѡрч'е. – Тај Габел'ишија, син му, да не узџа ѡбраз ѡд ноге зар би ч'инија ѡакве маскаралџе.

Ч'уши брџ, Манго, ч'уши, веро кисџла!

Синхронијски лик Циганин настао је од стасл. *аџинганинџ*, дисимила-торским испадањем првог *н* – *аџиганинџ*, а потом аферезом, са наставком *-ин* аналогијом према Србин (Skok I: 261). Пејоративно су конотирани називи *Габел'* и *Манга*, чији семантички садржај носи семантичке елементе негативне субјективне оцене и високог степена експресивности. Албанизмом *Габел'* (алб. *gabel*) именује се Циганин чергар маргинализован од стране циганске заједнице, тако да ословљавање овим етничким именом призренски Цигани доживљавају као увреду. Експресивна вредност лексеме појачава се пејоративним суфиксима *-ч'ина* и *-ишија* у морфолошким формама *Габел'ч'ина* и *Габел'ишија*, којима се експлицира пејоративност мотивне речи. Из албанског језика преузет је експресив *Манга* (алб. *tanga, fjalë fyese për rot*), изразито погрдни назив за Циганина. Семантички утицај суседног језика евидентан је на конотативном нивоу семантичког садржаја који је у потпуности преузет.²⁵²

I. 1. 2. 3. б. Референт женског пола именује се лексичким јединицама *Циганка, Гаџка, Циганч'еиџина, Габџлка, Габел'ч'ина, Габел'ишија*.

Туј сѡѡру кошул'у дадо јенџзи Циганке за јџно коџч'е. – *Шѡѡ се не ул'удии, мѡри девојко, шџеке сџдиши ѡако ка никоја Циганка?*

Изгорџло гу слунџе, ѡѡцрнџла, Гаџка се уч'иниџла.

Наѡуди ѡуј Габџ'ку на соџак. – *Јџнџзи Габџ'ке дадо сѡѡру кошул'у, ѡе ѡзо вој коџч'е.*

Ка свака Циганч'еиџина, ѡѡл да гу је да дѡгне нишиѡ. – *Наѡуди ѡуј Циганч'еиџину на соџак.*

Дадниѡе ѡџџзи Габел'ч'ине комач'е л'џба ѡа нека ѡде. – *Дџ брџ, Габел'ч'ино габџ'ска, мѡкни ми се од главе и ѡсѡѡј ме јџмиѡѡ рѡѡѡ.*

Габел'ишија, наѡудиши гу од враѡѡа, ѡна џѡе ѡѡ гу на каѡѡѡ'ик.

Моционим наставком *-ка* од основе *Циган-* гради се облик за женски род *Циганка*, док се етноним *Габел'ка* изводи од готове именичке форме мушког рода. Примарно значење лексеме *гаџка* је „тамнопута женска особа“, па се атрибутивна компонента која маркира особу по боји тена трансформише у семантичко обележје етничности, реализујући секундарни садржај који

²⁵² Лексема *манга* постоји и у македонском језику са значењима „1. груб, дрзок, безобзирен, бесрамен човек. 2. погрден назив за Циганен, односно Ром“ (ДРМЈ). Секундарни садржај семантички одговара пејоративној значењској реализацији речи *tanga* у албанском језику.

се приписује као национална ознака припадници ромске националности. Веза између примарног и секундарног значења мотивисана је бојом коже Ромкиња. Етноними *Циганка* и *Гафка* у односу на остале конституенте реда имају најнижи степен експресивности, који се у зависности од семантичког контекста неутрализује. Стога лексема *Циганка* представља дијалекатску доминанту синонимског реда. У односу релативне синонимије према њој стоје експресиви *Циганч'ејшина*, *Габел'ка*, *Габел'ч'ина*, *Габел'шиија*, који су пејоративно конотирани и ван контекста. Негативну конотацију *Габел'ка* имплицира у самом семантичком садржају, док је у примерима *Циганч'ејшина*, *Габел'ч'ина* и *Габел'шиија* пејоративност стилски маркирана пејоративним суфиксима *-ч'ејшина*, *-ч'ина* и *-шиија*. Овим блискозначницама подударује се критеријска обележја денотата (женска особа ромске националности) и имају идентични конотативни сегмент семантичке структуре.

I. 1. 2. 4. Најмлађи етнички слој у Призрену чинили су Цинцари, романски народ који је живео на Балкану.

I. 1. 2. 4. а. За именовање припадника етничке скупине Аромуна у српском призренском говору користио се назив *Гога** и погрдан израз *кисела мрва*.

Њојне брач'а бил'е Гоге (Реметић 1996: 495). – *И вѐма Гогѐма давѐл'е* (Реметић 1996: 496)

Ајде, море њиј, кисела мрво. – Шијо ч'е њај кисела мрва меу'у вас?

Етнички назив *Цинцар* Чемерикић није регистровао, а о његовој спорадичној употреби на Косову и Метохији сведочи Елезовић у истоименој одредници – „ретко значи народност куцовлашку“ (Елезовић II: 422). Код Елезовића налазимо друго име за Цинцара – *Гога*, који се по његовим подацима као етничко име помиње у XVIII веку (Елезовић II: 101), а у Призрену га са неутралном номинативном вредношћу бележи С. Реметић. Скок не даје поуздану етимологију ове речи, али не искључује њено балканско порекло и као могућност наводи албанску ономагопеју (према алб. *Gëge*) (Skok I: 585). Уобичајеност и фреквентност употребе синтагматског споја *кисела мрва* у функцији етничког именовања омогућавају му статус лексичке јединице у лексичком систему говора призренских Срба и према немаркираном члану *Гога* стоји у односу квазисинонимије. Колокати су семантички усаглашени и трансформацијом полазних значења у синтагматском лексичком односу реализују метафоричко значење. Лексема *мрва* изван колокације означава парче меса, а придев обезбеђује лексичку спојивост, потенцирајући особину управне речи (*кисела мрва* → *неупотребљиво парче меса* → *безвредан човек* → погрдни назив за Цинцара).

I. 1. 2. 4. а. Назив за Цинцарку је *Гогѐшка**.

О[д] њејзи Гогѐшке узѐла (Реметић 1996: 494).

Могуће је да се домаћи облик на *-ка* ослања на албански фемининум *gogeshë* (Skok I: 585).

I. 1. 2. 5. Јевреја у Призрену није било, али су као трговци вероватно посећивали град. Срби Призренци називали су их углавном турским именима пејоративне конотације.

I. 1. 2. 5. а. Припадник јеврејске националности означава се неутралном номинацијом *Јеврејин** (Реметић 1996: 574) и експресивним синонимима *Јаудија*, *Ч'ифуџи* и *Ч'ифуџин** (Реметић 1996: 608).

У Призрен нема Јаудије.

Код Ч'ифуџиа узме на зајам.

У Чемерицићевој збирци евидентирани су само афективни називи за Јевреја. *Јаудија* (тур. *Yahudi*) и *Ч'ифуџи* (тур. *Çifit, Çifut*) воде порекло од арапског *Jahud*. Етник је настао по имену Јаковљевог сина Јуде, које је у наречјима дало варијанту *Gehud*, од које се развио турски лик *Çifit, Çifut* (Skok I: 322). *Ч'ифуџи* и *Ч'ифуџин* су творбени дублети, други са сингуларним проширењем *-ин* према етнонимима типа *Србин*, *Турчин*.

I. 1. 2. 5. б. Јеврејке се номинују синонимским паром *Јаудика* и *Ч'ифуџика*.

Виде л'и онуј Јаудику?

А све бул'е и Ч'ифуџике и ове ануме бога мол'е српско да неје.

Именовања са дистинктивним знаком 'женска особа' добијена су творбеним формантом *-ка* и семантички корелирају са облицима за мушки род.

I. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређене вере'

I. 2. Демографска слика града Призрена у првој половини XX века у етничком и верском погледу била је шаролика. Национални и верски састав становништва одређен је бројним историјским, територијалним и социјалним факторима, али сучељавање различитих народа и култура одразило се на начин живота, међуљудске односе, традицију, културу и језик Срба Призренаца. Религија је у нераскидивој вези са идеологијом, политичком и друштвеном структуром, правним и моралним нормама, културом конкретног социјума, тако да у мултиетничкој и мултирелигиозној заједници верска припадност постаје једно од доминантних социјалних обележја човека, неодвојива од његовог националног идентитета. Верска идентификација остварује се по моделу „субјекат (индивидуа) – припадност – група“, особа се интегрише у социјалну групу и поистовећује се са референтним колективом према верском опредељењу. Изванјезичка стварност се на лексичком нивоу манифестује јединицама које прате појмовну сферу именовања човека по религиозном знаку, а она почива на дихотомној релацији 'свој / туђ'. Ин-

тегрални појам, надређена семантичка компонента која обједињује чланове подгрупе јесте хиперсема 'верска припадност', којој у дијалекту одговара лексикализација у функцији хиперонима *вѣра*.

Бегендисаја сѣм вѣшу вѣру. – Шѣо си вѣру разменила?

Лексичко-семантичка организација лексема са хиперсемом 'верска припадност' базирана је на бинарној опозицији 'православац' / 'иноверац', што је условило системски однос међу лексемама, распоређеним у две микрогрупе.

I. 2. 1. ЛСМГ 'православац'

I. 2. 1. Из перспективе призренских Срба опозитни елемент 'свој' односи се на хиришћане православце. Припадник православне конфесије је *рисјџанин*, женска особа *рисјџанка*.²⁵³ Лик *крисѣијџан* потпуно је десемантизовао полазни семантички садржај, с обзиром на то да се у изворима појављује као етноним, али не и као ознака верског идентитета.

Сѣџки рисјџанин ѣма свеѣџџа.

Ајде, мџре, рисјџанко, дѣџај се, недеѣла је, ѣрѣзник је, вал'а да се ѣде у црѣву.

I. 2. 2. ЛСМГ 'иноверац'

I. 2. 2. У опозитну зону улазе номинације са семантичким идентификатором 'иноверац', тј. 'особа друге вере'.

I. 2. 2. 1. У поимању Срба Призренаца католичка конфесија доживљава се као туђа вера, што је у језичком сазнању резултирало опозитним паром *рисјџанин* / *каѣџол'ѣк*.

I. 2. 2. 1. а. За верника Римокатоличке цркве постоје два назива – *каѣџол'ѣк* / *каѣџџлик** и *лаѣѣинин*.

ѣмам до мѣне каѣџол'ѣка (Реметић 1996: 482). – *Каѣџол'ѣџи имџло* (Реметић 1996: 454).

Удџла се за јѣнога офѣџѣра лаѣѣинина.

Припадници римокатоличке верске заједнице у Призрену означавали су се синонимским лексичким јединицама *каѣџол'ѣк* и *лаѣѣинин*, при чему прва има општије значење. Паралелно са општеприхваћеним црквенолатинским називом у употреби је и турско именовање *лаѣѣинин*. П. Скок тврди да је *лаѣѣин* балкански турцизам којим су Турци примарно обележавали особу римског закона, односно католика и да је проширење *лаѣѣинин* каракте-

²⁵³ Особа која је прешла у православну веру квалификује се придевом *ѣокрѣѣен* (*Јовану Маѣе за ѣокрѣѣѣну жѣну 25 гроша* (из тефтера)), што остаје изван оквира предложене лексичко-семантичке групе, али категоријално јединица припада пољу социјалне карактеризације човека.

ристично за источне говоре (Skok II: 257). Према наводима Д. Чемерићића називом *лајџинин* првобитно се означавао Албанац католик, а касније (након Уједињења 1918. године) значење се проширило и на католике Хрвате и Словенце који су као официри службовали у Призрену.

I. 2. 2. 1. б. Женска особа католичке вероисповести номинује се лексичким јединицама *кајџал'ика** и *лајџинка*.

Донџа дома никоју лајџинку.

Облик *кајџал'ика* изведен је од фонетске варијанте *кајџал'ик*, коју бележи С. Реметић с напоменом да је лик са супституисаним вокалом ређа појава (Реметић 1996: 386). Форма женског рода *лајџинка* семантички одговара специфичној реализацији мушке номинације, тако да религиозну компоненту значења прати етничка семантичка ознака.

I. 2. 2. 2. а. Припадник муслиманске вере је *мусл'иман**. Основном називу придружују се именовања особа које су прешле у ислам *џоџур*, *џоџурко* и *дџиме* и са доминантом стоје у синонимској релацији.

Мусл'иман доша. – Некој мусл'иман (Реметић 1996: 351).

Знаја ли си некад џоџура Сул'-кајџина?

Шџо че биднем – џоџурко.

Тај сел'анџки џасил'дар је дџиме.

Релативни синоним *мусл'иман* и *џоџур*, *џоџурко*, *дџиме* имају заједничку хиперсему и сему вишег ранга 'ислам'. Њихови семантички садржаји разликују се по једној семи, тј. лексеми *џоџур*, *џоџурко*, *дџиме* имају сему више којом се прецизира да су се особе друге вере приклониле мухамеданству. Творбени дублети *џоџур* и *џоџурко* имплицирају компоненту којом се потенцијално указује да је реч о хришћанину који је прешао у ислам. Добијени су префиксацијом, од краће основе *џур-*, која чини лексичко језгро деривата са нултим наставком у првом случају и суфиксом *-ко* у другом. У конотативном садржају присутна је експресивна компонента којом је изражен негативан однос према лицу које је променило веру. Она је доминантнија у морфолошкој варијанти *џоџурко*, где се творбеним формантом наглашава потенцијална пејоративност творбене основе. Турска дијалекатска лексема *dünme* са значењем „преобраћеник из једне вере у другу“ у Призрену има дистинктивну компоненту, којом именица *дџиме* диференцира значење у односу на остале чланове лексичке групе. У призренском идиому служи за означавање исламизираниог Јеврејина.

I. 2. 2. 2. б. Лексичке ознаке са разликовним гендерним значењским елементом су семантички и творбени синоними *џоџуркиња* и *џоџурџка*.

Јена џоџуркиња џобџла о[џ] дома и дошла у мејројол'џу. – А: Шџо је вој дџње с каракол'и? Б: Трајџиф џуј џоџуркињу шџо џобџла оџ куч'е у рисјанску маалу.

Тај џоџурџка дошла.

У синонимском пару *йойуркиња* и *йойурешка*, први члан наизглед има неутралну номинативну вредност. Међутим, имплицитно је присутна сема субјективне оцене, која се заснива на колективном ставу према онима који се одричу своје вере. Виши степен експресије доноси истокоренски синоним *йойурешка*, деривиран нископродуктивним пејоративним суфиксом *-ешка* у домену етничке и верске номинације.

1. 2. 3. Особа која по убеђењима није религиозна, која не признаје постојање бога именује се релативним синонимима *анџикрис*, *каурин* и *ч'афир*.

Анџикрис му досадија да би л'и му досадија (клетва).

Мене ли наша да учи њај ч'афир.

Из грчког језика је усвојен црквени термин *анџикрис* (грч. *antichristos*), који у хришћанској терминологији значи противник Христа и хришћанства, и то је значење опстало као примарно и у народном говору. Турцизми *каурин* и *ч'афир* су етимолошком сродству (ар. *kāfir*) и у примарном језику се семантички укрштају. Општије значење има лексема *ч'афир* „неверник“, док *каурин* примарно референцира на немуслимана. У језику реципијенту обе лексичке јединице су пејоративно маркиране.

Дијалекатски материјал показује да се у говору призренских Срба лексеме којима се идентификује особа по националном и верском обележју налазе у одређеним системским односима, заснованим на принципима семантичко-деривационих веза, као и на односима припадности и супротности, што утиче на структуру лексичко-семантичке групе. Антоними се у етничкој лексици ретко срећу, они су представљени јединичним антонимима дихотомне поделе појмова 'Србин / туђин', који су условљени логичним супротстављањем, које је и у језику испољено. Лексеме *Србин / њиу'ин* образују етнотонимски пар семантичким знаком којим се идентификује особа српске националности супротстављена лицу друге националности (*Турч'ин*, *Арнауџин*, *Лайџинин*, *Циганин*, *Гога*). Представљени лексички фрагмент обогаћен је номинационим експресивима (*Турч'е*, *Турч'ежија*, *Белокајац*, *Габел'*, *Габел'ишџија*, *Габел'ч'ина*, *Габел'ка*, *Манга*, *Ч'ифуџка*), који активно ступају у парадигматске синонимске односе са доминантама скупова којима припадају. Пејоративно су конотирани називи за Србина *Ц'аур* и *Каурин* од стране Турака, где важи обрнут принцип номинације по систему 'свој / туђ'. Начело дихотомије спроведено је и у категорији именовања по верској припадности, где у опозицији према *рисјанин* стоје *каџол'ик*, *лајџинин*, *мусл'иман*, *йойур*, градећи антонимску парадигму. Језичке репрезентације које улазе у састав дате социјалне категорије распоређене су на бинарно равни 'православац' / 'иноверац', а у оквиру најужих лексичких скупова, микроредова, успостављају синонимске релације.

Са творбено-семантичког становишта у језичкој реализацији мушких етника најпродуктивнији је наставак *-ин*, који учествује у творењу неутралних (*Србин*, *Рисјанин*, *Турч'ин*, *Арнауџин*, *Лаџинин*, *Циганин*, *Јеврејин*), ређе експресивних номинација (*Каурин*, *Ч'ифуџин*). Његов корелат у женској групи именованја је суфикс *-ка* (*Србинка*, *Рисјанка*, *Арнауџика*, *Лаџинка*, *Циганка*, *Јаудика*, *Ч'ифуџика*, *Каурка*). Фреквентан је и као лексичко-семантичка ознака верског идентитета (*рисјанка*, *каџал'ика*, *лаџинка*). Експресивном слоју припадају јединице које у семантичком садржају иманентно садрже пејоративну компоненту (*Ц'аур*, *Габел'*, *Габел'шџија*, *Манга*, *Ч'ифуџ*, *џоџур*, *дџиме*, *анџикрис*, *ч'афир*) или је она испољена у комбинацији неутралне или пејоративне творбене основе и пејоративног творбеног форманта (*Циганч'еџина*, *Габел'шџија*, *Габел'ч'ина*, *Габел'шџија*, *џоџурешка*), односно пејоративне основе и примарно неутралног наставка (*Турч'е*, *Турч'еџија*, *Каурин*, *Ч'ифуџин*, *Ч'ифуџика*, *Габел'ка*, *џоџурко*, *џоџуркиња*).

У центру лексичко-семантичке групе концентрисане су све номинације којима се идентификује особа по националној и верској припадности. У анализираном идиому неретко се националност изједначава са припадајућом религијом, па религиозна именованја преузимају улогу етнонима, при чему се религиозна компонента потпуно или делимично десемантизује, а етничка заузима доминантну позицију у семској структури (*Рисјанин* „Србин“, *Лаџинин* „Албанац католичке вероисповести“). Периферни лексички елементи носе информацију о идеолошкој припадности (*анџикрис*, *каурин*, *ч'афир*) и односу према вери (*џоџур*, *џоџурко*, *џоџуркиња*, *џоџурешка*, *дџиме*).

Социјална категорија етничког и верског идентитета човека представљена је номинационим лексичким јединицама којима се идентификује појединац у мултиетничкој и мултирелигиозној друштвеној и културној средини какав је био Призрен у првој половини прошлог века. Преко етничких и верских назива човека на дијалекатској слици света рефлектована је појмовна, идеографска и језичка стварност Призрена тога доба.

Стереотипне представе које су Срби Призренци имали о народима из свог блиског окружења и са којима су били у сталном контакту изражене су експресивним номинационим инвентаром (*Турч'е*, *Турч'еџија*, *Циганч'еџина*, *Габел'*, *Габел'ка*, *Габел'ајка*, *Габел'шџија*, *Габел'ч'ина*, *Манга*, *Ч'ифуџ*, *Ч'ифуџика*, *Гогајка*, *џоџурко*, *џоџурешка*, *анџикрис*, *ч'афир*) и одражене у семантичкој структури етнонима. На нижим нивоима полисемантичке организације етноантропоними остварују атрибутивну функционалну вредност и учествују у креирању психолошког профила човека, јер имају способност да се под утицајем спољашњих, ванјезичких утицаја пуне значењем и одређеном конотацијом (Драгићевић 2010: 102–103). Срби Призренци у значење именица којима се означава човек према националној припадности свесно инкорпорирају афективни семантички слој, стереоти-

пе о особинама етника са којима су у суседским и непосредним културалним везама. Културално стереотипни појмови утичу на значења лексема у виду формирања секундарног значења са атрибутивном семантиком. Предрасуде које призренска језичка личност има о припадницима других народности експлицитно се испољавају у коришћењу њихових имена за експресивно маркирање човека по карактеристичној карактерној црти. Народна перцепција Ромима приписује особине као што су неуредност, непоузданост, несталност, превртљивост, лажљивост, свадљивост, непоштење, безобразлук, склоност скитању и крађи. Негативне асоцијације у вези са Ромима уграђују се, као екстралингвистички фактор, у значењску структуру етнонима као потенцијални семантички елементи, и на тим културолошким елементима развија се полисемантичка организација назива за ромску популацију (*циганин* „2. непоуздан, превртљив, никакав човек.“ – *И шоме Циганину Томче ли му верујеш?*; *габел* „2. неуредан, запуштен“ – *Зајусија се, габел се уч’инија*; *габел’шиија* „2. непоштен, неморалан човек“; *габел’ч’ина* „2. досадан човек“; *габел’ка, габел’ајка* „2. запуштена, неуредна жена“ – *Ти, мори габел’ко, ч’е се ул’удиши јениуи?* – *Он’ј Габел’ка Мага Дрн’ајка и по сокаце иде шако ор ка шио је дома*; *габел’ч’е* „2. немирно, свадљиво дете“ – *Море габел’ч’ич’и, шио беда ви је ше ошмасше играч’ке јен’ другому?* *манга* „2. мангуп, скитница“). Семантика се асоцијативно шири и даље, па се погрдна имена за Роме попоуњавају новим значењима и преносе на животиње, прецизније мачке, односно мачоре, који се персонифицирају у крадљивце (*Он’ј габел’, аи’а-Ц’ои’ин мач’ор, зраби ни јено иил’е и побезе преко ч’арамиде*; *Нишио се много врши око голубарника шај габел’чина кл’исаров мач’ор*; *Јена габел’ка којишска мач’ка на оч’и ми украде мрву месо*; *Онол’ицно мач’е, ша и оно габел’ч’е, и оно поч’ело да краде*; *Од шеј врашке мач’ич’и, од шеј габел’ч’ич’и, нишио не мож да ушч’уваши*; *Пис, мори, прокл’еша габел’шиија, е чума ше ч’умосала*). Универзалне предрасуде о Јеврејима као цицијама уграђене су и у колективно, стереотипно поимање Призренца о припадницима овог народа, којима се приписују тврдичлук и бескрупулозност (*јаудија* (тур. *Yahudi*) „2. циција, човек без скрупула“. – *Зар од аи’и-Васил’а Ч’ифуч’еша, од шого јаудије ч’екаш добро?*).²⁵⁴ Чланови српске заједнице перципирани од стране колектива као шкртице, као особе које не бирајући начине и средства штите своје материјалне интересе, обележени су експресивом етничког садржаја који се носиоцу приписује уз лично име и прераста у надимак (*Ч’ифуч’е*).

²⁵⁴ Још један етноним преузет из турског језика (тур. *Kipti*) врши функцију атрибутивне именице у српском призренском говору (*Како да не, им’иши су они, шеке к’ишије: шио к’иујеф све кришом, неч’еф никој да ги зна шио имаф*). Према наводима С. Петровић секундарно значење „циција“ лексеме *к’ишија* „мотивисано је, могуће, тиме што се у Египту Копти сматрају великим тврдицама“ (Петровић, 2012, стр. 192).

Призренски Срби углавном имају непријатне асоцијације у вези са етницима из свог непосредног окружења, које су прерасле у негативне колективне представе о припадницима националних мањина у Призрену. Колективна експресија директно се испољава у маркирању карактерних црта самих Срба Призренаца. Та чињеница Чемерицићу није промакла, јер у његовом лексикону не налазимо етнониме који секундарно реализују афирмативан садржај. У Елезовићевом *Речнику* могу се срести примери позитивно конотираних атрибутивних именица, типа *османлија* „човек фини, лукав, вешт и који постиже циљ финоћом а не бруталном силом“ (Елезовић II: 38) или *гога* „вредан радник, задовољан с малим“ (Елезовић I: 101).

Именована по верској припадности семантички су деликатнија и релације међу њима су комплексније. Религиозност традиционалног човека и поштовање своје и туђе вере развија верску толеранцију у мултиконфесионалној средини, али и инхибирају језичку креативност дијалекатске језичке личности. Иако се у именима припадника појединих религија назире презрив афективни тон, даља семантичка продукција у правцу ширења негативног семантичког потенцијала и усложњавање семантичке организације је блокирано. Трансформише се једино значење „неверник“ у најопштијем религиозном смислу и име *антишкрис* приписује се немирној, несташној, непослушној особи.

Етнонимикон српског призренског говора који хронолошки припада првој половини XX века представља језичку стварност на призренском ареалу и у ранијем периоду и као фрагмент дијалекатске језичке слике света употпуњује социјални профил призренског човека и реконструише слику мултиетничког и мултирелигиозног призренског друштва.

II. ЛСГ именица са хиперсемом 'професија'

II. Модулирање човека језичким средствима условљено је ванјезичким елементима понајвише у сферама које га детерминишу као социјално биће. Историјске околности, друштвено-политичке промене, социјално-економски оквири, културно-технолошки развој фактори су који утичу на динамику привредног развоја и професионалног живота једне урбане средине. Дијахронијски лексички пресек у моменту привредно-економског јачања Призрена након ослобођења од Турака осликава живописан колорит једне провинцијске средине на крајњем југу Србије и њен убрзани друштвено-економски развој. Привредна еволуција у првој половини XX одразила се умногоме на друштвене односе и друштвену структуру града. У дијалекатском лексичком систему тога доба фиксиран је појмовни код помоћу којег се може реконструисати слика Призрена и његових становника у сфери јавних и при-

ватних делатности и професионалне ангажованости. Професија је важан параметар по којем се човек вреднује у друштву, с обзиром на то да радном делатношћу испуњава једну од најзначајнијих социјалних улога. У систему именовања по социјалним чиниоцима, номинација по професији заузима једно од централних места. Професионалној димензији човекове личности Т. А. Воронцова и Е. И. Голованова посветиле су монографију *Категория профессионального деятеля: формирование, развитие, статус в языке* (Воронцова, Голованова 2008), у којој су именовања лица по професији први пут представљена као самостална категорија. Овој опсежној студији о човеку као субјекту професионалне делатности претходила је докторска дисертација Е. И. Голованове *Категория профессионального деятеля в динамическом пространстве языка: Лингвокогнитивный анализ* (2004), у којој ауторка излаже основне постулате на којима се категорија радника заснива.²⁵⁵

²⁵⁵ „1. Наименования лиц по профессии, выступающие в языке в виде суперпарадигматической группировки лексических единиц, репрезентируют одну из важнейших категорий концептуальной картины мира. Данные единицы выявляют значимый фрагмент действительности как с точки зрения профессионального познания и коммуникации, так и с точки зрения этнической культуры и актуализированного в языке общекоммуникативного знания. 2. Языковое моделирование субъекта профессиональной деятельности демонстрирует действие механизмов категоризации, в результате чего неограниченное количество способов функционирования человека в совокупном производственном организме общества сводится к ограниченному числу языковых моделей. Нежесткий характер последних позволяет усложнять связи и отношения между концептуализированными в них смыслами в непрерывном процессе эволюции человеческого общества. 3. Магистральные способы концептуализации субъекта профессиональной деятельности формируются на базе первичных (примарных) концептов, универсальных для всех языков: объект, процесс, инструмент, продукт деятельности. В качестве дополнительного концепта, включенного в этот список, выступает важнейший онтологический концепт 'место', 'пространство'. 6. Формирование категории профессионального деятеля как ментальной и языковой сущности начинается в древнейшие исторические эпохи и происходит одновременно со становлением профессиональных сфер деятельности. факт окончательного обособления того или иного вида профессиональной деятельности получает закрепление в соответствующих обозначениях лица по профессиональному признаку, образованных на основе продуктивных моделей. 7. Категория профессионального деятеля в языке представлена сложно организованной совокупностью взаимосвязанных и взаимозависимых номинативных единиц. Изменения, происходящие внутри этой системы, обусловлены развитием социальной и экономической жизни общества, структурными изменениями, происходящими в сфере материального и духовного производства, когнитивно-коммуникативными потребностями носителей языка. 8. Развитие категории профессионального деятеля может быть представлено как смена когнитивного типа, под которым понимается доминантная когнитивная модель номинации, представляющая ход мыслительной деятельности человека по созданию нового имени и отражающая особенности определенного этапа развития человеческого общества. Эпохе ремесленной организации труда соответствует экстернативный, мануфактурному периоду — процессуальный, индустриальной эпохе — инструментативный когнитивный тип. Для наименований лиц по профессии, комплексное выражение совокупности дифференциальных признаков субъекта профессиональной деятельности, при этом доминирующим способом концептуализации деятеля является объектный (по основному объекту

Посматран са лингвокултуролошког аспекта концепт *īпрофесија* се у дијалекту реализује најчешће преко номинације човека по професионалном опредељењу, односно по врсти занимања којом се бави. Номинација човека у наведеној социјалној категорији остварује се именицама типа *nomina agentis*. Неки аутори ову категорију именована лица третирају као самосталну и за именице овога типа користе термин *nomina professionis* (Јескин, Клајн, Ајџановић). Иако је разлика између *nomina agentis* и *nomina professionis* високо контекстуално условљена, јер не постоји формална дистинкција, ове друге ипак, сматра М. Ајџановић, заслужују аутономан статус захваљујући пре свега семантичкој особености, али и оној која се тиче мотиватора (Ајџановић 2008). Међутим, номинални деривати који припадају класи имена радника нужно не искључују агентивну компоненту значења, с обзиром на то да бављење извесним занимањем подразумева вршење извесне радње. Занемаривање актуелног агенса у неким случајевима, најчешће код девербатива, условљено је контекстом. Базирајући своју теорију на творбено-семантичким основама Земскаје (*Словообразование как деятельность*) и Докулила (*Tvoření slov v češtině*), Г. Нешчименко говори о унутаркатегоријалном расколу у оквиру семантичке категорије *nomina agentis*, из које се издваја тзв. професионални номинациони блок – *nomina actoris*. За разлику од именица са агентивним значењем које су мотивисане глаголом, ономасиолошки тип *nomina actoris* има изражену супстантивну мотивацију, при чему се веза

и шире – сфере професиональной деятельности). Общий принцип саморазвития, движения в системе наименований лиц – ротационный: происходит регулярная смена доминантных моделей номинации, соответствующих направлению концептуальной интерпретации роли человека в преобразовании мира. 9. В языке профессиональной коммуникации как социально-обусловленном и социально-ориентированном языковом пространстве, отражающем особенности восприятия объектов, их связей и отношений с позиций человека, включенного в активную целенаправленную деятельность по преобразованию мира, возникновение наименований лиц по профессии носит регламентированный характер. Поскольку в сферах письменной речи данная регламентация достигает предельных значений, наименования субъектов профессиональной деятельности, функционирующие в деловых и научных текстах, целесообразно рассматривать как терминологические единицы независимо от временного фактора. В любую эпоху они выполняют присущие терминам когнитивно-ориентирующие функции. 10. Номинации лиц по профессии, представляющие базовый уровень категоризации и являющиеся достоянием всех носителей языка, составляют ядро этнокультурного пространства, входят в совокупность инвариантных знаний и представлений общества, становясь его доминантными структурами, вследствие чего на их основе осуществляется кодирование культурноносного смысла. 11. В ментальном и языковом пространстве социјума категория профессионального деятеля выступает в качестве инструмента познания мира и человека в этом мире. Представленная наименованиями, являющимися частью общеупотребительного языка и принадлежностью языков профессиональной коммуникации, она оказывается в положении «пограничной» зоны между обыденным и специальным знанием“ (Голованова 2004: 3).

са глаголом потпуно или делимично нивелише (Г. Нешименко 2012: 223).²⁵⁶ Лексичко-семантичка група именовања по професији у савременој руској когнитивистици истражује се са лингвокултуролошког становишта, јер су номинације у категорији занимања условљене спецификом националне традиције, културе и менталитета (З. С. Ахматъянова 2000; С. А. Чеканова 2008; Я. Лю 2011, 2012, 2012а). У радовима је често заступљена компаративна структурно-семантичка анализа „професионализма“, која се углавном заснива на базичним категоријалним концептима помоћу којих је могуће описати било коју врсту делатности, а то су објект, процес, средство, продукт и место рада (Е. В. Кашпур 2005; Т. Х. Мухиддинова 2011, 2011а; Е. И. Голованова 2012). Овакав тип анализе почива на општости ономасиолошких категорија (процес рада, предмет рада, средство рада и продукт рада), које је још шездесетих година прошлог века А. И. Моисејев означио као четири елементарна типа квантификатора који представљају основне мотиваторе номинације лица по професији (Моисеев 1968: 143).

Један од принципа класификације који спроводе руски аутори јесте тематска подела по сферама делатности. Области у којима функционишу *nomina actoris* подлежу терминологизацији, јер се на нивоу одређене сфере делатности развија професионална комуникација међу учесницима у раду. На степен терминологизације утичу и социјални и унутарјезички узроци, као што су: ниво друштвеног, привредног и технолошког развоја, потреба за специјализацијом и прецизном квалификацијом појмова, развој диференцијалних ознака којима се испољава карактер и садржај рада, типови односа унутар ономасиолошких структура продуктивних у датом периоду, степен развитка парадигматских и синтагматских веза у лексичком систему (Мухиддинова 2011: Автореф.).

У српској лексиколошкој пракси уобичајени су тематски радови у којима је обрађена терминологија занимања и заната као облика традиционалне културе, али нашој науци недостају систематска лексичко-семантичка истраживања номинационих јединица којима се денотира особа као ималац занимања, које у језику функционишу у склопу ширих терминологија или као саставни део општег лексичког фонда. Модернији приступ именицама *nomina agentis* у српској језичкој теорији предлаже М. Ајџановић,

²⁵⁶ Г. Нешименко илуструје могућност двоструке мотивације, што објашњава феноменом прескакања деривационе фазе, који је присутан у свим словенским језицима: „... *učit* > *učitel* > *učitelka*, где *učitel* манифестирует фазу „существительное м. р. со значением лица; *učitelka* – фазу „существительное ж. р. со значением лица“. Если структура деривата *učitel* раскрывается через соотнесение лишь с глаголом *učit*, то сущ. *učitelka* имеет двойственную мотивировку, оно соотносится как с *učitel* (суф. -Ø), так и с *učit* (сложный суффикс *-telka*). Мотивировка с использованием сложного суффикса *-telka* становится возможной при перескоке субстантивной фазы и установлении прямого соответствия с глагольной фазой (Нешименко 2012: 222).

уводећи нове деривационе и семантичке класификационе критеријуме за дефинисање и дескрипцију именица са категоријалним обележјем 'ималац занимања' (Ајџановић 2005).

Наш корпус у оквиру социјалне карактеризације човека чини хетерогена и продуктивна група именица које особу обележавају као носиоца, односно имаоца занимања и професионално га квалификују. Лексичко-семантичка група именована радника квантитативно је веома опсежна, има сложону тематску и хијерархијску структуру и карактерише се разрађеним системским односима који сведоче о присуству како регуларних парадигматских односа (на којима се заснива организација групе), тако и о нетипичним односима међу члановима групе (родна асиметричност). Хиперсеми 'професија' као кохезионом елементу групе одговарају лексеме *рабōиша* „1. посао, рад на извршењу чега; 2. рад као стално занимање“ и *слӯжба* „вршење одређене дужности у јавном или приватном сектору; рад за новчану надокнаду“ (Чемерикић). Језгро групе представљају номинације са семантичким идентификатором 'припадник одређене професије'. Надређена интегрална значењска компонента има више лексичких реализација приближне семантичке вредности. Номинални дериват *рабōишник* развио је атрибутивно значење „вредан, радан човек“, које потиче из адјективне творбене основе, при чему се агентивност полазне речи потпуно десемантизовала. Опште значење „радник“ остварују турцизам *ишч'ија* (тур. *işçi* 'рад, посао') (...кьд ч'уја да ч'иниф двá ч'ерéка, он извадија и даја Ц'о̄и'е двé бēл'е (меџ'едије), а ишч'ијама њо јēн ч'éрек) и албанска позајмљеница *йӯнџор* (алб. *punëtor*), али је њена употреба ограничена на писане изворе, па се „она код Срба у Призрену не чује у живом говору“ (Чемерикић). Радник који ради за плату, који прима плату месечно назива се *ајљкч'ија* (тур. *aylıkçı*) (*Цáрски ајљкч'ија је он. – Лъсно је ајљкч'ије, рабōија не рабōија, ајљк му н'ému иде*), а онај који ради за надницу, који новчану надокнаду прима рачунајући по дану је *наднич'ар* (*Изгубија рēд, зайворија дугању ње рабōиша, ч'уч'а, ка наднич'ар. – Двá наднич'ара ми ко̄џаф ло̄јзе.*). Чемерикић не бележи могућу изведеницу *службеник* од именице *служба* „рад за плату“, која би кореспондирала са семантички најближом лексикализацијом *ме'мур* (тур. *memur*) „службеник, чиновник“. Именовања у семантичкој категорији 'припадник одређене професије' превазилазе значењски опсег „службеник“ и покривају све области актуелних занимања у Призрену тога доба, што води њиховој тематској класификацији на основу диференцијалне компоненте вишег ранга 'сфера делатности'. Према области материјалне или духовне културе у којој човек обавља одређени посао као професију, лексичко-семантичка група са архи-

семом 'човек' и категоријалним знаком 'професија' грана се на седамнаест лексичко-семантичких подгрупа²⁵⁷:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'војска',
2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'религија',
3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'финансије',
4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'право',
5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'обезбеђење и заштита',
6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'здравство',
7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'просвета',
8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'тумачење језика',
9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'уметност',
10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'грађевинарство',
11. ЛСПГ именица са хиперсемом 'занатство',
12. ЛСПГ именица са хиперсемом 'услужне делатности',
13. ЛСПГ именица са хиперсемом 'трговина',
14. ЛСПГ именица са хиперсемом 'превоз',
15. ЛСПГ именица са хиперсемом 'пољопривреда',
16. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лов и риболов',
17. ЛСПГ именица са хиперсемом 'печалбарство'.

Даља спецификација занимања врши се у оквиру подгрупа, формирањем ужих лексичких скупова – микрогрупа. Називи радника дати су у мушком роду, што је језички одраз ондашњих друштвених прилика и што је условило важну језичку појаву – гендерну асиметричност. Инвентар именована човека по врсти занимања којом се бави у испитиваном идиому показује маргинални статус *nomina feminina*. Именице овога типа у наведеној категорији односе се на ретка, специјализована занимања којима су се бавиле искључиво жене. Мали је број делатности у којима су се жене професионално остваривале паралелно са мушкарцима. Деривациони еквиваленти мушким именованима који се у говору појављују семантички не кореспондирају са именицама мушког рода, већ најчешће имају посесивни карактер 'жена припадника одређене професије'.

II. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'војска'

II. 1. Војна номенклатура представља посебан микросистем лексичко-семантичког система. Војна терминологија формира се под утицајем екстралингвистичких, пре свега историјских, политичких и војних чинилаца, почива на хијерархијски устројеној ванјезичкој стварности, што је чини за-

²⁵⁷ Лексичко-семантичка организација лексема у категорији 'професија' заснива се на стандардној класификацији занимања Републичког завода за статистику (Београд, 2011), која је прилагођена нашем лексичком корпусу, на основу којег се може реконструисати слика актуелних духовних и практичних делатности у Призрену пре једног века.

твореним, готово херметичним лексичким комплексом. Без обзира на специфичност језичке функције, војна занимања учествују у конституисању специјалне, тзв. професионалне дијалекатске лексике, и као таква улазе у општи лексичко-семантички систем говора и потчињавају се његовим законитостима. Лингвистички опис војних занимања подразумева комплексну лексичко-семантичку анализу војне номенклатурне терминологије као хијерархијске структуре. Њена важна језичка одлика је системност, а особено именована војних чинова, односно војних лица испољава се у нетипичним хиперо-хипонимским релацијама. Та специфичност огледа се у одсуству лексикализованог хиперонима, што нарушава вертикалну хијерархизацију и условљава хоризонталну, обично степенасте организације. Р. Драгићевић, на основу прегледа домаће и стране литературе, прави разлику између редова кохипонима и лексичких скупина као што су чиновници у војсци, који имају своје хијерархијско устројство. Војни чиновници су пример линеарног лексичког поља и представљају хијерархије без гранања (Драгићевић 2007: 304, 305). Чланови скупа распоређени су у серије, односно низове, на сваком крају налази се по један крајњи члан (нпр. војник – маршал). Међу члановима серије границе су строго одређене и они граде нове скупове – рангове (Драгићевић 2007: 2006). Поједини руски аутори, међутим, истичу изражени хиперо-хипонимски однос међу члановима два тесно повезана микросистема – војних звања и војних дужности и вишестепеност хипонимије (Чигашева 2003: Автореф.; Пичугин, Гольцова 2012: 6–7). У опсежној компаративној анализи семантичког поља војних назива у руском и немачком језику, М. Чигашева не искључују постојање суперординиране лексеме, али наводи да је могуће одсуство хиперонима у неким групама, као и да у неким случајевима хипоним испуњава двојну функцију, хиперонима и хипонима (Чигашева 2003: Автореф.).

Војни термини истовремено се саодnose са појмовима војних звања и са конкретним денотатом, човеком који је у војној служби. У овој тематској групи примењена је метонимијска формула ЗВАЊЕ, ЧИН – ЧОВЕК КОЈИ ИМА ТО ЗВАЊЕ. На основу логичке везе и клизања референције са апстрактног појма на човека, на језичкој равни остварено је метонимијско значење и добијена именичка метонимија. Овакав пренос значења основни је механизам регуларне полисемије (Драгићевић 2007: 173). Наше интересовање везано је за субјекте војне службе као носиоце занимања. У српском призренском говору категоријалној ознаци 'војнички позив' одговара лексикализовани хипероним турског порекла *ашч'ерија* (тур. *askeriye*).

Муч'ан живоиј је и ѿдј ашч'ерија.

У испитиваном говору лексикализовани хипероним *војник* има двоструку функцију. То је надређени елемент свим члановима лексичког скупа када реализује општу идеографску вредност „особа која врши војничку службу“.

Јавља се и у улози лексикализације носиоца нижег војног звања, па је у том случају суперординирана лексема називима за припаднике појединих војних родова.

Формирање система именовања особа чија је стална професија служба у војсци резултат је непосредног утицаја турске војне структуре, у којој постоји висок степен диференцијације војних звања у зависности од сфере функционисања и војне категорије. Спољашњи фактори, актуелни у историјској и војно-политичкој стварности Призрена с краја XIX и почетка XX века, одразили су се на структуру дате лексичко-семантичке подгрупе.

На језичком плану вертикала хијерархије одражава опозицију подређени – командант и иде у смеру одоздо – навише (од нижих ка вишим војним звањима). По принципу семантичке општости конституенти су распоређени у две микрогрупе, а на бази подела из ванјезичке стварности структурисане су уже лексичке скупине – рангове, који прате хијерархијску структуру војних звања.

II. 1. 1. ЛСМГ 'војник нижег звања'

II. 1. 1. Микрогрупа са хиперсемом 'војник нижег звања' синтетише лексичке јединице са општим лексичким значењем носиоца нижег војног звања, који се у вертикалној равни војне хијерархије понаша као опозит носиоцима виших звања, а у хоризонталној стоји као први члан узлазно устројене серије: *војник, ашч'ер, низам, нефер, бедел', редиф.*

Тражеше ње јен војник. – Војници се љушч'аф ња се размил'ел'е њо ч'аршије да куџујеф бакишише за дома. – Гл'еда војнице како уч'иф њал'иф. – Даде наредбу војницама ње га врзаше. – Къд доџ'е њрва Србија, шњо не давасмо војницама: а вино, а ракију, а њише, а њогач'е, а њеч'ене кокошке, све шњо ни беше даја бог.

Онај алка-Ванкин несџреџњик Душан оџиша у Србију и ашч'ер се њисаја, е враг му године изеја. – Праџија ашч'ера да узне љуџине.

Максуџ аџ'а-Раџин не бија низам, њеке љраџија бедена. – Све њо дваџри низама идеф у деврџу.

Праџија нефера да га вика у уч'умаџ.

Сџл'еман, аџин сџн, њогодија бедел'а за у војску.

Парадигматски карактер лексичких јединица које конституишу синонимски ред испољава се у њиховој компатибилности и високом степеноу семантичке блискости. Стара словенска изведеница *војник* и турцизам *ашч'ер* (тур. *asker*), као истозначнице и доминанте реда, задржавају опште значење и неутралну семантичку вредност, те су потпуно заменљиве у контексту. Централној зони придружује се и реч из турске војне терминологије *низам* „војник кадровац“ (Чемерикић), односно „регуларни војник Турске

царевине“ (Škaljić 1966: 493). Турски војни термини развили су полисемична значења на основу логичке везе целина – део (*ашч'ер, низам* „1. војска 2. војник“) као посебног типа синегдохе. Са језгреним елементима општим примарним значењем „војник, редов“ повезана је лексема *нефер* (тур. *nefer*). Периферне елементе значења садржи именичка јединица *бедел'*, која лексичком скупу припада по категорији именованја, али се од осталих чланова разликује специфичним секундарним семантичким садржајем „човек који служи војску уместо другог уз новчану надокнаду“ (Чемерикић). Секундарна спецификација значења сужава примарну семантику „заменик“ и ситуира је у конкретан, војнички дискурс. Код ове лексеме занемарујемо очигледну семантичку дивергенцију у односу на остале конституенте синонимског реда, с обзиром на историјски контекст у коме се јавља и на ванјезичке елементе који учествују у обликовању њеног значења.²⁵⁸ У дати лексички скуп квалификује је интегрална компонента 'војна служба' и семе нижег ранга 'уз новчану надокнаду', које *бедел'а* класификују у категорију професионално ангажованих особа, односно имаоца занимања. Војни обвезник из резерве, резервист, номинује се лексемом *редиф* (тур. *redif*).²⁵⁹

Централне лексеме које остварују појмовну и семантичку вредност 'војник нижег ранга', *војник, ашч'ер, низам, нефер*, у лексичко-семантичкој организацији микрогрупе налазе се у надређеној позицији у односу на лексичке јединице којима се денотира војник као припадник одређеног рода војске. Субординативне лексеме нису у односу кохипонимије, већ представљају хоризонталну структуру без даљег гранања.

II. 1. 1. 1. Војник који служи у коњици именује се лексичким јединицама *којнаник**, *суарија* и *аил'ија*.

Којнаници дошл'е (Реметић 1996: 416)

Суарија је.

²⁵⁸ „За време турске владавине Срби у Призрену су сматрали војнички позив недостојним, где се скупљају пропалице и бескућници, што је за ондашњу турску војску донекле и тачно, јер муслимани нису подлегали личној обавези у сталном кадру, већ су могли послати плаћеног заменика, *бедеља*“ (Чемерикић).

²⁵⁹ Посебну категорију чине лица која добровољно ступају у војску, а која остају изван наше класификације на основу професионалне оријентације. С обзиром на то да смо у домену војне терминологије, овде ћемо се кратко осврнути на номинације којима се у призренском идиому обележавају војни добровољци: *добровол'ац* (*У бугарски краји од Призрен ошидоше добровол'ци више о[д] двестиа душе*), *и'унул'ија* (*Максуи Рамин се йисаја и'унул'ија*), *башибозук, комитија* (*Ч'ула л'и му маши да Душан искоч'ија у комитије?*) и *комитијац'ија*. *Доброволац* и *и'унул'ија* су потпуни семантички еквиваленти са општим категоријалним значењем. Лексеме *башибозук, комитија* и *комитијац'ија* означавају припадника добровољних нерегуларних војних јединица. Турцизам се односи на члана нередовне војне формације састављене од Турака и Албанаца, а творбени дублети на одметника који је припадао организацији с националистичким циљем у борби за ослобађање од турског ropства на Балкану.

Аџил 'ије уч 'иф њал 'им дол 'е у Серекљк. – Грдан аџил 'ија доша синоч' у кџилу.

Српски призренски облик *којнаник*²⁶⁰ евидентира С. Реметић, док Чемерикић региструје само турска именовања. Семантички садржај полазне именице *којн* мотивисао је семантику изведенице, која значење носиоца занимања остварује помоћу наставка *-аник*. Из области војништва преузет је турски назив за коњаника *суарија* (тур. *süvari*), који примарно означава коњицу. У процесу полисемије, механизмом синегдохе (целина – део) развило се значење за припадника овог реда војске. Лексема *аџил 'ија* (тур. *atli*) изворни је дериват, настао од мотивне именице *at* „коњ“ и суфикса *-li*, који у говору реципијенту има адаптирану форму *-л 'ија*, и примарно се односи на војника коњаника.

II. 1. 1. 2. Војник који служи у пешадији номинује се лексемом турског порекла *џијде* (тур. *piyade*).

Аџил 'ија је, неје џијде.

II. 1. 1. 3. Припадник посебног рода војске која се састојала од мештана, пешака и коњаника, чија је дужност била да чувају пограничне кланце и прилазе назива се *марџолоз* (тур. *martoloz*). Балкански турцизам објашњавамо семемом којом је дефинисан у *Рјечнику турцизата* А. Шкаљића, с обзиром на то да Чемерикић не даје њено значење нити илустрацију из говора.

II. 1. 1. 4. Војни трубач именује се турцизмом *борозан*.

Бија борозан у војску. – Најред идеф борозани и свираф.

Термин је турска сложеница из области војништва од *boru* „војничка труба“ и *-zan* „онај који свира“ (Петровић 2012: 87). Други елемент уноси у сложену реч значење агентивности, док компонента 'војничка' у првом члану композита сугерише семантичку премису *nomina professionalis*. Иако структурно и значењски ова реч изворно реферира на човека, код Чемерикића је примарно синоним са обликом *борија* „војничка труба“. Такво значење *борозан* има на читавом косметском ареалу (Елезовић I: 56). Овде је турско значење десемантизовало агентивну компоненту члана *-zan* са потпуном заменом архисеме (човек – предмет) и хиперсеме ((војни) музичар – инструмент). Могуће је, да је потом, у српском призренском говору име пренесено по метонимијској формули МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТ – МУЗИЧАР.

²⁶⁰ Домаћа реч забележена у овом фонетском лиду потврда је постојања секвенце *jn* уместо *њ*, коју Чемерикић доследно избегава, приближавајући гласовне дијалекатске одлике стандардним варијантама.

II. 1. 2. ЛСМГ 'војник вишег звања'

II. 1. 2. Хиперсемом 'војник вишег звања' повезане су лексичке јединице подређене лексикализованим хиперонимима *официр**, *командар / комѐндар**, *коменданѝ** и *забиѝ*.

Официри имал'е и дирѝине (Реметић 1996: 367).

Командар на војску је Ил'ми-ѝаша. – Сѝарога командара исѝраѝише сѝргѝн.

Украл'е му и наѝему коменданѝу ѝаре (Реметић 1996: 387).

Тај забиѝ је Анадол'ѝја.

Семантички еквиваленти у улози надређених лексема остварују општу семантичку вредност „старешина у војсци“. Спољашње околности детерминисале су употребу наведених лексема. Творбени дублети *командар* и *команданѝ* односе се на старешину који командује неком мањом јединицом. Варијанта *командар* је хибридни дериват, са нетурском именичком основом и турским суфиксом *-дар*, према тврдњи П. Радића. Овакво образовање „могло је бити подржано суфиксом *-ар* из категорије вршилаца радње“ (Радић 2001: 105). Савремено виђење одступа од традиционалног Скоковог објашњења да је реч добијена наставком *-ар* (Skok II: 132). Облик *команданѝ*, домаћи рефлекс италијанске форме *komandante*, накнадно је ушао у призренски говор, као последица промена на друштвено-језичком плану и слабљења турског утицаја. Доминанта 'старешина' повезује ове деривационо-семантичке еквиваленте са новијом лексемом *официр*, која значењски парира турцизму *забиѝ* (тур. *zabit*) „официр у турској војсци“. Историјска стварност најдиректније се рефлектује кроз војну номенклатуру. У лексичком корпусу Д. Чемерикића инкорпориран је микросистем турских војничких именована.²⁶¹ Терминологија из ове области уграђена је у општи призренски лексички систем, а условљена је ширим друштвено-политичким контекстом и заснива се на организацији појмова у друштвеној стварности. Структура виших војних звања прати узлазну хијерархију у турској војсци. Елементи микрогрупе конституишу серију, односно хијерархијски низ без гранања. Лексичке јединице којима се денотирају војници са чиновима концентрисане су у степенасто организоване рангове.²⁶²

²⁶¹ Чемерикић инсистира на војном стању пре балканских ратова и на лексици која такву војску илуструје. После балканских ратова војна терминологија је радикално измењена, тако да средином друге деценије XX века у Призрену нема турске војске. Аутор лексикона тежио је локално маркираним јединицама, на шта упућује одсуство војне терминологије која је била актуелна у војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (нап. Р. Младеновић). Једини назив за припадника српске краљевске војске налазимо у монографији С. Реметића, а то је номинативна јединица којом се означава носилац највишег чина – *генерал*.

²⁶² Поред редовне војске, по потреби су биле ангажоване нередовне војсне снаге. Заповедник одреда помоћне војске носио је назив *ѝерибаѝѝја* (тур. *çeribaşı*). Специјално звање

II. 1. 2. 1. Најнижи чин у турској војсци имао је *нефер*, официр додељен на службу вишем старешини.

Праиџија нефера да га вика у уч 'умайи.

Примарно, турцизам *нефер* (тур. *nefer*) означава простог војника. Допунске компоненте у секундарном семантичком садржају квалификују га у виши војнички ранг „војник додељен команданту или штабу ради преношења наређења“. Чемерикић секундарно значење ове речи дефинише одговарајућим еквивалентом из западне војничке терминологије „ордонанс“.

II. 1. 2. 2. Чин каплара, односно десетара, носио је *онбашија*.

Праиџија онбашију да га вика.

Реч је у форми сложенице преузета из турске војне терминологије (тур. *onbaşı*). То је изафет од *on* „десет“ и *başı* „главни, челни“, са транспарентном семантиком. Турска морфема *başı* (од *baş* „глава“) у српском призренском говору адаптирала се у форми *-башија* и продуктивна је у „категорији изведеница са значењем (главног, истакнутог) вршиоца радње“ (Радић 2001: 99), пре свега у војничким именованима.

II. 1. 2. 3. Чин наредника имао је *ч 'ауш*.

II. 1. 2. 4. Старешина наредника је *башич 'ауш*.

Имер ч 'ауш биднаја башич 'ауш.

Ч'ауш (тур. *çavuş*, поред *çavuş*) и *башич 'ауш* (*baş çavuş*) били су нижи заповедници у турској војсци. *Ч'ауш* одговара чину водника, а *башич 'ауш* „главни чауш“, надређен је по рангу осталим чаушима.

II. 1. 2. 5. Лексичка ознака за официрски чин потпоручника је *мил 'азим сани*.

II. 1. 2. 6. Један ранг више на лествици војничких звања припада потпоручнику, именованом лексичком јединицом *мил 'азим евел*.

У Чемерикићевом речнику лексема *мил 'азим* (тур. *mülâzim*) обрађена је као посебна лексикографска јединица са значењем „чин капетана у турској војсци“. Овакво одређење није прецизно, јер на другом месту аутор дефинише турцизам семемом „чин потпоручника и поручника у турској војсци.“ Значење је, међутим, издиференцирано допунским елементима у турском језику (тур. *mülâzimi evvel* „потпоручник“, *mülâzimi sani* „поручник“), па су синтагатски спојеви као јединице за номинацију наведених нижих официрских звања ушле у војну терминологију призренског идиома.

има *бајракиар* (тур. *bayrak dar*), командант војничке јединице у борбама у којима учествује његов *бајрак* („посебна јединица башибозука образована од Арнаута са територије једног бајрака, кнежине од 20-30 села која је имала заједничку заставу“ (*Суреч 'ки бајракиар*)). Са српске стране деловали су устаници против турске власти, а вођа такве добровољачке чете био је *војвода* (*Сйаса Моравч 'е је комиџки војвода*).

II. 1. 2. 7. Официрско звање које се подудара са чином капетана одговара називима *бїл'їкбаша* / *бїл'їгбаша* *, *бїл'їкбашїја* / *бїл'їгбашїја*, *јузбашїја*.

Бїл'їкбаша је у суарије. – Тьд кьд ул'егоше Л'умани у Призрен, *бїл'їкбаша* ги беше Бїсл'им Ёл'ез. – Бија и *бїл'їгбаша* (Реметић 1996: 366).

Мусїафа Таїар, *бїл'їкбашїја*.

Мусїафа Таїар је *јузбашїја*.

Бїл'їкбаша (тур. дијал. *bülükbaşı*, поред *bölükbaşı*) је „старешина *бїл'їка*“ (Чемерикић), тј. командир чете од стотину војника. У говору Призренаца реч функционише са две фонетске варијанте турског дијалекатског лика и са паралелном употребом обе адаптивне форме.²⁶³ У XIX веку назив *бїл'їкбаша* замењен је семантичким еквивалентом *јузбашїја* (тур. *yüzbaşı*), неодређеним турским изафетом од броја *сїю* (тур. *yüz*) и именице *глава* (тур. *baş*) (Петровић 2012: 84).

II. 1. 2. 8. Војни заповедник над хиљаду људи је *бимбашїја*.

У његову *куч'у* *седи бимбашїја*. – *Праїїја бимбашїје црвене јажца*.

Лексема *бимбашїја* (тур. *binbaşı*) преузета је као готова сложеница, којом се у турском језику означава командант војног табора који је бројао хиљаду војника (тур. *bin* „хиљаду“ и *baş* „глава“). Ово звање одговара чину мајора у савременој војној терминологији, па је и сам Чемерикић реч дефинисао преко доминанте 'мајор' „чин мајора у турској војсци“ (Чемерикић).

II. 1. 2. 9. Лексемом *мїшир* (тур. *müşir*) номинује се највиши официрски чин у турској војсци, односно носилац чина маршала.

II. 1. 2. 10. Највиши војнички чин у српској краљевској војсци имао је генерал, у Призрену именован јединицом *џ'енерал**

Оїїиша џ'енералу (Реметић 1996: 451). – *џенерал не даја* (Реметић 1996: 421).

ЛСПГ са хиперсемом 'војска', као интегрално-диференцијалном семантичком компонентом вишег ранга, синтетизује лексичке јединице којима се идентификују субјекти војне службе, односно носиоци војних звања – војници и старешине. У оквиру микрогрупа, међусобно структурираних на опозитном принципу, лексеме су ситуиране у рангове, аналогно актуелном устројству војничког система. Ванјезички елементи се одражавају на парадигматски карактер лексичко-семантичке подгрупе, чији су чланови степенасто устројени у хоризонталном низу (*војник* / *ашч'ер* / *низам* – *нефер* – *онбашїја*, *ч'ауш* – *башч'ауш* – *мил'азим евел* – *мил'азим сани* – *бїл'їкбаша* / *јузбашїја* – *бимбашїја* – *мїшир*). Лексеме остварују нетипичне хиперо-хипонимске односе, без вертикалног гранања, формирајући

²⁶³ Специјалну војну службу вршио је *бїл'ик-емин*, „лице које је водило послове новчаног и материјалног снабдевања *бїл'їка*“ (*Бїл'ик-емин бија у војску*) (Чемерикић).

тзв. серије (’војник нижег звања’, ’војник вишег звања’), и у оквиру таквих лексичких скупова – рангове. Чланови серија имају адекватне хиперонимске лексикализације (*војник / аич’ер / низам; официр, командар, комендант, забић*), док су субординиране лексеме инкомпатибилне и не стоје у кохипонимским релацијама, већ су распоређене у рангове. Међу члановима рангова могућа је појава синонимије (*којнаник, суарија, аил’ија; бйл’икбаша, бйл’икбашија, јузбашија*). Синонимија се заснива на паралелизму српског и турског термина (*војник / аич’ер, низам*), употреби нетурске и турске речи (*официр, командар, комендант / забић*), творбеној варијантности (*командар / комендант; бйл’икбаша / бйл’икбашија*), дублетизму старијег и новијег назива (*командар / комендант, забић / официр, бйл’икбаша, бйл’икбашија / јузбашија*). Све лексичке јединице са идентификационом семантичком ознаком ’војник’, односно ’особа у војној служби’ интегрисане су у језгрену зону лексичко-семантичке групе којој припадају.

II. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'религија'

II. 2. Један од начина експликације семантичке структуре концепта *религија*, који укључује концептосферу *вера*, јесте семасиолошка анализа основних средстава његове вербализације – лексичких јединица (Сергеева 2007: 151). Лексеме којима се означавају појмови у домену религије конституишу микросистем религиозне лексике, тзв. религионима.²⁶⁴ Руска когнитивистичка школа као адекватан модел разоткривања значења религионима предлаже анализу фрејмова, који представљају „конфигурације културно утемељеног, конвенционалног знања“ (Драгићевић 2007: 93). За разумевање конзервативног религиозног лексикона, полазећи од православног фона, руски аутори разрађују универзалне сценарије и схему фрејмова²⁶⁵, која обједињује функционално повезане терминосистеме (лексичко-тематске групе) (Алексеева 2009: 200). Помоћу фрејмових сема могуће је описати специјалну лексику каква је религиозна терминологија. Савремени лингвисти користе различите приступе при семантичкој класификацији религиозне лексике.²⁶⁶ Нас занима

²⁶⁴ Руски когнитивисти користе термин *религионим* као термин за означавање реалија и апстрактних појмова из религиозно-црквене сфере (Кавцова 2013: 57).

²⁶⁵ В когнитивной лингвистике фрејмом называют определенный комплекс знаний о стереотипных ситуациях и действиях, вербализованный с помощью языковых средств, при этом значения терминов рассматриваются как особые структуры, опирающиеся на реальные ситуации (Алексеева 2009: 199).

²⁶⁶ Р. И. Горјушина религиозну лексику разврстава у девет тематских група (1) именованија верховног божества, свевышнего творца; 2) понятия, обозначающие религиозные начала; 3) понятия, противоречащие религиозным началам, канонам, истинам; 4) наименования предметов культа, богослужений, религиозных обрядов; 5) именованија священнослужителей христианской церковной иерархии; 6) именованија подвижников и противников христианства;

слој номинација са значењем лица, односно лексика која припада кластеру „духовно лице“. С обзиром на то да наш лексички корпус располаже религиононимима двеју вера различите унутрашње организације дужности и звања, надређени појам ’духовно лице’, са дијалекатском лексикализацијом *дуовник*, обједињује елементе обе конфесије.

Тај дуовник шћо узе да га гл’еда Анче досѣг бија домач’ин у Свећу Троицу. – Дуовнику Јанич’ије (Реметић 1996: 393).

Вертикална хиперо-хипонимска парадигма (архисема ’човек’ – хиперсема ’социјалне карактеристике’ – интегрална сема вишег ранга ’професија’ – диференцијална сема ’религија’) одређује позицију лексема са категоријалном семом ’духовно лице’ у домену ЛСП *социјалне карактеристике човека* и њихов статус у асоцијативном пољу *човек*. Централно место међу елементима у ЛСГ ’професија’ и у ЛСПГ ’религија’ лексемама обезбеђују диференцијалне компоненте нижег ранга ’православље’ и ’ислам’. Ванјезички фактори одредили су распоред јединица у две микрогрупе, на основу којих се може реконструисати језичка слика конфесионалног устројства у верским институцијама ондашњег Призрена, у којем су биле активне две верске заједнице, хришћанска православна и муслиманска. Оба религиозна дискурса подржавају сложени систем међуодноса верских чинова, дужности и звања, са хијерархијски устројеном структуром. Недоследност хиперо-хипонимског принципа уочава се у границама микрогрупа, а та нерегуларност читава се у хоризонталној хијерархизацији лексичких јединица којима се денотирају звања духовних лица.

II. 2. 1. ЛСМГ ’православни духовник’

II. 2. 1. Лексички елементи са интегрално-диференцијалном компонентом ’православље’ структуришу хоризонталну организацију микрогрупе. Конституенти су распоређени у серије и рангове, пратећи важећу хијерархију у православној цркви. Степенаста структура од виших ка нижим црквеним чиновима рефлектује се на лексичку системност. По моделу именичке метонимије ЗВАЊЕ, ЧИН – ЧОВЕК КОЈИ ИМА ТО ЗВАЊЕ регулисани су називи намештеника у верској служби. Терминосистем именовања свеште-

7) наименования предметов церковной утвари и церковного назначения; 8) наименования церковных праздников; 9) наименования книг церковного содержания (Горюшина 2002: Автореф.). Н. О. Косицина нуди следећу поделу: 1) основные религиозные понятия; 2) религиозные убеждения и учения; 3. силы света и тьмы; 4) персонажи священной истории; 5) обряд и обрядовая деятельность; культовые, обрядовые сооружения; 7) религиозная топонимика (Косицына 2011: Автореф.). М. О. Алексејева и Љ. Кравцова термине деле на пет група: 1. названия церковных должностей и званий, 2. названия церковных таинств и обрядов, 3. названия предметов церковной утвари и веществ, используемых в церковных обрядах, 4. названия церковных сооружений и архитектурных частей храма и 5. названия церковных одежд и облачений (Алексеева 200: Автореф.; Кравцова 2013: 56–57).

йарокију у Србију. – Појови идеф ѿ нурије да свеѿииф водицу. – Наи нури-ски ѿој је сѣге ѿој-Сѿма Јонич'ов. – Ч'екај док ѿој скине ѿеѿраил'.

У ѿој време ја сѣм бија аза, а ѿој-Тодор десеѿоѿ веч'ил'и. – Пој-Трифу Печ'инога јоѿеѿ ѿурил'е за десеѿоѿ веч'ил'а.

Ч'ека исѿоведник да га исѿоведѿ у цркву.

Првостепена заједничка компонента 'свештеник' обједињује јединице *ѿоѿ*, *ѿаѿаз*, *иконом*, *исѿоведник*, које стоје у међусобном односу релативне синонимије. Доминанта реда и једрени елемент подгрупе је стара словенска адаптација позајмљенице из грчког језика *ѿоѿ* (грч. *παπάς*) (Skok III: 8). Варијанта *ѿаѿаз* дошла је преко Турака (тур. *papaz*, *paras*) и постоји само у писаним изворима (*Ми из свиѿе наѿосмо се у најѿуѿиѿој гомили ѿаѿаза*, Мих. Рашић, С Њ. В. Краљем Миланом на Истоку (према Чемериѿић))²⁶⁷, док је *ѿоѿ* општеприхваћени народни назив за световног, мирског свештеника. Из секундарних извора Чемериѿић преузима и грѿизам *иконом* и уграђује га у лексички систем као двозначни црквени термин „1. митрополијски намесник. 2. старешина цркве“ (Чемериѿић). Секундарно значење лексеме *иконом* идентификујемо преко значења лексеме *йарох* „старешина цркве, свештеник на челу парохије“ (РСМ 4: 341), тако да ова лексема другостепеном семантиком улази у синонимски ред са интегралном компонентом 'свештеник', а допунским елементима 'на челу парохије' имплиѿира виши свештенички чин.²⁶⁸ Њеном примарном значењу блиска је семантичка реализација двочлане јединице *десеѿоѿ веч'ил'и* (тур. дијал. *veçil*, поред *vekil*) „свештеник, епископски пуномоћник, намесник при Идаре меѿлису (управном савету вилајета или мутесарифлука)“ (Чемериѿић). Једрена компонента значења 'свештеник' ситуира синтагму у дати синонимски ред, иако она стоји у односу квазисинонимије са осталим елементима лексичког скупа. Семе нижег ранга допуњују и конкретизују централну значењску компоненту и у семантички садржај уносе информацију о статусу и улози коју изабрани свештеник добија, заступајући владика у административном савету округа. Семемом „свештеник који исповеда“ дефинисана је семантика деривата *исѿоведник*, мотивисана радњом исказаном мотивним глаголом. Допунска компонента спецификује конкретну улогу свештеног лица, слушање исповеди.²⁶⁹

²⁶⁷ *Паѿаз* користе Турѿи да означе хришћанског свештеника. Махала у којој је живело православно свештенство у Призрену назива се Папаз чарѿија, према турском именовану (нап. Р. Младеновић).

²⁶⁸ С. Реметић бележи лексему *йарокија* (Реметић 1996: 405-461), на основу које би се могла извести реконструкција лексеме *йарок*, али наши извори не потврђују њено постојање у говору. Чемериѿић евидентира само старосрпску реч *нурија*, и од ње насталу *нуријаи* „парохијанин“.

²⁶⁹ „Исповедници у Призрену зову се свештена лица обојега реда, који су исповедали православне вернике два-три дана пре него што би приступили тајни светог причешћења. Само се девојке и невесте нису исповедале. За исповеднике митрополити су у свакој вароши

имплицитно провлачи кроз семантичку структуру именице *војвода* и у њу се уплиће („1. вођа устаничке чете; 2. старешина вилајета“ (Чемерикић), да би се пробила као доминантна компонента у локалном сакралном значењу.²⁷⁰

II. 2. 2. ЛСМГ ’муслимански духовник’

II. 2. 2. Микрогрупа лексичких јединица са диференцијалном семом ’ислам’ обједињује називе муслиманских верских службеника. С обзиром на то да је Призрен мултиконфесионална заједница, наш корпус садржи номинативне јединице за вршиоце одређених верских послова и носиоце појединих исламских звања. Међутим, лексички фонд којим располажемо у овом домену недоследно приказује духовну хијерархију у исламу (муфтија, главни имам, имам, помоћни имам, хатиб, ваиз, вероучитељ, муалим, мудерис, мујезин). Лексичко-семантичка организација спроведена је по ранговима муслиманских духовних звања.

II. 2. 2. 1. Најстарији по рангу муслимански свештеник у једној области је *мифџија*.

Сидрога мифџију микнаше од месџо и сџ је мифџија аџи-Русџем Шџорџи. – Аџ’у-Русџем Шџорџи, мифџија, ене га у Скоџје, носи џранге на ноге.

Облик *мифџија* је у српском призренском говору адаптиран према турском дијалекатском лику *mifti* (пored тур. *miftü*).

II. 2. 2. 2. Високо звање у исламу има муслимански првосвештеник – *кадија*.

Аџ’у-Русџем Шџорџи је кадија.

Кадија (тур. *кади*) је био шеријатски судија и спроводио верски закон ислама, на основу којег су уређени односи у исламској заједници.

II. 2. 2. 3. Серији духовних лица припада *мидериз* / *мидерис* / *мудерис*, наставник високе верске школе, медресе.

Хаџ’у-Умер ефендија, мудерис из Призрена (из тефтера).

II. 2. 2. 4. Муслимански свештеник именује се лексичком јединицом *оџ’а*. Хипокористик *оџ’ич’е* односи се на младог духовника, почетника у верској служби.

²⁷⁰ Код Елезовића ово је једино значење лексеме *војвода*, које је у новије доба потпуно истиснуло појам војводе за време турске владавине, када је речју *војвода* именован „хришћанин који је уживао поверење турске власти, а коме је била поверена управа једног града поред градског дигдара или једне покрајине, ... касније срески начелник“. Аутор допуњује одредницу информацијама о етничкој припадности чувара српских манастира на Косову и Метохији (Дечана, Пећке патријаршије и Девића). Звање *војводе* имали су Арнаути из суседних села, који су потицали из јачих арнаутског фисова (Елезовић I: 84–85).

Викњаја л'и оџ'а акшам? – Сал шџо викна оџ'а акшам. – А: Викњаја л'и оџ'а ич'индију? Б: Још неје. – Оџ'а још не викњаја јаџију. – Оџ'алари се бѣреф у Бајрак-џ'амију. – Од овеј оџ'аларе ч'овек не може да прџо'е кроз ч'аршију.

Оџ'ич'е Ал'и-мула Сал'и осџаде дужан за јуже (из тефтера).

Из области муслиманске религије преузет је назив за проповедника ислама (тур. *hoca*). Чемерикић бележи и хибридну плуралску форму *оџ'алари*, где се на турски множински облик *hocalar* додаје домаћи наставак *-и* (Skok I: 678). Примери показују да је *оџ'а*, као духовно лице које проповеда муслиманску веру, имао и улогу муџезина, с минарета је позивао вернике на молитву.

II. 2. 2. 5. Духовно лице код муслимана у рангу са православним ђаконом је *афџз*.

Осман афџз. – У Ибраџим афџза. – Мемеџ афџз.

Најнижи чин у муслиманској верској заједници имао је *афџз* (тур. *hafiz*), „онај који зна читав Куран напамет“ (Škaljić 1966: 297), али који није могао самостално да обавља верске обраде, нити да позива вернике на молитву.

II. 2. 2. 6. Муслимански редовник, припадник неког од исламских верских редова номинује се лексемама *дѣрвиш*, *дѣрвишиџна*, *соџи*, и само у множини *бабалари*.

И Муса дѣрвиш. – Ајде да искџч'имо до Кори-ч'ѣшме да гл'ѣдамо дѣрвише како се бѣдеф. – Дѣрвиши бѣу ул'ѣгл'е у Свеџога сџаса да га уч'иниш дѣрвишкџу џѣч'у. – Дѣрвиши џосџиџф, ашџре ги су.

Тај дѣрвишиџна је џиџан сваки дџн.

Бабалари се бѣреф у Терзималску џѣч'у. – Бабалариџа ги је сџге џос, ашџре ги су.

У својству доминанте фигурира лексема *дѣрвиш* (тур. *derviş*), као неутрална номинација. Експресивну семантичку вредност, негативно конотирану, садржи њен пејоративни дериват *дѣрвишиџна*. Учени назив за дѣрвиша је *соџи* (тур. *sofi*), којим се у списима означава „муслиман који води повучен и побожан живот, мистик“ (Чемерикић). *Дѣрвиш* или *соџи* је аскета, следбеник суфизма, мистичног учења у исламу, који побожност манифестује кроз специјалне обреде.²⁷¹ Облик за множину *бабалари*, настао према турском плуралу *babalar* (Петровић 2012: 59), семантички се ослања на једну од секундарних интерпретација лексеме *баба* у изворном језику „добар, поштен, побожан старац“ (Škaljić 1966: 109). Епитети се према сличности колектив-

²⁷¹ У Призрену и околини било је око петнаестак дѣрвишких редова: бекташије, кадирије, ноктаџије, уџаџе, саидије, синаније, хељветије. Сваки ред има свог старешину – шеха. Молитве су им заједничке, али разнолике: неки се моле стојећи на једном месту, држећи се у кругу за руке и нагињући се напред и назад; неки се хватају у коло и крећу се у круг док не падну у екстазу; неки се боду иглама и ножевима. Бекташије су тајанствени ред, њихове тајне нико не зна осим чланова реда (Чемерикић).

но приписују номинатима из дервишких редова, при чему се десигнација помера из сфере моралне карактеризације у поље религиозне оријентације.

II. 2. 2. 6. 1. Старешина текије и првак дервишког реда назива се *ше* или *баба*.

У њој време дервишка глава беше бија ше-Абедин.

Баба ги је он дервишима.

Лексикализација религијског семантичког садржаја са референцијом на човека преузета је из турске терминологије ислама (тур. дијал. *şe(h)*, поред *şeyh*). Секундарна номинација лексеме *баба* (тур. *baba*) добијена је актуелизацијом компоненте 'старешина', потенцијално присутне у основном садржају „отац, деда“. Периферне семе 'старији човек' и 'глава породице' активирале су се и постале доминантне ознаке на којима је развијено ново значење „старешина дервиша“.

II. 2. 2. 6. 2. Припадник једног од дервишких редова у Призрену номинује се лексемом *нокџац 'ија*.

Нокџац 'ије се бодџф.

Назив потиче од турске речи *nokta* „тачка, убуд“, која је у основи турског дијалекатског облика *noktaci*, који је ушао у призренски говор и прилагодио се његовим фонетским и морфолошким законитостима. Изворну семантику пренео је у говор реципијент, означавајући члана најстаријег дервишког реда, чије присталице изводе карактеристичан обред бодџа иглама или ножевима.

II. 2. 2. 6. 3. Припадник дервишког реда бекташија носи назив *бекџашија*.

Дервиши бекџашије су друго, а нокџац 'ије ња друго. – Ше Абедин је бекџашија.

Бекташије су исламско верско братство које следи учење мистика Хаџи-Бекташа Велија, оснивача овог реда у XIII веку. У основинском делу изведене лексичке ознаке за поборника исламског мистицизма, суфизма, налази се лично име *Bektaş*, а рефлекс турског придева *Bektaşî* је српско-албанска изоглоса (Петровић 2012: 74).

Микросистем назива за духовно лице инкорпориран је у терминсистем религионима призренског говора, али и у општи лексички систем именовања човека. Номинативна вредност лексичких јединица којима се именује човек у категорији професионалног ангажовања (хиперсема 'професија'), односно у поткатегорији верских службеника (хиперсема 'религија') неутралног је карактера. Лексичко-семантичку подгрупу одликује системност и стабилност, али и релативна канонизованост лексичких елемената и непринципијелност у лингвистичком спровођењу религиозних појмова. Иако Чемериџићев лексички корпус није потпун у овом домену, могуће је приближно реконструисати институцију цркве и делатности њених службеника на више нивоа црквене

ласти финансија у директној су вези са социјалном и економском структуром друштва, тако да номинационе јединице економско-финансијског терминосистема представљају базу за историјску реконструкцију функционисања привредног и друштвеног система. Систематизација лексема са референцијалним садржајем и информативним смислом реанимира економску слику света Призрена и експлицира оријентире финансијске делатности у овом граду за време турске власти и непосредно по ослобођењу од Турака. Историјска ситуација и друштвено-економска реалност као ванјезички фактори утицали су на формирање вокабулара који у говору функционише као лексички микросистем састављен од термилошких номинација, које карактерише утврђено значење и употреба у конкретним комуникативним ситуацијама или службеним записима. Поједине јединице из термилошког, високо специјализованог подсистема прелазе у разговорни дискурс, добијајући узуални карактер и стварајући кореферентски однос с лексемама сличног семантичког садржаја, и као такве постају активни део лексичког корпуса.²⁷²

Савремена интерпретација активне економске лексике заснива се на херменеутичкој техници „читања“ речника као хипертекста и анализирању економског терминосистема као метајезика којим је описан тзв. „мир-систем“, детерминисан економским процесима у модерном друштву и особеностима етничког односа према финансијама (Пушкарева 2006: Автореф.; Кавцова 2013: 131). Наш номинативни инвентар приказује потпуно другачији финансијски модел од данашњег, па је његов језички израз рефлекс културно-историјских прилика које су га обликовале. Призренска економска слика света стварана је у условима живота под туђом влашћу и у околностима неравномерне расподеле финансијске моћи. Друштвено-политичко и економско уређење условило је избор језичких средстава којима се именује носилац занимања у домену финансија, као и позицију лексичких елемената у границама семантичког поља.

Именичке јединице из категорије финансија припадају денотативној класи ’занимање’, што их квалификује у поље социјалне карактеризације човека. Врста занимања одредила је сферу делатности, а субјекти државне службе распоређени су у три микрогрупе, према семантичким ознакама које уже спецификују њихово звање или занимање ’шеф финансија’, ’благајник’, ’порезник’.

²⁷² Говорећи о именовању лица по врсти делатности с функционално-стилског аспекта, Конопелкина закључује „... значительная часть экономических и правовых терминов в русском языке принадлежит к категории ’двуплановых лексических единиц’, выступающих как в функции термина, так и в функции нетермина“ (Конопелкина 2010: 4).

II. 3. 1. ЛСМГ 'шеф финансија'

II. 3. 1. Семантичка компонента 'шеф финансија' повезује у микрогрупу лексичке јединице *шефџердар* / *дефџердар* / *дерџердар*, *муасебеџија* и *мал мидџир* / *мал мидџири*, степенасто рангиране и међусобно инкомпатибилне.

Чланови микрогрупе рангирани су према допунским компонентама ('вилајет', 'санџак', 'срез'), које одређују статус носиоца звања, а самим тим и позицију лексеме у лексичком скупу. Дијагностичка сема ових службених дужности и њихових актера садржи информацију о њиховој историјској и хронолошкој ситуираности 'за време турске владавине'. Шеф финансија у највећој турској административној јединици, вилајету, носи назив *шефџердар*, са фонетским варијантама *дефџердар* и *дерџердар*, које су гласовно ближе турском лику *defterdar*. За степен нижи по рангу је *муасебеџија* (тур. *muhasebeci*) „шеф финансија у санџаку, округу“ (Чемериџић). Из турске управне терминологије потиче двочлани назив за шефа финансија у кази (срезу) *мал мидџир* / *мал мидџири* (тур. *mal müdürü*, дијал. *müdüri*), где *мидџир* има опште значење „начелник појединих одељења у упавама вилајета, санџака и каза“²⁷³, док се првим конституентом *мал* „материјално добро“ специјализује дужност и тематски конкретизује семантика другог члана.

II. 3. 2. ЛСМГ 'благајник'

II. 3. 2. Семантичко језгро у семској структури лексема *благајник**, *азнаџар*, *касар*, *касиер* *сандџк емини*, чине архисема 'човек', хиперсема 'професија', интегрална сема 'финансије' и диференцијална сема 'благајник', помоћу којих се идентификује значење лексичких јединица овог микрореда.

Благајник. *Благајника* (Реметић 1996: 438)

Сџиру мифџара викаја азнаџар за верџију.

За вуј годину усџабашија бија Тома Чемериџић, касар.

Сравњали рачун касиер и сџарешина еснафа (из тефтера).

Надређена семантичка компонента 'благајник' јавља се у лексикализованом облику *благајник*, и истовремено је у функцији хиперонима и хипонима микрогрупе и издваја се као доминанта датог лексичког скупа. У Чемериџићевој грађи не појављују се ни *благајна* ни од ње изведена *nomina agentis* *благајник*, па претпостављамо да су у говор ушле касније у XX веку, као новији јуристички неологизми од поимениченог придева *благо* у значењу „новац, накит, драгоценост уопште“ (Skok I: 167). Домаћи дериват *благајник* потиснуо је из употребе своје функционалне синониме *касар* и *ка-*

²⁷³ Лексичко-семантичка група *професија* у неким доменима се пресеца са наредном лексичко-семантичком групом *социјални сџаџус*, и то у равни која се тиче дужности и звања. Лексеме којима се означава професионални положај релевантни су елементи подгрупе 'дужности' у оквиру ЛСГ *социјални сџаџус*, где су фиксирани субјекти државне управе.

сеир, изведене од полисемичне несловенске речи *каса* „1. направа у облику ормара или сандучића за чување новца, драгоцености, вредносних папира; 2. одељење у каквој установи где се изводе рачунске и новчане операције...“ (РМС 2: 672). Целокупан примарни семантички садржај мотивне речи преточен је у дериват *касар* „онај који руководи касом, благајник“ (Чемерикић) и његову службену обличку варијанту *касеир*. Микроред обогаћен је контактном истозначницом *азнаџар* (тур. *haznedar*, *hazinedar*). Семантички близак са овим лексемама је њихов квазисиноним *сандџк емини* „благајник у срезу“, неодређени изафет од турског *sandık* „сандук, ковчег“ и *етин* „управитељ“. Први члан назива асоцијативно сугерише на основно значење које имају *благајна* и *каса*, а други конституент имплицитно упућује на секундарну реализацију ових лексема, јер се номинација односи на управника среског финансијског одељења.

II. 3. 3. ЛСМГ 'порезник'

II. 3. 3. Диференцијална компонента 'порезник' интегрише у микроред лексеме *џасил'дар*, *сџаџа*, *субаџа*, *мифџар*, које стоје у међусобном односу релативне синонимије.

Дадо џасил'дару у Призрен... (из тефтера).

Сџиреч'анима је вуј годину сџаџа Муса ефендија. – Ђбраим Сџанан је сџаџа у Суо-Рџку. – У Подрићу сџаџа за десџак је Муса Ше-Заде.

Субаџа доџа да узџма десџак.

Мифџаре џоч'џ'е да бџреф верџџу.

Државни службеник који скупља порез означен је турцизмом *џасил'дар* (тур. *tahsildar*). Денотативна макрокомпонента семантичког садржаја „који прикупља порез, порезник“ (Чемерикић) квалификује га у категорију професионално маркираних јединица и обезбеђује му позицију доминанте синонимског реда. Из турске административне терминологије преузете су и номинативне јединице *сџаџа* (тур. *sipahi*) и *субаџа* (тур. *subaşı*, дијал. *subaşı*), које у српском призренском говору надограђују полазну семску структуру елементима призренске ванјезичке стварности за време османлијске власти, уграђујући у значење премису датог историјског тренутка и актуелне друштвене ситуације. Семантичке компоненте 'закупац' и 'десетак' у семми „закупац државног пореза, десетка“ (Чемерикић), којом је описно дефинисано секундарно значење лексеме *сџаџа*, уносе у семантички садржај слој који разоткрива сложеност друштвеног уређења. Државни порез, наплаћиван од сопственика зиратне земље у натури, као десети део годишњих приноса, нису убирале државне власти, већ су га давале у закуп приватним лицима, званим *сџаџе*. Спахија је сакупљао десетак лично или преко субаше. Лексемом *субаџа* именује се „пуномоћник закупца државног пореза“. У Призрену је ово

једнозначна реч, ускоспецификоване семантике која се ослања на конкретно задужење субаше. Специјални облик извршне власти спроводио је *миџџар* (тур. дијал. *müftar*, поред *muhtar*) „општински одборник који је као представник једне махале сакупљао порез за ту махалу“ (Чемерикић). Секундарно значење које лексему сврстава у микроред номинација са хиперсемом ’порезник’ развило се из семантичког потенцијала примарне реализације „сесоски старешина“. Десигнат ’старешина’ имплицира друштвени положај, а извесни статус намеће дужности, што подразумева извршавање одређених државних обавеза и спровођење законом регулисаних друштвених односа, као што је убирање пореза.

II. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'право'

II. 4. Професионализми у сфери права чине микросистем правног терминосистема српског призренског говора, који представља језички конструкт концептуалног поља права. Језичка правна слика света функционише као фрагмент објективне стварности, обухваћен системом правних норми и репрезентован вербалним средствима правне комуникације. Правни појмови (суперстрати) лингвистички се манифестују језичким супстратима – терминолошким јединицама. Љ. Попова правни термин посматра као лингвокогнитивни и социокултурни феномен, истичући да је организација менталне сфере права у интеракцији са националном језичком сликом (Попова 2007: Автореф.). В. Иконикова се залаже за лингвокултуролошки и семиотички приступ проучавању правне терминологије, при чему први подразумева анализу историјских, друштвених менталних и културних реалија одређене лингвоправне заједнице која насељава одређену територију у одређеном историјском периоду, а други аспект захтева разматрање правних термина као језичкоправних знакова (Иконикова 2011: 145)

Призренски правни терминосистем карактерише историјско-територијална семантичка варијантност, тако да дијахронијска језичка слика приказује Призрен као чврсту урбану структуру која се развијала под османском влашћу и под снажним утицајем оријенталне културе. Правосудна организација у Призрену ослања се на отомански правни систем и на његове принципе нормативно-правног регулисања социјалних односа. Историјски контекст условио је национално-културну специфику концептуалног правног поља, која се испољава и на плану професионалних звања за службена лица која обављају делатност у установи суда. Лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом ’право’ у домену социјалне карактеризације човека одликује се бројно ограниченим номинационим инвентаром, који се темељи на турским називима за правне субјекте. Поједине јединице зад-

ржале су висок степен терминологизације који су имале у језику даваоцу, а известан број се укључио у активни лексички фонд српског призренског говора, донекле чувајући информациони капацитет правних термина. Према диференцијалним семантичким ознакама 'председник суда', 'судија' и 'правни заступник', које имплицитно садрже и обележје професионалног статуса, лексеме се хоризонтално гранају у три микрогрупе.

II. 4. 1. ЛСМГ 'председник суда'

II. 4. 1. Централна семантичка компонента 'председник суда' повезује лексеме *цеза реиз* / *цеза реизи* и *кадија*.

Добија њл'ам од кадије. – Аџи-Рүсїем Шїорїа је кадија.

Лексички елементи микрогрупе нису заменљиви у контексту, међусобно се искључују. Синонимску релацију међу њима блокира сема која носи информацију о врсти правосудне институције којом ова службена лица председавају. *Ц'еза реиз* (тур. *ceza reisi*) је председник кривичног суда за време турске владавине, а *кадија* (тур. *kadi*) председник грађанског суда. Обе лексеме потичу из турске судске терминологије, али се у говору реципијенту функционално раслојавају и добијају различити нормативни статус. Платисемичност је турцизму *кадија* („муслимански првосвештеник, шеријатски судија, председник грађанског суда“) обезбедила фреквентнију употребну вредност, док двочлани назив није изашао из термилолошких оквира.²⁷⁴

II. 4. 2. ЛСМГ 'судија'

II. 4. 2. Лексикализација интегрално-диференцијалне компоненте *судија** (СДА) у кохипонимској је релацији са лексемама *мїсїенїиик*, *аз* и *азја*.

У Чемерикићевом лексикону примећује се одсуство општег назива за службено лице које доноси пресуду у парничном спору. Домаћа лексема *судија* не припада османлијском судском систему, какав је Чемерикићу био познат у периоду прикупљања грађе за Речник САНУ. Реч је у призренски говор ушла у време успостављања модерних правосудних институција, и у синхрониској равни фигурира као саставни део општег призренског лексичког корпуса. Значењску компоненту 'судија' у свом семском саставу садржи позајмљеница из турског језика *мїсїенїиик* (тур. *müstantik*), дефинисана семемом „истражни судија при среском првостепеном суду у Турској царевини“ (Чемерикић). Овакав садржај има прецизно дефинисан семантички опсег,

²⁷⁴ Улогу судских органа у албанским барјацима имала су мировна већа, а старешина племена био је надлежан да води грађанске и кривичне поступке. Спорове међу становницима своје жупе барјактар је решавао у духу обичајног права званог *Канони Лок Дукаџи'иниј* (*Закон Леке Дукађина*) (Чемерикић).

што лексему функционално диференцира и ограничава јој употребу, сводиће је на официјелну сферу, и аутоматски је сврстава у правни дијалекатски терминосистем. Том микросистему двоструком денотацијом припадају обличне варијанте *aza* и *azaja* (тур. *aza*), чији је семантички садржај исказан семемама „пресудитељ при Идаре мецлису“ и „махалски кмет – члан суда политичке општине у вароши“ (Чемерикић). Дистинктивни елемент је ’друштвени положај’, који експлицитно диференцира ова два значења на основу нивоа власти које денотат заузима у државном систему.

II. 4. 3. ЛСМГ ’правни заступник’

II. 4. 3. Кохезиони семантички елемент ’правни заступник’ надређени је појам лексичким јединицама *адвокаџи** и *веч’ил’*.

Доша гу адвокџи (Реметић 1996: 350).

Алка-Вџанка џиурџла Ицу за веч’ил’а.

Пратећи дијахронијску динамику правног термилошког микросистема у српском призренском говору, намеће се запажање да су турски термини доминантни у означавању лица која се професионално баве правом. Ова језичка чињеница детерминисана је вањезичком стварношћу – друштвено-историјским моментом и административно-правним уређењем. Ослобођање од Турака и модернизација града донели су промене и у раду судских органа, што је резултирало лингвистичким процесом потискивања турцизама новим терминима. На тај начин можемо тумачити однос лексема *адвокаџи* и *веч’ил’* и на лексичко-семантичком и на функционално-стилском плану. Лексема *веч’ил’* (тур. дијал. *veçil*, поред *vekil*), која изворно означава заступника, пуномоћника, потиче из турске административне терминологије. Опште значење које покрива више сфера деловања одржало се и у призренском говору. Лексему *веч’ил’* можемо квалификовати у област права и судске праксе другостепеном семантиком, преко значења лексеме *застџиџник* „бранилац у суду, онај који заступа нечије интересе“ (РМС 2: 226). Индиректним путем долазимо до семантичког слоја захваљујући којем се овај турцизам лоцира на периферији разматране лексичко-семантичке подгрупе. Скривеним значењем *веч’ил’* семантички парира синхроној верзији *адвокаџи*, тако да се могу посматрати као временски ограничени функционални синоними.²⁷⁵ Лексема *адвокаџи*, иако је релативно нова језичка ознака у српском призрен-

²⁷⁵ Елезовић на Косову и Метохији региструје лик *авукаџи*, што је турски облик латинског *advokatus* (Елезовић II: 491). Елезовићева лексикографска активност се временски поклапа са Чемерикићевом грађом и територијално је покрива, међутим наш речнички извор не помиње турцизам *авукаџи*. У савременом облику, са дијалекатском прозодијском варијантом, евидентира је С. Реметић.

ском говору, референцијалним значењем „правни заступник, бранилац оптуженог“ придружила се језгреној зони професионалних номинација.²⁷⁶

II. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'обезбеђење и заштита'

II. 5. Национално-културна специфика града Призрена манифестује се и у представама о заштити и сигурности човека и друштва. Концепт обезбеђења и заштите обухвата различите сфере стварности, али је најснажније испољен у облистима друштвеног живота. Заштита појединца и колектива основна је обавеза друштва. У Призрену је у првој половини XX века постојао уређен безбедносни систем, што потврђује аксиолошки статус назива за припаднике полиције и осталих служби које се баве јавним редом и миром. Интерни карактер функционисања перизренске полиције и њена комплексна организација са вертикалном и хоризонталном диференцијацијом одредили су карактеристике лексичко-семантичке подгрупе. Референти који се саодносе са сфером обезбеђења и заштите у категорији занимања припадају полицији или су ангажовани од стране неке друге институције или приватних лица у својству чувара важних личности, објеката или јавног реда. Систем обезбеђења и заштите и структурна организација органа безбедности налази одраза у лексичко-семантичкој системности јединица којима се денотирају особе у овој области људске делатности.

Интегрална компонента 'полицијски службеник' групише номинације за припаднике органа јавне управе који се брину око очувања реда, постојећег уређења и поретка. Језички еквивалент надређеном појму, лексикализовани хипероним којем су субординирани остали конституенти лексичког скупа у градском говору Призрена је *џол'иц*, са творбеним варијантама *џол'ицар* и *џол'ицајац**.

Десџан џол'иц неје џако лош ка Мусџафа Таџар.

Маџи, доша јен џол'ицар да џраџи Милана.

Доџ'нев џол'ицајци у фабрику дол'е. – Тај исџи џол'ицајац (Реметић 1996: 549).

Дијалекатски облици *џол'иц* и *џол'ицар* романског интернационализма *џол'ицајац* (тал. *polizia* > клат. *policia*), новијег инфлинтранта у призренском говору, водећи су елементи лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом 'обезбеђење и заштита' и једрени чланови ЛСГ са хиперсемом 'занимање' и архисемом 'човек'. Слојевитост микрогрупе почива на принципу вертикалне

²⁷⁶ Призренском правном терминосистему припада номинативна јединица *даџи'ија* (тур. *davacı*) са значењем „тужилац“, али је изузета из систематизације у категорији именовања човека према занимању, јер у говору функционише као радна именица а не као *potina* *professionis* (*Он је мој даџи'ија, џа нека збори џџа има. – Ербай ајдук и дуџи'ију обеси* (на ср. посл.)).

хијерархије полицијске структуре, а потом се лексичке јединице раслојавају хоризонтално према секторима полицијског деловања.

II. 5. 1. ЛСМГ 'виши полицијски службеник'

II. 5. 1. Службеник полицијске струке одређене надлежности назива се *кџмсер*.

У њџ време кџмсер бџше бџја Мустџџфа Таџџар.

Стари латинитет из области права (лат. *comesarius*) у лексичком систему српског призренског говора фигурира у лику *комсер*, означавајући виши полицијски чин – командира полиције. Сема која носи информацију о дужности именованог лица имплицитно садржи категорију статуса, сугеришући његов положај на друштвеној лествици.

II. 5. 2. ЛСМГ 'нижи полицијски службеник'

II. 5. 2. Нижем рангу у хијерархији полицијске структуре прападају полицијски чиновници који делују у сегментима обезбеђења личности и објеката и царинске контроле. Стратификација поља активности полицијских органа одражава се на конфигурацију микрогрупе и класификацију именовања нижих полицијских службеника. Микрогрупа функционише као серија номинативних јединица које референцирају на ниже полицијске службенике.

II. 5. 2. 1. Професионално ангажована лица у служби јавне безбедности су пратиоци важних личности, за које се у говору Призрена користе релативни синоними *јасаку'ија*, *гџваз / гџвас*, *девер*, *зџџџија*, *жџндар** / *џ'андар**.

Лука гџваз. – Владџка џраџџија Пеџџка гџваза да џше вџка. – Бал'џџа Та-рабџлос бџја лаџџинскому конзџл'е гџваз.

Дадоше ми јџнога девџра, јџнога зџџџију и исраџџише га сџргџн. – Оџџкџд џџде на крџф, нигде да мрдне без два-џџри девџра. – Шџџџ ч'е ми девџри? Сам самџџџи ч'е џдем.

Доџ'е жџндар (Реметић 1996: 431). – *Оџџџ му кџже џџџму жџндџру џџџрскому* (Реметић 1996: 451).

џ'андар (Реметић 1996: 410, 431; СДА).

џгар кџд бџја у Бејџград, бџја зџџџија.

Тирцизми *јасаку'ија* (тур. *уасакџи*), *девер* (тур. *devr*) и *гџваз* (тур. *kavas*) парадигматски су повезане семантичком компонентом 'пратилац'. Семантичком језгру припада и потенцијална сема 'ради заштите', с обзиром на то да се денотативни аспект значења интерпретира управо у категорији обезбеђења и заштите. Номинативну јединицу *јасаку'ија* Чемерикић пре-

узима из путописних списа, где реч експлицира значење „пратилац“.²⁷⁷ Да је активна и у народном говору, потврђује Елезовић адекватним примерима и описом њеног значења, семантички је изједначавајући са лексемом *гаваз* (Елезовић I: 255). Именичка јединица *гаваз* је лексичка репрезентација органа безбедности са специјалним задатком. Овај турцизам у Призрену реализује значење „телохранитељ, пратилац страних дипломата и конзула и чувар њихове имовине“. Објекти заштите, у овом случају високи представници страних земаља, на плану семске структуре представљају денотативне допунске компоненте, које не утичу на формирање дистинктивне црте у односу на остале семантичке садржаје, већ пружају конкретнију информацију о активностима полицијских службеника, задужених да, обично наоружани, прате или чувају неку особу изузетног друштвеног ранга. Лексема *девер* у овом облику и значењу позната је само призренском говору. У семантичкој је вези са полукалком *девр чиниџи* (тур. *devretmek*) „патролирати у циљу осигурања јавне безбедности“, са делимичном пресемантизацијом аутохтоног значења. Призренска семантика ослања се на изворни семантички садржај турске речи *деврија* (тур. *devriye* „патрола“) (Петровић 2012: 107–108). Микроред *nomina professionis* допуњен је синонимским паром *зайџија* и *џ'андар / жандар*. Значење турцизма (тур. *zaptiye*) у лексикону је објашњено управо галицизмом *жандарм* (фр. *gendarme*), који га је потиснуо из призренског говора након ослобођења од турске власти. Турски жандарм, *зайџија*, чија је дужност била да штити особе на високом положају и да брине о безбедности путника, замењен је припадницима војнички организоване службе државне полиције – жандармима. Нови кадрови јавне безбедности у краљевској Србији преузели су службену одговорност турских заптија и понели назив позајмљен из француског језика. На Косову је доминирала фонетска варијанта *џ'андар*, у новије време паралелизам примарном лику *жандар*.

II. 5. 2. 2. Парадигматска уређеност јединица у наредној микрогрупи регулисана је интегрално-диференцијалном семом 'чувар / стражар', која обједињује лексеме *нибеџч'ија*, *ајсанџ'ија*, *џазван*, *џазванџ'ија*, *асас*, *асасин*, *џрошџ'ер*, *џол'ак*, *бекч'ија*, *џудар*.

Нибџч'ија не га џушџија унуџра. – *Преџ џашџну куч'у џма двоџца нибџч'ије*.

Викна га ајсанџ'ија, џе се видџсмо. – *Л'џба и џромџну дадо ајсанџ'ије*.

Рано је, асас јџш не ч'укџја једанџјес. – *Плаџија л'и си асасу џк?*

²⁷⁷ „Фамилије које би у наше средњовековне манастире ишле у крајевима под турском влашћу, узеле би по неколико Турака као пратиоце (јасакџије), који су их од турских зулумџара заштићивале“; „На сву прилику овуа су јасакџије морале спроводити и паше и субаше и стране путнике“ (Чемерикић, преузето из Ср. Поповић *Пуџов*).

Асасин још не ч'укаја њолноч'. – Асасина њлџч'а ч'аршија. – Асаси су сџл Турци.

Јџшар бија ѡројоѡ'ер.

Мѣне ме грџбна ѡрѡзренски ѡл'ак.

Аѡ'и-Рѡсѡна Кабаш бија бакч'ѡја. – Бекч'ѡје ѡлџч'аф ѡк рефѣнски.

Сѡрѡ ч'ѡва лѡјзе, ѡудар бѣре грѡјзе.

Синонимску релацију међу елементима скупа обезбеђује компонента 'чувар / стражар', која има доминантну позицију у семској структури свих конституената микрореда. Општу поткатегоријалну вредност садржи стожер *нибетѡч'ѡја* (тур. *nibetçi*), којим се номинује орган задужен за безбедност јавних објеката. Диференцијацију у оквиру синонимског реда уноси допунске семе у улози конкретизатора значења. Оне пружају податке о типу установе или места који се обезбеђују: *аѡсанѡч'ѡја* „чувар затвора“; *ѡазван, ѡазванѡч'ѡја, асас, асасин* „ноћни чувар чаршије“; *ѡројоѡ'ер* „сеоски полицијски стражар“; *ѡол'ак, бекч'ѡја* „чувар поља“; *ѡудар* „чувар винограда“ (Чемерикић). Изванјезичка реалност у семантички садржај лексема *ѡазван, ѡазванѡч'ѡја* и *асас, асасин* уноси потенцијалну дивергентност. Именица *ѡазван* (тур. *razvan*) и њен творбено-семантички дублет реферирају на наоружане државне органе безбедности, који су ноћу патролирали призренским улицама и сокацима и чували дућане. За разлику од њих, асаси (тур. *ases*) нису били полицијски чиновници, већ су их месечно ангажовали трговци и занатлије да им чувају радње током ноћи. Поред чувања чаршије дужност асаса је била да, ударајући мотком о камен онолико пута колико је сати, објављује време. Такође, били су у обавези да отварају пролазницима улазна врата чаршија. За свој рад добијали су месечну надокнаду, а исплаћивали су их сопственици радњи из чаршије коју су чували.²⁷⁸ Семантички помак у призренском говору остварује лексема *ѡројоѡ'ер*. Овај грецизам познат је старосрпском језику у значењу „начелник, кнез, кмет“ (Skok III: 53), али Чемерикић искључује овакву реализацију, дајући семантички опис који упућује на општинског полицајца задуженог за безбедност села.²⁷⁹ Општа турска семантика речи *bekçi* „чувар, стражар“ на призренско-јужноморавском ареалу сужава перспективизацију увођењем додатног значењског елемента 'поље', па се *бекч'ѡја* на овом дијалекатском простору идентификује као пољски чувар, изједначавајући се са домаћим именовањем

²⁷⁸ У лексикографској одредници *асас*, значење лексема „ноћни чувар чаршије“ Елезовић додатно објашњава информацијом да су асаси најстарија врста турске полиције (Елезовић I: 20). Водећи се овим одређењем, Скок семантички изједначава асаса на Космету са пасванцијом у Босни (Skok I: 659). Чемерикић јасно диференцира професионалне позиције пазвана и асаса, без обзира на истоветност послова који су обављали: пазван је орган полицијског система, а асас је радно ангажован од стране приватних лица.

²⁷⁹ Слично значење лексема *ѡројоѡ'ер* нуди *Речник говора југа Србије* „сеоски викач и позивар“ (Златановић 2011: 395).

йол'ак.²⁸⁰ Сема нижег ранга 'виноград' уско спецификује занимање чувара означеног лексемом *йудар*, професионално га измештајући из градске средине, што номинацију придружује лексемама *бекч'ија* и *йол'ак* на периферији лексичко-семантичке подгрупе.

II. 5. 2. 3. Државни службеник који одређује и наплаћује царину номинује се лексичком јединицом *колц'ија*

Колц'ије врвиф на све сйране, не мѡж да йренесеш нишито без и'умрук.

За турску реч *колц'ија* (тур. *kolcu*, дијал. *kolci*) у Чемерикићевом лексикону постоји више интерпретација „ниже царинско особље“, „финансијски стражар“, „чувар чаршије, исто што и асас“, „цариник“. Наводи из историјских списа, финансијских тефтера и живог говора указују на моносемантичку реализацију „царински чиновник“, у коју су транспоновани екстралингвистички елементи експлицирани у документарној грађи. У основи турског војничког термина стоји именица *kol*, која улази и у састав сложенице *каракол* (тур. *karakol*) „жандармеријска станица, гранична караула; патрола у служби јавне безбедности“ (Чемерикић).

II. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'здравство'

II. 6. Медицинска лексика чини посебан лексички слој у *Збирци речи из Призрена*, обухватајући углавном неспецијалне медицинске називе везане за домен народне медицине. У категорији именовања човека према професионалној делатности, семантичким знаком 'здравствени радник' интегрисани су чланови микрогрупе 'лекар' и 'апотекар'. Занимање бабице није легитимно интегрисано у систем здравствених радника, зато орбитира на периферији ЛСПГ.

II. 6. 1. ЛСМГ 'лекар'

II. 6. 1. Идентификоване су две лексичке јединице са значењем „лекар“ – *докйор* / *докйур** и *еч'им*.

Дѡбар докйор бѡше бија ијј Баки ефендија. – Док ойрч'аше йо докйора и док он дой'е, Ал'ексија даде душу. – Видеја гу саз докйура (Реметић 1996: 390).

Први еч'им вѡл'и: Ленч'е ч'е умре. – Удала се за Турч'ина, за Турч'ина, за еч'има (нар. песма)

Функционални паралелизам *докйор* / *еч'им* потврђен је и у дијакронији (Чемерикић) и у синхронији (Реметић, СДА). Општеприхваћени латинизам

²⁸⁰ Исто бележи М. Златановић на југу Србије, додајући податак да су дужност бакчије обављали готово увек муслимани, те да је бакчија уједно био и најнижи представник турске власти (Златановић 1998: 34). На косовско-метохијском говорном подручју лексема *бекчија* је задржала значење које има и у турском језику (Елезовић II: 499).

доктор (лат. *doctor*), који се јавља и у фонетском дијалекатском лику *доктор*, и турцизам *еч'им* (тур. *hekim*) у лексичкој парадигми српског призренског говора остварују релацију апсолутних синонима.

II. 6. 2. ЛСМГ 'апотекар'

II. 6. 2. Стручно лице које издаје и продаје лекове номинује се турцизмом *еч'зац'ија*.

Ајове кџи на Николџ'а еч'зац'ију.

Преузето из турске лекарске и фармацеутске терминологије именоване *еч'зац'ија* (тур. *eczacı*) дуго није имало пандана у лексичком систему српског призренског говора. Појављивање лексеме *ајоџекарка* (Реметић 1996: 386) у монографији С. Реметића посредно указује да у овом лексичко-семантичком пољу орбитира и грцизам *ајоџекар*.

II. 6. 3. Акушерску помоћ при порођају указивала је старија и искусна жена, означена лексемом *нуна*.²⁸¹

Ада, нуна сџм му била оному млац'ејому девојч'еџу Савиному. – Ако ми нуна исџкла џџџак, јџзик ми осџавила.

Без обзира на одсуство стручног образовања, жена која је у својству бабице учествовала при рођењу детета, искуством и вештином олакшавала порођај и пружала прву помоћ новоређенчету, заслужује статус здравственог радника. Номинација *нуна* придружује се групи као периферни елемент. *Нуна* је варијанта дечије редупликације *нана* која се односи на старију жену, бабу, на Косову и на мајку (Skok II: 499). Неоспорна је лексичко-семантичка веза између новије именичке ознаке *бабица* и архаичнијег *нуна*, јер имају заједничку етнокултуролошку позадину, утемељену у народним веровањима, митским предањима и традиционалном фолклору.

II. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'просвета'

II. 7. Централну позицију концептосфере *џпросвета* заузима концепт просветног радника, који се налази на тачки пресека концепата *човек*, *џпрофесија*, *наука*, *образовање*, *друшџвени џоложај*. Ово је један је од кључних концепата педагошког типа институционалног дискурса, чију репрезентацију карактерише номинативна разуђеност (Смыслова, 2007: Автореф.). Лексичко-семантички план језика, на којем се у највећој мери концепт лингвистички реализује, подложен је активном утицају екстралингвистичких фактора. Садржај концепта јавља се и као продукт и као инструмент идеологије која креира систем вредности у сазнању носилаца дијалекта. Вредности концепта просветног радника корелирају са вредностима педа-

²⁸¹ У Призрену није било стручних бабица до почетка XX века. Прва акушерка у Призрену била је Мара Чифтегић, родом Призренка (Чемерикић).

гошког дискурса, с обзиром на то да учитељ стоји у центру важног социо-културног процеса – образовања. Просветни радник је професионално усмерен на организацију образовног процеса и има важну друштвену мисију, што се одражава на његов кредибилитет у социјуму. Стога, идеализована слика учитеља постаје еталон просветног радника и у малој покрајинској мултиетничкој и мултиконфесионалној средини, где су функционисале српске, турске и арбанашке школе.²⁸²

Развој образовног система у Призрену рефлектује се на дијалекатској слици света као хронолошка језичка манифестација дате појмовне сфере, а изванјезичка стварност одређује лексичко-семантичку парадигму и диктира класификацију лексема у лексичко-семантичкој подгрупи. Номинати субјеката у сфери просвете остварују конкретну референцију са врстом просветног рада и са одговарајућим звањем, па раслојавање лексичких елемената иде у правцу професионалне разноврсности педагошког дискурса. Основну појмовну вредност образовану семама 'човек', 'радник', 'у просвети', допуњују семантичке компоненте 'степен образовања', 'врста школске установе', 'звање', 'улога у ширењу образовања'. Допунски семантички знаци налазе се у околјезгреној појмовној зони и имају улогу класификатора у категорији именовања радника у образовним установама.

II. 7. 1. ЛСМГ 'просветни радник'

II. 7. 1. Општу појмовну вредност 'просветни радник' у српском говору Призрена остварују кохипоними *уч 'ӣӣел', уч 'ӣӣел'ка, уч 'ӣӣел'ӣца**, *гос̄ӣодин, гос̄ӣо̄и'а, дас̄кал, дас̄кал'ӣца, с̄ӣарошк̄олац, ӣрофесор / ӣрофесор**, *мид̄ериз / мид̄ерис*.

Уч 'ӣӣел' Пе̄ӣар. – Уч 'ӣӣел' По̄ӣа. – Уч 'ӣӣел' П̄авл'е ӯзе у за̄јем е̄дну л'ӣру.

Н̄аше̄јзи Ц̄а̄је ӣо̄ӣадӣје уч 'ӣӣел'ка гу б̄ила М̄ара А̄ј̄ӣина. – Уч 'ӣӣел'ку М̄а̄гу за̄ӣрос̄ӣја уч 'ӣӣел-М̄ане.

²⁸² Прве школе у Призрену биле су приватне. Учитељи су држали часове код својих кућа, а њак је могао бити свако ко месечно плати два гроша. Реформа школства у Отоманском царству омогућила је у другој половини XIX века аутономију у раду православних просветних институција. Пресудну улогу у просветном преображају у Призрену имале су православне црквено-школске општине, које у свом раду нису зависиле од турских власти. Оне су обједињавале становништво једне општине и биле су утемељивачи првих народних школа. Крајем столећа Срби Призренци имали су Богословију и по једну мушку и женску основну школу. Грађани су се организовали и давали прилоге за изградњу школске зграде, која је довршена 1907. године. Почетком XX века отварају се мушке и женске занатске и трговачке школе, а гимназија је основана 1913. године. Муслиманских школа је било далеко више, са просветним кадром школованим у Скадру и Цариграду. После ослобођења муслиманска деца похађала су наставу заједно са српском децом (Менковић 2013: 30–34).

Грдија га госїодин шїио не знаја уроку. – Цел'иваја л'и си рўку ївїојему госїодину? – Андринога нївога госїодїна ка да имеше Јефїа. – Кој їи је сѣге госїодин, уч'їиел' Јордан л'и? – Ч'кола се беше їушїиїла и госїодинофци бѣу искоч'їл'е. – Док не беше їоша у богословију, син ми имаше сїл јєного госїодїна, а сѣге їамо їма не знам кол'їко госїодїнце.

Прєкоре л'и їе госїоц'а шїио си задоцнїла за ч'кїлу?

Тема децїма оїшас ги бїја даскал (Реметић 1996: 496). – Оїшозгїрке бїја даскал (Реметић 1996: 527).

Кд вал'аше да ме їраїишф на науке, мїја нана не дїде и свєјено збо- реше: „Мїја унўка да бїдне даскал'їца, сїиїнсе їе дамне!“

Праїиїја уч'їиел'у ч'ауша.

Најфреквентнија лексема, која је способна да неутрализује диференцијалне компоненте других чланова микрогрупе је *учиїел'*. Релевантне семантичке ознаке које је чине централном номинацијом су *'особа'*, *'која обучава / преноси знање'*, *'другима'*. Језгрене компоненте представљају семантички идентификатор за појам просветног радника у основношколском образовању. У Призрену, међутим, оне се актуелизирају и у семантичком садржају који се појмовно везује за наставника Призренске богословије. Почетак рада Богословије изменио је стање не само у образовном систему града Призрена, већ и у лексичком систему призренског говора, чији је наставнички кадар заменио тзв. старовремске учитеље, а домаћа реч *уч'иїел'* је из лексикона потпуно истиснула дотада актуелну лексему *сїарошколац* и постепено потискивала учени грцизам *даскал* (грч. *didascalos*). Лексичка јединица *сїарошколац* у Чемерикићевом речнику је дефинисана семемом „учитељ који није имао савремено школско образовање“, што експлицитно диференцијални знак *'степен образовања'*.²⁸³ Отварањем богословско-учитељске школе, старошколци су се повлачили из наставе, а на њихово место долазили учитељи са адекватном стручном спремом.²⁸⁴ Лексема *даскал* је имала пасивни функционални статус још у Чемерикићево време, тако да ју је аутор илустровао фрагментима из културно-историјских списа и тефтера, али не и примерима из живог говора, уз напомену да се стари назив може чути у говору муслимана који тако ословљавају српске учитеље и професоре.²⁸⁵ С. Реметић, међутим, доста касније у Призрену чује и бележи

²⁸³ Старовремске школе имале су велики број ђака, што је изискивало потребу за помоћником учитеља, који је назван *ч'ауш*. Улогу чауша имали су старији ђаци, чији је задатак био да ђаке у нижим разредима уче читању и писању, а били су задужени за одржавање дисциплине у школи и на путу од школе до куће (Чемерикић).

²⁸⁴ Последњи учитељ старошколац у Призрену је био Јанче Тодоровић Ђурић, који је престао учитељевати 1874. године, када је примио свештенички чин (Чемерикић).

²⁸⁵ Према подацима из књиге П. Костића *Просвєїино-кулїурни живїої їравославних Срба у Призрену*, које Чемерикић преузима да би илустровао одредницу, назив *даскал* место

именицу *даскал*, која има архаични призив, с обзиром на то да је у активном говору призренских Срба далеко фреквентнији њен семантички еквивалент *уч'иџел'*. Однос према просветном раднику прожет је уважавањем и поштовањем његове професије и његове личности и такав субјективан став се реперкусира на језичком плану употребом полисемичне лексеме *госїодин*. Микрогрупа номинација према занимању у домену образовања допуњена је именовањима за женска лица *уч'иџел'ка*, *уч'иџел'ица*, *госїоц'а* и *даскал'ица*. Овакав састав микрогрупе детерминисан је просветно-културним животом у Призрену на преласку из XIX у XX век, када су жене узимале све активнију улогу у образовању и друштвеном животу.²⁸⁶ Радне именице изведене моционим суфиксима спадају у једнореферентне деривате, јер се односе на референт исказан у творбеној основи (*уч'иџел'*, *даскал*) а суфиксом се прецизира информација о њему (Драгићевић 2007: 191). Суфиксима *-ка* и *-ица* истиче се да се дериват односи на жену учитеља. Употребна вредност лексема *даскал'ица* и *уч'иџел'ка* временски је маркирана и у Чемерицићевом речнику и у регистарским исписима за СДА. Застарела форма *уч'иџел'ка* у испитиваном идиому уступа место новијем творбеном лику *уч'иџел'ица*.

Хиперсеми 'просветни радник' подређени су хипоними *їпрофесор* и *мїдериз*. Латинизам и турцизам повезује номинално значење „наставник средњих и високих школа“. Лексема *їпрофесор*, коју С. Реметић региструје у два акценатска лика, није део Чемерицићевог лексичког репертоара са категоријалном вредношћу 'просветни радник'. Позајмљеница латинског порекла (лат. *professor*) у говор је ушла са развојем средњег општег и стручног образовања и доласком високообразованог наставног кадра у Призрен. Турска реч *мїдериз* (тур. *müderriş*) у центру семске структуре садржи информационо-појмовну компоненту 'наставник', допуњену семом нижег ранга која садржи податак о типу школске установе. Допунски семантички знак 'медреса' указује на предметну специјализацију наставника, откривајући образовни профил адресанта „наставник муслиманске богословије“ (Чемерицић).

уч'иџел' употребљавао се све до доласка (у Призрен) учитеља Николе Мусулина 1856 године, па и доцније.

²⁸⁶ Прву женску школу у Призрену отворила је 1836. године Анастасија Димитријевић, позната као „даскал-девојка“. Као учитељице и наставнице стручних женских школа и гимназије радиле су и малобројне Призренке, школоване на Високој школи у Београду или институтима какав је био Девојачки институт на Цетињу. Отварање занатских и трговачких женских школа помагале су жене из Србије, како би женском становништву пружиале подршку у процесу осамостаљивања, пре свега финансијског (Менковић 2013: 32).

II. 7. 2. ЛСМГ 'члан школске управе'

II. 7. 2. Диференцијално семантичко обележје 'звање' постаје доминантни знак значењске структуре лексема *oйишiiнap*, *ч'орбаџија*, *миiевел'ија*, *миiфетиши*, означавајући особе које професионалним положајем у систему образовања утичу на развој просвете и на рад просветних установа. Не остварују сви елементи ове микрогрупе кохипонимску релацију, иако су интегрисани у исти лексички скуп, због тога што реферирају на различите позиције школске управе.

II. 7. 3. 1. У својству функционалних синонима корелирају јединице *oйишiiнap* и *ч'орбаџија*.

Дик се Туiто, дик се ч'ерко / Ськ че iрoц'еф oйишiiнapи / Ськ ч'е iрoц'е Вaнч'е Миiцин (нар. песма).

Члан црквено-школске општине, органа који је самостално спроводи ширење образовања међу српским становништвом подизањем свести о потреби школовања деце и отварањем народних школа, до шездесетих година XIX века носио је назив *чорбаџија* (тур. *çorbacı*), а касније *oйишiiнap*. Обе лексеме се у Призрену јављају само у том значењу и представљају пример територијално и временски ограничених лексичко-семантичких еквивалената.

II. 7. 3. 2. Важну улогу у ширењу образовања и специјална задужења у вези са отварањем школа и њиховим радом на просторима турске државе имао је *миiевел'ија*.

Лексему *миiевел'ија* (тур. *mütevelli*) Чемериких преузима из писаних извора и даје описну дефиницију њеног значења „турски поданик на чије име је гласила дозвола за отварање народносних школа у Турској; лице одговорно за отварање школа и њихов рад“.

II. 7. 3. 3. Значењска компонента 'дужност' уткана је у семантички садржај именичке лексичке јединице *миiфетиши* (тур. *müfettiş*), којом се дејнотира срески просветни надзорник, школски инспектор.

II. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'тумачење језика'

II. 8. Лексичко-семантичкој групи именица *nomina professionis* прикључују се именице из категорије тумачења језика *иерџи'уман* и *драгоман*.

Обе лексеме потичу из исте базе, чувајући етимолошко значење „тумач“. Од арапског *tārğumān* развила се турска варијанта *иерџи'уман* (тур. *tercüman*), а од ње европски турцизам *драгоман* (Skok III: 522; Škaljić 1966: 612). У српском говору Призрена номинативне јединице су функционално ограничене на службени дискурс, што потврђује одсуство примера из разговорног језика. Језгреним компонентама 'човек', 'радник' придружује се

идентификациона сема 'тумач', а централној зони семског састава припада конкретизатор 'за турски језик'. У семеми „службени тумач за турски језик“ допунски семантички елемент 'службени' класификује ове апсолутне синониме у категорију номинација према професији.

II. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'уметност'

II. 9. Важан сегмент друштвеног и културног живота у Призрену везује се за сферу људске делатности која има за циљ стимулисање чула, ума и духа. Особе чија је радна активност усмерена на преношење емоција или идеја кроз различите видове креативног и естетског изражавања у професионалном смислу припадају домену уметности. Стваралац у области уметности, уметник, фигурира као генерички појам без дијалекатског лексичког корелата. Професионално бављење неким од уметничких позива било је реткост, али су свакако постојали они који су за живот зарађивали неком врстом уметничке активности и представљали је као своје занимање. У призренској градској средини на прелазу између два века, старог и новог доба, турског и српског државног и друштвеног уређења, тек се зачињала друштвена свест о потреби културе и институција у којима би се културни живот града одвијао. У нераскидивој вези са културом је и уметност, чији квалитет зависи од нивоа културног развоја заједнице. Фрагмент призренског вокабулара који покрива категорију именовања човека према занимању у области уметности и забаве језички дочарава заступљеност појединих врста уметничког стваралаштва.

II. 9. 1. ЛСМГ 'свирач'

II. 9. 1. Доминантан вид испољавања уметничког дара међу Призренцима је музика. Тешко је ван контекста одредити којој категорији бављење музиком припада, занимању или хобију, али с обзиром на то да лексемске јединице овога типа трајно маркирају човека према врсти уметности или према инструменту на којем музицира третираћемо их као *nomina professionis*. Компонента 'уметник' је потенцијално присутна у денотативном семантичком слоју назива који улазе у састав подгрупе и из те зоне делује као имплицитна сема која се актуелизује у индивидуалним случајевима, преображавајући се у иманентни елемент значењске структуре. Централна компонента 'свирач' доминантни је семантички знак који регулише парадигматске односе у лексичко-семантичкој микрогрупи, где лексеме којима се именује особа којој је занимање свирање у неки инструмент *свирач**, *музиканти**, *ч'алгици*'ија и *бандаци*'ија заузимају позицију хиперонима.

Свирач'и *свириџ* (Реметић 1996: 500).

Дошл'е *ч'алгици*'ије да *свириџ*.

Ц'оџ'а Ч'унков, бандаџ'ија. – Ц'оџ'а бандаџ'ија свири у грнаџу.
Музиканџи (Реметић 1996: 351).

Неутралну семантичку номиналну вредност остварују синоними *сви-
 рач'*, *музиканџи*, *ч'алџиџ'ија* и *бандаџ'ија*, у чијем је корену назив за вре-
 менску уметност изражену помоћу тонова, музику. Доминанта синонимског
 реда је домаћи назив *свирач'*, лексички корелатив инваријантној појмовној
 вредности, којом су повезани чланови лексичког скупа. Глаголска основа
свири- у девербатив уноси значење радње коју особа обавља и која прераста
 у његово занимање. Лексема *музиканџи* усвојена је у говору реципијенту у
 поимениченом облику латинског партиципа презента (Skok II: 494), са упо-
 требном доминацијом над турцизмима *ч'алџиџ'ија* и *бандаџ'ија*, који су се
 у Чемериџијево време паралелно користили да означе особу која се профе-
 сионално бави свирањем. Лексема *ч'алџиџ'ија* мотивисана је турском речи
ч'алџије, која у Призрену има опште значење „музика, свирка“ (Чемериџић),
 а потиче од дијалекатског облика *çalgi* „музички инструмент“ (Петровић
 2012: 302).²⁸⁷ Деривирани облик *бандаџ'ија* непосредно је преузет из тур-
 ског дијалекта (тур. дијал. *bandacı*, поред *bandacı*) са значењем „музичар,
 члан банде“ (Чемериџић). У основи турцизма је италијанска реч *banda*, која
 сугерише значење „музички састав, оркестар“, а у турском језику реализује
 још и глобалну семантику „музика“.

Номинати за музичаре – свираче диференцирају се према врсти музич-
 ког инструмента, што усложњава слојевитост микрогрупе са хиперсемом
 'музика' у оквиру лексичко-семантичке подгрупе 'уметност' и детерминише
 хоризонтални распоред јединица у категорији свирача. *Nomina professionis*,
 међутим, у овом домену не предочавају у потпуности аутентичну музичку
 разноврсност. У говору је уобичејен вербални конструкт којим се дочарава
 активност Призренаца у сфери музике *чука у (армонику, џарамбуку, даире,
 шаркију, ч'унгур, ч'алџије...)*²⁸⁸, који дескриптивно указује на нечије бављење
 музиком, али категоријално не припада датом лексичко-семантичком ску-
 пу. Централна семантичка компонента 'свирач' у лексикографским описима
 представљена је и дијагностичким семским комплексом 'онај који свира', и

²⁸⁷ Лексема *ч'алџије* у Чемериџијевој интерпретацији нема диференцијалну семантичку
 вредност конкретног музичког инструмента. Значење које Чемериџићев материјал показује
 подудара се са општом семантиком ове речи у турском језику (Škaljić 1966: 153) и балканским
 језицима (мак. *чалџи* „1. направа за свирање, музички инструмент; 2. група од свирачи“,
 ДРМЈ; буг. *чалџи* разг. „музика, свирња; музикален инструмент“, РБЕ; алб. *çallgi* „instru-
 ment muzikor“, ДРМЈ), па отуда радна именица (тур. *çalgıcı*, мак. *чалџиџија*, буг. *чалџаждија*)
 генерализује значење „свирач, музичар“. Тако је и у осталим говорима на Косову и Метохији
 и југу Србије (Елезовић II: 429–430; Златановић 1998: 447; Златановић 2011: 520).

²⁸⁸ *Жиџко Ч'ич'а л'ејо ч'укаше у армонику. – Ч'укјаја у џарамбуку. – Да се ч'ука у
 даире како вал'а, џреба да се бидне мајџиор* (Чемериџић).

употпуњена диференцијалним знаком 'музички инструмент', помоћу којег се детектује ужа специјалност музиканта.

II. 9. 1. 1. Свирач, уметник на виолини денотира се лексемом *ч'еманец'ија* / *ч'еманци'ија**.

Призренски облик радне именице *ч'еманец'ија* мотивисан је дијалекатским турским ликом именице *ч'емане* (тур. дијал. *çetane* „виолина“). С. Реметић бележи адаптирану форму *ч'еманци'ија* према стандардној турској изведеници *kemançi*.²⁸⁹

II. 9. 1. 2. Онај који свира зурлу номинује се лексичким знаком *сурлац'ија*.

Назив за турски традиционални дувачки инструмент са веома јаким пискавим звуком (тур. *surna, zurna*) у Призрену се јавља у фонетској варијанти *сурла*. *Сурла* је мотивна реч за свирача који у зурлу свира.²⁹⁰ Семантички управни део деривата *сурлац'ија* налази се у суфиксу *-и'ија*, јер је у њему смештена информација о носиоцу занимања. У творбеној основи обухваћено је обавештење којим се само прецизира чиме се бави вршилац радње. Значење деривираних именица остварује се кроз семантичко прожимање творбене основе и творбеног форманта, који семантички класификује лексему у категорију професионалног именовања човека.

II. 9. 1. 3. Музичар који свира у кларинет обележава се турцизмом *грнаџица'ија*.

Менџк'е грнаџица'ија.

У основи деривата је именица *грнаџица* (тур. дијал. *girnata*), чији се цео семантички садржај „врста дувачког инструмента у облику цеви која се на доњем крају шири, кларинет“ слива у *nomina professionis*, при чему је творбени формант *-и'ија* носилац референтне вредности лексичког значења „кларинетиста“.

II. 9. 1. 4. Особа која свира ударајући у даире номинује се јединицама *даирец'ија* и *даирец'ика*.

Раџуш даирец'ија. – *Тоџу даирец'ије за јенч'џс му се најунџише даире сџз бакџиши*.

Он је ковач', а жџена му даирец'ика. – *Даџо онџзи даирец'ике шџио иде да ч'џка даире џо џурске кџч'е*.

Свирање у даире у Призрену је било и мушко и женско занимање, па отуда номинације за оба рода. Према називу за инструмент у облику кру-

²⁸⁹ Код Скока наилазимо на семантичку једнакост између лексема *ћемане* и *гусле* (Skok I: 352). Значење „виолина“ једна је од секундарних стандардних реализација именице *гусле* (РМС I: 601). Изведеница *гуслар* искључиво се односи на особу која гуди уз гусле и својом семантиком блокира било какву везу са *nomina professionis*, остајући у категорији *nomina agentis*.

²⁹⁰ На Косову и Метохији у зурлу су обично свирали Цигани (Елезовић I: 213).

га, са металним плочицама по ободу које звече при удару руком, у турском језику је формирана радна именица *dairaci*, која је у српском призренском говору усвојена и прилагођена номинанту мушког рода. Моционим суфиксом *-и'ика* обликована је номинациона јединица за жену чије је занимање свирање у даире, као и за жену даиреџије.

II. 9. 1. 5. Музичар који удара у гоч, бубњар, именован је лексемом *гоч'ебија / гоч'обија*.

И други Рамушоф син је гоч'ебија. – Гоч'ебије неје л'сно да држи на себе њол'икав гоч'и да ч'ука. – Мајстџорски ги ч'укаше гоч'џај гоч'обија.

Сложеница је мотивисана начином свирања (*бије* „удара“) гоча (алб. *гоџ* „већи бубањ, тупан“).

II. 9. 1. 6. Свирач на хармоници означава се првостепеним дериватом *армониџаи** / *армуниџаи**.

Ћдаде се за армуниџаша (Реметић 1996: 390).

Романизам *армоника* (итал. < лат. *harmonica*) новијег је датума, јер код Чемериџића за музички инструмент са диркама и мехом у средини налазимо назив *муџика*²⁹¹, али не и од њега изведени облик за свирача. Лексичка ознака *армоникаш / армуникаш* има дводелну семантику, јер се у деривату обједињава значењски садржај мотивне речи (*армоника / армуника*) и семантика творбеног форманта (*-аш*). У творбеној основи смештена је информација о врсти инструмента, а у форманту се налази информација о вршиоцу радње, односно носиоцу занимања.

II. 9. 2. ЛСМГ 'играчица'

II. 9. 2. Посебна форма уметничког изражавања присутна у културном животу призренске заједнице јесте игра. Национално-културна специфика испољена је у семантичком садржају језичких јединица којима се номинује субјект плесне уметности – *ч'ич'ек* и *ч'енџија*.

Појмовна категорија 'играчица' у свести носилаца дијалекта има двојаку вредност, што се одражава на комплексност семантичке структуре лексема. Денотативна макрокомпонента значења турских речи *ч'ич'ек* (тур. дијал. *џеџек, коџек, киџек*) и *ч'енџија* (тур. *џенџи*) садржи семе 'женска особа', 'која се бави', 'играњем / плесом', 'професионално', повезујући језичку јединицу са изванјезичком реалијом. Овај значењски слој разоткрива се у семени „јавна играчица, плесачица“, којом су лексеме дефинисане у Чемериџићевом речнику, што им на плану лексичке парадигме обезбеђује статус истозначница. Семантичку подударност лексеме остварују и на конотативном нивоу значења, где су потенцијално присутне експресивне компоненте. Негативни

²⁹¹ Као примарно, Чемериџић наводи значење „хармоника“ (*Жиџко Ч'ич'ин куџија муџику*), а секундарно је „дечија усна хармоника“ (*Миреџова муџика се истџула*).

суд који колектив испољава према јавним играчицама уткан је у конотативни садржај и пејоративно нијансира семантику лексема. Идентификатор номинационог значења („јавна играчица“) стимулише имплицитну компоненту негативне оцене и емотивно-експресивни потенцијал јединица *ч'ич'ек* и *ч'енгија*. Актуелизирањем периферног комплекса семске структуре ове лексеме развијају нова, експресивна значења, морално квалификујући женску особу. Секундарну семантику „нестална особа, особа лаког морала (пре свега жена)“ именица *ч'ич'ек* обликовала је у турском језику, док је код лексеме *ч'енгија* семантички помак „играчица“ → „неваљала жена“ евидентиран у балканским позајмљеницама (Петровић 2012: 313).

II. 9. 3. ЛСМГ 'артист, вештак'

II. 9. 3. У категорију именовања са потенцијалним семантичким елементом 'уметник' убрајамо лексичке ознаке повезане надређеном семом 'артист, вештак'. Компонента 'артист' дозвољава условно ситуирање номинација за извођаче циркуских тачака – циркусанте, акробате, дресере животиња, у подгрупу именица са хиперсемом 'уметност', мада су категоријално ближи сфери забаве, у коју добрим делом можемо сврстати и конституенте микрогрупа са семантичким идентификаторима 'свирач' и 'играчица'. Називи за циркуске артисте хоризонтално су диференцирани према вештинама које изводе.

II. 9. 3. 1. Вештак у циркусу, човек који изводи акробације пред публиком означен је лексемом *йел'иван*.

Јуч'ер сьм гл'едјаја йел'иване.

Из турске акробатске терминологије (тур. дијал. *pelivan*, поред *pehlivan*) (Skok II: 631; Петровић 2012: 236–237) усвојен је језички знак којим се у говору Срба Призренаца вербализује семантички садржај „гимнастичар који изводи разне вежбе и акробације, иде по конопцу, рвач“ (Чемерикић). У Чемерикићевом семантичком опису испољена је платисемичност која покрива шири спектар вештина и представа пеликана.²⁹²

II. 9. 3. 2. Вештак који, служећи се увежбаним хитрим покретима, изводи вештине да њима остави утисак натприродне моћи у Призрену се назива *и'узбојаџ'ија*.

У Мази-ан дошл'и йел'ивани и јен и'узбојаџ'ија.

Реч за мађионичара, опсенара *и'узбојаџ'ија* позајмљена је из турског језика као *nomina agentis* (тур. дијал. *göz boyacı*, поред *gözbağıcı*) од двочланог глагола *göz boyamak* „обманути, завести“ (Петровић 2012: 129). У призренском идиому радна именица добија статус професионалне номинације.

II. 9. 3. 3. Забављач – комичар номинује се романизмом *йаллап'а*.

²⁹² Шкалаић одредницу *pehlivan*, *pelivan* дефинише семемом „artist na žici, akrobata na žici ili na užetu“ (Škaljić 1966: 513).

Културни живот у Призрену почетком XX века употпуњавале су аматерске позоришне импровизације локалних и путујућих глумачких ансамбала. Забаву су Призренцима пружале изведбе гостујућих циркуских трупа, које су у обавезном програму имале тачку са клоновима. Представе овога типа долазиле су са запада, па је на Балкану за лакрдијаша који забавља публику стварајући смешне сцене преузето италијанско име *pagliacci*, коришћено у различитим фонетско-морфолошким верзијама. У призренском говору дошло је лик *џалаџ'а*.

II. 9. 3. 4. Особа чије је занимање да води и дресира мечку и приказује њене вештине пред публиком именована је деривираним јединицом *меч'кар*.
Зайушиџија се ка меч'кар.

У семантичкој структури деривата *меч'кар* читава се двореферентност. Идентификационо језгро садржано је у творбеном форманту *-ар*, који реферира на човека и садржај творбене основе преводи у категорију именовања човека према професији, неутралишући притом све семе које указују на актуелна својства првог референта. Ка периферији су потиснути емотивно-експресивни значењски елементи, који одражавају став говорника према објекту именовања. Ванјезичке чињенице које се тичу етничке припадности мечкара (Циганин) и његове карактеристичне спољашњости (прљав, запуштен, неуредан) мотивишу негативни конотативни аспект лексичког значења. Сема изгледа потенцијално је присутна и делује као стимуланс негативне субјективне оцене. Њеним активирањем афирмише се секундарно експресивно значење „запуштен, неуредан човек“, којим лексема *меч'кар* иде у ред номинација којима се означава човек у односу према личној хигијени.

Конституенти микрогрупе са кохезионим семантичким знаком 'артист, вештак' гравитирају ка периферији лексичко-семантичке групе са суперординираном семом 'уметник', тежећи ка сфери забаве. Истој области људске делатности приближавају се чланови микрогрупа 'музичар / свирач' и 'играчица', код којих је категоријална детерминанта ('уметник') делимично испољена.

II. 10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'грађевинарство'

II. 10. Терминосфера грађевинарства образује конкретан појмовни систем са строгим структурном и компонентном организацијом, који је на дијалекатској слици света репрезентован одговарајућим језичким јединицама, које истовремено имају општи лексички карактер. У садржајима лексичких ознака за грађевинске појмове акумулирани су екстралингвистички фактори, који су учествовали у урбанистичком обликовању града Призрена, како у османској архитектонској традицији, тако и у периоду модерног развоја. Културно-историјске специфичности у области градитељства

одразиле су се на процес формирања лексичког микросистема и његовог хронолошког модулирања. Чемериџићев материјал рефлектује изванјезичку стварност и у области извођења грађевинских радова и приказује стање у призренском градитељству у граничном временском пресеку између турског и посторијенталног доба. Занимање градитеља било је веома популарно у Призрену и његовој околини вековима уназад. Призренци су са зидарима из Средске и Сиринића одлазили на рад ван Косова и Метохије и у новим условима развили тајни бошњачки језик.²⁹³

Семантички тип именовања човека у сфери грађевинарства улази у састав сложеног номинативног апарата концепта *професија*. Професионална именовања чине важан део грађевинског терминосистема и представљају кључне термине у овој области људске делатности. Већи број терминолошких јединица функционише у склопу општег лексичког фонда. Лексеми којима се денотира човек који се бави подизањем грађевина налазе се у субординираном положају према хиперсеми 'грађевинар', која у испитиваном идиому нема лексикализовану варијанту. Компоненте нижег ранга 'грађевински радник', 'грађевински надзорник' и 'грађевински инжењер' у функцији су диференцијалног семантичког знака, на основу којег су чланови лексичко-семантичке подгрупе распоређени у одговарајуће микрогрупе, односно микроредове.

II. 10. 1. ЛСМГ 'грађевински радник

II. 10. 1. Лексичке јединице интегрисане семантичком компонентом 'грађевински радник' рачвају се у три хоризонтална микрореда према семи која носи информацију о врсти грађевинских послова.

II. 10. 1. 1. Диференцијална ознака 'зидар' идентификационо је обележје лексема *мајсџор*, *дунџ'ер* и *дунџ'ерин*.

Ўзни јѣнога мајсџора да уфáџиџи џеј кáџ'áвиџе на ч'áрамиџе. – Ўзо мајсџора да ми уфáџиџи џеј две-џири кáџ'áвиџе на ч'áрамиџе.

Кòџа, дунџ'ерин.

Дијалекатска доминанта *мајсџор* семантичким садржајем „грађевински радник, зидар“ припада језгру ЛСПГ именица са хиперсемом 'грађевинарство' и централној зони именовања човека мотивисаних професијом. Номинација *мајсџор* секундарно маркира човека чије је занимање зидар. Примарно је то еснафски термин („самостални занатлија“ (Чемериџић)), пренет у домен грађевинарства захваљујући допунској црти 'самостални' и имплицитним семским елементима 'добар, вешт'. Потенцијалне семе примарне структуре сливају се у језгро секундарног, ускоспецифичног и ареално ограничене

²⁹³ Бошњачком – тајном језику зидара из Средске и Сиринића посвећен је магистарски рад Марије Вучковић, одбрањен на Филолошком факултету у Београду 2004. године.

ног значења. У релативном синонимском односу са лексемом *мајстѿор* стоје *дуњи'ер* (тур. *dülger*) и његов морфолошки варијетет *дуњи'ерин*. У дијалекту реципијенту турцизам не губи везу са етимолошком базом и аутохтоним значењем „дрводеља, тесар“, али га надограђује новим дијагностичким елементима, помоћу којих се столар идентификује и као зидар. Фактор објективне стварности има значајног удела у обликовању семантичког садржаја ових речи. Обједињавање занимања столара и зидара условљено је материјалом и начином градње у прошлости. Онај који је обрађивао дрво био је подједнако вешт да од њега сагради стамбени објекат, па су реални чиниоци учествовали у експлицирању обе врсте делатности у семантици речи *дуњи'ер* и *дуњи'ерин*.

II. 10. 1. 2. Грађевински радник који прави благо за циглу и цреп номинује се синонимским паром *калѿ'ија* и *ч'амурѿија*.

Калѿ'ија је, неје мајстѿор.

Контактни синоними *калѿ'ија* и *ч'амурѿија* са лексемама *мајстѿор* и *дуњи'ер* остварују кохипонимске, али не и синонимске парадигматске односе. Иако су чланови микрогрупе подређени хиперсеми 'грађевински радник', синонимску релацију међу њима блокирају семе нижег ранга, које грађевинског радника уско спецификују. Мотивне речи *кал* (прасл. *kalъ) и *ч'амур* (тур. *çatır* „благо“) садрже информацију о грађевинском материјалу (блату) којим се облепљују грађевине. Суфиксацијом се референција усмерава на човека који мешањем земље, воде и ситне сламе справља благо. Деривационим процесом суфиксације, помоћу високопродуктивног наставка *-и'ија*, добијени су називи за особу која се бави специјалном врстом грађевинских послова.

II. 10. 1. 3. Семантичком одређењу „мајстор који гради и поправља калдрму“ лексички еквивалент је *калдрмѿ'ија*.

Пеѿко калдрмѿ'ија.

Језичка ознака за нискоквалификованог радника који се бави изградњом путева позајмљена је у форми деривата из турског језика (тур. *kaldırımci*), где је значење радне именице мотивисано врстом цесте поплочане каменом.

II. 10. 2. ЛСМГ 'надзорник грађевинских радова'

II. 10. 2. Надзорник радова на грађевини именује се лексичким јединицама *ѿроѿомајстѿор*, *ѿрвомајстѿор* и *бон-мајстѿор*.

Рабоѿѿаја у бон-мајстѿора у Феризович'. – Къд се градѿила нова ч'кола бон-мајстѿор бија Сѿѿојан Кривоѿија.

Лексичке јединице *ѿроѿомајстѿор*, *ѿрвомајстѿор* и *бон-мајстѿор* повезане су семантичким знаком 'надзорник градње'. Улогу главног градитеља и настојника грађевинских радова у сложеницама *ѿроѿомајстѿор*

и *īрвомајсїор* истичу чланови *īроїо-*, односно *īрво-*, који садрже информацију о положају грађевинског радника. Ове лексеме функционално су ограничене на протоколарну употребу и могу се наћи у тефтерским записима. Разговорном језику припада синонимска реч *бон-мајсїор*. Први део полусложенице *бон* указује на могуће значење „државна исправа о краткорочном задужењу“, којим се семантика управне лексеме конкретизује у правцу дужности у области грађевинарства. Повезивањем колокативних лексичких елемената *бон-мајсїор* и стапањем њихових значења формирана је семантичка интерпретација „особа задужена за надгледање, инспекцију грађевинских радова“. Код Чемерицића је основна реализација „надзорник железничке пруге“, што не можемо прихватити као посебно значење, јер је мотивисано актуелном изградњом железничке пруге Косовска Митровица – Скопље, која је отворена 1873. године. Овакво одређење уклапа се у ширу семантичку дефиницију „надзорник грађевинских радова“, са референцијом на грађевинског стручњака којег држава привремено ангажује да надгледа ток изградње неког јавног пројекта.

II. 10. 3. ЛСМГ ’грађевински инжењер’

II. 10. 3. Грађевински стручњак са високом стручном спремом, пројектант, номинује се синонимима *мѣндиз / мѣндис* и *инџинѣр* / инџинѣр**.

Мѣндїзи мѣриф нѣв їуїї од Суорѣке за Ч’ѣф Дул’е. – Цѣне Мѣндин се уч’инїја мѣндиз.

Инџинѣр гу бїја син. – Јѣному инџинѣру (Реметић 1996: 427). – Под-мѣїнѣше нѣши инџинѣру. – За їѣј двѣ инџинѣра (Реметић 1996: 427).

Турцизам *мендиз* (тур. *mühendis*), забележен у Чемерицићевом материјалу, потиснут је у XX веку општеприхваћеним галицизмом *инџинѣр / инџинѣр* (фр. *ingénieur*). Идеографска вредност ’грађевински инжењер’ утврђује се индиректно, јер у семантичком садржају није наглашен профил деловања високообразованог техничког стручњака. Значењска једнакост између детерминанте „инжењер“ и појмовног одређења „грађевински инжењер“ семантички је валидна ако се узме у обзир екстралингвистичка реалност и сагледају изванјезички оквири који регулишу семантички опсег и садржај лексема. У лексичком систему призренског говора лексеме *мендиз* и *инџинѣр* имају статус временски ограничених функционалних синонима, при чему турцизам има ретроспективни карактер.

II. 11. ЛСПГ именица са хиперсемом 'занатство'

II. 11. Привредни и културни идентитет града Призрена почива на дугој и веома јакој занатској традицији. Први писани подаци о постојању зана-

та на југу Србије датирају из немањићког периода (Првуловић 2008). Доласком Турака по градовима се развијају нови занати оријенталног порекла, којима су се бавили искључиво муслимани. Средином XVI века у Призрену је забележено педесетак заната, што га је чинило најјачим занатским центром на Балкану. Статус важног балканског економског средиштва Призрен је одржавао све до XIX века снажним импулсом занатске производње у муслиманској и православној заједници. Половину градског становништва чиниле су занатлије. Временом се издвојио богатији слој, међу којима је, поред Турака и Албанаца, било Срба, Цинцара и Јевреја, који је прерастао у предузетнички сталеж, са значајним утицајем на материјални, политички, културни и духовни развој града. Развоју занатства допринело је одсуство индустријске производње, али и устаљене навике и обичаји везани за начин живота и рада. Муслимани су држали монопол над неким занатима од ширег значаја (пушкарски, обућарски, кожарски, кондурашки, табачки). Арбанаси католици бавили су се пекарством, терзијским и кујунцијским занатом, док су остале делатности, углавном везане за обраду вуне и дрвета, биле резервисане за православно становништво. Важан удео у призренском занатству имали су Јевреји и Цинцари (казанцијски и поткивачки занат), а појединим производним профилима бавили су се углавном Цигани (ковачки, ножарски). У XIX веку забележене су 124 врсте занатлија са око 1400 занатских радионица. Занатске радње биле су смештене у градским чаршијама, а чаршијске махале називане су по доминантним занатима (*Терзи-маџа*, *Бич'акч'илџк*, *Ч'умл'екч'илџк*, *Казанч'илџк*, *Калајч'илџк*, *Муџавч'илџк*, *Кујунч'илџк*). Почетком века Призрен је надалеко био познат по кожарству и филигранству. Призренаски златни и сребрни накит, као и производи од коже, продавали су се од Пеште до Цариграда. Током XIX столећа, промене у структури становништва (досељавање становника са села, долазак муџахира из ослобођених крајева, одлазак занатлија Призренаца у Србију) и промене на тржишту (јефтина европска индустријска роба коју су јеврејски трговци доносили из Солуна) доводе до опадања занатства на Косову и Метохији. Опстале су оне занатске струке за којима је постојала потреба, тако да су почетком XX века у Призрену заступљене поједине врсте производног, уметничког и услужног занатства (бојацијски, самарцијски, табачки, јеменцијски, мутавцијски, терзијски, сапунцијски, свећарски, грнчарски, кујунцијски занат), а већина занатских радњи је у власништву Срба (Менковић 2013: 24–26).

Друштвено-историјски услови и привредно-економски процеси утемељили су кодове традиционалне материјалне културе Призренаца и креирали појмовно и лексички богату терминосферу занатства. Продуктивност занатске струке на језичкој слици носилаца дијалекта очитује се преко терминолошких јединица и њихове дистрибуције у оквиру хиперо-хипонимске организације терминосистема. Инвентар термина за именовање особа којима

је занатство стално занимање одражава локалну лингвокултурну специфику и пружа поуздане податке о историји, традицији и развоју привредног живота овога града, који могу послужити као база за реконструкцију градског живота у Призрену на прелазу између два века.

Занатска терминологија представља окосницу терминолошког система призренског говора, а одликује се једнозначношћу и денотативним карактером. Са синхроног становишта, већина термина за означавање занатских радника припада слоју пасивне лексике, остварујући кумулативну функцију, јер чува информације о животу заједнице у прошлости и похрањује локални традиционални културни код. У дијахронијској перспективи микротерминосистем имена занатлија није био херметична структура, већ су ускопрофесионални и високоспецификовани термини активно учествовали у комуникативном процесу и били укључени у разговорни лексички корпус.²⁹⁴

Општу категоријалну вредност остварују лексеме *занайл'ија* и *руфейл'ија*, које се налазе у позицији хиперонима у односу на остале елементе лексичко-семантичке подгрупе. Подређени чланови лексичког скупа, хипоними, означавају појам који репрезентује врсту онога што значи хипероним и са њим су у семантичком односу таксонимије (Драгићевић 2007: 292).

Јован алка-Ванкин занайл'ија, њроменија до сѣг ѡри занайта

Лексичке ознаке *занайл'ија* и *руфейл'ија* потичу из турске еснафске терминологије, мотивисане релативним синонимима *занай* и *руфей*. Именица *занай* са семантичком реализацијом „стално занимање

²⁹⁴ Најпотпунији лексички приказ занатских врста дао је Б. Првуловић у монографији *Лексика сѡварих занайта у иѡточној Србији* (Првуловић 2009). Остали домаћи радови описују дијалекатску терминологију појединих заната (Вуковић, Бошњаковић, Недельков (1984): *Војвођанска коларска ѡтерминологија*; Козомора (2002): *Млинарска ѡтерминологија Басѡаса*; Букумирић (2006): *Зајрежна ѡтерминологија у говорима северне Мейѡхије*) или ускоспецификовану занатску лексичку територијално ограничену на ужи ареал (Комадинић, Пецо, Ђупић (1992): *Ткачка лексика Драгачева*; Букумирић (2002): *Из воденичарске ѡтерминологије горње Мейѡхије*; Вукићевић (2000): *Коларска и качарска лексика у Грузи*; Вукићевић (2009): *Зајрежна лексика у Грузи*; Јовић (2004): *Црејуљарска лексика*; Марковић (2006): *Ткачка лексика југоисточне Србије*; Милосављевић (2011): *Ковачка лексика у Зайлању*).

Руска дијалекатска лексикологија обилује докторским дисертацијама и радовима мањег обима са темом традиционалног занатства (Откупшчиков (1989): *Балто-славјанска ремесленна лексика (називана металлов, металлургија, кузнечно дело)*; Маринин (2001): *Лексика промьслов и ремѣсел в говорих Вадскогo района Нижегородской области*; Балжинимајева (2006): *Традиционна ремесленна терминологија в монголских језиках северо-восточного ареала Центральной Азии*; Сипшчиков (2006): *Лексика крестьянского деревянного строительства*; Крапивина (2012): *Диалектна терминологическа лексика (на материале рыболовецкой лексики донского казачества)*; Сироткина (2013): *Лексика промьслов и ремесел в „Словаре русских говоров южного Прикамья“*). Капитално дело које даје теоријску основу наведеним радовима и из којег млађи аутори црпу методолошке смернице јесте Трубачова *Занайска ѡтерминологија словенских језика* (Трубачѣв 1966), оглед групне реконструкције и синтетички опис занатске терминологије словенских народа.

мајстора“ рефлектује турски дијалекатски облик *zanat*, док је радна именица највероватније домаћа, а не изворна творба, јер се у турском језику у значењу „занатлија“ користи *sanatçı* (Петровић 2012: 139). Лексема *занатлија* у говору је функционално маркиранија од блискозначнице *руфеџлија*, изведене од мотивне полисемантичке речи *руфеџ* „1. занат; 2. цех, еснаф“ (Чемерикић), аналогичном према творбеном моделу по којем је настао *занатлија* (Петровић 2012: 247).²⁹⁵

Степен стручне квалификације одређује позицију радника у занатској организацији – *шегрџи*, *шегрџе*, *калфа* / *калва*, *мајстџор*.

Моје ми је шегрџе он, њомага ми у рабџију.

Милан Мандуш бија обџар калфа.

Праџија ме мајстџор за руџек. – Мајстџориџе, њраџија ме мајстџор за нџве кондџре. – Њџга нџ га дирџше џол’ико шџио га мајстџор изгрџија, кол’ико га дирџше шџио мајстџор уч’инија џџџ џред свџџи, џред мџишџерије.

Лексема *шегрџи* (тур. *şagirt, şagird*) одговара семема „ученик заната“. Обично је то дечак или младић који код мајстора изучава занат.²⁹⁶ Ови ванјезички фактори директно стилски маркирају деминутивну језичку форму *шегрџе* и детерминишу субјективно-модалну природу конотације (социјални и емоционално-аксиолошки однос говорника према субјекту именовања конотативној структури лексеме даје прагматички статус).

Занатлијски помоћник који је после шегртског стажа и испита стекао вишу квалификацију назива се *калфа* / *калва* (тур. *kalfa*).²⁹⁷

Он се оженија јџш док бија дограмаџиски калфа.

Грцизмом *мајстџор* именује се самостални занатлија, власник занатске радње.

Мајстџори одређених грана имали су удружења, еснафе, ради остваривања својих права и очувања угледа и професије.²⁹⁸ Члан организације

²⁹⁵ Није искључена могућност да су усвојени облици из турског призренског говора *zanatli* и *rufetli* (нап. Младеновић).

²⁹⁶ Шегрт није примао плату, нити је имао храну, осим код мутавџија који су му давали ручак и вечеру. Шегровање је трајало три године, после чега је ученик полагао испит пред еснафским одбором и добијао статус калфе (Чемерикић).

²⁹⁷ Калфа је био дужан да плаћа еснафску таксу, а примао је фиксну годишњу плату, о чему сведоче подаци из мутавџијско-опнчарских тефтера (*По њогодби са мајстџором имао је годишње шесџи сџџџина гроша, једне кондџре, један њар њенџеџа и дорџчак и ручак; Тому калфу за годину сос кондџре, без вечере, за гроша 600; На Свџџџога Андреју њогоди калфу Панџџу за годину сос кондџре за 450 гроша* (1895)). Могао је да полаже мајстџорски испит тек после пунолетства и након најмање две године службе. По положеном мајстџорском испиту био би преведен у еснафског мајсџора, уписиван у мајстџорски протокол и добијао би сертификат (мајстџорско писмо) са потписом старешине еснафа и овером полиџијске власти. На тај начин калфа стиче право на отварање самосталне занатске радње.

²⁹⁸ Већ крајем XVIII века градске занатлије у Призрену биле су организоване у дружине са старешинама на челу (Менковић 2013: 24).

занатлија исте струке номинује се деривираним именицом *еснафл'ија*, старешина еснафа творбеним дублетима *усџабаша* и *усџабашџија*, а надзорник свих еснафа *еснаф-ч'аја*.

За 1880. годину усџабашџија би Тома Ч'емерџич'.

Вертикално рангиране лексеме повезане су семантичком компонентом 'еснаф' и рефлектују реалну хијерархију међу члановима еснафских удружења. Према семантички блиским изведеницама *занатил'ија* и *руфетил'ија* добијена је форма *еснафл'ија*. Целокупном значењу творбене основе, са есенцијалном семом 'занатлија', додаје се референцијална семантичка црта творбеног форманта *-л'ија*. Облички варијетети *усџабаша* и *усџабашџија* од турске сложенице *ustabaşı* у говору се понашају као истокоренски синоними, чувајући аутентичну семантику оба члана (тур. *usta* „мајстор“ и *baş* „глава, старешина“). Вишу статусну позицију у еснафском чланству заузима *еснаф-ч'аја*.²⁹⁹ У овом именовању задржана је двореферентност аутохтоне јединице (тур. *esnaf* и дијал. *çaya* „надзорник, надзојник“).

Еснафску управу, која се називала *оџџџина*³⁰⁰, сачињавали су угледни мајстори – *џрви мајџџори* и чланови црквено-школске управе – *оџџџинари*. Најнижи положај у еснафској управи имао је помоћник – *ч'ауш* (*Годишњи ак чаушу 250 гроша* (из протокола Мутавџијског еснафа)). Семантичку структуру именовања чланова еснафа и еснафске управе употпуњује имплицитна али релевантна сема 'социјални статус', која у други план потискује њихово примарно занимање, с обзиром на социјалну дужност коју су умали и активну друштвену функцију коју су обављали.

У складу са денотативном суштином, професионалне номинације развијају тематску парадигму, формирајући лексичке скупове ужег обима и реализујући хијерархијски принцип устројства лексике, који одражава однос реалија у објективном свету. Сегмент концептуалне области занатства вербализован називима занатлија представља мрежу различитих струковних профила. Систематизација разуђеног тематско-лексичког склопа може се извршити на више начина, у зависности од класификационих критеријума. Сви чланови лексичко-семантичке подгрупе, подређене лексичко семантичкој групи са хиперсемом 'професија', обједињени су интегралном семом вишег ранга 'занатство'. Даље раслојавање конституената са човеком као референтом, тј. носиоцем занимања, наслања се на општу поделу занатства на производно и услужно³⁰¹, мада су производни

²⁹⁹ Еснаф-ћаја је обично био најстарији, најискуснији и најугледнији занатлија који је пресуђивао у свим међусобним споровима унутар еснафа.

³⁰⁰ Еснафска управа имала је веома важну улогу у одржавању рада црквено-школских општина, тако да је, осим решавања кључних питања живота и рада, учествовала у културном и просветном развоју града Призрена (Менковић 2013: 25).

³⁰¹ Нека занатска занимања услужног типа уврстили смо у лексичко-семантички скуп 'услугне делатности'.

и услужни сектор међусобно повезани и често сједињени у појединим грамама занатске привредне делатности. Оквирно се руководећи генералном категоризацијом заната, класификацију назива радника занатске струке заснивамо на критеријумима који у обзир узимају врсту материјала, процес његове обраде и тип производа.³⁰² Структурирање лексичко-семантичке подгрупе именица са хиперсемом „занатство“ и архисемом „човек“ одвија се према семантичким обележјима која тематски групишу занатске раднике у једанаест микрогрупа: ’обрађивач / прерађивач метала’, ’обрађивач / прерађивач дрвета’, ’прерађивач прехрамбених производа’, ’обрађивач / прерађивач вуне’, ’прерађивач кострети’, ’прерађивач коже’, ’прерађивач конопље’, ’произвођач одеће’, ’произвођач обуће’, ’уметнички занатлија’, ’услужни занатлија’. Номинативне јединице унутар микрогрупа распоређене су у хоризонталној равни према врсти традиционалног заната којом се номинант бави и међусобно су независне. Хипоними субординирани хиперониму *занатлија* имају богатији семантички садржај од надређене лексеме и међусобно остварују равноправни однос.³⁰³ Синонимске релације ретко се успостављају. Синонимија се јавља у условима варирања творбених модела или као последица језичке интерференције.

II. 11. 1. ЛСМГ ’обрађивач / прерађивач метала’

II. 11. 1. Називи занатлија обухваћени надређеним семантичким знаком ’обрађивач / прерађивач метала’ диференцирају се према врсти метала који занатлија обрађује, односно прерађује.

II. 11. 1. 1. Занатлија који израђује предмете од лима номинује се релативним синонимским паром *ласџираџ’ија* и *џенеч’еџ’ија*.

Пеџируш ласџираџ’ија. – *Џека ласџираџ’ија*.

Зара Пиџиџаџа џенеч’еџ’ија.

Лексичко значење „лимар“ повезује две лексеме различитог порекла. Именица *ласџираџ’ија* мотивисана је романизмом *ласџира* (тал. *lastra*)³⁰⁴, којим се у српском призренском говору означава црни плех, док *џенеч’еџ’ија* потиче од турског назива (тур. *teneke*) за бели лим. Доминантно својство метала од којег је добијена танка плоча у семантичком садржају мотивних речи испољено је кроз сему боје, која постаје главни диференцијални елемент

³⁰² Поделу базирамо на валидној класификацији занатских занимања Републичког завода за статистику Републике Србије.

³⁰³ Хоризонталан тип односа међу кохипонимима Џ. Саид назива таксонимијом (према Драгићевић 2007: 292). Таксонимија се укршта са хипонимијом, која је вертикалан однос, на релацији хипероним – хипоним. Р. Драгићевић не прихвата овакав приступ, већ таксонимију третира као хипонимијски однос, који се може препознати по формули *A је врсџа B* (Драгићевић 2007: 293).

³⁰⁴ Могуће је да је романизам у српски призренски говор дошао преко Цинцара (нап. Р. Младеновић).

и узрокује дивергенцију радника који се баве истим занатом. Турцизам је усвојен у форми *nomina professionis* (тур. *tenekesi*), док је *ласџираџија* хибрид настао од романске основе и адаптираног турског суфикса.

II. 11. 1. 2. Занатлија који израђује и поправља казане и друге судове од бакра именован је лексемом *казанџија*.

Мада Забунов казанџија.

Диференцијалне компоненте које носе информацију о врсти метала и врсти производа детерминишу занимање, а самим тим и номинацију занатског радника чија је примарна делатност израда казана. Дериватема *казанџија*, позајмљена из турског језика (тур. *kazançı*), мотивисана је називом за велики бакарни котао.

II. 11. 1. 3. Калајисањем посуђа бави се *калајџија*.

Стефан Бабаронка калајџија. – Кал'ч'е калајџија.

Језичке ознака за занатлију који калајем облаже бакарно посуђе мотивисана је материјалом који користи у обради, јер је турска форма *kalaycı* супстантив од *kalay* „сребрнастосјајни, мек метал који се лако кује“.

II. 11. 1. 4. За именовање занатлије који кује и обрађује гвожђе чекићем фигурирају синонимске лексеме *ковач'* и *демирџија*.

Ибраим ковач'. – *Секџу носи у Ибраима ковач'а.*

Секџу однеси Рамџу демирџије да гу искл'џа и да гу наосџири.

Дистинкцију у односу на остале конституенте микрогрупе синонимски пар успоставља семантичком цртом 'гвожђе'. Радна именица *ковач* води порекло из прасловенског језика и настала је од инфинитивне основе глагола *ковати* и нископродуктивног агентивног наставка *-ач'*, док је *демирџија* адаптирана форма турског деривата *demirci*. Домаћа деривација покренута је процесом рада, садржаном у творбеној основи, који се творбеним формантом приписује референту, вршиоцу радње и денотира га као носиоца сталног занимања. Турцизам рефлектује другачији тип мотивације, где је квалитативно значење складиштено у мотивној именици која реферира на сировину која се чекићем обрађује. Паралелна употреба обезбедила је обема лексемама подједнаку функционалну вредност у српском призренском говору.

II. 11. 1. 5. Занатлија који израђује и продаје ножеве, бритве, чакије, маказе и сличне предмете од гвожђа и челика обележен је лексичком јединицом *бич'акч'ија*.

Благој Јорџушов бич'акч'ија. – Даја беше Манџу бич'акч'ије.

Призренски назив за ножара преузет је из турског дијалекта (тур. дијал. *biçakçı*), где је изведен од именице *biçak* „нож“. Чемерикић не бележи турску реч за нож, али евидентира лексиколошко гнездо професионализама потеклих од ње, транспонованих у творбеном облику какав имају у дијалекту из ког су позајмљени и прилагођени домаћим фонетским и морфолошким

законитостима. Мотиватор *nomina professionis* је основни продукт занатске производње израђен од метала (нож).

II. 11. 1. 6. Занатлија специјализован за поткивање коња номинује се лексемама *налбан* / *налбаџи*, *налбаџин* и *џоџкивач**.

Налбан узје јуџа. – Искај од Имера налбаџа.

Налбаџин ми уковаја магаре ња криви.

Поџкивач’и којни шџо ковев (Реметић 1996: 516).

Релевантна семантичка ознака којом се уже денотира занатски радник односи се на процес рада примаран код ове занатске струке. Отуда домаћа твореница има глаголску мотивацију. Глаголска творбена основа садржи одговарајуће информације о послу који овај занатлија обавља и логички регулише место деривата у микросистему. За њу се везује суфикс *-ач*, којим се граде *nomina agentis* (Клајн 2005: 179). У овом случају значење вршиоца радње прерасло је у значење носиоца занимања. Творбени дублети резултат су језичке интерференције. Фонетски ликови *налбан* и *налбаџи* изговорне су варијанте турске речи *nalbant*, док је форма *налбаџин* хибридна твореница од турске основе и домаћег наставка. У корену назива за поткивача је арапско *nal* „потковица“, од којег је изведена турска именица *nalça* (Петровић 2012: 221), у Призрену *налч’а* „потковица за стоку“ (Чемерићић). Номинације *џоџкивач*, *налбан* / *налбаџи* и *налбаџин* у микрогрупу са интегралном семом ’обрађивач / прерађивач метала’ квалификује основно средство за рад, што носица занимања повезује са ковачком струком, али га истовремено диференцира и шаље на периферију лексичког скупа.

II. 11. 2. ЛСМГ ’обрађивач / прерађивач дрвета’

II. 11. 2. Семантичка компонента ’дрво’ индикативно је обележје лексичких јединица повезаних појмом ’обрађивач / прерађивач дрвета’, без одговарајуће дијалекатске лексикализације. *Сџолар* би био најадекватнији еквивалент хиперсеми, али ексцерпирана грађа намеће другачији таксонимијски модел. На нивоу микрогрупе не важи формула *A је врсиа B*, јер није одржива релација доминације (*дограмаџ’ија* није надређена лексема осталим занатлијама који се баве столарством већ је са њима у кохипономском односу). У лексичкој микроструктури огледа се изванјезичка стварност. У Призрену су специјализовани столарски послови (израда појединачних дрвених предмета) прерастали у самосталне занате, што има одраза на номенклатуру занатлија.

II. 11. 2. 1. Семантичку вредност најближу базичном нивоу категоризације (столар) остварује лексема *дограмаџ’ија*.

Тоџка Гудин бија дограмаџ’ија. – Руке му се исушил’е онџму дограмаџ’ије шџо џи нагрде џако џај сандџ.

Значење турцизам *дограмац'ија* лексикографски је објашњено синонимом из стандардног језика „столар“ (Чемерикић). Творбена основа омогућава му флексибилност и упућује на шири семантички опсег (тур. *doğrama* „те-сарски рад, предмети столарске израде“). Именица је прихваћена у дериваном облику (тур. *doğramacı*) који се прилагодио призренском изговору. Чемерикић не региструје домаће паралеле.

II. 11. 2. 2. Прерађивач дрвета специјално оријентисан на прављење сандука назива се *сандџкч'ија*.

У српском призренском говору *сандџкч'ија* има полисемантичку структуру. С обзиром на вишезначност мотивне речи, дериват је развио секундарно, богато етнокултуролошко значење које га квалификује међу *nomina personalia* и удаљава од основне реализације агентивне природе „столар“. Дефинисањем примарне семантике преко корелатива из књижевног језика Чемерикић релативизира појам занатлије који се бави сандукцилуком. Лексички елементи који улазе у састав деривата експлицирају круто значење. Носилац квалитативног садржаја је именичка творбена основа (*сандџк-*), која реферира на основни производ и уско спецификује делатност столара, тако да је *сандџкч'ија* „занатлија који прави сандуке“. Семантичко изједначавање лексема *дограмац'ија* и *сандџкч'ија* у Чемерикићевој интерпретацији њиховог садржаја рефлекс је екстралингвистичког момента који се базира на реалној чињеници да су првобитно дограмације правиле сандуке, што су спорадично наставили да чине и пошто се сандукцилуком осамосталио као посебна занатска делатност. Неиздиференцираност послова у оквиру еснафа резултирала је укрштањем семантике лексема *дограмац'ија* и *сандџкч'ија*.

II. 11. 2. 3. Занатлија чија је специјалност израда дрвених судова у којима се туче млеко ради добијања масла назива се *буч'кар*.

Бија буч'кар. – Оџнесџше л'и буч'кару џиј буч'ку?

Лексичко значење целокупног деривата *буч'кар* је „занатлија који прави бучке“ (Чемерикић). Творбено значење свих деривата који означавају вршиоца радње или носиоца занимања може се разложити на дериватеме³⁰⁵. Деривати из ове категорије именована повезани су дериватемама 'онај који / занатлија' и 'прави / израђује', које упућују на човека којем се приписује одређена радња. Посебне дериватеме које су у вези са средством или резултатом радње праве дистинкцију између значења. Творбени формант *-ар* садржи значење агентивности, које се конкретизује у творбеном контексту. Значење „занатлија који прави“ проистиче из његовог односа с основом с којом се спаја. Мотивна реч, именица *буч'ка* носи информацију о томе шта занатлија израђује, тј. којом се врстом заната бави.

³⁰⁵ Као што се лексичко значење са становишта коппоненцијалне анализе може разлагати на семе као најмање јединице, тако се и творбено значење може поделити на дериватеме (Драгићевић 2007: 191).

II. 11. 2. 4. Занатлија који израђује и поправља каце и друге дрвене судове номинује се лексемом *кач'ар*.

Вал'а да њогодиши јенога кач'ара да наобруч'и крбл'е и гол'ему кацу. – Узни јенога кач'ара да измеремџи каце, ардове и бурџа.

Исти творбени образац примењен је на деноминални дериват *кач'ар*. Производњом великих дрвених ваљкастих судова бавили су се још Стари Словени, који су преузели млетачки назив *каца* (кслат. *cattia*). Примарни производ од дрвета, каца, послужио је као мотиватор лексичког значења деривираних *nomina professionis*, у Чемериџићевом лексикону дефинисане творбеним значењем, као и већина именице из ове лексичко-семантичке групе.

II. 11. 2. 5. Знатлија који прави и поправља запрежна кола именује се лексичком јединицом *колар*.

Тома колар.

Сложеност значењске структуре деривата огледа се у њиховој дводелној структури. Изведеница *колар* обједињује значењски садржај мотивне речи *кола* и семантику творбеног форманта *-ар*. Први творбени елемент реферира на финални производ сачињен од дрвета (запрежно возило), док је у суфиксу смештен податак о носиоцу занимања.

II. 11. 2. 6. Израда дрвених направа сличних седлу била је специјалност занатлије званог *самарџи'ија**.

Самарџи'ије куџувал'е (Реметић 1996: 376).

Прозирна творба облика указује на типичну морфолошко-семантичку структуру именовања занатлија – именичка творбена основа која реферира на материјални производ (самар) комбинује се са продуктивним агентивним суфиксом *-и'ија*, којим се референција преноси на човека који прави и продаје врсту робе садржану у мотивној речи.

II. 11. 2. 7. Посебним типом обраде дрвета бави се занатлија који израђује дрвене алатке са оштрим гвозденим зупцима за чешљање вуне – *гребенар*, *гребенџи'ија*.

Цуџурови бил'е гребенари, ама се боравил'е и със дограмаџи'илџ кол'ико ги вал'ало за гребене. – Сџефан Цуџур биџа гребенар. – Однџси гребене гребенару да џромџи џеџ кршење зџиџе.

И Тома Цуџур биџа гребенџи'ија. – Гребене дадо гребенџи'ије да ги измеремџи.

Морфолошке форме *гребенар* и *гребенџи'ија* у говору функционишу као равноправни творбени дублети и потпуни семантички еквиваленти. Продукт рада, гребен, мотивисао је називе занатлија. Са именичком основом, у којој је смештена информација о специфичности занатског производа, комбинују се најпродуктивнији суфикси у категорији *nomina professionis -ар* и *-и'ија*, уносећи у дериват значење онога који нешто производи. У српском говору Призренаца *гребенар* и *гребенџи'ија* су једнозначне лексеме. Не остварују

никакву семантичку корелацију са именицама из домена обраде вуне, већ искључиво означавају особу чија је делатност прављење и продаја гребена.

II. 11. 2. 8. Појмовна вредност 'прерађивач дрвета' непосредно је надређена лексеми којом се означава произвођач дрвеног угља *ч'умури 'ија**.

Ч'умур йр'аји ч'умури 'ија (Реметић 1996: 410).

Номинација занатлије мотивисана је турским називом за дрвени угаљ *ч'умур* (тур. дијал. *çütür*, поред *kötür*), чије се крајње порекло доводи у везу са глаголским основама које садрже податке о процесу сагоревања дрвета и производњи угља³⁰⁶. Људска референција постигнута је наставком *-и'ија*, који у дериват уноси агентивно значење.

II. 11. 3. ЛСМГ 'прерађивач прехранбених производа'

II. 11. 3. Интегрална компонента 'прерађивач прехранбених производа' обухвата раднике у производној и услужној занатској делатности, међу којима су месар, млекар, пекар, посластичар, прерађивач дувана. Поред прераде прехранбених сировина, занатлије ових врста баве се и продајом својих производа, тако да се микрогрупа у неким сегментима граничи са лексичко-семантичком подгрупом назива за трговце. Према семантичкој компоненти која садржи обавештење о материји која се прерађује, номинације су распоређене у уже скупове по принципу вертикалне хијерархије, градећи кохипонимске парадигматске односе.

II. 11. 3. 1. Онај коме је занимање клање стоке и продавање меса означен је именичким лексичким јединицама *кас'аи**, *кас'ајин* и *цревар*.

Кас'ајин бија (Реметић 1996: 470).

Вул"е цревар.

Именовање за месара од турског *kasap* Чемерикић илуструје наводом из тефтера. Разговорну функционалну вредност аутохтоног облика *кас'аи* и хибрида *кас'ајин* потврђује дијалекатски материјал С. Реметића. Семантичка интерференција са турским језиком је у овој лексеми у потпуности остварена. Суфиксални облик на *-ин* даје јој српско морфолошко обличје. Лексички пар *кас'ајин* и *цревар* не остварују синонимску релацију, јер им се семантички садржају не подударају. С парадигматског аспекта, пре би се могло рећи да су у таксонимијском односу, при чему је *кас'ајин* хијерархијски надређен лексеми *цревар*, што одражава појмовну структуру реалија. Специфичну врсту месарског посла обавља занатлија који се бави прерађивањем и продајом црева. Деноминални дериват *цревар* подлеже општем принципу грађења именица овога типа, са агентивним наставком *-ар* и именичком

³⁰⁶ По једном тумачењу етимолошка база именице је глаголска основа *кѡм-* „закопавати“ с обзиром на технологију добијања дрвеног угља и веровања везана за њега, мада се вероватнијим сматра објашњење да је настала од основе *кѡу-* „горети“ (Петровић 2012: 292).

творбеном основом чији семантички садржај детерминише место *nomina professionis* у микротерминсистему занатства.

II. 11. 3. 2. Онај који се бави прерадом и продајом млека означен је паром синонимичних лексема *мл'екарџ'ија* и *бач'*.

Сџеф'анкин м'уж бија мл'екарџ'ија. – Мл'еко кис'ело узни на Сџано-мира мл'екарџ'ију.

Бач' њраи мл'еко.

У српском призренском говору *мл'екарџ'ија* и *бач'* функционишу као семантички еквивалентни и тако су лексикографски интерпретирани. Значење лексеме *мл'екарџ'ија* описно је дефинисано, док је семантичка вредност јединице *бач'* објашњена блискозначницом *млекар*. Ови подаци упућују на компатибилност две лексеме, међутим, оне не могу у сваком контексту замењивати једна другу, те је њихова употреба ситуационо условљена. Релативност њиховог односа последица је деловања и језичких и изванјезичких фактора. Именица *мл'екарџ'ија* је једнозначна са ригидном, троделном семантиком. Комплексна семантичка структура додатно је усложњена дупликацијом суфикса. Контактном основи која информише о сировини која се прерађује (млеко) и наставка *-ар* добијено је творбено значење деривата, са референцијом на човека који се бави прерадом млека. Творбеним формантом *-џ'ија* појачава се ефекат агентивности и особи се приписује млекарство као трајно занимање, основни занат. Примарна делатност особе номиниране лексемом *бач'* је сточарство (рум. *baciu* „чобанин“)³⁰⁷, које је у неодвојивој вези са производњом млека. Отуда семантички помак у српском призренском говору, при чему се тежиште пребацује са једне врсте делатности (сточарство) на другу (млекарство) и семантички примат даје секундарној активности, која особу професионално обележава као произвођача млека и млечних производа.

II. 11. 3. 3. Особа чије је основно занимање прерада жита и производња брашна означава се лексемом *воденич'ар*.

И вал'авиц'ар је и воденич'ар.

Именичка творбена основа (*водениц-*) у контакту са агентивним наставком *-ар* гради трећестепени дериват, при чему у семантички садржај изведене радне именице уноси све денотативне значењске компоненте које се односе на место у којем се одвија процес млевења пшенице. Номинација за човека који обавља млинарски посао подстакнуто је локацијом вршења радње.

II. 11. 3. 4. Пекарски занат примарна је струка особа означених лексемама *екмеџ'ија* / *екмеч'ија*, *фурнаџ'ија* / *фурунџ'ија* и *симиџ'ија*.

³⁰⁷ *Бач* је балканска реч која је преко румунских номадских пастира прешла преко Карпата (Skok I: 85) и у српском језику означава старешину пастира на бачији (РМС I: 152).

Ми њеч'емо л'ѣба на Крисиѹ екмеѹ'ију. – Гасѣр екмеч'ија ѡродѡва и франѹ'ул'е.

Називи за занатлије који месе, пеку и продају хлеб имају заједничко семантичко обележје 'пекар', једрени елемент њиховог семантичког садржаја који обезбеђује логички ниво категоризације ових језичких ознака. У синонимском реду турцизама доминира номинативна јединица *екмеѹ'ија* (тур. *ekmekçi*), са најизраженијом фреквенцијом у колоквијалном говору. У основном делу радне именице смештена је лексичка ознака за основни пекарски производ (тур. *ekmek* „хлеб“). У форми деривата ушла је у призренски говор из западних турских дијалеката (Петровић 2012: 132). Ограничену функционалну вредност има именовање *фурнаѹ'ија* (тур. *firinci*), семантички обликовано према називу за пекарску пећ *фурна* (тур. дијал. *furun*). Посебном врстом белог хлеба мотивисано је именовање *симиѹ'ија*. Описом творбеног значења „пекар који пече симите“ Чемериѹић сужава семантику и нијансира је у односу на претходна два члана микрореда. Благоу дистинкцију уноси сема која се односи на врсту производа – симите, диференцирајући симиѹију као самосталног занатлију.

II. 11. 3. 5. Печењем и продајом кокица бавио се *киѹиѣри'ија*.

Муриѹа кийѣри'ија.

Номинација *киѹиѣри'ија* мотивисана је називом производа – *киѹиѣр* (тур. дијал. *kitir*) „пржењем распукло зрно кукуруза“. Продуктивни наставак *-и'ија* у комбинацији са именичком основом реализује лексичко значење особе која се бави одређеним занимањем, односно занатом.

II. 11. 3. 6. Посластичарски занат обухвата неколико производних грана, које су се у Призрену развијале као самосталне делатности. Појам на првом вишем нивоу 'посластичар' у испитиваном идиому лексикализован је одговарајућим хиперонимом *ѹаѹил'иѹ'ија** (Р. Младеновић), коме су подређени котаксоними *шеч'ерѹ'ија*, *алваѹ'ија*, *долдурмаѹ'ија*, *бозаѹ'ија*.

Ц'ѡѹ'а Помѡч'ко шеч'ерѹ'ија.

Карѡман алваѹ'ија. – Проз наѹи сѡкак слѡбо ѡродѡдиф алваѹ'ије. – Бија Пел'ивѡнов алваѹ'ија у Бејаград.

Дугѡња му је до Мураѹа долдурмаѹ'ије.

Мѣмеѹи бозаѹ'ија. – Плаѹиѹија л'и си бозаѹ'ије бѡзу? – Бозаѹ'ије не ѡродѡдив ѡроз наѹи сѡкак. – Бозаѹ'ијо, сиѹудѡна л'и ѹиѹи је бѡза?

Професионалне номинације човека у поткатегорији 'прерађивач прехрамбених производа' и са надређеним микроелементом 'посластичар' конституишу микроред чији су чланови у равноправном односу. Њима је надређена лексема *ѹаѹил'иѹ'ија*, која није посведочена у коришћеним изворима, али то не оспорава потврду да је активни део лексичког фонда Срба Призренаца (Р. Младеновић). Транспарентност морфолошког склопа открива прозирну семантичку структуру. Појмовну поткатегоријалну општост

'посластичар' професионалном именовану даје мотивни придев *īāīl'ū* (тур. *tatlı*) „сладак“. Имена занатлија подстакнута су углавном врстом посластице коју посластичарски радник прави и продаје. Од овог мотивационог принципа одступа једино радна именица *īeč'erū'ija* (тур. *şekerci*), у чијем је квалитативном делу значења складиштена информација о основном састојку од којег се израђују слаткиши (*īeč'er*). Оваква семантичка основа даје изведеници *īeč'erū'ija* комотнији значењски оквир, ширећи њену семантику у складу са екстралингвистичким реалајима (посластице од шећера које је шећерција у Призрену правио) и појмовном сфером којом су ти производи обухваћени, што је у лексикографској интерпретацији сведено на диференцијалну сему 'шећерлема'. Конкретнији семантички садржај имају лексеме *alvač'ija* (тур. *helvaci*), *doldurmač'ija* (тур. *dondurmacı*) и *bozač'ija* (тур. *bozacı*), детерминисани посебним посластичарским производима за које се занатлија специјализовао и по којима је добио име (*алва* „слаткиш од пшеничног брашна, ораха и меда“; *долдурма* „сладолед“, *боза* „врста пића од кукурузног брашна и шећера“).

II. 11. 3. 7. Језичке ознаке за прерађивача и продавца дувана су *дуанџ'ија* и *бурнуџ'ија*.

Ако īīrājīīī jāvāīī dūān ūzīī nā onōgā dūānџ'ijū y Pāīā-c'arīījū.

У Мамуџ-īāīīīно време Сīма Игумāнов бīја бурнуџ'ија.

У семској структури обе лексеме налази се диференцијална компонента 'дуван', која их удаљава од језгра микрогрупе 'прерађивач прехрамбених производа', а семантички елемент који садржи обавештење о процесу њиховог рада, о послу који обављају, одводи их на периферију читавог лексичког скупа са хиперсемом 'занат'. Занимање којим се баве *дуанџ'ија* и *бурнуџ'ија* није занат у класичном смислу, њихова делатност ближа је трговини, али свакако припада услужној сфери. Лексема *дуанџија* једним делом семантичке структуре прилази занатлијама, другим делом задире у област трговине, а базични јој је домен пољопривредна делатност. Значењском реализацијом „онај који сече и продаје дуван“ условно се може сврстати у ред номинација прерађивача прехрамбених сировина и продавца производа од њих добијених. Дуван се, свакако, не користи за исхрану, али се исушено и танко изрезано лишће биљке, у којем има никотина, употребљава за пушење, жвакање или шмркање. Диференцијално семантичко обележје 'дуван' експлицирано је у самој лексичкој ознаци за носиоца овог занимања.³⁰⁸ Радна именица *бурнуџ'ија* дефинисана је семемом у којој се даје њено творбено значење „онај који прави бурнут“. У овој дефиницији запажа се веза са мотивном речју *бурнуџ* (тур.

³⁰⁸ Након ослобођења од Турака на тржишту се појавио индустријски прерађен дуван, што је умањило потребу за ручно сеченим дуваном и резултирало преквалификацијом дуванџија, који су делатност усмеравали ка продаји фабричког дувана, цигарет-папира и шибица (Чемерикић).

дијал. *burnut*, поред *buruntu*), чијим се описом детектује скривена компонента 'дуван', као и семе квалитативног типа 'у праху' и 'за шмркање'. Дистинкцију на нивоу микрореда уводе атрибутивни елементи значења 'танко изрезано лишће (дувана)' и '(дуван) у праху'. Значењски садржаји творбених основа семантички прецизно усмеравају значења деривата, оформљених по типичном моделу дијалекатске творбене праксе.

II. 11. 4. ЛСМГ 'обрађивач / прерађивач вуне'

II. 11. 4. Микрогрупа именована са хиперсемом 'обрађивач / прерађивач вуне' убраја имена занатлија који учествују у процесу обраде основне текстилне сировине у Призрену. Прерада вуне укључује различите активности које спецификују врсту занатских послова и мотивишу називе занатлија који се њима баве. Природни материјал – вуна интегрише лексичке јединице *алач*, *влач'ар*, *влач'ара*, *вал'авич'ар*, *бојаџи'ија*.

Викал'е смо алач'а да ни издрнда њамук за јоргане.

Влач'ар неч'аше да ми њрими вуну. – Немдо сийно, ше остидо дужна влач'ару.

За вуну съм њогодила влач'ару. – Дала съм влач'аре да ми влач'и вуну.

И вал'авич'ар је и воденич'ар. – Даја съм вал'авич'ару у руке.

Димитрија аџ'и-Перин бојаџи'ија. – Тоне бојаџи'ије дадо да ми бојадеше.

Чланови микрогрупе обједињени су заједничком компонентом 'вуна', која их истовремено диференцира од осталих елемената лексичко-семантичке подгрупе. Међусобно су инкомпатибилни, јер именују особе које обављају специфичне радње у процесу обраде вуне. Од глагола којим се означава радња (*влач'и*) настала је *nomina professionis* *влач'ар* „занатлија који гребена, чешља вуну“. Творбени формант *-ар* комбинује се са глаголском основом, остварујући своје основно творбено и лексичко значење вршиоца радње, односно носиоца занимања. Облик за мушки род послужио је као морфолошка база за извођење његове моционе варијанте *влач'арица*. Ово је једна од ретких женских номинација у категорији професионалних именована, нарочито у занатској сфери. Исту функцију суфиксална морфема *-ар* и дериватема 'онај који...' реализују и у контакту са именичком основом добијеном од именице *вал'авица* „постројење за ваљање сукна и других тканина, често у саставу са воденицом“, којом је мотивисано значење другостепеног деривата *вал'авич'ар* „занатлија који ваља (збија, набија) сукно у ваљавици“ (Чемерикић). Позајмљенице у овом лексичком скупу су турцизми *алач*' (тур. *hallaç*) „занатлија који се бави растресањем (дрндањем) згрудване вуне“ (Чемерикић) и *бојаџи'ија* (тур. *boyacı*) „занатлија који се бави бојењем вунене пређе“.

II. 11. 5. ЛСМГ 'праерађивач кострети'

II. 11. 5. Семантичко обележје 'праерађивач кострети' ситуира лексему *муџави'ија / муџафи'ија* у само језгро лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом 'занат'.

Ц'ури'е Круџа бија муџави'ија.

Из турске занатске терминологије (тур. *mutaḫṣi*) преузет је назив за занатлију који израђује и продаје разне предмете од козје длаке (бисаге, вреће, черге, покровце, простирке).³⁰⁹

II. 11. 6. ЛСМГ 'праерађивач коже'

II. 11. 6. Интегрално-диференцијалној семи 'праерађивач коже' одговара дијалекатска лексикализација *џабак*³¹⁰, али јој је подређена лексема *сарач'*, која има ужу денотацију пошто јој је логички обим ограничен на конкретне производе које кожарски обратник израђује.

Табак узе џолоке.

Основна делатност праерађивача коже је штављење, чињење коже, па се занатлија који се тиме бави номинује балканским турцизмом *џабак* (тур. *tabak* „кожар“). Семантички опсег лексеме *сарач'* (тур. *saraç*) регулишу компоненте значења које се односе на кожну коњску опрему (седло, узде, бисаге) и друге производе од коже које сарач прави и продаје. Турцизам чува семантичку везу са арапском етимолошком базом „седло“, тако да је примарни продукт одредио лексичко значење речи.

II. 11. 7. ЛСМГ 'праерађивач конопље'

II. 11. 7. Занатлија који праерађује конопљу и од њених влакана праву ужад именован је лексемом *јуџсар*.

Сџојан Куч'кај је и оџбнч'ар и јуџсар.

У основи првостепеног деривата је именица *јуџсе*, настала од истог прасловенског корена као и глагол *везаџи / везем* (прасл. **ez-*), с тим што је протетичко *ј* у *јуџсе* дијалекатска фонетска појава, док је протеза *в-* прасловенска (Skok III: 583). За основу, која потпуно задржава значењски садржај, везује се творбени формант *-ар*, којим се деривату приписује агентивност.

³⁰⁹ У Призрену су мутаџије, такође, производили и продавали опанке (Чемерикић). О актуелности и популарности овог заната у Призрену сведоче бројни мутаџијски тефтери, из којих Чемерикић често ексцерпира потребне податке којима документује неку језичку појаву.

³¹⁰ Домаћа паралела *кожар* у коришћеним изворима реализује значење „кожарски трговац, продавац коже“ (Чемерикић), које се не може изједначити са семантиком турцизма *џабак*, чиме су блокирани услови за развој синонимије у овој микрогрупи.

II. 11. 8. ЛСМГ 'произвођач одеће'

II. 11. 8. Суперординираном појму 'произвођач одеће' подређене су номинативне јединице ужег семантичког опсега које углавном реферирају на кројаче одевних предмета, али и на занатлије који се баве неком другом врстом прераде текстила.

II. 11. 8. 1. Идентификациони семантички знак 'кројач' у микроред обједињује лексеме *абаџија*, *џерзија*, *френк-џерзија* и *шнајдер**.

Кому си река, Андреје абаџије л'и?

Остаде дужан Јашар џерзија (из тефтера).

Јеному шнајдеру жéна џуј родила (Реметић 1996: 451) – *Моје брач'а ми бил'е шнајдери* (Реметић 1996: 546).

Поткатегоријалну појмовну вредност 'кројач' остварује германски варваризам *шнајдер* „занатлија који кроји и шије одела“ (РМС VI: 988), који преузима доминанту улогу због општости иако је хронолошки најмлађа реч у датом лексичком скупу. Диференцијација међу занатлијама који се баве кројачким занимањем у Призрену детерминисана је врстом одела, односно материјалом од којег је одећа сачињена. Семе нижег ранга блокирају синонимску везу међу конституентима. Сема којом је експлициран сировински састав уноси дистинкцију међу лексемама *абаџија* (тур. дијал. *abacı*, поред *abacı*) „кројач одеће од грубог сукна“ и *џерзија* (тур. *terzi*) „кројач који шије и везе мушку и женску народну ношњу од чоје“ (Чемерикић).³¹¹ Семантичка компонента која садржи модни податак о типу кроја нијансира значење полусложенице *френк-џерзија* (тур. *Frenk terzi*) „кројач одеће европског кроја“.³¹²

II. 11. 8. 2. Диференцијална семантичка ознака 'произвођач кожуха' дијагностичко је обележје лексема *кожуар* и *ч'урч'ија*.

Кожуар бија.

Никола ч'урч'ија.

Појмовну вредност 'крзнар' својим семантичким садржајем манифестују лексичке јединице *кожуар* и *ч'урч'ија*, које у лексичкој парадигми српског призренског говора успостављају апсолутну синонимску релацију. Њихов однос последица је интензивне језичке интерференције, нарочито испољене на лексичко-семантичком нивоу. Творбени модел именичка основа + агентивни суфикс примењен је у деривацији обе лексеме. Мотивне речи су *кожу*, односно *ч'урк* (тур. *kürk*) са идентичним значењем „капут од

³¹¹ Абације су ручно кројили одећу од грубе вунене тканине под називом *аба* (тур. *aba*). Они су по селима ручно израђивали гуњеве, чакшире, јелеке, фермене од грубог домаћег сукна и украшавали их гајтанима од златастих и сребрнатих нити. Друга врста кројача су терзије, који за градско становништво шили различите делове народне ношње од чоје, сомота, атласа, а одећу су украшавали свиленим гајтанима, кићанкама, срмом (Чемерикић).

³¹² Кројење по француским модним стандардима у Призрену развило се као самостално занатско занимање.

чоје постављен крзном“. Са домаћом основом комбинује се домаћи наставак *-ap*, што није устаљено правило, али се из предложеног модела могу наслутити извесне дијалекатске законитости творбено-семантичке деривације у категорији именовања занатских радника. Првостепени дериват *ч'урч'ија* пример је комбинације турске основе и турског суфикса. Одевни предмет од крзна спецификовао је производно-услужну делатност занатлије.

II. 11. 8. 3. На ближој периферији микрогрупе фигурира назив занатлије који пегла фесофе помоћу специјалних калупа – *каљѝч'ија*.

Тѝма каљѝч'ија.

Везу са осталим члановима интегрисаним надређеним појмом 'произвођач одеће' турцизму *каљѝч'ија* (тур. *kahrcı*) обезбеђује семантичка компонента 'фес', која има идеографску вредност одевног предмета, али га семе процеса радње ('пегла') и средства за рад ('помоћу калупа') удаљавају од ценра, јер се не ради о особи која производи (кроји) одећу, већ о занатлији специјализованом за финално дотеривање (пеглање) мушких капа.

II. 11. 8. 4. Даљој периферној зони припада номинација *јорганѝ'ија*.

Јорганѝ'ија ни рабѝѝа јоргане дѝма.

Лексичка јединица *јорганѝ'ија* (тур. *yorgancı*) описана је семемом „занатлија који израђује јоргане“ (Чемерикић), али се тек преко значења лексеме *јорган* „покривач напуњен памуком и проштепан“ открива номинативна вредност деривата. Семантички елементи који ову лексичку јединицу прикључују именовањима у поткатегорији 'произвођач одеће' јесу семе које имплицирају посао који занатлија обавља (шије) и материјал који користи (памук). Обрада текстила примарно је опредељење ове врсте занатлија, и по том параметру *јорганѝија* је семантички близак кројачима, али крајњи производ одређује позицију ове номинације у таксонимијски постављеној лексичко-семантичкој структури.

II. 11. 9. ЛСМГ 'произвођач обуће'

II. 11. 9. Хиперсеми 'произвођач обуће' одговара лексема *кондури'ија* „обућар“, која у дијалекатској парадигми има улогу хиперонима у односу на имена занатлија специјализованих за производњу, тј. прављење појединих врста обуће. *Кондури'ија* ступа у семантички однос таксонимије са субординираним лексемама – котаксонимима.

Рѝсѝа Кѝкмир кондури'ија.

Према турском називу за плитку ципелу *кондура* (тур. дијал. *kondura*, поред *kundura*) обликована је суфиксом *-ѝ'ија* *nomina agentis* шире семантичке перспективизације, која у категорији професионалних именовања остварује поткатегоријалну семантичку вредност и улази у сам центар дијалекатског занатског терминосистема.

II. 11. 9. 1. У таксонимској релацији према хиперониму налази се лексема *oйáнч'ар* која реализује семантичку вредност „занатлија који израђује и продаје опанке“.

Стїојан Куч'кар oйáнч'ар. – До Ц'оц'е Ч'емерикинога oйáнч'ара.

Значењска компонента 'опанак' допуњује творбено значење „онај који израђује“ конкретним семантичким садржајем „сељачка лака обућа од коже која се притеже око ногу каишевима“.

II. 11. 9. 2. Занатлија који се бави израдом јеменија номинује се лексичком јединицом *јемени'ија*.

Стїошич', јемени'ија. – Сава Мандија бија јемени'ија.

Диференцијална ознака 'јеменије' уводи номинацију *јемени'ија* (тур. *уетенісі*) међу котаксониме којима се језички обележава врста обућара. У самом називу занатлије експлицирана је мека и лака мушка обућа од жуте или црвене коже, коју су носиле старије особе и муслиманске хоце, такозване *јеменије* (тур. *уетені* „врста плитке обуће у боји која је увозена са Истока као јеменска израда“).

II. 11. 9. 3. Мајстор који израђује и продаје папуче именује се лексичким знаком *йáйуц'ија*.

Дїма Камїарела, йáйуц'ија.

Семантички елемент 'папуче' квалификује занатлију у микрогрупу 'произвођач обуће' и идентификује га према врсти производа. Читав значењски садржај мотивне именице *йáйуча* (тур. дијал. *рариц*), која реферира на лаку обућу од коже или тканине која се носи само у кући, слива се у *nomina professionis*, при чему суфикс *-и'ија* реализује своје примарно творбено значење.

II. 11. 9. 4. Израдом и продајом нанула бави се *наљнци'ија*.

Наљнци'ија ми наїрави нове наљне.

Лексички мотиватор за извођење радне именице је лексема *наљне* (тур. *налн*) „врста дрвених папуча са две штикле, једном под петом и другом под предњим делом стопала, и малим каишем одозго“ (Чемерикић). Врста обуће спецификује обућарског занатлију, који је језички маркиран према главном продукту свога рада. Балкански турцизам (тур. *налнци*) у српском призренском говору егзистира у оригиналном фонетском лику и са морфолошком адаптацијом наставка *-ци*.³¹³

³¹³ Исту фонетску вредност лексема има и на југу Србије (Златановић 1998: 248). Елезовић бележи фонетску варијацију *налуне* (Елезовић I: 440), која је присутна и у лесковачком говору (Митровић 1992: 232). Као стандардна прихваћена је варијанта са метатезом *нануле* (РМС III: 581).

II. 11. 10. ЛСМГ 'уметнички занатлија'

II. 11. 10. Посебан вид занатске делатности представља уметничко занатство. У Призрену су биле развијене поједине врсте уметничких заната чији су производи претежно имали практичну вредност и пласирани су на градско тржиште. Било је и уметничких послова усмерених на израду уникатних естетских и декоративних предмета, који су се махом продавали ван града и широм Отоманског царства. Призрен је надалеко био познат по филигранству, једној од најпрефињенијих техника израде накита од сребрних и златних жица, испреплетаних попут паукове мреже. Израдом, обликовањем и обрадом уметничких предмета бавиле су се уметничке занатлије. Појму 'уметнички занатлија', који фигурира у служби хиперонима без дијалекатске лексикализације, подређени су појединачни називи уметнички оријентисаних занатских радника, који стоје у котаксонимској релацији.

II. 11. 10. 1. Занатлија који израђује накит и друге предмете од злата и сребра, префињеном филигранском техником, номинује се турцизмом *кујунџи 'ија / кујумџи 'ија*.

Рисџа Десџоџов је кујунџи 'ија.

Семантичку вредност „златар“ у српском призренском говору реализује лексема *кујунџи 'ија*, образована у турском језику (тур. дијал. *куитси*, поред *куитси*) и усвојена у форми радне именице, мотивисане називом за племените метале које занатлија ове врсте обрађује посебном уметничком вештином.

II. 11. 10. 2. Занатлија који прави дугмад и свилене украсе означава се лексичком јединицом *каџаз / каџас*.

За именовање човека који обрађује свилу³¹⁴ и од ње израђује декоративне предмете користи се позајмљеница из турског језика у аутохтоном облику и значењу (тур. *kazaz*).

II. 11. 10. 3. Хиперсема 'уметнички занатлија' надређени је појам кохезионом елементу 'грнчар', који повезује лексеме *грнч 'ар*, *ч 'умл 'екч 'ија / ч 'умл 'екџи 'ија* и *ч 'анакч 'ија*.

Андрџа грнч 'ар. – Дугању њрџаде Мије грнч 'ару.

Стожер синонимског реда је домаћа номинација за занатлију који прави и продаје земљано посуђе – *грнч 'ар*. Она заузима централну позицију у семском саставу именица са којима стоји у синонимској релацији. Апсолутну семантичку подударност остварује са турцизмом *ч 'умл 'екч 'ија* (тур. дијал. *çömlekçi*). Обе именице додатно су објашњене и синонимом „лончар“, која није позната призренској грнчарској терминологији. И у српском и у турском

³¹⁴ Од посебног значаја је била израда призренске свиле проткане златним нитима од које се шила свечана народна ношња. У Чемериџићевом корпусу нема номинација за особе које обрађују свилу нити за представнице домаће радиности, која је као вид уметничког занатског рада у Призрену била изузетно развијена. Елезовић на косовско-метхијском ареалу бележи *nomina agentis везиља* (Елезовић I: 75).

језику денотат је земљани лонац, посуда коју занатлија израђује на грнчарском колу, а мотивне речи су семантички еквивалентне лексичке ознаке *грнац* и *çötlek*. Семантика лексеме *ч'анакч'ија* (*çanakçı*) објашњена је преко доминанте *грнч'ар*, али се у њеном референцијалном значењу разоткривају импликационе компоненте којима се њено значење благо дистанцира од апсолутних синонима *грнч'ар* и *ч'умл'екч'ија*. Диференцијална сема смештена је у семантичком садржају именичке творбене основе *чанак-* 'здела, чинија', док је квалитативна компонента 'земљана' идентификациони елемент који лексичку јединицу сврстава у ред уметничких занатлија – грнчара. Носиоци значењског елемента агентивности су творбени форманти *-јар* (*грнч'ар*) и *-ч'ија / -и'ија* (*ч'умл'екч'ија / ч'умл'екч'ија, ч'умл'екч'ија*), којима се референција усмерава на човека, обратника. Техника израде земљаних посуда уметничка је вештина, што називе за грнчаре квалификује у језгро микрогрупе.

II. 11. 11. ЛСМГ 'услужни занатлија'

II. 11. 11. Услужном занатству припадају занимања која се граниче са услужним делатностима, али која као засебне занатске гране имају своје место на призренском тржишту и међу муштеријама.

II. 11. 11 1. Занатлија који поправља и продаје часовнике означава се номинативном јединицом *саатџч'ија*.

Аџ'и-Сел'им саатџч'ија.

Часовничарским занатом могла је да се бави особа изузетно вешта, прецизна и са изразитом мануелном моториком, тако да ова врста занатства изискује специјалне способности које часовничара доводе на границу услужних и уметничких делатности. Ова обележја имплицирана су у самом семантичком садржају радне именице *саатџч'ија* (тур. *saatçi*).

II. 11. 11. 2. Ближој периферној зони номинација занатлија припада лексема *ч'адџри'ија / ч'адри'ија*.

Младен Бузл'ија ч'адџри'ија. – Ми најџраи ч'адџр џџј ч'адри'ија Младен Ушина.

Дистинктивни семантички знак је сема која упућује на објекте основне делатности чадрија 'кишобран' и 'сунцобран'. Просец рада означен је семом 'поправља'. Ове компоненте дијагностикују значење лексеме *ч'адџри'ија* (тур. *çadırçı*) „занатлија који поправља кишобране и сунцобране“ (Чемерикић), што обртника приближава механичарској струци.

II. 11. 10. 6. Периферна је номинација за свећара – *мумџи'ија*.

Израда свећа и сапуна основна је делатност занатлије именованог турцизмом *мумџи'ија* (тур. дијал. *mutçi*, поред *mutcu*). Назив је мотивисан производом од воска (тур. *тут* „свећа“) и као турска дијалекатска форма апсор-

бован је у српски призренски говор. Крајњом периферијом семске структуре повезује се са котаксонимом *сајунци'ија*.

II. 11. 10. 7. Микрогрупи именица са хиперсемом 'услужни занатлија' условно припада *nomina professionis сајунци'ија*.

Лексичка ознака за занатлију који прави сапун створен је контаминацијом балканског романизма *сајун* у турског аломорфа *-и'ија*. Стапањем основе и наставка, дериват екстрахује носеће компоненте значења и развија самосталну семантичку структуру, задржавајући двореферентност.

Номенклатура занатских радника прати динамику привредног живота у Призрену на прелазу из XIX века у XX век, када је занатство било основна грана привреде, а већинско становништво се бавило неком од занатских делатности. Репертоар номинација призренских занатлија објективно осликава степен економског развоја града и прецизно документује представу о урбаним срединама на Косову и Метохији у датом временском пресеку. Професионална именовања могу послужити као средство вербализације концептуалне области *занатлијство*, преко којих се може представити реално друштвено и језичко стање на конкретном терену. Изузетна занатска активност у Призрену квантитативно је одредила лексичко-семантичку подгрупу са хиперсемом 'занатство' као најбројнију у социјалној категорији 'професија' (80 јединица). Конституенти подгрупе распоређени су у централној зони семантичког поља *социјалне карактеристике човека*, међусобно хиперо-хипонимијски организовани, градећи веома богат микросистем именовања човека. Њихов однос је регулисан посебним типом хипонимије, таксонимијом (хипероним *занатли'ија* – хипероними / котаксоними *демири'ија*, *дограмаџи'ија*, *казанџи'ија*, *јемени'ија*, *кујумџи'ија*...), не нарушавајући вертикални принцип лексичког устројства (архисема 'човек' – хиперсема 'социјалне карактеристике човека' – категоријална сема 'професија', интегрална сема 'занатство', диференцијална сема 'врста занатства'). Семантичке компоненте нижег ранга имају улогу диференцијалног семантичког знака, који одређује позицију лексема у микросистему именовања занатских радника. Принципи класификације лексема у уже скупове, микрогрупе, условљен је квалитативним семантичким елементима садржаним у творбеној основи (семе које носе информације о врсти материјала који занатлија обрађује / прерађује или о финалном занатском производу).

Транспарентност семантичке структуре у великој мери је условљена прозирном морфологијом *nomina professionis*. Радне именице интегрисане хиперонимом *занатли'ија* су деривати изведени препознатљивим творбеним моделима. Најзаступљенији деривациони принцип је турска именичка основа + турски суфикс *-и'ија* (*абаџи'ија*, *бојаџи'ија*, *јорганџи'ија*, *демири'ија*, *дограмаџи'ија*, *јемени'ија*, *казанџи'ија*, *калаџи'ија*, *кондури'ија*, *кујумџи'ија*, *ласџираџи'ија*, *мумџи'ија*, *муџавџи'ија*, *наљџи'ија*, *џенеч'ем'ија*,

ч'адърѝ'ија, фурниѝ'ија, шеч'ерѝ'ија, алваѝ'ија, бурнуѝѝ'ија, јорганѝ'ија). У овој поткатегорији именована изузетно високу продуктивност остварује творбени формант *-ѝ'ија*, који преузима превагу чак и када природа морфолошког споја захтева аломорф *-ч'ија*, па и у случајевима где му по пореклу није место (*ѝаѝуѝ'ија, екмеѝ'ија, симиѝ'ија*). Наставак *-ч'ија* одржао је аутохтону позицију у примерима *бич'акч'ија, сааѝѝч'ија, сандѝкч'ија, ч'умл'екч'ија, ч'анакч'ија, каљѝѝч'ија*. Доминација турских суфикса последица је снажне језичке интерференције на овом говорном подручју, која је нарочито испољена у сфери традиционалних заната и терминолошком систему који је прати. Други модел примењен у творби номинативних јединица у поткатегорији занатлија је домаћа именичка основа + суфикс *-ар* (*вал'авич'ар, јужсар, колар, оѝанчар, цревар, буч'кар, кожуар, гребенар, грнч'ар*). Усамљен је пример везивања овог творбеног форманта за глаголску основу (*влач'ар*), на коју се обично додаје агентивни суфикс *-ач'* (*ковач', ѝоѝѝкивач'*). Хибридне форме добијене су комбинацијама домаће основе и турског наставка (*гребенѝ'ија, млекарѝ'ија, дуанѝ'ија*) или турске основе и домаћег суфикса (*налбаѝѝѝн, касаѝѝн*). На значењском нивоу деривати овога типа показују двореферентност. Семантички садржај творбених основа реферира на врсту материјала, тип производа, процес рада или место где се рад одвија, док је творбеним формантом референција усмерена на човека који материју обрађује, прерађује или од ње нешто прави и производи. Немотивисана именована појављују се у малом броју и резултат су лексичког позајмљивања (*алач', казас, налбаѝѝ сарач', ѝѝабак*).

Микросистем номинација обртника карактерише се денотативношћу и једнозначношћу, са ретком појавом полисемије и синонимије унутар микрогрупа. Синоними се јављају као последица контакта (*ковач' / демиѝѝ'ија, грнч'ар / ч'умл'екч'ија, кожуар / ч'урч'ија*) или деривационог дублетизма (*гребенар / гребенѝ'ија, налбаѝѝ / налбаѝѝѝн*).

II. 12. ЛСПГ именица са хиперсемом 'услугне делатности'

II. 12. Сегмент људске делатности превасходно усмерен на пружање личних услуга грађанима а не на материјалну производњу подједнако доприноси економском просперитету заједнице. Привредни напредак умногоне зависи не само од производних активности, већ и од ангажовања у услужном сектору који обухвата различите типове занимања. У Призрену су почетком XX века, поред услужних грана занатства, биле заступљене струке које су покривале потражњу становништва у областима гостионичарства, кулинарства, поправки, чишћења, послуживања, личне неге и сл.

Лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом 'услугне делатности' обухвата номинације лица радно ангажованих у некој од непроизводних привредних грана. Номинати из ове поткатегорије углавном су професионално оријентисани на пружање стручне помоћи лицима којима је њихова услуга неопходна или на извршавање услуга ономе ко их за тај посао плаћа. Именовања економских субјеката из ове сфере евидентирана у Чемерикићевом лексикону сачињавају лексички микросистем који подлеже стандардној класификацији занимања. У вертикалној хијерархији хиперсема 'услугне делатности' припада нижем рангу и има интегрално-диференцијални карактер. На првом вишем нивоу хиперо-хипонимске организације је 'професија', изнад које се налази хиперсема високог ранга 'социјалне карактеристике човека'. Архисема 'човек' највиша је појмовна вредност којој су непосредно потчињене наведене социјалне категорије и која детерминише референцијално значење лексичких јединица са социјалним семантичким цртама. Категоријално семантичко обележје 'професија' маркира човека као носиоца занимања, док појмовно ужи семантички знак 'услугна делатност' своди лексичко-семантички обим професионалних номинација на специјалну област и сврстава их у лексички скуп на основу појмовне везе између човека и врсте услужне делатности којом се бави. Према врсти услуга које пружа носилац / ималац занимања се уско спецификује, а номинативне јединице се диференцирају у микрогрупе. Хиперсема 'услугне делатности' иманентна је свим члановима подгрупе. На нивоу микрогрупа кохерентност се постиже заједничком доминантном значењском компонентом, која радне именице повезује у семантички најужи лексички скуп. Диференцијални елементи постају водеће компоненте семске структуре лексичких јединица и носиоци микрогрупа: 'гостионичар', 'кувар', 'слуга', 'носач', 'чистач обуће', 'делатник у области неге и одржавања тела', 'делатник у области снабдевања водом', 'делатник у области комуникације', 'јавни објављивач'.

II. 12. 1. ЛСМГ 'гостионичар'

II. 12. 1. С обзиром на географски положај и економску развијеност, у Призрену је, као једном од важних балканских центара трговине, одржаван висок стандард услуга смештаја и исхране. У граду су ницале гостионице, које су биле у функцији како домаћег становништва, тако и оних који су са свих страна послом у град долазили или кроз њега пролазили. Крчме су биле главно стециште окупљања пословног света, средиште градског живота и јавне мисли. Коначишта су задовољавала потребе гостију – страних дипломата, трговаца, туриста, за квалитетним смештајем. Услугу преноћишта пружали су ханови, зграде са пространим двориштима где се истоварала

трговачка роба и са приземним просторијама које су се састојале од камених магазина, осигуране од пожара гвозденим вратима (Чемерикић). Постојало је неколико типова гостионица, по којима су њихови власници били језички маркирани.

Номинационе ознаке повезане поткатегоријалном појмовном вредношћу 'гостионичар' су *анџ'ија*, *мејанџ'ија*, *кавеџ'ија*, *ракиџ'ија**, *ч'еваџ'ија**.

Јован Праса анџ'ија. – *Лазе Дајке анџ'ије басџисал'е куч'у*.

И браџи му бија мејанџ'ија.

Раџиз кавеџ'ија.

Језгрена семантичка компонента која има улогу идентификатора јесте 'гостионичар'. Она је инхерентни елемент семске структуре свих чланова микрореда и кохезиони центар лексичког блока. Доминантно је семантичко обележје лексеме *анџ'ија* (тур. *hancı*), што је чини стожером микроскупа. Семантички јој је најближа лексичка ознака *мејанџ'ија* (тур. *teuhanesi*), дефинисана истом семемом „гостионичар“. Изнијанираност значења ове две јединице, која елиминише могућност апсолутне синонимије, има корена у пореклу мотивних речи. *Ан* је од тур. *han* < нперс. *hāne* „кућа“ (Петровић 2012: 46), а *мејана* је аутентична турска сложеница од перс. *teu* „пиће, вино“ и *hāne* „кућа“ (Škaljić 1966: 454). *Nomina loci* су пренеле своју семантику „гостионица, крчма“ из турског језика у српски призренски говор, са благом дистинкцијом коју у значење деривата уносе инференцијалне црте, а оне зависе од ванјезичког контекста, у овом случају засноване су на ширем дијапазону услуга које ханови пружају. Ти допунски подаци (гостионица у којој може да се џреноћи или у којој се служи вино) нису саставни део лексикографског описа, они чине идентификацију контексне употребљивости (Драгићевић 2007: 69). Са *анџ'ија* и *мејанџ'ија* семантички су инкомпатибилне јединице које у структури творбене основе имају по једну сему више, којом је конкретизован садржај радних именица: *кавеџ'ија* „онај који прави и продаје кафу“, *ракиџ'ија** „онај који прави и продаје ракију“ и *ч'еваџ'ија* „онај који прави и продаје ђевапе“. Прелазном семантиком, од уже „власник кафане“, где конкретизатор 'кафана' упућује на радњу у којој се кувала и продавала кафа, ка инваријантној „гостионичар“, центру микрореда прилази номинација *кавеџ'ија*.³¹⁵ Кафана је временом изгубила почетну намену и све више попримала својства гостионице, што је допринело делимичној десемантизацији професионалног именованја и уопштавању његовог првобитног значења. Према садржају услуге коју нуде потрошачима значењски се разилазе лексеме *ракиџ'ија* и *ч'еваџ'ија*. Разликовни елементи су семе

³¹⁵ Кувањем и послуживањем кафе у Призрену професионално су се бавили искључиво Турци (Чемерикић).

'ракија', односно 'ћевап', преко којих се дијагностикује врста гостионичара и веома прецизно спецификује тип услужне делатности којом се он бави.

II. 12. 2. ЛСМГ 'кувар'

II. 12. 2. Надређеном појму 'кувар' у српском призренском говору одговарају лексикализације *ашч'ија*, *ашч'ика*, *кувар** и *куварица**.

Сима Грџдан, ашч'ија. – Поруч'ија Јовану ашч'ије да га ч'ека.

По њурске куч'е ашч'ике су Циганке.

Със њџга кувара. – Н'ега ч'е га викау кувара (Реметић 1996: 451, 501).

Куварица (Реметић 1996: 347).

Особе које се професионално баве припремом хране, чије је основно занимање кулинарство номиноване су гендерно симетричним синонимским паровима *кувар* и *куварица*, *ашч'ија* и *ашч'ика*. Функционални паралелизам српских и турских номинација модернија је лингвистичка појава у односу на стање рефлектовано у Чемерикићевом лексикону, када су турцизми били употребно супериорнији, због чега им Чемерикић у свом речнику даје предност над домаћим еквивалентима. Уз синоним *кувар*, којим је протумачено значење речи *ашч'ија* (тур. *aşçı*, поред *añçı*), стоји додатно појашњење „сопственик јавне кухиње где се готове и продају јела“ (Чемерикић), којим се истиче професионална маркација денотата. Женски корелати *куварица* и *ашч'ика* одржавају родни баланс у микрогрупи, који је потпуно нарушен у социјалној категорији 'професија'. Поларизација по полу је у овом скупу одржива с обзиром на природу посла који номинанти обављају. Управни део деривата смештен је у творбеним формантима *-ар* и *-ица*, који остварују вредност архисеме 'човек', односно хиперсеме 'носилац занимања', док су семантичке компоненте релевантне за прецизирање занимања садржане су глаголској основи *кув-*. Полна дистинкција успостављена је паралелном моцијом међу позајмљеницама *ашч'ија* и *ашч'ика*. Творбеним формантом *-ч'ика* прецизира се женска референција, а у овој поткатегорији моциони суфикси обележавају женску особу искључиво као представника занимања.³¹⁶

³¹⁶ Код Срба у Призрену лексема *ашч'ика*, има још једно, специјално значење: именује домаћицу која обавља редовне кућне послове, али као искусна и вична спремању јела у већим количинама, она је ангажована за тај посао приликом породичних свечаности када се очекује велики број званица. Иако за тај посао добија новчану надокнаду, указује јој се сва пажња и третира се као члан породице: о свадбама она уводи невесту у кухињу где ова обавља низ обичаја и бива даривана бошчалуком; о крштењу поред новца добија и пар чарапа или кошуљу (Чемерикић).

II. 12. 3. ЛСМГ 'слуга'

II. 12. 3. Језгрена компонента 'слуга' интегрише у микроред лексичке јединице *слуга*, *слушкиња*, *измечар*, *измеч'арка*, *жéна*, *мóмак*, *рòкѿар*, *арѿ'ија*.

Аѿ'а-Дана ѿраѿија слугу сьс коња да идеш у Зоч'ишиѿе. – Оч'е да ми зайовéда ка да сьм слуга њéгоф.

Домач'ица л'и сьм ја у вуј куч'у ели сьм свач'ија слушкиња? – Да ѿѿе служив дванéс слушкиње.

Дадо измеч'ару.

Узóсмо жéну да ни оѿере на рéку ѿкрóфце и ч'эрге. – У нашега Миѿе жéна расѿребује куч'у, жéна гóѿиви, жéна ѿере.

Море, да ѿрóсим за л'éба, а ѿѿѿ'а измеч'арка не бивам. – Док он скиѿаше сокаце маѿи му бéше ѿѿѿ'а измеч'арка.

Праѿија мóмка да ме вика.

Бѿја му рòкѿар, да узне бисáге, ч'ул и видѿло. – Погодѿја се за рокѿара. – Праѿија рокѿара.

Сѿма арѿ'ија. – Погодѿја новóга арѿ'ију. – Рéкни арѿ'ије да најóји коње.

Конституенти овог микроскупа ступају у различите међусобне парадигматске односе – хиперо-хипонимске, кохипонимске, синонимске, антонимске (мушко / женско), а неки се одликују и полисемичном структуром. Семантичку вредност хиперсеме 'слуга' реализује синонимски пар *слуга* и *измеч'ар*. Овакав тип синонимске везе карактеристична је последица непосредног међујезичког контакта. Са прасловенском речју *слуга*, која је прешла дуг историјски пут од колективне до радне именице (Skok III: 287), семантички кореспондира турска сложеница *измеч'ар* (тур. *hizmetkâr* < тур. *hizmet* „служба“ + перс. суф. *-kâr* „онај који ...“). И у овој лексичкој микрогрупи појављују се номинације за женска лица, што је језички рефлекс социолошког момента када је важила патријархално укореења подела на мушко-женске послове и када је служење за новац у богатим кућама било уобичајени начин зараде и опстанка сиромашних девојака и очувања егзистенције њихових породица. Кућни послови (чишћење, прање рубља, припремање јела и сл.) били су резервисани за женску послугу, док су мушкарци били задужени за теже радове, углавном изван куће. Распоред послова утиче на дистрибуцију лексема у датом микросистему, у који су уврштене и женске номинације. Доминантну позицију у микрогрупи преузимају корелативни суфиксни пар *слуга* и *служавка*, и њихови синоними *измеч'ар* и *измеч'арка*. У вишејезичној средини интерференција је неминовна језичка појава, која у значајној мери утиче на креирање дијалекатске слике света Призренаца и на слојевитост призренског лексикона. У овом скупу експанзија синонима

рефлекс је, не само турског, већ и албанског лексичког утицаја. Високофреквентна лексема *рокѝар* албански је семантички еквивалент (алб. *rrogтар*) српском *слуга* и турском *измеч'ар*. Чемерикићев пратећи материјал показује активно учешће албанизма у стилски неутралним говорним ситуацијама и живој комуникацији, иако поседује круто професионално значење „слуга, најамник“. Полисемична јединица *момак* у једном од својих бројних лексичких значења денотира особу која служи за плату. Радијалном полисемијом се из примарног значења „млад човек, младић“ у српском призренском говору развило терцијарно значење „слуга“, и то нерегуларним метафоричким механизмом – квалитативна компонента из основног семантичког садржаја 'млад' индуковала је значење „слуга“, што је оправдано ванјезичком чињеницом да је слуга обично младић. Други екстралингвистички фактор који учествује у развоју полисемије има социјалну подлогу, условљен је ситуационим контекстом, тј. произилази из директног обраћања особи која служи, па се на тај начин *момак* усталило у говору за означавање особе која је у социјално подређеном положају. Без обзира на прагматички елемент (лексема се „употребљава у ситуацији неравноправног статуса и приписује се оном који је по социјалном статусу нижи од свог саговорника...“ (Ристић 2004: 21), јединица има неутралну номинативну вредност. Номинација *арѝија* (тур. *ahirci*) семантичким саставом одговара концепту *слуга*, орбитирајући у околужзгреној зони. Допунским денотативним компонентама усложњена је семска структура са централном семом 'слуга', репрезентована семемом „слуга који обавља послове у ару, коњушар“.

II. 12. 4. ЛСМГ 'носач'

II. 12. 4. Семантичку вредност 'носач' реализују истокоренски синоними *амал* и *амал'ин*.

Амал ч'е ѝи донесе. – Погодија јенога амала да му носи воду. – Амал'и не рабѝаф дњнс, Бѝрам ги је. – И амал'и ѝмаф дѝшу.

Дѝже га амал'ин ка ѝрку. – Без амал'ина не бѝва рабѝа.

Морфолошким варијететима *амал* и *амал'ин* номинује се радник коме је занимање преношење терета. *Амал* је лексичко-семантичка позајмљеница из турског језика (тур. *hatal* „носач“), а форма *амал'ин* њена продужена, хибридна варијанта, која демонстрира потребу да се туђе речи „посрбљују“ укрштањем са домаћим наставцима.

II. 12. 5. ЛСМГ 'улични чистач обуће'

II. 12. 5. Значењски садржај „улични чистач обуће“ квалификује лексема *лусѝраѝија* у круг именовања радника у услужној делатности.

Бѝја лусѝраѝија у Феризѝвич'.

Комбинација романске основе (итал. *lustrо* „средство за чишћење обуће“) и турског наставка *-ci / -ci* дала је у турском језику дериват *lustaci / lostraci*, у дијалекту *lustraci* (Петровић 2012: 197), који се раширио на Балкану у основном својству радне именице.

II. 12. 6. ЛСМГ ’делатник у области неге и одржавања тела’

II. 12. 6. У услужном сектору посебан тип услуга везан је за одржавање неге тела, а у Призрену су се пословима у овој области бавили *бѐрбер*, *бер-бѐрин*, *амаџи’ија* и *џѐл’ак*.

Брич’и се у Мураџа бербѐра.

Млого ме намуч’и бербѐрин док ми извади зуб. – Руке му се осушиле џо́му бербѐрину џи́о џе на́грди џа́ко.

Расим амаџи’ија. – Марку Пушићу, амаџи’ије.

Тенденција да се суфиксом маркира *nomina professionis* присутна је у пару номинација *бербер* (тур. *berber*) и *берберин*, којима се означава радник чија је примарна делатност бријање и шишање.³¹⁷ Посао бербера сматра се занатском струком, стога ове номинативне јединице могу подједнако припадати лексичко-семантичкој подгрупи ’занатство’, али смо их због специфичне природе делатности уврстили у круг пружања услуга. Појмовно блиска али без дубље семантичке везе са кохипонимским лексемама је номинација *амаџи’ија* (тур. *hamatçı*), са двоструким значењем „1. управник јавног купатила; 2. послужитељ у јавном купатилу“ (Чемерикић). Обе реализације обезбеђују јој место у поткатегорији ’делатник у области неге и одржавања тела’. Поткатегоријалну вредност ’сфера делатности’ имплицира зависни део деривата *амам* (тур. *hamam* „јавно купатило“), а типско, категоријално значење ’носилац занимања’ експлицирано је у творбеном форманту. Компонента локативне семантике, сема места ’хамам’ професионално повезује лексеми *амаџи’ија* са именовањем *џѐл’ак* „масер у хамаму“ (Чемерикић).

II. 12. 7. ЛСМГ ’делатник у области снабдевања водом’

II. 12. 7. Посебну микрогрупу у области услуга чине номинације обједињене појмом ’делатник у области снабдевања водом’ – *бунари’ија* и *ч’ешмеџи’ија*.

Бунари’ије сџм река да види џи́о је џо́му бунару. – Никола бунари’ија. – Јован Ч’икџиџар, бунари’ија.

Викџиџе ч’ешмеџи’ију.

Појмовна вредност мајстора чија је специјалност постављање водоводних инсталација и водоводне мреже у ондашњем Призрену одговарала

³¹⁷ За време турске владавине, бербери у Призрену су, поред основног посла, још и видали ране, вадили и лечили зубе. Бербери су били искључиво муслимани. Прва српска берберница отворена је 1900. године (Чемерикић).

би данашњем појму водоинсталатера. У савремени појмовни оквир потпуно се уклапа, са синхронијског становишта архаична, номинација *ч'ешмеџ'ија* „мајстор који ради чесме и водовод за њих“ (Чемерикић), с обзиром на то да у Чемерикићевом речнику *ч'ешма* (тур. *çeşme*) реализује значење („славина“) идентично стандардној семантичкој вредности јединице *чесма*, израженој семемом „метална цев кроз коју истиче вода, славина“ (РМС VI: 863). Актуелно је било занимање мајстора који израђује и поправља бунаре, именованог турцизмом *бунарџ'ија* (тур. дијал. *bunarcı*). Мотиватор значења *nomina professionis* је именица *бунар* (тур. дијал. *bunar*, поред *pinar*, *punar*), чији се садржај „уска, дубока јама из које се вади вода“ (Чемерикић) слива у дериват и у својству зависног члана категорише га у одговарајућу тематску (услужну) област (област снабдевања водом), док се управним делом, тј. творбеним формантом *-џ'ија*, референција преноси на човека и остварује денотација имаоца занимања.

II. 12. 8. ЛСМГ 'делатник у области комуникација'

II. 12. 8. Службеник који прима и шаље телеграме, који рукује телеграфским апаратом носи назив *џел'играфч'ија*.

Тел'играфч'ија му бија сџн.

„Овај европски галицизам грчког порекла у Призрену је вероватно позајмљен непосредно из турског (тур. *telgrafçi*)“ (Петровић 2012: 273).

II. 12. 9. ЛСМГ 'јавни објављивач'

II. 12. 9. Семантичка компонента 'јавни објављивач' повезује услужне радне активности особе именоване турцизмом *џел'ал*.

Чемерикић раздваја сродна значења лексеме *џел'ал* (тур. *telâl*) и дефинише их посебним семемама, усложњавајући полисемантичку структуру речи: „2. варошки јавни викач који објављује службене вести; 3. викач који по улицама објављује смртне случајеве муслимана; 4. гласник“ (Чемерикић). Примарном реализацијом, према Чемерикићевој лексикографској евиденцији, *џел'ал* припада лексичко-семантичкој групи 'трговина'.

II. 13. ЛСПГ именица са хиперсемом 'трговина'

II. 13. Повољан географски положај обезбедио је граду на Бистрици статус транзитне трговачке зоне, преко које се одвијала трговина између приморске Албаније и централних делова Турске. У другој половини XIX века Призрен развија трговачке везе са Београдом, Скадром и Солуном, и проширује тржиште на Аустрију и Влашку. У Беч и Пешту извожени су сирова кожа, штављена кожа, вуна, козина, крзно, восак, дуван, а у Цариград се пласирало призренско свилено платно. Привредном развоју Призре-

на посебно је допринео интензиван трговачки контакт са Скадром, а након изградње железничке пруге на релацији Митровица – Солун 1883/84. године значајан економски партнер постаје Солун. Промет робе био је појачан за време панађура, који су у граду традиционално организовани четири пута годишње (на Спасовдан (5. јуна), о Малој Госпојини (8. септембар), за Аранђеловдан (21. новембар) и за Никољдан (19. децембар)). Призренски трговци су своју робу презентовали и на панађурима у Приштини и Серезу. Доминацију на тржишту ван граница Косова и Метохије преузели су српски трговци, што је допринело економској експанзији српске чаршије, али је изазвало незадовољство муслиманског трговачког света, који је у циљу економске борбе прекинуо односе са конкурентима. Бојкотовање српских радњи од стране муслимана и Албанаца католика трајало је са прекидима од 1897. до 1912. године, а протест је кулминирао 1904. године потпуним прекидом сарадње. Неповољним околностима за српски трговачки слој призренског грађанства придружио се и нови начин пословања са признаницама и зајмовима „под интерес“. Пословању и финансијском опоравку српске чаршије помогли су фондови за потпору, првобитно основани при црквама (Фонд цркве Св. Ђорђа у Призрену), претече првих банака и новчаних завода, који су оформљени после ослобођења 1912. године. Оснивање акционарских друштава допринело је интензивирању директне трговине са Солуном, где су српски трговци из Призрена отварали комисионе и шпедитерске радње, истичући се као добри трговачки посредници (Менковић 2013: 23–26).

Стање у призренској економији на размеђи два века оставило је трага на језичкој слици света носилаца дијалекта кроз регистар купопродајних термина, смисаоно обликованих у складу са представама о трговању као стратешки важном чиниоцу економског опстанка заједнице. Привредни идентитет града може се утврдити разоткривањем лексичког слоја који прати сегмент објективне стварности Призрена у одређеном историјском тренутку везан за процес размене робе и услуга, репрезентован језичким јединицама *т̄рговина* и *миш̄т̄ерљк*. Центру појмовног круга означеног лексемом *т̄рговина* припадају вербализације са концептуалном вредношћу 'онај који се бави трговином', којима је у српском призренском говору суперординирана лексикализација *т̄рговац*.

Срд̄ӣӣ т̄рговац, т̄разне бисаге. – Бог да те ч'ува од новога т̄рговца и новога Турч'ина.

Семантички опсег номинационе јединице *т̄рговац* покрива различите аспекте трговинског пословања и широку појмовну мрежу актера који учествују у трговини као радници, продавци сопствених производа, власници трговачких радњи, препродавци, трговачки посредници. Хипероним *т̄рговац* реализује денотативно-аксиолошки тип лексичког значења и улази у само језгро професионалних номинација. Апстрактум од прасловенског

*trgbь, образован сложеним суфиксом *-овац*, опште творбено значење заснива на примарном етимолошком значењу творбене основе „roba koja se trguje“ (Skok III: 499).³¹⁸

Професионална десигнација трговаца детерминисана је врстом трговачког посла који обављају, као и врстом робе коју продају или препродају. Диференцијација у границама подгрупе спроведена је према компонентама нижег ранга, које дају ближу информацију о типу трговинских услуга и са архисемом и хиперсемом чине семантички идентификатор. Лексеме којима се идентификују номинати у области трговине појмовно су категорисане у микрогрупе ’трговац одређеном робом / продавац’, ’препродавац’ и ’трговачки посредник’.

II. 13. 1. ЛСМГ ’трговац одређеном робом / продавац’

II. 13. 1. Лексема *трговац* непосредни је надређени члан лексичко-семантичке парадигме, чији су елементи интегрисани семом ’трговац одређеном робом / продавац’, где је у улози идентификатора семантичког значења врста робе којом трговац тргује. У хоризонталној равни денотати су таксонимијски распоређени.

II. 13. 1. 1. Трговац мешовитом робом именује се једнокоренским синонимима *бакал*, *бакал’ин* и *бакалц’ија*.

Јован Ц’ак’овац бакал – У Ристе бакала.

У Арсе Ал’уша бакал’ина има масло дрвено.

Стефан алка-Ванкин с’ге бакалц’ија у Врбешинцу, у Сиринич’е.

Денотативну категоријалну семантичку вредност турцизма *бакал* (тур. *bakkal*) сужава допунска сема ’шпецерај’. Као термин оријенталне трговине *бакал* је у различитим творбеним варијантама присутан у свим балканским језицима (Skok I: 95), не напуштајући аутохтону семантику „трговац на мало колонијалном робом, намирницама“ (Škaljić 1966: 115). Изворно значење није нарушено додавањем домаћег наставка *-ин*, само је истакнута индивидуалност самосталног трговца, док се обликом са *-ија* трговцу – ситничару донекле приписује припадност занатској сфери.

II. 13. 1. 2. Диференцијална компонента ’поврће’ у семми „трговац поврћем“ обједињује именованја *баиш’еи’ија*, *баиш’еванц’ија* / *баиш’ованц’и’ија* и *зарзаватч’ија*, а посредно је присутна у значењу лексеме *босишанц’ија*.

Превари ме баиш’еи’ија, даде ми бајати салати.

Десишан баиш’еванц’ија има и нове красишавице. – А шито не бија он? Дори и баиш’ованц’ија, ња и шуј широкоисја.

Ч’ема заврзатч’ија.

³¹⁸ У секундарном значењу „mjesto gdje se trguje“ *трг* је на Косову потиснут турцизмом *чаршија* (Skok III: 499).

Râsim bosîançi 'iĵa. – Bosîançi 'iĵe ĩrodâva krásîaviĵce.

Сви конституенти микрореда потичу из турске терминологије вртларства и припадају истој ономасиолошкој бази, творбеном типу *nomina professionis*. Морфолошки и семантички еквиваленти *башич'еи'ија* и *башичеванџ'ија* полисемичне су лексеме које ланчаном полисемијом развијају сложену семантичку структуру „1. онај који узгаја поврће, баштован; 2. продавац поврћа, пиљар“ (Чемерикић). Из примарног садржаја логичним следом реализовало се секундарно значење, пратећи појмовне манифестације изванјезичке стварности и оријентире професионалног деловања номината. Јединица *башич'еи'ија* адаптација је турске радне именице (тур. *bahçesi*), прозирног мотивационог смера, настала простим додавањем суфикса на творбену основу. У формирању семантике деривата именица *башич'а* учествује секундарним семантичким садржајем који има у српском призренском говору „њива где се гаји поврће“ (Чемерикић). Компликованији је пут од основне речи ка деривату *башичеванџ'ија* / *башичеванџ'ија* (тур. *bahçivan + ci*), с обзиром на то да је творбена основа мотивисана реч, формирана у изворном језику помоћу персијског наставка *-van* (Skok I: 118–119). Творбени формант *-ci* је или преузет директно из турског језика у оквиру непотврђене дијалекатске форме *bahçivanci* или је накнадно додат као домаће образовање (Петровић 2012: 72). Транспарентну морфолошку и значењску структуру имају изведенице *зарзаватџ'ија* (тур. дијал. *zavrzatçı*) и *босџанџ'ија* (тур. *bostancı*), при чему тематска припадност творбене основе одређује њихову поткатегоријалну вредност, а творбени формант их категоријално детерминише. Цео семантички садржај мотивне именице (*зарзаватџ* „поврће, зелен“) улази у значење професионалне номинације *зарзаватџ'ија* и семантички га нијансира у односу на именовања *башич'еи'ија* и *башичеванџ'ија*. Блага диференцијацију уноси допунска сема 'зелен' која упућује на поједине сорте поврћа (шаргарепу, першун, паштрнак и сл.). Лексема *босџанџ'ија* корелира са осталим члановима реда секундарним значењем и другостепеном семантиком, јер се мотивна именица *босџан* односи на посебне врсте повртарских производа (лубенице и диње).

II. 13. 1. 3. Продавац брашна означен је именичком лексичком јединицом *брашњар*.

Бé ѿоша да ўзнем мáло брашњо у Садџика брашњара.

Разликовни семантички елемент 'брашно' условљава усамљену позицију лексеме *брашњар* у поткатегорији 'трговац / продавац', што не утиче на централни статус који заузима у лексичко-семантичкој парадигми. Номинација је добијена типичним наставком за грађење радних именица

-*ар* у комбинацији са целом основом *брашњо-* (прасл. **boršъno*)³¹⁹, у којој су смештене компоненте доменски важне за професионалну квалификацију човека.

II. 13. 1. 4. Значењска компонента 'кожа' регулише кохипонимијски однос именовања *кѡџар* према осталим члановима подгрупе.

Тѡма Дрнѡи кѡџар.

У градском говору Призрена лексема *коџар* остварује моносемичну структуру, денотирајући искључиво трговца кожом (не и човека који обрађује кожу, за чију се денотацију користи турцизам *ѡѡабак*). Семантика деривата *коџар* обједињује значењски садржај мотивне речи (*коџа*) и значење творбеног форманта -*ар*, са двоструком референцијом, при чему први референт (творбена основа *коџ-*) садржи податке о врсти материјала природног порекла, а други сугерише на носиоца занимања – трговца.

II. 13. 1. 5. Појмовну блискост испољавају кохипоними *дрвар* и *ч'ерестѡец'ија*, која је на семантичком нивоу репрезентована заједничком компонентом нижег ранга 'дрво'.

Тѡј дрвар од Блаце доѡѡера ми ѡри кѡла шумѡве дрва. – Јѡному дрвару од Манастѡирице сѡм ѡоруч'ија да ми донѡсе два-ѡри ѡвара ч'иралѡце.

Семски састав класификује лексеме *дрвар* и *ч'ерестѡец'ија* у исту микрогрупу, али блокира синонимски однос међу њима. Обе професионалне номинације идентификоване су у сфери трговине дрвеним сировинама – *дрвар* „особа која продаје дрва“, *ч'ерестѡец'ија* „особа која тргује дрвеним грађевинским материјалом“ (Чемерикић). Значењска дистинкција потиче из садржаја мотивних речи (*дрво* „сасечена дрва“, тур. *kereste* „дрвена грађа“). Структура турске изведенице *keresteci* репрезентује класичан дводелни творбено-семантички модел: творбена основа – цела мотивна реч која носи информацију о врсти материјала + творбени формант -*ци* у којем је складиштена компонента 'носилац занимања'. Турска реч је попримила фонетске карактеристике дијалекта примаоца и облички му се прилагодила (*ч'ерестѡец'ија*), без икаквих семантичких модификација.

II. 13. 1. 6. Трговац старим стварима, старинар, означен је лексичком јединицом *ѡел'ал*.

II. 13. 2. ЛСМГ 'препродавац'

II. 13. 2. Поткатегоријалној појмовној вредности 'препродавац' припадају лексеме *ч'арѡ'ија* и *маѡраѡаз / маѡраѡас*.

³¹⁹ Према записима С. Реметића лексема *брашно* у Призрену функционише у три фонетска лика *брашно*, *брашн'о* и *брашњо*, при чему је медијална сонантска група -*ин-*асимилационим путем дала -*шњ-* (Реметић 1996: 173). Чемерикић бележи само варијанту *брашњо*, која је у Призрену аутохтона, док су друге две последица отврдњавања гласа њ или утицаја књижевног језика у новије време (Реметић 1996: 143–150).

Ч'арџи'ија, њрѡдаде онуј кѡжу шѣо гу кѣи оѣоч и ч'арџи два грѡша.

Маѣраѣазѣ су и он и она, ама она, ч'ѣни ми се, ѣѡ маѣраѣаз. – Маѣраѣаз ч'ѡвек.

Назив за препродаваца робе *ч'арџи'ија* мотивисан именицом турског порекла *ч'ар* (тур. дијал. *çar*, поред *kâr* „зарада, добит, корист“), настао је, највероватније, у домаћим условима (Петровић 2012: 285). Грађење радне именице у српским дијалектима од позајмљене основе и преузетог туђег наставка условило је флексибилнију семантику деривата у народним говорима.³²⁰ Чемерикић региструје реч, али је не дефинише, па је за прецизирање њене семантичке вредности у Призрену релевантан синтаксички контекст у којем је употребљена. Богатији семантички садржај од лексеме *ч'арџи'ија*, која лексички одговара логичком обиму надређеног појма 'препродавац', има *маѣраѣаз* (тур. *matrabaz / matrapaz / madrabaz*) „препродавац, накупац стоке, џамбас, црноберзијанац“ (Чемерикић). Трговачко деловање номината конкретно је усмерено допунским компонентама нижег ранга ('накупац стоке', 'џамбас', 'црноберзијанац') на препродају стоке, нарочито коња, и на неlegalно стицање зараде. Негативни денотативни карактер семантичке структуре укључује компоненту објективне оцене ('такво занимање је лоше'), која је иманентна информативном семантичком садржају и потенцијални стимуланс за развијање експресивног аспекта значења.³²¹

II. 13. 3. ЛСМГ 'трговачки посредник'

II. 13. 3. Лексичко значење „трговачки посредник“ реализује синонимски пар *сѣмсар* и *комисиѡнар*.

Дѡша комисиѡнар оѣѣ Сѡлун да бѣре ѣѡсил'.

Елементи микрогрупе повезани семантичком компонентом 'посредник' уже денотирају радника у области трговине, чија је делатност усмерена на посредовање при куповини или продаја. Комисиони начин трговине При-

³²⁰ Јужноморавска говорна зона познаје изведеницу *ћарџија* у општем значењу „трговац, онај ко зарађује тргујући“ (Митровић 1992: 390; Златановић 2011: 483). Лесковачки говор познаје још једно значење ове речи – „штедиша“ (Митровић 1992: 390), док се у Врању користи и у обличкој варијанти *ћарџија* (Златановић 2011: 483). На косовско-метохијском ареалу *ћарџија* има специфичнију денотацију „прекупац, препродавац, онај који купи какву робу у намери да је препрода и на њој што заради“ (Елезовић II: 365). Могуће је да на дијалекатском терену долази до семантичког укрштања, с обзиром на то да је семантичко тежиште на заради од трговине, без обзира да ли се ради о регуларној продаји производа или купопродаји робе.

³²¹ Имплицитне конотативне компоненте, које произилазе из незаконитих трговачких послова и негативно маркирају особу која се таквим активностима професионално бави активирају се у специјалним комуникативним условима и емотивно модулирају примарно значење, измештајући га у домен моралне карактеризације човека, те на тај начин номинација *маѣраѣаз* добија ново, секундарно, експресивно значење „варалица, препредењак“ (Елезовић I: 393).

зрен је успоставио са Солуном, а нови облик трговачке сарадње створио је потребу да се означе лица која су учествовала у посредничком пословању. За њихово именовање преузети су трговачки термини из других језика – *sim-sar* (тур. *simsar*) и *комисионар* (итал. *commisione*). У градском призренском говору турцизам и романизам функционисали су као потпуни семантички еквиваленти, са благом употребном доминацијом лексеме *комисионар*.

II. 14. ЛСПГ именица са хиперсемом 'превоз'

II. 14. Смисаони и садржајни обим лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом 'превоз' базира се на традиционалним облицима транспорта путника и робе у Призрену. Крајем XIX и почетком XX века у овом метохијском граду били су развијени друмски и железнички саобраћај, који као оптимални модели услужне привредне гране која се бави превозом путника и робе улазе у саму базу концепта *џрансиорџи*. На појмовном плану, врсте саобраћаја и транспортних средстава образују сложени фрејм, који обједињује материјалне реалије из сфере превоза, али и елементе интегрисане компонентом 'превозник'. Потфрејм 'превозник' манифестује се именичким лексичким јединицама у оквиру лексичко-семантичке подгрупе са архисемом 'човек' и хиперсемом 'превоз', која се, пратећи изванјезичку диференцијацију у области саобраћаја, грана у вертикално организоване микрорупе са надређеним семантичким елементима 'превозник у друмском саобраћају', 'превозник у воденом саобраћају', 'превозник у железничком саобраћају'.

II. 14. 1. ЛСМГ 'превозник у друмском саобраћају'

II. 14. 1. Хронолошки оквир Чемериџићевог лексичког корпуса припада историјском раздобљу када се у Призрену још нису појавила моторна возила и када се друмски транспорт одвијао једино помоћу запрежних превозних средстава. Разне врсте коњске запреге омогућавале су ефикасни превоз људи и робе на краћим релацијама. Дистинктивне компоненте 'превоз људи' и 'превоз робе' формирају два микрореда у оквиру микрогрупе 'превозник у друмском саобраћају'.

II. 14. 1. 1. Диференцијална сема нижег ранга 'превоз људи' као разликовно семантичко обележје у поткатегорији друмског превоза имплицитно је садржано у значењској структури номинационих јединица *сџремџи 'џја* и *џајџионџи 'џја*.

Сџремџи 'џја бија, сџрџм џџраја.

Јован алка-Ванкин џајџионџи 'џја.

Поткатегоријална семантичка вредност лексема оцењује се на основу значења творбених основа *сџрем-* „двоспратна коњска кола на федере

с арњевима, без седишта, за превоз путника, кочије“ и *īajīion-* (тур. дијал. *payton*, поред *fayton*) „двоосовне кочије, фијакер“. Идентификација значења мотивних именица преко интернационализма *кочије* упућује на истозначност деривата *сīремци’ија* и *īajīionци’ија*, међутим, описне Чемерицићеве интерпретације откривају да је стрем простија варијанта запрежног превозног средства у којем су путници седели на поду скрштених ногу.³²² Од њих изведене професионалне номинације Чемерицић дефинише творбеним значењем – *сīремци’ија* „онај који вози стрем, кочијаш“, *īajīionци’ија* „онај који вози фијакер, фијакерист“. Творбени формант *-ија* их квалификује у социјалну категорију ’носилац занимања’.

II. 14. 1. 2. Семантичка ознака ’превоз робе’ експлицирана је у семантичком садржају именица *арабац’ија* и *ч’ирац’ија*.

Погодија сам арабац’ију да ми ѿренесе ч’ерамиде. – Даде арабац’ије да му однесе ѿсму. – Кола не су његове, он је само арабац’ија.

Ч’ирац’ија ошера ѿуна кола. – Гига ч’ирац’ија.

Једнозначна лексема *арабац’ија* (тур. *arabacı*) „особа која се бави превозом робе; кириција са својим колима“ семантички кореспондира са примарним значењем полисемичне лексеме *ч’ирац’ија* „особа која се бави превозом људи или робе на својим коњима или колима“ (Чемерицић). Значењске структуре ових *nomina professionis* једним делом се потпуно поклапају. На периферији семске организације појављују се изванјезички условљени елементи у виду допунских компонената значења. Код именовања *арабац’ија* они се испољавају у наглашавању чињенице да арабаџија, као и кириција, у свом власништву може да поседује кола којима превози робу, што аутоматски разоткрива и други садржински слој – обично изнајмљује туђа кола за овакву врсту услуге. Називом за запрежна кола на два точка мотивисана је у турском језику лексичка ознака за онога ко на араби преноси робу. Садржај именице *ч’ирац’ија* у денотацији имаоца занимања у области теретног транспорта укључује компоненту више (’превоз људи’), којом је у значење транспонована још једна врста услуга у домену рада кириција.

II. 14. 2. ЛСМГ ’превозник у воденом саобраћају’

II. 14. 2. Микрогрупи ’превозник у воденом саобраћају’ припадају професионалне номинације *цкел’ем’ија* и *и’емци’ија*.

Ниједна од две лексеме се не уклапа у привредну слику Призренаца и њен транспортни терминосистем, па отуда нема потврда из говора које би илустровале ситуационо-комуникативни контекст употребе ових лексема. Неравномерна дистрибуција ова два кохипонима у српском призренском го-

³²² Чемерицић у одредници *сīрем* додаје и податак да је касније, појавом аутомобила, стрем изгубио првобитну намену, те се махом користио за пренос робе.

вору последица је реалних географских и економских услова у којима се град развијао. У Призрену није могло бити лађара, тако да лексема *џ'емиџ'ија* (тур. дијал. *semi* „брод, лађа“, поред *gemi, gemici*), оријентисана углавном на морски вид воденог саобраћаја, припада више књижевном стилу, што и сам Чемериџић поткрепљује изводима из путописне прозе и примером из народне песме (*Па говори Сџефан, лудо деџе: / „Ч'емиџ'ија, брајџе нероџ'ени“*). *Џкел'еџ'ија* је, такође, преузет из других лексичких система са дијалекатском африкатизацијом, с обзиром на то да у Призрену скела није било, а самим тим ни особа које њима рукују.

II. 14. 3. ЛСМГ 'превозник у железничком саобраћају'

II. 14. 3. Из Чемериџићеве хронолошке перспективе најмлађа врста саобраћаја на територији Призрена и околине јесте железница, па отуда и оскудност номинација у микросистему железничког превоза. Пруга Митровица – Солун, отворена 1874. године, значајно је допринела развоју путничког и теретног транспорта на Косову и Метохији. Воз је постао најефикасније превозно средство у међуградском и интернационалном саобраћају, повезујући места унутар државне границе и косовско-метохијске градове са Скопљем и Солуном. Железничка пруга стигла је у Призрен тек шездесетих година XX века, тако да је корпус који прати овај вид саобраћаја у Чемериџићевом лексикону веома оскудан.³²³ Професионалну номинативну јединицу *машиџнис** налазимо у новијим изворима.

Машиџнис не доџа (Реметић 1996: 442).

Језичка ознака за особу која управља локомотивом припада релативно модернијем лексичком слоју, на шта указује латинизам у основи (лат. *machina*) и ретки дијалекатски тип творбе на *-ис(џ)*.

II. 15. ЛСПГ именица са хиперсемом 'пољопривреда'

II. 15. Примарна грана привреде није доминантна у условима чаршијског живота, али је заступљена на периферији града и његовом непосредном окружењу, где су се налазила имања призренских ага и спахија, чију су земљу обрађивали надничари. У околини Призрена и читавом срезу пољопривреда је основни сектор привредне производње. Природно-географски услови метохијске котлине погодују развоју земљорадње, па је ово подручје изузетно повољно за узгајање житарица (пшеница, овас, јечам,

³²³ Ова чињеница не значи да Призренци нису користили предности железничког саобраћаја, напротив, новоотворена пруга Митровица – Солун умногоме им је олакшавала комуникацију са осталим градовима на Косову и ван граница Косова и Метохије. Ову тврдњу поткрепљује илустративни материјал из Чемериџићевог речника којим је пропраћена одредница *маџина* „воз“ (*Ми а на сџаџиџон, а маџина оџиџде; Тамџн ми на сџаџиџон, а маџина оџиџде*).

раж, кукуруз), поврћа (кромпир, пасуљ, лук, купус, краставац, бостан), винове лозе и неких сорта воћа. Падине Шаре и Проклетија оптимални су терен за екстензивно сточарство, посебно за узгој оваца, говеда, бивола и коња. По ослобођењу јужних крајева Србије у Првом балканском рату на Косову и Метохији су спроведене аграрна реформа и колонизација са циљем решавања економско-социјалног питања сиромашног, беземљашког сељаштва и укидање великих поседа, кметских и феудалних односа (Павловић 2010: 99, 101–102). Социјалне и економске промене које су подстицале пољопривредну производњу и рурални развој у периоду од 1918. до 1941. године учиниле су да сеоско становништво егзистенцију заснива на обради властите земље и узгоју стоке, али и поред залагања државе да колонизаторском политиком и аграрним задругама привредно ојача југ Србије, сиромаштво је неретко приморавало досељенике да раде за надницу на туђим имањима или да, поред пољопривредних, обављају додатне послове (Павловић 2010: 107). Историјска слика сељака у феудалном систему и након његовог пропадања, као и његовог прилагођавања новим друштвеним и политичким околностима, кореспондира са језичком стварношћу градског призренског говора из периода друштвених превирања на размеђи два века. Комуникација између околних села и града Призрена успостављала се првенствено на купопродајној релацији, на размени пољопривредних производа за новац или услуге. На тој кооперативној равни конструиран је систем аграрних и сточарских народних термина који корелирају са појмовном сфером пољопривредне делатности у призренском крају. Народна терминологија традиционалне пољопривредне производње инкорпорирана је у општи лексикон носилаца призренског говора као лексичко-семантички уређени микросистем систематизован у мање лексичке блокове (лексика ратарства, лексика повртарства, лексика воћарства, лексика виноградарства, лексика сточарства, лексика пчеларства).³²⁴ Лексичко-семантичку подгрупу

³²⁴ Традиционална терминолошка лексика привређивања прилично је заступљена у дијалекатским лексиколошким истраживањима на српском језичком простору – ратарство и повртарство (Букумирић (1983): *Из рајарске лексике Гораждевца (код Пећи)*); Бошњаковић (1988): *Из рајарске терминологије Срема*; Бошњаковић (1991): *Из рајарске терминологије Срема (потпа instrumenti)*; Драгин (1991): *Рајарска и њоврјарска терминологија Шајкашке*; Марковић (1996): *Из њоврјарске лексике Зайлања*; Марковић (1997): *Јужноморавска њоврјарска лексика*; Вукићевић (2007): *Рајарска лексика у Доњој Грузији*; Милошевић Петровић (2009): *Рајарска и њоврјарска лексика села Дебелице*); виноградарство (Кашић (1971): *Виноградарска лексика у Срему*; Урукало (1982): *Виноградарска лексика Брајшиковаца*, Богдановић, Вељковић (2001): *Жујски виноградарски речник*); сточарство (Божовић (1984): *Сточарска лексика Ибарског Колашина*; Бошњаковић (1985): *Пасијирска терминологија Срема*; Букумирић (1992): *Пасијирска лексика села Гораждевца*; Ракић Милојковић (1993): *Пасијирска терминологија Кривовирског Тимока*; Јашовић (1997): *Пасијирска терминологија Пећког Подгора*; Јоцић (2005): *Сточарска лексика села Лозана*; Вуковић (2007): *Лексика коњарства у Горњем Засјору*; Црњак (2007): *Терминологија овчарства у околини Лактиша*);

именица са интегралном семом 'пољопривреда', хиперсемом 'професија' и архисемом 'човек' конституишу микрогрупе са кохезионим елементима 'земљорадник' и 'сточар', које се даље раслојавају на микроредове, пратећи природу појмовне сфере и базичну тематску поделу унутар ње.

II. 15. 1. ЛСМГ 'земљорадник'

II. 15. 1. Номинационе јединице повезане интегрално-диференцијалном семантичком компонентом 'земљорадник' формирају синонимски ред *земл'еделац*, *ч'ифч'ија* / *чивч'ија*, *чифл'икар*, *аргаї* и *аргаїин*, са стожером *земл'еделац*, који је истовремено хипероним подређеним члановима микрогрупе уже денотације.

Занайл'ије и *земл'еделци* биднал'е.

Јефїушов ч'ивч'ија *Анц'елко*.

Аргаї ми *коїа* *лојзе*. – *Вал'аф* ми *два* *аргаїа*. – *Даде* л'и *аргаїи*ма *ракију*? – *Погодија* *аргаїе* да му *оїрашиф* *колџмбоч*'.

И *аргаїин* да *бїднем*, *їџ* *арно*, *зе* н'ега да га *мџл'им*. – *Ч'е* ми *вал'аф* *два-їри* *аргаїина* за у *њиву*.

Особа чије је главно занимање обрада земље, узгајање култивисаних биљака и производња сточне хране, номинује се сложеном лексемом инваријантног значења *земл'еделац*. Први елемент сложенице реферира на земљу као подлогу пољопривредне делатности, а други семантички упућује на човека као вршиоца радње / носиоца занимања ('онај који обрађује земљу'). Применом композиционо-деривационог творбеног модела именичка творбена основа (*земл-*) + глаголска основа (*дел-*) + суфикс (*-ац*) добијена је радна именица ширег семантичког обима, која значењски покрива делатнике у посебним областима земљорадње. У односу на кохипониме *ч'ифч'ија*, *чифл'икар*, *аргаї* и *аргаїин*, *земл'еделац* заузима централну позицију логичким обимом свога значења. Захваљујући фундаменталној појмовно-логичкој вредности 'особа која обрађује земљу', садржаној у семантичкој структури творбених парова *ч'ифч'ија* и *чифл'икар*, *аргаї* и *аргаїин*, развија се синонимска веза међу свим члановима реда. Именовања *ч'ифч'ија* и *чифл'икар*, *аргаї* и *аргаїин*, за разлику од агентивне и професионалне семантике какву експлицира *земл'еделац*, носе превасходно социјално семантичко обележје у свом значењском садржају (*ч'ифч'ија*, *чифл'икар* „зависни, потчињени сељак, кмет који обрађује агинску земљу“; *аргаї*, *аргаїин* „радник који ради за надницу на туђем имању“), што их позиционира на крајњу периферију ЛСГ *їрофесија* где се она пресеца ЛСГ *социјални сїаїиус*. Од две различите творбене основе добијене су лексичке ознаке за кмета који

Недељков (2009): *Архаична їчеларска лексика у Војводини*; Недељков (2010): *Из војвођанске їчеларске їреминологије*; Црњак (2011): *Пасїирска лексика лакїишког краја*).

ради на читлуку, које функционално припадају турском аграрном систему и у речник су транспоноване ретроактивно. *Ч'ифч'ија* је домаћа адаптација турске номинације *çiftçi*, док је форма *чифл'икар* настала додавањем агентивног наставка на мотивну именицу *чифл'ик* „феудални посед“. Једнокоренска именовања *аргаи* и *аргаиин* балкански су грецизми, који чувају етимолошку везу са грчким *ἐργάτης* „надничар“ (Skok I: 59). Висока употребна вредност оба морфолошка лика, документована богатим материјалом из живог говора, условљена је ванјезичком објективном стварношћу и сведочи о актуелним друштвеним приликама и тешком социјалном и материјалном положају метохијског сељака.

Организација субординираних конституената микрогрупе спроведена је по принципу вертикалне хијерархије, а диференцијација је извршена према семантичкој ознаци која садржи информацију о грани земљорадње, односно врсти биљне културе коју земљорадник гаји. Чемерицићев материјал лексички покрива ратарство и виноградарство, укључујући и именовања типа *potina agentis*. С обзиром на природу делатности која подразумева ратарске активности које се не могу окарактерисати као трајно занимање човека, обављање сезонских послова денотате сврстава у категорију вршиоца радње.

II. 15. 1. 1. Инвентар лексема ексцерпиран из коришћене речничке грађе и *Регистра речи из Призрена* С. Реметића којима се именује особа која се бави радовима у пољу дистрибуиран је према појмовној подели ратарства на повртарство, гајење бостана и индустријских биљака и житарица. Номинационе јединице су издиференциране према дистинктивној семи 'врста биљне културе' или на основу семантичке компоненте којом је исказана врста ратарског посла.

II. 15. 1. 1. 1. Особа која се бави гајењем поврћа у српском призренском говору номинује се једнокоренским синонимским паром *башч'еванци'ија* / *башч'ованци'ија* и *башч'еи'ија*.

Бија њрво башч'еванци'ија ња њосл'е њродаваја дуан на Баждарану. – Душан башч'ованци'ија.

Којије су, и он је башч'еи'ија, башч'е ги су јено до друго.

Семантичка доминанта 'поврће' има функцију разликовног елемента у полисемантичкој структури лексема *башч'еванци'ија* и *башч'еи'ија*, која их дистанцира од осталих јединица и у поткатегорији пољопривредне производње и у области трговине.

II. 15. 1. 1. 2. Диференцијална сема 'бостан' спецификује занимање земљорадника означеног именичком лексемом *босџанци'ија*.

Расим босџанци'ија.

Примарном семантиком *босџанци'ија* улази у састав лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом 'пољопривреда', из које се према појмовној

каузалности ланчано развија секундарно значење „продавац бостана“, које лексему квалификује у лексички скуп са хиперсемом ’трговац’.

II. 15. 1. 1. 3. Семантичка компонента ’дуван’ језичко је средство којим лексема *дуанци’ија* обезбеђује варијантност поткатегоријалног значења.

Не држим на њамаи ни јенога рисјанина да бија у шурско време дуанци’ија, демек да садија дуан.

Узгајање биљке је иницијална делатност у процесу производње, прераде и продаје дувана. Све етапе у обради ове биљне културе захтевају радно ангажовање човека у различитим привредним сферама – пољопривреди, занатству, трговини. Отуда платисемичност у семантичкој интерпретацији номинације *дуанци’ија* и полисемичност њене семантичке структуре „1. особа која се бави узгојем дувана; 2. мајстор који крижа дуван у својој радњи и продаје га; продавац фабричког дувана и цигарета“ (Чемериќић).

II. 15. 1. 1. 4. Именовање у домену узгоја житарица везано је за процес убирања плодова са жетвених поља. Именица којом се означава кошење и скупљање жита (*жсеїва / жњеїва*) мотивисала је у српском говору Призрена лексичке јединице којима се номинују учесници у овој врсти земљорадничких послова – *жсеївар**, *жсеїварка**, *жсеїварица**.

Донел’е л’еба жсеїварима (Реметић 1996: 515).

Жсеїварицо мајкина (Реметић 1996: 515).

II. 15. 1. 2. Номинације тематски везане за област виноградарства односе се на финалну фазу у одгајању винове лозе. Радници ангажовани за бербу грожђа именују се девербативима *берач’* и *берач’ица*.

Погодија берач’и да му обереф лојзе. – Ч’ескин берач’ набраја њун кофин грорје за јен ч’бс.

Ајте, мори, берач’ице, шито не зайојете нишито, бива ли винобере тиако у гљубо?

У свести носилаца дијалекта лексичке јединице *берач’* и *берач’ица* имају јасну референцију, њима се језички означава онај / она који / која бере грожђе. Допунска сема ’грожђе’ конкретизује широк семантички опсег глагола којим се обележава процес (’бере’), што *nomina agentis* ситуира у одређени појмовни контекст (виноградарство). Деривати сужавају значењску перспективизацију мотивног глагола, сводећи своју терминолошку и лексичку вредност на једну пољопривредну област. Активно учешће жена у сезонским земљорадничким пословима на језичкој слици света представљено је моционим паром радних именица. Првостепени дериват за именовање мушког номината послужио је као основа за извођење женског лексичког еквивалента.

II. 15. 2. ЛСМГ 'сточар'

II. 15. 2. Грана пољопривреде која се бави узгојем домаћих животиња у циљу добијања производа и сировина за људску употребу (храна, кожа, вуна) представљена је на дијалекатској слици човека номинацијама интегрисаним надређеним појмом 'сточар' без одговарајуће лексикализације у српском призренском говору. Семантичка компонента агентивног карактера 'чувар / онај који чува' заједничка је свим члановима микрогрупе, док семе које садрже информацију о врсти стоке идентификују сточара као носиоца конкретног занимања. Терминосистем сточарства уграђен је у општи призренски лексички фонд захваљујући комуникативној вредности коју номинационе јединице остварују у говору. У Чемериџићевом лексикону оне су дефинисане творбеним значењем и имају прозирну творбено-семантичку структуру, која обезбеђује једноставно детектовање деривата.

II. 15. 2. 1. Микросистем именовања особа које чувају говеда конституишу лексеме шире семантике *говедар*, *говедарка* и *говедаруша* и варијантни називи *воловар* и *биволар*.

И оџац му бија граџки говедар. – Погоди'е нџвога говедара.

Док била у село, била говедарка, а кџд се удаде у град љч'ини се гостџоџ'а.

Док била дома, била говедаруша. – У кума-Тџме џури'е за говедарушу џуј сџарџу кума-Симџну ч'џрку иџшо била у нас.

Погодија се за воловара.

Говедар, биволар, све му искач'а на јџно.

Семантичка компонента 'говедо' позиционира номинационе јединице *говедар*, *говедарка* и *говедаруша* на виши хијерархијски ниво с обзиром на семантичку општост и садржајни обим (*говедо* „опште име за бика, вола, краву и теле“). Именица *говедар* се у хиперо-хипонимској парадигми понаша као надређени члан лексичког скупа и преузима улогу хиперонима у односу на јединице *воловар* и *биволар*, чија основа реферира на мужјака (*вол* „мушко говече“), односно врсту говечета (*бивол* „Bubalus“).

Секвенце из свакодневне комуникације којима Чемериџић илуструје разговорну стилску употребу ових лексема у градском призренском говору потврђују њихову дуалну категоријалну природу – припадност *nomina agentis* и *nomina professionis*. Ситуациони оквир ствара појмовну подлогу за афирмацију потенцијалног професионалног карактера радних именица који се реализује у одговарајућем контексту. Референтност се са вршиоца радње преноси на носиоца занимања, а то су мушке или женске особе чија је основна делатност чување говеда. Гендерни паралелизам има основа у објективној стварности, јер су и жене за новчану надокнаду чувале говеда имућнијих сеоских домаћина. Мовирани фемининум *говедарка* и њен творбени еквивалент *говедаруша* добијени су од облика за мушки род и на морфолош-

ко-семантичком плану функционишу као другостепени деривати неутралне денотације. Номинације *воловар* и *биволар* немају моционог еквивалента, што се, такође, може објаснити изванјезичким факторима. Лексема *биволар* има транспарентан мотивациони смер, где се препознају именица *бивол*³²⁵ као творбена основа и творбени формант *-ар*, као носилац категоријалног значења. Истим наставком формиран је и облик *воловар* од плуралске основе именице *вол*.

II. 15. 2. 2. Диференцијални семантички елемент 'овца' у синонимски ред повезује номинације *овч'ар* / *офч'ар*, *ч'обан* и *ч'обанин*.

Пройадна́ла Шар-џлани́на, њриџисна́ла џири́ офч'ара, џири́ офч'ара, џири́ ч'обана́ (нар. песма).

Од Тојојане Сул'еман ч'аја узе за ч'обане ојанце (из тефтера).

Погоди́смо ч'обани́на за мајлске ко́зе.

Фрагмент преузет из народне песме показује да лексеме *овч'ар* и *ч'обан* имају подједнаку функционалну и семантичку вредност, међутим, пример из живог призренског говора демонстрира шире значење турцизма, који у семској структури поседује сему више ('коза'), што оспорава могућност апсолутне замене у контексту. *Ч'обан* (тур. *çoban*) и *ч'обанин* се могу употребити уместо лексеме *овч'ар*, али лексичка јединица *овч'ар* не може у свим језичким ситуацијама да покрије семантику једнокоренских синонима, иако је Чемерикић објашњава управо једним од њих („чобанин“). С друге стране, јединицу *ч'обан* и њену деривациону варијанту дефинише синонимом из стандарда „пастир“. Семантички смер 'пастир → чобанин → овчар' сужава перспективизацију лексема, које се на другостепеном значењском нивоу своде на заједничку компоненту 'пастир' („пастир који чува овце“ → „пастир који чува стадо домаћих животиња“).

II. 15. 3. Посебна врста пољопривредне делатности је пчеларство, а особа која се бави гајењем пчела у српском призренском говору обележава се лексемом *џч'елар** / *ч'елар**.

Оба лика преузета су из монографије С. Реметића, док Чемерикић не региструје радну именицу за означавање узгајивача пчела.³²⁶

³²⁵ Скок одбацује могућност да су Словени у прасловенско доба познавали ову животињу и позјамили назив за њу, јер је она тек око 600. године н. е. стигла у Италију. Словени су називе **bivolъ* и **bivolъ* преузели из балканског латинитета *bubalus* на доњем Дунаву готово читав век касније (Skok I: 164).

³²⁶ Призрен је имао дугу пчеларску традицију која датира још из доба Немањића. У *Хиландарској џовељи Симеона Немање* помињу се села у околини Призрена где су се налазили пчелињаци које је Стефан Немања даровао Хиландару. За сваки пчелињак су именована по два човека да се старају о њима. За време владавине цара Душана, највећи манастирски пчелињак био је на Слатини, а основао га је сам цар за време изградње манастира Светих арханђела Михаила и Гаврила у Призрену и одредио десет пчелара који ће радити на њему. Трговина медом и пчелињим производима интензивно се одвијала на призренском тржишту.

II. 16. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лов и риболов'

II. 16. Непосредно окружење Призрена богато је ресурсима за развој лова и риболова. Шар-планина са разним врстама дивљачи погодна је ловно подручје за професионалне и рекреативне ловце. Густа мрежа река и потока у сливу Бистрице, Бели Дрим и Скадарско језеро главне су риболовачке дестинације одакле је добављана риба за призренско тржиште.³²⁷ Без обзира на погодне природне услове, лов и риболов нису приоритетна занимања градског човека, што је оставило трага у лексикону урбаног идиома. Ловачка и рибарска термилошка лексика своју позицију фиксира на периферији привредног терминосистема српског призренског говора. Овој зони гравитирају и номинације са хиперсемом 'професија', које су саставни део микросистема везаног за сферу лова и риболова.

II. 16. 1. ЛСМГ 'ловац'

II. 16. 1. Особа која се бави ловом означена је лексичком јединицом *лови'ија*.

А, уч'ишел'-Мане је изгорен лови'ија.

Категоријални статус лексеме је дискутабилан, с обзиром на изражен агентивни карактер значења. Из лексикографског објашњења синонимом „ловац“ не може се поуздано закључити да ли се ради о тржишно оријентисаном шумарском занимању, односно носиоцу таквог занимања, или је реч о пасионираном љубитељу који се ловом бави из хобија, на шта упућује илустрација из непосредног говора. Неиздиференцирана семантика позиционира лексему *лови'ија* на даљу периферију лексичко-семантичке групе професионалних именована.

II. 16. 2. ЛСМГ 'риболовац'

II. 16. 2. Категоријалну вредност *nomina professionis* остварују именичке ознаке

џешкаџ'ија, рибар и риболовац*.

Семема „особа која се бави риболовом и од тога живи“ недвосмислено сврстава номинације *џешкаџ'ија, рибар* и *рибуловац* у социјалну карактеризацију човека по занимању. Међутим, професионалних рибара у

У потоњем периоду, нарочито у доба Турака, пчеларство је замрло на овим просторима (Антонић 1998: 3).

³²⁷ Најзаступљенија врста рибе у околини Призрена је пастрмка (*мери'анка*), посебно пастрмски род *младица*, као и рибе из фамилије шарана *мл'уш* и *мрѣнка*. За потребе Призренаца риба из Скадарског језера се допремала свежа или усолјена и осушена. На градској пијаци и у радњама могла се пазарити језерска ситна риба *бел'ица*, *и'ил'а*, *сарџа* и врсте крупније рибе *домуз-бала*, *кул'ба*, *ч'ѣфа*.

Призрену није било, они су долазили са стране и доносили рибу за продају. Чемерикић није сигуран у функционални статус лексеме *йешкаџи'ија* и њену колоквијалну употребу, с обзиром на то да ју је преузео из тефтера. У својим белешкама изражава сумњу да Срби у Призрену и околини за рибара користе реч *йешкаџи'ија* и да је могуће да је она ушла у тефтер под утицајем албанског језика у Скадру. То је хибридна форма од албанске основе (алб. *peshk* „риба“) и адаптираног турског наставка, са јасном творбено-семантичком структуром. Аутор у речник не уноси домаће еквиваленте. Изведеница *рибар* (забележена у исписима за СДА) и сложеница *рибуловац* (евидентирана у *Регистру речи из Призрена* С. Реметића) новије су речи призренског вокабулара.

II. 17. ЛСПГ именица са хиперсемом 'печалбарство'

II. 17. Појмовна сфера печалбарства једним делом дотиче социјалну категорију занимања, што је изражено у семеми којом је описан семантички садржај лексеме *йечалбарстиво* у стандардном речнику српског језика „стање и занимање печалбара“ (РМС IV: 409). Савремени семантички опсег именице *йечалбарстиво* подржава традиционални начин зараде на југу Србије и лингвистички оправдава систематизацију лексичко-семантичке групе са хиперсемом 'професија' која укључује номинацију радника – печалбара који одлазе на привремени најамни рад изван сталног места боравка. Печалбарење је дубоко укоренењено у културној традицији Срба Призренаца као социјални модел решавања економских проблема сиромашних друштвених слојева.³²⁸ Одлазак мушкараца у печалбу значио је њихово дуго одсуство од куће и бављење тешким физичким пословима, али и финансијску сигурност и опстанак читаве породице. Обезбеђивање средстава за живот надничењем по свету у схватању носилаца дијалекта једнако је било којем професионалном ангажману, што печалбарство уводи у разгранату мрежу традиционалних занимања, а лексику која га прати уграђује у терминосистем људских делатности. *Nomina professionis* у овој области човекове радне активности у српском призренском говору свде се на две номинације.

II. 17. 1. Особа која иде на рад у други крај, у печалбу, означена је турцизмом *гурбейч'ија* / *гүрбейч'ија* / *гурбейч'ија* / *гурбеч'ија* / *гүрбеч'ија* / *гурбеч'ија*.

³²⁸ Иако је околина Призрена давало доста печалбара, они су почели одлазити у Америку почетком XX века. Први су отишли Срби из Средске, а око 1902. одлазе и Срби варошани. Овим поводом испевана је песма *Везак везла Призренка девојка*, / *везак везла, Амберику кл'ела*: / *Бог ти убја џүстју Амберику* / *шио йокуји йризренске беч'аре* / *ше осйаше моме зайросене* / *и невесје још нейол'убене* (Чемерикић).

Као интересантан, Чемерикић наводи податак да познати печалбари Горани нису одлазили на печалбу у Америку.

Бија гурбейч 'ија. – Куч 'у њрòдаде онòму гурбейч 'ије Среч 'анину. – Баїрисаја њаре јеному сиромáу гурбейч 'ије. – Бија гурбеч 'ија, ња се враїија ње сїворија óвде дугáњу. – Сїн гу гурбеч 'ија у Влаїико, áма њма годїна ка нé се јáви. – Тај гурбейч 'ија бéше на њòòїку, ње не могáсмо да њревїдимо рáч 'ун. – Тај гурбеч 'ија се сїрál 'а за на гурбей, ња куїује шїа му вáл 'а.

Велики број фонетских ликова последица је различитих гласовних адаптација турског облика *gurbetçi*. На семантичком плану дошло је до извесних померања од етимолошког „онај који живи у туђини“ (Škaljić 1966: 293), преко скитница у јужној Србији (Златановић 2011: 98) и „Циганин чергар“ на Косову и Метохији (Елезовић I: 116) до „печалбар“ у Призрену. Везу са изворним значењем одржава сема кретања (одласка у туђину), која је и мотивисала семантичку модулацију у говору реципијенту – „онај који одлази из места боравка ради посла“.

II. 17. 2. Специјални радни задатак имао је *саиц 'ија / сајац 'ија*, човек који је одржавао везу између печалбара и њихових породица, преносећи пошту и аманете (новац и ствари).

Турско *sai* „гласник, књигоноша“ у Призрену није развило очекивани облик на *-ија*, већ се искомбиновало са *-ија*, према устаљеном моделу формирања радних именица, при чему је носилац занимања смештен у конкретан појмовни оквир са веома прецизним смером деловања.

Вокабулар српског призренског говора у сфери номиновања човека према професији одражава динамику политичког и економског живота заједнице крајем XIX и у првој половини XX века. Номенклатура носилаца занимања рефлектује друштвене промене настале трансформацијом уређења, хијерархију у државним институцијама, стање у привредном сектору, социјални статус радно активних грађана у урбаној и руралној средини и културни живот заједнице. Језичким материјалом обухваћене су све сфере људске делатности актуелне у Призрену и његовој ближој околини у означеном историјском периоду. Интеракција са реалним друштвено-економским стањем класификацију занимања чини валидном, а систем професионалних именована предочава слику актуелних занимања Призренаца почетком XX века. Бројност примера у поткатегоријама радних делатности открива да су занатство и трговина доминантне привредне сфере професионалног ангажовања призренске мушке популације (95 јединица). Њих прате занимања у домену услужних делатности (гостоничар, кувар, носач и сл. – 23 јединице). Изван привреде најзаступљенији позиви су војни и духовни, о чему сведочи висока фреквенција номинација за војна (27) и духовна лица (34). Популарно занимање у Призрену оног доба везује се за службу у полицији и различите видове обезбеђења (20). Просветни радник (14) и финансијски службеник (12) била су цењена и пожељна занимања међу старим Призренцима. Највећи број

женских професионалних номинација (4) потиче из поткатегирије 'просвета'. Позив учитељице једно је од првих професионалних ангажовања жена у Призрену које је захтевало одређени степен образовања. Није занемарљив број именована особа које су се бавиле забављањем народа (музиканата, играчица, артиста) (17), што упућује на закључак да су музика и циркуске представе доминантни видови културе и уметности у ондашњем Призрену. Бројност номинација пољопривредних радника (20) указује да су земљорадња и сточарство основна делатност становништва из околине Призрена.

Систематизација имена радника спроведена је на основу водећег семантичког знака 'сфера делатности' и има линеарни карактер. Вишедимензионална професионална раван усмерила је организацију обимне и разгранате лексичко-семантичке групе у седамнаест лексичких подскупова. Идентификациони елемент категоријалне вредности утиснут у семантичко језгро централних чланова групе је компонента 'радник / носилац занимања'. Једрена семантичка црта регулише положај лексема у саставу групе, формирајући центар у којем су груписане *nomina professionis*. Професионалне номинације издвајају се као лексички подскуп шире класе *nomina agentis* и корелирају са појмовном сфером 'професија'. Око њих је концентрисан мањи број лексичких јединица које се идентификују преко семантичког елемента 'вршилац радње' и преко периферне семе која садржи обавештење о неком, фазном, аспекту делатности, са наглашеном агентивном компонентом значења (*сви-рач', говедар, биволар, жетивар, берач', лови'ија*). Денотативна семантика именица којима се означавају носиоци занимања доследно је структурирана према пропозиционом моделу субјекат – делатност – средство / производ рада. Појавни аспекти семантичке матрице добијају своју конкретизацију у семској структури одређених јединица ('архисема човек' – хиперсема 'професија' – интегрална сема 'врста делатности' – диференцијална сема 'чин', 'средство / сировина / процес / продукт рада'). Вертикални принцип хијерархизације и хиперо-хипонимска организација лексема важи на нивоу групе и донекле захвата спољашњу структуру појединих подгрупа. Унутар подгрупа конституенти су углавном распоређени у хоризонталне низове. У оквиру хијерархије без гранања чланови мањих лексичких скупова ступају у специфичне парадигматске односе (таксонимија) или остварују кохипонимске везе у серијама или ранговима.

Номинативни апарат концепта *ипрофесија* подлеже терминологизацији, формирајући културно и национално спецификоване терминосистеме (војни, религиозни, економско-финансијски, правни, грађевински, занатски, трговачки, пољопривредни), који се разбијају на ускоспецијализоване микро-терминолошке системе (хришћански и исламски; столарски, ковачки, коларски, пекарски, кројачки, обућарски; ратарски и сточарски, итд.). Јединице које се односе на носиоце занимања активне су како у професионалној комуникацији, тако и у свакодневном говору, при чему постепено неутралишу

статус термина. Црпећи свој лексички капацитет изван официјалне употребе, у колоквијалном дискурсу, ослобађају се стриктног, ситуационо ограниченог комуникативног оквира и продиру у сферу неформалног општења. Разговорна функционална вредност обезбеђује им статус лексема у дијалекатском лексичком систему. Већина професионално оријентисаних лексичких јединица имала је активну улогу у општој конверзацији међу припадницима колектива у тренутку када је грађа прикупљана на терену. Међутим, евидентан је и обрнут процес у Чемерицићевој лексикографској методологији. Читави подсистеми који су већ били ишчезли накнадно су инкорпорирани у речник, какав је случај са војним именованима (*низам – нефер – онбашија, ч’ауш – башч’ауш – мил’азим евел’ – мил’азим сани – бйл’йкбаиша / јузбаишија – бимбаишија – мйишир*), називима за више финансијске службенике и порезнике (*йефйердар, муасебец’ија, мал’мйидйир / мал’мйидйири; йасил’дар, сйаија, субаиша, мифйар*) или лексичким ознакама за правна лица (*йеза реиз / йеза реизи, мйисйенйишк*). Овакав поступак има оправдања у вањезичкој стварности, која није нудила иновативно решење за устројство војних и државних органа, нити нови економски и правни поредак, тако да процес организације државних структура и упошљавање њених кадрова нису до краја спроведени у моменту сакупљања лексичког материјала, па се аутор ослања на постојећу номенклатуру из турског периода и ретроспективно је интегрише у речнички корпус. У неким случајевима и код Чемерицића се може приметити тенденција потискивања архаизама и функционално преовладавање новијих речи и облика, нарочито испољена пола века касније у монографији о призренском говору С. Реметића (*мйисйенйишк / судија**; *веч’ил’ / адвокати**; *зайијија / жандар**, *й’андар**; *азнаиар, касар, касиер / благајник**; *еч’им / докйур**; *даскал, даскал’ица / уч’ишел’, уч’ишел’ка, уч’ишел’ица**; *сйа-рошколац / йрофесор**; *мендиз / инжинер** / *инй’инер*; *дунй’ер / мајсйор*; *руфейл’ија / занайл’ија*; *налбан, налбай, налбайин / йоикивач**; *йерзија / инајдер**; *ашч’ија, ашч’ика / кувар**, *куварица**; *мйидериз, чорбац’ија / ойишйинар*; *ч’алгиц’ија, бандац’ија / свирач**, *музиканй**; *йешкац’ија / рибуловац**). Функционална синонимија изразита је у домену номинације државних службеника и показује настојање да се заостали језички трагови турске власти у Призрену дискретно уклоне са дијалекатске слике света интензивнијом употребом модерног еквивалента. Именичке ознаке за радника у државној служби или некој од привредних грана унете у призренски лексикон у другој половини XX прогресивно заузимају централну позицију у систему професионалног именовања, потискујући лексички слој застарелих турцизама, који се временом пасивизира. Конфронтирање стања с почетка и краја XX века показује доминацију лексема блиских стандарду, које у Чемерицићево време нису биле својствене призренском говору или, ако их је било, нису лексикографски експонирани. У неким сферама лексички

паралелизам је одржив (*ковач' / демири'ија; грнч'ар / ч'умл'екч'ија; кожуар / ч'ури'ија, овч'ар / ч'обан, ч'обанин*).

Појмовни механизам настанка професионалних номинација разоткрива се помоћу когнитивно-ономасиолошког метода, с обзиром на то да преовладавају деривати суфиксалног типа. Творбено-семантичка анализа из ракурса ономасиологије подразумева тернарни модел, који укључује ономасиолошку базу, ономасиолошки знак и ономасиолошку везу између њих.³²⁹ Ономасиолошка база представља идентификационо језгро лексеме. База је изражена суфиксима који имају улогу категоризатора или класификатора, тј. одређују припадност именована одређеној категорији. Деривационо-семантички елементи који фиксирају лексеме у категорију номинација човека према професији или *nomina professionis* су: *-и'ија* (*нибейч'ија, айсанц'ија, њазванц'ија, колц'ија ч'алгиц'ија, бандац'ија, ч'еманец'ија грнаџац'ија, калц'ија, ч'амурија, калдрмц'ија, ласирац'ија, њенеч'ец'ија, казанц'ија, калаји'ија, демири'ија, дограмац'ија, сандџкч'ија, самарц'ија, гребенц'ија, ч'умури'ија, екмец'ија, фурниц'ија, симиц'ија, киџери'ија, њаџил'иц'ија, шеч'ерц'ија, алвац'ија, долдурмац'ија, бозац'ија, дуанц'ија, муџавц'ија, абац'ија, ч'урч'ија, јорганц'ија, кондури'ија, јеменц'ија, њаџуц'ија, кујунц'ија, ч'умл'екч'ија, мумц'ија, анци'ија, кавец'ија, ракиц'ија, ч'евајч'ија, бунари'ија, ч'ешмец'ија, бакалц'ија, башич'ец'ија, ч'ерестец'ија, сџиремц'ија, њаџионц'ија, арабац'ија, ч'ирац'ија, цкел'ец'ија, м'емиц'ија, ч'ифч'ија, ловц'ија, њешкац'ија, гирбейч'ија), *-ија* (*сџаија, њерзија, усџабашија, суарија, онбашија, бџил'икбашија, јузбашија, бимбашија, мифџија, кадија*), *-л'ија* (*аџил'ија, занаџил'ија*), *-ар* (*кл'исар, меч'кар, буч'кар, кач'ар, колар, гребенар, цревар, воденич'ар, влач'ар, вал'авич'ар, јужар, кожуар, оџанчар, грнч'ар, кувар, измечар, брашњар, кожар, дрвар, комисионар, чифл'икар, жесџвар, говедар, воловар, биволар, овч'ар*), *-ин* (*асасин, дунц'ерин, налбаџин, касаџин, амал'ин, берберин, бакал'ин, аргаџин, ч'обанин*), *-ик* (*војник, којнаник, дуовник, исџоведник, благајник*), *-ач* (*свирач', ковач', џоџкивач, бџрач'*), *-ица* (*даурец'ица, -ара* (*влаг'ара*), *-ица* (*калуц'ерица, даскал'ица, учџиџел'ица, куварица, жесџварица, берач'ица*), *-ка* (*кл'исарка, учџиџел'ка, измеч'арка, жесџварка, говедарка*). Деривате изведене коришћењем исте базе и по истом моделу разликујемо на основу ономасиолошког знака, променљиве величине која карактерише и дефинише базу. Ономасиолошком везом логичко-семантички се повезују два концепта и обједињују у једну функцију. Преко творбеног*

³²⁹ Е. С. Кубрјакова заступа концепцију о трочланости ономасиолошких структура („1) ономасиологический базис, то есть основное, опорное слово в этой модели, 2) ономасиологический признак, который характеризует определенный термин 3) ономасиологическая связка, которая приписывает данный признак базису“), коју преузима М. В. Кислухина и примењује је у проучавању форме и садржаја пољопривредних термина (Кислухина 2014: 58).

значења (онај који прави / производи / продаје...нешто) разоткрива се однос између процеса / предмета рада / продукта и радника, при чему се подразумева допунска сема 'професионално'. Типичне ономасиолошке структуре су модели са агентивним суфиксима, тј. суфиксима који имају категоријално значење носиоца / имаоца занимања. У српском призренском говору доминира наставак *-чија*, који се обично јавља као адаптација турских облика на *-ci* исте категоријалне вредности, а затим се по аутоматизму додаје домаћим основама за творење имена радника. Најчешћи мотиватори и у српском и у турском језику су средство рада, продукт рада, ређе сам процес или објекат у којем се рад одвија. Језичке конструкције имају отворен, препознатљив структурно-семантички образац (турска / домаћа именичка основа (средство/ продукт) + *чија*; домаћа именичка основа (средство/ продукт) + *-ар*; турска радна именица + *-ин*; домаћа придевска основа + *ик* (називи војних и духовних лица); домаћа глаголска основа (процес) + *ач*'). Несразмеран је однос мушких и женских номинација и обично су називи за радно активну жену, с морфолошког аспекта, резултат моционе суфиксације.

Лексичко-семантичка група именица са хиперсемом 'професија' припада самом центру поља *социјалне карактеристике човека*. Изван централне зоне остају лексеме које имају наглашену агентивност и нејасног су категоријалног статуса, каква су поједина именована у области уметности и пољопривреде (*жсетвар*, *берач*'). У границама поља ЛСГ 'професија' се у неким сферама додирује и пресеца са ЛСГ 'социјални статус', посебно у оним доменима који се тичу државних и политичких функција, које се директно одражавају на друштвени положај службеника.

III. ЛСГ именица са хиперсемом 'социјални статус'

III. Друштвене промене у великој мери креирају језичку слику света, а социјално раслојавање у конкретном друштву непосредно конституише лексичко-семантичку групу именица са хиперсемом 'социјални статус'. Социјални статус је један од главних фактора друштвене стратификације, у социологији дефинисан као положај који појединац заузима у социјалној структури групе или друштва захваљујући свом пореклу, економској моћи, личним способностима или образовањем и који је вреднован више или ниже на друштвеној лествици. То је сложена категорија која обухвата читав сет позиција човека у друштвеном систему, које су регулисане правима и обавезама појединца (професија, економски положај, политичка функција и опредељеност, демографска својства) (Кравченко 2001: 131). Различити аспекти социјалног ангажовања и стања човека обједињени су у јединствени комплекс позиција које одређују ранг појединца у вертикалној хијерархији

друштва. Професионална делатност је у директној корелацији са економским положајем и примарни је чинилац који детерминише статусну позицију човека у друштву. Релевантне категорије које социјално карактеришу човека концептуално су повезане, формирајући социјални профил личности. На схеми социолингвистичких категорија социјални статус има централно место и у непосредном је контакту са појмом друштвених вредности, социјалних улога, са сфером општења, актом говорења, комуникативним ситуацијама, дијалектима, социјалектима (Карасик 1992). У когнитивистици се истражују когнитивни механизми формирања менталног конструкта *социјални стајтус човека* као важног дела базног концепта *човек* и средства његове вербализације (Аджаж 2009; Воеводина 2010; Доброходова 2012; Галеев 2014). Категорија социјалног статуса у науци се посматра и са прагматичко-лингвистичког аспекта (Карасик 1992; Быганова 2010), јер се социјални статус језички манифестује у комуникативној ситуацији и директно условљава начин комуникације. Статусно равноправни учесници говорног чина нису ограничени избором средстава и стратегија у међусобном општењу. Близак однос не спутава комуниканте устаљеним формама, друштвеним нормама, етикецијом или дискрецијом и ствара услове за непосредан и неформалан разговор. Конверзација између припадника различитих друштвених слојева захтева примену тактике, односно избор адекватних језичких средстава и стилско прилагођавање маниру саговорника. Е. А. Биганова разликује пет основних стратегија, које најизразитије демонстрирају социјални статус говорника: стратегија учтивости, стратегија самопрезентације, конфронтације, кооперативности и имплицитности. Социјално маркиране комуникативне ситуације могу бити социјално лабилније (говорни акт је унапред одређен позицијом адресата) и социјално фиксиране (статусни вектор зависи од ситуације општења) (Быганова 2010: Автореф.).

Функционално-семантички приступ језичке категоризације социјалног статуса, заступљен у раду О. В. Доброходове, заснива се на интеракцији системског значења тематски организованих јединица са семантиком 'социјални статус човека' и њиховог функционалног смисла. Когнитивистичким методама ауторка издваја централне карактеристике концепта *социјални стајтус*: хијерархичност, скаларност, релативност, детерминативност права и обавеза, временска референца, стеченост и наследност, помоћу којих се активизира научно сазнање о социјалној раслојености друштва. Процес категоризације социјалног статуса човека објашњен је преко когнитивног принципа алтернативног фрејминга и уз помоћ механизма еквивалентног скалирања, помоћу којих се може пратити двовекторна усмереност категорије, по линији научне и у смеру језичке категоризације (Доброходова 2012: Аутореф.). Језичко моделирање система социјалне стратификације полази од рационалног научног знања, што води неутралној номинацији, али

одређеном сталежу. Изванјезички фактори обликују лексички сталежни подсистем српског призренског говора, у којем се преплићу елементи административне поделе и остаци феудализма за време турске власти и модерне историје Призрена након Турака. Друштвено-историјска стварност погодна је појмовна подлога на којој је конструисан лексички микросистем имена припадника виших слојева друштва, обједињених хиперсемом 'титуле'. Почасно звање које особа добија по наследном праву, социјалном статусу или га стиче образовањем или службеном дужношћу нема одговарајућу лексичку реализацију, али у свести говорника циркулише као појмовни оријентир који окупља и обједињује номинације владара, високих достојанственика у Отоманском царству и уважених представника виших слојева друштва. Називи за муслиманске племиће, уграђени у лексички систем српског призренског говора, под утицајем историјских промена и новонасталих социјалних околности губе функционалну фреквентност или трансформишу првобитни семантички садржај, а неки су се одржали као титула искључиво уз лично име или при непосредном ословљавању, што је на лингвистичком плану резултирало усложњавањем семантичке структуре лексема, односно полисемијом. Високи војни чиновни и титуле религијских великодостојника уграђене су у подсистем именовања човека по професији.

Лексичко-семантичка подгрупа именица за титулисање лица вертикално се грана у три микрогрупе, чији су елементи интегрисани семантичким обележјима: 'владар', 'племић / великопоседник' и 'припадник грађанске класе'.

III. 1. 1. ЛСМГ 'владар'

III. 1. 1. Централном семантичком ознаком 'владар' идентификују се лексичке јединице *госїодар* и *цар*.

Јена гламња ни љред цара не гори. – *Цар Душан градија Свеїога Рани'ела. Курдисаја се ка цар.*

Госїодар л'и си ми ља да ми зайовѣдаш? – *Марк Ц'они је госїодар на цѣлу Миридиїу.*

Лексема *госїодар* поседује разгранату семантичку структуру и има шири значењски опсег од именице *цар*, са којом се једним делом примарног садржаја потпуно изједначава. Семема „онај који заповеда, влада, управља; владар (цар, краљ, кнез)“ у семантичкој је корелацији са лексикографском дефиницијом лексеме *цар* „највиша титула владара или монарха у неким државама“. *Госїодар* може да замени јединицу *цар* у контексту, али се исто тако може употребити као синоним за носиоце других владарских титула или за означавање старешина појединих области, док је лексема *цар* појмовно ограничена, семантички сведена на конкретан денотат.

III. 1. 2. ЛСМГ 'племић / великопоседник'

III. 1. 2. Интегрално-диференцијална компонента 'племић / великопоседник' повезује кохипониме *госїодар*, *їаша*, *беглар*, *ага*, *ч'ифлџк сајбија*, *сајбија*, *сїаија*, *їимарџи*, *есхаб-и-їимар*, *зеим*, *зеим-сахїби*, са истакнутим стожером *госїодар* који својим значењем обједињује семантику свих чланова микрореда.

*Семе ни дава госїодар. – Госїодар ни дооди за гумно, їа за мушїидбу.
Госїодару носимо ак.*

Куйїл'е од беглара земл'у.

Дадосїе л'и аге ак?

Сїаија узе їри меїра амбекиу (из тефтера).

У семској организацији лексичких јединица преплићу се компоненте 'турски племић' и 'великопоседник', као неодвојиви квалификативи аристократије у Турском царству. Поседовање ниже племићке титуле и феудалног поседа статусни су симболи властеле, повлашћеног друштвеног слоја за време османлијске власти. Називи привилегованих представника феудализма преузети су из терминологије турског друштвеног уређења и имају различити статус на феудалној скали. Највиши степен племства оличава бег, за чије се именовање у српском призренском говору користи архаични дијалекатски турски плурал *беглер* (тур. дијал. *begler*). Титулу високог војног и цивилног достојанственика у Османлијском царству носио је *їаша* (тур. *paşa*), који је пре реформисања турске државне управе владао пашалуком (ејалатом) и био је непосредни султанов намесник. Нижем племству припада властела, поседници иметка (тимара) добијеног као поклон од султана за војне заслуге. Номинационе јединице *сїаија* (тур. *sipahi*), *їимарџи*, *есхаб-и-їимар*, *зеим*, *зеим-сахїби* се у лексичкој парадигми понашају као истозначнице. Са функционално-прагматичког аспекта овај низ турцизама је потпуно маргинализован као пасивни слој лексике. Застарелост и комуникативна неупотребљивост лексема очигледне су у самом извору, јер их Чемерикић уноси у речник из писаних докумената. Стандардни турски облици (тур. *sahibi*, *sahip*), без дијалекатских интервенција, могли су бити сачувани само у административној употреби. Најнижи племићки статус имају *ага* (тур. *ağa*, дијал. *aga*) и *ч'ифлџк сајбија* (тур. дијал. *çiflik saybi*). Синонимичност језичких јединица подстакнута је допунском семом 'чифлук', која садржи обавештење о поседу којим номинат господари („власник феудалног поседа, господар чифлука“ (Чемерикић)). *Госїодар* и *сајбија* у основним реализацијама имају шире номинативно значење „власник, сопственик имања, газда“ (Чемерикић), које им обезбеђује функционалну доминацију.³³⁰

³³⁰ Женске статусне номинације *бегларка* (*Држи се ка бегларка, а све свеїи зна њојно коїїило*) и *їашиница* (*Он не иде у лов да лови, већ да гл'еда їашиницу*) имају посесивни

III. 1. 3. ЛСМГ 'припадник грађанске класе'

III. 1. 3. Архисема 'човек', хиперсема 'социјални статус' и интегрална компонента 'титуле' идентификационо су језгро номинација са диференцијалним значењем „припадник грађанске класе“ *госиџдин*, *ефендија* и *ага*.

Госиџдин-Пеџире, молим те, уч'ини се мукајети за онога човека. – И госиџдин- Саве аџ'и-Појџовому вал'а да се рекне.

Саџдик ефендија агаларски.

Сиљ'еман-ага Шкодра. – Абдула-ага Карајагл'ија.

Титуле у ословљавању мушких лица, којима адресант исказује почит адресату у непосредном обраћању или изражава поштовање према угледном грађанину ситуационо су условљене, а њихова комуникативна фреквентност зависи од позиције саговорника. Семантички еквиваленти *госиџдин* и *ефендија* (тур. *efendi*) у факултативном сегменту семске структуре чувају интеркултурни спецификум. Срби Призренци користе лексему *госиџдин* када са уважавањем говоре о својим сународницима или када се лично обраћају особи која заузима виши положај у друштву.³³¹ Прагматички ниво титулисања долази до изражаја у самом говорном чину, што се огледа у стратегији избора адекватне лексичке јединице, при чему важну улогу играју фонски елементи значења, односно културно-историјске асоцијације које лексема са собом носи. Акт говорења који укључује употребу титуле за исказивање пијетета према ученом муслиману захтева коришћење лексеме *ефендија*. Турцизам *ага* се као титула са значењем „господин, газда“ додаје иза муслиманских имена. Примарни садржај, који јединицу *ага* квалификује у микрогрупу 'племић / великопоседник', редукује се на почасни назив за феудалног великаша.³³² Овладавање тактикама учтивости и кооперативности неопходан је услов успешне комуникације у мултиетичној и мултикултуралној заједници, што се на прагматичколингвистичком плану реализује одабиром одговарајуће титуле уз лично име или прикладним апелативом.

III. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'дужности'

III. 2. Социјални статус појединца пропорционалан је његовом професионалном ангажману, па представници власти и високи државни карактер „бегова жена“, „пашина жена“.

³³¹ Удата жена из грађанске класе ословљава се лексичком јединицом *госиџи'а* уз име или самостално (*Ада, њоруч'ила сьм и госиџи'е Миџе, Цвеџику аџ'и-Јакиному жене*).

³³² Чемерић експлицитно не диференцира употребу титула *ага* и *ефендија*, као што то чини Елезовић у објашњењу лексикографске одреднице *ага* „чиџлик саџбија; сада титула за неписмена Турчина, за разлику од ефенди, који се назив даје писменом Турчину“ (Елезовић I: 3). Моциони облик је *агиница* (*Дервиш-агиница. – Рифаџи-агиницу њуџиџија муџ. – Однела и даља Шаџи-агинице у руке*).

функционери заузимају највиши положај у друштву. Микросистем антропонија са хиперсемом 'дужности' успоставља саоднос са хијерархијом државног устројства из периода турског административног уређења. Органи власти и носиоци извршних и законодавних функција бирани су према турском систему управљања територијалним јединицама и том хронолошком и друштвено-историјском оквиру припадају статусне номинације у Чемерицићевом речнику. Турски административни терминосистем функционисао је до Првог балканског рата, а са укидањем турске управне организације на Косову и Метохији овај терминолошки слој нестаје. Након балканских ратова успостављен је нови систем државног уређења, праћен домаћим именованима представника власти.

Лексичко-семантичка организација подгрупе ослања се на територијално-управну поделу Отоманског царства, пратићи хијерархију државне структуре.³³³ Чемерицић је у речник унео лексику која је већ увелико била пасивизирана и читава терминологију турске државне организације реконструисао према историјским изворима. Изванјезички фактор функционално раслојава лексички микросистем административних управника на турски – архаични и српски – активни вокабулар, чији су елементи распоређени у две микрогрупе 'управник / старшина административне јединице' и 'високи државни службеник'. Надређени појмови обједињују номинације државних управника које припадају двома различитим друштвеним структурама, старијој турској и новијој српској. Екстралингвистичка детерминанта не допушта регуларан системски однос међу њима, јер не постоји никаква семантичка конкурентност. Иако се између лесичких јединица може уочити извесна напоредност, заснована на еквивалентним моделима власти, синонимија је блокирана формалним динстинкцијама.

³³³ Средином XIX века, 1864. године, извршена је велика управна реформа Отоманског царства, која се одразила и на административну организацију провинција које су улазиле у састав Турске царевине. Законом о унутрашњем уређењу вилајета, највећих административних јединица – покрајина, и законом о општој управи одвојена је војна и грађанска управа и успостављене су посебне вилајетске скупштине (меџлиси) као саветодавна тела. Вилајет је био подељен на мање јединице – санџаке (округ), казе (срез) и

нахије (општина). Као резултат административно-управне реформе, формиран је 1871. године Призренски вилајет, али је након четири године расформиран (*У њој време нахи вал'илџк фач'аја од Вел'ес ња ч'ик њамо до Тасл'иџ'е. – Призрен њосл'е њош'аде њод Манастирски вал'илџк* (Чемерицић)). Призренски санџак је првобитно био центар новоформљеног Косовског вилајета (*Док бија Призрен вал'илџк, бил'е смо њо рааџи зе њосл'е. – Писл'е се њре-месџи вал'илџк од Пришџине у Скџил'е* (Чемерицић)). Систематизација лесичко-семантичке подгрупе 'дужности' базирана је на подацима о територијалној управи на Косову преузетим из поглавља *Оснивање срџсог конзулаџи у Пришџини 1890* књиге *Писма срџских конзула из Пришџине 1890–1900* Бранка Перуничиха (Перуничих 1985).

III. 2. 1. ЛСМГ

'управник / старешина административне јединице'

III. 2. 1. Линеарно структуриран микроскуп са интегрално-диференцијалним семантичким обележјем 'управник / старешина административне јединице' представља серију чији су елементи хоризонтално рангирани у опадајућем низу. Чланови серије остварују једносмерну импликацију са суперординираном лексемом *глава*, употребљеном у значењу „старешина“, која преузима функцију хиперонима и успоставља релацију инклузије са осталим конституентима лексичког скупа.

За главу арнаутилџку Конгра изџбра Шаиџ-џгу Фејзула Сиџиџнога.

У џиџ време док биџа глава на вал'џлк.

III. 2. 1. 1. Гувернер покрајине означава се именима *вал'џја* и *војвода*.

Иако у лексикографској дескрипцији Чемерикић изједначава секундарно значење словенске сложенице *војвода* (прасл. **vojo-* „војник; војска“, *-*vod* „водити“) са основном реализацијом турцизма *вал'џја* (тур. *vali*), називи за војно-административног обласног управника у лексичкој парадигми не остварују синонимску везу, јер је *вал'џја* старешина вилајета у турском територијалном уређењу, а *војвода* највиши орган српске власти на нивоу провинције. Семантичко удаљавање од првобитног војног звања (*војвода*) ка цивилној власти у обласној управи узроковано је екстралингвистичким моментима и језички је регулисано механизмом полисемије.

III. 2. 1. 2. Члан серије управника територијалних јединица по рангу нижи од валије је *миџесџриф*.

Доџа ни нов миџесџриф.

Назив за управника санџака, односно окружног начелника саставни је део турске терминологије државне управе (тур. *mutasarrıf*).

III. 2. 1. 3. Срески начелник у турској обласној управи означава се именичком лексемом *кајмеџам*.

Доџа нов кајмеџам.

Управник казе, територијалне јединице која одговара срезу, турски је административни термин (тур. *kaymakam*).

III. 2. 1. 4. Представник власти на локалном нивоу, старешина нахије (општине) денотиран је турском лексемом *миџџр* (тур. *müdir, müdir*).

III. 2. 1. 5. Истом лексичком јединицом номинује се старешина градске махале, касније варошки кмет.

III. 2. 1. 6. Крајњи члан степенасте организације структуриране независно од језика, засноване на бази чињеница и подела из ванјезичке стварности, јесте сеоски старешина. Семантичка идентификација старешине најмање административне области и локалне самоуправе остварена је помоћу допунске семе 'сеоски', а лексичка помоћу именица *миџџар*, *коџ'абџша*, *коџабџиџја*, *кмеџи*.

Сїїра мїфїїар.

Крїїа баша, кої'абаша.

Аңцелко Секула је кої'абашїја у нашу маалу

Не нашла кмеїа шїїеїа (нар. изрека). – *Кмеї ми седи у сїол'е, а кмеїїца у дворе* (нар. песма).

Елементи микрореда имају идентични семантички садржај „сеоски старшина“, и сви су, изузев лексеме *кмеї*, везани за турску државу. Припадност истом друштвеном систему турцизмима дозвољава ступање у парадигматски однос синонимије и формирање синонимског низа без јасно одређене доминанте. Номинативна јединица *кмеї* у значењу „сеоски старшина“ улази у језичку употребу тек по ослобођењу од Турака. У Чемерикићевом материјалу наилазимо на опречне податке. По наводима лексикографа разговорну дијалекатску предност остварују *мифїїар* (тур. дијал. *miftar, muhtar*), *кої'абаша* (тур. *kocabaşı*) и *кої'абашїја*, док је стилска употребљивост старе словенске позајмљенице *кмеї* (прасл. *къмеїѣ < лат. *cometia*) сведена на изворне књижевноуметничке форме. У фактографском материјалу (*Сїоменица 25-годишњице ослобођења Србије*, 1937), који Чемерикић прилаже уз одредницу *кої'абаша*, експлицитно се истиче колоквијална фреквентност синонима *мифїїар* и *кої'абашїја* и указује на стилски ограничену и спорадичну употребу лексеме *кмеї*.

III. 2. 1. 7. Микрогрупи ’управник / старшина административне јединице’ придружујемо лексему *бајракїїар* „старшина бајрака“.

Сал'и Мани краснїчки бајракїїар. – *Осїрзуйски бајракїїар Л'уша.*

Примарно значење номинативне јединице *бајракїїар* (тур. *bayraktar*) у Призрену се удаљава од етимолошке турске базе (тур. *bayrak* „застава“ и *-dār* „онај који држи, носи“) под утицајем доминантне семантике коју има у албанском језику, а идеографски се везује за вођу племена, односно старешину жупе зване *бајрак*, која је под једном заставом обједињавала 20 до 30 арнаутских села.

III. 2. 2. ЛСМГ ’високи државни службеник’

III. 2. 2. У састав подгрупе са хиперсемом ’дужности’ класификоване су номинације са заједничком диференцијалном ознаком ’високи државни службеник’. Међу члановима ове микрогрупе постоји однос кохипонимије, јер су сви подређени истом појму и међусобно су равноправни. Сваки од елемената имплицира хиперсему ’високи државни службеник’, али се садржајно уклапа у неки ужи логички обим (’члан административног савета’, ’начелник појединих одељења у државним управама’, ’службена особа’, ’шпијун’), при чему се успоставља транзитивна релација између кохипонима.

III. 2. 2. 1. Један од световних, немуслиманских чланова Идаре мецлиса (административног савета или управног већа), највишег органа власти у округу, срезу или нахији за време турске владавине номинован је лексемама *аза* и *азја*.

Иди То́ме ац'и-Кол'и́ному, он је азја у Са́рај.

Општост изворне семантике (тур. *aza* „члан“) концентрисана је у самом језгру организације семантичког садржаја лексема *аза* и *азја*. Централни структурни део допуњен је атрибутивним компонентама које статусно усмеравају значење ових речи у српском говору Призрена и квалификују их у лексичко-семантичку подгрупу 'дужности', док их периферни сегмент семског комплекса сврстава у категорију професионалног именованја и правни дијалекатски терминосистем.

III. 2. 2. 2. Начелник појединих одељења у управама вилајета, санџака и каза, номинован је турцизмом *миддир*.

Делом семантичке структуре који је субординиран хиперсеми 'управник административне јединице' именичка лексичка јединица *миддир* (тур. *müdürlük*; *müdir*) већ фигурира у лексичко-семантичкој подгрупи 'дужности'. Изванјезички фактор је и у овом случају утицао на семантичку вишеслојност и развој платисемичности, при чему се денотација помера са нижег на више звање ('начелник одељења државне управе' – 'старешина нахије').

III. 2. 2. 3. Високу извршну функцију обављале су службене особе на истакнутом државном положају. Заједничка компонента 'службена особа' обједињује лексеме *концу́ла* / *конзу́ла*, *догла́вник*, *ч'аи́шии* и *секре́ијар** и регулише кохипонимску релацију међу њима, док су семе нижег ранга релевантне за дијагностиковање службене дужности.

А: Бо́га и́и, Пеи́роније, зна́ л'и овај концу́ла да ч'и́иша? Б: Да зна́ да ч'и́иша он би би́ја и́ој, а не концу́ла.

Па́шин догла́вник је. – Како за́сџуи́и у ои́иши́ину, ње́га у́зе за сво́јега догла́вника.

Турч'и́ну ч'аи́и́иу да́до.

Нека и́и секре́ијар и́ише мо́лбу. – Секре́ијар би́ја (Реметић 1996: 351).

Значење „службена особа“ употпуњено је комплексом допунских компонената које обликују комплетан семантички садржај и дају потпуну информацију о дужности коју службено лице обавља: *концула* „службена особа која представља и штити интересе своје државе на једном подручју стране државе”; *доглавник* „службена особа која помаже главном руководиоцу коме је непосредно одговорна или га замењује“; *ч'аишии*, *секреијар* „службена особа која води административне послове неке установе“. Семеме којима је у *Речнику* Матице српске описано лексичко значење садрже есенцијалне семе за разумевање појмова конзула, помоћника и секретара у модерном друштву. За поимање значења лексема *концула* (лат. *consul*), до-

главник и ч'аџиџи (тур. дијал. *çatip, kâtip*) у Чемериџићевом речнику битна је културно-историјска позадина, фон, али информације које са собом носе фонске семе речници не бележе. Редундантне семантичке компоненте, као што су 'латински / аустроугарски / руски (конзул)' или 'срески (секретар)' не доприносе семантичкој анализи, иако су саставни део асоцијација говорника. Хронолошки нова лексема *секреџар* је у народни говор ушла из савременог језика административним путем и потиснула семантичког конкурента ч'аџиџи. Логички обим значења ограничен је службеним, чиновничким обавезама ћатиба, касније управно-пословним задужењима секретара. Стилска лимитираност конвергентна је црта ових лексема, али временска раслојеност овај лексички пар чини функционално дивергентним, тиме што турцизам маркира архаичним.

III. 2. 2. 4. Призрен је као мултинационална средина у периоду историјских превирања био погодан тле за афирмацију обавештајне делатности, тако да је шпијунажа на овом простору била уобичајена пракса, а присутност страних агената очекивана појава. Дужност доушника подразумева тајно и нелегално прикупљање поверљивих информација и достављање војних, економских и других података некој другој држави или институцији, а особу квалификовану као шпијун Призренци вербално идентификују лексичким ознакама ч'џион, *џебдил'*, *афија / афије*.

Ч'џиони царски свуд њо зџмл'е идеф.

Цар џебдил'е свуд џма.

Од њџга вал'а дџбро да се ч'џваш, он је владџкин афија. – Ножџце! Ёџе га иде џџџ џџџско афије.

Семантички еквиваленти дијалекатским лексичким јединицама су синоними „ухода, потказивач, агент“, сажети у значењску доминанту „шпијун“, којом је објашњено значење турцизама *џебдил'* (тур. *tebdil*) и *афија / афије* (тур. *hafiyе*). Интернационализам италијанског порекла (итал. *spione*) у призренском говору се јавља у ареалној фонетској варијанти ч'џион³³⁴, где превасходно има службену употребу. Административном стилу припада и турска реч *џебдил'*, која се користи за означавање царевих изасланика који су на читавом терену Отоманског царства тајно надгледали да ли се и у којој мери спроводе царски закони. У говору примаоцу лексема је претрпела значајну семантичку трансформацију. Од изворног значења „промена, прерушавање“ (Петровић 2012: 271–272), асоцијативним моделирањем дошло се до социјалног квалитативног обележја човека („прерушен, преобучен човек“ → „агент, шпијун“). Стриктно везивање појма за плаћене шпијуне Турске царевине изражено је у писаном дискурсу јединицама ч'џион и *џебдил'*,

³³⁴ У Речнику косовско-меџохијског дијалекта стоје ликови *џиџион* и *чиџион* (Елезовић II: 543).

док је за сам говорни акт карактеристична употреба имена *афија* / *афије*, са лабавијом семантичком структуром и слободнијом денотацијом.

III. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'материјални положај'

III. 3. Антропоцентрички усмерене лексичке јединице са хиперсемом 'материјални положај' непосредно су подређене инваријанти 'социјални статус' и у блиској су идеографској вези са члановима подгрупа 'титуле', 'дужности' и 'степен образовања'. Језичка схема и овог сегмента социјалне карактеризације човека директно је условљена екстралингвистичким факторима. Перцепција друштвеног и економског стања и њена експликација на дијалекатској слици света укључује когнитивни феномен менталног конструисања стварности. На логичком плану људско сазнање оперише концептосфером 'материјални положај',³³⁵ који у језичкој категоризацији социјалног статуса човека функционише као суперординативни појмовни ниво, даље се развија на два базна концепта *богаштство* и *сиромаштво*, а они се на субординативној равни конкретизују опозитним вербализацијама за богату и сиромашну особу. Два поларна показатеља материјалног положаја човека у српском говору Призрена лексички су изражена јединицама *богаштство*, *богаштвина* – *сиромашљук*, *сиротиња*, *немаштина**, *голоштина*.

Ка Гудино богаштство ишло било никојџи. – Од њинога богаштства ишло ги оштаде, ишј јена куч'а, виранија. – Тол'ико богаштство му њрџаде.

У какву богаштвину се родила, а ишло доч'ека ч'уч'ка, да сшане њред цркву. – О[д] шол'икве богаштвине оштанало му сал шџ лџџенце. – Ђбал зар имала да се удаде у њуј богаштвину.

Живела сам у сиромашљук.

Умрџа у сиротињу. – Сиротиња – грубоштина.

А мене ме дава у немаштина (Реметић 1996: 119).

Ул'егнеш л'и ги у куч'у, де се обрнеш видши голоштина. – Од голоштина главу не моџ да дигне сирџма.

Биполарна структура лексичко-семантичке подгрупе лингвистички одражава две универзалне појмовно-вредносне категорије – богат и сиромашан. Номинациони дијалекатски систем не укључује само денотативно-сигнификативни номинативни блок 'богата особа' / 'сиромашна особа', већ и јединице конотативног садржаја. Преко експресивних значењских компонената (субјективне оцене, емоционалности) открива се аксиолошко лексичко значење лексема којима се човек означава према материјалном статусу. Денотативни сегмент семантичке структуре открива објективну, предметно-

³³⁵ У испитиваном идиому категоријално значење 'материјално стање' прераста у лексичко позајмљивањем турске именице *ал* (тур. *hal*) (*И за његов ал ња је млого масшраф ишло уч'инија за свадбу. – За његов ал ич'гајл'е не берџ*).

логичку вредност и повезује лексичку јединицу са изванјезичком реалијом (особа, својство), док конотативни елементи проширују смисао објективне оцене и испуњавају садржај лексеме емоцијом и личним ставом. Експресивне јединице доминирају у микрогрупи са варијантном ознаком 'сиромашан', рефлектујући национално-културни и социјални фон призренске заједнице. Семантичка диференцијација се у оквиру лексичког скупа нижег ранга успоставља према дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско', тако да се у лексичко-семантичкој парадигми антонимски односи дуплирају ('богата особа' / 'сиромашна особа'; 'богат човек' / 'сиромашан човек'; 'богата жена' / 'сиромашна жена'), а јединице концентрисане на истом опозитном полу међусобно ступају у синонимске везе.

III. 3. 1. ЛСМГ 'богата особа'

III. 3. 1. Концепт богатства је сложени ментални конструкт, тесно повезан са друштвеним устројством, економским стандардима и културним вредностима заједнице. Сложност и амбивалентност феномена богатства последица су широког спектра транспарентних и скривених значењских слојева, који су у директној или индиректној вези са сфером човекове егзистенције, с обзиром на то да позиција у друштвеном систему одређује материјални положај појединца, а од имовног стања зависи квалитет живота чланова колектива. У менталитету Призренаца смисао појма 'богатство' своди се на његову материјалну објективизацију – на новац, материјална добра, друштвену моћ и углед. Овакав појмовни сегмент концепта најрационалније се појављује у лексикографским дефиницијама и знаковној структури језичких јединица којима је реализован. Посредством лингвистичког значења „(онај) који има доста материјалних добара, имућан“ концепт *богаџисџиво* се укључује у лексичко-семантички систем социјалне карактеризације човека и постаје комуникативно релевантан. Конкретни еталони богатства – новац, имање и материјална добра – појављују се у унутрашњој форми лексичких репрезентација као универзалне црте које потврђују општост културне традиције. Лингвокултурна специфика огледа се у избору језичких средстава и интерполирању когнитивних елемената у номинативно лексичко значење.

На дијалекатској слици света призренских Срба богата особа представљена је углавном придевским речима (*богаџи*, *имаџан*; *зџнгин*, *кџвеџил'џја*, *џашакл'џја*), које се синтагматски комбинују са лексички солидарном именичком лексемом *ч'овек* (*Шџџо је џџој за богаџџога ч'овека?*; *Оџи Кџкл'и-бега џџо зџнгин ч'овека не бџло у Призрен у џџој врџме*; *Имаџан ч'овек бџше*; *Оџи Кџкл'и-бега џџо зџнгин ч'овека не бџло у Призрен у џџој врџме*). Однос афинитета између придева са значењем „имућан, богат“ и име-

нице *ч'овек* регулисан је у семантичком смислу класеом +људско.³³⁶ Придеви којима се квалификује имућна особа у српском призренском говору нису солидарни са именицом *жена*. Одуство женских номинација језичка је последица економске расподеле унутар традиционалне породице, јер су материјална добра у власништву мушкарца, главе породице.

Субјективни однос говорника према богатој особи испољава се одсуством номинација. У лексичком материјалу Д. Чемерицића и *Регистру речи из Призрена* С. Реметића једина ознака која садржи компоненту 'богат' а има номинациону вредност је збирна именица *богаштџина*.

Поч'еја да се меша със богаштџину. – Богаштџина не сѣди у Поџкал'ају, шѣке дол'е, џри реке.

Колективно именовање у српском призренском говору функционише као неутрална номинација са значењем „богаташи“.

III. 3. 2. ЛСМГ 'сиромашна особа'

III. 3. 2. Лингвокултурна специфичност концепта *сиромаштџиво* фиксирана је у језичком сазнању Срба Призренаца и вербализована на дијалекатској слици света лексичким јединицама са семантичким карактеристикама „(онај) који је оскудан у средствима за живот“. Садржај концепта синтетичке социјални, материјални и културни поредак колектива у једном повесном периоду, проткан је индивидуалном перцепцијом стварности и поседује изражен евалуативни потенцијал. У концептуалном језгру акумулирани су појмови у вези са ниским економским стандардом условљеним објективно-субјективним разлозима. Околојезгреној зони припадају номинационе и атрибутивне лексичке јединице неутралног и експресивног типа, са читавом скалом емоционалних односа према референту. Уколико је сиромаштво последица друштвених околности, избор имена је сведен на неутралније ознаке негативног садржаја, које су последица сажаљења или искрене емпатије номинанта са номинатом. Погрдним називима субјект именовања стилски ефектира емоционални однос и субјективни став према особи која својим понашањем себе доводи у неугодан финансијски положај. Негативна својства референта који није у стању да поправи лошу материјалну ситуацију у којој се налази подвргавају се презиру, омаловажавању, гневу, а садржане су у експресивним компонентама прагматичког типа. Одређеним прагматичким садржајем, илукацијском снагом, говорник делује у комуникативној ситуацији, исказујући свој вредносни (негативни) суд и емоционални однос према саговорнику или објекту говорења. Стилска функција експресива у

³³⁶ Говорећи о аспектима проучавања колокацијских веза и наводећи термилошка решења у вези са тим, Р. Драгићевић, између осталог, спомиње три типа лексичке солидарности по Козерију: афинитет, селексију и импликацију (Драгићевић 2007: 215–216).

овој категорији именовања може се одредити према типу стилске ситуације у комуникацији, а то је најчешће грубо-фамилијарни говор, који се остварује „...када блиско познанство даје основ за 'фамилијарне' односе, а однос по статусу даје основ за омаловажавање личности, његовог достојанства“ (Ристић 2004: 34). Сиромаштво као социјална карактеристика човека у економски развијеној урбаној средини, какав је био Призрен на прелазу између два века, подвргнуто је строгој аксиолошкој чаршијској процени и индивидуалној емоционалној оцени, што је на језичком плану резултирало квантитативном асиметријом између опозитних микрогрупа 'богата особа' / 'сиромашна особа'.

Номинације са хиперсемом 'сиромашна особа' гранају се у два микро-реда према дистинктивној ознаци 'мушко' / 'женско', образујући синонимске редове са доминантима *сирóма* / *сироӣица*.

III. 3. 2. а. Микроред именичких лексема са интегрално-диференцијалном семом 'сиромашан човек' формирају јединице *сирóма*, *сиромáшко*, *невóл'ник*, *гóл'а*, *голóгуз* / *гóлгуз*, *гóлкур*, *гологлáвац*, *бескúӣњик*, *кóкоз*, *кокозина*, *кóйук*, *мӣфл'из* / *мӣфл'из*, *фáкир*, *фáкир фукáра*.

Брóиши л'и га и њéга за сиромáа? – Млóго је áфиф, сирóма, нӣишио сермӣју нéма у дугáњу.

Гóл'а је, ни ӣвс нéма за шӣио да га уфáӣи.

É, л'éио си уч'инија шӣио си вероваја онóга ба̄иакч'ӣју, онóга гологу́за Никóлу. – Тáј мӣфл'из, ӣáј голóгуз л'и рéка ӣој? – Свé шӣио имáше дáде на кóмор ӣáј голгуз. – Јéному голгу́зу дáваф л'и се у зáјам ӣол'икве ӣáре, ац'иба?

Удáде се за ӣога голкúра, ӣе се уфáјди.

Прóдáде и ӣуј кúч'у шӣио јóш имáше, ӣе ос̄иáде гологлáвац.

Јóӣеӣ обúкл'е ӣога бескуӣњика Ч'ор-Зéфу. – Ка ни́кој бескуӣњик, сáл скӣӣа сокáце

Оӣ ӣога кокóза л'и нáц'е да и́скаш ӣáре у зáјем. – Дáдни кокóзу ӣáре и ӣӣиши ги на л'éд.

На комор ӣогуби све шӣио имáше, кокóзина се уч'ини.

Свӣ Призрéнци мӣфл'из и́счоч'ил'е. – Од ка и́счоч'и мӣфл'из, ӣéке ӣóч'е: уф, уф, и у́мре о[д] ӣáј бóл'.

У́мре и ӣáј невóл'ник Ч'ор-Зéфа, ура̄ӣи се, бóже ме ӣрóс̄ӣи.

Стожер око којег су груписани остали конституенти синонимског реда је лексема денотативног карактера и објективне оцене *сирóма*. Денотативни садржај „сиромашан човек“, који чини језгро семске структуре свих чланова реда, допуњен је различитим типовима конотативних елемента. Нижим тоналитетом експресије одликују се именице *сиромáшко*, *невóл'ник* и *фáкир*. Бедан материјални положај у случају ових денотата последица је спољашњих фактора, неповољних друштвено-економских или породич-

них околности, болести или физичких недостатака, што код говорника изазива осећање сажаљења и саосећања. Денотативно-конотативни садржај ових лексема интерпретиран је семемом „сиромашак“, која емитује снижен степен експресије у односу на објективни садржај (‘сиромашан човек’). Хипокористичност суфикса *-ко*, формално и садржајно маскира негативан садржај и делимично неутралише опозицизију позитивно / негативно, уносећи у значење деривата *сиромашко* извесну дозу позитивне емоције, испољене кроз емпатију са социјалним стањем именоване особе. Номинациона јединица *невол’ник* има сложенију садржајну структуру. Мотивисана је придевом *невол’ан*, којим се у српском призренском говору карактеришу лице са телесним дефектом и бедна, сиромашна особа. У семантички садржај деривираних именица сливају се оба значења, с тим што секундарна придевска реализација избија у први план и експонирана је у денотативном садржају. Примарно значење мотивног придева потиснуто је у дубље слојеве семске организације изведене именице, одакле делује као импликациони семантички елемент (‘телесни недостатак’) који провоцира емоцију говорника (сажаљење) и актуелизира експресивни потенцијал именичке ознаке (особа је сиромашна, убога, бедна зато што је обогољена и на тај начин спречена да стиче, зарађује, а такво стање изазива сажаљење и саосећање). Емотивна компонента сниженог интензитета својствено је обележје лексеме *факир* (тур. *fakir*), који семантички одговара домаћој изведеници *сиромашко*. У српском призренском говору турцизам развија етимолошки семантички капацитет („сиромах“) у два правца. Употребљен у сингуларном облику *факир* испољава тенденцију ка нижем експресивном тону и на прагматичком нивоу се реализује у присној, фамилијарној говорној ситуацији. У дијалекатској комбинацији са изворним обликом плурала *факир фукара* (тур. синг. *fakir*, пл. *fukara*) основно турско значење развија се у супротном емоционалном смеру. Удвајањем исте лексеме, односно њених граматичких облика и редупликацијом семантичког садржаја („сиромах“ / „сиротиња“) истиче се негативно социјално стање, што је лексикографски интерпретирано семемом „пуки сиромах“, и интензивирају се емотивно-експресивне семе примерене објекту именовања и његовом материјалном положају. Остали конституенти синонимског реда остварују изражену експресивност, која је евидентна и у садржинској и у формалној (гласовној и творбеној) структури лексичких јединица. Негативна експресија високог степена утемељена у значењу „пуки сиромах“ одликује лексеме *гол’а*, *гологуз* / *голгуз*, *голкур*, *гологлавац*, *кокоз*, *кокозина*, *којук*, *мифл’из* / *мифл’ииз*. Семантичка компонента ’пуки’ потврђује и појачава у највећој мери појмовну вредност другог елемента семске структуре, тј. семе ’сиромах’. Висок степен негативне експресије постигнут је творбеним варирањем придева *гоја*, који основно значење „неодевен, потпуно наг“ асоцијативно шири на сферу социјалне карактеризације човека и

у том домену остварује високу деривациону продуктивност. Хипокористиком *гол'а* говорник изражава подсмешљив, подругљив и омаловажавајући однос према врло сиромашном човеку. Композитима *гологуз* и *голкур*, чији је други члан табуисани део тела, истичу се негативни став (неодобравање, непоштовање, ниподаштавање) и негативне емоције (гнушање, презир), при чему субјект именована даје себи за право да буде груб, увредљив, вулгаран. Емоционални однос заснива се на објективној оцени (то што је неко толико сиромашан да не може да задовољи основне потребе веома је лоше), што садржај повезује са субјективним оцењивањем (за говорника је неприхватљиво) и издваја га као емотивну модалност, која значењу даје снажан ефекат експресивности. Аксиолошкој оцени подређени су и фактори који доводе до крајње беде, што јој даје карактеристику објективности, а когнитивно вредновање Срба Призренаца функционише на принципу њихових стереотипа и стандарда који важе у домену људске нарави и односа човека према новцу и материјалним добрима. Пејоративна имена денотирају на особе које су негативним облицима понашања (коцка, проневера, задуживање) и лошим карактерним особинама (лењост, расипништво, склоност новчаним машинацијама и превари) довели себе и своју породицу до финансијске пропасти. Према референтима говорник заузима оштар, осуђујући став, који исказује низом негативних емоција (презир, гнушање, омаловажавање). Сви узуални аксиолошко-експресивни елементи концентрисани су на конотативном макроплану семне структуре сложене *гологлавац*. Номинативно значење „онај који је гологлав“ метафорички је пренесено на особу која је остала без куће и имања (без капе на глави → без крова над главом). Номинатор нема разумевања за поступке који доводе до растурања породичног имања па се према номинату односи у складу са својим вредносним ставом и, дајући му погрдно име, показује спремност да свој суд јавно изнесе. Денотативни сегмент сложене именице *бескућњик* поклапа се са објективним садржајем лексеме *гологлавац* „онај који је без куће, врло сиромашан“, међутим, на конотативном нивоу значења ове две номинације се разилазе у емоционалном тону и степену негативне експресије. Језички колектив је уздржанији када је у питању стицај несрећних околности које доводе до потпуног сиромаштва, испољава сажалење према убогој особи и спреман је да јој помогне. Негативни експресиви *гологлавац* и *мифл'из* (тур. *müflis*) у денотативном садржају поседују импликациону сему која упућује на првобитно повољно материјално стање (из семантичког садржаја се подразумева да је особа поседовала извесна материјална добра), а из ширег контекста се могу наслутити разлози који су довели до актуелне финансијске ситуације. Узроци материјалне пропасти у случају именована *гологлавац* су најчешће личне природе, док значење турцизма *мифл'из* „онај који је банкротирао“ сугерише на друштвени фактор, што потенцијално утиче на формирање конотативне

значањске структуре. Турске лексеме *кокоз* (тур. *kokoz*) и *коџук* (тур. *koruk*), допуњују низ лексичких ознака за пуког сиромаша. Експресивност лексеме *кокоз* пренаглашена је пејоративним обликом *кокозина*, који поседује идентичне емотивне, аксиолошке, прагматичке и функционално-стилске компоненте као номинације високог степена експресије. Сет погрдних номинација и њихов конотативни комплекс показују особеност менталитета Призренца и обликују језичку личност призренског човека с краја XIX и почетка XX века. Субјективно-аксиолошки план значења одражава језичку реалност једне лингвистичке заједнице и њене когнитивне (спознајне) карактеристике. Бројност номинација, њихова творбена разноликост, семантички деривати и контактни синоними чине овај микроред изузетно интересантним у лексичко-семантичком систему говора призренских Срба.

III. 3. 2. б. Идентификациона сема 'женско' дистинктивна је црта у парадигми именовања сиромашних особа, присутна у семантичком језгру лексичких јединица *сироџица*, *невол'ница* и *бескуџица*.³³⁷

Онџи сироџице деца гладујеф.

Ќм џи је своја, ьм је невол'ница, себај је да гу џомогнеш кол'ико можеш.

Ќмре, смири се јенџи и џај бескуџица Ница Кркоџозл'ја.

Женске номинације корелирају са моционим парњацима и на денотативном и на конотативном макроплану семантичке структуре, реализујући одговарајуће типове аксиолошког лексичког значења и различите видове експресивне модалности. Несразмеран однос мушких и женских номинација у овом лексичком скупу одраз је менталитета призренске језичке личности, који се манифестује у традиционалном колективном ставу да је мушкарац одговоран за финансијско стање породице и да је дужан да јој обезбеди материјалну сигурност, што је на дијалекатској слици света вербализовано великим бројем пејоратива високог степена експресивности у реду са дистинктивним знаком 'мушко' и сведеним номинационим корпусом за женска лица са израженом емоционалном компонентом.

III. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'образовни статус'

III. 4. Реципроцитет са категоријом *социјални сџаџус* остварује сфера образовања, која у лингвокултурној парадигми кореспондира са концептима *џросвеџа*, *религија*, *џрофесија*, *маџеријални џоложај*, *инџелекџиуалне сџособносџи човека*. Концептосфера *образовање* задире у социјалну карактеризацију човека оним делом структуре који посредно одређује

³³⁷ Женски облици еквивалент деривату *гологлавац* је *гологлавка*, али му семантички не парира у метафоричким реализацијама. *Гологлавка* је у пренесеном значењу „удовица“, што може да имплицира неповољно материјално стање али и не мора, зато ову номинацију сврставамо у подгрупу 'брачни статус'.

положај појединца у друштву, а који се на језичкој слици света манифестује преко централне опозиције 'образован' / 'необразован човек'. У средишту конструкта синтетисане су менталне представе носилаца дијалекта о ученим, односно неуким људима и односу колектива према њима. Локални карактер и друштвено-историјски тренутак релативизирају појам степена образовања, који умногоме зависи од епохе, традиције, нивоа културне свести социјума, тако да се прототип образованог човека детерминише у контексту конкретних друштвених и историјских околности, што концепту даје одлику модалности. Социјални дискурс намеће стандарде за свеукупно сагледавање концепта образованог човека и за вредносну процену образованости конкретне лингвокултурне заједнице. У недовољно просвећеној средини, какав је био Призрен на прелазу из XIX у XX век, ипак се, у схватању призренских Срба, осећала јасна дистинкција између појмова писмености и образовања, који су добили свој адекватан језички израз – наука „образовање“ и *џисма* „1. писмо; 2. писменост“ (Чемерикић).

Синове љраџија на науке, а сам осџанаја дома със девојч'ич'и. – Обџ два сина љраџија на науке, џе осџаја дома само със женскадију.

Док изуч'и џисму, он ч'е ми џисује, он ч'е ми и ч'иџа џисме. – Ја да ч'иџам не знам, џисму несџм уч'џла џе да знам.

Синтаксичко окружење показује некомпатибилност идеографских вредности лексема *наука* и *џисма*, јер образованост нужно укључује писменост, а овладавање знањем читања и писања није исто што и образовање. Комуникативне ситуације разоткривају свесност говорника о важности описмењавања деце и тежњи ка даљем стручном усавршавању и едукацији, мада из контекста провејавају провинцијални дискриманаторни ставови – инсистирање на школовању мушких потомака. Типичан балканистички патријархални миље нашао је одраза и у лексичком систему Срба Призренаца, како у домену номинација по професији, које периферно орбитирају у овој лексичко-семантичкој подгрупи, тако и у самом нуклеусу лексичког скупа са хиперсемом 'степен образовања'.

III. 4. 1. ЛСМГ 'образована особа'

III. 4. 1. Денотација је усмерена искључиво на особе мушког пола, које чине класу 'образована особа', тако да је референт ('образована мушка особа') означен лексичким јединицама *мејџеџ'џја*, *соџи*, *муџа*.

Нови забџџи све су мејџеџ'џје.

Соџи Сџнан-џаџа.

Муџа-Абдул. – Муџа Ајдар осџа дуџан (из теџтера).

Синонимски однос турцизми заснивају на централној компоненти 'образован човек'. Денотативни макроплан лексема *мејџеџ'џја* описан је семе-

мом „човек који је свршио школе“ (Чемерикић). Семски састав номинационе јединице *софи* (тур. *sofi*), уз језгрене елементе семне структуре, укључује квантификатор ’веома’. Итензификатор основног семантичког садржаја упућује на виши степен образовања („веома учен човек“). Религиозна примеса која доминира у номинативном значењу („муслиман одан аскетизму и науци, мислимански мистик“ (Чемерикић)) потпуно се губи у секундарној реализацији, а особине духовњака, ерудиција и посвећеност стицању знања, преносе се на учена световна лица. Именичка реч *софи* специфична је у функционалном смислу, јер јој је употреба ограничена на књижевни стил, одакле Чемерикић ексцерпира наводе („Он је био *веома* учен човек, *и*е су га *зайио* назвали *софи*), без потврда из непосредног говора. Разговорну фреквентност остварује номинација *мејџаил’ија*, која фигурира и у придевској служби³³⁸, и има шири семантички смисао који се базира на појмовном потенцијалу мотивне речи (тур. дијал. *теутер*, поред *митер* „школа“). Појављивање лексичке ознаке *мула* (тур. *molla*) у административним списима из турског доба упућују да је ова реч била актуелна и у разговорном дискурсу са значењем титуле која се додавала уз имена учених муслимана.

III. 4. 2. ЛСМГ ’необразована особа’

III. 4. 2. Структура лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом ’образовни статус’ одликује се одсуством опозитне микрогрупе ’необразован човек’, што на нивоу лексичко-семантичке парадигме доводи до изостанка антонимских релација. Неравномеран однос номинација у централној зони лексичког скупа лингвистичка је последица прототипског перципирања човека. У средини са већинском неписменом или полуписменом популацијом, образован човек одступа од прототипа и зато је друштвено и језички маркиранији. Парадоксално квантитету језгрених номинативних јединица, концепт необразованог човека је разубеђенији на периферији, с обзиром на то да корелира са интелектуалним капацитетом и избором професије.³³⁹ Језичке репрезентације које вербализују обележја која се тичу менталног развоја човека (’глуп’, ’неспособан’) и посла којим се човек бави (’физички радник’, ’пољопривредник’,

³³⁸ Концепт образованог човека у српском призренском говору репрезентован је углавном придевима: *мејџаил’ија* (*Види се да је мејџаил’ија ч’овек*), *уч’ен*, *уч’еван* (*Уч’евни л’уди*), *школуван* (*Ч’ерка ми је школувана; Школуване деца*). Чемерикићевом корпусу не припада лексичка јединица *школуван*, она спада у новији слој призренског лексичког система (Реметић 1996: 424).

³³⁹ У односу на концепт образованог човека, когнитивне ознаке концепта *необразованный человек* допуштају тросложну симетрију у руској лингвокултури: „необразованный человек – человек, не имеющий дипломов, но, его нельзя назвать глупым; необразованный человек – человек, не проявляющий наличия каких-либо умственных способностей; необразованный человек – человек, не являющийся компетентным в той или иной области“ (Алымова 2007: 7).

'слуга' и сл.), потенцијално садрже компоненту 'степен образовања', што их квалификује у ред периферних чланова овог лексичког скупа.

III. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'духовни статус'

III. 5. Један од видова статусног позиционирања појединца у друштву почива на духовном начелу. Духовни статус човека базира се на етичком потенцијалу личности, подразумева висок морални кодекс, капацитет за унутрашњи развој и способност да се контролишу непримерене жеље и нагони. На језичкој слици света призренских Срба доминира религиозни аспект концепта духовности, заснован на фундаменталним хришћанским вредностима. Лексички фонд којим је вербализован сегмент концепта који се односи на степен духовног просвећења припада епохи када је вера умногоне одређивала начин живота и понашања појединца и групе, када су у мишљењу и сазнању носилаца дијалекта преовладавали религиозни погледи на свет. Когнитивна перцепција побожности учитана је у унутрашњем слоју (план садржаја) и спољашњој форми (план израза) концептуалног система *духовности*. Особености поимања посвећеног духовног живота остављају трага на дијалекатској слици света преко номинација особа које су одане принципима вере и које поштовањем верских прописа и обреда задобијају посебан статус у друштву као духовно супериорније у односу на остале чланове колектива. Велики углед у друштвеној заједници уживали су православни Призренци који су одлазили на ходочашће у Јерусалим на поклоњење Христовом гробу, односно муслимани који су ишли на хаџилук у Меку и Медину. Престижна позиција углавном је језички маркирана титулом испред личног имена.

III. 5. а. Номинациони инвентар који документује мултиконфесионалну прошлост, верску традицију и културни живот православних хришћана и муслимана у Призрену, а указује на духовни статус човека у друштву, интегрисан је семантичким елементом 'ходочасник'. Значењска ознака 'ходочасник' идентификационо је обележје лексичких јединица *аџ'ија*, *аџ'и*, *џо-клоник*, *бџедел* и *свеџогорац*.

*Поздравџа џи се аџ'ија. – Однеси аџ'ије и дај му у руке. – Аџ'ијо, виџаф џе у оџиџиџину. – Неч'е џако, аџ'ијо. – Аџ'ије џоодџиф у џонедејаник.*³⁴⁰

Аџ'и-Лаџа Ч'емерика. – Аџ'и-Васџл'у Ч'ифуч'џиу. – У аџ'и-Сел'џма сааџич'ија.

Бџа је бџедел' на аџ'иљк.

Свеџогорџи јуџиџе џев.

Доминантна лексема у реду номинација са заједничком семом 'ходочасник' је *аџ'ија* (тур. *haci*), која се користи без дивергенције у односу на

³⁴⁰ Чемеикић бележи турски облик плурала *аџ'иљари* у српском призренском говору (*Аџ'иљари ч'е џоодџив у џонедејаник. – Дџнџс вал'а да исџоч'џмо на аџ'иљари у џрич'ек*).

верску припадност. *Аџија* је лексичка ознака и за хришћанина који се поклатио Христовом гробу и за муслимана који је посетио свету зграду Кабу у Меки. Турцизам из области ислама прихваћен је у хришћанском дискурсу као знак духовног племства. Одлазак првославних верника на ходочашће праћен је ритуалним испраћањем, а повратком хаџија стиче посебан углед и позицију.³⁴¹ Поштовање због религиозног подухвата и обиласка Свете земље исказивано је индеклинабилним обликом *аџи* уз име хаџије. Титулом се истиче духовни статус појединца у верској заједници којој припада. Хришћански верник је у цркви означаваан и лексемом *поклоник*, чије је значење мотивисано обављеним духовним чином, тј. верском радњом поклоњења. Постојала је и могућност одмене у ходочашћу, а особа која је за награду ишла на хаџилук уместо оних који због старости или болести нису били у стању да обаве своју дужност именована је лексемом *бедел* (тур. *bedel*).³⁴² Основно значење „заменик, пуномоћник“ турцизам развија механизмом радијалне полисемије, при чему важну улогу имају допунске семе (’представника власти на скуповима’, ’на кулуку’, ’у војсци’, ’на хаџилуку’) које конкретизују општост примарне семантике. Православна конфесионална оријентација експлицирана је у називу *свѣтогорац*, којим се денотира човек који је посетио Свету Гору и тиме стекао узвишени духовни статус, који

³⁴¹ „Срби из Призрена (и жене и деца) одлазили су на хаџилук у групама. Први који одлучи објављује то у цркви преко парохијског свештеника. Обичај је био да рођаци и пријатељи пред полазак дају поклонцима дарове: ствари и чинију колача. Полазак је обично падао на Чисти понедељак, први дан Великог поста. Тога дана рођаци и пријатељи долазе поклонцима да им пожеље срећан пут и да са њима заједно оду у цркву. По завршеном обреду, свештенство и грађанство, уз литију, испраћа ходочаснике. Пре но што је уведена железница, поклонци су се код Сиринићке жупе састајали са осталим поклонцима са Косова и Метохије, и настављали до Солуна. У Јерусалиму су проводили ускршње празнике, купали се у реци Јордан, а богатији обилазили и околна места. Пред полазак су куповали поклоне и уздарја за рођаке и пријатеље од којих су добили дарове пре пута. Поклони за мушкарце били су крстови, иконе, бројанице, платнени поклони за сахрану; а за жене шамије, свилене или памучне тканине. За себе су хаџије куповале платнене покрове за сахрану, беле капе (којима су гасили свеће на први дан Ускрса), иконе. Хаџије чувају за сахрану и кошуљу и гаће у којима су се окупали у Јордану. Понеки хаџија донесе са Христовог гроба који каменчић. Ти каменчићи се користе за лечење од урока. Верује се да ко се поклати Христовом гробу, исповеди и причести у Јерусалиму и окупа у Јордану, томе се праштају дотадашњи греси, под условом да убудуће не згреши. Зато хаџије, да не би нехотице згрешили, не узимају у руке ни теразије, ни кантар, ни аршин. Верује се још да поклоник који умре на путу треба да се сматра полусвцем. Дочек хаџија вршен је са истим церемонијама као и њихов испраћај на хаџилук“ (Чемерикић).

³⁴² „Бедељ је човек, обично и сам хаџија, који је за награду ишао на хаџилук, обично уместо старих и болесних, који нису у стању да обаве свету дужност. Своме властодавцу су доносили знаке хаџијског достојанства: шал и ахмедију (тканину прописану за хаџије коју носе као чалму око капе). Властодавац који је на овај начин постао хаџија сматран је правим хаџијом и тако и ословљаван“ (Чемерикић).

се изједначава са рангом хаџије након треће посете манастирској заједници на Атосу.³⁴³

III. 5. б. Дистинктивна семантичка црта 'женско' обележава номинацију *аџ'ика*, са двоструком реализацијом „1. жена која је била на хаџилуку; 2. хаџијина жена“ (Чемерикић). И као ходочасница и као жена поклоника хаџика је уживала велики углед у друштву; у првом случају због личног духовног подвига, у другом због породичног уваженог положаја. Поштовање је исказивано употребом титуле *аџ'и* испред имена.

Била и аџ'ика, Пана ѿой-Гигина. – Шћо ч'иниш, мори, аџ'ике? – Идем до аџ'ике да гу видим, болна је. – Аџ'ике, алка-Ванкине свекрве, муж гу бија аџ'ија.

За аџ'и-Ванку Мач'кину.

Лексичко семантичкој подгрупи са хиперсемом 'духовни статус' лексема *аџ'ика* припада и примарним и секундарним садржајем, иако им се разликују непосредно надређене семантичке ознаке – 'ходочасница' и 'жена ходочасника'. Без обзира на диференцијацију на суперординативном нивоу, и једно и друго значење садрже компоненту духовне просвећености и елементе статусне стратификације.

III. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'брачни статус'

III. 6. Концепт брака је вишеслојно ментално образовање које подразумева универзалне елементе (предбрачно понашање, склапање брачне везе, систем породичних односа, развод) и етнокултуролошке компоненте у којима су садржане локалне специфичности одређеног етникума. Појмовна концепција брака је у блиској системској структурно-садржајној вези са концептима *љубав, свадба, млада, младожења, ѿродица, развод* (Михалева 2009: Автореф.). У сазнању Срба Призренаца брак је концептуализиран као легитимна заједница мужа и жене која почива на поштовању традиционалних морално-етичких норми. Законски регулисан однос између мушкарца и жене индикатор је породичног живота и фундаментални вредносни оријентир. Одступање од традиционалног модела социјално прихватљивог понашања (неступање у брак, дисфункционални партнерски односи, живот у ванбрачној заједници, нелегитимне везе, напуштање породице, развод) и нарушавање прототипичне призренске породице (родитељи, деца и чланови

³⁴³ „На богослужењу се објављује намера верника који жели да посети Свету Гору, како би се пријавило више њих ради заједничког путовања. Рођаци и пријатељи светогорцима спремају дарове и колаче, а они им са пута доносе бројанице, иконе од хартије на којима је представљен Хиландар. Дрвене иконе светаца светогорци су доносили само за свој дом. Пре поласка на пут, на који их испраћа родбина, свраћају у цркву на молитву. У Призрену се држало да ко три пута оде на Свету Гору као да је био у Јерусалиму“ (нап. Чемерикић).

уже породице који са њима живе) манифестују се у структури и садржини језичких ознака које конституишу лексичко-семантичку подгрупу са хиперсемом 'брачни статус'.³⁴⁴

Номинационе јединице манифестују ону димензију концепта која одступа од стереотипних представа призренских Срба о браку и породици. Номинанти су особе које се брачним статусом не уклапају у прототип патријархалне брачне везе, које су својевољно напустиле брачну заједницу, које одржавају интимне везе са особама са којима нису у браку или је брачни однос прекинут смрћу једног од супружника. Према обичајно утврђеном систему породичних односа и вредности развод је друштвено табуисан, социјално неприхватљив и маркиран као неморалан чин. Раскидање брака изазива колективну осуду, без обзира на објективне узроке и разлоге, при чему десигнацију карактерише јако изражен субјективни став говорника према адресату. Чак и у појединачним случајевима, када се поступак може оправдати а особа разумети, урушавање породице и традиционалних вредности са аспекта социјума је недопустиво. Такође, друштвено је маргинализована особа, углавном женска, која угрожава интегритет породице, ступајући у љубавну везу са ожењеним мушкарцем, што се на лингвистичком плану манифестује низом погрдних назива који је морално карактеришу и етикетају је по емотивном статусу. Однос средине је другачији према лицу, нарочито жени, које је несрећним околностима остало без брачног партнера. Брачни статус измењен трагедијом у породици изазива сажаљење и саосећање колектива, што се испољава емотивним компонентама у конотативном садржају.

Екстралингвистички моменат има значајног удела у формирању призренског вокабулара у статусној поткатегорији 'брак', где доминирају именована атипичних представника – разведених, удових, морално деградираних. Семантичка обележја лексичких средстава структурно детерминишу подгрупу и парадигматске односе унутар ње. Хиперсема 'брачни статус' је суперординативни елемент који повезује именичке лексеме распоређене у

³⁴⁴ Језгро концепта *брак* чине лексикализације брачних партнера (у односу једног према другоме) – супруга: *муж* (*Муж ми не беше се сирефија дома*), *домач'ин* (*Домач'ин не ми је дома, ње не могу нишито да ти одговорим без њега* – *Тај жена неје сама, има она својега домач'ина* – *Да се дойићам прво с домач'ина ми*), односно супруге: *жена* (*Жена кучу држи* – *Најушићја жєну, ње донєја милоснићу у кучу*), *домач'ица* (*Сирџа њај Сџанко, ка му умре домач'ица иде ка да је изгубен* – *За домач'ицу узєја јєну јабани'ику*), *вєзме* (тур. *vezne*, само у Призрену „фиг. законита жена“ (Петровић 2012: 92–93)). Прототипу одговарају квалификације *жєњєић* (*Жєњєић ми бија и браћи*) / *ожєњєић* (*Сџареј син гу је ожєњєић*) и *удадєна* (*Јџи неје удадєна*), које особу маркирају по брачном статусу. Придевске лексичке репрезентације *нежєњєић* (*Нежєњєићо ми је вџ мџмч'є* – *Син гу дебел'єја јџи док бија нежєњєић* (Реметић 1996: 508–509)) и *неудадєна* (*И јєна неудадєна Оч'анка* (Реметић 1996: 509)) у појединим контекстним ситуацијама у разговорном дискурсу могу да реализују компоненту негативне оцене.

четири микрогрупе, на основу интегрално-диференцијалних сема 'разведена особа', 'удова особа', 'особа у ванбрачном односу', 'друга жена'. Чланови микрогрупа 'разведена особа' и 'удова особа' орбитирају на ближој периферији лексичког скупа 'брачни статус', док елементи микрогрупа 'особа у ванбрачном односу' и 'друга жена' гравитирају ка даљој периферији. Унутар микрогрупа ближих центру лексеме су распоређене у микроредове, антонимски устројене према семантичким ознакама '+ мушко' / '+ женско', док се периферне јединице идентификују једино преко дистинктивног обележја 'женско'.

III. 6. 1. ЛСМГ 'разведена особа'

III. 6. 1. Садржинска компонента 'разведена особа' надређена је лексичким јединицама које конституишу микроредове 'разведен човек', 'разведена жена'.

III. 6. 1. а. Човек који се развео са женом, распуштеник, номинује се именичком лексемом *оїџуреник*.

Удала се, мори, узела јенога јабанџију оїџуреника.

Потенцијална експресивност лексеме *оїџуреник*, која се актуелизира у одређеној говорној ситуацији, базира се на денотативној компоненти 'разведен' и на компоненти објективне оцене 'то је лоше', које језичку јединицу повезују са изванјезичком реалијом (човеком), тј. са неким њеним својством (брачни статус). Денотативни садржај допуњен је конотативним семантичким елементима – компонентом субјективне оцене ('такав брачни статус ја не одобравам / не оправдавам / осуђујем / за мене је неприхватљив') и функционалистичком компонентом, која одражава социјалну и ситуациону употребу лексеме. Именица *оїџуреник* добијена је регуларним поступком суфиксалне деривације. У партиципском основинском делу *оїџурен-* имплицирана је негативна садржина „одбачен“, која сублимира архетипску представу о моралној кривици онога ко растура брачну везу и породично гнездо.

III. 6. 1. б. Дистинктивно семантичко обележје 'жена' уз диференцијални знак 'разведена' окупља у синонимски ред лексеме *оїџуреница*, *їовраїџуша*, *їоврач'еница*, *бргоїоврач'еница*, са доминантом *оїџуреница*.

Код нас неје адеїи момак да узне оїџуреницу. – А, мори оїџуреницо никоја, шїио неси їазїла муџа (Реметић 1996: 463)

А, мори їовраїџушо, шїио чеи сџе?

Повраченица је она, врнула се їри браїи.

Аїде, бїдни бргозборница, їа да бїднеш бргоїоврач'еница.

Семантичка релација према мушком еквиваленту *оїџуреник* изражена је суфиксом *-ица*. Женска номинација поседује све значењске елементе свог моционог парњака, с тим што контекст има улогу регулатора стилске

обојености лексеме. Експресивна нијанса израженија је у садржају именице женског рода. Појачану експресивност емитује лексичка јединица *ѿоврач'еница*, а снажнији емоционални тоналитет остварује се сложеницом *бргоѿоврач'еница*. Конотативни макроплан семантичке структуре ових именовања, поред семе негативне субјективне оцене, садржи експресивне компоненте стилског и прагматичког типа које одражавају намеру субјекта именовања да јавно изнесе свој суд на такав начин да то учесницима говорног чина и именованој особи буде јасно (Ристић 2004: 61). Избором имена градира се интензитет експресије, који највиши степен достиже употребом лексеме *ѿоврач'еница*. У денотативном садржинском слоју именица творених од трпног придева глагола *ѿоврач'еница* (*ѿоврач'еница*, *бргоѿоврач'еница*) и његове основе (*ѿоврач'еница*) смештене су семе које носе информацију о брачном статусу референта („жена која се вратила у дом својих родитеља“, односно „жена која се убрзо након венчања вратила у дом својих родитеља“). Синонимски однос пара *ѿоврач'еница* и *бргоѿоврач'еница* варира на садржајном нивоу, јер формација сложенија и на плану израза и на плану садржаја поседује елемент више (‘брзо’), који утиче на интензитет експресије. Једнокоренске лексеме *ѿоврач'еница* и *ѿоврач'еница* семантички се разликују по емоционалном тону и степену експресивности, што је формално експлицирано како облици разноликим основама, тако и финалним сегментима, при чему се формантом *-уша* афектира и постиже снажнији емотивно-експресивни ефекат. Потреба да се разведена жена језички маркира већим бројем номинација показује да је у традиционалном друштву жена са оваквим статусом била у горем положају него мушкарац и да се развод неповољније одражавао на живот женске особе и у социјалном и у моралном погледу.

III. 6. 2. ЛСМГ 'удова особа'

III. 6. 2. Семантичка ознака 'удова особа' интегрише лексичке јединице са диференцијалним обележјем 'увод човек', 'удова жена'.

III. 6. 2. а. Човек коме је умрла жена денотира се именичком лексемом *удовац*.

Црн он, остјаде удовац с ѿол'ико децу.

Назив је добијен поименичењем придева *удов* моционим суфиксом неутралног карактера *-ац*, чиме деривирана именица задржава денотативни идентитет творбене основе. Међутим, садржај основинског дела поседује семантички капацитет да у одређеним комуникационим ситуацијама актуелизира емотивну компоненту, тако да и у овом случају контекст регулише функционалностилистички аспект значења и лексичко-семантичку изнијансираност речи.

III. 6. 2. б. Жена којој је умро муж именује се лексемама *удовица* и *гологлавка*.

Шио доч'ека и њај огењ да гу изгори, да осџане удовица. – Ч'уч'ка она, удовица, њо вџдџн се ѡџџа рабѡџач'и другѡму, сѡл да уч'џни зѡлѡк л'џба ѡџџа гологлафч'џч'ѡма своџема. – Шио мѡгла да ч'џни ч'џч'ка кѡд осџѡла удовица, а нџ се зарѡдѡла.

Грѡдна она, ѡмре гу мѡџж, ѡџе ѡѡко мѡѡда ѡсѡѡде гологлавка. – Теџзи ѡрнеџи кл'џсарѡџне гологлафѡке, да је дал'џко, ни деѡца нџ гу се дрѡџиф.

Од прасловенског *vъdova изведен је облик *удовица* (Skok III: 536), који деривационо парира форми *удовџц* и семантички јој корелира. И у случају женске референције, конотативност је потенцијално присутна у дубинским слојевима значењске структуре и њена актуелизација је контексно условљена. Емотивне семе које језички рефлектују емоције субјекта именовања (сажаљење, самилост, саосећање), потиснуте и скривене у значењу лексеме *удовица*, експлициране су у садржини метафоричне номинације *гологлавка*. Из информационе базе основног значења „жена неповезане главе“, преко асоцијација ’марама – штити главу од ветра, хладоће и од сваке врсте неповољних спољних утицаја’ → ’човек (муж) штити жену и породицу, чувар, заштитник’, развила се секундарна семантика дефинисана синонимом „удовица“. Еволутивни пут семантичког деривата одраз је објективних околности у патријархалном призренском друштву, али и традиционалног балканског схватања да губитком брачног друга жена остаје без финансијске, физичке и моралне заштите. Изванјезички моменат разлог је одсуства еквивалентне мушке лексеме. Експресивност је изражена и кроз спољашњу и кроз унутрашњу структуру метафоре. Избором метафоричног имена постигнут је повишени тоналитет експресије.

III. 6. 3. ЛСМГ ’особа у ванбрачном односу’

III. 6. 3. Периферни члан подгрупе је лексичка јединица са семантичким обележјем ’особа у ванбрачном односу’, где поткатегоријална сема ’брачни статус’ није централни елемент семантичке структуре, већ посредно утиче на значење лексеме *милосниѡца*.

Ил'ка Ч'џч'ар дрѡџи милосниѡцу. – Оѡѡриѡја се од ѡџџне и узџја милосниѡцу.

То што мушки еквивалент именице *милосниѡца* нема статус лексикографске одреднице у Чемерикићевом речнику, не искључује постојање лексеме у призренском лексичком систему. Употребна фреквентност женске номинације и ригорозан колективни суд према неморалности жена допринели су оваквој перцепцији. Одсуством маскулинума у лексичком корпусу истиче се став социјума према женској особи која одржава интимне односе

са човеком са којим није у брачној вези. Колективни суд је изречен на денотативном плану структуре лексичког значења кроз објективну негативну оцену 'то је лоше', засновану на моралним критеријумима заједнице. Етички принцип, имплементиран у семантички садржај, индиректно детерминише социјални статус жене. Импликација моралне компоненте праћена је на плану израза регуларном деривацијом (*мило* → *милосан* → *милосн-* + *-ица*). И формални и садржински склоп, наизглед неутрални, емитују оно што се прећутно подразумева – кршење моралног кодекса, што изазива неодобравање, осуду (компонента субјективне, конотативне оцене) и подстиче презир, гнушање (емотивна компонента).

III. 6. 4. ЛСМГ 'друга жена'

III. 6. 4. Посебан породични статус има жена која се уда за удовца или распуштеника. С обзиром на то да се положај друге жене одређује у односу на претходну жену, то не утиче на њен лични брачни статус. Стога, номинација *намескиња* иде на периферију лексичког скупа.

Она је Лујкина намескиња.

Изостанак мушког опонента фемининуму *намескиња* језички је рефлекс друштвене стварности и културне традиције Призренаца. Очекивано је да мушкарац, пошто остане без брачног партнера, ступи у нову законом регулисану заједницу. Друга жена официјално ступа на место своје претходнице и званично добија статус супруге. Правне дивергенције у брачном статусу прве и друге венчане жене нема, али у логичком расуђивању и когнитивном поимању патријархалне средине диференцијација постоји и свој језички израз налази у специфичном именовану (*на* + *месѿо* → *мес(ѿ)*- + *-киња*).

III. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'место рођења / пребивања'

III. 7. Место рођења, односно сталног пребивалишта једна је од кључних димензија социјалне карактеризације човека. У језичком сазнању носилаца дијалекта важан елемент маркирања је социјална средина из које особа потиче (село / град) и њен пребивалишни или боравишни статус (мештанин / досељеник). Ова статусна поткатегорија значајну улогу остварује на плану међуљудских односа, где се испољава кроз релацију *наш – туђ*, тј. *земљак – странац*. Конфигурација лексичко-семантичке подгрупе именица са хиперсемом 'место рођења / пребивања' почива на бинарној опозицији социјалне детерминације и лингвистички презентује дихотомију изванјезичке реалности. Централну зону попуњавају лексеме окупљене око два опозитна пара са семантичким обележјима 'становник села' – 'становник града' и 'староседелац' – 'досељеник'. На ближој периферији су концентрисане јединице

чији семантички садржај упућује на особе које потичу из истог краја, које се у нематичној заједници друштвено маркиране ознаком 'земљак'. Крајња периферна зона задире у групу етнонима, где се пресеца са лексичко-семантичком подгрупом 'туђин' (*тџуи 'ин, јабанџи 'ија, њашајорџил 'ија*), чији чланови садрже значењски елемент 'пребивалишни / боравишни статус'.

III. 7. 1. ЛСМГ 'становник села / становник града'

III. 7. 1. Језгрени микрогрупу формирају лексеме којима су изражене узајамно супротстављене појмовне вредности 'становник села' – 'становник града'. С обзиром на то да се антонимија *село – град* заснива на искуству целокупног језичког колектива, дијалекатске номинације становника села и града понашају се као прави антоними.

III. 7. 1. 1. Идеографском опису 'особа која је рођена и живи на селу' подређена је семантичка структура лексема *сел 'анин, сел 'ак и сел 'анка*, које се слажу у свим семама осим у семи пола, која их гендерно идентификује.

III. 7. 1. 1. а. Семемом „човек са села“ дефинисане су лексичке ознаке *сел 'анин* и *сел 'ак*.

Узе ги јен сел 'ак. – Дошл 'е шџџ сел 'аци (Реметић 1996: 507).

Рџко јџному сел 'анину. – Сел 'ани се збираф.

Творбени дублени *сел 'анин* и *сел 'ак* реализују опште значење „становник села“, које у свом садржају има низ сема нижег ранга које референта имплицитно социјално карактеришу (рођен на селу, бави се земљорадњом, слабог материјалног положаја, културно непросвећен). Неке од потенцијалних компонената се актуелизирају у одређеним контекстима, али је тежиште социјалног фокуса на информационом садржинском елементу 'место рођења / пребивања'. Обличка варијанта *сел 'анин* функционално је распрострањенија на призренском ареалу, док је *сел 'ак* новији инфилтрант из књижевног језика.

III. 7. 1. 1. б. Диференцијална сема високог ранга 'женска особа' улази у семантичко језгро именице *сел 'анка*.

Узеја јџну сел 'анку за измеч 'арку.

Женска номинација деривирана је према облику *сел 'анин*, чији је моциони парњак, што потврђује аутохтоност морфолошке форме *сел 'анин* на овом говорном подручју.

III. 7. 1. 2. Другу семантичку линију дихотомије село – град образују лексеме *граџ 'анин, варошанин, граџ 'анка, варошанка* које се разликују по једној семи ('град') у односу на чланове микроскупа са диференцијалним обележјем 'село', а међусобно се супротстављају само по дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско'.

III. 7. 1. 2. а. Значење „становник града“ реализују лексичке јединице *грац'анин*, *варошанин** и *мајлац / мајлац*.³⁴⁵

Тако је кџд сиџ'им на сиљу оч'е да бидне грац'анин. – Да џџкнеф шиџо не могу да гу дадеф за грац'анина. – Јенџму грац'анину џриџјџеф оџџнце ка магарџџу сџдло.

Варошанин – варошџлци (Реметић 1996: 421).

Пџвл'е је нџш мајлац.

Од истозначних мотивних именица различитог порекла *град* (прасл. *gordь) и *варош* (мађ. *város*) изведени су продуктивним суфиксом за грађење етника *-(j)анин* општи називи за становника већег насељеног места.³⁴⁶ Дру-гостепеном семантиком овој микрогрупи припада лексема *мајлац*, којом се идентификује становник махале, односно дела града. Механизмом синегдо-хе (део – целина) успоставља се логичка веза „становник махале (дела гра-да)“ → „становник града“.

III. 7. 1. 2. б. Гендерни опозити су *грац'анка*, *варошџлка** и *мајлка / мајлка*.

Жџна му је сел'анка, неје грац'анка. – Тако му и вал'а кџд оч'џја жџну грац'анку.

Варошџлка му жџна (Реметић 1996: 421).

Продџдо једнеџзи мајлке. – Мајлке су џне, све џри су Баждарџнке.

Функционална конкурентност лексема *грац'анка* и *варошџлка* резултат је новијих језичких утицаја. Иако је хунгаризам (*варош*) као синоним за *град* забележен, у Чемериџићевом речнику нема од њега изведених имена становника. Именица женског рода *грац'анка* добијена је регуларном моџиноном деривацијом према *грац'анин*. Одступање од уобичајеног творбеног модела евидентно је у односу *варошанин* : *варошџлка*. Ово неслагање С. Реметић објашњава фонетским разлозима (л на крају слога у облику именице женског рода и у плуралским формама (Реметић 1996: 421)). Могућа је аналогија према старијем *мајлка*.

³⁴⁵ У српском призренском говору остварен је метонимијски трансфер са основног значења лексема *град* на становнике града, тако што је пратећи елемент архисеме 'место за људе' у секундарном значењу постао основни 'људи из места' (*Цџја град бџше искоч'џја на Баждарџну да доч'џка срџску војску. – Сџл шиџо се ч'џ ч'и иде Л'џма, град се џзбунџ, ч'арџиџа се зџџвори, свџк џџбеже дџма. – Град неч'џја џџџа влаџику*). Мутацијом архисеме полазног семантичког садржаја дошло је до клизања референџије са града као насељеног места на град схваћен као скуп људи који у њему живе (Драгићевић 2007: 168).

³⁴⁶ Становник Призрена обележава се етником *Призренац / Призренац* (*Свакоџ Призренаџима своџумџку. – Призренаџлије, мџри, џџџишиџо идеу Амбџрику?*). У Чемериџићевџ збирци етник има статус одреднице, али су насумично евидентирани називи становника појединих места на Косову и Метохији (*Ц'џковч'анин, Миџировч'анин, Пришиџџевац, Печџанац, Гџлиџанац, Раовч'анин, Сириџич'анин, Среч'анин / Сџреч'анин, Л'џубџждџанин, Зоч'ишиџанин, Деловч'џнац / Деловч'џнац, Соџиџнац, Дворџанац / Дворџанин*).

III. 7. 2. ЛСМГ 'староседелац / досељеник'

III. 7. 2. Двочлану структуру има микрогрупа конструисана на опозитним појмовима 'староседелац' – 'досељеник', унутар које се елементи парадигматски повезују, ступајући у двоструке антонимске односе.

III. 7. 2. 1. Стални становник неког места означава се лексемом *мемл'еч'ејил'ија*.

Турцизам *мемл'еч'ејил'ија* (тур. *memleketli*) стилски је ограничен на писану употребу и нема ширу разговорну употребну вредност. У Призрену се користи придевска лексема *овдешањ* да означи сталног становника неког места који од старине пребива у њему, обично као квалификатив уз именице *човек, жена, л'уди* (*Такви су овдешњи л'уди. – Снаа гу је јабанџ'ика, неје овдешња. – Овдешњи народ. – Теј несу овдешњи*).

III. 7. 2. 2. Особе које су избегле из сталног пребивалишта, које су се доселиле из ослобођених делова Србије у Призрен денотиране су јединицама *муџ'ер / муџ'ир* и *муџ'ерка*.

Мамуџ-ага је муџ'ер, неје Призренац. – Овдешњи су они, несу муџ'ери. – Цела њина куч'а су муџ'ери.

Јена муџ'ерка продаваше крме у Ч'ул'ан.

Називи су преузети из турске социјалне терминологије (тур. *muhacir*), где имају опште значење „избеглица, емигрант; досељеник“ (Škaljić 1966: 469), да означе муслимане који су се досељавали на Косово и Метохију из ослобођених хришћанских земаља. Низ допунских сема сужава перспективизацију полазне семантике у језику примаоцу, где постоји семантичка дистинкција 'мушко' / 'женско' и та је диференцијација формално изражена.

III. 7. 3. ЛСМГ 'особа из истог краја'

III. 7. 3. Периферији подгрупе гравитирају лексеме са семантичким обележјем 'особа из истог краја', које се према идентификационој гендерној семи ситуирају у два антонимска пара.

III. 7. 3. а. Мушкарац пореклом из исте земље или истог краја, сународник, номинује се синонимским паром *емишерија, вил'ајејил'ија, земл'ак**.

Он је мој вил'ајејил'ија.

Земл'ак (Реметић 1996: 427).

Чемерикић штуро информише о лексиколошкој породици која води порекло од турског *hemşeri* „земљак“ (Škaljić 1966: 327) и не даје потврде уз домаће именичке адаптације (*емишерија, емишерика, емишериц'е*). Елезовић износи конкретније податке о лексеми *емишерија*, истичући да су је најчешће употребљавали турски војници и да је због тога на Косову и Метохији проширила значење на „војник“ (Елезовић I: 174). У Призрену се ширење семан-

тичке перспективизације заснива на семи територијалне повезаности, која се преноси на сферу духовне блискости, па се земљак значењски изједначава са пријатељем. Турцизам *вил'ајетил'ија* (тур. *vilâyet*) резултат је деривирања у дијалекту реципијенту, при чему се десигнат творбене основе разликује од десигната деривираних именице. Референција се са гео-административног подручја преноси на човека. Мушкој особи се као социјална карактеристика приписује секундарни садржај турске мотивне речи „завичај, родни крај“ (Петровић 2012: 94), маркирајући њен друштвени положај у међуљудским односима. Лексеми *вил'ајетил'ија* семантички парира домаћа изведеница *земл'ак*. Посматрано са синхронијског аспекта, новија лексема преузела је потпуну функционалну доминацију.

III. 7. 3. б. Женска особа земљак именована је контактним синонимима *емшиерика*, *вил'ајетил'ика* и *земл'акиња**.

Ружа је Јел'енина вил'ајетил'ика, обџдвџе су Белограц'анке. – Неч'аја јабаниц'ику, ње доша да зајрџси вил'ајетил'ику. – Двџ снаје, двџ вил'ајетил'ике.

Чемериџићев материјал показује стабилну позицију женске номинације *вил'ајетил'ика* у призренском лексичком систему, док је *земл'акиња* релативно касно преузела примат у комуникацији.

Инваријанта 'социјални статус' синтетише садржајне елементе истоименог концепта, формирајући социјални портрет Срба Призренаца у фиксном хронолошком оквиру (крај XIX – прва половина XX века). Појмовни апарат изражен преко поткатегоријалних сема ('титуле', 'дужности', 'материјални положај', 'образовни статус', 'духовни статус', 'брачни статус', 'место рођења / пребивања') носи инфомације о различитим аспектима човековог друштвеног положаја и рефлектује наивно поимање носилаца дијалекта о статусном рангирању појединца у друштву. Социјално раслојавање на богате и сиромашне, великопоседнике и најамне раднике, административне старешине и поданике, припаднике грађанске класе и сељаке, образоване и неписмене, екстралингвистички су елементи који учествују у конструисању језичке слике човека преко концептуализације и вербализације дихотомне друштвене стварности. Бинарна организација лексичко-семантичке парадигме одраз је реалних друштвених феномена, како интернационалних, тако и традиционалних, на којима је устројена призренска друштвена заједница. Етнокултуролошки аспект изражен је преко номинација мотивисаних социјалним карактеристикама човека. Анализа садржајних компонената концепта показује да у колективној свести призренских Срба породични углед и материјални положај имају пресудну улогу у позиционирању човека у друштву. Престижним се сматра поштовање религиозних дужности, а колективном суду је подвргнуто угрожавање и урушавање правно засноване брачне заједнице. Степен образовања и професионалне дужности омогућавају високо котирање на

друштвеној лествици, па локални функционери уживају велико поштовање суграђана. Углед и част, као моралне категорије, поред финансијске моћи, најважнији су критеријуми који обезбеђују позицију у самом врху друштвене хијерархије.

Међусобна условљеност социјалних атрибута реперкусира се на унутрашњу структуру лексико-семантичке групе, а видљива је у преплитању централних и периферних елемената појединих подгрупа. Поједине језичке јединице припадају различитим ономасиолошким базама ('професија', 'националност', 'социјална улога', 'породица'), што упућује на извесни каузалитет између конституената лексичко-семантичког поља. Статусна обележја директно маркирају особу као социјално биће и члана колектива, тако да лексичко-семантичка група именица са хиперсемом 'социјални статус' чини нуклеус поља *социјалне карактеристике човека*. Парадигма унутар групе регулисана је поткатегоријалним ознакама и природом сфере у којој се социјално обележје испољава. Основни принцип лексичко-семантичке организације заснован је на хијерархијском устројству (вертикална хијерархија – ЛСПГ 'титуле', хоризонтална хијерархија – ЛСПГ 'дужности') и опозитном поимању друштвене стварности (материјални, брачни, духовни, образовни статус, пребивалиште), с тим да се у ретким случајевима може говорити о правој антонимији (*граџ'анин – сел'ак*), због одсуства одговарајућег именичког еквивалента у расположивој грађи (*богаџи – сиромаша, жењетџи – оџуреник, овдешњ – муџ'ер, аџ'иџа – / мејџетџи'иџа – /*). Ову језичку појаву тумачимо семантичком разуђеношћу појединих именовања која у свом дијалекатском значењском комплексу имплицитно садрже низ компонената које особу иманентно социјално карактеришу. Чланови синонимског реда 'племић / великопоседник' *госџодар, џаџа, беглар, аџа, ч'ифљек сајџиџа, сџаџиџа, џимарџи, есхаб-и-џимар* у свом семантичком садржају подразумевају компоненту 'богат човек'; синонимски пар *госџодин* и *ефендиџа*, као и већина конституената интегрисаних хиперсемом 'управник административне области' имплицирају сему 'образован човек'; лексеме које вербализују појмовну вредност 'сиромашан човек' искључују значењску ознаку 'ходочасник'; номинације за особу са села елиминишу бројна статусна семантичка обележја. Симетрију микрогрупа нарушава и изостанак гендерног опозита (*мејџетџи'иџа, соџи, муџа / –; – / милосниџа; – / намескиџа*), што је условљено традиционалним поимањем мушких и женских социјалних улога.

Лексички слој који осликава турско друштвено уређење и отомански модел регулисања социјалних односа позајмљен је из турске социјалне или административне терминологије и хронолошки се везује за период пре и непосредно након ослобођења од Турака. Том лексичком сегменту припадају називи припадника племства и турских великаша (*џаџа, беглар, аџа, ч'ифљек сајџиџа, сајџиџа, сџаџиџа, џимарџи, есхаб-и-џимар, зеџм, зеџм-сахиџи*), титу-

ла (*ефендија, ага*), старешина територијалних јединица (*вал'ија мийџеса-риф, кајмекам. мидир мифџар, коџ'абаша, коџ'абашџа, аза*). Променама у друштвеном систему коригује се и лексички систем. Лексика актуелна за период турске власти се пасивизира, уводе се звања и дужности који захтевају нов лексички израз (*војвода, кмеџи, коџула, секретар*).

Сегмент лексичког фонда којим се денотира особа по неком социјалном својству (економском, образовном, духовном, брачном статусу) има општији карактер и поседује конотативни семантички потенцијал. Експресији подлежу именовања у вези са финансијском оскудацијом, и у том домену је очигледна висока продукција вербалних средстава, постигнута деривацијом, композицијом и позајмљивањем, при чему је синонимски ред градивно уређен према интензитету експресивног тона (*сирома, сиромашко, невол'ник, гол'а, гологуз, голкур, гологлавац, бескуџињик, кокоз, кокозина, коџук, мифл'из, факир, факир фукара*). У поткатегорији брачног статуса творбеним процесима је оформљен ред синонима којима се изражава субјективни став говорника према разведеној жени (*оџуреница, џовраџиуша, џоврач'еница, бргоџоврач'еница*). Номинације према месту рођења или пребивалишту (*сел'ак, сел'анин, сел'анка; граџ'анин, варошанин, граџ'анка, варошалка; мемл'еч'еџил'ија, муџи'ер; вил'ајеџил'ија, земл'ак, вил'ајеџил'ика, земл'акиња*) поред идентификационих сема, у свом семантичком садржају чувају читав етнокултуролошки комплекс, карактеристичан за носиоце дијалекта, запечаћен у њиховом језичком сазнању.

IV. ЛСГ именица са хиперсемом 'социјална улога'

IV. Један од кључних појмова друштвене стратификације – друштвена улога – стриктно је повезан са социјалним статусом. Сваки друштвени положај пропраћен је низом норми које одређују понашање појединца, а тај скуп неписаних правила који произилази из вредносног система друштвене структуре назива се друштвена улога. „Социјална улога означава очекивано, прописано или захтевано понашање особе на одређеном положају. Она обухвата свекупност карактеристичног понашања, особина, емоција, ставова, вредности, итд., које друштво очекује или захтева од особе која заузима одређени друштвени положај. Основна функција социјалне улоге јесте да регулише и контролише понашање људи на одређеном положају, тако да друштво као целина складно функционише“ (Требјашанин, Лаловић 2011: 124).

Социјална улога је скуп активности које се преплићу са активностима других људи. Извођење улога увек укључује друштвене односе, јер свака улога претпоставља још једну реципрочну улогу која јој је придружена (муж – жена, родитељ – дете, наставник – ученик, лекар – болесник, про-

давац – купац, вођа – следбеник, господар – слуга, итд.). Скупом комплементарних улога људи су повезани у различите друштвене групе, које се састоје од међусобно испреплетаних улога. Стабилни интерактивни односи чине социјалну структуру. Један друштвени положај најчешће је повезан са више улога које формирају сет улога. У савременом друштву долази до усложњавања улога, нарочито улога жене (супруга, мајка, домаћица, пословна жена, друштвено и политички ангажована). Родна равноправност изједначила је донекле породичне и друштвене улоге мушкарца и жене, што неизбежно доводи до конфликта улога, јер се јавља неслагање између идеалне улоге и реалног извођења улоге (актуелног понашања). Традиционално друштво, какво је било призренско пре једног века, познаје јасно издиференциране улоге, засноване на патријархалном моделу понашања и обичајним нормама. Разлике имају своју генетичку основу, засноване су на наслеђу и резултат су културне елаборације (Рот 2010: 59). Жена је остваривала научене улоге у кругу уже и шире породице, а приоритетне улоге мушкарца биле су везане за аспекте живота ван куће, за пословно деловање и друштвене видове активности. Социјалне улоге у патријархалном друштву заснивају се на обичајним прописима који од појединца захтевају да буде идеалан члан породице и фамилије (муж, отац, очух, син, деда унук; жена, мајка, маћеха, баба, кћи), члан уже друштвене групе (ученик, пријатељ, ортак, комшија), члан ширег друштва (радник, купац, продавац, путник), али и да преузима формално прописане улоге у судским процесима, на пример, или специфичне традиционалне улоге у одређеним ситуацијама (свадба, рођење). Социјализацијом у духу патријархалног традиционализма, где владају различити обрасци гајења мушке и женске деце и другачија очекивања, појединац учи како да игра своје улоге у примарним (породица, група пријатеља, комшилук, група вршњака), секундарним (професионално окружење, политичке странке) и референтним групама (имају нормативну и контролну функцију). У свести призренског човека конструиран је прототип узорног грађанина, који вишеструке социјалне улоге реализује онако како колектив од њега очекује и у складу са конкретном улогом манифестује друштвено прихватљиво понашање. Поштовањем формалних и неписаних начела појединац стиче углед у заједници којој припада и етикетиран је епитетима узорног, честитог, моралног, поштеног човека. Стога је категорија социјалних улога у нераскидивој вези са карактерним особинама личности³⁴⁷, што се на лингвистичком плану препознаје у преклапању социјалних и психолошких компонента лексичке карактеризације човека и доприноси социопсихолошком портретисању призренског човека с почетка XX века.

³⁴⁷ Друштвене улоге предмет су проучавања социјалне психологије као посебне емпиријске психолошке дисциплине, формиране двадесетих година XX века, која се бави понашањем појединца у друштвеном контексту или у друштвеној ситуацији (Рот 2010: 1).

Хоризонтална димензија друштвене структуре која се испољава кроз друштвене улоге има одраза на лексичко-семантичку организацију групе. Конструкција лексичко-семантичке групе базирана је на расподели улога у призренском друштву, које могу бити перманентне и привремене. Трајне улоге имају универзални карактер, захтевају морални тип понашања, доследност и истрајност. Ситуационо условљене улоге, као што је учешће у актуелним друштвеним активностима и традиционалним обичајима животног циклуса, временски су ограничене, ослањају се на интерперсоналну интеракцију, допуштају већу пермисивност, подразумевају практични тип деловања и имају изражену етнокултуролошку црту. Конститутивни елементи лексичког скупа са хиперсемом 'социјална улога' јесу и имена друштвених агрегата (купци, путници), као и чланова маргинализованих група – деликвената. Сложеност односа унутар сродничких, функционалних, статусних, просторних и културно-историјских друштвених група условила је комплекс конзервативних социјалних улога које су Призренци испуњавали без већих осцилација. Традиционална подела улога на језичкој слици света призренских Срба идентификује се вербалним ознакама за носиоце сталних и актуелних улога у мањим или већим, примарним или секундарним, формалним или неформалним групама. У овом лексичком фрагменту запечаћена су схватања носилаца дијалекта о улози жене и мушкарца у друштву и породици, о (не)равноправности полова, о међуљудским односима, што овај сегмент чини значајним средством расветљавања менталитета и културне традиције Срба који су живели у Призрену крајем XIX и почетком XX века. Спољашњу структуру лексичко-семантичке групе одликује одсуство елемената са референцијалним значењем 'носилац професионалне улоге' (улога лекара, улога професора / учитеља, улога адвоката, улога продавца и сл.), с обзиром на то да је лексички опис човека у домену професије посебно обрађен. Хиперсема 'социјална улога' интегрише лексичке јединице са класификационим обележјима 'улога у примарној групи', , 'улога друштвеног агрегата', 'обичајна / обредна улога', 'правно прописана улога', 'антисоцијална личност'. У лексичко-семантичкој парадигми ове целине имају статус подгрупе:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога у примарној групи';
  1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога члана породице';
  1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога ученика';
  1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога пријатеља';
  1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога комшије'.
2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога друштвеног агрегата'
  2. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога купца';
  2. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога путника';
  2. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога болесника'.

3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'обичајна / обредна улога'
  3. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога госта';
  3. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога домаћина';
  3. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у свадбеном обреду';
  3. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у славском обреду';
  3. 5. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у паганским ритуалима';
  3. 6. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога врача'.
4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'правно прописана улога'
  4. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у парничном поступку';
  4. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у облигационом односу'.
5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'антисоцијална личност'.

Екстензивни карактер лексичког скупа води даљем вертикалном и хоризонталном раслојавању на микрогрупе, синонимске редове, скупове са једним елементом или моционим паром.

IV. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога у примарној групи'

IV. 1. Примарне друштвене групе су заједнице у којима човек живи или ради, које карактерише висок степен блискости и интимности међу члановима и отворена, неформална комуникација. То су мале групе (породица, група пријатеља, комшија, ученика) у којима постоји непосредна интеракција, чврсте међусобне везе, спонтаност понашања, осећање заједништва и веома су важне у процесу социјализације, јер се у оквиру њих дете припрема за играње улога у различитим социјалним ситуацијама, усваја социјалне норме и вредносно се оријентише. Асимилацијом културних стереотипа, личност овладава правилима очекиваног понашања које захтева одређени друштвени положај или конкретна друштвена ситуација и које реализује у систему међуљудских односа. Нормативно одобреним начином понашања појединац остварује своју социјалну функцију у примарним групама. Социјалне улоге у примарној групи подлежу варирању, посебно су варијабилне узрасно и статусно детерминисане улоге.

Социјалне категорије 'социјална улога' и 'примарна друштвена група' трансформишу се у социолингвистичке и психоллингвистичке појмове, који употпуњавају концепт човека на језичкој слици света и оправдавају антропоцентрички приступ лексичком систему српског призренског говора. Наивне представе носилаца дијалекта о човеку као социјалном бићу вербализоване су сетом номинација његових улога у призренском друштву, које осликавају динамику друштвених односа и стабилност друштвене структуре. Кохезију примарних група на језичком нивоу нарушава мобилни карактер номинационог апарата, клизање јединица у оквиру хиперо-хипонимске парадигме, укрштање

и преклапање лексичко-семантичких подсистема, што утиче и на коначну конфигурацију ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога у примарној групи':

1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога члана породице';
1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога ученика';
1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога пријатеља';
1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога комшије'.

IV. 1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога члана породице'

IV. 1. 1. Породица заузима основно место у социјалној и економској структури друштва и представља најзначајнији културни модус формирања човекове личности. Породица као уникатни социокултурни феномен извор је најважнијих вредности, представа, асоцијација, ставова, културних стереотипа, који су у српском призренском говору индуковани у лексеми *куч'а*, чије метонимијско значење указује да концепт породице у свести призренског човека укључује појам дома и свих људи који у њему живе, што одступа од савременог модела нуклеарне породице (заједница родитеља и њихове деце). Патријархални облик проширене, вишегенерацијске породице лингвистички је експлицитан лексемама *рòд*, *фамил'ија**, *фис*, *фара*, *куч'а*.

Овај бòја од рòда тìе двàл'а.

Ойí нàше фамил'ије (Реметић 1996: 459).

И Сима Пуч'а је ойí њине фаре. – Њинејзи фаре душа и свейí ги је да глòи'у иуи'у кòску.

Живи сáмо да ни сйрамòйи куч'у. – Реу'-Кицина куч'а је јàка.

Микрогрупа 'улога члана породице' је окрњена јер окупља само називе чланова уже породице као примарне друштвене заједнице. Улоге које описују однос чланова породице на макросистемном плану лингвокогнитивистички и лингвокултуролошки су сагледане као посебна лексичко-семантичка група са хиперсемом 'родбински односи'.³⁴⁸ Спољашња концепција микрогрупе која интегрише лексеме са надређеном семом 'улога члана породице' прати традиционалну поделу мушких и женских улога и улогу детета унутар призренске патријархалне породице. Унутрашњу структуру карактеришу ком-

³⁴⁸ J. В. Жељезнова у раду *Лингвокогнитивное и лингвокултурное исследование концепта „семья“* представља прототипични модел концепта породице као динамичну комбинацију три сегмента, који чине основне компоненте социјалног феномена породице и преко којих се реализују основне функције социјалне институције породице – родбински односи, брачни односи и родитељски односи. На другој етапи истраживања, ауторка концепт интерпретира преко когнитивних стереотипа породице, својствених руским и француским концептосферама и структурира га „в виде фрейма с терминално-слотовым устройством“. Фрејм „породица“ састоји се из три терминала: родбински односи, брачни односи и родитељски односи (Жељезнова 2009: Автореф.).

плексни парадигматски односи међу лексемама – синонимија, антонимија и конверзија, засновани на брачним и родитељским релацијама чланова породице. Партнерски брачни односи језички су представљени супротстављеним лексичким паровима, потпуним антонимима. Антонимски однос мајка – отац је сложенији, с обзиром на то да се лексеме којима се ова појмовна веза изражава супротстављају али се семантички не саодносе. Специфичну семантичку везу остварују јединице за вербализацију родитељских односа, конверзиви, јер се налазе у реципрочном, симетричном односу, међусобно се саодносе а не супротстављају се (Драгићевић 2007: 286).

У дијалекатској концептосфери појмовно-језичка интерпретација традиционалних породичних улога централизује се око хиперсеме 'члан породице' и хиперонима *роб*.

Има двајес и ње-шес роба. – Робл'е му у њол'е. – Побезе њреко њлоѡ сѡс свѣ робл'е.

Избор лексичке јединице *роб* за означавање члана породице има етимолошку и етнокултуролошку основу. Семантика коју лексема *роб* реализује на косовско-метохијском говорном ареалу рефлекс је једног од значења прасловенске речи **orbę* (> рус. *ребѣнок* „дете“, *ребята* „деца“) (Skok III: 150–151). У призренском говору и на ширем подручју Косова и Метохије (Букумирић 2012: 532) референција мутира у смеру „дете → потомак → млађи члан породице → старији члан породице → члан породице“. Постоји неслагање у редоследу значења лексеме *роб* код Чемериџића и Елезовића. Елезовић као примарно наводи „домаће чељаде, члан породице, задруге“ (Елезовић II: 180), док је у Чемериџићевом регистру на првом месту „заробљен човек“. Обрнута полисемантичка структурна поставка у Призрену може бити утицај књижевне семантике лексеме *роб*, а може бити и резултат њене семантичке евалуације. У том случају, варијабилне когнитивне ознаке обезбеђују променљивост концептуализације традиционалних породичних улога (члан породице → радник → има ограничену слободу → роб конвенционалних друштвених очекивања), а примарни садржај се потискује у други план.

Етнокултуролошку димензију породице у мултиетничкој средини репрезентује лексема *арем* (тур. *harem*), која семантичким садржајем „женска чељад једног муслимана“ (Чемериџић) манифестује културолошке разлике, специфичност муслиманских породичних односа, положај и улогу жене у муслиманској породици.

Шаиц-ага уѡѡка у Л'уму сѡ[s] свѣ арем.

У српском етникуму постоји збирна гендерна диференцијација „мушкарци / жене у продици“, обележена синтаagmaма *мушка* / *женска сѡрана*.

У свай'ове ѡрво иде женска сѡрана, ѡа мушка сѡрана, а на мрѡвѡца ѡрво мушка ѡа женска. – Тај се куч'а заѡвори, остиаде без мушке сѡране. – Женска сѡрана је ѡрокл'ѡѡа.

У свести старих Призренаца мушки и женски свет строго је подељен на две стране, што се преноси на линију сродства, а одатле на полну структуру породице. Полна дистинкција је језички изражена опозитним квалификативима *мушка* и *женска* уз именицу *сѝрана*, који персонификују њено значење и додељују јој људску референцију. Дискриминација на основу биолошке припадности одређеном полу произилази из друштвено конструисаних улога мушкарца и жене у јавном и приватном животу и родне неравноправности.

IV. 1. 1. 1. У балканској патријархалној култури одрастао мушкарац има доминантну улогу у свим сферама живота (глава породице, финансијски обезбеђује породицу, економски управља породицом, подређене су му жене и млађи мушкарци) и носилац је стереотипних особина (јак, снажан, паметан, промишљен, објективан, поштен, несентименталан). Клиширане представе о улози мушкарца долазе до изражаја у породичним односима и дубоко су укоренење у семантичком садржају лексичких јединица интегрисаних у микроскуп 'улога мушког члана породице'. Вербализација мушких улога открива начин функционисања традиционалне призренске породице, преко елемената 'супруг', 'отац', 'очух', 'старатељ', 'деда', 'син', 'пасторак', 'унук'.

IV. 1. 1. 1. 1. Ожењен човек у односу према жени обележава се номинацијама *муж*, *домач'ин*, *госѝодар*.

Муж ми не беше се сѝрефија дома. – Нека иде де оч'е, ја децама ч'е љурим, ч'е ги скувам друго, а муж кьд ч'е доѝ'е, ѝенѝ'еру ч'е нач'нем, он је домач'ин (Реметић 1996: 545).

Домач'ин не ми је дома, ѝе не могу ниѝиѝо да ѝи одговорим без њега. – Тај жєна неје сама, има она својега домач'ина. – Да се доѝиѝам ѝрво с домач'ина ми.

Кој је госѝодар у вуј куч'у, ѝи ел'и ја? – Тај жєна неје сама, има она својега госѝодара. – Док не ѝриѝиѝа својега госѝодара сама не мѝже ниѝиѝо да уч'ини ѝај веселница. – Госѝодар је дѝрек у куч'у.

Семантичка компонента 'супруг' повезује лексичке ознаке за обележавање улоге супружника – *муж*, *домач'ин* и *госѝодар*. Лексема *муж* примарно социјално маркира човека у односу на брачног партнера, жену. У домену интеракције мушкарца и жене делује потпуно неутрално, њена садржина је ослобођена ригидних схватања о мушко-женским односима у браку. Прочишћеност од премиса културних стереотипа умањује етнокултуролошку вредност номинације, а снижени традиционални културни капацитет утиче на смањену употребну фреквентност. Међутим, шира полисемичка структура одаје дубљи смисао који лексема остварује у призренском говору. Терцијарно значење „храбар, одважан човек, јунак“ (Чемерикић) открива својства личности произишла из основног значења „супруг“ и помаже у реконструкцији патријархалног обрасца храброг и одважног мужа, заштитника породице. Колективно несвесно дубоко је инфилтрирано у садржин-

ски слој именована *домач'ин* и *госїодар*. Архетип балканског мушкарца као главе породице испољава се и на формалном и на садржајном плану номинативне јединице *домач'ин*. Прототипичан патријархални модел доминантног мужа и инфериорне, послушне жене до пуног изражаја долази у секундарној интерпретацији лексеме *госїодар*, којом се ритуална потчињеност жене вербално демонстрира.³⁴⁹

IV. 1. 1. 1. 2. Човек који живи у жениној кући, који се приженио, маркиран је лексемом *їризейїко*.

Неуклапање у стереотип провоцира колективну свест и обавезно је праћено вербалним етикетирањем појединца, тако да номинациона јединица *їризейїко* језички манифестује однос социјума према обрнутим стандардима, тј. према улози човека који женидбом улази у кућу таста. Чемерикић ову реч не илуструје примерима, вероватно због њене спорадичне употребе јер означава одступање од уобичајеног, што је у призренској средини где се поштује принцип вирилокалног настањивања, ипак, ретка појава. Конотативност је евидентна у формалној структури деривата, у којој се препознаје глаголска творбена основа са деминутивним префиксом *їри-* (*їризейї-* > *їризейїи*) и хипокористички суфикс *-ко*. Већ је у мотивном глаголу деминуцијом постигнута експресивност и емотивна компонента актуелизирана. Суфиксалном деривацијом (додавањем суфикса хипокористичког типа) говорник исказује подсмех и омаловажавање и избором експресивног имена јавно показује свој став.

IV. 1. 1. 1. 3. Социјална улога мушкарца према својој деци семантички се идентификује преко компоненте 'мушки родитељ', а лексикализује се именичким јединицама *баба*, *оїџац*, *їџаїко*, *їџаїџа*, *баїџа* и *баїџика*, повезаним у синонимски ред са дијакхронијском дијалекатском доминантом *баба* и синхронијском *оїџац*.

Жи ми баба. – Однеја бабе руч'ак на дугању. – Баба му куїїїја музику. – На два дња їред смрїи баба ми збореше: „Кьд умрем, їрич'ейрл'аїїе ме на два-на їри.“

³⁴⁹ Крути обрасци брачних улога нужно доводе до табуизације интимности и емотивне инхибиције, што се на прагматичком нивоу огледа у комуникативним ограничењима. Жена се своме мужу обраћа неутралним апелативом *ч'овеку* (*Шїио їи је, море, ч'овеку, їе си їџако гаїл'ел'їїа од сабаїл'е?*), а када га спомиње у јавности, користи заменицу *он* (*Нїшїио не мџгу да їи кажем док не доје он и док се не доїїїам със њега* (Чемерикић)). У транскрипцијама С. Реметића налазимо потврду за потпуно дееротизовање супружника и настојање да се вербалним средствима блокира могућност било каквог телесног контакта међу њима. Ословљавањем брачног партнера са *брацо* жена се апсолутно дистанцира од своје примарне брачне улоге, поништава сексуалност, апстрахујући чак и њену репродуктивну функцију (*„Снао, снао, снао, снао“, на име немало наїрейї. Ја нега: „брацо, брацо“* (Реметић 1996: 544).

Óвај боја од оца ње двáл'а. – Маїѐрин оѡац (Реметић 1996: 353). – Óѡац му вика нѐму (Реметић 1996: 415). – И оѡац му бѐше вѐш (Реметић 1996: 443). – Óѡац ми бија самару 'ија (Реметић 1996: 541).

Сѓк че доѡ'е ѡаїѡко.

Ч'уѡи, сїне, ч'уѡи, ч'е ѡи доѡ'е ѡаїѡ. – Да ми наїрајиш, ѡаїѡ, л'ѐѡу свáдбу (Реметић 1996: 463).

*Сѐл'бен ми донѐја баїѡ. – Кóму даде у руке, баїѡ л'и ел'и кóму другом?
Однѐси баїѡке на дугáњу.*

Последица снажне непосредне интерференције са турским језиком јесте доминација турцизма *баба* (тур. *baba*), који је још пола века након ослобођења од Турака и слабљења турског језичког утицаја одржао високу фреквентност у српском призренском говору. Средином XX века турску реч постепено потискује домаћа лексема *оѡац* (прасл. *отѡс), која преузима функцију доминанте синонимског реда. Иако је по пореклу деминутивна изведеница, лексема *оѡац* се понаша као неутрални стожер, око којег се окупљају експресивни синоними *ѡаїѡ*, *ѡаїѡко*, *баїѡ*, *баїѡка*. У разговорном стилу ове јединице имају израженију експресивну вредност (*оѡац* – *ѡаїѡ*, *ѡаїѡко*...). Фамилијарни тон се интензивира употребом лексема *баїѡ* и *баїѡка*. Присутво емотивних компонената у семантичкој структури номинација за оца указује на начин на који дете доживљава фигуру патријархалног оца и на емотивну блискост коју са њим остварује. Секвенце из говора реално предочавају профил и илуструју традиционалну улогу оца (углавном је ван куће, запослен је, промишљен, интелигентан, материјално обезбеђује породицу, неучествовање у васпитању и одгајању деце компензује финансијском сигурношћу и спремношћу да их материјално подржи у даљем одрастању) и донекле разоткривају модел односа родитељ – дете (отац је озбиљан, емотивно уздржан, нежан до мере која не нарушава његов ауторитет, брижан, одсуствовање надомешћује поклонима, строг, ауторитативан, задужен за кажњавање).³⁵⁰ У традиционалној породици отац је симбол патријархалне културе, заступник морала, чувар постојећег система вредности и узор мушким потомцима (Требјашанин 2009: 186). Његово ритуално понашање прописано је друштвеном улогом.

IV. 1. 1. 1. 4. Мушкарац који у породичним односима преузима социјалну улогу оца означен је лексемом *оч'у*.

³⁵⁰ „Однос родитељ – дете у патријархалној породици мора се сагледати у контексту односа старији – млађи, који је темељан однос и у породици и у свеколикој патријархалној култури. Однос родитеља према деци јесте однос надређеног према подређеном, а то је изразито и изричито неоправдан и асиметричан однос“ (Требјашанин 2009: 184).

*Оч'у гу је, истїїна, ама гу гл'еда ка да гу је оїац. – Свадија се със оч'уа.
– Оч'е да се двал'а од оч'уа. – Смилуваја се зар бог їо́му веселнич'еїу Мил-
киному да има їако дб́рога оч'уа.*

Појмовна блискост улога биолошког оца и очуха језички се манифестује истокоренским лексемама *оїац* и *оч'у* (прасл. *otъjih). Муж мајке у односу на њену децу из претходног брака има улогу да надомести одсуство оца и обезбеди економску сигурност породице. Његова улога је унапред одређена и изложена колективном суду. Уклапање у стереотип доброг очуха („добар очу“) подразумева коректан однос на релацији очух – пасторак / пасторка у оба смера. Од очуха се очекује да се финансијски стара о деци своје жене и да брине о њиховим потребама, а од деце да поштују мужа своје мајке. Одсуство експресивних вербалних ознака упућује на формализовање односа и искључивање емотивне компоненте.

IV. 1. 1. 1. 5. Мушка особа која се стара, брине о некоме, која има улогу старатеља, татора номинирана је лексемом *васија*.

Нама ни бија васија дајка-Јован. – Богу и васије да благодариїе шїо сїасиїе ч'їфлџк у Корїшу.

Етимолошка припадност турске именице *vāsi* правној сфери, којом је, у адаптираном лику *васија* у српском призренском говору именован старалац, указује на законску заснованост ове социјалне улоге. Лексичка јединица *васија*, дефинисана семантичким еквивалентима „старатељ, татор“, у говору Срба Призренаца покрива широкозначност синонима. Означава особу која негује или васпитава некога, којој је власт поверила бригу и старање о малолетним, болесним лицима или онога који је задужен да се брине о нечему и да га одржава (имање). У свакој од социјалних реализација, улога старатеља је да помаже и штити оне који не могу да брину сами о себи или да одржава материјална добра. Од њега се очекује да буде одговоран, предан, поуздан. У околностима када деца остану без родитеља бригу о њима преузима близак сродник, и то је један од традиционалних модела функционисања родбинских односа и збрињавања у кругу фамилије.

IV. 1. 1. 1. 6. Категорији социјалних улога припадају номинације са семантичким обележјем 'деда' – *деда, баба, дедетїина, сїари*.

Петїруш је їо на деду зе на оца. – Оди дедетїојему, л'очко дедїна.

Умрѣја ни баба. – Оди бабетїојему, л'очко бабїна.

Еїте га, иде їи ївој дедетїина. – Оди ївојему дедетїине у крилице, л'очко дедїна.

Мој сїари ни да се оїейел'и за їуј нашу рабоїу. – Нема образ да искоч'и сїарому на оч'и.

Однос деда – унук / унука у концептосфери призренских Срба представљен је синонимима *деда, баба, дедетїина, сїари*. Лексема *деда* у призренско-тимочком дијалекту и у косовско-метохијској говорној зони

неутрализује етимолошку хипокористичност суфикса *-а*, и на овом терену реализује денотативни семантички садржај „очев или мајчин отац према унучади“. Експресивност је постигнута сложеним творбеним формантом *-еџина*, којим се основинској садржини приписује аугментативност, што на конотативном нивоу значења деривата резултира активирањем експресивних компонената стилског типа, које одражавају социјалну и ситуациону употребу јединице *дедеџина*. Функционално-стилски елементи рефлектују изванјезички образац традиционалне улоге деде у вишегенерацијској породици (попустљив, брижан, нежан, али и ауторитативан, поштован, захтеван). Денотативност чува турски лексички паралелизам *баба*, ознака која се приписује директним сродницима у узлазној лози (оцу, деди). Сема објективне оцене 'стар', која произилази из прототипичног поимања деде у традиционалној култури, актуелизира низ квалитативних компонената које лингвистички означавају његова атрибутивна својства (велико животно искуство, узвишени положај у породици, углед и позитивна репутација у друштву, уваженост, мудрост, правичност), која се директно манифестују у значењској структури поимениченог придева *сџари*. Номинација *сџари* сублимира карактеристичне моралне и социјалне црте којима се патријархални лик деде уклапа у стереотип, док именовања *деда* и *дедеџина* у први план истичу интерперсонални однос који се заснива на породичној блискости и топлини која проистиче из природе саме везе деда – унучад.

IV. 1. 1. 1. 7. Концепт мушког потомка интерпретиран је лексемама *деџе*, *сџн*, *назл'ија*, *јединаџ* и *бџр*, еквивалентним семема „особа мушког рода према својим родитељима“.

Шџо џи се добило у Кикмира, деџе ел'и девојч'е? – Пишкин момч'е искоч'и џој Панушово деџе. – Жеџи деџе, заџросија му вџч'е и девојку. – Обџдва деџеџа џраџи на науке, а он џсџаде сџл сџз женскадију. – Ајдар-Сул'ино деџе џзе џамук. – Дадо за џисму шџо џраџило деџе. – А шџо да гу гџл'ши, сџл џна л'и џраџила деџе на граниџу, а друге маџере ка џна кобил'е л'и су џа не џсеџ'аф нишџо? – Пџсл'е вој деџе: џеџи девојч'ич'и и јеџо деџе сам имџла (Реметић 1996: 547).

Овесел'ија гу бџг и џџуј веселниџу Сџојџнку кл'исџрку, сџн гу џраџија џисму и џаре од Америке. – Шџо је Мџлка рада, све џџе од радџс, дџша гу сџн од Амбериџе. – Зџаја сџм ч'и ч'е бџдне џџако, зе на свџдбу сџн ми џсџаде недовџнч'ан.

Шџо дџч'ека џџџ црџиџа црџна, да гу изџори џџџ џгеџ, да изџуби сџна јединаџа. – Тај црџна маџи дџч'ека да гу изџори и џџџ џгеџ, да гу џџџине сџн јединаџ.

Назл'ија бџја.

ѐ, бџр мајџин. – Порасџаја ми бџр баџбин. – Нџсџа л'и се, бџро. – Шџо џлџч'еш, бџро, каџџи маџере. – ѐди џане своје, бџро.

Снажан култ мушког детета у патријархалној култури Призренаца дубоко је утиснут у архетипским представама о сину као наследнику породичног презимена, имања и кућне славе, чувара огњишта и традиције, стожера куће и породице. Патријархална идеологија кодирана је у балканском културолошком концепту који фаворизује мушког потомка³⁵¹, што се на лингвистичком нивоу експликује одабиром вербалних средстава за означавање детета мушког пола. Утемељен културни образац који почива на изричитој полној дискриминацији манифестује се лексичком јединицом за денотирање мушког потомка – *деџе*. Семантичка вредност „људско биће у односу на своје родитеље“ у Призрену је сведена на значење „мушки потомак“³⁵², без обзира на старосну детерминанту, што лексему *деџе* ставља у позицију доминанте синонимског реда. Номинацијом која у својој идеографској структури садржи компоненту 'чедо' и њеним приписивањем сину истиче се првенство мушког детета у породици и све предности које његова позиција подразумева у процесу социјалне интеграције и током животног циклуса. Традиционално народно схватање о посебности, пожељности и вредновању мушког детета у Призрену се дуго одржало, а нарушавање архетипа огледа се у успостављању лексичке ознаке *син* у функцији опозита лексеми *ч'ерка*, која своју пуну фреквентност достиже у новије време и преузима примат у синонимској парадигми. Посебан статус завређује син јединац, а такво схватање је на дијалекатској слици света представљено језичким ознакама – *јединац*, *назл'ија* и *бир*. Лексема *јединац* се обично јавља у синтагматском споју са лексемом *син*, иако је у њеном лексичком садржају већ инкорпорирано значење другог члана конструкције. Инкапсулација у жижу ставља колокат *јединац*, којим се наглашава узвишена позиција јединог сина.³⁵³ Специфичан положај јединог мушког детета у породици где су сва остала деца женска истакнут је избором посебног имена *назл'ија*. Овакво значење турцизма (тур. *nazlı*) није потврђено у другим говорима, а у Призрену је мотивисано изворном придевском семантиком „кокетан, хировит, размаже; драг, нежан, умиљат“ (Петровић 2012: 221). Везивање особина сад-

³⁵¹ „Већ самим рођењем мушко дете има привилегован положај у односу на женско. Мушко дете као пожељније, драгоцене, боље се, и то не само магијски већ и стварно, пази и негује, па је отуд у Србији и смртност мушке деце мања него женске. У патријархалној заједници, у којој се одрасли мушкарци називају „пушкама“ и у којој је изразито развијен култ предака, нема важнијег догађаја за породицу, па и читаво село или племе, од рођења мушког потомка – наследника (Требјашанин 2009: 181).

³⁵² Употреба именице *деџе* на подручју југозападних говора Косова и Метохије у значењу биолошког потомка без обзира на пол и мушког детета могућ је калк према влашкој језичкој структури (прим. Р. Младеновић)

³⁵³ Контекстуална употребљивост синтагме указује да се губитак сина јединца у колективној свести нашег народа доживљава као највећа трагедија која може да задеси породицу.

ржаних у придеву за социјалну улогу сина утемељени су у традиционалном односу старијих, нарочито жена, према јединчету и у представи о његовом прототипичном понашању. Клизањем референције квалитативно значење се приписује конкретном денотату, при чему долази до формалне и садржинске модификације. Испољавање наклоности и посебне пажње директно се исказује у обраћању сину. Ословљавањем турцизмом *бир* / *биро* (тур. *bir*) апострофира се позиција сина јединца, исказује начин опхођења старијих чланова породице према њему и испољава дубока емотивна повезаност између родитеља, посебно мајке и сина. Изванјезички фактори утицали су на трансформацију полазног значења „један“ и обликовали дијалекатску семантику „чедо, син, јединац“ (Чемерикић).

IV. 1. 1. 1. 8. Син из пређашњег брака брачном другу из новог брака, своје очуху или маћехи, номинује се лексемом *йасийорак*.

Хомоген систем номинационих јединица за потомке укључује и дете које није у крвном сродству са једним од родитеља. Недостатак језичког, фолклорног и етнолошког материјала у вези са овом лексемом у Чемерикићевим записима онемогућава реконструисање традиционалног става према пасторку.

IV. 1. 1. 1. 9. Синовлев или ћеркин син именован је лексичком јединицом *унук*.

Ламбару да носи млац'еј унук (Реметић 1996: 435). – *Доша ги унук. – Унуци ме викаф* (Реметић 1996: 366).

У Чемерикићевом речнику нема индикација о традицијском поимању улоге унука. Концепт индивидуализације унука није својствен древном културном моделу са мноштвом деце на периферији породице, већ је продукт модернијих антрополошких идеологија и нуклеране породице, где је дете породични стожер и средиште породичног живота.

IV. 1. 1. 2. С обзиром на то да је друштвена моћ била расподељена међу мушким члановима породице, жена је у примарној социјалној групи имала периферни положај. Њени основни задатаци су одгајање и васпитавање деце, обављање кућних послова и брига о мужу, а њено понашање прописано је патријархалним кодексом (смерна, честита, верна, послушна, понизна, вредна). Културни образац дефинише инфериорно место жене у кругу породице и ставља је на маргину друштвеног живота. Биолошке и социолошке улоге жене у традиционалној призренској породици су веома сложене и изнијансирание и нису подједнако рангиране. Повољнији положај жени обезбеђују улоге мајке, домаћице и свекрве, док незавидну позицију у породици имају невеста, нероткиња и ћерка. Стереотипна представа жене као супруге, домаћице и мајке запечаћена је у културном коду Срба Призренаца и на дијалекатској слици света репрезентована лексичким јединицама дистрибуираним у редове са кохезионим семантичким обележјима 'супруга', 'невеста', 'нероткиња', 'породиља', 'мајка', 'маћеха', 'баба', 'ћерка', 'пасторка'.

IV. 1. 1. 2. 1. Семантичка компонента 'супруга' у синонимски низ интегрише лексеме *жена*, *домач'ица* и *везде*.³⁵⁴

Жена куч'у држи, а муж је мисефир. – Најушиија жену, ње донеја милосницу у кучу. – Жена прави куч'у, жена гу и ирује.

Сирџа њај Сџанко, ка му умре домач'ица иде ка да је изгубен. – За домач'ицу узјеја јену јабанц'ику.

Чланови синонимског пара *жена* и *домач'ица* семантички су и стилски конкуренти. Основно значење лексеме *домач'ица* у Призрену је „супруга“, чиме је директно маркирана примарна улога супружнице – да управља домом и води кућанство. Лексема *жена* секундарним садржајем корелира са номинативном вредношћу лексеме *домач'ица*, којој је функционално подређена. Контекст у којем је лексичка ознака *жена* ситуирана открива поимање старих Призренца о улози удате жене и сипруге, чији је главни задатак у породици да обавља кућне послове и да „држи кућу“.³⁵⁵ Жена се друштвено позиционира у зависности од тога колико је предана кући и породици и на који начин своје обавезе извршава.³⁵⁶ Законита супруга се фигуративно номинује турцизмом *везде* (тур. *vezne*), чије је основно значење „фишеклија“. Необичну метафору, која се само у Призрену јавља (Петровић 2012: 92–93), можемо довести у везу са семантичком трансформацијом на релацији пушка → мушкарац, која је продукт традиционалне представе о мушкарацу – јунаку, глави породице. Улога жене – сипруге, према архаичном схватању мушко-женских односа, поистовећује се са фишеком у којем се чува барут на основу узајамне повезаности пушке и муниције, пренесено мужа и жене. Жена је, попут практичне и лагане фишеклије опасане око струка, увек при руци и од користи свом супружнику. Подређена и јасно прописана улога сипруге избија у први план и у фигуративном значењу.³⁵⁷

IV. 1. 1. 2. 2. Посебну улогу у патријархалној породици има недавно удата жена, обележена синонимима *снаа*, *невџица*, *младаневџица*, *нуса*, *нуска*, *и'ел'ина*.

³⁵⁴ Чемерићи у лексикографски опус укључује лексему *пидруга* „жена, супруга“, која припада искључиво слоју рускословенске црквене лексике.

³⁵⁵ У корену лексеме *жена* налази се индоевропско **ǵen-* „рађати“, тако да је функција рађања определила њен назив. Етимологија речи наводи на реконструисање положаја жене у примитивној индоевропској породици, где је жена – дружба жена мужа схваћена као „рађалица“ (Skok III: 677). Констелација патријархалних породичних односа на Балкану вуче трагове индоевропске прошлости, где је одрживо архаично поимање мужа као господара (ие. **ten-* „мислити > господарити“) и жене чија је основна улога у браку да рађа потомке.

³⁵⁶ Одступање од културног стереотипа покорне и поуздане сипруге води разарању породице и пропасти куће.

³⁵⁷ Емотивна дистанца вербално се манифестује у међусобном ословљавању. Женино име је табу, као и било који вид јавног испољавања блискости и наклоности према њој (*Да ње викне њебе, Цвџио, на име муж, ка-сџе иџио викав?! Снао, ме викаја муж... Умреја, жив-ми веј-оц'и, неје рекњаја он: Цвџио!* (Реметић 1996: 453, 454)).

Росу немој ти да гу ишпаш за Манетиа зе ч'е се засипрами ја неч'е ти каже, нека гу ишпа снаа Ц'екиница. – Снаа ми иде на госте у род, ја гу дошла сестира да понесе сандък със рубу. – Зѣве ѿо милујеф снау Мишину зе снау Миланову.

Младаневестиа не се иџура у нѣч'ве за годину. – Наша младаневестиа ошиде у род. – Шѿо ч'иниш, младаневестио?

Преклања се ка невестиа.

Ўзни работиу ја работијај, шѿо си се уговела ка да си ни нџса. – Ада, нџса ни је она. – Добро дошла, нџсе. Шѿо ч'иниш, како си? – Шѿо ви чѿни нџса?

Де си, море нџске, ошкѣ[ѿи] ти несьм видеја. – Да л'и цел'иваш рџку, нџске, ама ѿо сѿарински, а не ка сѣгашиѣ снаје?

Аман, моја џ'ел'ино / Шѿо ти л'ице сѿамнело / Аман, моја џ'ел'ино / Шѿо ти косе мрсене (нар. песма). – Узѣја сьм џ'ел'ину / Свако јџиро ѿлач'киву / А шѿо ти је, џ'ел'ино / Те си ѿако ѿлач'кива / Кога жѣл'иш од рода? (нар. песма). – Ўзни нишѿо ја работијај, шѿо си се уздруѿч'ила ка џ'ел'ина.

Удајом девојка стиче формално већи углед, али је њен положај за првих годину дана у новој породици несигуран и нереспектабилан. Она је подређена мужу, мушким члановима породице и старијим женама, а своју инфериорност ритуално и јавно демонстрира вербалним и невербалним обрасцима понашања (стидљивост, покорност, повученост, смерност) (Требјашанин 2009: 178). Због специфичног положаја колектив јој је наметнуо посебне називе како денотативног, тако и конотативног садржаја, у којима долазе до изражаја културни код, социјални менталитет и когнитивне карактеристике језичке личности призренског говора. Неутралну значењску вредност „удата млађа жена“ реализују лексеме *снаа*, *невестиа* и *младаневестиа*. Позиција снахе процењује се у односу на остале чланове породице, па је значење именице *снаа* (прасл *snъha) интерпретирано семемом у којој су регистрована подзначења „а. синовљева жена; б. братовљева жена; в. удата млађа жена“. Блиска повезаност, сличнозначност, и упућивање на истог референта, обезбедили су сваком од подзначења примарну вредност, с тим што се дијахронијска предност може дати значењу под а. Проширењем смисаоног садржаја изван примарне релације (свекрва – снаха) успоставља се посебан тип везе међу значењима – симилисемија.³⁵⁸ Овај модел може се применити и на значењску структуру номинације *младаневестиа* (прасл.

³⁵⁸ Термин *симилисемија* уводи Д. Гортан Премк да њиме означи појаву широкозначности лексема, сродну платисемији, која почива на сличности двају значења, а везује се за примарно значење именица (Драгићевић 2007: 137, 186).

*nevěsta) „а. невеста на дан свог венчања; б. недавно удата жена“.³⁵⁹ У значењу под б. назив има функционалну примену у традиционалној формули обрађања старијих жена млађој удатој, чиме се наглашава њен подређени положај у хијерархији по старешинству и периферни статус у патријархалној организацији брачног и породичног живота. Специфична улога номината повезана са адопцијом младе невесте у нови дом значењу лексема *невесѿа* даје различите дијакхронијске димензије, што компликује етимолошко тумачење ове речи („најновѿја (снаха)“, „непозната“, „неплодена“, „непродана жена“, „невидљива“ (Skok II: 515). У словенској етимологији као највероватније и најпоузданије прихваћено је схватање по којем је реч сложеница од негативног префикса *ne-* и од партиципа глагола **ved-ti* „знати“ – „непозната“, где се препознаје веза са народном обичајном праксом да се невести, првих дана по доласку у младожењин дом, обраћа као непознатом човеку (Skok, Gluhak, Фасмер). Неизговарање њеног имена значило је заштиту од злих духова (Gluhak 1993: 437–438), тако да у добоко укореењеним митским представама о демонској аури која је прати (Богдановић 2011: 179) треба тражити разлог синонимске парадигме у умов микроскупу. Номинацијама словенског порекла придружују се позајмљенице *нуса* (алб. *nuse*) и *ѿ'ел'ина* (тур. *celin*, поред *gelin*), које попуњавају денотативни семантички садржај експресивним семама. Албанска номинација за невесту у Призрену је ситуационо ограничена и експресивно обојена. Припада разговорном дискурсу и користи се у говорној ситуацији чији су учесници жене. У шаљивом али пристојном говорном поступку субјекта говора, који невесту у породици означава лексемом *нуса*, активирају се функционално-стилске и емотивне компоненте, тако да овај контактни синоним има изражену експресивну вредност и служи као стилска резерва. Формалним обележјем, суфиксом *-ка*, интензивира се хипокористична нота мотивне именице и исказује наклоност и симпатија номинатора према објекту именовања у фамилијарној говорној ситуацији. Експресивна вредност турцизма *ѿ'ел'ина* контекстуално је условљена. У сфери фолклорног стваралаштва, где је лексема функционално веома фреквентна, запечаћен је колективни доживљај емотивног стања невесте и формиран стереотип тужне младе. Култ жалости због расанка са породицом дубоко је утиснут у денотативном садржају. Конотативни потенцијал активира се у разговорном дискурсу, где се лексема употребљава као прекор и где добија погрдну нијансу. Негативни аспект значења „невеста“ манифестује се у вези

³⁵⁹ У сврљишком говору запажа се комуникативна прецизност у употреби народних термина *младаневесѿа* и *невесѿа*. *Младаневесѿа* је невеста у актуелној улози у систему свадбеног обичаја, а *невесѿа* у неодређеном трајању (Богдановић 2011: 177). На косовско-метохијском ареалу дистинкција између ова два појма се успоставља у оквиру семантичке структуре лексема *младаневесѿа*, која секундарном реализацијом ступа у синонимски однос са истозначницама *невесѿа* и *снаа* (Елезовић I: 413).

са њеним обавезама у новом дому. Секвенце из говара предочавају да она није оптерећена кућним пословима, али да има обавезу да двори, слуша и поштује старије укућане. Покорност и респект показивала је низом ритуалних радњи: устајањем пре осталих, поливањем укућана приликом умивања, прањем ногу свекру, свекрви и осталим члановима породице³⁶⁰, одласком на спавање након што сви укућани легну. Њене улоге у првих годину дана прожете су обредно-магијским ритуалима и усмерене ка једном циљу – здравом потомству.³⁶¹

IV. 1. 1. 2. 3. Способност рађања била је од изузетне важности и у породици и у широј друштвеној заједници, тако да је неплодност сматрана најстрашнијом околношћу која је могла да задеси жену у патријархалном браку. Традиционално негативни однос друштва према јаловој жени у српском призренском говору сведен је на номинацију *неројкиња*.³⁶² Одсуством пејоративно маркираних јединица у *Збирци речи из Призрена*, којима се, иначе, нероткиња жигеше у српским дијалектима, и избегавањем детаљнијих информација о појму и његовим народним интерпретацијама, Чемерикић донекле профилише менталитет Призренаца и обликује језичку личност носилаца говора. Искључивањем експресивних вербализација ствара се табу, али се истовремено стиче утисак о солидарности колектива са женом која није имала среће да се оствари у улози мајке и тежњи да јој се стање додатно не отежава. Жена која није у ситуацији да материнством обезбеди повољан статус у емоционалном бићу призренских Срба изазива пре сажалење него презир и омаловажавање, и таквим емотивним односом одише њихово језичко сазнање.

IV. 1. 1. 2. 4. Рођењем детета, нарочито мушког, жена стиче углед и поштовање и боље се позиционира у породичној хијерархији. Жена која

³⁶⁰ У прву среду по венчању невеста је обавезно прала ноге свекру и свекрви, младожењином стрицу и стрини, младожењиној браћи и њиховим женама, удатим заовама. Ноге се перу водом и сапуном, а бришу пешкиром званим *дишема* или *дишема*, нарочито израђеним за ову прилику. Сви дарују невесту, спуштајући дар у лавор. Свекар и свекрва је дарују дукатима, девер прстеном, а остали металним новцем. За добијене новце невеста купује ниску дуката за фесић на глави или за огрлицу (Чемерикић).

³⁶¹ У вези са основном улогом невесте – рађањем деце, у Призрену је постојао обичај да се невеста „тура у нач’ве“. Контакт невесте са наћвама у новом дому у словенској народној традицији Н. Чаусидис објашњава на два начина: као интенцију да се помоћу чина седења у наћве на младу пренесе продуктивна, тј. „фертилна“ функција наћви или као поступак контакта с духом породице у коју девојка долази, тј. пренос тог духа на њу посредством наћви као симбола „фактора рађања“ те породице (Чаусидис 2010: 134).

³⁶² Лексема *јаловица* овде искључиво има анималну референцију и припада асоцијативном пољу са архисемом ’животиња’. Чемерикић чак прецизира денотата – ’неплодно живинче’. Особа која не може да има порода, која не може да створи потомство квалификује се придевима *јалов / јалова* и *бешч’едан, бешч’една* (*Бешч’едне мујж и жсена ч’ине све да добију децу* (Чемерикић)). С. Реметић бележи *суок’рл’а* (Реметић 1996: 404).

се скоро породила у Призрену се именује турцизмом грчког порекла *louca* (тур. *lohusa*, *loğusa* < грч. *lechō*). Компонента 'породиља' имплицитно је садржана у семемии „жена која први пут рађа“ лексикализованомј сложеницом *ѝрвороѝкиња*.

Још не искача она на сокак, лоуса је.

Тач'е је ѝрвороѝкиња.

У периоду непосредно пре и после порођаја постојао је систем табу-прописа којих се жена морала придржавати како би заштитила себе и свој пород од разноврсних злих утицаја.³⁶³ Низом забрана и позитивних и негативних магијских правила, која су се заснивала на представи о кружној релацији између породиље и сила хтонског света, регулисано је понашање жене у актуелним околностима, што посредно детерминише њену улогу у примарној групи. Породиља се првих четрдесет дана по порођају сматрала „нечистом“, у дослуху са демонима, и тиме опасном по своју околину и зато је било потребно да се ритуално „очисти“ (Требјашанин 2009: 57). Магијско чишћење врши се низом обреда. У градској призренској средини очувао се обичај бабина, који се састоји у обредном обиласку детета и породиље од стране рођака и комшија првих дана по дететовом рођењу.³⁶⁴

³⁶³ Појмовни апарат у вези са трудноћом је сведен на минимум, тако да код Чемерикића нема назива за гравидну жену.

³⁶⁴ „Посете породиљи чине се само дању и то до подне. Не ваља ићи у посету поподне, јер се верује да такве посете могу проузроковати несрећу новорођенчету или мајци. У посете иду искључиво жене и то у првих седам дана од порођаја. Жене у жалости не иду у посету пре но што истекне четрдесет дана од узрока жалости. При овим посетама, поред редовног послужења (ратлук, ракија, кафа), обавезно се служи и врста слаткиша званих *ѝигавице*. У ранија времена тигањице су служене само кад је новорођенче било мушко, а касније је уведен обичај да се служе и кад се роди девојчица.

Обавезно је да се новорођенче дарује златном или сребрном паром, а женска родбина га дарива и стварима. Родбина доноси породиљи и колаче. Породиљина мајка дарује стварима и породиљу и њеног мужа, и носи сахан тигањица породиљи и њеним укућанима. Гошће које нису у родбинској вези са породиљом, поред даривања новорођенчета новцем доносе породиљи симите. Обичај је да се све ствари дароване новорођенчету поређају на конопац у породиљиној соби и тако стоје изложене седам дана након порођаја.

Треће вече по порођају приређује се гозба у народу позната под називом *ѝреч'и ноч'*. За ову гозбу шаљу се нарочити позиви сродницима и пријатељима. Вечера се приређује касно увече, да би трајала после поноћи. Пред саму поноћ, баба по оцу, а ако ње нема, *нана*, доноси новорођенче у повоју. Новорођенчету је први пут обучена кошуља, која, по обичају, мора бити израђена од рукава кошуље његове бабе по оцу. Кошуља од чијег се рукава израђује кошуља за новорођенче мора бити стара – да новорођенче доживи дубоку старост, тј. „за век“. Жена која је донела новорођенче предаје га деди по оцу, а ако њега нема, онда најстаријем мушкарцу који је за софром. Он га дарива златном или сребрном паром коју ставља у повој, па га даје особи десно од себе, која га такође дарује, и тако редом док не обиђе целу софру, док не дође у руке првог мушкарца који га је узео и који га враћа жени. Жена га односи мајци, која је у својој соби и не присуствује гозби. Новац којим је овом приликом даривано дете не скида се с њега, већ остаје онако како су га дародавци оставили. Кад новорођенче легне у колевку, под

Основна функција бабина је непрестано бдење над породиљом и дететом, с обзиром на веровање да зле силе облећу око њих. У ретким случајевима када остаје сама, поред њеног кревета мора стајати метла (Чемерикић). С обзиром на то да је рођење дететета не само биолошки догађај, већ и социолошки и религиозни феномен, веровало се да је то критичан период у коме је читав колектив изложен натприродним опасностима, па се цела заједница укључивала у спровођење магијских, одбрамбених мера од утицаја демона и у заштити од магичне „инфекције“. „Обичаји и обреди који прате рођење детета пружају ону неопходну стабилност родитељима детета, али истовремено помажу широј друштвеној заједници да у овој изузетној, критичној и помало мистичној ситуацији очува своју кохезивност и интегритет. Ритуалима којима се дочекује принова обезбеђује се повратак психолошко-друштвене равнотеже која је постојала пре овог радосног догађаја“ (Требјашанин 2009: 46).

IV. 1. 1. 2. 5. Најзначајнија улога жене у традиционалној култури је улога мајке. Типизирану полну улогу жена реализује кроз однос са својом децом, што је семантички изражено дефиницијом „жена у односу на дете које је родила“, која у Призрену одговара номинацијама *мајици*, *мајка*, *мона*, *нана*, *дада*, *мајкица*, *мајерейина*.³⁶⁵

Не ме њушч'а мајици. – Ц'їбе ми осїанало од мајере. – Оди мајере своје, л'очко моја. – Идем у мајере. – Мајици гу даде своје димїје од л'аура те она саши себе њуј ал'ину. – Мајици беше кал' да гу даде, ама оїпац не гу даваше за њега.

Шїо ти је, мајко, шїо те бол'и? – Не, мајко, не сїїјем, теке теко ч'ушїм. – Оди ти мајке, лушїко мајкина. – Мајка Мару на далеко дала / На дал'еко ч'еїири конака (нар. песма). – Треч'и офч'ар гу се мол'и / Пушч'ај мене, Шар-їланино / Имам мајку шїо ме жсал'и / Мајка жсал'и дар до века (нар. песма). – При мајка месїо још ни једн сїн неје изгубїја (нар. посл.)

А: Де си била, Цвекїо? Б: Била сьм у мене. – Моно, дај ми мицко л'еба. – Вика те мона.

Нана ми сьшїла димїје. – Нїна, нїна, мој луди Дејане / Да би нане гол'ем њораснаја / И до коњи и до осїре сабл'е / Да би нане царсїо њришїснаја

главу му се стави женски фес са дукатима. *Треч'и ноч'* се приређује јер се верује да те ноћи у поноћ суђаје одређују новорођенчетову судбину, и да је потребно да у то доба буде будна цела кућа, и новорођенче, у време када му се одређује судбина. Остављање дарованог новца на новорођенчету и стављање женског феса под његову главу имају за циљ да га суђенице не виде 'суо', већ са златом и сребром“ (Чемерикић).

³⁶⁵ Идеализован фрејм мајке, према Лејкофу, има пет домена: генетички домен (мајка је жена која предаје генетички материјал детету), домен рођења (мајка је жена која рађа дете), домен одгајања (мајка је жена која одгаја дете), генеалогички домен (мајка је најближи женски рођак), брачни домен (мајка је очева жена). Фрејм мајке показује дубока веровања говорника о улози мајке и породице у друштву (Драгићевић 2007: 93).

(нар. песма). – *Море слунце зац'е / Цаньм, слунце зац'е / Међу две њланине, нане мори / Мец'у две њланине* (нар. песма). – *Нана на њаѡу, ѡаѡа на нану, деца гологлаве* (нар. посл.).

Иди, викни даду. – Даде, дај ми мало л'еба.

Оди, мајкица ч'е ѡи врже завијач'.

Враг да гу изеде ѡуј ѡвоју маѡерѡину шѡо ѡе ѡушч'а ѡаквога на сокак.

Стожери синонимског реда око којих су груписани дијалектизми са идеографском вредношћу 'мајка' јесу *мајка* и *маѡи*. Етимолошку неутралност задржала је лексема *маѡи* (прасл. *mati), са којом се семантички изједначила првобитно деминутивна изведеница *мајка* (*matьka > *tajka*) (Skok II: 389). У дијакхронијском континууму полазна експресивност деривата је неутралисана, тако да именица *мајка* циркулише као стилски неопредељена доминанта. Њен хипокористични историјски потенцијал, екстралингвистички поткрепљен улогом коју мајка има у словенској култури, огледа се у компатибилности са деминутивним суфиксом *-ица* – *мајкица*. Мајка има важну улогу у развоју деце и њиховој социјализацији на млађем узрасту и, за разлику од оца, она заступа начело разумевања, саосећајности, безусловне љубави и праштања, а у свом односу према деци је блага, нежна, топла и срдачна (Требјашанин 2009: 187). У патријархалној породици деца су емотивно веома везана за мајку и та приврженост женском родитељу у призренском вокабулару се испољава дечијим редупликацијама – *нана*, *дада*. На функционалну дистрибуцију ових именована утиче стилска употребљивост, односно експресивна компонента. Високу фреквентност у градском говору и народним књижевним формама остварује лексичка јединица *нана*. Лексема *дада* не припада урбаном идиому. Са значењем „мајка“ користи се у околини Призрена, а у граду карактерише разговорни стил досељеника са села.³⁶⁶ Основна улога мајке је непрестана брига о деци. Чак и минимално одступање од стереотипа социјум негативно маркира пејоративном изведеницом *маѡерѡина*. Неутрално номинационо значење „мајка“ има турцизам *мона* (тур. *топа*), код којег је дошло до потпуне десемантизације и замене изворног садржаја „баба“, на шта је највероватније утицала употребна искоришћеност у обраћању (Бјелетић 1995: 2008).

Примарна реализација именована *мајка* и *мајкица* у српском призренском говору „очева или материна мати“ (Чемерикић) темељи се на изванјезичкој стварности и реалној подели женских улога у кругу породице. Више него мајка деци је посвећена баба, а њена специфична улога у одгајању деце и интензивна емотивна веза са унуцима на језичком плану резултирају

³⁶⁶ Чемерикић указује на функционалну и ареалну лимитираност примарне семантике лексеме дада („Само у околним селима, а у вароши само код скоријих досељеника са села“).

лексичким паралелизмом, семантичким укрштањем и диференцијалном функционално-стилском компонентом. Разговорном дискурсу примерене су хипокористичне форме, којима се у језичким ситуацијама илуструје интиман однос унука са бабом. Објективна језичка стварност показује уздржанији однос према мајци употребом лексичке ознаке *мајши*, док је мајка у истом значењу ограничена углавном на фолклор.

IV. 1. 1. 2. 6. Преузимање улоге мајке лингвистички је изражено семом „очева жена у односу према његовој деци из претходног брака“, којој је еквивалентна лексичка ознака *мач'еа*.

Да је мач'еа добра у бајшч'у би се сејала (нар. посл.). – *Кòј не слуша мајшер, ч'е слуша мач'еју* (нар. посл.). – *Не мòж да биднеш једному мајши, а другòму мач'еја*. – *Дала сьм мач'еје*. – *Видела сьм Томину мач'еју*.

Социјална улога маћехе у призренској култури подлеже предрасудама, које су, највероватније, произишле из негативног колективног става у вези са поновном удајом / женидбом и доласком друге жене на место бивше супруге и мајке. Мит о окрутној маћехи формиран је на основу нејасних очекивања везаних за функције које замењује у односу на дете / децу и друштвене процене до ког степена она преузима улогу у родитељству. Стереотип о злој маћехи запечаћен је у менталним представама и језичком сазнању Призренаца и експлицитно исказан у кратким фолклорним формама као синтеза укалупљеног традиционалног мишљења. Негативна конотација прати и језичку јединицу којом је појам маћехе лингвистички обележен од њеног постанка у прасловенском језику (пејоративна изведеница на *-jeha* од корена **mat-* (Skok II: 346)). Према наводима А. Глухака прасл. **matjeha* потиче од индоевропског компаратива **mat(r)-jes, odnosno māt-je-sā*, „што је у овом случају значило 'сличан матери'“ (Gluhak 1993: 393). Експресивни контраст између лексема *мајши* / *мајка* и *мач'еа* назире се још у њиховој етимологији, а појачан је културно-историјским и асоцијативним наносима у значењу лексичке јединице *мач'еа*. Лексички фон којим је употпуњено њено значење базира се на колективној експресији, на шаблонизованим типским представама и архаичним уврењима говорника. Наведеним садржинским елементима лексема *мач'еа* супротставља се лексемама *мајши* и *мајка*, мада њихов парадигматски однос у лексиколошкој теорији није до краја разрешен (Драгићевић 2007: 265).

IV. 1. 1. 2. 7. Значајну улогу у подизању и одгајању деце има „мајка оца или матере“, означена именима *баба*, *мајка*, *мајч'ица*, *дада*, *нана*, *сїара*, *бајч'е*, *нанка*, *нанч'е*.

Шїо ти ч'їни баба, мори Сандо? – Однеси и дај бабе у руке.

Иди мајке да ти даде л'еїца. – Оди ти мајке своје.

Дада ми је моја. – Иди ти даде.

Сѣара нѣ беше дѡма. – Сѣара ни да ч'ује за двал'ање. – Нѣкој не смејаше да мрдне оѣ сѣаре.

Дѣ си бѣла, у нане л'и си бѣла, мѡри?

Поздравѣло ѣи се ѣѣза Марѣно баѣч'е. – Искѡч'ај од Косѣинога баѣч'ѣѣа.

Тѣза-Марѣна нанка ѣи дошла на ажѣ'ел'дију. – Нанке Тѣѣинч'ѣѣѡве сѣм гу рѣкла. – Оди ѣри нанке своје, бѣро. – Пѣѣѣала сѣм нанку Косѣину.

Косѣино нанч'е не ч'ује. – Поздравѣ му се нанч'ѣѣу. – У нанч'ѣѣа л'и си бѣја, мѡре Вѣсо?

Важну функцију у васпитавању деце има очева мати, јер она са њима проводи највише времена и док је мајка заузета кућним пословима деца су на њу упућена. „Слично као и мајка, а често још и више, баба је према унуцима блага, нежна и попустљива“ (Требјашанин 2009: 188), а такав емотиван однос на дијалекатској слици света манифестује се редуплицираним речима из дечијег говора (*баба, дада, нана*) и серијом хипокористика (*баѣче, нанка, нанич'е*). Примарним идентификационим обележјем 'стара' („1. стара жена, старица. 2. мајка оца илио матере; 3. ташта“ (Чемерикѣ)) лексема *баба* улази у домен родбинских односа, првенствено да денотира везу између очеве или материне мајке и њихове деце. Поименичавањем придева *сѣара*, сема која носи податак о животном добу жене модификује се у семантичко генерацијско обележје, које детереминише позицију бабе у породичној хијерархији и посредно указује на ауторитет који је годинама и положајем стекла. Блискост и топлина између бабе и унука на когнитивном нивоу се испољава кроз идентификацију социјалне улоге мајке и бабе, што на језичком плану реперкусира употребом истих лексема за означавање различитих породичних релација (*дада, нана*) или хипокористичким облицима именице *нана* „мајка“ (*нанка, нанч'е*). Формални елементи експресивности експлицирају и интензивирају емотивну компоненту, која је, иначе, присутна у садржају лексеме *нана*.

IV. 1. 1. 2. 8. Женско дете (у односу на своје родитеље) номинује се језичким јединицама *ч'ѣрка, девојка, ч'ѣра, ч'ѣрч'ѣца, девојкица / девојч'ѣца, девојч'ѣ, девојч'ѣнце*.

Без ѣвојега говѣња свѣма у куч'у не ч'ѣкај ѣѣан мѣлос, ѣѡј да ѣи је дајма на ѣѡмеѣ, ч'ѣрко. – Ч'ѣрко моја, кажи черке ѣвоје... (нар. загонетка). – Сѣг му се верѣла ч'ѣрка (Реметић 1996: 348). – Вѣка ме сѣарѣја ч'ѣрка (Реметић 1996: 370). – Ч'ѣрка му је ка свѣзда (Реметић 1996: 406).

Тодѡру кондури ѣје девојка је заѣросѣна. – А, мѡри девојко, нарѡни јенч'ѣс ѣѡј дѣѣе, ѣа га ѣѣури да сѣѣје. – Уца Симеункин даја девојку за Панѣша Мандѣју.

Вѣкаше гу ѣѡјна сѣара мајка / Дѣк се, дѣк се, ч'ѣро, ѣ'ул'-Ц'ул'ѣјо / Тѣбе идеф дѣвѣѣѣ барјакѣѣара / Тѣбе вѡл'а дѣвѣѣѣ баѣч'ѣѣѣка (нар. песма).

Има мајка ч'ерч'ицу / Па гу њрајти на воде (нар. песма).

Ти си девојкица мајтерина, злајто мајтерино, мајтерино све. – Мисли ка шито она има девојкицу никој нема. – Куку, шито њрокл'ејта беше њај млач'еја девојч'ица гу. – Теза-Анџ'ушин Васил' се надаше сињу, а доби девојч'ицу.

Кому, шому њанголозу л'и да дадем девојч'е? – Ошџра девојч'е од мџжа. – Жене донџа сџамболски мафес, а девојч'ејту јен сел'бен. – Ошџила на бабине, алка-Цавино девојч'е родило мџшко. – Мџшко дејше гу умре, ше осџаде ч'уч'ка сал сџс њеј две девојч'ејти. – Андрџшка гу је од њрвога мџжа, а о[д] другога мџжа има сал њеј две девојч'ич'и. – Девојч'ич'ама кројла њо јено минџанч'е.

Девојч'енце гу је, да је живо, ка злајина јабука.

У патријархалној заједници женско дете је мање вредновано од мушког и свој низак статус осећа кроз социјалну афирмацију током одрастања. Улога девојчице је унапред задата и она је учи угледајући се на мајку. Од малена се припрема за напуштање родитељске куће и улогу супруге. Кћи је усмерена на активности мајке и са њом гради посебан емотивни однос. Узајамна приврженост и саосећање помажу кћери да се идентификује с мајком и обезбеђују јој повољан психички развој у патријархалној средини, која својим дискриминаторским правилима и ниским вредновањем жене поткопава самосвест и самопоштовање женске деце (Требјашанин 2009: 188). Чврста емоционална веза између мајке и ћерке, кодирана у колективном памћењу и језичком сазнању Срба Призренца, проналази свој лирски израз у народној песми и афективном говоном чину. Окосницу синонимског реда чине номинације неутралног садржаја *ч'ерка* и *девојка*. Функционална раслојеност важи за експресивне јединице. Деминутивно-хипокористични облик *ч'ера* ограничен је на фолклор (Реметић 1996: 472), док је низ експресива формираних од основе *девојк-* (*девојкица / девојч'ица, девојч'е, девојч'енце*) одлика разговорног стила. Висока продукција дијалекатских творбених ликова лингвистичка је последица емотивне размене у оквиру истополног савеза, који се у патријархалној породици темељи на интимности, блискости и поверењу између старијих жена (мајке, бабе) и женског детета. Суфикси деминутивне (*-ица*) и хипокористичке природе (*-е, -енце*) нијансирају конотативни део значења деривата. Зависно од контекста емотивна компонента може мењати смисао на скали позитивне емоционалности (*девојч'ица, девојч'е*) и интензитет експресије (*девојкица – девојч'е – девојч'енце*), што се на комуникативном плану испољава као промена говорних поступака (Ристић 2004: 66). Особеност релације мајка – ћерка на лексиколошком нивоу рефлектује се нетипичним садржинским односом међу лексемама *мајти, мајка – ч'ерка, девојка*. Парадигматска повезаност синонимских парова у литератури је интерпретирана као релациона опозиција, односно као конверзија, јер се чланови

ви (конверзиви) не супротстављају већ се међусобно саодносе (Драгићевић 2007: 286).

IV. 1. 1. 2. 9. Кћи из претходног брака брачном партнеру из новог брака означена је лексемом *īasīōrkīŋa*.

За претпоставку да однос маћеха – пасторка подлеже стереотипном мишљењу и да се уклапа у универзални шаблон о злој, округлој маћехи и доброј, чедној пасторки, немамо потврда у грађи.

IV. 1. 1. 3. Дистрибуција моћи у патријархалној породици децу рангира на маргину заједнице. Деца у задрузи имају статус нејачи, са изгледом да свој положај поправе током одрастања и да у перспективи стекну углед у заједници. Периферна позиција је привремена и прелазна, али захтева потпуну подређеност и послушност. Скупом правила којима је регулисано понашање деце успостављена је чврста дихотомија одрасли – деца и јасно су прописане њихове улоге. На сваком узрасном ступњу дете добија одређене задатке којима се укључује у породични живот и задружни рад. Угледањем на родитеље дете овладава вештинама своје културе и припрема се за улазак у заједницу као пуноправан члан, у складу са својом полном улогом. Процес социјализације је постепен, спор и другачији за мушку и женску децу (синове и кћери). Позиција детета и његова улога у породици могу бити поремећени услед нарушавања породичне структуре. Најчешћи фактори који доводе до промене породичног статуса детета су смрт једног или оба родитеља и усвајање. Однос средине према детету без родитеља представљен је сетом номинација са кохезионим обележјима 'сироче' и 'усвојено дете'.

IV. 1. 1. 3. 1. Потпуна социјална немоћ прати дете без оба родитеља, а у подједнако лошој ситуацији је и дете без оца или мајке. Тежак психички, материјални и друштвени положај сиротог детета изазива сажаљење и дубоко саосећање колектива, а такав емотивни став преточен је у семантички садржај јединица којима га говорници именују – *сироч'е, јетшим, јетшимч'е, јаднич'е, кукавч'е, црнич'е, несирекњич'е*.

Она јадница рабџа њо љуџ'е куч'е да израни њеј њојне сироч'ич'и.

Андра рано осџанџа јетшим. – Тоџу јетјиму за аџџр. – Заџискаше му деџа, њеј јетјими, од џискоџ срџе да џи џукне. – Сеџи сирџа у ч'џше ка јетјим.

Жџл ми је за џџј несџрџч'њо јетјимч'е. – Маџа џеза-Цавџна осџанџала сџс џрџи јетјимч'џџа. – Теџа јетјимч'ич'џа за аџџр сџв'е уч'џним.

Осџанџло јаднич'е и без оџа и без маџџере. – Све џџџо ч'џним, ч'џним за аџџар џџџу јаднич'џџу, моџему браџанч'џџу.

А: Тоџ Сандџно кукавч'е коџ гл'џда сџџ? Б: Узџла га џрџи сеџбе баџба.

Шџџџ ч'е ч'џни џџџ црнич'е црно џџџо осџџде јетјим без оџа и без маџџере.

Да џма коџ да џџџџне џџџа Сџџџанџинџма несрџекњич'ич'џа.

Денотативно значење „дете без родитеља или без једног од њих“ подразумева негативну објективну оцену 'то је лоше / тешко', која аутоматски активира конотативни аспект свих чланова синонимског реда. Неутралном језгру су најближе доминанте *сироч'е* и *јетим*, које садрже обавештење о породичном статусу детета, али и експресивни потенцијал, који се у одређеним комуникативним околностима актуелизује, при чему емотивне и прагматичке компоненте надјачавају идентификационе семе и потискују их у други план. Поред лексичког фона који именичке ознаке *сироч'е* и *јетим* са собом носе (типизирана колективна представа о јадном, незаштићеном, скрајнутом сирочету), субјекат именована усложњава њихову садржину, оплемењујући је комплексом емоција које у њему побуђује хијерархијски и друштвени положај детета без родитеља. Равнотежа контактнoг паралелизма *сироч'е* – *јетим* (тур. *yetim*) премешта тежиште на релацију *сироч'е* – *јетимч'е*. Према домаћем називу обликован је деминутив од турске речи, при чему суфиксација доприноси снажнијој експресивности. Висок степен интензитета на плану израза постиже се деривационим моделом експресивна именичка основа + експресивни наставак, што садржини деривата *јаднич'е*, *кукавч'е*, *црнич'е*, *несћирекњич'е* даје примарно експресивну функцију, а комуникативном садржају осећајан, дирљив, потресан тон.

IV. 1. 1. 3. 2. Стереотипна улога детета зависи и од чињенице да ли је дете у крвном или адоптивном сродству са члановима породице. Дете које су туђи људи усвојили и прихватили као своје у Призрену се маркира лексемом *ѿосвојч'е*.

Девојч'е ѿосвојч'е Данка.

Лексикографски материјал антиципира постојање тренда усвајања девојчица (*Бе у цркву и видо Недел'ка Л'ал'у како ѿосвои ѿој девојч'е*), што произилази из архаичне свести о потреби породичног збрињавања женске деце и њиховог колективног функционисања. Отуда у грађи родна асиметрија – : *ѿосвојкиња* (*Ал'ушова ѿосвојкиња*). Полни идентитет номината денотираног формално неиздиференцираном ознаком *ѿосвојч'е* открива се у контексту (*Девојч'е ѿосвојч'е Данка*).

IV. 1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога ученика'

IV. 1. 2. Примарну функцију у социјализацији и формирању личности има вршњачка група. У интеракцији и заједничким активностима са вршњацима дете прихвата правила и вредности групе, развија социјабилност, и у складу са представама о својој афирмацији у групи гради идентитет (Требјашанин 2009: 194–195). У традиционалној култури призренских Срба вршњачки односи се успостављају кроз рад, игру и образовање, а на

дијалекатској слици света регистровани су преко лексикализација апстрактне појмовне вредности 'улога ученика'. Ученик у традиционалној школи има улогу посматрача и пасивног слушаоца и постављен је у позицију објекта који прима информације, усваја их без критичког мишљења, просто их репродукује и чека да буде оцењен. Подређен је ауторитету наставника и за најмањи покушај ометања наставе строго је кажњен. Савесно одговарање нормираним захтевима и школским обавезама осигурава признање вредности индивидуе не само међу вршњацима, већ и у ширем друштвеном окружењу. У градској призренској средини мерила социјалног вредновања су успех у школи, ниво образовања, разред, врста школе коју ученик похађа.

IV. 1. 2. а. Сви наведени критеријуми учествују у конституисању микрореда са кохезионим елементом 'ученик': *и'ак, двојкаш, њофџорџавац, буквџавац, ч'асословац, њсалџиџавац, основац, богословац.*

Ц'ач'ич'и със барјач'ич'и.

Кџку, црња ја, син ми њскоч'и двојкаш у ч'кџлу.

Ја съм њрџша, а Живко Ч'ич'ин њофџорџавац.

Син му бџдна богословац вџч'е, нџје више основац. – Дрџши л'и на њџмеџ кџд убџише њџга Ч'ел'-Перџнога богословаца. – И богословаци бџл'е на мрџвџџа.

Централна лексичка ознака и доминанта синонимског реда је лексема *и'ак*, која као дијагностичко обележје улази у језгро семантичке структуре номинација са којима стоји у односу релативне синонимije. Компоненте нижег ранга 'успех', 'разред', 'врста школе' ученика генерацијски и интелектуално детерминишу и статусно га позиционирају у вршњачкој групи и широј заједници. Најниже се котира ученик који понавља разред – *двојкаш* и *њофџорџавац*,³⁶⁷ а уважавања је достојан *богословац* „ђак Призренске богословије“. На нижем образовном ступњу је *основац* „ученик основне школе“, који је у „старовремским“ школама диференциран по разредима на основу уџбеника које изучава – *буквџавац, часословац, њсалџиџавац*. Старомодни тип школе, о којем Чемерикић ексцерпира податке из историјских извора, подразумевао је образовање по етапама, где су ученици, без обзира на узраст, на првом степену описмењавања савладавали буквар, на средњем учили часловац и на завршном основнообразовном нивоу проучавали псалтир. Разреди нису постојали, већ су ученици дељени према књигама које изучавају, што се на плану лексичке садржине испољава преко диференцијалних сема 'буквар', 'часловац', 'псалтир'.

IV. 1. 2. б. Школовање девојчица није било заступљено у мери која би дала богатије лексичке резултате, тако да се женске номинације у овој

³⁶⁷ У школском систему који је важио у Чемерикићево време двојка је била непрелазна оцена.

категорији социјалних улога своде на истокоренски синонимски пар *двојкашица* и *двојкашка*.

Зар и ти, мори двојкашицо, имаш образ да збориш?

Добра је јадница, и работна је и л'уца, ама за ч'колу не гу гори срце, двојкашка је. – Онéзи двојкашке, Сандине другач'ке Л'ејке, не могаше да ѿмогне ни уч'иш'ел'ка Мага.

Одраз друштвене сварности на призренски лексички систем огледа се у асиметрији именованја са идентификационим семантичким обележјима 'ученик' и 'ученица'. Комуникативне секвенце којима Чемерикић илуструје употребу лексема имплицирају став да женском детету образовање није неопходно и потенцира се неспособност савлађивања школског програма, чиме се директно или индиректно у самом говорном чину преноси стереотип да је женско дете предодређено за улогу домаћице пре него за школовање. Клишеирано мишљење додатно је истакнуто одабиром назива и творбеним дублетизмом. Негативна денотативна оцена мотивне речи (*двојка* „непрелазна оцена, недовољна“) допуњена је конотативним елементима у изведеници *двојкаш*, којој је једнака основа четворостепених деривата *двојкашица* и *двојкашка*. Форманти *-ица* и *-ка*, поред моционе, попримају функцију коректора негативног експресивног садржаја творбене основе. Снижени степен експресивности манифестује се преко прагматичке компоненте значења као изражавање благог прекора и разумевања за објекат говорења.

IV. 1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога пријатеља'

IV. 1. 3. Један од примарних међуљудских односа путем којег се особа интегрише у друштво и развија свој социјални и емоционални потенцијал јесте пријатељство. Узајамном односу љубави, поверења и поштовања у Призрену се придавала велика важност, што потврђује низ назива за ову врсту социјалне интеракције – *другарство*, *државина*, *кал'иш'ера*, *миш'иерљк*.

Тој њино другарство, ѿдј њино држање, у век несьм видеја.

Ка њина државина ш'ио била, за казување неје. – Својиш'ина несмо, ама од с'иари ни ос'иала ѿдј државина с њи, ѿе се држимо ка да смо род.

Ама ш'ио га нема Сима Угар да ни доц'е, да неси ис'ируја миш'иерљк със њега?

Неч'у със њега да имам никакву кал'иш'еру. – Ис'ируја сьм кал'иш'еру.

Емоционални и морални образац традиционалног пријатељског односа укључују симпатију и емпатију, бригу за добробит других, поштење и искреност, оданост, узајамно разумевање и саосећање, поверење и позитивни реципроцитет. Веза блиских познаника базирана на овим квалитетима прераста у пријатељство, а улога пријатеља заузима централно место у појмовној струк-

тури концепта друштвених односа. Језгрени сегмент менталног образовања *ѝријаѝельсѝиво* у призренској култури вербализује се јединицама са архи-семом 'човек', хиперсемом 'социјална улога' и интегралном појмовном вредношћу 'улога пријатеља', која се на структурно-семантичком нивоу диференцира у два хоризонтална смера 'пријатељ' и 'пријатељица'.

IV. 1. 3. а. Микроред са надређеним елементом 'пријатељ' формирају језичке јединице *другар*, *ѝријаѝел'*, *другар / ѝријаѝел' до главе*, *мик*, *орѝак*.

А брѝ, другару, ч'е идѝмо л'и да се бањамо. – *Дервиш Смаил и другар му узеше 2 ѝорбе* (из тефтера). – *Фериз узѝ за другара јѝне оѝњице* (из тефтера).

Дадо Сѝаноју за ѝријаѝел'а (из тефтера). – *Тѝј ѝаре ѝраѝѝја о'ч'ѝф ми ѝријаѝел'* (Реметић 1996: 483).

Аѝ'и-Џмер-ѝаша бија о'ч'ѝв ми ѝријаѝел' до главе. – *Андрѝшка Карач ѝрѝз и браѝи ми Миѝа другарѝ су до главе.*

Како си, мѝко?

Не могу без моѝѝа о'рѝака. – *Сам сѝм, о'рѝак ми оѝишиа на ѝѝѝи.*

Лингвокултуролошке особености градског призренског идиома леже у језичкој компетенцији говорника да варирају валидност другарских односа *мик* – *другар* – *ѝријаѝе'л*, – *другар / ѝријаѝел' до главе* – *орѝак*. На скали вредновања односа међу пријатељима најниже се котира *мик*. Албанизам *мик* (алб. *tik*) семантички је најближи појму познаника, *другар* одговара идеографској вредности 'блиски познаник', а најинтензивнији и најдубљи однос љубави, поверења и поштовања остварује се са особом означеном лексемом *ѝријаѝел'*. Иако су интерпретиране заједничким именитељем „друг“, у овој тријади се осећа блага градација, што их чини градуалним синонимима. У трочланом синонимском низу доминанта је неутрални конституент *другар*, преко којег су дефинисани остали чланови. Домаће лексеме имају подједнаку фреквентност и у говору и у писаним споменицима. Твобени форманти *-ар* и *-ѝел'* именицама *другар* и *ѝријаѝел'*³⁶⁸ дају значење агентивности, усмеравајући семантику деривата на активну улогу коју друг има у узајамном односу (пружа помоћ и подршку, саветује, са њим се деле недаће и радости, са њим се разоноди у доколици, на њега се може ослонити у свим важним моментима у животу, он је природно мерило и морални судија са чијим мишљењем човек усаглашава своје поступке). У менталитету Призренаца преовладава идеализован модел другарства, који потиче из архаичне перцепције, антиципиране у самом корену речи *друг* – сваки други (сваки човек) човеку је потенцијални друг / пријатељ. Идиличне представе на којима је изграђен прототип пријатеља достижу колминацију у изразу *другар / ѝријаѝел' до главе* „одан, веран пријатељ“ (Чемерикић). Допунски

³⁶⁸ Радна именица *ѝријаѝел'* образована је још у прасловенском језику од корена **pri-* „prodesse“ (Skok III: 40).

атрибутивни елемент *до главе* прави дистинкцију између народног поимања концепта *друг / њријайџел* као инваријанте колективне свести и индивидуалних асоцијација у вези са овом веома битном социјалном категоријом. Синонимски низ *мик – другар – њријайџел* попуњава околјезгрену зону подгрупе. Семантичке варијације међу централним елементима микрореда нема, осим у степену духовне блискости и интензитета емотивне привржености, што долази до изражаја у самом говорном чину. Однос са ортаком заснива се на пословној сарадњи и заједничким финансијским интересима и захтева обо-страно поверење и оданост *орџак* „пословни пријатељ“ („јавни друг у каквом послу“ (Чемерикић)). У ортачком односу доминира етички принцип, а не емотивна повезаност, што турцизам (тур. *ortak*) декларише на периферију лексичко-семантичке подгрупе ’улога у примарној групи’.

IV. 1. 3. б. Дистинктивна црта ’женско’ дијагностичко је и диференцијално семантичко обележје лексема *другач’ка* и *другарица*.

Својџи другач’ке извадила лакрдију. – Посвадила се, не збори с џију другач’ку. – Викана је у другач’ке на боју. – Другач’ке се сбрал’е да се нишаф на нишал’ку.

Другарица гу је. – Дадни и другарице малко.

Апсолутну синонимију остварује истокоренски пар *другач’ка* и *другарица*, с тим што је облик *другач’ка* аутохтон, а *другарица* припада новијем лексичком слоју. Поред потпуне семантичке подударности лексеме са собом носе идентичне културне асоцијације. Прототипични модел истополног пријатељства садржан је у самом средишту концепта *њријайџелство*, а непосредно се манифестује у говорном дискурсу. У семантичкој структури лексичких јединица регистровани су елементи ’блиска’, ’искрена’, ’одана’, ’пријатељица’, ’према којој се гаји’, ’другарство’, који одражавају наивну представу о идеалној другарици. Овом семском саставу придружују се фонске семе ’другарство је могуће само на релацији женско – женско, односно мушко – мушко’ и ’женски другарски односи карактеристични су за млађи узраст, док мушкарци остварују трајне пријатељске односе, који су најинтензивнији у зрелом добу и старости’, које импликују културолошке специфичности и релативизирају опште значење. Женска пријатељства реализују се углавном у вршњачкој групи, почињу у детињству и прекидају се удајом, када жена престаје да води социјални живот ван куће. Због друштвених баријера које онемогућавају остваривање дубљег контакта и перманентност везе, пријатељство међу женским особама делује површно, сведено на заједнички рад, забаву, шалу. Изванјезичка стварност детерминише састав микрогрупе ’улога пријатеља’ (одсуство лексеме *њријайџел’ица* у

значењу „другарица“³⁶⁹ и њен семантички капацитет, који се на плану израза испољава дијалекатском формом (*другач'ка*).

IV. 1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога комшије'

IV. 1. 4. Након родбине и пријатеља, човек најблискије односе успоставља са комшилуком. Просторна близина неминовно упућује људе једне на друге и ствара услове за развијање социјалних интеракција између суседа (чињење услуга, притицање у помоћ, олакшавање неког посла, добротинство, међуљудска солидарност, итд.). Традиција добрих комшијских односа у мултиетичној урбаној призренској средини темељи се на толеранцији и поштовању права суседа. Вишевековни суживот са Турцима утицао је на обликовање социјалне свести призренских Срба и прихватање муслиманског културног модела понашања према комшијама. Улога комшије има истакнуто место у исламу, где су комшијска права законом регулисана (комшија се ни на који начин не сме узнемиравати, треба га сваком приликом почастити, комшији се даје приоритет у куповини куће или земље, треба одржавати хуман и леп однос са суседима без обзира на њихову веру, према комшијиној жени треба се опходити са посебним респектом (Kurdić 2006: 217–226)). Шеријатски постулати у домену суседских односа прихваћени су међу хришћанима и уграђени у ментални конструкт Срба Призренца као прототип доброг комшије – добротинитеља. Апстрактна појмовна вредност 'улога комшије' на дијалекатској слици човека изражена је номинацијама турског порекла, које унутар микрогрупе граде парадигму на супротстављености гендерног знака – 'сусед' / 'сусетка'.

IV. 1. 4. а. Онај који живи у суседству денотиран је лексичком јединицом *којишија* / *коњишија*.

Рисџа Кикмир ни је којишија. – Ч'уџи, не диџај њ'урулиџију, ч'е ч'ујеф којишије. – У коњишије два дрва гориџ, у нас јено, ња неч'е (нар. посл.).

Турцизам (тур. дијал. *koşu*, поред *koşu*, *koşu*) је изборио апсолутну номинациону доминацију на призренско-тимочком ареалу.

IV. 1. 4. б. Идентификациона сема 'женска особа' дистинктивни је знак лексеме *којишка* / *коњишка*.

Руџиџи-агина којишка осџа дуџна. – Којишка ни је јена Лаџиџка. – У коњишке гу се добило мушко ња идем на баџине.

Према ликовима *којишија* / *коњишија* у српском призренском говору обликовани су моциони еквиваленти *којишка* / *коњишка*.

³⁶⁹ У Призрену се *џриџетел'ица* користи искључиво као сроднички термин.

IV. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога друштвеног агрегата'

IV. 2. Категорија друштвених агрегата у социолошкој теорији дефинише се као скуп међусобно неповезаних појединаца који се налазе у исто време на истом месту, који имају неки заједнички привремени интерес или су задешени неком кризном ситуацијом. За разлику од социјалне групе, агрегат се одликује одсуством организације и структуре, анонимношћу, ограниченим социјалним односима, територијалним карактером, пролазношћу. Чланови овакве скупине идеографски се детектују по социјалним улогама купца, путника, туристе, болесника, публике. Концепција лексичко-семантичке подгрупе базирана је на елементима који својим смислом одговарају појму друштвеног агрегата. Конституенти подгрупе су структурно обједињени заједничком хиперсемом и у комбинацији са одговарајућом социјалном детерминантом граде системске односе (кохипонимске, синонимске). Језичке јединице распоређене су у три микрогрупе на основу релевантних семантичких ознака 'купац', 'путник', 'болесник'.

IV. 2. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога купца'

IV. 2. 1. У ситуацији када особа уђе у продавницу и жели нешто да купи приписује јој се улога купца и од ње се очекује друштвено одговорно понашање, компатибилно неписаном друштвеном кодексу који регулише социјалне релације продавац – купац, купац – купац. Улога купца ускладиштена је у менталном лексикону призренских Срба са асоцијативном мрежом квалитативних знакова који потенцијално улазе у семантичку структуру номинационог апарата ('поштен', 'лојалан', 'љубазан', 'толерантан', 'анониман') и из фонске позадине креирају опште лексичко значење.

IV. 2. 1. а. Човек који купује нешто денотиран је лексичким јединицама *мишићерија* / *мишићерија* и *куйџи**.

Ако ти је за њродаву, мишићерију ч'е нај'еш лако. – Ч'увам за моје мишићерије. – Њега не га дираше шол 'ико шшо га мајстџор изгрдџа, кол 'ико га дираше шшо мајстџор уч 'инија шшј њред свеџи, њред мишићерије.

Куйџи (Реметић 1996: 361).

Конкурентност контактних синонима оспорена је доминацијом турског трговачког термина *мишићерија* / *мишићерија* (тур. *müşteri*), који има фиксирану позицију у призренском лексичком систему. Семантичка структура лексеме једним делом корелира са домаћом изведеницом *куйџи*, којом је дефинисано њено опште значење „купац уопште“. Допунска компонента 'уопште' упућује на анонимност потенцијалног купца. Чемериџић као посебну издваја реализацију „стални купац“ којом номинација реферира на особу

познату трговцу, која редовно пазари у истој радњи или код истог продавца и према којој се он опходи на посебан начин.³⁷⁰ Купац је у свести говорника представљен као финални конзумент, крајњи потрошач производа који купује.

IV. 2. 1. б. Жена купац номинује се именицом *мишићерика*.

Она је Соколóва мишићерика.

Моционим суфиксом *-ка* личне и социјалне потребе и својства купца придају се женској особи.

IV. 2. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога путника'

IV. 2. 2. Социјални феномен путовања поседује универзалне одлике и национално-културне карактеристике, експлициране у једној од базичних менталних конструкција носилаца дијалекта. У појмовној сфери лингвокултуролошког концепта *йуїшовање* фокусирана је сложена когнитивна структура – ванјезички семантички сценарио путовања. Сценарио конфигуришу културно утемељени фрејмови: испраћај путника, субјект путовања, путовођа / предводник, вест о повратку путника, посећивање особе која се вратила са путовања. Конвенционална знања утиснута у појмовну структуру концептуализације путника и путовања олакшавају сагледавање значењске вредности језичких јединица микрогрупе 'улога путника'. Језгрени конституент је субјект путовања, а око њега су концентрисани допунски елементи, који одражавају лингвокултуролошку специфику језичке слике света Срба Призренаца.

IV. 2. 2. 1. Социјална улога путника лингвистички је репрезентована семемом „човек који путује“ и лексичком јединицом *јолц'ија*.

А: К'д је Миша јолц'ија? Б: У йонедеј'аник, здравл'е.

Денотативни карактер лексема носи из изворног језика (тур. дијал. *yolci*, поред *yolcu*) и у дијалекту реципијенту је усвојена као номинација са општим обавештајним садржајем. Лексички фон, међутим, културолошки нијансира семантички садржај турцизма, уносећи у значење елементе који се традиционално везују за путника (типична атрибутивна својства – скроман, стрпљив, озбиљан, старији, господин; разлоге и циљеве путовања – религиозни (хаџилук, Света Гора), ради посла или трговине, ради школовања). Фонске семе се кристалишу у контексту и дају лексеми аутентично значење у којем је утиснут прототипични образац путника.³⁷¹

³⁷⁰ Корпус номинација са заједничким семантичким обележјем 'продавац' обрађен је у оквиру лексичко-семантичке групе 'трговина', као и именована са хиперсемом 'посредник', која се семантичким садржајем уклапају и у категорију социјалних улога.

³⁷¹ Обичај испраћања путника у Призрену се одржао веома дуго. Рођаци и пријатељи су пратили путника изван града, до превоза, идући за њим и испијајући ракију. При поздрављању

IV. 2. 2. 2. Специфичну улогу на путовању има *калауз* „1. путовођа, водич. 2. предводник, који је на челу колоне кад се иде по невремену, који прти пут“.

Турцизам *калауз* (тур. дијал. *kalavus / kulavuz*) реализује двоструку денотацију, што произлази из везе језика и стварности. Ванјезичка дистинкција улога коју на путовању добијају водич и предводник прави појмовну диференцијацију која се лингвистички манифестује раздвајањем значења и полисемијом.

IV. 2. 2. 3. Повратак путника традиционално је уприличен свечаним дочеком. Атмосферу ишчекивања и нестрпљења прекидали су дечаци који су породицама доносили радосну вест о доласку њиховог ближњег. Улогу муштулугџије у Призрену има *миждеџ’ија* / *мијдеџ’ија*.

А: К’ј ви бија миждеџ’ија? Б: Миждеџ’ија ни бија Андрешка Славков. – Мијдеџ’ија ни каза ч’и Миша доша.

Са отварањем аутобуских линија и развојем ове врсте саобраћања, у Призрену се створио обичај преношења вести о доласку путника његовој породици и родбини. Дечаци су на аутобуској станици чекали путнике и трчали њиховим кућама да јаве срећну вест, за шта су добијали награду. Изаделека су узвикивали *мижде*, како их неко други не би предухитрио (Чемерикић). Везивање социјалне улоге гласника сужава денотацију турцизма *миждеџ’ија*, а узрасна компонента усмерава референцију (дечак).³⁷²

IV. 2. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога болесника'

IV. 2. 3. Педесетих година XX века Т. Парсонс у социјалну медицину уводи термин *улога болесника* (*sick role*), с обзиром на то да болест, као лимитирајући фактор социјалног деловања, значи пре свега облик девијације или удаљавања од друштвено постављених циљева и директно угрожава рад, социјални ред и репродукцију (Parsons 1969: 670). Болесна особа легитимно се ослобађа свих или већине уобичајених улога и видова друштвене одговорности које као члан заједнице има према осталим члановима и према друштву у целини. Социо-културни и економско-политички контекст у великој мери одређују како ће неко интерпретирати симптоме болести, како

путник их је частио новцем. Даривање у новцу за 'срећан пут' назива се *сел’амедија* (Чемерикић).

³⁷² Церемонијални карактер догађају даје *оџи’ел’дија* (тур. *hoş geldi od hoş gelmek* „добро доћи“), обичај да рођаци и добри пријатељи иду да пожеле добродошлицу и честитају онима чији се члан породице после дужег одсуствовања вратио у Призрен (*Идем на оџи’ел’дију у ујна-Цаве, доша гу Миша. – Вал’а да идем на оџи’ел’дију у кума-Андрје, дошла кума-Мара*). Улазећи у кућу посетиоци поздрављају домаћина са „светло ти (ви) око“, а он одговара: „да си жив“. Домаћини том приликом послужују госте кафом и ратлуком, у изузетним случајевима и тигањима, којима се чини посебна част госту (Чемерикић).

ће такву особу друштво прихватити, које ће се стратегије лечења и терапеутски модели примењивати, какав ће социјални живот и који социјални статус болесник имати. Диференцијација између физиолошког поремећаја (патолошких физичких / органских оштећења које лекар дијагностикује), субјективног доживљаја бола и болести и социјалног стања у енглеском језику је изражена постојањем посебних лексичких ознака за сваки од наведених параметара болести (*disease, illness, sickness*) (Staničić 2007: 314–316). Свест о тежини болести и њеном утицају на човекову физичку и друштвену активност и на душевно стање кодирана је у лексичком систему Призренаца и на дијалекатској слици света репрезентована скалом градуалних синонима *лѣк бѣл'ес / лѣка рана, лошошћина, бѣл'ка, бѣл'ес, бол'ешћина, жива рана*. Осећај телесне патње (*мука, бѣл', бол'авина*) у наивном веровању призренских Срба најпоузданији је показатељ промена у организму и у складу са субјективним доживљајем особа одговара на симптоме болести, тражећи адекватан лек у народној медицини. Предузимањем мера за оздрављење и преузимањем одговорности за своје стање човек улази у улогу болесника, али ретко пацијента. У традиционалној призренској средини, где није развијена свест о институционализованом здравству, лекарска помоћ је била крајња нужда. Народ је проналазио различите алтернативне методе лечења, од лековитог биља до врачања. Коришћено је биље са широким спектром терапеутског дејства (*ајдуч'ка итрава, жутиа итрава, бабина душица, наница, самобажка, срч'анац, бозовинка, дафина, итрава од крва, итрава од носека*), оријентални зачини (*анасон, ашаш, дјрч'ин*), разна уља (*бадем-јаги, бјалк-јаги, инѣ-јаги, дјрчин-јаги, нане-јаги, бѣи-оѣи, круѣа-оѣи, гл'исѣре-оѣи, сѣбѣр-оѣи*), прашкови (*ѣел'изѣр*) и балзами са Истока куповани у бакалницама (*бѣја бјалсѣм и црн бјалсѣм, амбѣру*), од којих су се справљали мелеми за искашљавање (*деваја-мѣск*), против стомачних тегоба, хемороида, кожных болести (*ч'ѣѣк мѣјл'ем*), код прелома костију (*јакѣја*), рана, уједа инсеката, опекотина (*ѣѣсан мѣјлем*), болова у ушима, итд. Исцелитељска моћ приписивала се води донесеној са хаѣилука или освештаној на празник Богојављање (*аѣ'иѣзма*), а посебно магијској снази бајалица и ритуалних радњи приликом врачања. У културном коду Срба Призренаца записан је начин опхођења колектива према свом болесном члану. Од припадника примарних група (рођака, пријатеља, комшија) очекује се да покажу интересовање и забринутост за болесника, пожељно је да се распитују о његовом здравственом стању, да га редовно посећују, питајући за помоћ и изражавајући жељу за брзим оздрављењем. Шири друштвена заједница показује разумевање и поштовање за болесног човека, што лингвистички демонстрира сведеност микрогрупе на две номинативне јединице објективне оцене.

IV. 2. 3. а. Болесна мушка особа номинује се лексемом *бѣлник*.

Куч'ка једна, и не зајшїа бил'е како је болник. – Ч'ушїшїе, не дизајїе и'урулїшїју, у коњшїје їмав болника. – Ц'еч'мишїола, болнику, шїїо їи је, шїїо се ал'иш'?

Деривациони поступак открива лингвокултуролошку специфичност односа према болести призренских Срба. Изведена именица *болник* је мотивисана придевом *болан*, а придевска реч лексемом *бол*, која упућује на субјективни осећај физичке тегобе. Болесник се у Призрену првенствено конципира као особа која осећа физичку бол, снажну телесну патњу која је онеспособљава и спречава у обављању свакодневних активности.

IV. 2. 3. б. Болесна жена денотира се лексичком јединицом *болница*.

А болница, бог нека гу даде здравл'е, ч'їни л'и гажреї? – Ошїшїла да видї иїј алка-Цавїну болницу. – И масло гу дори свеїшїл'е иїјзи њїне болнице.

Творбено-семантички еквивалент именици мушког рода је женска номинација *болница*, другостепени дериват настао моционом суфиксацијом (*бол* → *болна* → *болница* „она која је болна“). Моносемантичност ове лексеме лингвистички је резултат призренске социокултуре која преферира концепт кућне здравствене неге.

IV. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'обичајна / обредна улога'

IV. 3. Понашање човека у различитим животним околностима и друштвеним ситуацијама регулисано је нормама традиционалне културе и народним обичајима. То су искуством и навикама стваране неписане одредбе и закони који су одговарали потребама живота једне друштвене заједнице и који постају неопходни у животу људи, утичући на целокупно функционисање колектива и чинећи га особеним (Alaуровић-Gjeldum 1999: 149). Културни идентитет Срба Призренаца формиран је на аутентичном духовном наслеђу и под утицајем образаца оријенталне културе. Трагови интерференције са турским вредносним системом рефлектују се кроз етнокултурну семантику лексема у домену социјалне организације живота и социјалних навика које прерастају у обичајну праксу (узајамно посећивање рођака, пријатеља, комшија). Национална специфика дубоко је укореењена и добро очувана у сфери обредних улога у религиозним обичајима и обичајима животног циклуса. Прагматички и семиотички аспект обичаја могуће је дешифровати и интерпретирати преко семантичког смисла лексичких јединица којима су означени учесници у обредним и ритуалним радњама везаним за свадбене и славске обичаје и народна веровања. Језички знаци носе кодирани информације у којима су фиксирани еталони призренске духовне културе. Вербална репрезентација нематеријалног сегмента људског деловања сво-

ди се на лексичке ознаке са архисемом 'човек', при чему референт прераста у симболички знак у којем је утиснут културни код микросоцијума. Хиперсема 'обичајна улога' појмовно повезује денотат са значењем које му се приписује, а које се тумачи у контексту традиционалних социјалних улога. Идеографска веза између човека и његове актуелне и привремене друштвене улоге духовног карактера на дијалекатској слици света реализује се лексичко-семантичком подгрупом именица сврстаних у уже скупине 'улога госта', 'улога домаћина', 'улога у свадбеном обреду', 'улога у славском обреду', 'улога у паганским ритуалима', 'улога врача'.

IV. 3. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога госта'

IV. 3. 1. Специфичан географски положај призренског ареала, вредна динамика и међукултурна комуникација утицали су на моделирање социјалног понашања чаршијског становништва и обликовање његовог менталитета. Друштвени живот углавном се одвијао у трговачким градским четвртима, али се неговала и традиција посећивања, која је прерасла у културну константу социјума. Кућне посете постале су стереотипна форма одржавања социјалних веза са комшилуком, родбином и пријатељима. Обичај одласка у госте постаје устаљени образац очувања контаката и уопштени модел оплемењивања патријархално утврђених међуљудских односа. Конзервативна схватања актуелизују се у обичајима везаним за припрему и одлазак у госте и у прототипичном поимању госта, а културно-социјални феномен гостовања у култури призренских Срба може се реконструисати преко концепта *госѝоѝримсѝво* и његових вербалних манифестација.³⁷³ Когнитивна суштина менталног конструкта изражена је преко номинационих јединица са хиперсемом 'улога госта', у чијем се антропоцентричном и етноцентричном значењу открива природа човека из Призрена, али и систем вредности и модели понашања читаве заједнице. Фрејм 'гост' важан је фрагмент концепта гостопримства и саставни елемент сценарија 'гостовање', на дијалекатској слици света интерпретираног лексемом *мисаѝѝрљѝк* (тур. *misafirlik, misafirlik*) (*Од ка доша, од мисаѝѝрљѝка на мисаѝѝрљѝк иде, јѝн дѝн не веч'ерѝја дома*). У традицији Призренаца гостом се третира сваки човек који домаћину дође у кућу, али посебан статус има лице позвано на обед или неку другу част. Фрејм госта има слојевиту структуру, где се препознају и схеме непожељног госта, изненадног госта, особе која гостује извесно време код некога, особе која има навику да често иде у госте. Улога госта

³⁷³ Опширно компаративно истраживање аспеката језичке концептуализације гостопримства, као једне од значајнијих сфера човекове животне активности и њених национално-културних специфичности у руском и енглеском језику спровела је Г. Р. Гарипова (Гарипова 2010).

подразумева унапред задате шаблоне владања и комуникације. Поштовање обичајне етикеције ствара еталон пожељног госта, чије су прототипичне особине скромност, пристојност, љубазност, умереност, ненаметљивост. Језгро језичке репрезентације концепта чине лексеме са семантичком вредношћу „особа која је у посети код неког у кући“. Етнокултуролошки фон значења избија у говорном чину и зависи од језичког окружења у који је лексичка јединица стављена.

IV. 3. 1. а. Гендерна дијагностичка компонента 'мушко' у синонимски ред повезује јединице *gòc*, *misáfir* / *müsáfir*, *īāngъл-misáfir*.

Kāni ga ka da gu je gòc. – Aīānsъz gòcīi. – Imaф gòcīe na веч 'èру. – Gosīima i 'èbaī ne mogásmo da dádemo. – Цèлу недèл 'у била на gòcīe у маīèре. Андрèшка ни је misáfir на веч 'èру. – Misafīre ч'èкамо за јуīре.

Лексички паралелизам словенског *goc* (прасл. *gosti) и турског *misafir* (тур. *misafir*; дијал. *müsafir*) лингвистичка је последица контакта два народа и преплитања њихових култура, тако да обе именичке лексеме подједнако учествују у грађењу културне и језичке слике света носилаца призренског говора, што је допринело стварању уникатне концептуалне и лексичко-семантичке парадигме.³⁷⁴ Прожетост словенских и оријенталних вредности на плану социјалних интеракција језички се манифестује комбинацијама домаће номинације са турским допунама, а таквим синтагмама се најприближније интерпретира фрејм госта (*aīānsъz gostī* „изненадни гост“). Полусложеница *īāngъл-misafir* изражава мало другачију схему – „непожељан гост“. Овај појмовни домен лексикализован је једино у Призрену, а почива на непоузданом значењу првог члана колокације (тур. *dangil* „неотесан, груб“) (Петровић 2012: 268).

IV. 3. 1. б. Жена гост означава се посебном именичком јединицом – *gosīinka*.

Gosīinka je īa vāl'a и ч'èс да гу се ч'ини ка gosīinke. – A, mòри, īрифāīи се јемīуīи за рабòйу и не сèди īīáко ка да си gosīinka.

Иако мушка именована неутралног значења семантички могу да покрију и женски идентитет, због граматичке равнотеже је у српском призренском говору успостављена моција и изведен облик *gosīinka*, денотативне вредности и објективне оцене. У периферним слојевима семантичке структуре деривата утиснута су конвенционална знања о улози гошће у призренском друштву, која се као фонске семе актуелизују у одређеном контексту.

³⁷⁴ Појмовну и језичку слику употпуњава придев *gosīinski*, који лексичку спојивост најчешће остварује са именицама *руч'ек*, *веч'ера*, *соба*, *ред*, а те колокације употпуњују менталну представу о пријему гостију, која је најдиректније повезана са концептом хране, пића, смештаја.

IV. 3. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом
'улога домаћина'

IV. 3. 2. На другом полу своје структуре концепт *госііойримсііво* развија комплексан сценарио пријема гостију, где најзначајнију улогу игра домаћин. Релација домаћин – гост у средишту је менталне конструкције, око којег се семантички сценарио одвија по утврђеним етапама, које имају симболичко-обредни карактер – очекивање госта, дочек госта, гошћење (храна и пиће), испраћивање госта.³⁷⁵ Одлика менталитета призренских Срба је срдечно примање и предусретљиво дочекивање гостију, што до изражаја долази у прототипичним својствима домаћина. Улога домаћина базира се на постулатима који сублимирају националне и оријенталне вредности, на којима је изграђен стереотип топлог, љубазног, отвореног, искреног, великодушног домаћина.³⁷⁶ Важност ове социјалне улоге рефлектује се преко когнитивног обрасца доброг домаћина, што дијалекатској слици света даје културну посебност и етничку особеност. Традиционални обрасци понашања онога који прима госте нашли су одраза у културној семантици и семиотичком систему, а моралне вредности и духовна ширина етноса, који зраче из садржинске позадине, прерасли су у етикецију гостопримства. Овај социјално-културолошки модел одражава се на лексичко-семантичку парадигму кроз однос комплементарности чланова лексичко-семантичке групе, конверзива *гос / мусафир – домач'ин, госііинка – домач'ица*. Микрогрупа именица са хиперсемом 'улога домаћина' састоји се од елемената који се међусобно супротстављају семом пола.

IV. 3. 2. а. Мушка особа која некога прима у госте означава се лексема *домач'ин* и *домџињи*.

Нурсуз је овако, ама ка домач'ин је млого госііойриман. – Кьд доч'уше њојни домач'ини, одма најпраг гу врайише Оријку.

На њуј веч'еру биле сѧл домџињи.

Дочек и пријем гостију дужност је главе породице, па отуда Д. Чемерикић не диференцира ситуационе улоге домаћина и семантички их не раздваја, већ социјалну улогу домаћина приписује „старешини куће“. Посеб-

³⁷⁵ Социјални углед породице расте честим и радим доласком гостију, чиме се указују поштовање и част домаћину. Значај социјализације и међусобног посећивања манифестује се изразима *добива госііе (Тѧј Сііојан Куч'кар слабо би се мешѧја сѧ[с] свѧи, ѡа би рѧйко кьд и добивѧја госііе), добије госііе (На мѧку је и ѡѧј Дѧнка Мѧндиѧа, кѧч'а гу се уѧ'ини оѧшел': мѧло-мѧло ѡа ѡѧке добије госііе)*. Најважнија етапа традиционалног сценарија гостопримства је ритуално дочекивање гостију, при чему се инсистира на моралној чистоти домаћина (*Добијѧф л'и се госііи, ѡма да се доч'ѧкаф ка ѡиѧо је рѧд, ѡѧе да се искѧч'и сѧс бѧл ѧбраз*).

³⁷⁶ У језичком сазнању Призренца прототип домаћина најбоље је интерпретиран квалификативима *госііол'ѧбан (Брѧйи му ѡо неје госііол'ѧбан. – Оѧа је млого госііол'ѧбѧа, ул'ѧгнеш л'и гу у кѧч'у да мѧже на главу би ѡѧе ѡурѧла) и госііойриман (Тѧј кѧч'а бѧла дѧјѧа госііойримѧа)*.

но значење лексеме *домач'ин* увели смо на основу илустративног материјала који потврђује значењску дивергенцију и лексикографског поступка у обради полисемичне лексеме *домаћин* у Речнику САНУ (РСАНУ 4: 513). У српски призренски говор дериват је ушао као већ формиран облик (*домаћ-* + *ин*) и фонетски се прилагодио овом идиому. На ову тврдњу наводи одсуство основинског придева (*домаћи*), односно постојање (позно)прасловенске придевске варијанте *домъшаъ* и од њега поименичење *домъшнѣи* са збирним значењем „кућани“, којим се успоставља однос симетричности и реципрочности са лексемом *госѣи*.

IV. 3. 2. б. Жена у улози домаћице, она која дочекује и послужује госте, номинује се лексемом *домач'ица*.

Шѣо ѿмаш да кѣжеш, кѣжи домач'ице а не мѣне, ја сѣм госѣинка. – Да ѿе дочѣка ѿѿј домачица, госѣоѿрѣмно че ѿе дочѣка, но да ѿи уч'ѣни ако гу мол'ѣи нѣшѣо, ѣч' нѣ се наѿај.

Улогом домаћице прописане су радње којима „жена кућног старешина“ (Чемерикић) демонстрира љубазност, несебичност и поштовање према госту. Њене дужности у вези са гостима углавном се свде на послуживање.

IV. 3. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у свадбеном обреду'

IV. 3. 3. Рођење, свадба и смрт су преломни моменти у животу човека и доводе до ремећења друштвене равнотеже и нарушавања устаљеног реда. Чланови заједнице су међусобно повезани, тако да промена позиције једног од њих захвата читаву заједницу, која новонастало хаотично стање креативно преводи у ритуал. Ритуал је стваралачки чин, дешавање, представа у којој чланови којих се промена тиче играју у стандардизованим и стилизованим улогама, релацијама и поступцима, али и са извесном дозом импровизације (Златановић 2003: 17). Тренутак кризе, социјално прегруписавања (одвајање од почетних позиција) превлађује се ритуалима везаним за континуиране фазе у обреду прелаза, од сепарације, преко домена лиминалности до агрегације и потпуне интегрције члана у нову групу. У систему животних обичаја и породичних обреда централно место заузима свадбени ритуал, због разноврсности елемената и сложене структуре која укључује обредну симболику. „Свадба је најважнији, најразрађенији и садржински најбогатији ритуал животног циклуса. Она у згуснутом виду изражава друштвену стварност – економске и сродничке односе, положај жене, однос према оностраном и може се означити као парадигматичан догађај културе Срба“ (Златановић 2003: 7). У свадбеном ритуалу призренских Срба уграђен је идентитет заједнице, а у његовом спровођењу актуелизирају се суштинске карактеристике колектива и његове традиције. Призренски свад-

бени обичаји чувају рудимент словенске архаичности, али и карактеристичне црте присутне само у локалној традицији, које су видљиве на етнографском и лингвистичком плану. Акциони план српског свадбеног обреда (Златановић 2003; Петровић Савић 2009; Златановић 2012) уклапа се у општу словенску традицију, тј. има троделну структуру (Семёновна 2001; Узенева 2003, 2010; Таратынова 2007; Чугаев 2008; Сергеевна 2011; Иванченко 2012; Тищенко 2013). Схема призренског свадбеног сценарија прати етапе предсвадбене, свадбене и постсвадбене обредне праксе. На лингвистичком плану сценарио је разложен на једноставније когнитивне структуре – фрејмове традиционалних радњи (проводацисање, договор, виђење, венчање, даровање, посете), фрејмове свадбених чинова, фрејмове актера и фрејмове материјалних реалија. Свадбена обредна лексика одражава процесуалну, агентивну и предметну страну ритуала, у чијем су језгру фиксирани називи обредних лица.³⁷⁷ Микросистем *nomina personalia* са хиперсемом 'учесник у свадбеном обреду' садржи називе ритуалних субјеката у обредном акту. Лексичко-семантичку микрогрупу формирају мањи скупови чији су чланови интегрисани значењским елементима 'предсвадбени период', 'свадба' и 'период после свадбе', који хронолошки координишу улоге и функције учесника свадбеног обреда, које су расподељене у складу са традицијом, узрасним особеностима и сродничким везама. Изванјезичка сегментација свадбене обредности условила је језичку класификацију, констелацију лексема са обредном семантиком и парадигму унутар микрогрупе.

IV. 3. 3. 1. Предсвадбена фаза обреда сложена је од поступних и традицијом утврђених чинова, који моделирају логичко-појмовни комплекс свадбеног циклуса и структурирају схему обредних агентива. Обавезни елементи предсвадбене призренске традиције су посредовање, испит и позивање гостију. Сваки сегмент се састоји од ритуалних радњи за чију су реализацију потребна конкретна лица. Улоге учесника у предсвадбеном обреду лексички израз налазе у систему *nomina personalia*, у чијем је семантичком садржају конзервиран локални стереотип колективног понашања приликом иницирања друштвене кризе и почетног преомошћавања хаоса изазваног статусним преструктурирањем. Ритуалним регламентом прописане су улоге проводације, прстенције и момка.

IV. 3. 3. 1. 1. Иницијални чин којим се покреће процес свадбеног обреда је проводацисање, односно посредовање при склапању брака. Улогу посредника могла је имати и мушка и женска особа из момкове фамилије са израженим преговарачким вештинама, чија је функција да у дому девојке и пред њеним родитељима хвали момка и његову породицу. Уколико проводација

³⁷⁷ Свадба је симболизација социјално-родбинских односа и тако схваћена представља род у процесу његовог преустројавања, из чега произилази да учесници свадбе и њихове дужности или улоге имају изузетно важно значење за обредни чин (Иванова 1998: 7).

успешно представи страну коју заступа и родитељи девојке дају свој приста-
нак, његово ангажовање се продужава све до саме свадбе. У предсвадбеном
периоду он је главна спона између двеју односних породица.

IV. 3. 3. 1. 1. а. Мушка особа у улози посредника именује се лексемама
мисици'ија и *абери'ија*.

Нашејзи Санде мисици'ија бија Јован алка-Ванкин.

*У Тодора кандурци'ије доша ги абери'ија. – Крстиа Мандија праи'ија
абери'ију за Данку Ице Семе Ункинога. – Ч'ирици праи'ија е абери'ију.*

У српском говору Призрена турцизми *мисици'ија* (тур. дијал. *misitci*) и
абери'ија (тур. *haberci*) на парадигматском плану остварују релативан сино-
нимски однос подударанем основног значења једне и секундарне семантике
друге речи. Овим блискозначницама еквивалентна су критеријска обележја
денотата („проводација“). По опсегу полисемантичке структуре (*абери'ија*
има богатију структуру) и по употребним карактеристикама ове две лексе-
ме се разликују. *Мисици'ија* реализује искључиво значење „проводација“, док
полисемична лексема *абери'ија* обредну значењску вредност „особа којој се
ставља у дужност да, погодним начином и без обавеза, испита расположење
родитеља који имају девојку за удају, да ли би били вољни да се спријатеље
са неком породицом која има момка за женидбу“ (Чемерикић) добија у кул-
турном контексту обреда и конкретном језичком изразу. Интерпретација
значења у традиционалном предсвадбеном кључу открива благу семантичку
и функционалну диференцијацију у лексичком паралелизму *мисици'ија* –
абери'ија. Семски састав лексеме *мисици'ија* кондензује све важне елементе
традиционалног поимања улоге проводације, од којег се очекује да добије
званичан пристајак родитеља девојке и да испрошену девојку „обележи“,
дајући јој *мицак белег*³⁷⁸, први ритуално-симболички дар којим започиње
процес сепарације. За разлику од мисиције, који предсвадбену обредну
улогу успешно спроводи до краја, абериција не мора стриктно да испоштује
прописану формулу јер није обавезан да испуни задатак. У конотативном
семантичком сегменту значења лексеме *абери'ија* учитан је ред скривених
знакова условљених обредном локалном семантиком. *Абери'ија* углавном

³⁷⁸ „*Мицак белег* садржи једну стару златну пару мање вредности, једну стару сребрну
пару (*бела пара*) – да вереница доживи дубоку старост и обели као та пара, три зрна пшенице
– за *берич'еи* и *нафаку* и да вереница буде увек сита, једну коцку шећера – да вереница буде
увек „блага ка сеч'ер“ и једну свилену марамицу. Све ово, увијено у мараму, носи проводација
у пратњи једног мушког детета из вереникове породице. У вереничиној кући дарове прима
мушкарац и то у бакарној тепсији – да вереници буду трајни као бакар“ (Чемерикић). Чином
даривања девојка је званично *запросена*, чиме добија статус веренице (лексичка ознака *вере-
ница** (СДА) не припада лексичком систему Чемерикићевог времена). Искакање из обредне
структуре нарушавало је традицијом успостављен протокол призренске свадбе. Дешавало се
да девојка не испоштује одлуку родитеља о избору њеног брачног партнера и да тајно оде са
оним којег је сама одабрала. У Призрену се таква девојка назива *уграбеница*.

сигнификује безуспешног посредника и у говору кореспондира са изразом *нема време*, који се користи као еуфемизам за одбијање проводацијине препоруке.³⁷⁹

IV. 3. 3. 1. 1. б. Жена у улози проводације означава се јединицама *мисици 'ика* и *абери 'ика*.

Даницу Мач 'кину мисици 'ика ѿражџила за Кикмира. – Мисици 'ика вал 'а да ѿнесе: дукаџи, белу ѿару, ѿри зрна ч'еницу, ѿарч'е ше'ер и шамич'е. – Мисици 'ика била у Пајанџие и однела бел'ег.

Грбини гу рекл'е абери 'ике санч'и немаф време.

Посредничку улогу неретко је преузимала женска особа из момкове фамилије, која се истицала речитошћу и способношћу убеђивања. Тактичност је, такође, важна особина онога који преговара, јер је проводацисање неизвесан чин, а преговарање осетљив инструмент којим почиње нарушавање равнотеже у друштву.

IV. 3. 3. 1. 2. Пошто родитељи девојке дају пристанак и проводација испроси девојку, према традиционално утврђеном сценарију, спроводи се веренички испит. Овај сегмент предсвадбеног ритуала обухвата неколико разрађених обредних чинова – испит младог пара пред свештеником, „пријатељење“ двеју страна, даривање, послуживање, весеље. Веренички испит или *ѿрсџен* обавља се у кући девојке, где долазе вереник, његови родитељи, најближа родбина и свештеник. Субјекти овог обредног церемонијала означени су збирним именом *ѿрсџенци 'ије*.

На ѿрсџен идеф ѿрсџенци 'ије.

Именовање обредних агента мотивисано је поступком у предсвадбеном ритуалу који се на лингвистичком плану преводи у фрејм 'прстен', који има симболичко-магијски карактер.³⁸⁰ Процедурална схема укључује испит младог пара према црквеном канону којим свештеник утврђује да ли момак и девојка добровољно ступају у брак, што се ритуално потврђује даровима и свечано прославља.³⁸¹

³⁷⁹ Чемерикић напомиње да израз *нема време* код Срба у Призрену значи „нема материјалне, новчане могућности“ и употребљава се да се избегне позитиван одговор при разговорима о прошевини. „Родитељи девојке, ако им се не допада момак, да не би негативно одговорили на понуду и тиме увредили момкове родитеље, употребљавају тај израз, што значи да, наводно, нису у могућности да поднесу трошкове око девојачке спреме и свадбе“ (Чемерикић). У истом значењу овај калк са турског широко је распрострањен у македонском говорном језику (Петровић 2012: 30).

³⁸⁰ У тренутку када прстенције улазе у двориште, девојка их, скривена, гледа кроз златан прстен, струк босиљка и сито. Сваки од ових елемената има магијску функцију (златни прстен – богатство, босиљак – здравље, сито – плодност).

³⁸¹ Дар који испрошена девојка добија од свекра на испиту назива се *гол'ем бел'ег*. Садржај дара, умотаног у svilenu мараму и донесеног на послужавнику, чине парче шећера, неколико зрна жита, сапун, мирис, чевре, материјал за димије и један златни новац. Девојка на *џавлу*, уместо дарова које је добила, ставља свој дар за вереника. Саставни елементи дара

IV. 3. 3. 1. 3. У структури традиционалне призренске свадбе позивање гостију је последњи сегмент предсвадбеног обичаја. Сватови се позивају на ритуално утврђен начин, у суботу пре свитања, окићеном здравицом напуњеном вином³⁸² и писаном позивницом (*џусула*). У улози позивара могли су бити и мушкарци и жене.

IV. 3. 3. 1. 3. а. Мушка особа која позива сватове именује се полисемичном лексичком јединицом *момак*.

Кикмиров момак не ви́кна у недел'у на сва́дбу. – Момак не ви́кна у субо́тиу на веч'еру, у недел'у у свайо́ве у Крсти́е Манди́је.

Почасну улогу да позива сватове са младожењине стране добијао је угледни, ожењени мушкарац, а са младине неожењени младић. Момак је обавезно био огрнут ћурком, без обзира на временске прилике, у десној руци је носио окићену здравицу и ишао од куће до куће позивајући госте, притом поштујући устаљену комуникативну формулу.³⁸³ Примарна семантика „млад човек, младић“ мотивисала је избор имена обредног агента, који, осим улоге позивара, има још једну, веома важну функцију током свадбеног обреда.

IV. 3. 3. 1. 3. б. Женска особа у улози часника који позива сватове номинује се лексемом *момковица*.

Доодила момковица да не ви́ка на сва́дбу у Кости́е Теи́инч'е́иа.

Етнолошко-лингвистичка интерпретација свадбене терминологије са архисемом 'човек' укључује корпус назива за лица која активно учествују у предсвадбеној церемонијалној процедури, међу којима је номинација са дистинктивном цртом 'женско' *момковица*, мотивисана обредном локалном семантиком. Момковица је удата жена са момкове стране, која значајну ритуалну функцију добија током свадбе, а нарочито у току прве брачне ноћи.

IV. 3. 3. 2. Централни догађај у склопу свадбене обредности је сама свадба. Структура традиционалне свадбе прати структурне фазе обреда прелаза, у чијем је средишту чин венчања, а главни актери су млада и

и уздарја имају обредну симболику, а само даривање „моћ обавезивања“ (Златановић 2003: 60–61). Девојка је све време, док се поздравља са прстенцијама, послужује их и дарује, прекривена марамом званом *засирамач'а*, како би прикрила свој стид пред родбином и гостима (Чемерикић).

³⁸² Кићење здравце обавља се у суботу пре зоре и то чине девојке и млађе жене, специјално позване за ту прилику. Свечани карактер овом чину даје певање свадбених песама. Дрвена чутура, буклија, кити се цвећем (*џици'ур*), златним листићима (*варац*) и златним нитима (*џиел'*) и пешкиром (*Кџд кийи́мо здравци́у, џу́рамо и вара́к*).

³⁸³ Обичај је да момак не улази у кућу званице, већ јој на вратима даје здравицу и свечано позива у име домаћина: „поздравиле ви се од (име домаћина) у недељу на свадбу“, или „да заповедате у суботу вечер на вечеру, а у недељу у сватове“. Званица уноси здравицу у кућу, где сви укућани отпију по гутљај вина, а потом долију своје вино и враћају је момку, даривајући га (пешкир, марама, чарапе, новац), речима „да сте живи, нека је срећно“ (Чемерикић).

младожења. Систем обавезних и периферних учесника свадбеног ритуала моделира номинациони спектар у лексичко-семантичкој категорији 'улога у свадбеном обреду'. Лексички скуп конструисан је према обрасцу ванјезичке поделе обредних улога и њиховом значају у дијахронијској структури свадбеног ритуала. Схема учесника свадбе организована је на принципу бинарне опозиције – мушко / женско и дихотомне везе – учесници с младине / учесници са младожењине стране, за које важи општи назив *сваїџови*.

Доџ'оше сваїџови.

Прасловенски термин из агнатске породице (прасл. *svatъ) (Skok III: 369) преобликован је у колективну именицу *сваїџови* са унифицираним значењем „учесници у свадбеној поворци“.

IV. 3. 3. 2. 1. Главни субјект свадбеног ритуала је невеста. Њен ритуални значај истакнут је централном улогом у обреду и посебним третманом у целокупном обредном контексту. Постављање младе у центар ритуалног акта и магијско наглашавање њене моћи компензују њену статусну реградицију у брачној заједници. Ритуална доминација младе обрнуто је сразмерна њеном реалном положају у патријархалној породици. С друге стране, чином венчања невеста доживљава радикалну промену животног и друштвеног статуса, и тај процес сепарације обележава двоструки прелаз – хоризонтални (трајно одвајање од примарне групе и прелазак у нову, непознату заједницу) и вертикални (прелаз из статуса девојке у статус жене, који обезбеђује тек рођењем мушког детета). Пролазећи кроз етапе обреда прелаза, млада се најдуже задржава у лиминалној фази, у којој њена улога добија повишен тон и у потпуној је инверзији са положајем који има у патријархалној друштвеној структури. Узвишен ритуални статус гаси се преузимањем улоге супруге и успостављањем реалних односа у новој брачној заједници (Јовановић 1993: 140). Средишња ритуална фигура око које су усмерене активности осталих учесника свадбеног обреда у српском говору Призрена обележена је номинационим јединицама *младаневџџа*, *манџџа* и *млада**.

Кџд идеџ на свадџбу, на веч'џру, џџџј младаневџџа вал'а и да се дарује. – Младаневџџу изнесџше брач'а гу. – Гџви ка младаневџџа. – Ўзе зајџем за младаневџџу. – Шџџџ си се уздурч'џла џџџј ка младаневџџа?

*И мене се досаџило, џлеџџџџ'и манџџе ел'џџџџ.*³⁸⁴

³⁸⁴ Чин плетења елпезана (тур. *elpeze*), традиционалне невестинске фризури, свечани је догађај који се уз музику и певање пригодних песама обавља у суботу преподне у младини кући, уз присуство њених рођака и другарица. Елпезан је посебан начин чешљања и сплитања косе у танке плетенице које падају низ леђа, осим косе изнад зулуфа која пада преко образа. Са тако сплетеном косом невеста у недељу иде на венчање. У понедељак ујутру, пошто је невеста полила све укућане да се умију и сваки од њих јој дао дар у новцу, приступа се обичају сечења зулуфа. То је дужност ручнога девера, који прво расплиће плетенице и рашчешљава косу изнад ушију и одсеца косу у висини доње ивице ушију. Овај обредни поступак је знак да је невеста постала жена (Чемерићић).

Младе се сīаји бараница овде. – Млада дофач'а оној-деїе и ѿодїгне овако (Реметић 1996: 540).

Примарна реализација сложенице *младаневесїа* односи се на актуелну улогу женске особе на дан свог венчања и тим именом се она ословљава и наредних годину дана по венчању. Семантичка својства лексеме детерминисана су спољашњим саставом композита (придев (*млада*) + именица (*невесїа*)). Атрибутивни садржински елемент квалификују невесту као младу особу, што потенцијално сугерише телесну лепоту и имплицира духовну и моралну чистоту.³⁸⁵ У слојевитости садржаја другог члана уплетен је митски (пра)словенски код у којем се чита дубље социолошко, антрополошко и етнолошко значење сложене именице у дијалекту (нова, некушана, непозната, неспозната, туђа). Контрахована варијанта *манесїа* носи емфатичност у изразу, која се испољава у стилско-функционалном аспектима значења речи, дајући јој повишен, свечани, извештачен тон. Новијем слоју призренске лексике припада поименичење *млада*, које као самосталну именичку јединицу не срећемо у Чемерицићевом лексикографском материјалу.

IV. 3. 3. 2. 2. У односу на третман младе, младожењи, иако је по природи ствари истакнут ритуални субјект, свадбени ритуал додељује маргиналну улогу и ставља га у инфериорни положај. Он је на периферији обредне радње у свим њеним фазама и истиснут је из ритуалног процеса као неважна личност (Петровић Савић 2009: 60). Ритуална деградација младожење у инверзији је са његовом стварном породичном моћи пре и после свадбе и реалним друштвеним статусом, који се женидбом додатно оснажује и учвршћује. Мушкарац у време своје женидбе означен је лексемом *младожења*.

Младожења ѿрач'а венч'аницу невесїе. – Къд ѿроц'оше дѣвѣї годинице / Тъд се сїраи младожења млади / Да оїїде до Орида града / Да заїрѣси Ориїку девојку (нар. песма). – *Шїѿм исїрайїи свога младожењу / Пѿврайїи се на своје ч'ардаке / И ѿбуч'е рѿѿ неносѣно* (нар. песма).

Комбинованом творбом (*млад + о + жен + ја*) добијен је назив за мушкараца (*младожења*) који ступа у брак, којим се језички обележава његова актуелна обредна улога у систему социјалних односа успостављених обичајем. У формалној структури номинативне јединице доминира ритуални опозит

³⁸⁵ Смерност и честитост млада демонстрира тако што за време свадбених обреда *говї*, непомично стоји пред сватовима са рукама на појасу, гледајући испред себе и држећи у левој руци неколико пута пресавијену марамицу (*шесїемел'*), која има заштитну функцију (*А: Л'ѣїо л'и говѣше младаневесїа? Б: Све нис ѿѿца шїѿо гл'едаше*). Обичај говења почиње у суботу поподне, након што млада обуче невестинске хаљине и потпуно се стилизује за дан свадбе и наставља се током читавог ритуалног процеса (*У говѣње младаневесїа вал'а да гл'ѣда ѿред себе. – Сал шїѿо бѣше ѿоч'ѣла говѣње, ѿрїїаде гу омал'їца*). Доласком невесте у кућу младожење *говење* поприма друго значење и односи се на њено понашање у новом породичном окружењу, које традиционално подразумева дворење укућана и угађање њиховим потребама.

– *млада*, која је ступањем у брак преведена у статус жене, што се на плану садржаја читава у обрнутом поступку са аспекта мушкарца – он се жени младом, добија младу, односно жену. Једини активни моменат, чин увођења у брачну заједницу, определио је избор имена.

IV. 3. 3. 2. 3. Женско лице које поред младе има истакнуту улогу током свадбеног церемонијала је младожењина мајка. Син је медијум помоћу којег мајка изграђује друштвени статус, а његовом женидбом она добија највећи могући степен ауторитета који као жена може да има у патријархалној заједници (Златановић 2003: 68). На самој свадби мајка доживљава промоцију у статус свекрве, што је пропраћено низом ритуалних поступака (свекрвино коло, бацање сита, даривање), забрана (забрана седења) и спољашњих атрибута (специјална одећа), у којима су скривене симболичке поруке везане за осетљиви тренутак прелаза између дефинисаних позиција у социјалној структури. Понашање свекрве регулисано је обредном праксом која јој намеће активну улогу и свеprisутност у току свадбене процедуре, чиме се интензивира њено статусно напредовање и повезивање са невестом. Концентрација ритуалних радњи чији су актери свекрва и снаха има за циљ да комбиновањем имитативне и контагиозне магије свекрва пренесе на невесту своју потврђену биолошку моћ и да је уведе у домаћи култ, јер и једна и друга имају исти значењски именитељ – плодност / рађање (Златановић 2003: 80). Као жена која је родила сина и његовом женидбом постала свекрва, свекрва представља узор за идентификацију невести и у том контексту игра значајну обредну улогу. Представа о свекрви истиче значај њене улоге у будућем животу невесте и потиरे њихов реални амбивалентни однос ритуалном инверзијом. Уопштеним образацем промовисања младожењине мајке у статус свекрве, који је на свадби јавно потврђен и признат од стране колектива, актуелна улога свекрве постаје трајна и коначна. Ванјезичка стварност се на лингвистичком нивоу испољава у предметно-појмовној макрокомпоненти лексичког значења јединица *свекрва* и *свекрвич'е*.

Седне свекрве у крило.

Сашила кошул'у свекрвич'еју.

Назив из индоевропске агнатске породице (прасл. **svекry*) првобитно је означавао оба рода и сигнификовао ауторитет мужевљевих родитеља. Даља породична генеза довела је до раздвајања улоге свекра и свекрве и тај ономасиолошки моменат мотивисао је појмовну диференцијацију и лексички паралелизам. Кумулативни принцип еволуције и локални културни контекст обреда условљавају слојевиту садржинску структуру лексеме *свекрва* и откривају се у дубљим слојевима значења. Деминутивна форма *свекрвич'е* у складу је са инверзивним карактером обреда и ритуалним унижавањем лица које је статусно надмоћније.

IV. 3. 3. 2. 4. У сенци улоге коју у ритуалу има свекрва налази се младожењин отац. Потиснут из круга главних ритуалних субјеката, он је опозит свекрви, која са младом и младожењом чини елементе једног обрасца, прелазећи фазе обреда са свим пратећим атрибутима. Свекар је делимично захваћен ритуалном инверзијом и, као споредни актер, пролази кроз зону лиминалности. Током целе свадбе он остаје у свом статусу домаћина, а узвишен друштвени положај демонстрира материјалном супериорношћу, која се предметно реализује преко дарова које шаље невести.³⁸⁶ Бинарни концепт систематизације учесника свадбе заснива се на принципу корелације мушко – женско. Номинациона јединица која на језичком плану одговара семени „младожењин отац“, а у појмовној структури обредне праксе покрива улогу свекра, у говору Срба Призренаца јавља се у две алофоне варијанте *свѣкар* / *свѣкър*.

*Донѣја гу свѣкар ѿрсиѣнл'ија ѿѡјас. – Свѣкар гу ѿраѿиѿија аниѿерију шамкуѿиѿију. – Овај боја од свѣкра ѿраѿиѿѣна.*³⁸⁷ – *Свѣкар гу даруваја гол'ем дѡкаиѿ.*

³⁸⁶ Обичај да свекар дарује невести спрему потврђен је у говору кроз лексичку реализацију *мера*, која у семантичкој структури садржи све елементе традиционалног даривања невесте, при чему је главни обредни агентив свекар („Шта ће свекар дати зависи од договора за девојчиним родитељима и његовог материјалног стања. Пошто терзије не смеју узимати девојци меру, свекар шаље хаљине својих рођака да будућа невеста проба. Уколико јој неке од њих одговарају по величини, по тој мери се шију за њу хаљине, а уколико нема одговарајућих, девојка и њени родитељи припреме све што треба и пошаљу свекровој кући. Мера се носила у недељу, а ако меру носи девојчина страна, мора се вратити до среде поподне. Свекар уз меру шаље урме, смокве, бомбоне, ратлук, воће. Када мера дође у свекрову кућу, стави се прво на наћве, да невеста буде берићетна“ (Чемерикић).

³⁸⁷ Према обичају, свекар је дужан да набави и пошаље боју недељу дана пре венчања, уз дарове за укућане (дукат, воће или ратлук). Боју девојци доноси старија младожењина рођака (*Наѿиѿе Косѿиѿе ја сѡм гу носѿла боју. – Ајде, сѿраѿ'ај се, време је да се носи боја. – А: Праѿиѿсиѿе л'и боју? Б: Праѿиѿсмо. А: Срѿѿиѿњо нека ви је. – Гол'ем ч'ѿс гу уч'инѿил'е кѡд однѣла боју, ѿрѿѿиле гу и ѿиѿгаѿиѿиѿе*). Обичај бојења косе уграђен у предсвадебни циклус обредних радњи, веома је разрађен, са јасно утврђеним ритуалним елементима („По неписаном закону девојка пред удају фарба косу у црно. Бојење косе врши се у среду пред венчање. Уочи дана боје невестина породица шаље позиве 'на боју' девојкама. Званице долазе у среду преподне и приступа се прављењу боје уз песму и игру. Боја се прави тако што се помешају *иѿишке, кѡна, расѿѿѡк, крмез*, дода се мало зеѿгина и ракије, и кува се уз стално мешање већим гвозденим клином. Фарбање се врши насред собе, на јастуку, где удавача треба да седне. По обичају, она не пристаје добровољно, званице је вуку, она се нећка док је не савладају и натерају да седне на јастук. Преко лица јој пребаце вео, звани *засрамача*, да јој се покрије стид, окупе се око ње и почну са весељем. Бојење врши удата жена која не сме бити у жалости и која има доста деце, како би и невеста била богата породом. За све то време званице певају песме нарочите за ову прилику (*Ој девојко, боју ѿи ѿурамо; Ој девојко, неверниѿо; Не ли ѿи је ѿсалба, девојко*), а удавача плаче. Када заврши фарбање, жена која је то чинила, омашћеном руком пипне сваку девојку по лицу или челу да би се и оне ускоро удале. Званице остају на ручку и славље се наставља до мрака. Овом приликом оне дарују удавачу (тканином, марамицом, чипком, чарапама, сапуном, кремом и сл.). Офарбана коса пере се у суботу преподне и тада се онај

Облик мушког рода (прасл. **svekrь*) настао је још у индоевропском периоду развоја језика према фемининуму **svekry* (Skok III: 370), првобитно за означавање биолошке везе међу сродницима (ие. **sue-* > прasl. **svojь*³⁸⁸ и **kry* „крв“, Gluhak 1993: 597). У етимологији номинација за мужевљево родитеље открива се примитиван концепт апсолутне сепарације младе од примарне породице, њено једносмерно кретање из родитељског дома, потпуно интегрисање у нову заједницу и повезивање са члановима нове породице које доживљава као крвне сроднике.

IV. 3. 3. 2. 5. Почасно место у свадбеном ритуалу припада куму. Функција сведока на венчању обезбеђује му централну улогу, а веза са црквом (венчање) даје му ауторитет и озбиљност. Кум својим присуством увеличава свадбену церемонију, према њему се сви опходе са поштовањем и посебном пажњом, његово понашање треба да одаје утисак умерености и достојанства. Узвишена сакрална улога којом му се приписује световни карактер дистанцира кума од *communitas*-а³⁸⁸, којим на свадби руководи стари сват.³⁸⁹ Улога кума је трајна, веза са њим прераста у сродство које се одржава генерацијама и наслеђује се патрилинеарно.³⁹⁰ Идеографска вредност ритуалног субјекта којем је приписана улога кума интерпретирана је семемом „сведок на венчању“, семантичким еквивалентом лексичке ознаке *кум*, индеклинабилно *кума*.

*Кум ни је Тодор Рогач'а. – Ада, он му је венч'ани кум. – Кум че донесе кумовски вѣнци.*³⁹¹ – *Кум њрајиш овна.*³⁹²

клин којим је мешана боја док се кувала укује у неку греду у кући, да би невеста увек била уз свог мужа, да се са њим не свађа, да буду привржени једно другом, као клин за греду“ (Чемерикић).

³⁸⁸ В. Гарнердефинише антрополошко значење термина *communitas* као осећај једнакости, солидарности и заједништва, који се најјасније читава током обреда прелаза, карактеришући реалност хомогеношћу, неиздиференцираношћу, бестатусношћу и стваралачким набојем (Златановић 2003: 18, према Turner 1969: 94–130). Насупрот *communitas*-у као антиструктури је строго структурирано секуларно друштво.

³⁸⁹ Улога старог свата у етнолингвистичком корпусу Д. Чемерикића није регистрована.

³⁹⁰ Духовна сродничка веза међу кумовским породицама денотирана је лексемом *кумстїо* (*Мїїта неч'аше да осїїаї сїїаро кумстїо, їе дої'е и венч'а кума-Зарку. – Наше кумстїо је сїїаро, осїїанало ни још од дѣде*). Кумство се традиционално одржава по мушкој линији и једино се може растури у случају смртности деце у породици (*Ўмре кумч'е, расїїури се кумстїо*).

³⁹¹ У време када у православној цркви није било венаца, важног реквизита у обреду венчања, кум је био у обавези да их изнајми код лимара. Венце је доносио на послужавнику, на коме је било слаткиша, леблебија и ситног новца, са њим је ишао по младу, па у цркву. За време церемоније венчања, када се младенци окрећу око стола, леблебије, шећерлема и новчићи се бацају по њима, за срећу и берићет. Након венчања венци су ношени у младожењину кућу (Чемерикић).

³⁹² Из Чемерикићеве перспективе архаичан је обичај да кум младожењи шаље овна са калаисаним роговима, на којима су били закачени фишеци пуни шећерлема. Овај обичај

Кума-Андреја Ч'ифѿел'ија.

Облик *кум* настао је краћењем као хипокористик од лат. *compater* „суотац“, *commater* „сумајка“.³⁹³ Етимолошка база имплицира снажну духовну везу између два лица или две породице која се ритуалним религијским чинovima (тајном венчања и тајном крштења) интензивира, сакрализује и прераста у нераскидив сроднички однос. У вези са личним именом јединица *кум* се формално трансформише (уопштавањем облика акузатива јединице) у проклитику *кума*.

IV. 3. 3. 2. 6. Улога кумове жене је да буде његова пратња и да му помаже у извођењу обредних чинова. У односу на остала женска лица у улогама часника, кума има истакнуто место у свадбеном протоколу и исказује јој се посебно поштовање, али је све време у сенци кума.

A vi, kumo, štiō č'inišie, kako sišie, svi zdravo l'i sišie? – Došla kuma-Mara da šie vidi?

Према маскулиnumу формиран је моциони облик *кума*, који губи парадигму и тоналност у споју са личним именом, што је карактеристично за вербалне ознаке родбинских односа.

IV. 3. 3. 2. 7. Међу часницима истакнуту улогу има девер, младожењин брат чији је задатак да се стара о млади од тренутка преузимања од њеног брата па све до свођења младеца (Петровић Савић 2009: 63). Девер невести доноси на дар чизме од црвеног сафијана, напуњене ситним новцем, које јој лично обува и у којима млада иде на венчање.³⁹⁴ Невеста деверу преко десног рамена везује посебан пешкир (*деверски њешч'ип*), специјално урађен и украшен за ту прилику (дугачак, проткан свиленим нитима, обрубљен чипком), као обележје његовог ритуалног статуса и тим поступком симболички пристаје на улогу која му је поверена. Током читавог свадбеног обреда девер је уз младу и његова је дужност да је „чува“ (Златановић 2003: 72). Обредни субјект лексикографски интерпретиран семемом „мужевљев брат или рођак који на венчању изводи невесту“ у испитиваном говору вербализован је именицом *девер*.

обилује магијским симболима (ован – роговима штити младенце од негативних утицаја, јер шиљатост рогова растерује зле силе; калаисање рогова – заштита њихове апотропејске снаге; кићење рогова бомбонама – „сладак“ брачни живот). Упрошћавањем обичајне праксе (касније су слати заклани овнови, нап. Чемерикић) свечани чин редукује ритуални смисао.

³⁹³ Од латинизма *compater* потиче романизам *кумбар*, који је у српски призренски говор инфилтриран са стране и користи се у ословљавању мушког лица, обично непознатог (*Како си, кумбар, здраво л'и си?*). Овакво значење у народним говорима приписује се лексеми *кум* (нарочито у обраћању Циганину) (РСАНУ 11: 19). Избором туђице у датој колоквијалној ситуацији призренски Срби штите узвишеност и световни карактер имена *кум*.

³⁹⁴ У контексту свадбеног ритуала црвена боја конотира живот и плодност. Метални новац убачен у невестине чизме симболизује срећу и берићет.

Девѣр гу је мѹжњѣв сѣрич 'ѣвич' – Девѣр гу донѣја јѣну л'ѣју ѿѿѿул'ку. – Вѣј дѹкаѿи ми даруѣја дѣвер кѣд ми ѿсеч 'е зѿл'ѿѣ.

Семантичком амплитудом лексеме *девер* (прасл. *děverь*) обухваћене су профана и сакрална улога мужевљевог брата. Примарно, то је јединица за означавање родбинске релације у великој породици³⁹⁵. Обезвезан елемент у систему свадбених агентива је младожењин брат, тако да номинациони инвентар циклуса свадбе захтева именовање које је, иначе, додељено брату младожење, односно мужа. Језички знак употребљен у традицијском кључу допуњен је новом, актуелном, обредном семантичком вредношћу.

IV. 3. 3. 2. 8. Услов да девер мора бити неожењен, који важи у српском свадбеном фолклору (Златановић 2003; 72; Петровић Савић 2009: 62), у Призрену није актуелан, што потврђује номинација за жену ручнога девера – *деверовица*.

Дрѣси се на гол'ѣмо шѿо је дѣверовица дњ'ѣс. – Дѣверовице, мѹри, ѿлѣч'е ѿи дѣѿе (Реметић 1996: 463).

Посебна позиција деверове жене у фамилијарним женским односима регулисана је њеним обредним статусом на свадби.³⁹⁶ Узвишену улогу међу женама у свом породичном рангу завређује преко улоге мужа. Посреднички карактер њене функције уграђен је у формалну структуру назива, у чијој је основи посесивни облик *деверов*. Гендерно обележје и функционални знак припадности групи ритуалних субјеката даје јој моциона морфема *-ица*.

IV. 3. 3. 2. 9. Истакнута улога у процесу свадбеног обреда припада пратиоцу младожење, који је према идеалном моделу млад ожењен човек и младожењин најбољи друг. У предсвадбеном периоду овај ритуални субјект вршио је дужност позивара, а током свадбене процедуре његов задатак је да буде уз младожењу и да му помаже у извршавању обредних радњи. Због тога је важно да поседује ритуално искуство, а пријатељска присност са младожењом дозвољава да га упуту у тајне прве брачне ноћи. Лице са двоструком функцијом именовано је лексичком јединицом *момак*.

Момак ѿде сѣс младожѣњу.

Широки семантички дијапазон лексеме *момак* задире у значењске слојеве који припадају традиционалном обичајном дискурсу. Полисемичност номинационе јединице *момак*, сагледана из синхронијске перспективе, поприма архаичне црте у периферним сегментима структуре. Лексички знак

³⁹⁵ *Девѣр* је мужевљев рођени брат, брат од стрица, ујака, тетке, брат из даље фамилије, којег невеста ословљава са *браца* уз додатак личног имена. Између девера и ручног девера дистинкција се језички испољава и у директној комуникацији, у обраћању само апелативом *браца*, без употребе имена.

³⁹⁶ Жена ручног девера вербално је маркирана, што је издваја у односу на остале жене мужеве браће, *јѣѿѣве*. У директном комуникативном чину статусна диференцијација се неутралише. Невеста их све ословљавава истим именима (*мѹна, јѣѿѣ*).

момак обогаћен је елементима традиционалне духовне културе, који његов секундарни садржај испуњавају аутентичним етнографским значењем.

IV. 3. 3. 2. 10. Дихотомни принцип номинације у овом лексичком фрагменту заснива се на изванјезичкој подели обредних улога. Бинарна опозиција која важи у систему ритуалних агента пренесена је на језичку слику света и резултира лексичким паралелизмом. Женски пандан улози момка је *момковица*, чију функцију у српској призренској свадби Чемерикић опширно интерпретира семемом „жена часника (момка) у српским сватовима у Призрену, која је уз невесту све време од венчања до свођења младенца и која је упућује у све дужности везане за ритуал, посебно за прву брачну ноћ, када остаје пред вратима младеначке ложнице, шетајући као почасна стража“.

Таč'е ми била момковица.

Фолклорна семантика лексеме *момковица* не дозвољава колебања у погледу значењске структуре деривата. Обредни семантички садржај основинске речи одредио је значење моционог парњака, са двоструком заменом улога – женско лице које прати невесту.

IV. 3. 3. 2. 11. Споредну улогу у регулисању обичајне праксе имају „мушкарци који по завршеном венчању хитају младожењиној кући да то јаве, како би се учиниле последње припреме за дочек невесте и сватова“, денотирани именицом у плуралу *миждец'ије*.

Миждец'ије ни дојавише ч'и свайови йошл'и из цркве.

Назив за гласнике који доносе радосну вест у основи има турску именицу *мижде* (тур. *mijde*) „радосна вест, повољан, пријатан глас“ (Чемерикић). Полисемантичност деривата *миждец'ија* (тур. *mijdecı*) ситуационо је условљена. Значење лексеме варира у зависности од реалних околности које постају вест и иницирају акцију саопштавања повољног вербалног садржаја. Семантичко колебање контекстуално је блокирано, а сакрални карактер садржине множинског облика *миждец'ије* истакнут је и на формалном плану.

IV. 3. 3. 2. 12. Свадебни ритуал је целим својим током усмерен на обезбеђивање плодности и многи поступци су мотивисани мушким потомством. У циљу рађања синова важну улогу игра мушко дете које се даје невести када улази у младожењину кућу, означено именичком јединицом *накоњч'е*.

Мене ми бија накоњч'е Миџа ујна-Цавин. – Она доц'е у куч'у њред враџа оџ собе, мушко деџе узне у крило, мало деџе, накоњч'е.

Незаобилазан елемент призренски свадбе – накоњче – познат је широј српској свадбеној традицији, о чему сведоче бројни етнографски радови (Рајковић 1982: 141; Благојевић 1984: 265; Попадић 1987: 250; Босић 1991: 196; Ђорђевић 2002: 283; Златановић 2003: 78). Обичај да млада три пута подигне мушко дете, које потом дарује, стабилна је компонента свадбене праксе у Призрену, мада је евидентно померање значењске структуре у односу на

спољашњу форму речи. У парасинтаксичкој сложеници *накоњч'е* замрзнуте су обичајне контуре из времена када је млада на коњу прихватала дете.³⁹⁷

IV. 3. 3. 2. 13. Улазак у младожењину кућу представља последњу границу зоне лиминалности коју млада прелази и пропраћен је низом ритуалних поступака који кодирају митски или обичајни карактер. Са младом у дом младожење стижу и њене ствари, упаковане у сандук прекривен чаршавом са црвеним и белим шарамом³⁹⁸, који свечано, уз музику, преносе *сандџкч'ије*. Учесник овог традиционалног обичаја призренске свадбе бира се са посебном пажњом. По прописаној формули, забрањено је да пије, с обзиром на задатак који треба да обави, а од њега се очекује се да буде вешт и спретан да украде какву ситницу (чашу, шољу, кашику, виљушку и сл.) из младожењине куће. *Сандџкч'ије*, обично их је између шесторице и дванаесторице, што зависи од угледа породица које праве свадбу, све време боравка код младожење седе на сандуку, млада им ставља дарове на колена, и кад трећи пут устану, враћају се у невестин дом праћени музиком. Лексички еквивалент улози дефинисаној семемом „особа која у сватовској поворци иде иза носача сандука са невестином удавачком спремом“ (Чемерикић) јесте именичка јединица *сандџкч'ија*.

Еј тӣи, нас̄ӣојнику, не л'и виде ч'и тӣи јен сандџкч'ија украде вел'уику?

Номинација субјекта свадбене обредности потиче од секундарне семантике мотивне речи *сандџк* „ковчег са младином спремом“. У призренски говор лексема *сандџкч'ија* ушла је као готов дериват (тур. *sandıkçı*), али је проширила семантичку структуру развијајући значење у вези са обредном симболиком сандука.

IV. 3. 3. 2. 14. Обавезни учесник српске свадбе у Призрену јесте послужитељ, чија улога подразумева припремање амбијента и активно услуживање гостију храном и пићем. Клишеирани профил послужитеља укључује обавезне атрибуте које он треба да поседује: млад, окретан, услужан, вешт, љубазан, ведар, пажљив. Ово лице мора бити достојно домаћина свадбе, јер сноси главну одговорност уколико сватови не буду задовољни услугом и уколико сандукчије украду нешто из младожењине куће. Његова улога има практичну (послуживање сватова) и обредну функцију (мотрење на сандукчије). Читав комплекс фонских сема утиснут је у семему „учесник на свадби чија је дужност да послужије сватове“ (Чемерикић), која значењски кореспондира са лексемом *нас̄ӣојник*.

И То̄йка бија нас̄ӣојник у Јована Те̄шинч'е̄ша. – Ова̄кве нас̄ӣојнице до св̄г о̄ч'и не ми видѐл'е.

³⁹⁷ М. Бјелетић сматра да је *наконче* секундарно образовање од *наколенче* („дете које се млади ставља на колена“), настало као резултат синкопе која је довела до контракције (Бјелетић 1999: 59).

³⁹⁸ Веза бело – црвено означава позицију промене (Златановић 2003: 79).

У лексикону Срба Призренаца *настојојник* базира значење на културној традицији и транспонује је у семантички садржај обредног карактера. Именовање обредног агента мотивисано је обредном радњом (настојати да све протекне у најбољем реду) и функцијом (настојан, посвећен званицама).

IV. 3. 3. 2. 15. Лице надређено помоћном особљу (настојницима, куварима), које за време свадбе води рачуна о остави (ћилеру) и стара се да сватови буду што боље почашћени и угошћени, именовано је турцизмом *ч'ил'ери'ија*.

Кажси ч'ил'ери'ије да оивори ч'ил'ер.

Просторија у кући предоређена за оставу (*ч'ил'ер*) функционално се прилагођава потребама свадбене обредности и служи за одлагање намирница од којих се справља обредна храна и које се послужују на свадбеној трпези. Функција оставе подређена је актуелном обреду, што се лингвистички манифестује трансформисањем садржаја просторне семантике. Семантичке компоненте у којима су кодирани елементи традиционалне призренске културе укључују се у грађење локалног значења деривата *ч'ил'ери'ија* (тур. *kilerci*) „особа која на свадби руководи ћилером“ (Чемерикић).

IV. 3. 3. 2. 16. Храна и пиће неизоставне су материјалне компоненте свадбене обредности, чија се симболика разоткрива искључиво у ритуалном контексту. Сакрална функција обредне хране кодирана је у семантици традиционалне свадбе, а њена хедонистичка димензија везује се за фазу свадбеног веселја. Након обредне церемоније венчања и извођења свих ритуалних поступака по утврђеном сценарију, наступа моменат луденса, када је дозвољено нарушавање нормативног поретка и моралних вредности свакодневног живота и допуштена потпуна опуштеност, услед чега долази до неутралисања друштвене напетости. Забране које важе у патријархалном друштву посредством лиминалности каналишу се у оквиру контролисане друштвене норме. У том дискурсу посматрају се и материјални атрибути обреда – храна и пиће. Свечана прослава венчања просторно је ситуирана у младожењиној кући и по традиционалном обрасцу функционално је прилагођена *communitas*-у, што подразумева препуштање чулним импулсима и у домену гастрономије. За овај део у структури свадбе ангажоване су жене посебно веште у припреми јела и искусне у припремању хране за велики број званица. Иако од домаћина добијају новчану надокнаду за посао који у кухињи обављају, оне примају дарове и од невесте (*бошчалък*) као чланови породице, јер њихова дужност у склопу обреда има шири опсег од профаног. Оне су задужене за реализацију низа обичаја ритуално лоцираних у кухињи,³⁹⁹ месту изражене

³⁹⁹ „Код Срба у Призрену обичај је да невеста, кад по венчању дође у младожењин дом, поред подстицања ватре и мешања јела на огњишту, такне руком и вериге да би и она била у кући стална као што су сталне вериге, јер се приликом продаје или напуштања куће вериге из ње се не смеју износити“ (Чемерикић).

символике, где се млада уводи у домаћи култ, због чега се уздижу у статусу и завређују посебан третман и поштовање. Жена која добија улогу куварице на свадби, и самим тим постаје један од ритуалних субјеката, номинује се лексичком јединицом *ашч'ика*.

Да ви́кнемо ашч'ику да се дойїїамо със њу'. – Дој'и, ашч'ике мори, да йомогнеш (Реметић 1996: 463).

У номинационом систему учесника свадбеног циклуса *ашч'ика* затвара централну етапу свадбене процедуре, као помоћно лице са двоструком функцијом (световном и обредном) и комплексним семантичким карактером.

IV. 3. 3. 3. Троделну структуру традиционалне свадбе заокружује сегмент којим су обухваћена дешавања непосредно после централног догађаја – свадбе. Постсвадбена обичајност временски је ситуирана у понедељак и среду по венчању, а везује се за моменте агрегације у нови статус, којом су захваћени не само младенци већ и њихови најближи сродници. Границу преласка симболизује прва брачна ноћ, након које невеста утврђује своју позицију недирнутом сексуалношћу. Дан после свадбе свечаним ручком обележава се девичанство невесте уз присуство породице и најближих сродника по разрађеној схеми, која се надовезује на процесуални и агентивни сиже обредног акта. Обавезни елементи традиционалне призренске свадбе у постсвадбеном циклусу су обичај „вешања“ свекра и свекрве, спаљивање свекрвиних димија⁴⁰⁰ и сечење зулуфа⁴⁰¹, којима се прославља чедност младе и ритуално легализује њен улазак у породицу. У прву среду изводи се обичај прања ногу⁴⁰², који има за циљ да уведе младу у односе и послове

⁴⁰⁰ „У младожењиној кући сутрадан по венчању (тј. у понедељак), приређује се интиман ручак, коме поред породице и најближих сродника присуствују још и ћилерџија и настојници. Иако интиман, ручак је редовно весело, а нарочито кад се изводе два обичаја: 'вешање' свекра и свекрве и спаљивање свекрвиних димија. За 'вешање' ћилерџија донесе конопца у собу и веже га за какав клин, на његову заповест неколико мушкараца дограби свекра и вуку га ка конопцу, једни се труде да свекар буде обешен, други то не дозвољавају, а кад је свекар ипак довучен до конопца, појављује се невеста која га откупљује и спашава. Она љуби руку свима присутнима и свекар је помилован. Исто се понавља и са свекрвом. Затим се приступа спаљивању свекрвиних димија, при чему ћилерџија, уз вику, шалу и смех, спаљује свекрвине димије, обично неке старије. Овај ручак има за циљ да се покаже свету да је *младаневестиа искоч'ила здрава*, да се разгали невеста после свих узбуђења и да се заштити од враџбина и урока. Уколико невеста није „здрава“, овај ручак се не приређује, већ се она враћа родитељима, што је подједнака срамота за обе породице“ (Чемериќић).

⁴⁰¹ „У понедељак ујутру, пошто је невеста полила све укућане да се умију и сваки од њих јој дао дар у новцу, приступа се сечењу зулуфа. То је дужност ручнога девера, који прво расплиће плетенице и рашчешљава косу изнад ушију и одсеца косу у висини доње ивице ушију. Тиме се даје знак да је невеста постала жена“ (Чемериќић).

⁴⁰² „У прву среду по венчању невеста је обавезно прала ноге свекру и свекрви, младожењиним стрицу и стрини, младожењиној браћи и њиховим женама, удатим заовама. Ноге се перу водом и сапуном, а бришу пешкиром званим *дйшема* или *дшшема*, нарочито израђеним за ову прилику. Сви дарују невесту, спуштајући дар у лавор. Свекар и свекрва

који је очекују у кући и да симболично истакне њен подређени положај у патријархалној породичној заједници. Актери обредних радњи у периоду после свадбе су главни ритуални субјекти и истакнути учесници свадбеног церемонијала – млада, свекрва, свекар, девер и најближи сродници.

Учвршћивањем у агрегацији и слабљењем лиминалних елемената редукују се обредни акти везани за период после свадбе. Обавезна компонента у структури постсвадбене обредне праксе, која је неизоставни део традицијског сценарија јесу прве узајамне посете орођених породица. Обичај посећивања између младине и младожењине породице (*првич*) регулисан је према клишеираном обрасцу који прописује време посете, број и састав учесника, дарове и пратеће ритуалне атрибуте.⁴⁰³ Међусобним посетама потврђује се повезивање две породице браком и промовише се њихов новонастали сроднички однос, што води успостављању поновног реда у реструктурираној заједници и хармонизацији друштвеног система након кризе и хаоса. Важност овог чина огледа се у вербализацији улоге лица које иде у првич – *првич*’ар.

Иду првич’ари. – Првич’ари бѐу калабáлк, два-тѐринáјес дѐше мѐшки.

Разложена на значењске елементе, семема „особа која иде у првич“ има трокомпонентну структуру. Квалификатор антропоцентричности је семема ’особа’, без дистинкције по полним и узрасним карактеристикама. Агентивност у лексичко значење деривата уноси семема ’која иде’, која је на формалном плану изражена агентивним суфиксом -ар. Релациона микрокомпонента ’која’ спона је агента и радње коју обавља. Садржај употпуњује есенцијална семема ’првич’, којом је заокружена семантичка вредност деривата и у којој је запечаћен код призренске свадбене обредности, који се читава искључиво у традиционалном дискурсу. У централној зони мотивне речи конзервиран је обредни садржај који је у хронолошкој координати везан за период после свадбе. У периферним садржинским слојевима смештене су редундантне семеме, које не доприносе семантичкој анализи, али умногоме расветљавају етнолошку позадину лексеме. Лексичка грађа обредне семантике у *Збирци*

је дарују дукатима, девер прстеном, а остали металним новцем. За добијене новце невеста купује ниску дуката за фасић на глави или за огрилицу“ (Чемерикић).

⁴⁰³ „У Призрену је овакав обичај: прво иде младаина породица и то недељу-две после свадбе, према договору. Посета се обавља увече, пошто гости остају на вечери, која мора бити богата. У првич иду мушкарци, жене и одрасла мушка деца. Женска и мања мушка деца се не воде у првич. Број првичара није устаљен, мада се код имућнијих иде у већем броју, који мора бити непаран. Редослед првичара у колони (на челу су младини родитељи, иза њих дечаци, потом остали чланови фамилије) у функцији је евоцирања мушког потомства. Након недељу-две младожењина породица узвраћа посету, такође, у време вечере. Том приликом млада носи бомбоне које су биле припремљене за њену прву брачну ноћ и дели их деци и девојкама да се што пре удају. После вечере млада остаје у гостима код својих, најдуже седам дана. По њу касније иду момковица или свекрва“ (Чемерикић).

речи из Призрена илустрована је богатим етнографским материјалом, а етнолошка докуменованост пружа увид у комплексност обредно-обичајне праксе на призренском ареалу и омогућује продирање у дубље слојеве значењске структуре лексике овога типа.

IV. 3. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у славском обреду'

IV. 3. 4. Део нематеријалног културног наслеђа призренских Срба односи се на прослављање породичног свеца заштитника и на комплекс ритуално-религиозне праксе у вези са овим обичајем. Православне хришћанске породице у Призрену практиковале су прославу крсне славе, *свеїѿога*⁴⁰⁴, која се састоји из ритуалног приношења бескрвне жртве (хлеб, вино и жито – симболи Христовог тела и крви, плодности и благостања) и гозбе, која се приређује за рођаке, пријатеље и комшије. Славски ритуал обавља се према утврђеном обрасцу (позивање гостију, мешење обредног хлеба, освећивање колача у цркви, долазак свештеника, певање тропара свецу и читање молитве, паљење славске свеће, резање колача, долазак гостију, постављање софре), уз помоћ ритуалних реквизита (славска свећа⁴⁰⁵, обредни хлеб (*ѿро-скура*, *лиѿиури'ија*, *ѿресвеїѿа*, *кољач'*)⁴⁰⁶, пшеница, уље (*дрвѿно масло*), вино, кандило, икона⁴⁰⁷).

Наше свеїѿога Свеїѿи Цорѿ'ија Ал'имїѿија, а њине су ѿа зїмски Свеїѿи Раѿи'ѿја. – Разбол'е се и, ѿред саме свеїѿога, ѿаде у ѿосїѿел'у. – Њине свеїѿога ги су зїмњи Свеїѿи Раѿи'ѿја. – Заїѿведѿїѿе на свеїѿога, жѿне на рѿч'ек, а мѿжи на веч'ѿру.

Концепт *славе* непосредно се реализује у асоцијативном пољу *човек* својим агентивним делом. Персонализацијом улога, на језичкој слици све-

⁴⁰⁴ „До шесетих година прошлога века (прим. XIX) био је познат само назив *свеїѿога*, отада се (утицајем школованих учитеља) почео употребљавати и назив *слава*“ (Костић 1932: 28). Слава се у Призрену прослављала три дана. Први дан по слави зове се *слѿга*, а други *ѿаїѿариѿа* (*Дњѿс му је слѿга, јѿѿре му је ѿаїѿариѿа. – Јѿч'ер му бїја слѿга, а дњѿс му је ѿаїѿариѿа*) (Чемерикић).

⁴⁰⁵ Раније су свеће биле домаће израде, а касније су почели да их продају воскари. Цењеније су воштане свеће које су домаћице саме израђивале, јер су „чисте“ и тиме ближе заштитнику (Костић 1931: 29).

⁴⁰⁶ *Кољач'* се меси освештеном водицом неколико дана пре славе. Меси га старија жена. Уз кољач се меси и *ѿреч'исѿа* – поскура, која се ставља на кољач када се сече. Месе се још и погача за под кољач и пет поскура за цркву (*леїѿури'ија*) (Чемерикић).

⁴⁰⁷ „Врло су ретке породице у Призрену које у кући немају икону свеца кога славе, Место где стоји икона зове се *иконѿук*. Ту су, поред иконе, још и кандило, *ѿоменик* (књижица у којој су уписана имена живих и мртвих), мало тамњана и *кадијанче* за кађење. Кандило гори док се само не „утеши“... Призренци који су ишли у Јерусалим, тамо су набављали велику икону израђену на мушеми, на којој су изображена страдања Исуса Христа, његово васкрсење и друго. Соба у којој су такве иконе зове се *јерусалимска* (Костић 1931: 29).

та репрезентовани су учесници у славском обичају (домаћин, свештеник, домаћица, гости). У домену *nomina personalia* вербализован је и фрејм учесника манастирских слава као сегмент сценарија српске славе.⁴⁰⁸

IV. 3. 4. 1. Посебну улогу у славском ритуалу има домаћин, најстарији члан породице, који организује славу, сече колач, угађа гостима. Лексички еквивалент семема „онај који тога дана слави своју крсну славу, свечар“ у српском призренском говору је именица *свейџогар*.

А, он је јуџире свейџогар. – Свейџогари су за Свейџога Ц’орп’ију Ал’имџију.

Историјски етнографски извори наводе да је *слава* новијег датума на призренском ареалу (Костић 1932: 28), а да је са значењем које ова реч има у савременом језику у говору Призрена функционисао коси облик придева *свейџи* (прасл. *svęty) – *свейџога* са именичком номиналном вредношћу. Значењска и употребна вредност лексеме *свейџога* „крсна слава“ има религијске, хришћанске корене, јер је читав ритуал посвећен свецу – заштитнику, његово слављење је усмерено на добробит и благостање породице, а циклично понављање на њену интеграцију у ширу друштвену заједницу. Општим називом за крсну славу мотивисана је номинациона јединица онога који је прославља – *свейџогар*, који је, истовремено, носилац култа домаћег свеца у традиционалној култури Срба Призренаца.

IV. 3. 4. 2. Славски церемонијал узвишену димензију светости достиже у сакралном оквиру, тако да је прослава манастирских и црквених слава имала не само религиозно-обичајни, већ и велики друштвени и етнички значај. Прослављање светаца – ктитора српских манастира у околини Призрена у самом називу – *сџбор* имплицира колективни дух и заједништво, што је доприносило одржању духовне традиције и јачању идентитета и интегритета српског народа у мултиетничкој средини. Религиозно-етнички фон и обредно-ритуална форма одредили су расподелу улога у структури манастирске славе, а самим тим и инвентар номинационих јединица, у датом микроскupu сведен на један члан. Репрезент фрејма на дијалекатској слици света је номинација *насиџојник*, која одговара семема „послужитељ на манастирској слави“, редигованој и редукованој верзији Чемерицићеве лексикографске дефиниције.

Сава Кикмиров бија насиџојник у Свейџу Богородицу на Госџоци’индџн. – Насиџојници идеф џо сџборе да слџџиф народ.

Наративна интерпретација аутора *Збирке речи из Призрена* „Срби из Призрена који су о славама појединих околних манастира добровољно помагали у припреми славе и дочеку гостију“ садржи етнографске елементе који су инференцијални са становишта речничког описа лексичког значења, али су веома битни у разумевању традиционалних улога и дужности у ширем социјалном контексту.

⁴⁰⁸ Фрејм еснафских слава тематски припада фрагменту о занатству.

IV. 3. 5. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у паганским ритуалима'

IV. 3. 5. Колективни религијски идентитет призренских Срба контаминиран је нехришћанским верским садржајима, тј. елементима паганског наслеђа. Уплив архетипских чинилаца паганства у хришћански ентитет довео је до појаве комплексног феномена – народне религије. Обриси примарног словенског веровања, сачувани у примитивним представама носилаца дијалекта, оставили су трагове на језичкој слици света у виду архаичне обредне лексике. У границама асоцијативног поља *човек* овај сегмент традиционалне духовне културе презентован је микрогрупом именица са хиперсемом 'улога у паганским ритуалима'. Овој категорији социјалне маркатације човека припадају учеснице лазаричког и додолског ритуала.

IV. 3. 5. 1. Обичај лазарица се у свом пуном облику у призренској традицији одржао веома дуго.⁴⁰⁹ На Лазареву суботу, осам дана пре Ускрса, улицама Призрена и околних села кретала се женска ритуална поворка, на челу са главним обредним актерима – Лазарем и Лазарицом. Остале учеснице – лазарице биле су у улози певачица обичајних песама, којима су изражавале жељу за напретком и благостањем домаћинства и укућана.⁴¹⁰ Девојчици у лику Лазара били су придодати мушки атрибути (шешир окићен перуником и штап са топузом – *басџан*), док је Лазарица била одевена у традиционални костим (бела дугачка кошуља, жута набрана сукња с бошчом), окићена ниском лажних дуката – перишаном, а лице јој је било покривено танким платном – дишемом. У свечаној ношњи, лазарице су се кретале по две у колони и ишле од куће до куће, певајући пригодне песме, а заузврат добијале дарове. Особе које учествују у лазаричкој колони и песмом преносе добре жеље номинују се лексемом у множинском облику *лазарице*.

Бил'е смо лазарице. – Къд ч'е доц'ев лазарице, јаја њуна корџа, не можев да њонесев.

Преплитање прехришћанске и хришћанске духовне традиције читује се у самом називу учесница обредне поворке, који је настао када је пагански симболички обред буђења природе и пролећа семиотички повезан са библијским мотивом о Лазаревом ускрснућу (Костић 1982: 38). Архаични обичај ширења производне магије којим се подстичу плодност, берићет и благостање христијанизован је елементима празника са којим се календарски поклапа.

⁴⁰⁹ Према подацима С. Златановић, лазарице су у Призрену извођене без прекида континуитета до 1999. године (Златановић 2004: 12).

⁴¹⁰ Њихове песме биле су прилагођене конкретним особама и приликама (Златановић 2004: 11). Лазарице „...обично певају пет различитих песама и то: домаћину и домаћици, девојци удавачи, момцима, девојчицама и целој кући“ (Чемерићић).

IV. 3. 5. 2. Наслеђе Старих Словена испољава се у још једном архаичном обичају, евидентираном у културној традицији призренских Срба. Реч је о додолама, које воде порекло од аграрно-магијских обреда везаних за култ бога Перуна. Улога главне додоле додељивана је девојци која је била сироче или је рођена после очеве смрти. Додола је доминирала поворком и функцијом и изгледом. Њена обредна својства појачава цвеће и биље којим је окићена а за која се верује да имају магијску моћ. Посебан значај придаје се гранчици храста, која, због непосредне везе са громовником Перуном, постаје главно магијско средство у рукама додоле. У вршењу обреда хорски је прате остале учеснице, аутентично одевене у беле кошуље и са цветним венцима на глави (симболи њихове чедности). Ритуална поворка зауставља се испред сваке куће, где додола отпева обредну песму, након чега бива поливена водом и награђена. Циљ поступака који се темеље на имитативној магији јесте изазивање кише (СМР 1970: 118–119). После извршења обреда у Призрену је обичај да додоле иду у цркву, што води укрштању магијских и религијских елемената. Учесница у паганској ритуалној игри призивања кише на лингвистичком плану представљена је лексичким јединицама *додола* и *додол'ица*.

Да њорасне нама жиїио, ој додо, додол'е!

На врач'ање ме уфаїи киша, ње дома сїиго мокра ка додол'ица.

Према Скоковом етимолошком извођењу, фолклорни термин *додола* потиче од припева *ој додо + ле*, који се понавља у рефрену додолских песама (Skok I: 421). Као обред пролећног циклуса усмерен на подстицање вегетације и поспешивање агрикултуре, додоле су део руралне традиције. Концепцијска поставка обичаја конструираше оквир лексичке употребљивости. У градском призренском говору лексема *додола* стилски је ограничена на народну лирику и жанровски је детерминисана. Урбаном дискурсу придружује се у облику *додол'ица*, где функционише са ослабљеном обредном семантиком, задржавајући дијагностичке значењске компоненте, које детерминису њену употребну вредност поредбеног члана у језичким (синтагматским) конструкцијама. У промењеном контексту, који појавним елементима даје други смисао, фонски чиниоци, ипак, остају непревадани.

IV. 3. 6. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога врача'

IV. 3. 6. Магијско мишљење дијахронијска је константа народне културе и неопходна категорија архаичног поимања света. Наивно веровање почива на представи о натприродној моћи човека којом може утицати на појаве у природи и испољава се у активностима магијског опчињавања бића и предмета (СМР 1970: 88). Врачање, као обличје примитивне традиције,

опстало је у култури призренских Срба у оба своја вида – предвиђање будућности (гатање) и утицање на промену тока будућих догађаја (бајање). Семантичка издиференцираност у оквиру микрогрупе 'улога врача' базира се на функцијама и средствима магијске праксе, већим делом наслеђене из паганске прошлости и са незанемарљивим упливом елемената оријенталне магије. Размена духовних садржаја на мултикултурном простору кодирана је у лексичким ознакама са архисемом 'човек' и хеперсемом 'врач'.

IV. 3. 6. 1. Примарна функција врачања у древнословенском искуству било је лечење помоћу магије којом су се отклањали зли духови и демони као изазивачи болести. Културна интерференција са турском традицијом утицала је на обликовање народног мистицизма и на његову језичку репрезентацију. Улогу исцелитеља у Призрену имала је особа, најчешће свештено лице (хоца или православни свештеник)⁴¹¹, која пише амајлије, денотирана лексемом *амајл'ијаши*.

Амајл'ијаши ѿише л'ековиѿе амал'ије.

Начин лечења записима који имају тајанствену заштитну и исцелитељску моћ утицај је блискоисточне традиције, где се амајлија одомаћила као метода традиционалне медицине. Услов деловања је да се носи уз себе, како би снагом записаних речи штитила од разних болести, несреће, злих бића и урока. Вербални знак за апотропејон преузет је од Турака (тур. *hamal, hamayli*), који су Призренци облички и садржајно проширили суфиксалном морфемом *-аши*, како би језички маркирали мушку особу која се бави мистичним радњама.⁴¹²

IV. 3. 6. 2. Фаталистичка позадина магијских обреда до изражаја долази у човековом покушају да ритуалним супститутом или прекидом логичког следа догађаја будућности да жељени исход (Јовановић 2000: 75). Контролисање реалности, успостављање извесности над сопственим животом или негативно усмеравање тока туђе судбине постиже се „снажним“ заварченим средством – чинима (СМР 1970: 87). Из антрополошке перспективе развојни пут магијског деловања зауставља се у дехуманизованој тачки опчињавања и пакости – мађијама, чак и у високоразвијеним културама. У мултикултурној призренској средини улога врачаре приписивана је углавном

⁴¹¹ Чемерићијеви наводи из историје црквеног живота у Призрену потврђују уплитање магије у религију: „Поп Јован био је познат као амајлијаш, чије су амајлије биле веома лековите“ (Чемерићић, према Костић 1928: 52).

⁴¹² Виталност магијских поступака у циљу оздрављења огледа се у низу практичних магијских ритуала: купање болесника у води у којој се ставља *ѿустѿел'ински дукати* (дукат остао пуст након смрти онога коме је припадао) и „жуто цвеће“, облачење у *ѿустѿел'инску одећу*, ношење длаке од живе мечке, „сечење“ болести („Обољење слезине лече старије жене 'сечењем': видарица на месту слезине оштрицом секире направи крст, не засецајући кожу, а потом секиром удари у праг собе“ (Чемерићић)). Заштита од урока и бајање *од оч'и* посебан су вид магијских активности међу Призренцима. Тиме су се бавиле искључиво искусне, сугестивне жене вичне скидању чини.

муслиманкама, мада су култ беле и црне магије неговале и Српкиње, чијем језичком слоју припада назив за жену која се бави врацбинама – *мац 'ушница*.

*Јеїрвѣице – мац 'ушнице. – Крїїоѣве нѣге узїмав тїїї жїене мац 'ушнице шїїо тїїрав мац 'їїе. – Дїї гу Ѐснїїе мац 'ушнице нїїшїо за бел 'їгу, зе без бел 'їге не бїва. – Мац 'ушнице, на Ц'урї 'ївдїн їраїїл 'е марїїїфал да ги мѣмци милїїеф.*⁴¹³

Лингвистички знак *мац 'ушница* реферира на женску особу којој се приписује мистичка способност да прориче будућност и да „бацањем“ чини мења судбину.⁴¹⁴ Ова лица играла су важну улогу у духовном искуству Призренаца и истрајавању сујеверја, које је егзистирало напоредо са религијом. Комплексност феномена који се очитује у широком спектру магијског дејства и његових позитивних и негативних ефеката (одгонетање будућности, прорицање судбине, љубавна магија, прављење штетних чини, скидање мађија) усложњава садржински слој лексеме, у који су транспоновани разноврсни елементи паганског тумачења реалности и заплетене нити свеукупног народног празноверја. Трансцендентна матрица древне словенске прошлости уграђена је у сам корен *nomina personalia*. Њен дијалекатски облик *мац 'ушница* локална је фонетска адаптација старосрпског фемининума *магесница* (Skok II: 350).

IV. 3. 6. 3. У призренском фолклору практикован је још један модел предсказивања будућности, заснован на интуитивном и сугестивном призивању зле коби, на који се одговара контраметодом табуизирања слутње и блокирања несреће. Веза са хтонским светом и предсказивачка моћ у призренској фолклорној традицији примарно се приписује птицама (*кокошка*, *уїи*, *кукубајка*, *сврака*), гмизавцима (*змија*), домаћим (*ївс*) и дивљим (*л'исїца*) животињама. Медијум за остваривање контакта са оностраном реалношћу може бити и човек обдарен прекогнитивним способностима. Визије људског актера предвиђања су углавном злослутне, па се у народу прибегавало поступцима превенције и санације како би се избегла будућа

⁴¹³ *Марїїшфал* (тур. дијал. *martifal*) је врачање очију Ђурђевдана, када девојке, ређе младићи, врачарама дају белег са себе (прстен, дугме, ободац, конац), на основу којег им она предвиђа будућност. Магијски поступак захтева да пророчица белеге свати у земљани ђуп с водом који покрије огледалом, а потом ђуп сакрије испод руже. Ујутру отвара ђуп и „чита“ белеге на турском језику (Чемерикић).

⁴¹⁴ Извођење магијских ритуала обавијено је велом тајанствености и неизвесности, а ови атрибути магијских радњи приписују се особама које их обављају. Врачаре најчешће потичу из далеких и непознатих крајева, њихово етничко порекло је, по прототипу, источњачко (Туркиње, Циганке), што их додатно чини егзотичним и мистичним. У разговорном идиому *мац 'ушница* је свака жена која покушава да напакости другоме уз помоћ магијских средстава, а у чијем се понашању очитују завист, љубомора, мржња, ривалство. Са сниженом нотом експресије, овим именом се номинују девојке и жене које уз помоћ чини покушавају да задобију наклоност младића, односно послушност мужева.

трагедија. Субјект предвиђања најчешће је етикетиран атрибутима особењака (сулудост, настраност, езотеричност, аберантност), чиме се додатно маркира његова атипична социјална улога и детерминише однос заједнице према злокобнику као маргиналној фигури. Друштвена перцепција особа које призивају недаћу пренесена је на језички план путем номинација и семантичког садржаја номинационих јединица, који их квалификује у периферну зону микрогрупе 'улога врача'. Чланови микроскупа 'особа која слути зло' ситуирани су у два синонимска реда на основу дистинктивног семантичког знака 'мушко' / 'женско'.

IV. 3. 6. 3. а. Мушкарац који наговештава несрећу означен је лексемама *кобник*, *злокобник*, *главоједник*, *главојешник*.

Ч'ујеш л'и ѿог Пеџруша, кобника.

Не коби, злокобнику, да је дал'еко.

Главоједник, мајко, сваки дѣн злокоби на којшиску куч'у.

На ѿвоју главу, море главојешнику! – И оному главојешному главојешнику Уке дои'е дѣн, умре од на ноге.

Синонимски однос међу елементима микроскупа релативизирају екстралингвистички моменти, који се ослањају на технике провоцирања будућности, на намере, функцију и крајњи исход пророчанских активности. Акт предвиђања будуће пропасти, болести, смрти и несреће уопште може бити резултат когнитивног или акционог деловања човека. У првом случају, особа се методама менталног визуализирања временски и просторно измешта из стварности и, по народном веровању, вербалним порукама призива невољу – *коби* (*кобник*, *злокобник*). У другом случају, човек властитим поступцима изазива судбину, тако што нечистим радњама и забрањеним средствима пакости другоме и наноси му зло (*главоједник*, *главојешник*). Лексема интегрисане хиперсемом 'злослутник' су двореферентне, односе се и на животиње и на људе у улози предсказивача. Денотати људске референције су издиференцирани према атрибуцији, на особе обдарене интуицијом које поседују способност предвиђања и на лица склона песимизму чијем су карактеру иманентна негативна својства (завист, мржња, злоба, пакост). Првобитно митолошко гатање по лету птица (прасл. *kobь) проширило је у дијакронијској перспективи сигнификацију, па је рђава слутња идеографски почела да се приписује и човеку. Отуда номинација *кобник* са двоструком референцијом, као и сложена варијанта *злокобник*, чији први члан (*зло*) има функцију итензификатора, јер је 'зло' импликациони чинилац другог композитног конституента (*кобник*). Глагол *коби* појављује се у класи 'радња' и у вези са другим паром истокоренских синонима, што упућује на заједнички семантички именитељ ове четири лексема. Интерпретативни оквир фаталистичког значења именована *главоједник* и *главојешник* је шири али чвршћи „онај који проузрокује или предсказује нечију смрт“ (Чемерикић), у који је

јасно имплементирано примитивно магијско мишљење (субјект предкогнитивним визијама и ирационално-рационалним поступцима делује на објекат до коначног трагичног исходишта). Фокални карактер допунске компоненте 'смрт' произлази из самог спољашњег, композиционог склопа сложеница и чврсте колокације елемената и семантичке еволуције (*глав + о + један / јешан* → онај који једе главу → онај који жели нечију смрт → онај који убија (оружјем / магијом).

IV. 3. 6. 3. б. Лексички фрагмент социјалних улога на периферији попуњавају женска имена из микроскупа 'она која слуги зло' – *кобница, злокобница, главоједница, главојешница*.

Коби, коби, док не искоби никоју несреч'у, тај кобница, да је дал'еко.

Тејзи злокобнице, камен гу у устима.

Тај главоједница кобеше, кобеше, док не искоба главу својему зету. – Тебе, мори главоједнице, неје нишио зар шио му изеде живои брату ми, швојему мужу.

Главојешница главојешна, сал куне, сал коби, бог да чува! – Главојешница, мајко, њо свучоц' сал коби.

Женске номинације и лексички и семантички корелирају са ознакама за мушки род, али је разједначавање могуће на прагматичком нивоу значења и евидентно је у разговорном дискурсу. Употребна фреквентност лексема са дистинктивним знаком 'жена' детерминисана је културним стереотипом и дуалистичким поимањем жене у српској традицији. Фонски аспект значења наглашава мизогине елементе присутне у хегеомом моделу родних улога и представама о жени као бићу са демонским својствима, која се очитују кроз њену везу са оностраним светом. Наивна логика приписује жени лако потпадање под утицај нечастивих сила, у дослуху са којима се преображава у зло биће обавијено црним слутњама које наноси штету свом окружењу. На том антрополошком и културолошком обрасцу изграђен је асоцијативни фон имплициран у семантичком садржају лексема *кобница, злокобница, главоједница, главојешница*.

IV. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'правно прописана улога'

IV. 4. Социјални односи у традиционалном призренском друштву били су уређени моралним, обичајним и правним нормама. Понашање чланова заједнице регулисано је неписаним патријархалним правилима, али и законским прописима базираним на шеријатском праву. Нормативни и материјални правни поредак који је важио за Србе у Призрену крајем XIX и почетком XX века изграђен је на принципима османске правне регулативе, којом се успостављају грађанскоправни односи у свим

димензијама живота (породични, наследни, имовинскоправни, економски, пословноправни). Реконструкција призренског правосуђа између два века могућа је на основу правних термина из Чемерицићевог лексикона, који из синхронијске перспективе чине богат фондус архаичне дијалекатске лексике. У асоцијативном пољу *човек* архаизми су реанимирани преко концепата професије и социјалних улога, чија репрезентација употпуњује социјалну карактеризацију призренског човека. Непрофесионално учешће у правном поретку појединац остварује преко улога у парничном и облигационом поступку, вербализованих и интегрисаних у подгрупу именица са хиперсемом 'правно прописана улога'.

IV. 4. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у парничном поступку'

IV. 4. 1. Поред професионално оријентисаних правних лица која активно учествују у правосудном систему Призрена, као субјекти судских спорова појављују се грађани у улози странака или сведока. Призренци су штитили своја права и решавали грађанскоправне односе на суду, покретањем парничних поступака. Подношењем захтева надлежном суду физичко лице улази у законом регулисану улогу странке у парници, а субјект према којем је тужба усмерена добија улогу туженог. Током расправе у судском процесу значајну улогу игра сведок, чија је главна дужност да иснесе чињенице о спорном догађају. Судска пракса у домену парницења евидентна је у правном терминосистему призренског говора, чији је агентивни корпус делом дистрибуиран у лексичко-семантичку групу са хиперсемом 'социјална улога' и концентрисан у микрогрупу именица са хиперсемом 'улога у парничном поступку'. Везивањем актуелне улоге за људског референта, социолошки појам се материјализује и подводи под архисему 'човек', са јасним критеријумским обележјима којима се денотирају 'тузилац' и 'сведок'.⁴¹⁵ Вертикална хијерархизација зауставља се на парадигматском нивоу микрогрупе, где се према предметно-појмовној макрокомпоненти лексичког значења лексеме хоризонтално организују.

IV. 4. 1. 1. Лексичка грађа Д. Чемерицића сликовито илуструје потребу старих Призренца за тражењем и задовољавањем правде.⁴¹⁶ Расправе међу

⁴¹⁵ Назив за другу странку у парничном поступку – туженог Чемерицићев речник не бележи.

⁴¹⁶ Захтев за остваривање или заштиту личних права који се подноси правосудним органима означен је турцизмом *арзовал* (*Л'ѐно уч'ини шѝно меѝна арзовал. – Два арзовала шѝно сѝм ѝурија до сѝк. – У ѝиој време ѝомогоше л'и ѝи арзовал'е шѝно ги бѝше меѝнаја?*). Подизање тужбе против окривљеног и покретање парнице вербално је изражено синонимима *дава, давија* (*За ѝуј рабоѝу ч'аре ѝи је сѝл давија. – Вѝдѝн је ѝо суду, ѝо давије. – Обѝдва Младѝна бѝу бил'е гол'ѝме дауѝ'ѝје, дајма ѝо давије, дајма ѝо суду*) и *давијање* (*А кому не*

појединцима правно су решаване у оквирима грађанских случајева, где се у процесним улогама појављују тужилац и тужени, као личности парничних странака. Субјекат који тужбом покреће парнични поступак именује се лексичким јединицама *дауи'ија*, *дауи'ика* и *карадауи'ија*.⁴¹⁷

Он је мој дауи'ија, ња нека збори шџо има. – Сал със њега не се зайоч'нувај, знаш га, дауи'ија је, јодва ч'ека да наи'е с кога ч'е се давија.

Ја дуаи'ија несъм, дуаи'ика ши је моја сесџира, ња види рабџиу със њу.

Знам га ја добро, дауи'ија је он и карадауи'ија, ше със њега не се њоч'нувај. – Оному карадауи'ије, оному њоганцу, дџуша и свџи је да се шџера њо сџду.

Лексичке ознаке за особу која пред правосудним органима тужи, окривљује, оптужује некога због нечега потичу од турског назива за тужбу, парницу *дава* (тур. *dava*). Према Скоковом тумачењу, које усваја и С. Петровић, призренски лик агентива *дауи'ија* настао је домаћом творбом од акузатива мотивне именице у склопу *чини даву* (Петровић 2012: 106; Skok I: 384). Суфиксима *-и'ија* и *-и'ика* семантички садржај се приписује човеку, који као референт преузима денотацију синтагме („онај / она који / која чини даву“ → „онај / она који / која тужи некога, који / која се парничи“), при чему се допунски чинилац стапа са компонентом процеса не трансформишући ноцију субјекта. Појачано значење именованга *дауи'ија* у Призрену се постиже додавањем елемента у препозицији у односу на главну реч (*карадауи'ија*). На семантичком плану квалификативни конституент *кара* преведен је као интензификатор ('често') и главни је носилац конотативног аспекта лексичког значења сложенице. Народна представа о улози тужиоца, која је иначе негативна,⁴¹⁸ вербално је интензивирана и истакнута допуном, која у овом случају нема атрибутивну већ функцију квантификатора, којим се емотивно моделира тоналитет експресије.

IV. 4. 1. 2. Ради правилног и потпуног утврђивања чињеничног стања правна процедура предлаже процесну делатност доказивања, која налаже учешће сведока. Дужност сведока је да се одазове позиву суда и да да обавештења о странкама или чињеницама које се утврђују у парничном поступку и да својим сведочењем обезбеди правилну подлогу за судску одлу-

искоч'ило на вр главе њџ његово свџено давијање за јен л'ек рабџиу?) (Чемерикић). За процес суђења, који обухвата разматрање нечије кривице и доношење пресуде, користи се турски назив *мешч'џма*.

⁴¹⁷ Полна класификација је избегнута, с обзиром на двородност облика *дауи'ија* и *карадауи'ија*.

⁴¹⁸ Атрибуција која прати номинате сугерише њихова негативна карактерна својства и доприноси контекстуалној афектизацији.

ку.⁴¹⁹ У улози сведока појављују се лица језички обележена турским називи-ма *isāiī* и *shāiī*.

Sīānīmīra mūmī'ūju uzīmam za isīdāīa.

Kojuīija mi je shāiī da s'm uč'iniija shīo s'm mōga.

Синонимски пар *isīaiī* (тур. *ispat*) и *shaiī* (тур. *şahit*) долази из турске судске терминологије и уграђују се у призренски лексички систем, и то у онај његов фрагмент који прати динамику урбаног друштвеног живота Срба и расподелу социјалних улога у широј заједници. Ускоспецијализован денотативни садржај очишћен је од премиса локалног традиционалног контекста и колективне експресије и своди се на денотативну ознаку која одговара појму очевица догађаја.

IV. 4. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у облигационом односу'

IV. 4. 2. Облигационим правом регулисана је имовинскоправна веза између физичких лица, при чему се једна страна уговором обавезује да ће према другој страни остварити одређено понашање (Константиновић 1961: 1). Субјекти у облигацији имају корелативни правни положај, тако да је поверилачка страна активна у потраживању, а дужничка пасивна у испуњавању захтева давања, чињења, уздржавања, трпљења (Антић 2007: 11). Улоге повериоца и дужника заснивају се на начелу савесности и поштења, а ради личног обезбеђења у облигациони однос уводи се допунска стипулација – јемство, којим се јемац обавезује према повериоцу да ће испунити обавезу ако дужник то сам не учини. Мрежа правних субјеката у облигацији мапирана је на дијалекатској слици света помоћу идентификационих семантичких обележја 'поверилац', 'дужник' и 'јемац', повезаних заједничком суперорднативном компонентом 'улога у облигационом односу'.

IV. 4. 2. 1. Лице које из имовинскоправног, облигационог односа нешто потражује и има права на одређену чинидбу (тражбину) налази се у улози повериоца (кредитора) и у српском призренском говору означено је лексемом *дужник*.

Дужници му враїа кршиф, а он ĩроз ĩенцѣру садаку дава. – Да ги сїиїгне свѣ ĩїѣј дужнице.

Секундарна семантичка реализација лексикографске јединице *дужник* у РСАНУ има покрајинску маркацију (РСАНУ 5: 10–11), и у српском призренском говору појављује се са значењем „онај који даје нешто на дуг, зајмодавац, кредитор, човек којему је неко дужан“.

⁴¹⁹ Доказне радње укључују саслушање – *isīīndak* (*He mōže da sūdi bez isīīndak. – Na isīīndak ga uzēja sām Mūsīaif efenđija Tāīar*), приликом чега сведок даје изјаву – *īkrar* (*Vikāshe me u Sāraj da dādem īkrar. – Dāja s'm īkrar u sūd*) и сведочи – *isīāīhi* (*Jā č'e ĩhi isīāīhim*).

IV. 4. 2. 2. Друго лице у облигацији, које је обавезно да испуни тражбину повериоца, појављује се у улози дужника, а номинује се, такође, лексичком јединицом *дужник*.

Од рџавога дужника.. – Да га ѿраџи нојнога дужника. – Дужници еснафа муѿафи ’иског.

Реципроцитет правних улога условио је лексичку неиздиференцираност између појмова повериоца и дужника у дијалекту, тако да су истим језичким знаком денотиране супротстављене стране у облигационом односу. Мотиватор обе номинације са архисемом 'човек' јесте централни елемент облигације – дуг, који је у фокусу и потраживања и дуговања. Примарност у значењу приписује се страни чија је обавеза исплата дуга.

IV. 4. 2. 3. Улога трећег лица које учествује у облигационом односу правно је утврђена уговором о јемству. Субјект који преузима на себе обавезе дужника у случају да их дужник не испуни именован је позајмљеницама *дорзан* и *ч'ефил*.

Не га верујем њега, бога да ми даде за дорзана.

Ч'ефил Крстиа налбаѿин. – Цаце ч'ефил бија Пеѿар Жора.

Значењски идентификатор „јемац“ повезује лексеме *дорзан* и *ч'ефил* у апсолутни синонимски пар. Албанска (алб. *doržënës*) и турска реч (тур. *kefil*) повезане су идентичним поткритеријумским семантичким обележјима, садржаним у семема „онај који јамчи за другога“. Садржински парадигматски однос између две лексеме резултат је лексичке интерференције призренског идиома са језицима у непосредном контакту.

IV. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'антисоцијална личност'

IV. 5. Традиционално друштво задаје чврсте моралне и правне оквире у којима се изводе социјалне улоге, а свако прелажење друштвено дозвољених граница подлеже одговарајућим санкцијама. Одступање од прикладног и очекиваног извођења улога, које може бити узроковано различитим чиниоцима (интелектуалне способности, психички проблеми, одбијање појединца да се прилагоди), доводи до девијантних, деструктивних и антисоцијалних облика понашања. Друштвено неприхватљиво понашање испољава се у непоштовању и кршењу социјалних норми и перзистентном избегавању одговорности, што се манифестује кроз немогућност успостављања радних навика, финансијске и егзистенцијалне сигурности и емоционалне стабилности. Антисоцијалне особе не испуњавају обавезе и дужности у породици и ширем окружењу, одају се пороцима, нарушавају морални и обичајни кодекс, не поштују закон и права других, склони су конфликтима и насиљу, испољавају тенденцију ка деликвенцији и криминалним

радњама. Недостатак флексибилности и несналажење у интерперсоналним односима, неприлагођеност условима свакодневног живота, неспособност прилагођавања правилима и потребама заједнице оспоравају адекватно реализовање додељених улога и воде нарушавању складног функционисања групе. У урбаном амбијенту Призрена између два века важила су конзервативна, строга и ригидна морална начела, са минималном флексибилношћу у дOMETИМА херметичног понашајног оквира и важећих стереотипа. Личности са израженим дисоцијалним поремећајем су препознаване као отпадници од друштва, маргинализоване су, стигматизоване и језички етикетиране. Социјално неадаптирани типови који моделима понашања одступају од очекивања колектива су алкохоличари, коцкари, лопови, убице, затвореници. Когнитивном спознајом средина их дијагностикује, профилира и на основу опажања и расуђивања вербално маркира. Кохерентност конзервативних представа о традиционалним улогама разбијена је концептом друштвено неуклопљене личности. Инклузивни елемент 'антисоцијални' разуђује конзистенцију лексичко-семантичке групе 'социјална улога', депласирајући номинације са хиперсемом 'антисоцијална личност' на периферију унутар-групне парадигме. Скрајнута лексичко-семантичка подгрупа структурирана је према лингвистичким законитостима којима подлежу садржински односи међу члановима лексичког скупа. Организациони принцип примењен у констелацији елемената подгрупе базира се на хоризонталном степенастом поретку појмова – 'алкохоличар', 'коцкар', 'разбојник', 'убица', 'затвореник / затвореница'.

IV. 5. 1. ЛСМГ 'алкохоличар'

IV. 5. 1. Претерана склоност к употреби алкохолних пића импликује незаинтересованост и неспособност за преузимање сопствене одговорности у свим релацијама друштвеног живота. Дуготрајном и прекомерном конзумацијом алкохола особа искаче из стандардног обрасца понашања и излази из мреже родно, генерацијски и статусно детерминисаних социјалних улога. Према симптомима мултидимензионалног (биолошко-психосоцијалног) поремећаја околина препознаје особу која се одала алкохолизму, процењује њену социјалну дисфункционалност и износи свој суд погрдним називима – *џијаница*, *џруџ*, *ч'ор ч'уџук*.

Їма муџа џијаницу, ч'уч'ка. – Пијаница, од ракије џо сокаце сџије. – Пијаница се у џијансџо изгуби, џа не зна шџо ч'џни.

Сџефан се најџа, џруџ се уч'џнија.

Наџија се, ч'ор ч'уџук биднаја. – Наџија се, ч'ор ч'уџук се уч'џнија.

Интегрално-диференцијална компонента 'алкохоличар' кохезивни је елемент у синонимском реду *џијаница*, *џруџ* и *ч'ор ч'уџук*. У самом опису

лексичког значења доминанте *īijānīca*, преко које су дефинисана друга два конституента, „особа која често и много пије алкохолна пића, која се често опија“ истакнути су квантификатори ’често’, ’много’, којима се наглашава одступање од социјално дозвољеног и примереног и интензивира хронични и рецедивни карактер ове врсте антисоцијалног понашања. Контекстуално окружење актуелизира фокалне значењске чиниоце, који упућују на последице неконтролисаног узимања алкохола и потпуну психичку и социјалну деградацију човека. Интензификација до крајњег степена пијанства постигнута је семантичким дериватима *īīruī* и *ч’ор ч’уīук* (тур. *körkütük*) „пијан до губитка свести, мртав пијан“ (Чемерикић). Контактни синонимски пар рефлектује идентичне представе носилаца српског и турског језика о вези пијаног човека и дебла (*īīruī / kütük*). Асоцијација између дебла и пијаног човека иде преко прелазног ступња у семантичкој трансформацији, а то је једно од секундарних значења лексеме труп „беживотно тело“. У турском језику семантичко варирање ознаке *ч’уīук* постиже се колокацијском везом са придевом *ч’ор*, чије се дословно значење „ћорава клода“ модулира активирањем механизма метафоричког преноса – померањем референције са предмета на човека и денотирањем његовог стања методом наивног асоцијативног мишљења.

IV. 5. 2. ЛСМГ ’коцкар’

IV. 5. 2. Један од разлога занемаривања социјално одговорних улога и запостављања свакодневних животних активности јесте обузетост хазардним играма. Зависност од коцкања озбиљан је узрок професионалне и финансијске пропасти и разарања породице, а сваки облик патолошког понашања у традиционалном друштву оцењује се као изразито негативна појава која омета нормално функционисање заједнице. Човек склон хазардерству, који не може да контролише импулс за узбуђењем које доноси неизвесност коцкања, показује типичне симптоме антисоцијалног поремећаја са драстичним последицама по лични и социјални живот. Особа која не успева да обузда страст према карташким и коцарским играма номинована је лексемом *коморџ’ија*.

Оīīкākо іāде у рўке іīōму коморџ’ије Реџ’еīу, оsīаде гōја ка іīре. – Мīлан коморџ’ија игрāч’и кōмор изгубија кўч’у. – Тāј коморџ’ија сьс бāрбуī расīēч’е шīо му оīшац бēше сīēка сьс рāбōīу.

Наизглед неутрална номинација *коморџ’ија*, којом се језички обележава особа која се карта или коцка у новац, у дубинским слојевима семантичке структуре садржи конотативне елементе, који се актуелизирају у конкретној језичкој ситуацији. Именица са психолошко-социјалном атрибуцијом

добијена је од дијалекатског лика турске речи за картање или коцкање *котор* (Петровић 2012: 185).

IV. 5. 3. ЛСМГ 'разбојник'

IV. 5. 3. Биопсихички ентитет који се може окарактерисати као криминална личност јесте лице склоно преступима који се правно санкционишу. Појам криминала призренском човеку крајем XIX и почетком XX века није био познат, али се у смутним временима историјског превирања често сусретао са последицама злочиначких радњи. Оштре казне за начињена кривична дела протов имовине прописане су у ондашњем законнику (Здравковић 2008: 94), али су чешћи били случајеви пљачкања, отимачине и разбојништва са војно-политичком позадином. Одметник од закона, извршилац тешких кривичних дела означава се лексичким јединицама *ајдук*, *ајдуч'ина*, *кач'ак* и *зликóвац**.⁴²⁰

Ербаї ајдук и дауц'ију обеси (нар. посл.).

Оїл'ач'каја ги иїај ајдуч'ина Рамадан Заскок.

У Црнал'ево искоч'ил'е кач'аци.

И они са зл'икóфци. – Бугари су зл'икóвци (Реметић 1996: 369).

Чланови синонимског реда интегрисани су семантичком ознаком 'разбојник', која улази у средиште садржинске структуре турцизама *ајдук* (тур. дијал. *aydut*, поред *haydut*) и *кач'ак* (тур. *kaçak*). Негативан садржај експониран је суфиксацијом, *ајдуч'ина*, где се аугментативношћу проширује пејоративна димензија основе, чиме се појачава тоналитет експресивности. Новији домаћи инфилтрант, *зл'иковац*, семантички парира уопштеним реализацијама („разбојник, пљачкаш, злочинац“) вишезначних турских речи. Мотивисаност хипокористиком *зливо* (Skok III: 643) упућује на чињеницу да је дериват у призренски говор унет са стране. Без обзира на стилску вредност основинске речи у значењу изведенице доминира негативни денотативни садржај коренске морфеме, који експресивно тонира референта.

IV. 5. 4. ЛСМГ 'убица'

IV. 5. 4. Кривично дело са смртним исходом подлеже строгим казним мерама, док се лишавање живота друге особе у ратним околностима правно не квалификује увек као злочин. Бурна историјска дешавања између два века (Призренска лига и албанска побуна, балкански ратови и ослобађање од Турака, бугарска окупација Призрена у Првом светском рату) за последицу су имала страдање и српског и несрпског становништва Косова и Метохије.

⁴²⁰ Антисоцијалне диспозиције имају личности подложне ситним крађама. Лексички скуп са доминантом *лојов* ситуиран је поље психичке карактеризације човека, у лексичко-семантичку групу 'однос према новцу'.

Као средиште милитантних акција и поприште политичких и етничких сукоба, Призрен и његова околина трпели су агресију окупатора, побуњеника и ослободилаца. У памћењу говорника урезана су колективна злодела, али и појединци са израженим антисоцијалним поремећајем и типичним карактеристикама социопатије. Извршилац злочиначких радњи, починилац убиства, језички је обележен лексемама *каџил*’, *главоједник*, *главојешник*.

Ўби га ѿај каџил’ Ч’ел-Ибраѿим. – За ѿеј арнауџке каџил’е кол’ико ч’ѿни јен рисјански живоѿи? – Обесише онога каџил’а Рисѿу Кабаѿа.

Дрѿши л’и на ѿаметѿ кѿд онај главоједник Руѿѿа Кабаѿ, на мрѿваѿца на Баждарану, ѳби на месѿѿо Шач’ир-агу и јоѿ ч’еѿворѿцу, а двоѿцу рани? – Пофач’аше све главоједниѿе ѿо Подрѿме.

Издѿше му главу и ѿѿому главојешнику аѿ’и-Руѿѿе, обесише га. – Поѿ-Ц’уринѿца жалѿше на зоч’ѿшке главојешниѿе да гу убѿл’е муѿжа.

Идентификациони елемент ’убица’ чини семантичко језгро наведених номинација и окосницу њихове парадигматске везе. Доминантна позиција у синонимском реду припада турцизму *каџил*’ (тур. *katil*), у чијем су лексикографском опису садржана упечатљива својства антисоцијалне личности „зликовац, злочинац, крвник, убица“ (Чемерикић), у којима су имплицитне атрибутивне компоненте придевског значења ове речи „крволочан, суров, немилосрдан, свиреп, зао“ (Чемерикић). Због импликационог сегмента семантичке структуре, у којем су смештене семе душевне карактеризације човека, лексема *каџил*’ делом припада психолошкој сфери, и то домену негативне моралне квалитативне вредности. Полисемантичност метафора *главоједник* и *главојешник* дозвољава им дифузност у лексичко-семантичкој дистрибуцији, а комплексност садржаја примарне реализације „онај који је склон убијању, убица; онај који проузрокује или предсказује нечију смрт“ (Чемерикић) доводи до цепања семеме и двоструког семантичког лоцирања лексема (антисоцијално понашање / магијско понашање). Уколико Чемерикићеву дефиницију раставимо на два посебна значења, која и даље остају у кругу негативне социјалне маркације, примат бисмо дали реализацији са хиперсемом ’убица’, што је примарна асоцијација синтагматског композитног склопа.

IV. 5. 5. ЛСМГ ’затвореник’

IV. 5. 5. Према лицима која антисоцијалним облицима понашања угрожавају права других и не поштују важећа законска начела примењује се казнена мера лишавања слободе. Казни затвора подлежу починиоци тешких крађа и разбојништава, извршиоци насилних аката и крвних деликата, али су неретко у ратним приликама примењиване противправне мере колективног кажњавања и застрашивања затварањем и терорисањем цивилних лица.

Особа којој је одузета слобода на одређено време, која издржава затворску казну у говору призренских Срба обележена је синонимским лексемама *ајс*, *ајсаник*, *ајсанџија*, *ајсанџија*.

У њуџи ги њобџа јџн ајс, уфайија шџму. – Тџраф ајсџве на рабџиу.

Ајсџник бија јџдан шџио је џакав.

Тол'ико врџме сџде ајсанџија на џравду бџга. – Ајсанџије идеф на ангарџју. – Дџнџс џушџише мџго ајсанџије.

Меџ'у ајсанџије мџџи не улазџв, сал шџџ, џине ајсанџије. – У бугџрско врџме и џна, ч'уџ'ка, бија ајсанџија.

Заједнички именитељ 'затвореник' идентификационо је језгро дијалектизама *ајсаник*, *ајсанџија*, *ајсанџија*, потекло из семантичког потенцијала мотивне речи *ајс*. Критеријумско обележје *nomina loci aјс* (тур. *haps* „место где осуђеници издржавају казну“) апстраховано је у казнену меру која се приписује људском агенсу и социјално га маркира. Ефекат експлицитне појмовне каузалности јесте померање референције са објекта на човека, што се испољава у полисемантичкој структури турцизма („1. зграда где се затварају преступници; 2. затвореник“ (Чемерикић)). Формативни елемент са месним значењем улази у семски састав творбених варијаната *ајсаник*, *ајсанџија*, *ајсанџија* преко основе *ајсан-*, од турске именице *ајсана* (тур. *hapsāne*). Лик *ајсанџија* има обличку и семантичку паралелу у албанском језику (Петровић 2012: 48), али само у примарној реализацији „чувар затвора“. Двострука денотација конверзивног карактера (чувар затвора – затвореник) у призренском говору резултат је когнитивног опажања носилаца дијалекта преточеног у негативну представу о затвору и људима који су на било који начин повезани са тим злогласним, мрачним, прљавим местом, без обзира на реално опонирање социјалних улога. Могућа значењска конфузија разбијена је увођењем дублетне форме *ајсаник*. Објективна стварност креирала је састав микрогрупе, чији је конституент и женска номинација *ајсанџија*, моџијски корелат лексеми *ајсанџија*.

Конфигурација лексичко-семантиче групе са хиперсемом 'социјална улога' базирана је на механизмима регулације друштвено прихватљивог понашања и родним стереотипима. Садржај улога реализује се по утврђеном обрасцу који обезбеђује предвидљивост и ефикасност функционисања друштва, а задати модели прилагођени су приоритетима, стандардима и интересима заједнице. Вредности и норме датог културног простора креирају улоге појединца у систему друштвених веза, а, поштујући их, индивидуа коректно испуњава функције које су јој додељене статусом или околностима. Традиционалну мушко-женску поделу улога у породичној, интерперсоналној, професионалној, морално-правној, културној сфери и свакодневном животу призренских Срба карактерише широк дијапазон међуљудских односа и ви-

сок степен формализације установљен крутим обичајним оквирима, што се на језичкој слици света рефлектује преко разуђеног номинационог система и чврсте организације мањих структурних целина. Дистрибуција лексичког инвентара у линеарној парадигми манифестује семантичку комплексност и дифузни карактер анализираног именичког фонда, који покрива различите домене људских активности. Дисперзија лексичког материјала условљена је спољашњим фактором, мноштвом дужности и функција које друштвени систем намеће појединцу у пакету са прописаном формом спровођења конкретних улога. Обавезујући патријархални узус конструише сложenu мрежу релација како у прозаичном свакодневљу појединца тако и у духовном одговору наивне људске свести на уобичајене токове живота. Мултиаспектна карактеризација човека из позиције социјалних улога задире у различите слојеве народне културе Срба Призренаца у конкретној временској координати, чији су кодови фиксирани у језику. Ментални свет призренског човека објективизиран је вербалним средствима, а помоћу лингвокултуролошког апарата могуће је истражити узјамност језичких и ванјезичких чинилаца у обликовању лексичког садржаја и перципирати материјалну и менталну етничку особеност носилаца дијалекта. Тријада језик – култура – човекова личност категорички је спроведена кроз концепт традиционалних социјалних улога и битно утиче на унутрашњи принцип структурирања номинационог система. Когнитивним активностима процеси опажања, категорисања, класификовања и осмишљавања стварности пројектују се на језичку слику света као систематизован пресек значајних појединости културних концепата 'породица', 'школа', 'пријатељство', 'комшилук', 'болест', 'путовање', 'куповина', 'свадба', 'слава', 'народна веровања', 'правни поступак', 'антисоцијално понашање'. Антропоцентрички приступ грађи у фокус лексичко-семантичког истраживања ставља човека као многоструког носиоца друштвених улога и тематски се своди на типолошки опис социјалног бића призренских Срба.

Преузимање одговорности подстиче активно учешће у свим областима људског деловања и омогућава стереотипно извођење улога. Млада особа уводи се у процес социјализације деловањем примарних агенса – породице и школе, како би овладала типом понашања и међуљудских односа који су карактеристични за дату културу и како би усвојила морално-обичајна начела заједнице и лако се прилагодила традиционалним условима живота. Адаптација ширем колективу постиже се најпре развијањем квалитетних односа у ужим групама (у породици и међу вршњацима), а потом одржавањем блиских веза са комшијама и пријатељима. На релацијама оствареним у примарним групама формира се прототипични модел друштвених односа, а индивидуа се припрема за интеграцију у ширу заједницу и учи се адекватном извођењу социјалних улога које јој се додељују одрастањем. У самом корену социјализације стоји родна неједнакост и издиференцираност полних уло-

га. У патријархалном систему различито су дефинисани културни обрасци који се односе на дечаке и девојчице, односно мушкарце и жене. Културолошки очекиване мушке улоге су: син (*деџе, син, назл'ија, јединац, бир*), ученик (*и'ак, двојкаш, њофџоравац, букварац, ч'асословац, њсалиџирац, основац, богословац*), супруг (*муж, домаш'ин, гостодар*), отац (*баба, оџац, џаџико, џаџа, баџа, баџка*), старатељ (*васија*), радник (занатлија, трговац, службено лице и сл.), војник, домаћин, пријатељ; а женске: ћерка (*ч'ерка, девојка, ч'ера, ч'ерч'ица, девојкица, девојч'е, девојч'енце*), невеста (*снаа, невесџа, младаневесџа, нуса, нуска, и'ел'ина*), супруга (*жена, домаш'ица, везме*), мајка (*маџи, мајка, мона, нана, дада, мајкица, маџереџина*), свекрва (*свекрва, свекрвич'е*), баба (*баба, мајка, мајч'ица, дада, нана, сџара, бајч'е, нанка, нанч'е*). „Родне улоге проистичу из поделе рада између мушкараца и жена, а затим обухватају нормативне процесе којима се, другим људима, преносе очекивања на основу пола“ (Жунић 2012: 284). Традиционална породица је најмоћнији трансфер културе, жижна тачка генерацијског преношења порука о одговарајућим улогама мушкарца и жене и средиште критичког вредновања друштвено (не)прихватљивог понашања. Номинације детерминисане улогом у породици чине нуклеус групе и конститутивни су елементи језгра лексичко-семантичког поља.

Ставови и уверења о подели улога конструкција су патријархалног поретка, историјски високо контекстуализована. У друштвеној пракси и идеолошкој свести Призренаца дубоко су уграђени дискриминаторни ставови, на основу којих се афирмишу пожељни стилови понашања и обликује препознатљив модел скромне, подређене, тихе, брижне, нежне, пожртвоване женске особе и јаког, ауторитативног, предузимљивог, заштитничког, агресивног мушкарца. Културни стереотипи испољавају се у семантичком садржају номинационих јединица као фонски чиниоци значењске структуре. Расподела лексичког материјала и математички однос гендерно супротстављених елемената показује доминацију именица мушког рода у аспектима јавног ангажовања и одржавању социјалних контаката (*другар, њријаџел', другар / њријаџел' до главе, мик, орџак, коџиџа, куџџ миџџерија, јолџ'ија, калауз, гост, мисафир, џангъл-мисафир, свџогар, насџојник, дауџ'ија, карадауџ'ија, дужник, дорзан, ч'ефил'*, према *другач'ка, другарица, коџиџка, миџџериџка, дауџ'ика*). Састав лексичко-семантичке групе указује на динамичан чаршијски начин живота Призренаца и сужени распон друштвених активности Призренки, док дубља творбено-значењска анализа чланова скупа реконструира законитости, убеђења и вредности патријархалног призренског човека који показују амплитуду социјалног деловања мушкараца и жена. Дужности жене просторно су ограничене на кућу, а друштвени односи сведени на породични круг. У тим диметима жена је инфериорно и вредно испуњавала наметнуте задатке и

функције, играјући унапред одређене улоге. Потпуну статусну инверзију жена доживљава једино у обредним ритуалима, где добија истакнуто место (*младаневесџа, свекрва, момковица, кума, деверовица, мисиџика, аберџика, ашџика, додолица, лазарица*). Узвишени ритуални статус жене могућ је само у зони лиминалности и *communitas*-а, након чега се враћа у реални поредак и заузима позицију која јој родно припада у друштвеној структури. Комплементарност улога аутоматски намеће реципроцитет на плану лексичко-семантичке парадигме, што је оствариво у доменима друштвеног деловања где се очекује мушко-женска релациона узајамност. Такви чланови међусобно се потпуно супротстављају, градећи парове правих антонима (*муџ, домаш'ин, гостодар / жена, домаш'ица везме; младожења / младаневесџа, манесџа млада; свекър / свекрва; момак / момковица; кум / кумица, девер / деверовица*). Строга супротстављеност антонимских парова често је ублажена или потпуно неутралисана симетријом односа, па је најзаступљенији тип лексичке везе у овој групи релациона опозиција или конверзија (*баба, оџац, џаџко / маџи, мајка, мона, нана, дада, мајџица; деда, дедџина, сџари / баба, мајка, мајч'ица, дада, нана, сџара, бајч'е, нанка, нанч'е; баба, оџац / ч'ерка / девојка; маџи, мајка / деџе, син; деда / унука; баба / унук; оч'у / џасџоркиња; учџел' / џ'ак; бакал, бакал'ин бакалџ'ица / куџџ, миџиџерија, миџиџерика; докџор, еч'им / болник, болница; домаш'ин, домаш'ица / гост, мисаџир, гостџинка; дужник / дорзан, ч'еџил'*).

Концепт социјалних улога је хетероген и неупоредиво је шири од представљеног датом групом и сублимира елементе који семантички припадају категоријама социјалног статуса и професије, који у парадигми поља функционишу као посебне целине. Критеријумска обележја социјалне марџације човека одредила су распоред утврђених чланова и њихову организацију у вертикално-хоризонталној констелацији лексичко-семантичког поља 'социјалне карактеристике човека'. Концентрични принцип груписања лексема задовољен је појмовном привлачношћу хиперсема 'професија', 'социјални статус' и 'социјална улога', које се и на идеографској и на семантичкој равни међусобно пресецају у самом центру поља. Периферна кружна орбита додирује се са суседним зонама поља 'психичке карактеристике човека' у граничним тачкама психосоцијалне дескрипције (ЛСГ 'антисоцијална личност' и делимично ЛСГ 'правно прописана улога', ЛСГ 'улога врача'). Сложеност система социјалних улога и лексиколошки опис јединица које припадају овоме циклусу захтева интердисциплинарни методолошки приступ, који укључује етнолингвистичке, социолингвистичке, психоллингвистичке, лингвокултуролошке и когнитивистичке аспекте разматрања семантичког садржаја номинационог корпуса.

V. ЛСГ именица са хиперсемом 'родбински односи'

V. Посебан сегмент међуљудских односа који употпуњује социјални профил призненог човека и реконструише слику патријархалног призненог друштва јесте интерперсонална повезаност преко заједничког претка или ступањем у брак. Родбинске везе међу људима у хуманистичким наукама посматрају се као саставни део мреже социјалних односа, имају шири социјални значај, зависе од друштвене атмосфере и временског оквира у којем постоје (Ђорђевић 2001: 7). До почетка XX века сродство је у антропологији разматрано са становишта еволуционистичке теорије, која се темељи на идеји о сродничким односима као извору људске друштвености и културе (Ивановић 2010: 20). Овакав приступ одбачен је у научној парадигми XX века, али се аксиом да је сродство основни принцип друштвеног уређења и да представља основ социјалне организације дуго одржао, мењајући облике и добијајући различите интерпретације у новијој дисциплинарној историји, што је у великој мери зависило од теоријске оријентације антрополога и њиховог схватања појма сродства (Ивановић 2010: 20–21). Традиционално прихваћену класификацију Л. Х. Моргана, представника унилинеарног еволуционизма, засновану на аналитичким истраживањима племена северноамеричких Индијанаца, која разликује шест образаца сродства и прави дистинкцију између дескриптивних (вертикалних) и класификаторних (линеарних) сродничких терминолошких система⁴²¹, оспорава амерички лингвиста А. Л. Кребер, уводећи нове категорије преко којих је могуће описати терминологију сродства у свим језицима.⁴²² Уплив лингвистичких метода у антрополошку теорију

⁴²¹ Л. Х. Морган, који је извео први преглед родбинске терминологије, систем крвног сродства тумачи преко брачних односа, при чему је ego (појединац) у центру круга или групе сродника, од ког се рачуна степен сродства. У вертикалној узлазној линији су његов отац, деда, а у силазној деца и њихови потомци. Са бочних страна налазе се брат, сестра и њихови потомци. Морган разликује шест прототипичних сродничких система, названих по друштвима у којима се срећу: хавајски, ескимски, ирокешки, кроу, омаха и судански. Индоевропски породични систем Морган квалификује као дескриптивни, јер се бочни сродници описују понављањем или комбинацијом истих термина или дескриптивним фразама, а за разликовање степена крвног сродства користи се посесивни генитив (Парсонс, Шилс и др. 1969).

⁴²² А. Л. Кребер полази са становишта да су називи родбинских односа одраз психологије, а не социологије, те да првенствено одражавају мишљење и схватање једног народа о сродству, и да су термини сродства превасходно лингвистичка и логичка појава. Он одбацује Морганову тврдњу о дескриптивним системима, аргументујући свој став тезом да је сваки језик класификаторан, па самим тим и језик сродства (Горунувић 2009: 23–24). Како би се избегле произвољности и субјективна гледишта, Кребер предлаже осам нових, начелних принципа, који би изучавању сродничких система дали егзактнију основу: 1. разлика између истих или различитих генерација; 2. разлика између линеарних и бочних сродника; 3. разлика у годинама старости једне генерације; 4. пол сродника; 4. пол особе преко које постоји

посебно је изражајан у поимању структуре родбинских односа К. Леви-Строса, који прихвата фонетски структурализам Н. Трубецког и принципе семиотичке лингвистике Ф. де Сосира, сагледавајући сроднички систем кроз односе као базичне структурне елементе и откривајући њихово релационо значење (Горуновић 2009: 25).⁴²³ Од седамдесетих година прошлог века долази до промена у статусу, обиму, теоријским и епистемолошким претпоставкама на којима су конструисане студије сродства у савременој антропологији (Ивановић 2008: 108), које се углавном заснивају на критици формалистичких и структуралистичких приступа родбинским односима, али без постулирања опште теорије сродства.

Словенске лингвистичке концепције сродничке терминологије полазе од класичних антрополошких поставки родбинских односа, које разликују крвно сродство и сродство настало склапањем брака, и у оквиру крвног сродства линеарну и колатералну линију. Терминосистем сродства у руском језику сагледава се у интердисциплинарном кључу, почев од фундаменталног испитивања историје словенских термина сродства О. Н. Трубачова (Трубачев 1959). Лексичке реалије посматрају се не само као језичке чињенице, већ као записи древне словенске прошлости, која задире до индоевропског матријархата. Пратећи развој родбинских веза и анализирајући називе за сроднике у контексту етнолингвистике и фолклористике, Трубачов закључује да је словенски терминологски систем сродства дескриптиван, да је далеко од класификаторног система Индоевропљана и етимолошки расветљава бројне термине. Систематско инвентарисање термина родбинских односа у руском стандардном језику започело је непосредно након Трубачове монографије (Моисеев 1963), а модерна синхронистичка елаборација феномена сродства и родбинске терминологије антропоцентрички је оријентисана. У етнолингвистичкој перспективи категорију сродства посматра С. М. Толстаја, која предлаже два главна плана у приступу овој проблематици. Први се тиче тројачке форме израза и њихових скривених смислова – језичке, фолклорне и ритуалне, на основу које се може реконструисати семантика, симболика и аксеологија сродства. Други план подразумева прилаз сродничким односима са аспекта њихове искоришћености

сродство; 5. разлика крвних сродника од сродника преко брачне везе; 8. услов да особа преко које иде сродство још увек постоји (према Бјелетић 1994: 199–2000).

⁴²³ К. Леви-Строс сродство тумачи као систем значења, систем односа, а не превасходно као облик друштвене организације, при чему примарни однос није природна веза по крви, већ друштвено конструисана веза између мушкарца и жене. Оваквим ставом изнетим у делу *Елементарне структуре сродства* (1958) супротставио се важећој британској структурно-функционалистичкој теорији родова (lineage theory), која заступа начело сродства у организацији примарних друштава сродства и првенство даје линеарном односу између сродника (деда – отац – унук), док су латерарни односи (муж – жена, брат – сестра) мање релевантни (Горуновић 2009: 25).

у језику и култури. И кад се полази од форме, од видова родбинских веза, ритуала повезаних са категоријом сродства и кад се језик сродства посматра као код, могуће је добити информацију о садржају самог концепта сродства, његових релевантних параметара и карактеристика, његовог поимања у сазнању носилаца традиционалне културе (Толстая 2009). Лингвокултурна димензија концепта сродства испољена је у низу радова новије генерације руских лингвиста, који се баве типолошким и компаративним истраживањима концепта сродства и његове језичке репрезентације у различитим културама (Близнюк 2009; Железнава 2009; Лихачова 2011; Шайхуллин 2012; Попова, Головин 2012; Головин 2014). Когнитивни правац повезан је са проучавањем и описивањем ментално-језичког концепта сродства и његове слојевите структуре (Бурыкин 2000; Оздоева 2007; Кошелева 2009; Качинская 2011; Николенко 2012; Обвинцева 2013). Дијалектолошко истраживање родбинских односа на македонском говорном подручју и њихову интерпретацију у словенском и балканистичком кључу спровела је Е. Стоевска Денчова (Стоевска Денчова 2009). Бугарска научна теорија богата је радовима посвећеним терминологији крвног и социјалног сродства. На лингвистичком представљању бугарског сродничког система радиле су И. Георгиева, Д. Москова и Л. Радева седамдесетих година прошлог века и у низу заједничких радова уобличиле модел презентовања стандардне и дијалекатске (родопске) терминологије крвног сродства (Георгиева, Москова, Радева 1971, 1972, 1973, 1976). Ова и наредна деценија изузетно су продуктиван период у изучавању родбинских односа у Бугарској, када су објављени бројни радови о етнографској семантици сродничких термина (Москова, Радева 1972), о терминима насталим склапањем брака (Русинова 1976), о историји бугарске родбинске терминологије (А. Даскалова, Б. Велчева 1982), о пореклу народних рођачких назива (Гълъбов 1986) и њиховој употреби (Георгиева 1886), о утицају несловенских језика на словенску терминологију сродства (Б. Марков 1988), као и неколики број текстова о значењу и ареалној распрострањености појединих термина (Иванова 1970; Младенов 1971; Кандева, Радева 1977; Киш 1977).

Терминолошки систем сродства на српском језичком простору представљен је у публикацијама М. Бјелетић *Родбинска терминологија код Срба у Румунији* (1990), *Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику* (1994), *Турцизми у српскохрватској терминологији сродства* (1995) и у радовима И. Ранђеловић *Лексика родбинских односа села Нишевица* (1995) и М. Петровић Савић *Терминологија родбинских односа насталих склапањем брака (обласи Рађевина)* (2011). С обзиром на то да су побројани текстови наменски писани за потребе зборника у којима су објављени и да су због тога и обимом ограничени, не доносе целовит приказ родбинских одно-

са и не нуде општи модел структурирања знакових јединица језика овога типа. Међутим, сваки од наведених аутора дао је свој допринос лексичко-семантичкој организацији овог комплексног терминосистема, који ни са становишта традиционалне српске етнологије није до краја теоријски разрађен и представљен као интегрална мрежа у дијахронијској и синхронијској перспективи.⁴²⁴ Српскохрватску терминологију крвног сродства М. Бјелетић условно посматра као јединствен систем, у чијем се опису могу применити првих шест Креберових универзалних принципа. Називе разврстава у две групе: а) номинациони термини (полази од десигната и испитује каквим се јединицама именује) и б) термини за обраћање (који посебно одражавају трећи Креберов принцип – разлику у узрасту у оквиру истог поколења) (Бјелетић 1994: 199–200). Класификацију спроводену на српскохрватској дијалекатској грађи касније допуњује семантичком анализом турцизама (Бјелетић 1995). Исту поделу примењује М. Петровић Савић али на корпусу терминологије родбинских односа насталих склапањем брака. На материјалу територијално лоцираном на област Рађевине ауторка прати линију породичних односа из угла младе, младожење и њихових родитеља и семантички их диференцира (М. Петровић Савић 2011).

Традиционална призренска проширена породица и типови веза међу сродницима у различитом степену сродства формирају разгранату мрежу родбинских односа мапирану на језичкој слици Призренаца у виду сложеног, компактног, стабилног и уређеног система знакових јединица, које са синхроног аспекта формирају архаичну дијалекатску сродничку терминологију, а у дијахроној перспективи реализују патријархалну идеју сродства великим бројем лексема које припадају општем вокабулару. Обимом семантичког пространства 'родбински односи' захваћен је актуелни систем генетички, гендерно, узрасно и правно дефинисаних односа међу људима који су подржани од стране друштва и представљају својеврсни вид интерперсоналних интеракција у конкретној средини. Чврсте сродничке везе и јасна систематичност родбинских односа, фиксирани у социјалној пракси призренских Срба, одраз су вишевековног духовног наслеђа на косовско-метохијском ареалу и представљају специфичан модел комбиновања индоевропске, словенске и несловенске културне традиције. У сродничком коду Призренаца разликују се крвно и некрвно (афинално) сродство, према томе да ли се сродничка веза заснива на биолошким или социјалним параметрима. Крвно сродство настаје рођењем и представља природну везу између два или више лица у директној (*linea recta*) или побочној линији (*linea colateralis*). Низ сродника по крви који проистичу један од другог припадају правој, директној линији сродства, која

⁴²⁴ Истраживању сродства у српској етнологији приступало се углавном у оквиру проучавања породице и брака у фокусу сеоске и традиционалне средине (Ђорђевић 2001: 7).

може бити усходна (од потомка ка прецима) и нисходна (од претка ка потомцима). Особе које потичу од заједничког претка налазе се у колатералном, побочном сродству, које се разликује по ступњу колатералности (по колену) и рачуна се билинеарно (и по очевој и по мајчиној линији). Односи који настају склапањем брака између једног брачног партнера и крвних сродника другог брачног партнера означавају се као некрвно сродство или сродство по тазбини (*affinitas*). Српски сроднички систем познаје још једну врсту некрвног сродничког односа које настаје правним путем, а то је грађанско сродство (адоптивно или сродство по усвојењу). Православна црква признаје кумство као врсту духовног сродство, насталу чином крштења између онога који се крсти и његовог духовног оца (кума). Сродство се у овом случају успоставља ритуалном функцијом и има обредни карактер, као и сви типови веза настали променом статуса. Природа и структура родбинских односа детерминисала је формирање специфичаног система ознака за сроднике у призренском идиому, где се као једрени експоненти јављају лексеме са општом семантиком „онај / она који / која је с неким у родбинској вези“ – *роџ'ак / роџ'ака, свој*⁴²⁵.

Зар не мо́же да на́џ 'е никога роџ'ака да му ѿмо́гне? – Роџ'аци су, не́су бра́ч'а.

Бе́ше ми до́шла ни́ка Борки́на роџ'ака.

Ем ѿи́ је сво́ја, ем је невол'ни́ца, себа́џ је да гу ѿмо́гнеши кол'и́ко мо́ш. – Сьс своје́га једи́ и ѿи́, а́ма не́мај никакџв а́лши-ве́реш.

Збирно значење „родбина“ реализују синоними *ро́д, ро́д родѣни, својши́џина, каби́л'е, фа́ра*, којима се на периферији придружују лексеме *ло́за, коѿи́ло* и *ѿо́јас*, где се својим значењем „сој, племе, порекло“ укрштају са апстрахованом релационом компонентом 'родбинска веза, сродство', присутном у садржају јединица синонимског реда.⁴²⁶

Овај бо́ја од ро́да ѿе двáл'а.

Ро́д родѣни смо, сѿрич'евѿч'и смо.

Својши́џина су о́ни.

⁴²⁵ Поименичењем придев *свој* постаје једрени члан лексичко-семантичке групе са хиперсемом 'родбински односи' и архисемом 'човек'. Изван ове семантичке поделе остају придеви *својан, својѿил'ив, бл'изън* (*Бл'изна му је она, не́су дол'еко. – Сьс ѿоѿ-Манѣѿна су ѿбол'изни зе сьс Крѿѿу берберина. – Бл'изно гу је ѿоѿ девојч'е, а́да сесѿрич'њѿно гу је. – Не́сьм зна́ла ч'и ѿи́ је ѿоѿ-Мане ѿа́ко бл'изън*) и прилог *бл'изо* (*Бл'изо су о́ни, не́су дол'еко, сѿрич'евѿч'и су. – Сьс ѿоѿ-Манѣѿна су ѿо бл'изо зе сьс Крѿѿу. – Не́сьм зна́ла ч'и су ѿа́ко бл'изо њѿ две*), који изражавају близак степен крвног сродства.

⁴²⁶ Метафором којом се у Призрену маркира особа без блиских сродника *суокр'ла* (*Осѿаде сам ка суокр'ла*) изнесен је став колектива о важности родбинских веза за здраво функционисање појединца, породице и шире заједнице.

И ми и ДрнайѠфци јено смо кабил'е, сви смо Ч'емерикѠфци. – Кабил'е л'и му његово. – Јено кабил'е су Ѡни. – Кабил'е му се у гасило, дабогда.

Реч'е ѡа ме ѡревари, е' фару л'и му његову лъжл'аву. – Циганска фара. – И Сима Пуч'а је од њине фаре. – Њинејзи фаре душа и свейи ги је да глоѡ'еф ѡуѡу' у коску.

Таква ги је лѠза.

Маниѡашко коѡило.

Мане и Миѡа су сѡрич'евич'и, ама ѡреч'и ѡјас.

Потомци једне лозе означени су заједничким именом *симсил'е*.

Симсил'е л'и му његово. – Ч'емерикѠфско симсил'е.

Блиска веза међу сродницима наглашава се односом *сѡричевич'и*, којем се конфронтира лексикализација за особе у даљем сродству *аѡ'Ѡвци*.

Бл'ѡзо су Ѡни, несу дол'еко, сѡрич'евич'и су.

Несу ни сѡрич'евич'и, аѡ'Ѡвци су Ѡни.

Денотативна макрокомпонента 'родбински односи' разбија се на четири семантичке компоненте, које се појављују у функцији доминантних и надређених сема лексичко-семантичких подгрупа:

1. ЛСПГ 'крвно сродство',
2. ЛСПГ 'тазбинско сродство',
3. ЛСПГ 'адоптивно сродство',
4. ЛСПГ 'духовно сродство'.

Конституенти групе реализују садржај концепта *родбински односи*, у чијем је језгру концепт породице, представљен преко категорије социјалних улога. У доменима праве линије сродства и сродства насталог усвојењем ЛСГ 'родбински односи' поклапа се са ЛСПГ 'улога у примарној породици', а у сегменту тазбинског сродства укршта са појединим елементима ЛСМГ 'учесник у свадбеном обреду'. Вишеструке породичне улоге и фамилијарне позиције које особа стиче рођењем или склапањем брака институционализоване су као родбинске и породично-брачне везе и представљају динамичну мрежу социјалних односа на којој се темељи функционисање традиционално уређеног друштва. Паралелно са друштвеним развојем сродничка номенклатура се усложњавала, тако да је призренски терминосистем родбинских веза историјски, генетички и културни одраз патријархалног поретка. Законитости и еволуција традиционалног уређења могу се посматрати кроз призму структурне организације сродничког система, који је неодвојив од реалних друштвених односа. Терминологија сродства устројена је на принципу релационе опозиције и обухвата класификационе термине којима су номиновани сродници различитих линија и ступњева сродства. Јединице граде специфичан семантички однос који се заснива на реципроцитету и симетрији ванјезичких релација, при чему класификација прототипичних конверзива задовољава начело парне номинације.

V. 1. ЛСПГ 'крвно сродство'

V. 1. Лица која су потомци заједничког претка биолошки су повезана и налазе се у крвном сродству. Консангвинитет или когнатско сродство као антрополошка аналитичка категорија подразумева сроднике с којима его (референт на линији сродства у односу на којег се одређује родбински однос) дели исту крв, а „преношење и деоба крви“ рачуна се и по очевој и по мајчиној линији.⁴²⁷ Према томе да ли су преци и потомци крвно повезани правом или побочном линијом, разликују се директно и колатерално сродство. Генеза повезаности међу сродницима изражава се преко степена крвносродничке везе, односно коленима.⁴²⁸ Екстралингвистички параметри регулишу семантичко модулирање лексема унутар подгрупе и синтетишу јединице у одговарајуће целине. Универзална формула гранања родбинских односа детерминише лексичко-семантичку структуру подгрупе 'крвно сродство', која се вертикално рачва у две микрогрупе 'сродник у директној линији' и 'сродник у побочној линији'.

V. 1. 1. ЛСМГ 'сродник у директној линији'

V. 1. 1. Микрогрупа 'сродник у директној линији' интегрише лексичке ознаке за лица која воде порекло једно од другог у правој лози и може се двојако посматрати – од родоначелника ка потомцима (силазна линија) и од најмлађег потомка ка прецима (узлазна линија). Степен сродства заснива се на цивилном рачунању које потиче из римског права и одређује се по броју рођења (*quod generationem, tot gradus*). Праволинијски сродници разматрани су у категорији социјалних улога, с обзиром на њихов истакнути положај у примарној групи, односно у проширеној традиционалној породици. У овом сегменту социјалне карактеризације човека значење термина подвргавамо једној од метајезичких варијаната компоненцијалне анализе, методи популарној у проучавању садржинског плана родбинске терминологије у руској науци (Рыкин 2009; Близнюк 2009 Федорова 2012). Структурно рачлањивање значења родбинских односа табеларно је приказано по параметрима који дефинишу крвно сродство у правој линији, тј. денотативним компонентама које учествују у формирању семског састава и конструисању семантике лексема са хиперсемом 'сродник у директној линији'. Конотативни аспект значења презентован је експресивно-емоционалном компонентом која има векторну, позитивну и негативну усмереност.

⁴²⁷ У савременој антропологији одбачен је традиционални концепт родбинских односа и теорија по којој се сродство успоставља једино путем крвне везе (Ивановић 2010: 20).

⁴²⁸ О деловима тела као ознакама сродства пише М. Бјелетић у раду *Косиј косиш* (Бјелетић 1999).

сродник у директној линији	пол		степен сродства			линија сродства		експресивно- емоционална компонента	
	м	ж	I	II	III	по оцу	по мајци	позитивна оцена	негативна оцена
<i>ма̄йи</i>									
<i>ма̄јка</i>									
<i>мо̄на</i>									
<i>на̄на</i>		+	+					+	
<i>да̄да</i>								+	
<i>ма̄јкица</i>								+	
<i>ма̄йерейӣна</i>									+
<i>ба̄ба</i>									
<i>сӣяра</i>									
<i>ма̄јка</i>								+	
<i>ма̄јч'ица</i>								+	
<i>да̄да</i>		+		+		+	+	+	
<i>на̄на</i>								+	
<i>на̄нка</i>								+	
<i>на̄нч'е</i>								+	
<i>ба̄йч'е</i>								+	
<i>йраба̄ба</i>		+			+	+	+		

Суперкласа разликовног обележја из које се изводе остале, ниже класе семантичких црта код јединица за означавање крвног сродства јесу релациона обележја ($\rightarrow$ родитељ / $\leftarrow$ родитељ: деда – отац – унук; баба – мајка – ћерка). Релевантне денотативне компоненте за одређивање крвног сродства у правој лози су 'пол' и 'степен сродства', које имају дистинктивну функцију. Семантички параматар 'линија сродства' нема диференцијални карактер (преци и оца и мајке номинују се истим терминима), па самим тим не утиче на разграничавање односа и класификацију јединица у микрогрупи. Организација породичних улога у патријархалној заједници одражава се и на уређивање системских веза у терминосистему крвног сродства. Термини подлежу различитим лексичко-семантичким процесима с обзиром на функционалност остварену у испитиваном говору. На призренском ареалу испољава се тенденција ка полисемичности номинационих јединица, што

утиче на регулацију парадигматских односа у групи. До семантичких помака у кругу родбинских односа долази услед проширења значења, што је последица појмовне и логичке коинциденције улога и развијених емоционалних односа међу члановима породице (*мајка, мајчица, дада, нана, нанка* – мати, баба; *баба* – отац, деда; *бајџа, бајџика* – брат, отац). Вишезначност се у овој сфери остварује механизмом платисемије, којим су подједнако захваћени термини словенског порекла и позајмљенице. Семантичко ширење чешће је код термина који се користе у служби апелативности, тј. у контактної ситуацији која захтева директно обраћање, које углавном укључује емоционални однос млађег говорника према старијем саговорнику.

V. 1. 2. ЛСМГ 'сродник у побочној линији'

V. 1. 2. Микрогрупу 'сродник у побочној линији' образују називи крвних сродника који воде порекло од заједничког претка. Сродници у колатералној линији разграничавају се на основу семантичких параметара 'пол' ('мушки' / 'женски'), 'узраст' ('старији' / 'млађи' у односу на референта), 'степен сродства' ('друго', 'треће' и 'четврто колено'), 'линија сродства' ('по оцу', 'по мајци') и 'лице преко којег се сродство остварује' ('брат', 'сестра', 'стриц', 'ујак', 'тетка'). Критеријумска обележја су семе пола, степена сродства и линије сродства. Узрасна компонента битан је фактор у регулисању рођачких односа у истој генерацији, док је лице преко којег се остварује крвна веза важно за раздвајање сродника у четвртом колону. Конотативни семантички елементи присутни су код стилски маркираних изведеница насталих од неутралне основе.

V. 1. 2. 1. Синонимски ред са доминантом *брајџ* кореспондира са семемом „мушкарац другим лицима рођеним од истих родитеља“. Допунске компоненте 'од стрица / тетке / од ујака' ирелевантне су за призренски сродници терминосистем, јер постоје посебни термини за сроднике у четвртом степену. Назив за полубрата (консагвина или утерина) није истакнут у лексикону призренског идиома. Дистинктивно обележје 'старији узраст' функционално диференцира полисемичну номинациону јединицу *када*, чији се изворни дијалекатски формално-садржински модел реплицирао у сфери родбинске терминологије Призрена (тур. дијал. *kada* „тетка, старија сестра, старији брат“). Експресивно-емоционални семантички план лексема *бајџа* и *бајџика* има изражену сему интензитета. У конотативни аспект значења хипокористика *бајџа* и *бајџика* није уграђен само став субјекта говорења према брату, већ је импликовано колективно сазнање о истанчаној врсти емотивног

односа брата и сестре и посебном месту које рођени брат заузима у систему колатералних сродника.⁴²⁹

Благо си га њебе със њвојега браџа, със њвоје крило. – И брач’у му њонавам . – Благо њебе, мори Маро, със њвоје брач’у, със њвоје крила.

Мене ми баџа ѡраџија свџлу, а маџере ѡаре и јен мафез. – Баџа ми је сáмо мѡј. – Сџл’ела сџм ч’арѡје мѡјему баџе.

Писáја ни баџика Сáва.

V. 1. 2. 2. Прасловенском термину крвног сродства *сесџра* (прасл. *sestra) који реализује значење „женска особа другим лицима рођеним од истих родитеља или само од једног“ придружују се номинационе ознаке *дада* и *када*, са додатним семантичким знаком ’старија (сестра)’. Сема узраста дистинктивна је црта у оквиру истог поколења у истој линији сродства. Интерпретација семантичког садржаја лексеме *сесџра*, преко које су дефинисани њени синоними, укључује и елементе полуродног сродства (сестра по мајци или по оцу). Из семантичког садржаја чланова овога реда искључена је компонента субјективне оцене.

Сесџра браџу говорѡше, сесџра браџа укљѡше (нар. песма) – Пуџиџи мене, Шар-ѡланино, ѡмам сесџру ѡџо ме жáл’и (нар. песма) – Добра сесџра лѡшу удава, лѡша сесџра дѡбру задржáва (нар. изрека). – Сесџра гу је, сирѡџице, скрѡз бездѡушна. – Пѡла годѡне сесџре бѡло (Реметић 1996: 461).

А: Дѡ си бѡла, мори Вѡдо? Б: Бѡла сџм у дáде на гѡсѡе. – Однеси веј ч’арѡје дада-Даре.

V. 1. 2. 3. Бочна линија у трећем колелу презентује релацију очев / мајчин брат / сестра – его. Референт из чије се позиције одређује сродничка веза је братово, односно сестрино дете, у односу на које се разграничава блиски крвни сродник са очеве или мајчине стране.

V. 1. 2. 3. 1. Очев брат означава се функционалним синонимима *áџ’а*, *сџриџ** и *ч’ич’а**.

Áда, áџ’а му је. – Áџ’а ми куџија музџку. – Кѡму дáде, áџ’е л’и? – Шѡѡ ч’ѡниџи, áџ’о, кáко си? – Áџ’ѡвџи му су. – Одвоѡја се од áџ’ѡвџи, узѡја áк, ѡа искѡч’ѡја на сáм сѡбе. – Пеџѡну áџ’ѡвџе ѡма.

Сџриџ ми је ѡмајсѡр (Реметић 1996: 479).

У Чемерикићевом лексикону евидентирана је једино лексичка ознака *áџ’а*, што указује на фреквентност турске номинације у говорном чину, која је потиснула из колоквијалне употребе словенски термин *сџриџ*. Порекло обе турске речи је недовољно јасно. У турским етимолошким изворима потврђен је дијалекатски облик *асо* од *аџа* „рођак“, који је усвојен и

⁴²⁹ У Призрену се сматра да је брат сестри крило, односно њена заштита и њен понос. У вези са тим важи табу да жена која има брата (браћу) не сме јести живинско крило, како не би изазвала злу коб и остала без брата (*да не гу се искрџи крило*), свог ослонца и заштитника (Чемерикић).

адаптиран у покрајинском српском говору, док Шкаљић претпоставља да се ради о домаћем хипокористичку формираном од именице *амица* „стриц“ (Škaljić 1966: 71; Петровић 2012: 56). Распоред значења у полисемантичкој структури лексичке јединице *аи’а* креће од суженог семантичког фокуса „стриц, чика“, преко ширења опсега на мушке крвне сроднике у разгранатој патријархалној породици или братству, до неутралисања рођачке везе и потпуне родбинске десемантизације „старији мушкарац“. Код лексеме *ч’ич’а* значењска перспективизација иде у супротном правцу, од опште „старији човек“ ка конкретној, термилошкој реализацији „стриц“. Код ове ознаке интересантно је разилажење са аутохтоном семантиком (тур. *çiçe* „тетка, старија сестра“) и искорак из сродничке базе. Према наводима М. Бјелетић, у српскохрватском језику јавља се усамљено турско дијалекатско значење „стриц“, које може бити индикативно за коначно утврђивање етимологије ове речи (Бјелетић 1995: 207), које се потом пренело на сваког старијег човека и денотацију усмерило изван сфере родбинских односа. Номинациона ознака *ч’ич’а* није својствена аутентичном говору старих Призренаца, већ је накнадно инфилтрирана у призренски рођачки термилошки систем, где термин *аи’а* оствује апсолутну прагматичку доминацију.

V. 1. 2. 3. 2. Мушки сродник по мајчиној линији у трећем колелу је ујак, номинован једнозначним синонимима еквивалентим семемима „мајчин брат“ – *даја, дајка, дајч’е, ујац, ујко,*

Даја ми је мој. – А цел’ива л’и р’уку даје? – Дајо, дома ли је ујна-Цава.

Дајка-Стефан те изражија. – Каза л’и дајка-Симе тој ш’ио ти реко? – У дајке л’и си била, мори? – Поздрави му се тојему дајке. – Од дајковци ни ост’аде сал дајка-Стефан. – О[д] теј дајкофце сал добро видел’е и њи две, а и мајти ги. – Такве дајкофци не се наодиф.

Наш аца-Душан бија дајч’е Душану алка-Ванкиному. – А тојему дајч’еиу не л’и вал’а да дадеш мицко симић, море прокудо? – Ене га, иде ти дајч’е. – Дајч’е ми је моје.

Неутралну номинациону вредност има адаптација турског назива *dayı*, односно његове дијалекатске варијанте усвојене у Призрену *dayo*, тако да се термин *даја* чистом денотативном семантиком намеће као стожер реда, али је функционално доминантнија хипокористична форма *дајка*. Разговорну фреквентност јединице *дајка* потврђује и множински облик *дајковци / дајкофци*, који се уопштио као плуралска форма неутралишући конотативну садржинску димензију сингулара. Употребљен у множини термин означава још једну врсту родбинске везе, денотира однос између синова брата и сестре. Експресивно-емоционална компонента експлицирана је у семантичко-творбеној структури деминутива и хипокористика *дајч’е*, чија је значењска изнијансираност условљена семом узраста. Експресивни суфикс *-ч’е* стилски маркира дериват и ограничава његову употребу на језичку ситуацију

када је говорник истих година као и објекат говорења, односно саговорник. Лексема *дајч* 'е користи се са деминутивним значењем у околностима када је ујак вршњак са сестрином децом. Компонентом 'одрасло' деминуција се потиरे и у том случају преовладава конотативни семски комплекс који импликује блиску приврженост и снажну емотивну повезаност са мајчиним братом, што на функционално-стилском плану резултира фамилијарношћу у именовању и обраћању. Паралелно са речима турског порекла у призренском терминосистему родбинских односа егзистирају словенски термини *ујац* и *ујко*, у разговорном језику заступљени у далеко мањој мери. Моција изражена суфиксом *-џ* (према *сџириџ*) карактерише косовско-метохијски ареал у дијакронијској перспективи (Елезовић II: 384), док актуелно стање на терену показује да се уједначио лик на *-ак* – *ујак* (СДА, Букумирић 2012: 628), који остаје у сенци функционално супериорнијег семантичког и деривационог дублета *ујко*.

V. 1. 2. 3. 3. Дистинкцијом по семи пола у трећем степену сродства конституише се синонимски ред са суперординарним појмом 'очева или мајчина сестра' – *џејџка*, *када*, *алка* и *џеза*.

Дошла ни алка. – У алке л'и си била, мори Росо? – Однеси, ама дај у руже само алке и никоју другому.

Теза-Мага ми џе анџерич'е. – Теза ми кујила амберіку. – Сџс џезу искоч'ила на сокак.

Лексички паралелизам у овој номинационој сфери последица је позајмљивања речи истог или сличног садржаја из турске терминологије сродства и њиховог семантичког прилагођавања домаћем систему. Најчешће су преузете фонетске, морфолошке и семантичке дијалекатске варијанте, које у говору примаоцу нису претрпеле битније трансформације, као што је случај са турским дијалектизмом *kada* „тетка, старија сестра, старији брат“, који је у истом облику и са непромењеном полисемантичком структуром опстао у призренском говору. Примарним значењем турцизам одговара прасловенском рођачком термину *џејџка* и функционално му конкурише као равноправни семантички еквивалент, који, ипак, остаје у прагматичком статусу језичке резерве. Процеси интерференције са језицима у контакту и механизми лексичко-семантичког позајмљивања доводе до акумулације терминолошких јединица и усложњавања парадигматских односа међу њима, што се рефлектује на системност укупног речничког фонда. Језичка резултанта оријенталног културног утицаја огледа се у нарушавању типичне хипонимије у саставу скупа са доминантом *џејџка*, која значењем „очева или мајчина сестра“ из кохипонимског положаја прелази у позицију хиперонима у односу на ознаке *алка* и *џеза*, које се могу третирати као њени подређени чланови. Диференцијација се успоставља на нивоу семантичког параметра 'линија сродства' – *алка* (тур. *hala*) „очева сестра“, *џеза* (тур. дијал. *teze*)

„мајчина сестра“. Разграничавање између тетке по оцу и тетке по мајци, које није својствено словенској терминологији, усвојено је из турског језика увођењем посебних назива за оба денотата, чиме је испоштован принцип симетричности који иначе важи у сегменту бочног сродства.⁴³⁰ Облик *алка* у призренском говору формиран је по аналогiji са *џејка*⁴³¹, док се термин *џеза* уклопио у домаћи модел женске номенклатуре. Турски термини преузели су потпуну доминацију у разговорном дискурсу урбаног идиома.

V. 1. 2. 4. Код треће лозе бочног сродства чува се разликовање у именовању братовог и сестриног детета, чему се додаје дистинктивно обележје 'пол' као релевантни елемент номинације, изражен нормалном моцијом. У рашчлањивању ове скупине термина актуелан је параметар 'лице преко којег се остварује сродство'. Укрштањем компонената 'брат', 'сестра', 'син', 'кћи' добија се микросистем назива који вербализују појмовну вредност 'братово / сестрино дете у односу на другу браћу и сестре'.

V. 1. 2. 4. 1. Братов син, синовац, у Призрену је *брајџанац*.

Брајџанац ми је. – Зајросила се за брајџанца ми. – Ти, брајџанцу мој, да се узнеш у џамеј.

Спецификација у крвном сродству остварује се изведеницом добијеном помоћу деминутивног суфикса *-ац*, преко хипокорика на *-ан* (*брајџан*) (Skok I: 200), сачуваног само у служби творбене основе.

V. 1. 2. 4. 2. Братова кћи денотирана је јединицом *брајџаница*.

Брајџаница му је. – Ако сџм дајла, дајла сџм мојези брајџанице, џуу'о му не.

Моцијски пар *брајџанац – брајџаница* одражава регуларност творбеног принципа који почива на корелацији форманата *-ац / -ица*.

V. 1. 2. 4. 3. Сестрин син обележен је термином *сесџрич'ич'*.

Удајла се за мојеза сесџрич'ич'а. – Моји сесџричичи бојл'ије.

Према објашњењу П. Скока назив за сестрино мушко дете долази од хипокористика *сесџрица*, чијој се основи додаје деминутивни творбени формант *-ић* (Skok III: 226), у призренском говору *-ич'*. Експресивност садржана и у основи и у наставку потиснута је у дубље слојеве семантичког садржаја, замагљена номинационом функцијом термина и његовом позицијом у систему сродничке терминологије. Емоционална микрокомпонента иманентна је импликационој структури и са перферије делује као скривени семантички елемент који се актуелизира у одговарајућем контексту, у комуникативној ситуацији чија је позадина емотивно обојена.

⁴³⁰ М. Бјелетић наводи руски извор по којем су Стари Словени имали појединачне називе за ову врсту сродничке везе, чиме се може објаснити диференцијација у неким бугарским говорима (Бјелетић 1994: 202).

⁴³¹ Термин *џејка* настао је проширењем дечијег редуликованог корена типа *џьџь-* са превојем *е* (*џејка*), који је у прасловенском периоду развоја језика активно учествовао у деминацији сродства (*џајка*) (Skok III: 446–447).

V. 1. 2. 4. 4. Кћи једне сестре у односу на другу браћу и сестре именује се језичким знаком *сесѝрич'ња*.

Ўзе сесѝрич'њу и доведе гу дома. – Ружѝца и Сѝана гу су сесѝрич'ње.

Фемининум је придевска изведеница на *-ѝн* од деминутива *сесѝрица* (Skok III: 226), која је фонетским процесима у Призрену добила коначан лик *сесѝрич'ња*.

V. 1. 2. 5. Четвртим степеном сродства повезана су деца браће и сестара. Релациони однос остварују преко рођака посредника (тетке, стрица, ујака) и у зависности од овог параметра рачуна се сродничка линија (по мајци, по оцу). Призренски терминосистем чува разграничења у именовану бочних сродника у четвртном колелу и презентује класификационе термине који имају дескриптивну идеографску вредност 'брат / сестра од стрица', 'брат / сестра од ујака', 'брат / сестра од тетке'. У овом домену родбинских веза у српским говорима преовлађује описни модел, док у Призрену и за четврту лозу важе номинациони и организациони принципи којима подлежу остали чланови лексичко-семантичке групе.

V. 1. 2. 5. 1. У функцији референта (ега) према којем се процењује рођачка релација појављује се син једног брата и сигнификује се његова крвна веза са децом другог брата. Битне семантичке ознаке које улазе у састав идеографске структуре и појмовно диференцирају брата од стрица – 'мушка особа', 'исто поколење', 'четврти степен сродства', 'линија сродства по оцу', сведене су на семантички опис „брат од стрица“ и вербализоване термином *сѝрич'ѝвич'*.

Нѝсу ни сѝрич'ѝвич'и, аѝ'ѝвци су ѝни. – Сѝрич'ѝвич'ни је нѝи.

Значењска транспарентност компатибилна је са прозирном деривационом структуром назива *сѝрич'ѝвич'* (*сѝриц-* + *-ѝв* + *-ич'*). Коренска морфема указује на лице преко којег се сродство реализује (*сѝриц-*), творбена основа сугерише припадност (*сѝрич'ѝв-*), а творбени формант *-ич'*, који се уопштио у именима млађе генерације, садржи деминуцију која непосредно открива узраст објекта номинације.

V. 1. 2. 5. 2. Дистинктивна црта 'женско' разликовно је обележје термина *сѝрич'ѝвич'ња* „сестра од стрица, стричева кћи“.

V. 1. 2. 5. 3. Диференцијална сема 'од ујака' разједначава номинације рођака у истом колелу и истој генерацији по параметру 'линија сродства'. За мушке сроднике са мајчине стране постоји заједнички назив *дајко'вци* / *дајко'фци*, којим се означава укрштени родбински однос између синова брата и синова сестре, који Чемерикић у лексикону дефинише семемом „браћа од ујака и тетке, родбинска веза између ујчевичића и теткичића“ (Чемерикић).

Дајкофци су исѝина, ама се милујеф ка да су роѝ'ѝне брач'а.

Ујаков син егу је *дајкич'ич'* и *ујч'ѝвич'*.

Заѝросѝла се за мојѝга дајкич'ич'а Васѝл'а. – Близо су ѝни, дајкич'ич'и су.

Рабоїѿам със мојега ујч'евич'а.

Синонимски пар последица је напоредог егзистирања два експреси-ва различитог порекла, словенског *ујч'е* и османског *дајка*, који у призренском говору не деле исту судбину. На функционалном нивоу искоришћеност турцизма је неупоредиво већа у поређењу са употребом словенских термина, а висока фреквентност довела је до конотативне истрошености и релативне семантичке неутралности имена *дајка*. С друге стране, деминутивно-хипокорични облик *ујч'е* није посведочен у расположивој грађи, што намеће закључак да је експресив послужио само као мотивна реч за именовање ујаковог детета, што се уклапа у творбени модел примењен у овој номинационој категорији (деминутивна основа + *ич'*).

V. 1. 2. 5. 4. Диференцијацијом по полу издвајају се термини за сестру од ујака *дајкич'ња* и *ујч'евич'ња* / *ујч'евийња*.

Она му дооди дајкич'ња. – Нову ч'ел'енку ѿклонила својејзи дајкич'ње за свадбу.

Ујчевийња ми дошла.

У деривацији синонимског пара *дајкич'ња* и *ујч'евич'ња* испоштвана су основна начела важећег творбеног механизма за овај микроскуп – изражавање моције суфиксом *-ња* према маскулинуму на *-ич'*.

V. 1. 2. 5. 5. Даље разврставање родбинских термина у четвртном колону креће се по двострукој линији и у правцу полног разједначавања. С обзиром на то да Призренци праве појмовну дистинкцију између очеве и мајчине сестре и да разликују термине којима их језички обележавају, диференцијација у именовању њихове деце логичан је след оваквог класификационог модела. На првом дивергентном нивоу разрешава се полни идентитет сродника ('брат' / 'сестра'), на следећем се региструје семантичко раслојавање по параметру 'лице преко којег се сродство остварује' ('тетка'), а на трећем се потврђује линија сродства (очева сестра, мајчина сестра). Заједнички именитељ са значењем билатералног сродника је 'тетка', тако да су *шејкич'ич'* и *шејкич'ња* брат и сестра од тетке, и очеве и мајчине сестре. Разграничење у овом степену сродства је патрилинеарно, јер се посебним језичким знаком денотирају деца сестре у односу на децу њеног брата.

V. 1. 2. 5. 5. 1. Брат од тетке са очеве стране денотиран је терминолошким јединицом *алкич'ич'*.

Јован Аѿ'и Јованов му је Миѿе алкич'ич'. – *Сесѿра му је заѿросена за мојега алкич'ич'а.* – *Они му су алкич'ич'и.*

V. 1. 2. 5. 5. 2. Семеми „сестра од тетке, очеве сестре“ одговара вербална реализација *алкич'ња*.

Алкич'ња гу је. – Врайиѿла съм ѿрнек мојејзи алкич'ње.

Јединице *шејкич'ич'* и *алкич'ич'*, односно *шејкич'ња* и *алкич'ња* налазе се у дуплој парадигматској вези – кохипонимској и хиперо-хипонимској.

Наиме, члан са општијом семантиком (*ѿейкич'ич'*, *ѿейкич'ња*) истовремено се понаша и као блискозначница и као надређени лексички елемент (хипероним), јер у свом семантичком опсегу већ има садржано значење другог члана и може га заменити у контексту, док је употреба термина *алкич'ич'* и *алкич'ња* спецификована садржајем и имплицитно рефлектује сродничку доминантност очеве лозе у патријархално устројеном друштву.⁴³²

V. 2. ЛСПГ 'тазбинско сродство'

V. 2. Женидбом, односно удајом привремено се нарушава постојећа друштвена структура и успоставља нови поредак у патријархалној заједници. Институција брака детерминише преструктурирање фамилијарних релација и стварање сродничких веза које се могу реконструисати преко терминологије тазбинског сродства.⁴³³ Склапањем брака настају родбински односи између једног супружника и сродника другог брачног партнера и међу члановима њихових породица. Традиционална форма породично-брачних односа строго инсистира на поштовању хијерархије и уважавању родбинске повезаности. Начин живота и социјалног устројства породичних заједница у Призрену почетком XX века очитују се у терминсистему назива за афиналне рођаке. Инвентар термина којима је језички покривена мрежа сродника рефлектује уређеност социјалних односа у традиционалном друштву и важећу понашајну и комуникативну норму у оквиру проширене породице. Номинационим терминима диференцирају се родбинске везе стечене браком, док је семантички садржај термина за обраћање далеко комплекснији, јер одражава специфичне социо-културне моменте језичке заједнице. У њиховој садржинско-формалној структури утиснут је модел опхођења и ословљавања међу Призренцима, у који је транспонована морална и социјална дистанца у односу на старију генерацију и степен блискости са млађим рођацима. Ванјезичка стварност реперкусира на конотативном макроплану експресивно-емоционалним и стилско-функционалним елементима значења. Укрштање семантичких параметара даје изнијансирану диференцијацију, што усложњава и обогаћује призренску номенклатуру афиналних сродника, засновану на начелу вирилокалности, које карактерише патријархалну културу и дати историјско-социјални контекст. Хиперсемом 'тазбинско сродство' интегрисани су термини за именовање

⁴³² Проблем синонимности кохипонима теоријски није до краја разрешен, али је извесно да се кохипоними и релативни синоними понекад могу поистоветити (Драгићевић 2007: 297).

⁴³³ М. Петровић Савић опредељује се за термин својачко сродство (Петровић Савић 2011: 181). За означавање везе између родбине једног и другог супружника користимо устаљени термин у нашем породичном праву – тазбинско сродство. У раду овај термин може бити замењен синонимима афинално сродство, тазбина, својта, који се срећу у антрополошкој, етнолошкој, социолошкој и лингвистичкој литератури.

Табела 3. Компоненцијална анализа термина тазбинског сродства

тазбинско сродство	пол		узраст		лице преко којег се остварује сродство						експресивно-емоционална компонента	
	м	ж	старији	млађи	муж	жена	син	ћерка	отац	мајка	поз. оцена	нег. оцена
<i>свѣкар</i>	+		+		+							
<i>свекрва</i>		+	+		+							
<i>свекрвиц'е</i>			+								+	
<i>девер</i>	+		+		+							
<i>деверч'е</i>				+							+	
<i>браца</i>			+									
<i>јетирва</i>		+	+		+							
<i>јенц'а</i>			+									
<i>снаа</i>				+								
<i>деверч'ич'</i>	+			+	+							
<i>деверич'ња</i>		+		+	+							
<i>зѣва</i>		+	+		+							
<i>зѣвица</i>				+								+
<i>зѣвич'ич'</i>	+			+	+							
<i>зѣвич'ња</i>		+		+	+							
<i>сирѣина</i>		+			+							
<i>цаја</i>					+							
<i>ујна</i>		+			+							

тазбинско сродство	пол		узраст		лице преко којег се остварује сродство							експресивно- емоционална компонента	
	м	ж	старији	млађи	муж	жена	син	ћерка	отац	мајка	поз. оцена	нег. оцена	
<i>баба</i>	+		+			+							
<i>бабџ'уш</i>													
<i>деда</i>													
<i>баба</i>		+	+			+							
<i>бабџ'уша</i>													
<i>ш'ура</i>	+					+							
<i>шурњ'ја</i>		+				+							
<i>сврш'ња</i>		+				+							
<i>баџ'анак</i>	+					+							
<i>ш'ећин</i>	+					+							
<i>ш'ећинч'е</i>													
<i>снаа</i>		+		+			+						
<i>зей</i>	+			+				+					
<i>ћрија</i>	+		+					+			+		
<i>ћрика</i>													
<i>ћријател'ица</i>		+	+					+					
<i>мач'еа</i>		+	+						+				
<i>очу</i>	+		+							+			
<i>ћасијорак</i>	+			+		+							
<i>ћасијоркиња</i>		+		+		+							

мушкарца и жене у новонасталим фамилијарним односима, мужевљевих рођака у односу на његову жену, жениних сродника у односу на њеног мужа и међусобног односа њихових родитеља. Симетричност родбинских односа насталих склапањем брака могуће је представити преко диференцијалних семантичких компонената које групишу сроднике стечене удајом, женидбом, као и поновном удајом или женидбом. Природа социјалних веза и сродничког повезивања насталих на овај начин подразумева узајамни саоднос међу јединицама терминсистема, који карактерише термилошки реципроцитет. Релациона опозиција логична је семантичка релација између чланова микрогрупа, издиференцираних по параметру 'лице преко којег се остварује сродство'. Симетрију конверзива обезбеђује полна дистинкција и, делимично, категорија узраста.

V. 2. 1. ЛСМГ 'родбински односи настали удајом'

V. 2. 1. Удајом жена ступа у родбинске односе са мужевљевим крвним сродницима и те су везе систематски представљене јединицама које стоје у конверзивном семантичком односу. Семантички елемент 'муж' у овој језичкој ситуацији је конектор преко којег се реализује веза између ега (жене) и алтера (афиналног сродника). Трокомпонентни модел жена → (муж) ← мужевљев рођак представља идентификациону базу номинација са појмовном вредношћу 'родбински односи настали удајом'

V. 2. 1. 1. Мужевљева мајка именује се терминима *свекрва* и *свекрвич'е*. *Да гу куџим и свекр^бве? – Кој њи, море, још њи во^л'и и свекр^бву?* (Реметић 1996: 376). – *Брајанац гу је моје свекр^бве* (Реметић 1996: 461).

Теза-Марино свекрвиче. – Дадо њеза-Мариному свекрвич'еџу.

Семантички однос именовања *свекрва* и *свекрвич'е* презентује један од важећих принципа парадигматске организације родбинског терминсистема – функционалну синонимију. Напоредо са неутралном номинацијом у говору је заступљена и њена експресивна варијанта.

V. 2. 1. 2. Отац мужа денотира се термилошком јединицом *свѣкар*.

Свѣкар њи је ка њој-Тодор.

Гендерни пар *свѣкар* / *свекрва* потврђује начело симетричности, доследно спроведено у сродничкој номенклатури, а конверзија, примарни парадигматски однос у лексичко-семантичкој групи, учвршћује се као језичка правилност реципроцитетом *свѣкар, свекрва : снаа*.

V. 2. 1. 3. Брат супруга обележава се терминима *дѣвер*, *дѣвѣрч'е*, *браца*.

Дѣвер гу је, муџњев сѣрич'ѣвич' гу је. – Оџишла на свадбу у дѣвѣра, муџњѣвога ѡѣкич'ич'а.

Ја кџд сџм се удаџа, заџекла сџм јџно деверч'е. – Младаневџста и џџому деверч'џту вал'а да цел'ива рџку. – И Пеџруш и Дуџан ми су деверч'џч'и, удадџна сџм бџла кџд се џни родџл'е.

Браџа рџка џџако. – Коџу си казџла, браџе л'и? – И браџа-Мџџе сџм цел'ивџла рџку. – Оџџџа сџс браџа-Ц'џку. – Браџа-Ц'џи џному Васџл'у.

Појмовни оквир номинационе јединице *девер* шири је од значењске интерпретације „мужев брат“, јер се неутрална номинација не односи само на супруговог рођеног брата, већ на све његове мушке рођаке из истог поколења. У семантичком садржају укрштају се степени и линије сродства (супругов брат од ујака / од стрица / од тетке и браћа из даље фамилије). Стилско раслојавање номинационог инвентара остварује се у параметру узраста, који носи информације о генерацијским карактеристикама денотата. Синонимски ред се релативизује увођењем деминутивне ознаке *деверч'е*, која се као име приписује много млађем мужевљевом брату. Узрасна компонента дистинктивни је знак и у терминологији обраћања. Мужевљево браћу рођену после своје удаје снаха ословљава само по имену, а оне старије апелативом *браџа* уз лично име. Посебан статус и специјално значење има мужевљев рођени брат или рођак из фамилије који јој је био пратилац на венчању. Ручном деверу снаха се обраћа искључиво термином *браџа* и том јединицом га номинује.

V. 2. 1. 4. Жена мужевог брата означена је називима *јеџџрва*, *јџнџ'а* и *снаа*.

Разбол'џла ми се јеџџрва. – Дадо га мојџзи јеџџрве. – Од јеџџрве сџџџне џџриџџне (нар. песма).

А: Јџнџ'е, да замџсим л'и л'џбџве? Б: Ако, снаа, замџси ги.

Термин који одређује везу сродства између жена браће је *јеџџрва*, наслеђен из прасловенске епохе (прасл. *јџтру).⁴³⁴ За обраћање су строго резервисани термини *јџнџ'а* и *снаа*, функционално издиференцирани према семантичкој црти 'старији' / 'млађи'. Млађе јџтрве обраћају се старијима термином *јџнџ'а* (тур. *уџге*), а старије млађима термином *снаа*.

V. 2. 1. 5. Деверов син у призренском говору је *деверч'џч'*.

Васџл' гу је деверч'џч'. – Заџросџла се за Цавџнога деверч'џч'а. – Теј дџџа гу су деверч'џч'и. – Деверч'џч'ама џџџе коџул'ч'џч'е. – О[д] деверч'џч'е гу сџл јџно џџџо осџџџе.

Син мужевог брата језички је представљен изведеницом која је неутрализовала експресивни садржај и основе (*деверч' < деверч'е*) и наставка *-џч'*. Деминуција суфикса једино има функцију да укаже на млађи нараштај, тј. потоњу генерацију у односу на референта (ега).

⁴³⁴ Према Скоковом тумачењу облик *јџтру* је прасловенска иновација, јер је у индоевропском ова реч имала суфикс *-ter* (*pater, mater, frater*). Пришла је џ промени према *svekry* (Skok I: 779).

брачног пара у мужевљевом дому након венчања. Жена се појављује у улози конектора тазбинског сродства, а муж је референт према којем се успостављају новонастале афиналне рођачке везе. Диференцијацију у хоризонталној равни скупа детерминишу семантички параметри крвног сродства између жене и њених директних и колатералних рођака.

V. 2. 2. 1. Женин отац номинован је терминима *деда*, *баба* и *баби 'уш*.

Ти даде девојч 'е и бидна дедџа, нека је ајерл 'ија!

Баба му даја сермију кџд искоч 'ија на сам себе. – Кноч 'и сџм на вечеру у бабе.

Шџо џи ч 'ини баби 'уш? – Де си бија, у баби 'уша л 'и?

Подједнака комуникативна фреквентност свих чланова реда онемогућава издвајање доминанте, јер наслеђени прасловенски термин *џасџ*, којим се дефинишу призренске термилошке ознаке за жениног оца, у потпуности је истиснут из призренског родбинског терминосистема. Синонимски ред са значењем „таст“ демонстрира једну од најизраженијих лексичких појава у српском призренском говору – напоредну употребу домаће и турске речи. Уместо моносемантичког словенског имена *џасџ* са специјализованим значењем, овде је актуелан вишезначни сроднички термин *деда*. Секундарно значење развијено је под утицајем семантичког моделирања реплике турског термина *баба* (тур. *baba*), који је у у периферним српским говорима проширио изворну семантику линеарног крвног сродства („отац“ и „деда“) на означавање афиналног сродника, конкретно таста. Ширење семантичког опсега резултат је искоришћености термина у самом говорном чину и директном обраћању, при чему је, према тумачењу М. Бјелетић, уобичајено да се назив за оца приписује поменутиим сродницима (Бјелетић 1995: 206). Означавањем таста термином *деда* прагматички се инсистира на сродничком одстојању и постиже дистинкција у поимању и презентовању мужевљевих и жениних родитеља.

V. 2. 2. 2. Женина мајка је *баба* и *баби 'уша*.

Добија сџна џа га баба дарувала кошул 'у и ч 'арџе. – Иде на гџсџе у бабе. – Нов зџџ џа се сџраџи од бабе.

Иџџам на веч 'џру у баби 'уше. – Баби 'уша ми се разбол 'џла.

Неутралној номинацији *баба* придружује се термин необичног формалног склопа *баби 'уша*. Синонимски пар корелира са мушким именовањима *деда* и *баби 'уш*, при чему еквиваленти *баба* – *деда* представљају неку врсту суплетивне моције (Бјелетић 1994: 201), док је нормалним поступком деривирања остварена моција *баби 'уш* – *баби 'уша*. Изведени облици садрже дозу експресивности у творбеном форманту, што дериватима обезбеђује функционални статус стилске резерве.

V. 2. 2. 3. Семеме „женин брат“ одговара термилошка јединица *шџра*.

Шџра ми је. – Викан сџм на веч 'џру у шџре мојџга.

Облик *шура* у Призрену је неутрализовао етимолошко хипокористичко значење и семантички се изједначио са прасловенским рођачким термином *šurъjak (Skok III: 424). Илустративни материјал из Чемериџићеве грађе показује, ипак, извесни степен братске блискости између зета и шурака, имплициран у избору именовања и његовој морфолошкој структури.

V. 2. 2. 4. Шуракова жена означена је термином *шурњаја* / *шурњава**.

Шурњаја ми се разбол'ела.

Богати корпус назива у линији тазбинског сродства допуњава десигнација односа између зета и шуракове жене, терминолошки изражена именичким обликом *шурњаја*⁴³⁵. Морфологија фемининума *шурњаја* није до краја разјашњена, претпоставља се да је у основи проширени придев на *-ъп* са суфиксалним додатком *-аја* аналогичном према *снаја* (Skok III: 424).

V. 2. 2. 5. Женина сестра именује се синонимским паром *свач'а* и *свршња*.

Јен шал'узе свач'а (из тефтера).

Термин *свасџика*, преко којег су дефинисани дијалектизми *свач'а* и *свршња* није регистрован у Чемериџићевом корпусу. У говору Срба Призренаца преовладава изведеница *свач'а* са именицом *svatъ у основи, која је у старословенском језику имала значење „affinis, рођак“ (Skok III: 369) и која сугерише афиналну врсту сродства између женине сестре и њеног мужа. У испитиваном идиому има шире значење од наведеног, користи се за обележавање још неких родбинских односа насталих склапањем брака. Типичан регионализам је именовање *свршња*, карактеристичано за подгорски говор, у чијем се корену појављује рефлексивно **sv-* (*svojbъ), присутно и код *свасџике* и код *сваће*.

V. 2. 2. 6. Муж женине сестре номинује се турцизмом *баџ'анак*.

Он му је баџ'анак. – За орџака узџа баџ'анака. – Оглобија баџ'анаци.

Аутохтона турска именица (тур. *basanak*) којом се обележава релација између мужева сестара преузета је без икаквих интервенција на спољашњем и унутрашњем структурном плану.

V. 2. 2. 7. Ожењени мушкарац у односу на чланове женине породице (њене родитеље, браћу, сестре) означава се термином *зеџ*.

Од зеџа њи злач'ене обоџе. – Јеџија зеџи узџи два феса (из тефтера).

Прасловенски термин некрвног сродства (прасл. *zetyъ) опстао је као једина вербална манифестација за денотацију статуса који мушкарац добија женидбом. Примарно, означава везу између родитеља жене и мужа, при чему је конектор афиналног односа 'ћерка', што се на семантичком нивоу интерпретира семемом „ћеркин муж“. Исту позицију его ('муж') задржава и

⁴³⁵ Фонетски лик *шурњава* евидентиран је у регистрима за СДА.

у односу на друге женине рођаке, што води сливању различитих тазбинских релација у један термин.

V. 2. 2. 8. Женидбом се мушка особа родбински одређује и према деци женине браће и сестара, па је у улози теткиног мужа денотирана терминима *ш̄е̄ӣин* и *ш̄е̄ӣинч'е*.

Видеја ли си мојега ш̄е̄ӣина?

Е̄ӣе га Цавино ш̄е̄ӣинч'е.

Неутрална језичка ознака *ш̄е̄ӣин* заузима положај доминанте у односу на стилски маркирану творбено-семантичку варијанту *ш̄е̄ӣинч'е*, којом се изражава или генерацијска блискост или фамилијарна присност са објектом говорења у неформалној говорној ситуацији и непосредној комуникацији.

V. 2. 3. ЛСМГ 'родбински односи настали пријатељењем'

V. 2. 3. Тазбински родбински систем постављен је тако да су у његовом средишту субјекти брачног односа (муж и жена), према којима се одређују родбинске релације у претструктурираној породичној заједници. У жижи новонасталих односа су родбинске везе једног брачног партнера (его) са блиским крвним сродницима (алтер) другог супружника (конектор). Мрежа афиналних сродника концентрично се шири, при чему се номинациони вектор креће вертикално и дијагонално у оба смера, у зависности од линије сродства (муж ↔ женини рођаци (директни и бочни); жена ↔ мужевљеви рођаци (директни и бочни)). На мобилност референције утиче параметар 'лице преко којег се остварује сродство', тако да се измештањем конектора (муж / жена) у улогу сина и ћерке фокус родбинских односа помера на њихове родитеље. Женидбом сина, односно удајом ћерке успостављају се родбинске релације између две породице, чији чланови међусобно постају *пријатељи*.⁴³⁶

Пријатељи'и су они, Јованова ч'ерка је за Ситојановога сина.

V. 2. 3. 1. Отац и рођак једног од брачних партнера према родитељима и рођацима другог брачног партнера именује се синонимима *пријатељи'*, *прија* и *прика*.

Пријатељи'и пријатељи'ица ч'е ги доџ'ев на веч'еру.

Мийтар је прија със Стамѣнка. – Здрав си, пријо, срѣч'ан ти пријазник.

Здрав си, прико, срѣч'но ти унуч'е, бог да му даде здрав'е и најредак.

⁴³⁶ Процес орођавања фамилија посредством брака у Призрену се вербализује термином *опријатељи'и се* (Неч'у, вика, да се *опријатељи'им* със *иуј'у*). – А: *Опријатељи'исце л'и се?* Б: *Опријатељи'исмо.* А: *Е̄, нека је срѣч'но, да бог да!* (Чемерикић). Својачко повезивање има посебан друштвени и културни значај, важно је за правилно регулисање друштвених односа, одржавање социјалне равнотеже и стабилности традиционалног норматива.

Синонимски однос међу термилошким јединицама *пријатељ* и *прија*, *прика* релативизира пол алтера. *Пријатељ* је снахин / зетов отац или рођак у односу према њеним / његовим родитељима и рођацима. Именовања *прија* и *прика* означавају пријатељску везу међу мушким члановима орођених породица. Диференцијацију између термина *прија* и *прика* уносе експресивне компоненте функционално-стилског и прагматичког типа. Емотивна компонента активира се у посебним комуникативним приликама, обично при обраћању, када субјекат говорења жели да искаже осећај блиске родбинске повезаности са оцем снахе / зета, нарочито у животним ситуацијама које су подједнако важне и заједничке обема породицама (рођење унучади, крштење и сл.).

V. 2. 3. 2. Мајка и рођаке једног од брачних партнера према родитељима и рођацима другог брачног партнера означавају се терминима *пријатељ* и *свач*.

Шана ми је пријатељ и *ца*, *ч'ерка гу се удала за мојега браћаница*.

Ете гу иде моја свач, *ишо гу се сестирич* и *ч' ожеми със моју сестирич* њу.

За разлику од пилисемантичке структуре мушке номинације *пријатељ*, *пријатељ* и *ца* је у призренском идиому једнозначна јединица и целим својим семантичким садржајем припада сродничком термилошком систему. Ужи семантички опсег има номинациони термин *свач*, који референцира на однос између жена које су склапањем брака своје деце или рођака постале својта.

V. 2. 4. ЛСМГ 'родбински односи настали поновном удајом / женидбом'

V. 2. 4. Хиперсеми 'тазбинско сродство' подређени су и семантички елементи који садрже информацију о односу између субјеката који закључују брак и потомака из њихових претходних бракова. Поновном женидбом / удајом једног од родитеља формира се некрвна сродничка веза у првом степену, у коме се налазе очух и пасторак / пасторка, односно маћеха и пасторак / пасторка. Укрштањем назива сродника по семантичком параметру 'лице преко којег се сродство остварује' (муж, жена, отац, мајка) и денотацијом ега (очева жена, мајчин муж, син мужа / жене, кћи мужа / жене) добија се микрогрупа са четири конституента, чији се распоред може двоструко пратити. Вертикални принцип организације намеће поделу по нисходној линији (мачеха / очух – деца брачног партнера), а унакрсним дијагоналним пресеком могуће је утврдити потенцијалне релационе односе елемената скупа, који конституентима обезбеђују посебан тип семантичке парадигме – конверзију (*оч'у – њасирорак*, *оч'у – њасирорка*, *мач'еа – њасирорак*, *мач'еа – њасирорка*).⁴³⁷

⁴³⁷ Елементи ове микрогрупе припадају сегменту лексичко-семантичке групе 'социјална улога' са хиперсемом 'улога у примарној породици', у оквиру којег је њихов семантички садржај сагледан са лингвокултуролошког, етнолингвистичког и етимолошког становишта.

V. 3. ЛСПГ 'адоптивно сродство'

V. 3. Начелима обичајног права у старом Призрену била је регулисана форма сродства заснована усвојењем. Крвна повезаност у бочној линији није препрека адопцији, мада се грађанско сродство чешће остварује између лица која нису у биолошкој вези. У домену појма 'грађански сродник', који у дијалекту нема адекватан језички израз, субординирају семантички елементи 'старатељ' и 'усвојено дете', вербализовани конверзивима *васија* и *иосвојч'е*.⁴³⁸

V. 4. ЛСПГ 'духовно сродство'

V. 4. У традиционалној култури Призренаца један од важних интегративних механизма заједнице који је имао значајну социјалну функцију било је сродство по крштењу. Друштвени однос обичајно везан за животне ситуације смештене у религиозни контекст (крштење, венчање) прераста у нераскидиву духовну везу између појединаца – главних актера ритуала и њихових породица. Обред крштења, света тајна којом особа постаје хришћанин, кумству даје сакрални карактер и ореол узвишеног и светог. Улогом коју има у духовном рођењу као посредник између овоземаљског и божанског, кум преузима обавезу да своје духовно чедо уведе у свете тајне цркве и одговорност да га васпитава у хришћанском духу. Због функције која је непосредно везана за православну цркву, крштени кум је уживао велико уважавање и поштовање, а однос између кума, детета које је крстио и њихових сродника у патријархалном свету има статус свете институције, формално снажније од крвног сродства. Духовно сродство представља својеврстан (фиктивни) облик родбинског односа који се развија међу члановима кумовских породица, орођених у вери и богу. Језгро подгрупе чини веза између духовног оца и његовог духовног чеда, која се радијално преноси на однос између њихових крвних сродника који чином крштења постају кумови, а сродничка веза међу кумовима у српском призренском идиому вербално је интерпретирана јединицом *кумсџо*.

*Наше кумсџо је сџаро, остџанало ни још од дџеде. – Умре кумч'е, ра-
сџури се кумсџо.*

V. 4. 1. Појмовној вредности 'духовни отац' језички еквивалент је термин *кум*.

Кум-Тодор ме крсџија. – Кум-Милан ми крсџи дџџу. – Куме, сџрал'ај се да крсџиши, у кума-Зарке ч'е ги се добије.

Лице које држи дете на крштењу као сведок и заступник родитеља у говору се идентификује именицом *кум*. У спрези са личним именом, иако губи

⁴³⁸ Наведене номинационе јединице обрађене су у вези са улогама у примарним социјалним групама.

интонацију, ознака кум наглашава сроднички однос са објектом говорења. Двострука ритуална улога номината реперкусира дифузијом основне семантике на два подзначења „а. крштени кум; б. венчани кум“, која се очитују у контексту. Семантичка диференцијација је укинута ванјезичким околностима (у фолклорној пракси иста особа се појављује у обе улоге), па је неретко референција усмерена ка једном денотату преко којег се остварује или континуирано наставља сроднички однос.⁴³⁹

V. 4. 2. У конверзији са јединицом кум је сроднички термин кумч'е.

Тој ми је моје кумч'е, ја съм га крстиила. – У Чифшиел'ије имам два кумч'еиша. – Мишиине кумч'ич'и доцоше да га викаф на р'уч'ек.

Црквеним обредом крштења нови члан заједнице – дете уводи се у хришћанство. У односу на кума који га је крстио дете је кумч'е. Веза заснована на религиозној основи односу између кума и кумчета даје виши смисао и у призренској култури третира се као светиња која је изнад сваке врсте сродства. Деминуција у изразу кумч'е подстакнута је семом узраста објекта номинације, али се иза овакве садржајно-формалне структуре скрива низ компонената које у семантички садржај инволвирају податке о штићеничко-заштитничком односу крштеног детета и његовог духовног оца и о њиховој снажној, сублимној повезаности у духовном сродству.

Дијахроно стање термилошког система сродства у српском призренском говору осветљава представу о сродничким односима кодирану у синтетичком језичком сазнању старих Призренаца. У центар круга наивних представа о социјалним интеракцијама уграђен је појам сродства, фундаментална категорија социјалног функционисања у свести носилаца говора. Вербална репрезентација и лингвистичка интерпретација феномена сродства захтевају познавање изванјезичких факата (процесе друштвено-историјског развоја заједнице, моделе структурирања и функционисања унутар групних формација, динамику социјалних односа, правне и моралне нормативе, ритуалне формуле и начин поимања света говорника), који резонирају у номенклатурном апарату родбинских односа. Структура друштва, карактер родбинских веза, биолошка и социјална природа сродства универзални су елементи сродничког система. Оно што дијалекатску слику света чини посебном и индивидуалном јесте етнокултурни садржај у којем су интерполиране компоненте традиционалне призренске културе. У средишту језичког описа концепта сродства и испитивању његове слојевите организације налазе се човек и међуљудски односи. Присуство људског фактора у проучавању језичких чињеница утиче на избор методолошког приступа грађи и зауставља

⁴³⁹ Црква кума и куму третира као једно биће, али у народној традицији није искључено и да жена приступа обреду крштења у својству кума.

се на антропоцентризму, интердисциплинарном модусу који обезбеђује разумевање значења са културолошког, етнолошког, етнопсихолошког, социolingвистичког и когнитивистичког аспекта.

Човек је мултивекторни субјект сродства, будући да је укључен у широку мрежу родбинских односа, која се трансформише сваким новим рађањем, склапањем брака, смрћу, при чему се мења статус индивидуе и моделирају односи у рођачком систему. Сет системских веза присутан у културној сфери сродства старих Призренаца пресликава се на парадигматске односе међу термилошким јединицама, чијом је анализом могуће реконструисати ванјезичку реалност и начин поимања света и живота градског призренског колектива. Релациони принцип устројства сродничког система диктира парадигму унутар лексичко-семантичке групе, чији су чланови у међусобном односу конверзије. Сви значењски елементи подређени су једном хетерогеном типу семантичких компонената, суперкласи релационих обележја, из које се изводи нижа класа 'родбински односи'.⁴⁴⁰ Разликовне релационе црте исказују односе (родитељски, супружнички, родбински, тазбински, пријатељски, кумовски) између појмова означеним лексемама: *ма̄иш*, *ма̄јка* – *ч'ерка*; *ма̄иш*, *ма̄јка* – *син*, *о̄ӣац*; *баба* – *ч'ерка*; *о̄ӣац*, *баба* – *син*; *деда* – *унук*; *деда* – *унука*; *баба* – *унук*; *баба* – *унука*; *бра̄ӣ* – *сес̄ӣра*; *ац'а*, *с̄ӣриц* – *бра̄ӣанац*; *ац'а*, *с̄ӣриц* – *бра̄ӣаница*; *да̄ја*, *да̄јка*, *ӯјац* – *сес̄ӣрич'ич'*, *да̄ја*, *да̄јка*, *ӯјац* – *сес̄ӣрич'ња*; *ӣе̄ӣка* – *бра̄ӣанац*, *сес̄ӣрич'*; *ӣе̄ӣка* – *бра̄ӣаница*, *сес̄ӣрич'ња*; *алка* – *бра̄ӣанац*; *алка* – *бра̄ӣаница*; *ӣеза* – *сес̄ӣрич'*; *ӣеза* – *сес̄ӣрич'ња*; *ӣе̄ӣкичич*, *алкич'ич'* – *да̄јкич'ич'*, *ӯјч'евич'*; *ӣе̄ӣкич'ња*, *алкич'ња* – *да̄јкич'ња*, *ӯјч'евич'ња*; *свек̄р* – *свек̄рва*; *свек̄р* – *снаа*; *свек̄рва* – *снаа*; *девер* – *снаа*; *з̄ва* – *снаа*; *јенц'а* – *снаа*; *с̄ӣрина*, *ца̄ја* – *деверч'ич'*; *с̄ӣрина*, *ца̄ја* – *деверич'ња*; *ӯјна* – *з̄вич'ич'*; *ӯјна* – *з̄вич'ња*; *баба*, *баб̄ӣуш*, *деда* – *баба*, *баб̄ӣуша*; *баба*, *баб̄ӣуш*, *деда* – *зе̄ӣ*; *баба*, *баб̄ӣуша* – *зе̄ӣ*; *шур* – *зе̄ӣ*; *шурњаја* – *зе̄ӣ*; *свршња* – *зе̄ӣ*; *ӣрӣја̄ӣел'* – *ӣрӣја̄ӣел'ица*; *мач'еа* – *ӣас̄ӣорак*; *мач'еа* – *ӣас̄ӣоркиња*; *оч'у* – *ӣас̄ӣорак*; *оч'у* – *ӣас̄ӣоркиња*; *васија* – *ӣосвојч'е*; *кум* – *кумч'е*. На нивоу асоцијативног мишљења као водећа логичка појава међу конституентима намеће се антонимија. Међутим, иако исказују некакав тип супротности, наведени парови не манифестују строгу супротстављеност, већ су у узајамној реципрочности и углавном се дефинишу преко трећег елемента са којим се саодносе (конектора).

Други важан моменат који утиче на парадигматску организацију елемената лексичко-семантичке групе јесте њихова синонимска умреженост и укрштање значења. Једна јединица својим основним или секундарним значењима ступа у синонимски ред са примарним или секундарним значењима

⁴⁴⁰ Овде се ослањамо се на типологију Л. Липке, који при класификацији семантичких елемената разликује седам врста обележја: 1. денотативна, 2. конотативна, 3. релациона, 4. преносна, 5. деиктичка, 6. инференцијална, 4. дистинктивна (према Драгићевић 2007: 68).

других лексема (*баба, оџац, ѿаѿѿа, ѿаѿѿико, баѿѿа, баѿѿка* „отац“; *баба, деда, сѿѿари* „деда“; *баба, бабѿѿуш, деда* „таст“; *баѿѿа, браѿѿ* „брат“; *баѿѿа* „отац“; *мајка, маѿѿѿи, моѿѿа, наѿѿа, даѿѿа, мајкиѿѿа* „мајка“; *мајка, мајчиѿѿа, нана, нанка, даѿѿа, баба, сѿѿара* „баба“; *баба, бабѿѿуша* „ташта“; *каѿѿа, браѿѿѿ, баѿѿа, баѿѿка* „старији брат“; *каѿѿа, сестѿѿира, даѿѿа* „старија сестра“). Ова појава последица је снажног осећања блискости и чврсте повезаности унутар патријархалне породице, који условљавају начин комуникације међу члановима и моделе њиховог међусобног ословљавања. Фамилијарност неутралише психолошку и емотивну дистанцу и ствара услове за испољавање става и емоционалног стања говорника у односу на своје ближње, који се често означавају истим терминима. Неформалност говорне ситуације дозвољава повишен степен емотивног набоја који је очекиван међу сродницима и до изражаја долази у непосредној комуникацији преко избора термина за обраћање (*ѿѿаѿѿа, даѿѿа, бир / биро, ч'ера, нана, моѿѿа, мајч'иѿѿа, нанч'е, баѿѿа, даѿѿа, дајч'е, ујко, браѿѿа, јенѿѿа, снаа, ѿаја, даѿѿа, шура, ѿрија, ѿрика*). Породична интимност са крвним сродницима у првом и другом колену исказана је вокативним експресивима у директном обраћању, који се устаљују у терминосистему као стилистичке варијанте неутралних номинација. Ступањем у брачну везу проширује се круг рођака, а у новонасталим родбинским односима важе двострука правила комуникационог понашања у зависности од параметра узраста. Према старијима нови члан исказује дубоко поштовање и наклоност употребом имена која истовремено значе и сродничку блискост (*баба* „свекар“, *баба, бабѿѿуш, деда* „таст“, *баба, бабѿѿуша* „ташта“). Експресивност је експлицирана у деминутивним и хипокористичним терминима упућених млађој својти. Усмереност једних на друге у патријархалним породичним заједницама одражена је у формулама обраћања и богатој номенклатури тазбинског сродства, која репрезентује узајамне односе између снахе / зета и чланова њихових примарних породица и језичким путем преноси понашајни и комуникациони код призренске традиционалне породице. Представе Срба Призренаца о функционисању сродничких (биолошких и социјалних) веза синтетишу целокупну слику међуљудских односа, а језичке манифестације тих односа умногоме доприносе реконструкцији друштвеног уређења старог Призрена и социјалној карактеризацији призренског човека.

ЗАКЉУЧАК

У контексту антропоцентричке парадигме и у оквиру ње оформљених когнитивистичких теорија приступљено је лексичко-семантичком опису сегмента српског призренског говора који се односи на човека. Лексичко-семантичка анализа дијалекатске лексике са антропоцентричког становишта показала је да је *човек* у средишту менталног лексикона и лексичког система једне говорне заједнице и да се понаша и као субјект и као објект језичке слике света. Лексичко-семантички опис концепта *човек* на материјалу српског призренског говора потврдио је тезу о дијалекатском речнику као одразу наивне слике света. Ментални лексикон, који представља везу когнитивних структура и лексичких значења рефлектује свеукупно знање, искуство, начин мишљења, менталитет, историју, психологију, митологију, духовну и практичну делатност језичке личности и има гносеолошки и аксиолошки карактер. Унутрашња структура речника једног народног говора сведочи о антропоцентричном принципу менталне и језичке организације објективне стварности. У формирању дијалекатске слике света човек се појављује у двострукој улози. Он је и објект језичког одраза (фрагмент слике света) и активни субјект у когнитивном моделирању стварности. Одражавајући свет који га окружује у концептуалном систему и језику, човек истовремено на језичкој слици света пројектује и самога себе.

План израза и план садржаја асоцијативног поља *човек* условили су избор структуралистичких и когнитивних научноистраживачких поступака изниклих из теоретских поставки руске семантичарске школе. Структурна организација анализираног лексичког фонда заснована је на методи семантичког поља, које се у савременим лексичко-семантичким истраживањима користи као методолошко средство продирања у концептуалну слику света и идентификовања њених национално-културних специфичности (Шеина 2010: 69) и представља једну од форми систематизације језичког материјала (лексичког значења) у систему језика (Башарина 2007: 96). Примена метода семантичког поља у проучавању речничког састава омогућује адекватну процену одраза објективне стварности у језику и даје потврду системске организације лексике (Чигашева 2002: 266). Свака јединица лексикона повезана је са осталим јединицама парадигматским и асоцијативним везама, што обезбеђује могућност истраживања лексике као целовитог система. Лексички

елементи у оквирима микросистема ступају међусобно у семантичке односе хипонимије, синонимије, антонимије, конверзивне корелације, таксонимије, меронимије, а карактер тих односа варира у зависности од типа лексике и природе групе која се испитује. У састав поља улазе лексеме целом својом семантичком структуром, али и лексичко-семантичке варијанте вишезначних речи које изражавају одговарајући појам. Модел семантичког поља на тај начин потврђује представу о језику као систему подсистема који се међусобно пресецају, као систему у којем функционишу микросистема елемената и њихових међусобних односа. У процесу структурирања поља откривају се дијалектичке везе између језичких појава и ванјезичке стварности, механизми те везе и његове законитости, испољавају се особености језичког сазнања и разоткривају његове национално специфичне црте. Примена метода семантичког поља у проучавању речничког састава омогућује адекватну процену одраза објективне стварности у језику и даје потврду системске организације лексике. Истраживањем парадигматских односа међу члановима поља установљено је њихово рангирање и позиција коју заузимају у одређеним ширим или ужим скуповима. Овим радом потврђена је теза да се везе које реално постоје међу појмовима пресликавају на језичком плану у виду сложених корелација међу лексемама, односно да је структурирање лексичког система у лексичко-семантичке групе према општности интегралног семантичког обележја лингвистичка алтернатива устројству менталног лексикона. Свака јединица лексикона повезана је са осталим јединицама парадигматским и асоцијативним везама, што обезбеђује могућност истраживања лексике као целовитог система. Истраживање лексике српског призренског говора потврђује принцип хијерахијске структурне организације лексичког система која прати законитости категоризације и класификације који важе у објективној стварности.

Онтолошка категоризација стварности определила је модел концептуализације човека и његову вербалну интерпретацију на призренској језичкој слици света. Човек се језички сагледава кроз све три димензије испољавања личности – биолошку, психолошку и социјалну и подлеже категоризацији у доменима сва три поља карактеризације. Филозофско одређење човека као микросистема одраз налази у системности номинација и квалификација, а антрополошки потенцијал и варијантност именовања најкристалније се могу представити преко структуре семантичког поља. Семантичко поље усмерено је и на когницију, јер је свака семантичка структура по својој природи когнитивна, и на језик, јер је семантички садржај формално фиксиран и исказан јединицом лексикона. Лексика народног говора представља базу наивне категоризације стварности, а лексичко значење носилац је особености слике света носилаца дијалекта. Концепт човека је најиздиференциранији у односу на остале културне константе, јер се карак-

терише и означава по многим параметрима, што усложњава лексичко-семантичку парадигму. Биполарни принцип условљава дихотомну, симетричну номинацију (мушко – женско, позитивно – негативно), а полиатрибутивност за последицу има лексичку варијантност и формирање синонимских редова (контактни синоними, експресиви, метафоре). Концепт човека на језичкој слици света Срба Призренаца попуњавају лексеме аутохтоног словенског порекла и речи које припадају лексичком слоју турцизама, које у говору функционишу као лексички паралелизми. Тендеција да се поред домаће позајми турска реч или више њих за означавање једног појма има социјално-културолошку позадину. У урбаном амбијенту инсистирало се на познавању и употреби турског језика, што се сматрало питањем социјалног престижа градског становништва у односу на околну сеоску средину.

Метод реконструкције призренског човека с краја XIX и почетка XX века преко семантичког поља и његових подсистема (тематских група, лексичко-семантичких група, синонимских редова) презентује хијерархијско начело устројства дијалекатског лексичко-семантичког система и уплив екстралингвистичког фактора у класификациони модел лексике са архисемом 'човек'. Семантички садржај обрађеног лексичког материјала акумулира етничко-културне специфичности и историјско искуство призренских Срба, чува и преноси етнокултурну информацију и дешифрује традиционални код призренског колектива. Речи које карактеришу човека представљају есенцијалне елементе помоћу којих је могуће реконструисати модел поимања света конкретне заједнице. Дијалекатском лексикону иманентни су елементи народне традиције датог социјума, који најсликовитије манифестују лингвистичке, етничке, социјалне, етнопсихолошке и културалне специфичности колектива на основу којих је могуће реконструисати начин живота и мишљења одређеног колектива, односно конкретне језичке личности. Показало се да дијалекатски речник представља аутентичну енциклопедију материјалне и духовне културе народа, с обзиром на то да је у народној речи најдубље и најпотпуније изражена историја народне културе и одражен национални карактер и менталитет народа, а тим се језичким фактима веродостојно допуњује и употпуњује језичка слика света једне нације. *Збирка речи из Призрена* Д. Чемериќића показује да је културни идентитет Срба Призренаца формиран на аутентичном духовном наслеђу и под утицајем образаца оријенталне материјалне и духовне културе.

Рад афирмише становиште да је човек најкомплекснији фрагмент језичке слике света, сложене идеографске и лексичко-семантичке структуре, са широком мрежом системских веза међу вербалним конституентима. Анализом су обухваћене лексичке јединице обједињене инваријантним значењем „човек“, које у српском призренском говору одражавају појмовну сферу *човек*. Стожер асоцијативног поља *човек* је архисема 'човек', која се у испитиваном

говору вербално реализује контактним синонимима *ч'овек* и *инсан*, ситуираним у самом језгру поља. Елементи асоцијативног поља *човек* интегрисани су доминантом поља – семантичком компонентом 'карактеристике човека'. На основу диференцијалних сема вишег ранга 'тело', 'психа', 'друштво' АП је подељено у три лексичко-семантичка поља која се у спољашњој структури рада понашају као потпоглавља:

1. ЛСП *ћелесне каракћеристћике човека*;
2. ЛСП *ћсихичке каракћеристћике човека*;
3. ЛСП *социјалне каракћеристћике човека*.

Лексичко-семантичко поље *ћелесне каракћеристћике човека* обухвата лексичке јединице којима се означавају делови тела и телесне особине, којима се квалификује и номинује човек као носилац тих особина. Центар ЛСП чине лексеме распоређене у тематској групи *делови ћела* и лексичко-семантичким групама *ћридеви којима се означавају ћелесне особине* и *именице којима се номинује човек ћо ћелесним особинама*. Периферне су групе које у свом саставу имају елементе који, поред биолошких, садрже и социјалне, односно психофизичке компоненте човековог развоја – ЛСГ *номинација лица ћо ћолу* и *узрасћу* и ЛСГ *глаголи којима се означава ћроцес говорења*.

Називи делова тела, односно соматизми, представљају архаични слој лексичког система. Словенски анатомски термини добро су очувани у српском призренском говору и саставни су део опште дијалекатске лексике (*глава, л'ице, ћило, ћил'аник, уо, нос, око, гл'едац, гл'едал'ка, усница, зуб, језик, врати, грло, гуша, шија, ћруи, ћрсје, сиса, ложич'ица, ћоловина, грб, грбина, лец'а, 'рбаи, 'рбе, ћл'еч'о, срце, мешина, д'ије, гузица, и'ућка, рука, рамо, мишка, ћодмишка, лакћи, шака, ћрс, нога, кук, бедрица, бућина, бућка, колена, кол'еница, коска, кич'ма, р'ићеница, ребро, о'ишич'ица, желудац, ћ'рба, ћ'рбушин, грло, гркл'а, гркл'ан, грцман, ћлуч'а, срце, жила, слезина, слезенка, жила, кур, мошнице, јајце, брада, брадавица, фрга*). Други слој чине турцизми, који се користе паралелно са домаћим лексемама (*ч'аре, богас, и'укс, арка, ћулум, и'ућка, бац'ак, миде, и'игерица, датар, далак, бубрек, ћашаце, бенг*). Чланови тематске групе *делови ћела* су у међусобно аутономним односима, уређеним по принципу део – целина. Холониму *снага* подређени су мероними разврстани у централне лексичке скупове, тј. тематске подгрупе назива делова тела, костију и унутрашњих органа. Ближој периферији припадају чланови подгрупа 'појаве на кожи' и 'телесне течности'. Језгро подгрупа чине лексеме са денотативим значењем, а околијезгреној зони припадају лексеме субјективне оцене (деминутивно-хипокористичке *главица, главина, главич'ица, главурда, главушка, глафч'е, обрашч'е, база, грлице, грл'енце, гушица, ногица, бућкица, бућкич'е, кошч'е, кошч'ица, грлице, грцманч'е, куре, куренце, брадица, брадич'е* и

аугментативно-пејоративне *главејина, главина, главурда, врајина, дујина, руч'ејина, руч'урда, руч'урина, ножурда, куришије, брадејина*). Одређени број соматизама настао је метафоричким моделом преношења значења по сличности (*богаз, бенг, ѿулум*).

Лексичко-семантичка група придева којима се означавају телесне особине и ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особина подударају се према телесним својствима, семантички представљеним хиперсемама 'изглед', 'раст', 'ухраћеност', 'телесни састав', 'телесни недостатак', 'изглед појединих делова тела', 'особине коже', 'начин говора'. Обе групе су хијерархијски организоване, раслојавају се на подгрупе у оквири којих циркулишу антонимски устројене микрогрупе ('пријатан изглед' – 'непријатан изглед', 'високи раст' – 'ниски раст', 'прекомерна ухраћеност' – 'недовољна ухраћеност', 'јак телесни састав' – 'слаб телесни састав'). Човек је позитивно или негативно обележен у вези са неком особином (*л'еј, гл'едан, л'ичан – ружан, груб, грд, грдан, грдобан; висок, гол'ем, бојл'ија, бајтал-бојл'ија, фидан-бојл'ија, кљккл'ија – мицак / мичак, кјч'ик бојл'ија; дибеја, дебел'ушас, дебел'ушкас, дежмекас, шишко, шишман – су, слаб, ѿњњк; јак, кјвејл'ија, бабац'ан – слаб, слабач'к, журав, ч'кул'ав, забун*), што подразумева и неутралну, прототипичну међувредност. Осим у случају обележавања човека средње висине, где је та међувредност лексикализована (*орјабој*), у осталим случајевима није, али функционише као имплицитни члан поређења, јер је позитивна особина заправо прототипична особина (*л'еј, белол'икас, црноманас, ширејл'ија*) и она је присутна код степенованих придева. Нестепенованим придевима описује се особа на основу карактеристичне појединости (према изгледу појединих делова тела, на основу осетљивости коже, телесних течности и начину говора), која постаје доминантно обележје које се приписује особи као носиоцу те особине (*главај, клајоуш, ч'ул'ав, крњав*). Бројност лексема којима су телесни дефекти означени валидан је показатељ односа призренског колектива према аномалијама, а као најнепожељније телесне особине маркиране су хромост, грбавост и глувоћа. ЛСГ именица којима се номинује човек по спољашњим својствима углавном се састоји од именица које су деривационим процесима настале од придева за означавање физичких својстава човека. Експресиви не само да карактеришу особу већ је и оцењују по различитим параметрима (лепота, фигура, карактеристични детаљи, дефекти) с аспекта одређене социјалне норме. Ту норму образују позитивна именована човека, а у призренском говору позитивно су оцењени лепа жена (*асланка, айќиња, кајана, кокона*) и снажан мушкарац (*бабац'ан*). Речи са негативном оценом су далеко бројније, њихова семантика је сложенија и односи међу њима богатији. Најбројнија су именована која су мотивисана непријатаним изгледом особе (*грдник, грдоња, грдило, грдоба, ч'ел'еш, укубеј, шебек*), високим растом (*дугоња,*

грдосија, баџал бојл'ија, див), прекомерном или недовољном ухрањеношћу (*дебел'ица, дебел'ајка, дебел'уша, дунда, свиња, џулум*; односно *мрша, мрџвац, сарага, акреј*), високим растом и прекомерном ухрањеношћу (*би-вол, биздол, меч'ка, гарџа, шайшал, мазбаџа, сурејајка*), slabим телесним саставом (*ч'кул'а, ч'кул'авко, авеј, розга*) и телесним недостацима (*гегаваци, ч'ојаваци, банга, џојал; глувац, глукво, глукч'а, глукџер, шурлан*).

У семантичкој структури именица којима се номинује човек по полним и узрасним карактеристикама преплићу се биолошки, психолошки и социјални елементи, што ову групу одводи на периферију поља где се додирује са пољима психичке и социјалне карактеризације човека. Лексичка диференцијација по полу почиње тек у периоду позног детињства, што је у вези са биолошким и психолошким факторима, односно физиолошким развојем и формирањем полног идентитета. Јединице којима се номинује човек по полу и узрасту углавном су неутралног карактера. Конотативност је остварена у категорији именовања мале деце, где је референт (дете) означен метафором (*лудиња, јаврија, бисерко, злато, алињч'е, бир, бан, баница*). Експресивно су обојене лексичке јединице које припадају подгрупама са хиперсемама 'детињство' и 'младост', што се може оправдати значајем ових етапа у целокупном психо-физичком развоју човека и формирању личности. Именовање деце кроз све четири фазе детињства показује висок степен позитивне оцене (*бебенце, бејч'е, рулч'е, двогодишњач'е / двегодишњач'е, двогоч'е, дејенце, деч'ица, мушкарч'е, шџарч'е, девојкица, девојч'ица, девојч'е, девојч'енце*). Номинација на следећем узрасном степену показује веома изражену социјалну компоненту. Схватање младости као комплексног развојног периода и вредносни оријентри говорне заједнице језички су испољени у номинационим јединицама. Патријархална морална начела и став друштва према извесним облицима понашања уочава се у номиновању младића и девојака. Млад, нежењен мушкарац се именује или неутрално или хипокористиком *момч'е*. Однос према младој женској особи која није удата далеко је строжи, од ње се очекује смерно владање, поштовање традиционалних правила, атрибуту који ће је квалификовати као смерну, поштenu, вредну. На тај начин можемо реконструисати пожељни профил младе Призренке у првој половини XX века. Свако нарушавање идеалне слике оцењује се негативно, па отуда бројни пејоративни облици за девојку која се не уклапа у понашајни образац прописан од стране колектива и примерен њеном узрасту (*девојч'ејина, девојчина, девојч'ишије, девојч'ура, девојч'урина, џрескоч'кобила*). Особе у периодима зрелости и старости номиноване су неутралним лексичким јединицама, што је, опет, лингвистички одраз односа друштвене заједнице према озбиљним, породичним људима и старим лицима.

Гранични лексички скуп између три поља са архисемом 'човек' као кохезионим центром је и ЛСГ глагола којима се означава процес говорења,

јер поред физиолошких својстава говорног процеса, учључује и компоненте значења које се односе на психолошки и социјални домен испољавања личности. Њима се употпуњује општа схема наивне слике човека, која поред универзалних когнитивно-прагматичких својстава садржи национално и дијалекатски специфичне елементе. Модел и садржај комуникације детерминишу семантички потенцијал глаголских лексема, који се актуелизује у вербалном контакту или говорној ситуацији. Циљ говорног процеса условљава повезивање семантички блиских глаголских јединица, које могу бити неутралног карактера – јединице којима се означава општи процес говорења и размењивање информација међу саговорницима (*збори, казује, каже, рекне, лакрдише, договара се, здоговори се, кандише*), експресивно маркиране – јединице које поседују стилску вредност, деминутивност (*брбоч'е, њозбори, њолафи*), емоционално обојене – јединице којима се изражава однос према саговорнику (*вика, развикује се, навика се, грди, сваџ'а се*), негативно конотиране – јединице којима се изражава однос према саговорнику или члану колектива (*ојада, ч'јоја, њојч'јојује се*) и метафорички индуковане – јединице које припадају различитим семантичким категоријама говорног процеса којима се исказује негативан однос и према садржају и начину говорења и према говорнику (*џраска, грми, ломоји, џроја, глоџ'е се, џ'мка, заврзује, џрч'ка, нааја*). Једна од карактеристика система глагола говорења јесу ономотопејска образовања, али је занемарљиво мали број позитивно конотираних глагола (*гука, гугуч'е*).

Друго велико потпоглавље посвећено је унутрашњој слици призренског човека која се на језичком плану манифестује преко ЛСП *џсихичке каракџеристџике човека*. Према психолошкој подели црта личности које се групишу у три подструктуре: темперамент, карактер и способности, лексичка грађа је разврстана у три лексичко-семантичка субпоља (ЛССП): ЛССП *џтемџераментџ*, ЛССП *каракџер* и ЛССП *сџособностџи*. Лексичке јединице мотивисане психичким својствима човека која смо уврстили у особине темперамента распоређене су у тринаест лексичко-семантичких група: 'ћудљива особа' (*нарафл'ија, ујл'ија, ч'ефл'ија, џевеч'ел'ија, весвесел'ија, далгал'ија, џиџиџиз, џ'енабейџ*), 'плаховита особа' (*намч'ор, најендек, нал'ейџ, нал'ейџник, нурсуз, серсем, бел'аџ'ија, дел'иканл'ија, зорл'ија, кабадаџија, најасник, огењ, свер, шебек*), 'несташна, немирна особа' (*бесник, аџајџник, бел'ајџник, бел'аџ'ија, џалаваџ, џалавко, небџиџник, небџиџко, јужџник, џуџџирак, џуџџиракл'ија, л'ајер, неврџиџкуч'а, несврџиџкуч'а, анџиџкрис, најџемџник, враг, врагоџ, џ'авол, ојанч'ър, несџреч'а; беснул'а, маниџул'а, џалавиџа, џалајурка, брл'ивиџа, бел'ајџниџа, најџемџниџа, небџиџниџа, сил'ивисџира, шал'афа, анџиџкрис, џ'авол'иџа*), 'враголаста особа' (*обесеник, жел'езџник, коџојч'ар, ч'ајкун, шалџ'ија, зевзек, мајџајч'ија, маскарџ'ија, сојџариџа меракл'ија, џ'умбусч'ија*), 'брбљива особа' (*брл'а, зборл'иваџ, жугаваџ,*

оїадник), 'чудан' (ац'аиї, ич'меї, йїуаф), 'брза, непромишљена особа' (безглавник, немисл'еник, немисл'енко, красник), 'окретан, сналажљив' (окреїан, оїїресан, лџк, ач'џк, ч'ескин, мисл'ен), 'окретна, сналажљива особа' (синсифа, јагул'а, йел'иван), 'трома особа' (їуїїуница, влач'а), 'умиљат' (мија, милосїив, благосїив, кроїїак), 'осећајан' (брижан, ајеїїл'ив, гајл'ел'ија, дерїїл'ија, жалосїив, срч'обол'ан, йлач'кив), 'безосећајан' (бездушан, инсафсџ, имансџ), 'осећање' (кџнач', радос, ч'еф, сїїреч'а, игбал, баїї, нафака; л'убав, милос, милување, аїїџр, ешк, мерак, севда; весвеса, далга, сџкл'еїї, саффра; брига, гајл'е, гарамеїї, касавеїї; жал, жалба, жалос, јасл'ильк, бол', йоїїресница, карасевда, јад, дерїї, асреїї, мука, замеїї, несїїреч'а, йїаксирайї, гајреїї). Лексичке јединице, придеви и именице, које смо ексцерпирали из Чемерикићевог корпуса, представљају важно средство карактеризације личности на основу урођених психичких особина које особа испољава у спонтаном понашању и које се процењују као природа, ћуд, нарав или, термилошки, темперамент. На основу лексичког репертоара стиче се утисак о Призренцима као отвореним, непосредним људима немирног духа, окренутим свету и животу, међу којима преовлађује екстревртни тип темперамента. Позитивно су процењени носиоци црта сангвиничког темперамента (ведри, враголасти, духовити, живахни, несташни, радознали, виспрени, проницљиви, окретни, дружељубиви, непосредни, осећајни, топли, простодушни). Овакви типови пожељни су чланови друштва, па их заједница добронамерно прихвата, што се на језичком плану рефлектује великим бројем назива позитивне конотације. Квантитативно се издваја и подргрупа именована колерика, који су експресивно означени семантичком компонентом негативне субјективне оцене. Број лексема, њихов формални и значењски састав, упућују на закључак да су Призренци испољавали висок степен негативне афективности према носиоцима својстава колеричког типа темперамента. Интензивно испољавање емоција, нагло и бурно реаговање, необузданост, бес, вербална и физичка агресивност, саможивост, нестабилност, плаховитост, непромишљеност, брбљивост непожељне су особине чије носиоце социјум не прихвата и вербално их маркира погрдним именима, која садрже висок степен интензитета експресивности. Дијалекатској језичкој личности најмање су инересантни флегматични и меланхолични типови, који су по природи интревртни, окренути себи, тихи и повучени, па својим понашањем и реакцијама не нарушавају односе у заједници. Став говорника према интревртима на језичкој слици света манифестује се оскудном вербалном репрезентацијом.

Емотивност као сегмент психолошког устројства личности у великој мери одређује темперамент човека, јер се особине темперамента испољавају у емотивним реакцијама појединца на одређени стимулус, због чега је у сегмент о људским особинама уведена лексичко-семантичка група 'осећање',

којом је заокружен концепт темперамента на призренској језичкој слици света. Једно од основних средстава концептуализације емоција је појмовна метафора, ментални механизам преко којег се може разумети и организовати лексички систем емоција. Тако се, у испитиваном идиому, срећа конципира као судбина; љубав као жеља, миловање и чежња; туга као брига, болест, депресија; страх као физичка сила; мржња као хладноћа.

У корпусу речи из Призрена идентификовали смо јединице које одговарају психолошком концепту појма *каракџер*. Без обзира на то да ли се ради о квалификацији или номинацији, језичке јединице лексичко-семантичког субпоља *каракџер* показују дуалистичку природу човека, али и меру опскрбљености особиним. Концептуализација доброг и лошег човека вербализује се лексичким јединицама које граде психолошки профил идеалног Призренца, односно идеалне Призренке по моралним стандардима прве половине XX века. Стожер поља је придев *добар*, који у средиште окупља оне придевске и именичке лексеме у чијем се семском комплексу јавља као доминантни елемент (*добар, л'уцак, милосан, вал'аџан, арџн, асъл, бисерко, бабл'ок, бесник, њраведник, њраведница, богал'ија, еснаф ч'овек, доброџвор, себаџл'ија, аџьри'ија*). Концепт злог човека далеко је разуђенији и семантички диференциранији, што се у језику манифестује неупоредиво већим бројем јединица за квалификовање и именовање особа са лошим карактерним особинама (*лош, ри'ав, зъл, невал'аџан, наоџач'ан, ајерсџз, дамкал'ија, дамкосан, гадник, џоганаџ, џрокл'еџник, наоџч'ник, главоједник, главојешник, намсџз, јарамаз, бозда, фираун, џиганин, каџил', аџи'ел (ирон.), аџиџка (ирон.), шебек, џрвена асџра, џоганиџа, џрокл'еџниџа, наоџч'ниџа, главоједниџа, главојешниџа, каџил'ка, каџил'еша, куч'кеџина, џиганка, бозгун, баџак, баџакч'ија, џердесџз, аџьрсџз, бесрамник, безобразник, џрокуда, џоруганиџа, курвар, коџил'андра, џрсџз, едеџсџз, резил', куламбара, џезевенк, џуџиџи, џуџиџи џезевенк, ч'ифџиел'ија, џач'авра, бесрамниџа, безобразниџа, курва, курвеџина, курвеџиџина, давач'ка, оросџиџа, џ'увенда, џ'увендиџа, ч'енџиџа, мазник, мазниџа, ич'иџуџл'ија, маслар, масларка, куламбара, џоџул'енко, џоџуленџа, алч'ак, коџил', џџл'аваџ, џџл'афко, џџл'авиџа, џаланџи'ија, џаланџи'ика, мизевир, џрџильџа, мешореч'ник, мешореч'ниџа, фиџмеџ'ија, фиџмеџ'ика, дубараџи'ија, фесайџч'ија, ил'еџи'ија, ил'еџи'ика, џ'узбоџаџи'ија, џанголоџ, џордамџи'ија, џордамџи'ика, фодул, фодулка, фалџи'ија, фал'ивеч'ера, фал'игуџа*). Поларитет се остварује и у оквиру група сужене перспективизације, тј. у случајевима где се карактерно својство испољава у типичном контексту (у односу према раду, новцу, личној хигијени, према начину понашања). Носиоци прототипичних особина позитивно су конотирани (*рабоџник, дикаџи'ија, рабоџниџа, дикаџи'ика, давач', оварда, овардар, ч'ел'ебиџа, џербиџеџл'ија*), што их чини неутралним члановима опозиције. На негативној оси смештене су номинације атрибутивног

типа које се процењују негативно у односу на прототип (*нерабошћија*, *мрзеша*, *дњгуба*, *дембел*, *бадијави'ија*, *гамсџ*, *калџазан*, *локмаџ'ија*, *зијанч'ар*, *џеџија*). Семантичко варирање основног значења речи у српском призренском говору веома је заступљен модел стварања експресивне лексике у овом домену карактеризације човека (*нерабошћија*, *мрзеша*, *дњгуба*, *залудник*, *дембел*, *дембел'ана*, *бадијави'ија*, *гамсџ*, *калџазан*, *локмаџ'ија*, *сџрџук*, *ајл'аз*, *ајл'ак*, *ајџа*, *бивол*, *биздол*, *крл'а*, *залудница*, *дњгуба*, *дембел'ка*, *дембел'ајка*, *дембел'уша*, *бадијави'ика*, *гамсџска*, *сџрџукач'а*, *шал'афа*, *биздол'ица*, *џрескоч'кобила*, *деч'анска неџрел'а*, *зијанч'ар*, *зијанч'арка*, *џеџија*, *сњnsа*, *џ'ебрак*, *јаудија*, *гагрица*, *сџиџса*, *давач'* (ирон.), *лоџов*, *џрсџ*, *џуб*, *рука*, *ч'ел'еџири'ија*, *јанч'есеџ'ија*, *ајдук*, *гладник*, *гладнич'ина*, *изеша*, *аџдер*, *ала*, *алаваџ*, *алавко*, *алосија*, *вешџер*, *ламџа*, *лаџиџмуа*, *гладница*, *аџдаја*, *алавица*, *лаџнагузица*, *гадник*, *гадл'аваџ*, *гадл'авко*, *гадливаџ*, *гадл'ивко*, *грозл'аваџ*, *грозл'авко*, *грозл'иваџ*, *грозл'ивк*, *гадница*, *гадл'авица*, *гадл'ивица*, *грозл'авица*, *грозл'ивица*, *кокона*, *џ'ул'назмона*, *џ'ил'имонда*, *ч'икл'имона*, *дрл'аваџ*, *дрл'авко*, *џараманко*, *алосаник*, *глоџ*, *глоџеш*, *глоџник*, *биволар*, *меч'кар*, *ајдук*, *дервиџ*, *вамџир*, *вешџер*, *дрл'авица*, *алосаница*, *џеџел'уша*, *глоџница*, *глоџешка*, *бивол'ица*, *џербџеџсџ*, *сел'ак*, *шоџ*).

У оквиру ЛССП *сџособносћи* идентификујемо два параметра за разврставање лексема, и то у областима интелектуалних и психомоторних способности. Принцип интелекта има велики значај у поимању човека међу носиоцима дијалекта. Став говорника према менталним активностима човека, које долазе до изражаја у комуникацији, животним ситуацијама, обављању одређених радњи и послова, рефлектује се у одабиру лексичких јединица којима ће те особине означити или по њима назвати човека. Интелектуалне способности личности одражене су пре свега у опозицији *џамеџан* – *глуџ*. Сет јединица којима је репрезентована негативна сфера интелектуалних способности човека несразмерно је обимнији у односу на лексичке скупове чији су конституенти позитивно конотирани. Глупост и лудило, иако проузроковани урођеним аномалијама или незрелошћу менталног апарата, у фокусу су људске нетолеранције, због тога социјум екстрахује ове особине и обележава их језичким знацима високог степена експресивности. Доминантан тип семантичке трансформације у овој категорији јесте метафоризација, најчешће заснована на потенцијалној компоненти колективне експресије. Менталне карактеристике преносе се асоцијативним путем, у највећем броју случајева, са животиње на човека (*ајван*, *вол*, *говедо*, *магаре*, *магарица*, *гуска*, *ч'уран*, *мајмун*). Експресивност се испољава и кроз семантичко преобликовање партиципа *неслан*, *недокл'еџан*, *недоказан*, *игубен*, *исџируџен*, *ч'укнаџ*, *ч'ушнаџ*, који губе везу са полазним значењима глагола чији су морфолошки облици и као семантички деривати улазе у домен карактеризације човека. Значајан лексички слој припада турцизмима, који гласовним склопом уносе експе-

сивност у српски призренски говор (*џишкин, абдал, шашкџн, зунџа, амза, ч'ескин, џуџикун*).

Трећу целину у оквиру асоцијативног поља *човек* представља ЛСП *социјалне карактеристике човека*. Српски призренски говор располаже широким дијапазоном језичких средстава којима се човек идентификује на основу социјалних обележја, а параметри који се појављују као детерминатори социјалне карактеризације и номинације човека су историјски, традиционално и културно условљени. Одређени лингвокултурни социјум носи своју националну специфику, што се посебно пројектује у домену који је директно условљен социјалним факторима. Социјалне категорије на основу којих се номинује и аксиолошки процењује појединац са социјалног аспекта раслојавају се у пет лексичко-семантичких група са хиперсемама 'национална и верска припадност', 'професија', 'социјални статус', 'социјална улога', 'родбински односи'.

Здруживање концепата етноса и религије у првој ЛСГ у домену социјалне карактеризације човека условљено је етничком и верском структуром становништва Призрена. Дијалекатски материјал показује да се у говору призренских Срба лексеме којима се идентификује особа по националном и верском обележју налазе у одређеним системским односима, заснованим на принципима семантичко-деривационих веза, као и на односима припадности и супротности, што утиче на структуру лексичко-семантичке групе. Антоними се у етничкој лексици ретко срећу, они су представљени јединичним антонимима дихотомне поделе појмова 'свој / туђ', који су условљени логичним супротстављањем, које је и у језику испољено опозицијом *Србин / џуџин* (*Турч'ин, Арнауџин, Лаџинин, Циганин, Гога*). Начело дихотомије спроведено је и у категорији именовања по верској припадности ('православац / 'иноверац'), где у опозицији према *рисџанин* стоје *каџол'ик, лаџинин, мусл'иман, џоџур*, градећи антонимску парадигму. Стереотипне представе које призренски Срби имају о народима са којима су у блиском контакту испољавају се експресивним номинационим инвентаром (*Турч'е, Турч'еџија, Белокаџац, Габел', Габел'џиџија, Габел'ч'ина, Манга, Чифуџка; џоџурко, џоџурешка*) и полисемантичком структуром појединих именовања, која развијају атрибутивна значења (*циганин* „2. непоуздан, превртљив, никакав човек“; *габел'* „2. неуредан, запуштен“; *габел'џиџија* „2. непоштен, неморалан човек“; *габел'ч'ина* „2. досадан човек“; *габел'ка, габел'ајка* „2. запуштена, неуредна жена“; *јаудија* „2. циџија, човек без скрупула“).

У систему именовања по социјалним чиниоцима, номинација по професији заузима једно од централних места. Именовања у семантичкој категорији 'припадник одређене професије' класификована су на основу диференцијалне компоненте вишег ранга 'сфера делатности', а према области материјалне или духовне културе у којој човек обавља одређени по-

сао као професију, лексичко-семантичка група са архисемом 'човек' и категоријалним знаком 'професија' грана се на седамнаест лексичко-семантичких подгрупа, којима је покривен широк дијапазон државних послова, привредних делатности и уметничких активности у Призрену. Инвентар именована човека по врсти занимања којом се бави у испитиваном идиому показује маргинални статус *nomina feminina*, што је условило важну језичку појаву – родну асиметричност. Номинационе јединице правног, економско-финансијског и занатског терминосистема представљају базу за историјску реконструкцију функционисања друштвеног уређења и привредног развоја старог Призрена, јер поуздано одражавају локалну лингвокултурну специфику и живот града на размеђи два века. Призренски војни, правни, административни и финансијски терминосистем карактерише историјско-територијална семантичка варијантност, тако да дијахронијска језичка слика приказује Призрен као чврсту урбану структуру која се развијала под османском влашћу и под снажним утицајем оријенталне културе. Привредни и културни идентитет града Призрена почива на дугој и веома јакој занатској традицији. Инвентар термина за именовање особа којима је занатство стално занимање пружа поуздане податке о историји, традицији и развоју привредног живота овога града, који могу послужити као база за реконструкцију градског живота у Призрену на прелазу између два века. Изузетна занатска активност у Призрену квантитативно је одредила лексичко-семантичку подгрупу са хиперсемом 'занатство' као најбројнију у социјалној категорији 'професија'. С обзиром на чињеницу да су занатлије продавале своје производе, произилази закључак да су занатство и трговина прототипична занимања старих Призренаца.

Друштвене промене у великој мери креирају језичку слику света, а социјално раслојавање у конкретном друштву непосредно конституише лексичко-семантичку групу именица са хиперсемом 'социјални статус'. Номинационе јединице подређене категоријалном појму који у испитиваном говору има адекватну лексикализацију (*pidbe / ruibbe*) издиференциране су у седам мањих лексичких целина према идентификационим семантичким ознакама 'титуле', 'дужности', 'материјални положај', 'образовни статус', 'духовни статус', 'породични статус', 'пребивалиште'. Микросистем номинација са хиперсемом 'дужности' успоставља саоднос са хијерархијом државног устројства из периода турског административног уређења. Изванјезичи фактор функционално раслојава лексички микросистем административних управника на турски – архаични и српски – активни вокабулар. У директној идеографској вези са позицијом коју појединац заузима у друштву јесте његов материјални положај. Два поларна показатеља материјалног положаја човека у српском говору Призрена лексички су изражена јединицама *богастіо*, *богаштіина* – *сиромашлѣк*, *сироштіња*, *немаштіна*, *голоштіња*. Биполарна

структура лексичко-семантичке подгрупе лингвистички одражава две универзалне појмовно-вредносне категорије – богат (*богаїї, имаїїан; зенгин, кївейл'ија, їашакл'ија, богашиїина*) и сиромашан (*сирома, сиромашко, невол'ник, гол'а, гологлавац, бескуїїњик, кокоз, кокозина, коїук, мифл'из, факир*). Велики број експресивних назива за сиромашну особу показује да призренска језичка личност има презрив став према сиромаштву, док се поседовање материјалних добара поима као одлика вредног, мудрог, успешног, угледног члана друштва.

Један од видова статусног позиционирања појединца у друштву почиња на духовном начелу. Особености поимања посвећеног духовног живота остављају трага на дијалекатској слици света преко номинација особа које су одане принципима вере и које поштовањем верских прописа и обреда задобијају посебан статус у друштву као духовно супериорније у односу на остале чланове колектива, интегрисаних семантичким елементом 'ходочасник' (*ац'ија, ац'и, їоклоник, бедел', свейїогорац*).

Са социјалним статусом нераскидиво је повезан један од кључних појмова друштвене стратификације – друштвена улога. Наивне представе носилаца дијалекта о човеку као социјалном бићу вербализоване су сетом номинација његових улога у призренском друштву, које осликавају динамику друштвених односа и стабилност друштвене структуре. Традиционална подела улога на језичкој слици света призренских Срба идентификује се вербалним ознакама за носиоце сталних и актуелних улога у мањим или већим, примарним или секундарним, формалним или неформалним групама. Хиперсема 'социјална улога' интегрише лексичке јединице са класификационим обележјима 'улога у примарној групи' (*муж, домаш'ин, госїодар; баба, оїац, їаїїко; оч'у; васија; деда, баба,; деїїе, син,; жена, домаш'ица; маїїи, мајка, мона; баба, мајка; ч'ерка*), 'улога ученика' (*и'ак, основац, богословац'*), 'улога пријатеља' (*другар, їријаїїел', мик, орїїак, другач'ка, другарица*), 'улога комшије' (*коїшија, коїшика*). Етнокултуролошку димензију остварују јединице које припадају ЛСПГ именица са хиперсемом 'обичајна / обредна улога', којима се обележава актуелна и привремена друштвена улога духовног карактера - 'улога госта' (*гос, мисафир*), 'улога домаћина' (*домач'ин, домїињи'*), 'улога у свадбеном обреду' (*мисиц'ија, аберц'ија; їрсїенц'ије; момак; момковица; свайїови; младаневесїїа, младожења; свекрва; свекар; кум' девер, миждец'ије, накоњч'е, сандькч'ија, настїїојник, ч'ил'ериц'ија, ашч'ика, їрвич'ар*), 'улога у славском обреду' (*свейїогар, настїїојник'*), 'улога у паганским ритуалима' (*лазарице; додола, додол'ица*), 'улога врача' (*амајл'ијаш; мац'ушница*). Кохерентност конзервативних представа о традиционалним улогама разбијена је концептом друштвено неуклопљене личности, који је на дијалекатској језичкој слици света манифестован лексичко-семантичким елементима 'алкохоличар' (*їијаница, їруїї,*

ч'ор ч'уїшук), 'коцкар' (комори'ија), 'разбојник' (ајдук, ајдуч'ина, кач'ак, зликовац), 'убица' (каїил', главоједник, главојешник), 'затвореник' (аїс, аїсаник, аїсану'ија).

Посебан сегмент међуљудских односа који употпуњује социјални профил призренског човека и реконструише слику патријархалног призренског друштва јесу родбински односи. Природа и структура родбинских односа детерминисала је формирање специфичаног система ознака за сроднике у призренском идиому, где се као једрени експоненти јављају лексеме са општом семантиком „онај / она који / која је с неким у родбинској вези“ – *роц'ак / роц'ака, сој*. Јединице ове групе прате сложену мрежу интерперсоналних односа заснованих на крвном, афиналном, грађанском и духовном сродству. Терминологија сродства устројена је на принципу релационе опозиције и обухвата класификационе термине којима су номиновани сродници различитих линија и ступњева сродства. Јединице граде специфичан семантички однос који се заснива на реципроцитету и симетрији вањезичких релација. Овом групом номинација заокружен је профил призренског човека на дијалекатској језичкој слици света.

На основу бројности лексема у синонимским редовима и конотативних семантичких црта може се реконструисати став говорника према одређеним појавама, према себи и према другима и успоставити стереотип, владајући естетски, морални, религиозни, понашајни норматив конкретне дијалекатске средине. Позитивне особине су прототипичне, очекиване црте (прототип лепе, добре, покорне, тихе, осећајне, умиљате жене, вредне, окретне домаћице, одане супруге и брижне мајке; односно снажног, телесно развијеног мушкарца са изузетним моралним врлинама – частан, поштен, храбар, сналажљив, виспрен, умерен, у социјалним интеракцијама одан пријатељ, уздржан у испољавању емоција, ауторитативан у породичном окружењу, друштвено ангажован, материјално имућан, поштован и угледан члан заједнице). Уочена је тежња говорника да вербално маркирају оне телесне, психичке и социјалне особине које одступају од норме, а носиоце таквих особина подвргавају подсмеху, прекору, осуди, што је на језичком нивоу испољено значењском компонентом субјективне оцене и високим степеном интензитета експресивности. Десет најбројнијих микрогрупа везују се за оне телесне, психичке и социјалне особине личности које призренска језичка личност оцењује као веома непожељне, а то су немиран дух, лењост, глупост, злоба, бесрамност, неуредност, плаховитост, сиромаштво, прождрљивост и ружноћа.

1. 'несташна, немирна особа' – *бесник, аїш'ајник, бел'ајник, бел'ац'ија, њалавац, њалавко, небїїник, небїїко, јуџник, њуїш'арак, њуїш'аракл'ија, л'аїер, неврїш'куч'а, несврїш'куч'а, аїш'икрис, наїїемник, враг, врагош, и'авол, оїанч'вр, несїр'еч'а, бесн'ул'а, маниш'ул'а, њалавица, њалаїурка,*

бр'ивица, бел'ајница, најшемница, небийница, сил'ивисіра, шал'афа, ан-шикрис, и'авол'ица.

2. 'лења особа' – *нерабошиија, мрзеша, гоїован, дьнгуба, залудник, дембел', дембел'ана, бадїјави'ија, гамсвз, кализан, локмац'ија, сїрїук, ајл'аз, ајл'ак, ајїа, бивол, биздол, крл'а, гоїованка, залудница, дьнгуба, дембел'ка, дембел'ајка, дембел'уша, дембел'ана, бадїјави'ика, гамсвска, сїрїукач'а, шал'афа, биздол'ица, їрескоч'кобила, деч'анска нейрел'а*

3. 'глупа особа' – *будала, абдал, шашикьн, зунїа, амза, замлаїа, будал'ица, їуњавац, їуњавако, їуїубајка, муч'урла, ајван, вол, говедо, магаре, ч'уран, мајмун, буква, ардкьва, красїавица, буза, гузица, шокмак, боздован, шой, будал'ица, їуњавица, магарица, гуска, ч'урка.*

4. 'лоша особа' – *гадник, їоганац, їрокл'еїник, наоїьч'ник, главоједник, главојешник, намсвз, јарамаз, бозда, фираун, циганин, каїил', анї'ел, анїїка, шебек, црвена асїра, їоганица, їрокл'еїница, наоїьч'ница, језїїка, главоједница, главојешница, каїил'ка, каїил'еша, куч'кеїїна, циганка.*

5. 'бесрамна особа' – *бесрамник, безобразник, їрокуда, їоруганија, курвар, коїил'андра, брсьвз, едеїсьвз, резил', куламбара, їезевенк, їушї, їушїї їезевенк, ч'ифшел'ија, їач'авра, бесрамница, безобразница, курва, курвешїна, курвешїїна, їоруганија, давач'ка, оросїија / росїија, и'увенда, и'увендија, ч'енгија.*

6. 'неуредна особа' – *дрл'авац, дрл'авко, їараманко, алосаник, вшл'авац, глоїї, глоїшеш, глоїшник, биволар, меч'кар, ајдук, дєрвиш, вамїир, вешїпер, дрл'авица, алосаница, вшл'авица, їейел'уша, глоїници, глоїшешка, бивол'ица.*

7. 'плаховита особа' – *намч'ор, најендек, нал'еїї, нал'еїшник, нурсуз, сєрсем, бел'ац'ија, дел'иканл'ија, зорл'ија, кабадаїја, најасник, огењ, свєр, шебек, нурсуска, бел'ац'ика, гадница, гадул'а, најасница, гороїадница.*

8. 'сиромашна особа' – *сирома, сиромашко, невол'ник, гол'а, гологуз, голкур, гологлавац, бескуїњик, кокоз, кокозина, коїук, мифл'из, факир, факир фукара, сиройица, невол'ница, бескуїњица.*

9. 'прождрљива особа' – *гладник, гладнич'ина, изеша, аждер, ала, алавац, алавко, алосија, вешїпер, ламња, лаїїшмїа, гладница, гладнич'ина, аждаја, алавица, лайнагузица.*

10. 'ружна особа' – *грдник, грдоња, грдило, грдоба, ч'ел'еш, укубей, шебек, наказа, грда, грдница, грдул'а, наказница.*

Списак лексема у наведеним категоријама именована показује да су духовне, унутрашње особине најподложније критичком суду јавности и да највише има језичких ознака за оне особине које могу да утичу на нарушавање здравог функционисања заједнице.

Анализом је утврђен несразмеран однос експресивне лексике позитивне и негативне конотације у корист негативно конотираних јединица, што се

уклапа у општу номинациону слику човека на словенском терену. Експресиви су креирани различитим језичким механизмима, првенствено деривацијом, потом метафоризацијом и позајмљивањем. Овим лингвистичким моделима усложњавају се синонимски редови и богати укупан дијалекатски лексички фонд, при чему до изражаја долази језичка креативност дијалекатске личности и њен наивни поглед на свет.

Семантичка организација и вербална репрезентација концепта *човек* на призренској језичкој слици света (лексичко-семантичка структура асоцијативног поља *човек*)

Систематизација лексичких јединица за номинацију и квалификацију човека и означавање појединих физиолошких, психолошких и социјалних процеса ослања се на схему идеографске поделе, која представља логичку основу језичке слике света. Структурирање лексичког система на појмовној основи и груписање речи по значењу доприноси разоткривању системских односа међу лексемама и омогућава интерпретацију лексичког састава српског призренског говора у својству дијалекатске језичке слике света. С тим циљем, лексичко-семантички опис асоцијативног поља *човек* сводимо на схематски приказ структуре поља као једног од могућих модела тематско-идеографске класификације и лексичко-семантичке систематизације микросистема 'човек' – најкоплекснијег фрагмента дијалекатске језичке слике света.

Схема 1. Асоцијативно поље *човек*

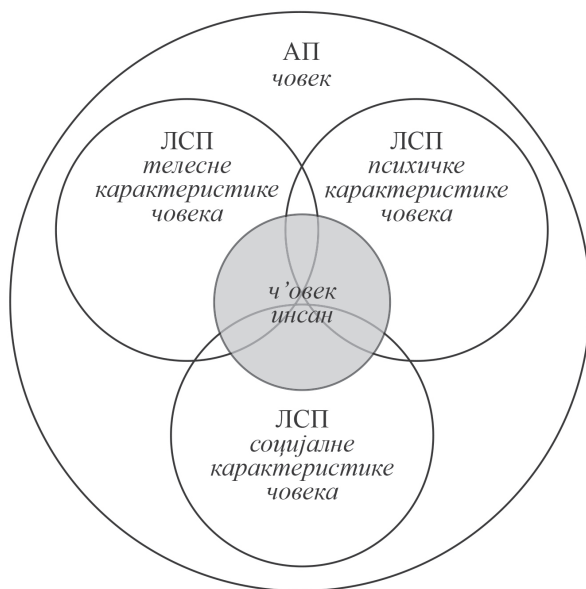
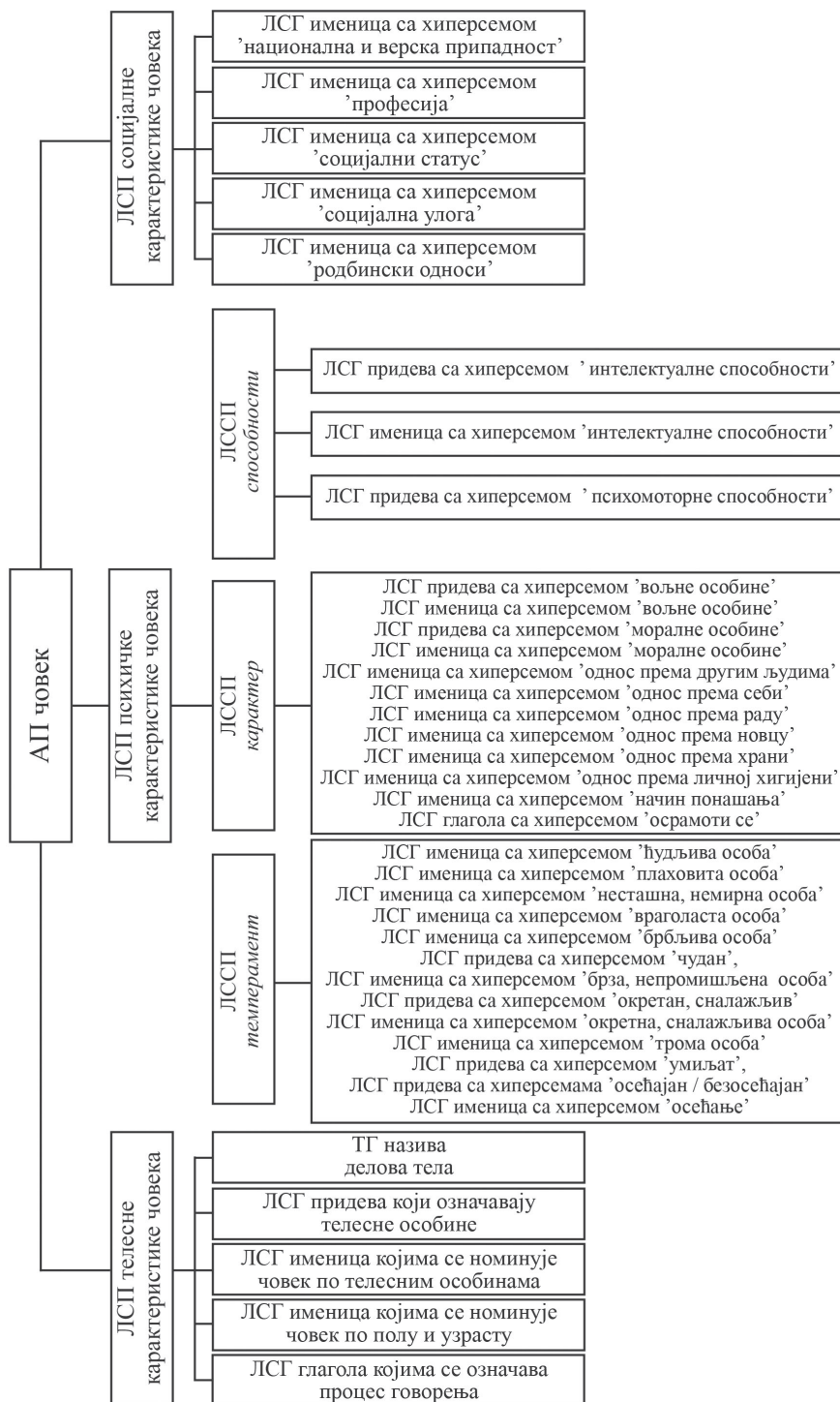

Схема 2. Семантичка структура АП човек

Схема 3. Семантичка структура
ЛСП телесне карактеристике човека

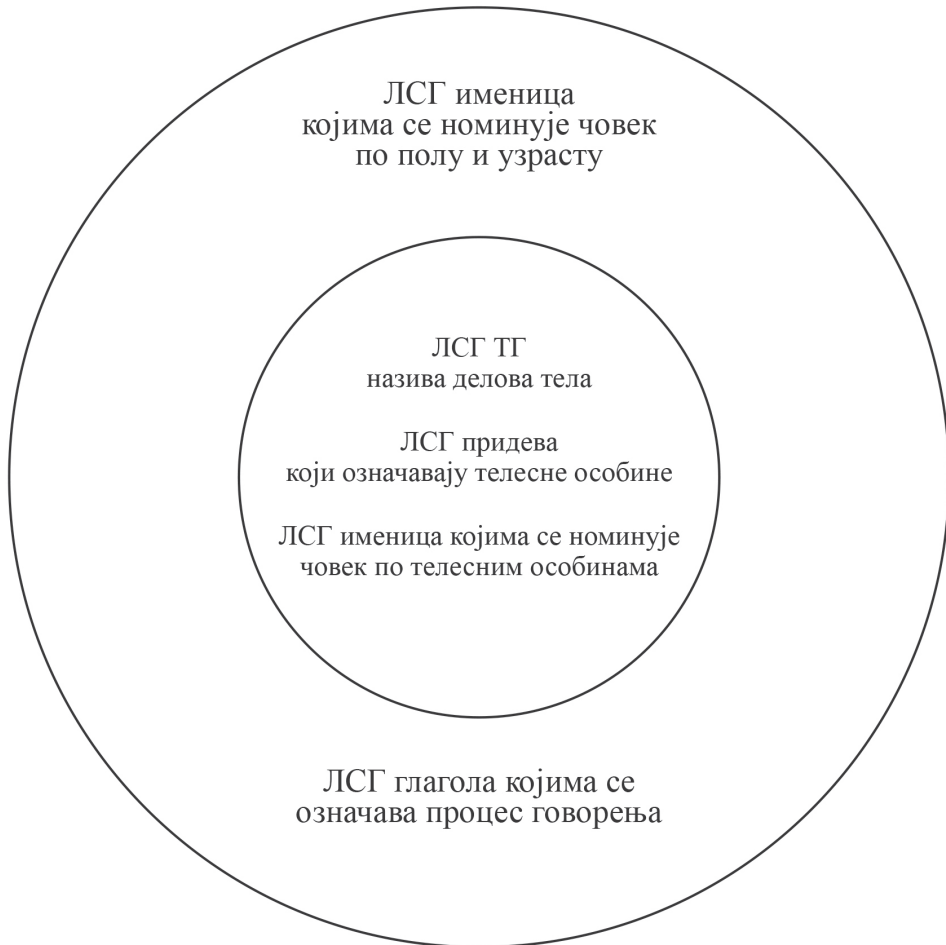

Схема 4. Семантичка структура тематске групе назива за делове тела

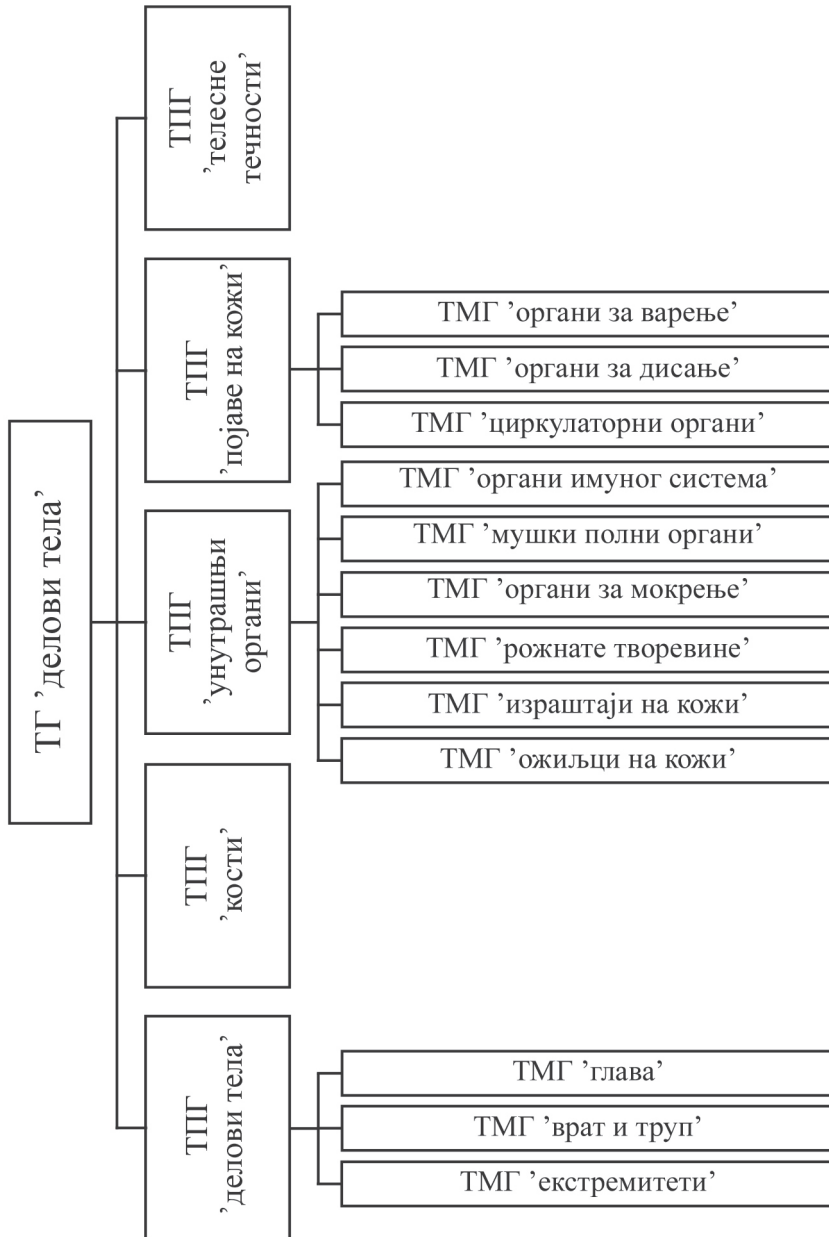

Схема 6. Семантичка структура придева који означавају телесне особине

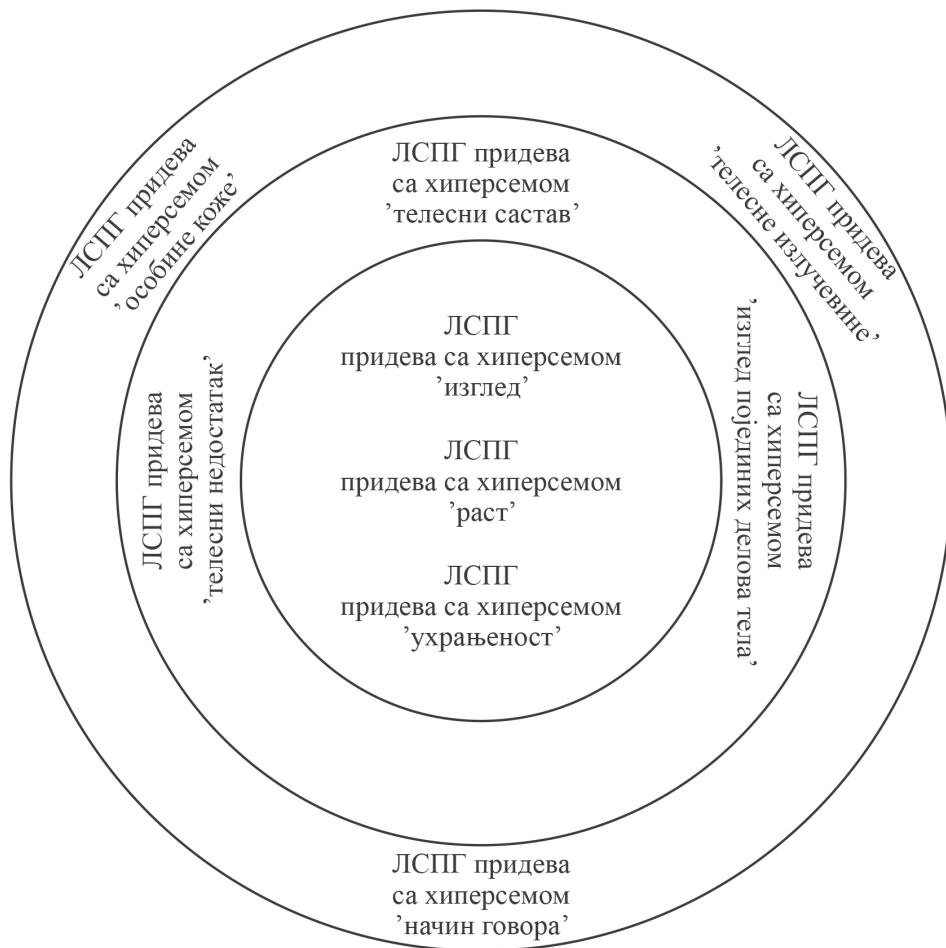

Схема 7. Семантичка структура група придева и именица са хиперсеомом 'телесне особине'

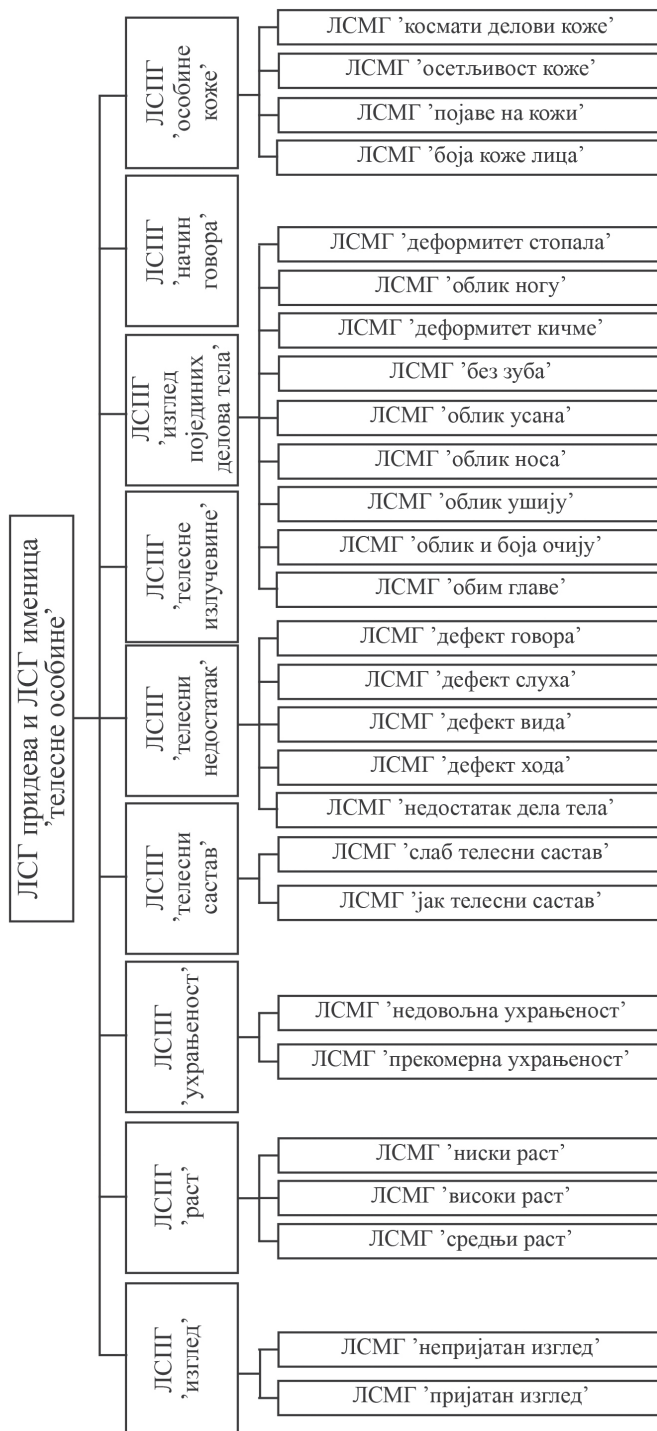

Схема 8. Квалификација и номинација човека по телесним особинама

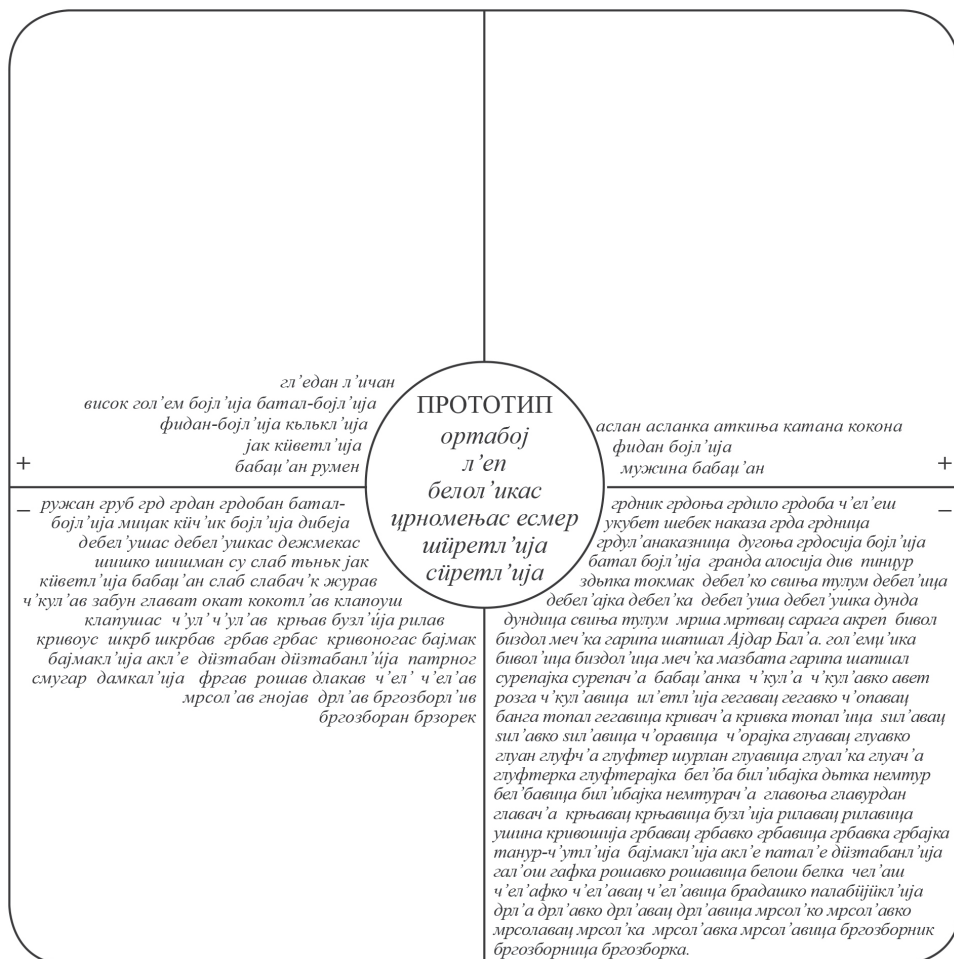

Схема 9. ЛСП психичке карактеристике човека

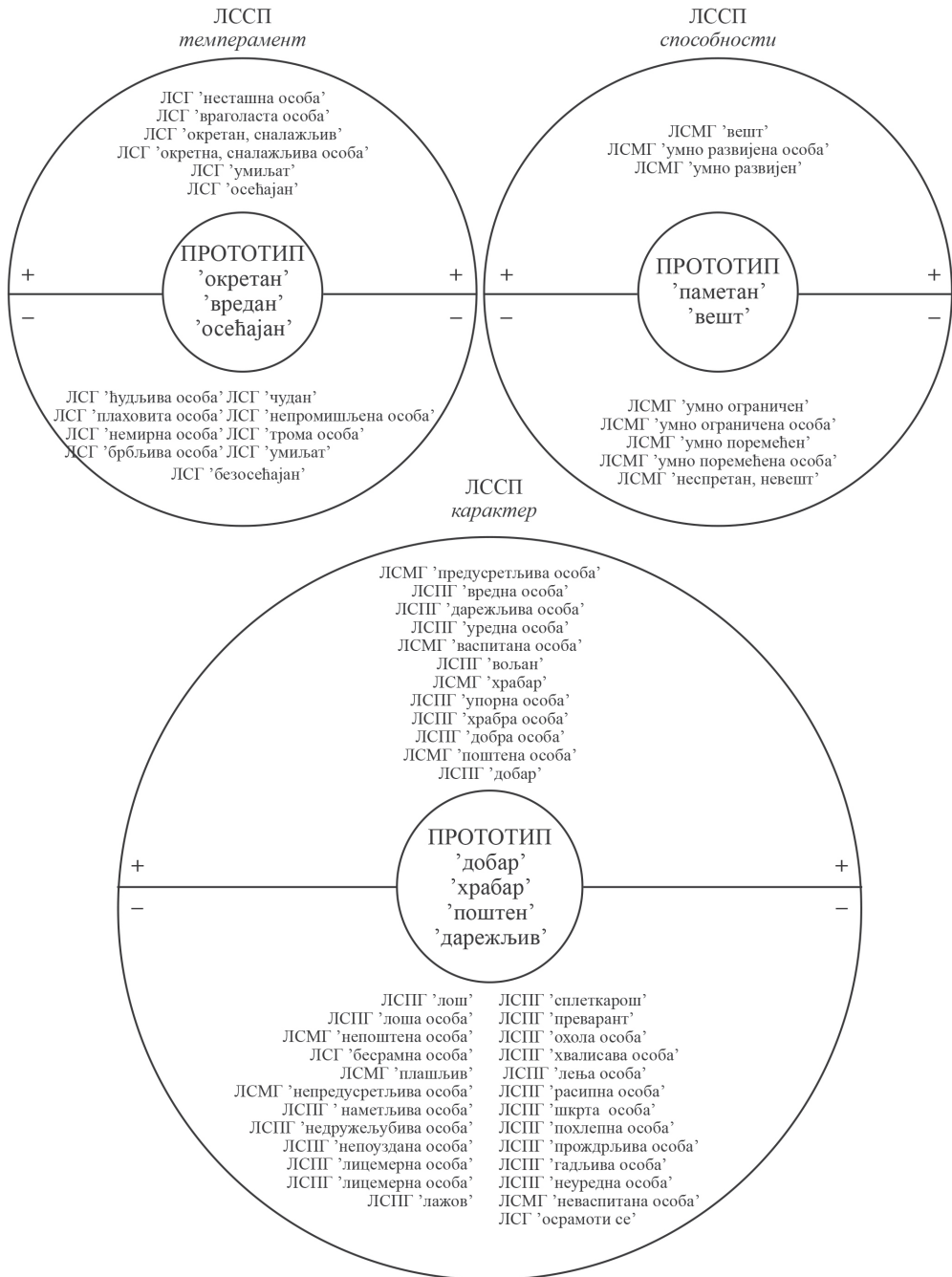
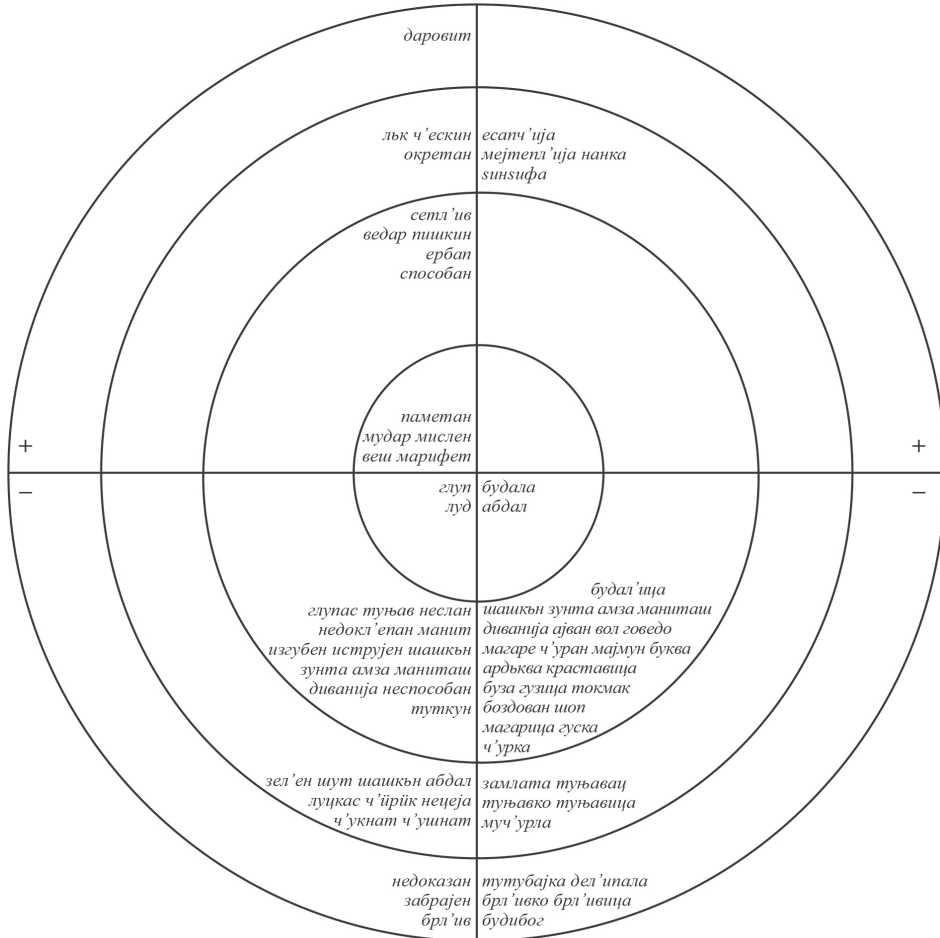

Схема 10. Вербална репрезентација ЛССП темперамент и ЛССП карактер

Схема 11. Лексичка манифестација концепта *способности*

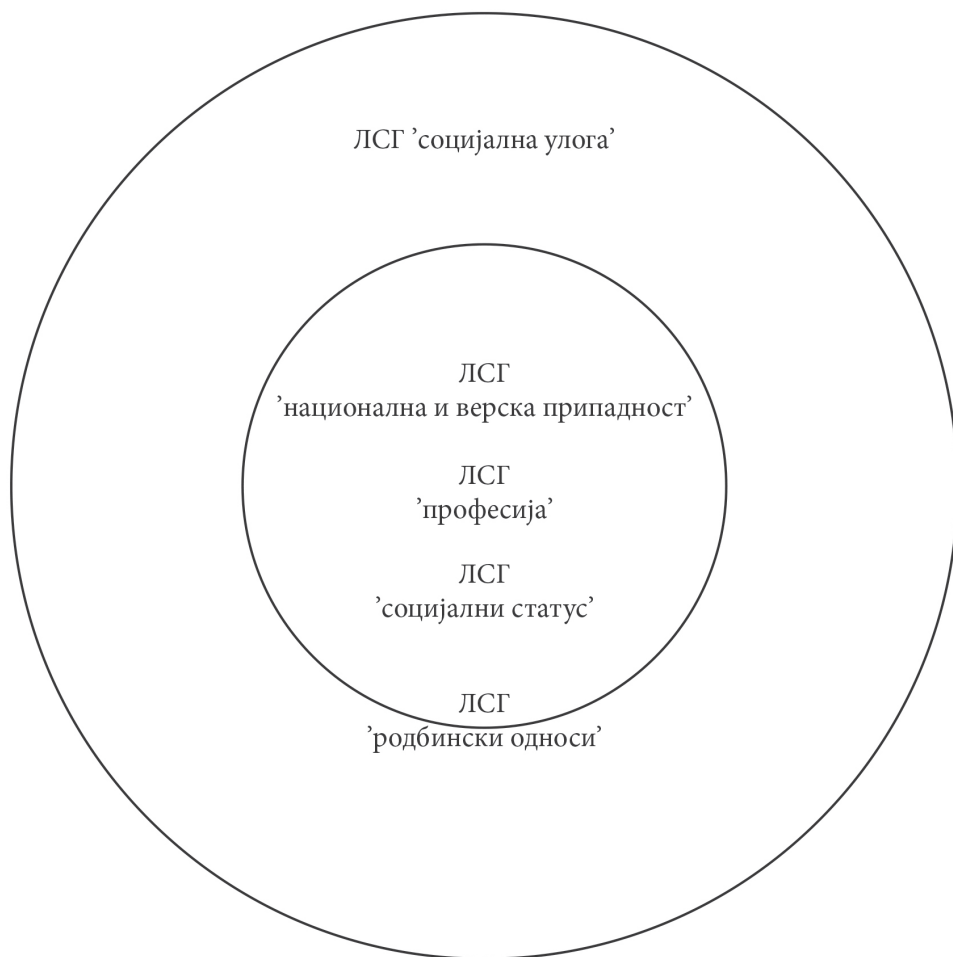
Схема 12. ЛСП социјалне карактеристике човека

Схема 13. Лексичко-семантичка организација ЛСГ 'народна и верска припадност'

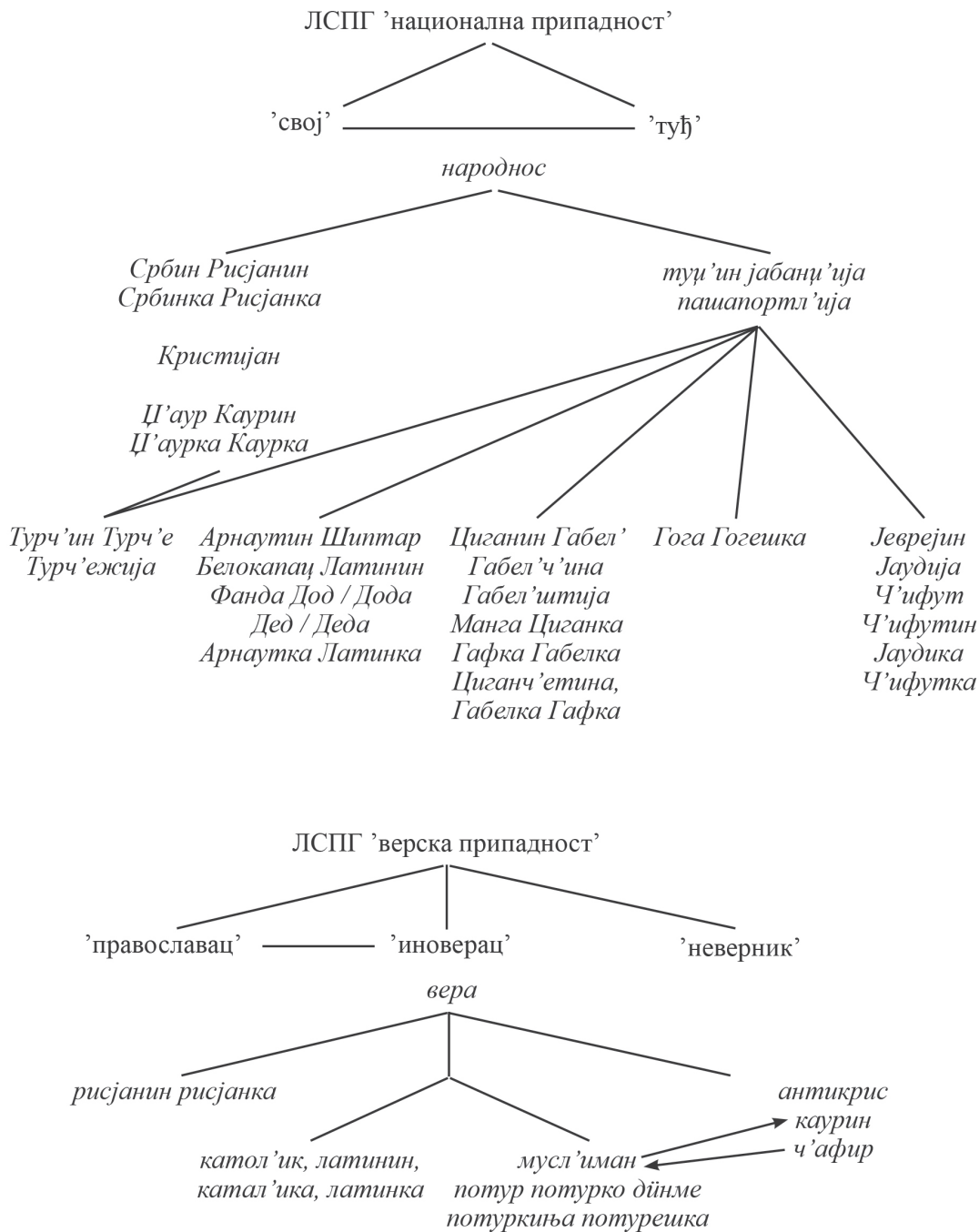

Схема 14. Семантичка структура ЛСГ 'професија'

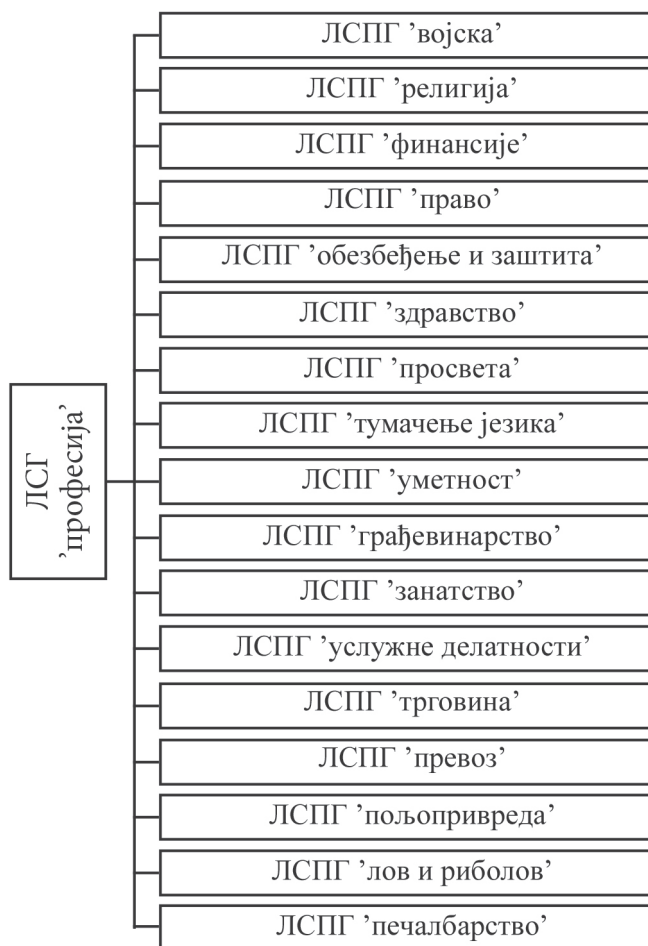

Схема 15. Лексичко-семантичка структура подгрупе именица са хиперсемом 'војска'

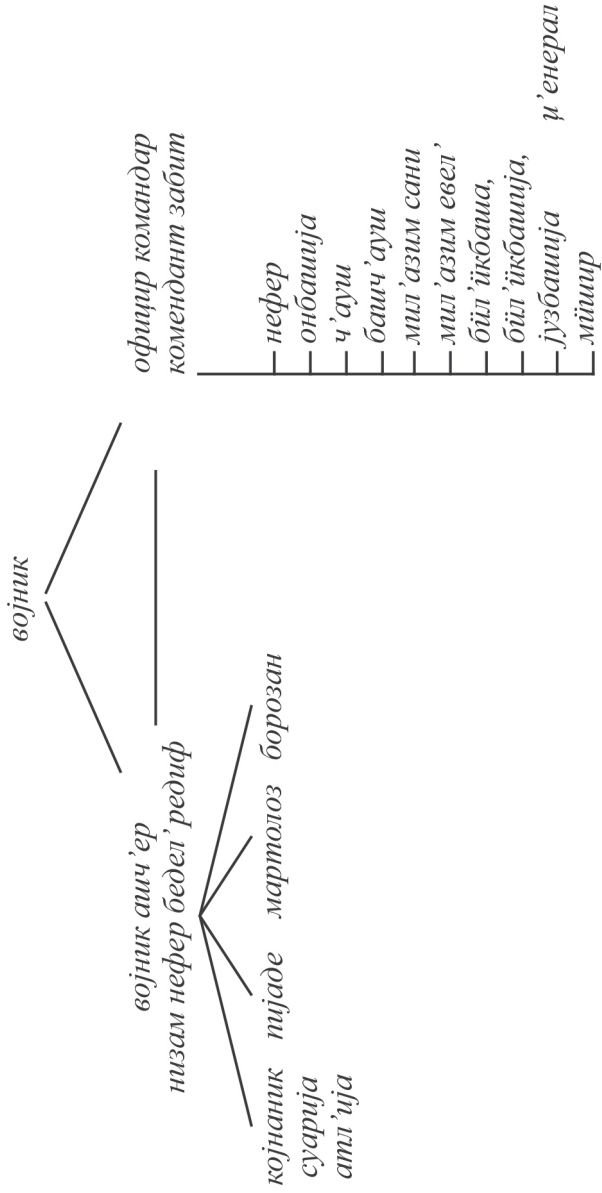

Схема 16. Лекичко-семантичка структура ЛСПГ 'занатство'

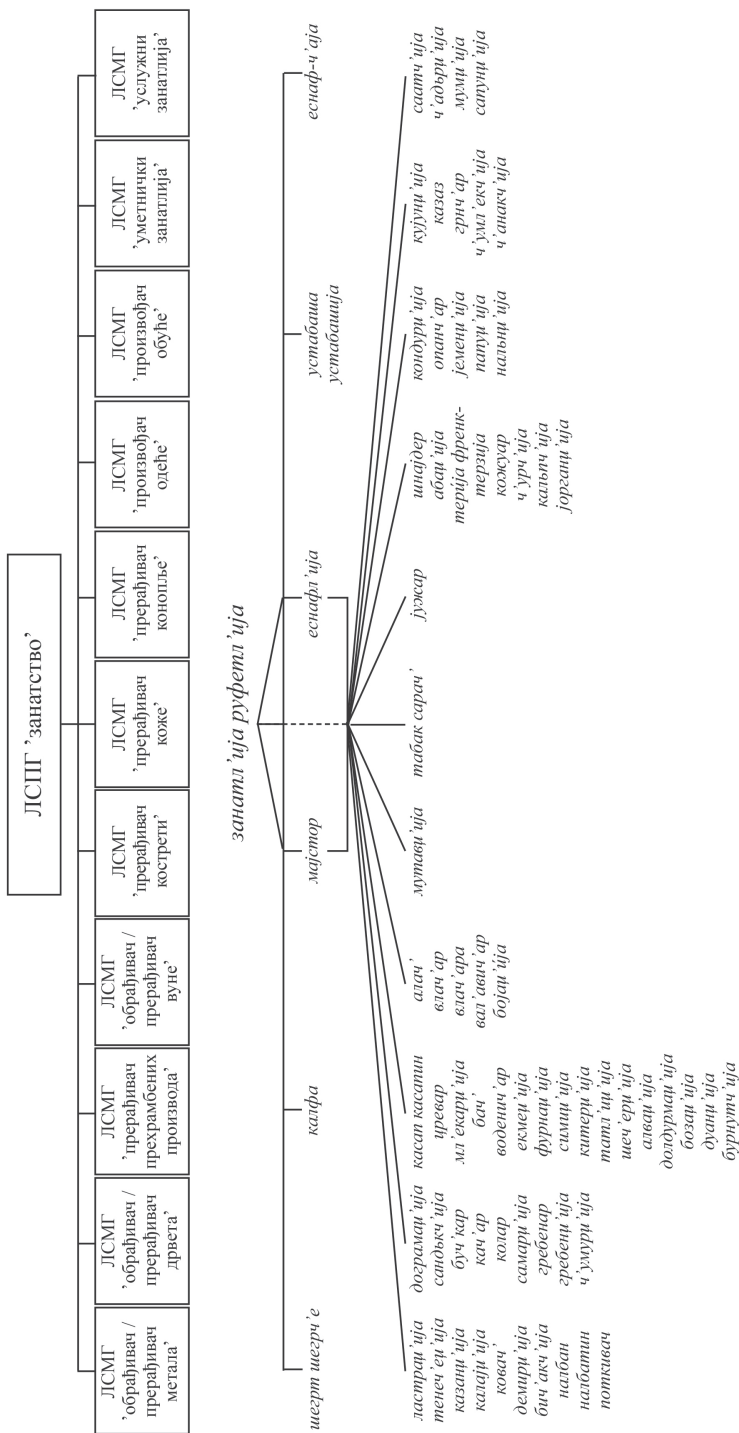

Схема 17. Семантичка структура групе именица са хиперсемом 'социјални статус'

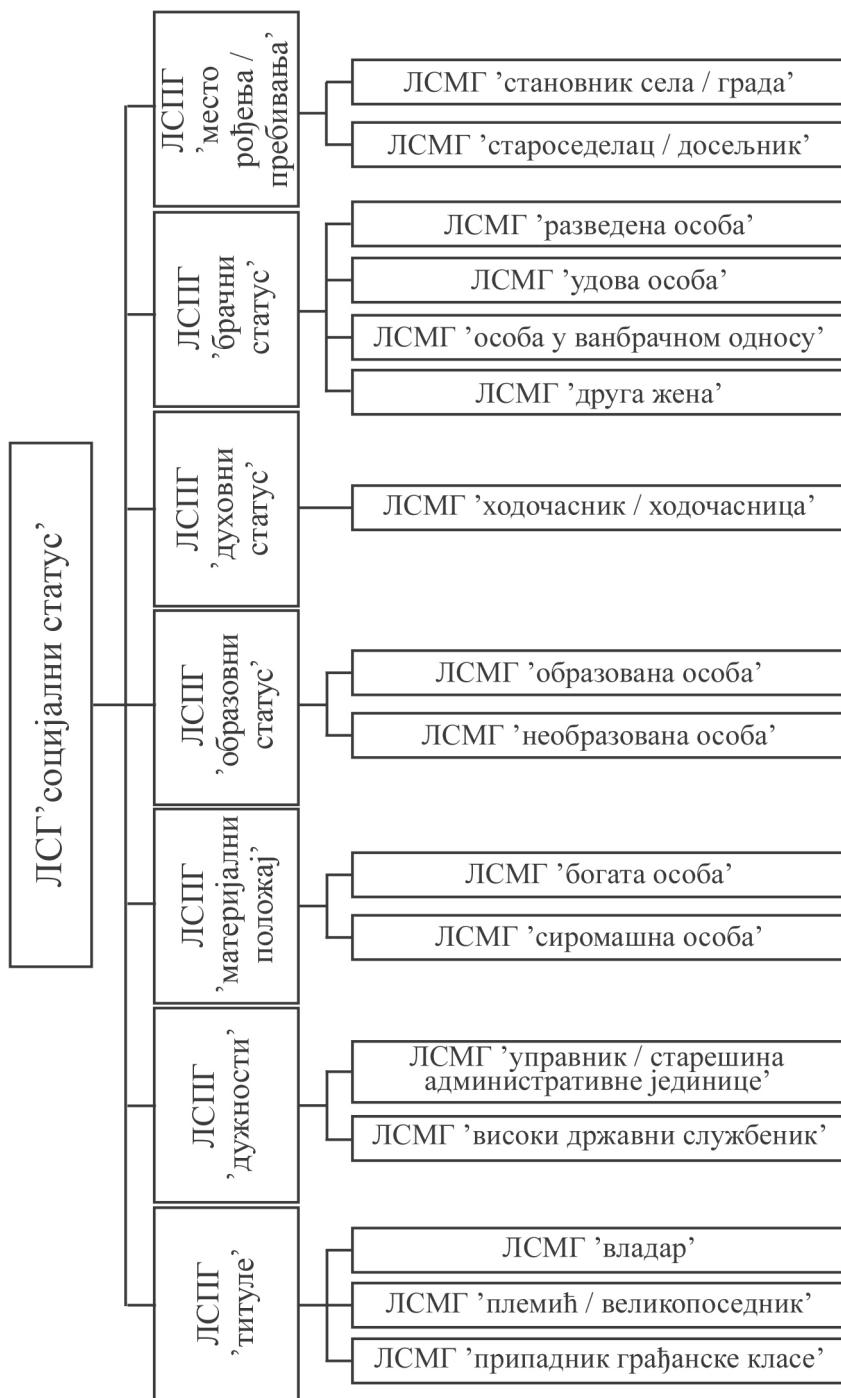

Схема 19. Семантичка структура групе именица са хиперсемом 'социјална улога'

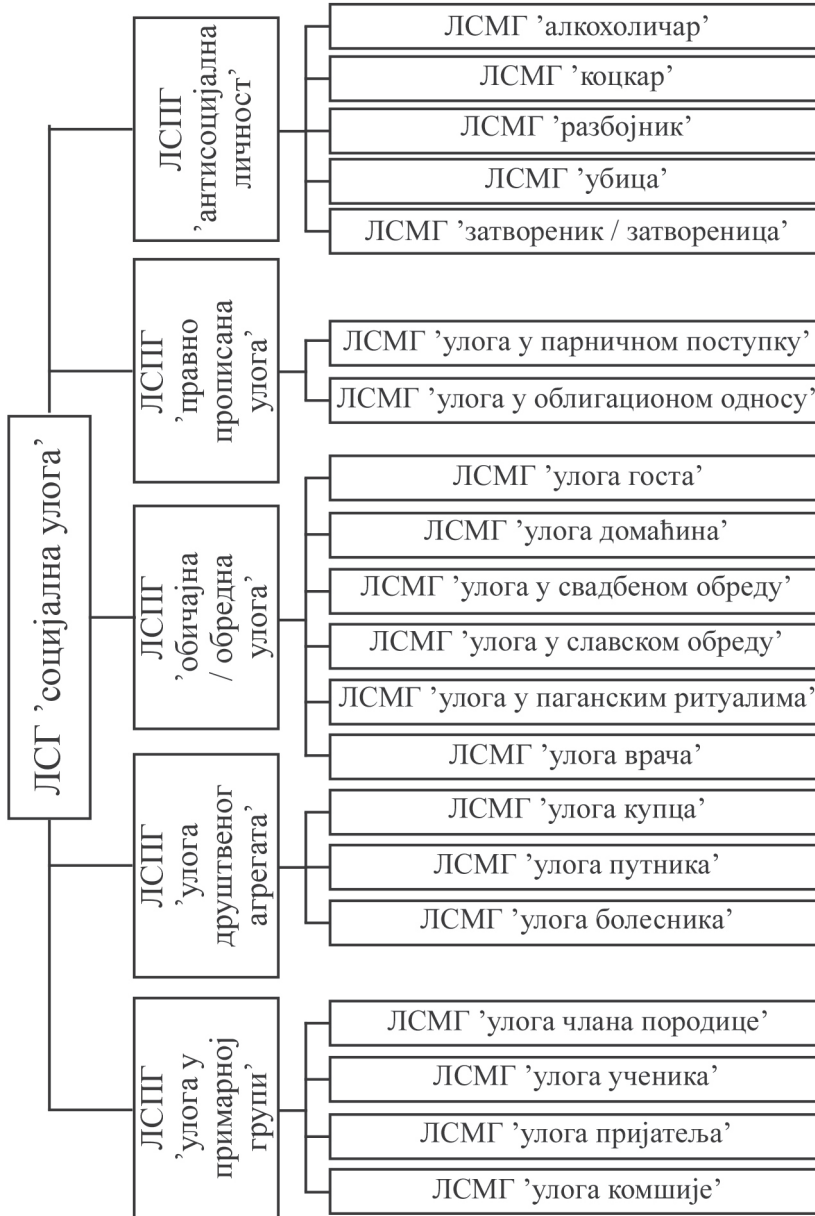
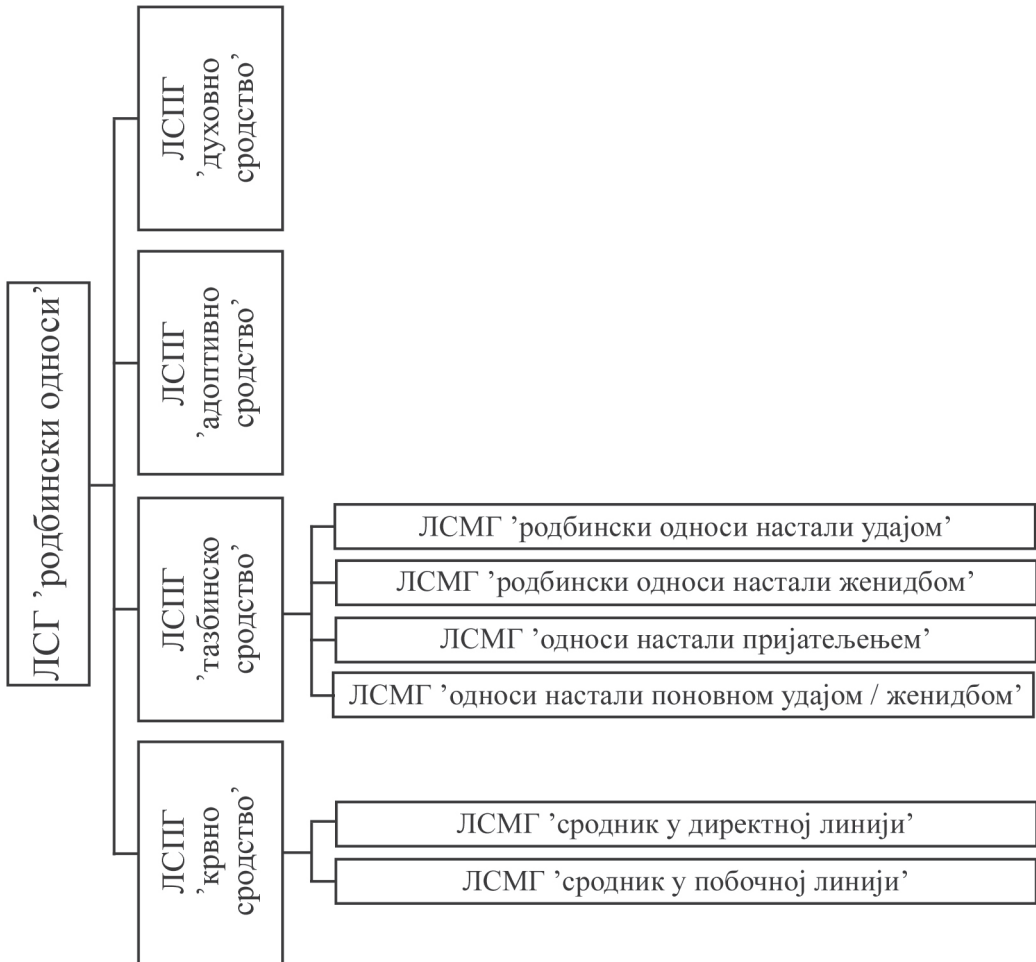

Схема 20. Семантичка структура групе именица са хиперсемом 'родбински односи'

ЛИТЕРАТУРА

- Абреимова 1998.** Г. Н. Абреимова, *Семантическая структура наименований лиц женского пола в современном русском языке*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-tematicheskoi-gruppy-chelovek-v-govorakh-tambovskoi-oblasti#ixzz3wvipLaWQ>
- Авдеева 2007.** О. А. Авдеева, Описание фрагмента лексико-семантического поля „возраст“ в английском языке, *Известия Российского Государственного Педагогического Университета А. И. Герцена*, 44, том 18, 13–17.
- Аджак 2009.** Саад Джихад Аджак, *Общая характеристика фразеологизмов социальной сферы тематической группы (наименований лиц) в современном русском языке*, www.rusnauka.com/9_NND.../7_104917.doc.htm
- Ајџановић 2005.** М. Ајџановић, Нови приступ именицама типа *nomina agentis*, *Прилози иџроучавању језика*, 36, Нови Сад, 223–230.
- Ајџановић 2008.** М. Ајџановић Милан, Корелативне предикације именица *nomina professionis*. *Прилози иџроучавању језика*, 39, Нови Сад, 211–218.
- Акопова 1985.** С. Л. Акопова, *Лексико-семантическое образование существительных со значением лица (на основе метафоризации)*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/somaticheskaya-leksika-chechenskogo-yazyka-v-sopostavlenii-s-angliiskoi#ixzz2vpiILr29>
- Алдиева 2009.** М. Ш. Алдиева, Соматическая лексика чеченского языка в сопоставлении с английской, *Lingua-universum*, №2, 9–11.
- Алексеева 2009.** М. О. Алексеева, *Термины русского православия в семасиологическом и ономасиологическом аспектах*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/terminy-russkogo-pravoslaviya-v-semasiologicheskom-i-onomasiologicheskom-aspektakh#ixzz3RG1JJjKМ>
- Алымова 2007.** Е. В. Алымова, Образование в зеркале лингвокультурологии, *Лингвокультурология*, Вып. 1, Екатеринбург, 5–16.
- Антић 2007.** О. Антић, *Облигационо иџраво*, Београд.
- Антонић 1998.** М. Антонић, Развој пчеларства у средњовековној Србији, *Пчелар* 1.

- Апресян 1995.** Ю.Д. Апресян, *Избранные труды*, том 1, *Лексическая семантика*. Т.2: Интегральное описание языка и системная лексикография, РАН, Москва.
- Апресян 1995а.** *Избранные труды*, том 2, *Интегральное описание языка и системная лексикография*, РАН, Москва.
- Арутюнова 1999.** Н. Д. Арутюнова, *Язык и мир человека*, Языки русской культуры, Москва.
- Ахматьянова 2000.** З. С. Ахматьянова, *Существительные Nomina agentis в современном русском языке*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semantiko-strukturnyi-analiz-naimenovanii-lits-po-professii-v-tadzhikskom-i-angliiskom-yazyk#ixzz3OE77POQd>
- Ахмедова 2013.** Л. Ахмедова, *Лексика, обозначающая нравственно-волевые качества характера человека*, Автореф. дис., <http://www.nplg.gov.ge/gsd/cgi-bin/library.exe?e=d-01000-00---off-0period--00-1----0-10-0---0---0direct-10--->
- Базарова 2012.** Е. В. Базарова, *Понятие картины мира в историко-культурологических психологических исследованиях*, *Искусствоведение*, 490–495.
- Балашова 2005.** Е. А. Балашова, *Фрагменты наивной картины мира русских и словенцев по данным обыденных толкований слов: Социолингвистический подход*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/fragmenty-naivnoi-kartiny-mira-russkikh-i-sloventsev-po-dannym-obydennykh-tolkovanii-slov-so#ixzz3wVKOJLAX>
- Бандић 1980.** Д. Бандић, *Табу у традиционалној култури Срба*, Београд.
- Бартмињски 2011.** Ј. Бартмињски, *Језик – Слика – Свeй*, прев. М. Бјелетић, SlovoSlavia, Београд.
- Бахвалова 1996.** Т. В. Бахвалова, *Выражение в языке внешнего облика человека средствами категории агентивности*, *Словоуказатель*, 221–237.
- Башарина 2007.** А. К. Башарина, *Понятие „семантическое поле“*, *Вестник Северо-Восточного федерального университета М. К. Аммосова*, Т. 4, № 1, 93–96.
- Белић 1905.** А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, I–II, СДЗб, бр. I, Београд.
- Бальжiminaева 2006.** Б. Д. Бальжiminaева, *Традиционная ремесленная терминология в монгольских языках северо-восточного ареала Центральной Азии*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/traditsionnaya-remeslennaya-terminologiya-v-mongolskikh-yazykakh-severo-vostochnogo-areala-t#ixzz37QueB3Vc>

- Барашкина 2007.** Е. А. Барашкина, Внутренний человек в русской языковой картине мира, *Вестник СамГУ*, № 1 (51), 136–140.
- Бахвалова 1995.** *Лексические и фразеологические средства характеристики человека в русском языке (на материале орловских говоров)*, Автореф. дис., Орел, http://primo.nlr.ru/primo_library/libweb/action/dlDisplay.do?vid=07NLR_VU1&docId=07NLR_LMS001579374&fromSitemap=1&afterPDS=true
- Бахвалова 1995.** *Лексические и фразеологические средства характеристики человека в русском языке (на материале орловских говоров)*, Автореф. дис., Орел, http://primo.nlr.ru/primo_library/libweb/action/dlDisplay.do?vid=07NLR_VU1&docId=07NLR_LMS001579374&fromSitemap=1&afterPDS=true
- Бердникова 2012.** Д. В. Бердникова, Языковая картина мира как часть концептуальной картины мира, *Актуальные проблемы преподавания иностранных языков в неязыковых вузах* (материалы Межфакультетской научно-методической конференции), Издательский дом НИУ ВШЭ, 271–278.
- Бердникова 2002.** Т. А. Бердникова, *Лексико-фразеологическое поле соматизмов: На материале архангельских говоров*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/somatizmy-v-raznosistemnykh-yazykakh-semantiko-slovoobrazovatelnyi-i-lingvokulturologicheski#ixzz2vpk9nMfF>
- Бјелетић 1999.** М. Бјелетић, Кост кости (делови тела као ознаке средства), *Кодови словенских култура* 4, *Делови њела*, 48–67.
- Бессонова 2001.** Ю. А. Бессонова, *Семантика диалектных глаголов речи в орловских говорах и отражение в ней мировосприятия их носителей*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semantika-dialektnykh-glagolov-rechi-v-orlovskikh-govorakh-i-otrazhenie-v-nei-mirovospriyati#ixzz33knebfY7>
- Бессонова 2008.** Ю. А. Бессонова, К вопросу о методике компонентного анализа диалектных глаголов речи, *Вестник Взу, Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация*, № 2, 63–67.
- Бессонова 2011.** Ю. А. Бессонова, *Семантическое микрополе глаголов речи в литературном языке и говорах, Вопросы теории и практики*, № 1 (8), 33–37.
- Бјелетић 1990.** М. Бјелетић, Родбинска терминологија код Срба у Румунији, *МСЦ*, 20/2, 391–401.
- Бјелетић 1994.** Марта Бјелетић, Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, L, Београд, 199–207.

- Бјелетић 1995.** Марта Бјелетић, Турцизми у српскохрватској терминологији сродства, *Јужнословенски филолог*, LI, Београд, 203–221.
- Бјелетић 1999.** М. Бјелетић, Кост кости (делови тела као ознаке сродства), *Кодови словенских култура, Делови тела*, 4, Београд, 48–67.
- Близнюк 2009.** О. В. Близнюк, *Сопоставительный семантический анализ терминов родства в различных лингвокультурах*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/sopostavitelnyi-semanticheskii-analiz-terminov-rodstva-v-razlichnykh-lingvokulturakh#ixzz3pCOzkf3J>
- Богдановић 1987.** Говор Алексиначког Поморавља, *СДЗб*, XXXIII, Београд.
- Богдановић 1991.** Н. Богдановић, Анализа стилских поступака за исказивање телесне лепоте у народној песми, *Градина*, 2, Ниш, 1991, 21–29.
- Богдановић 2009.** *О лесковачком говору*, Лесковачки културни центар, Лесковац.
- Богдановић 2011.** Невеста – нова и/или непозната, *Етно-културолошки зборник*, XV, Сврљиг, 177–180.
- Богдановић 2012.** Н. Богдановић, Имена и презимена мотивисана називима за делове људског тела, *Антропологија и етноантропологија поглед на физичке активности од Констинтина Великог до данас*, Зборник радова, Ниш, 170–174.
- Богдановић 2016.** Н. Богдановић, *Антропологијски речник југоисточне Србије*, СДЗб LXIII, Београд.
- Богус 2006.** З. А. Богус, *Соматизми в разносистемных языках: семантико-словообразовательный и лингвокультурологический аспекты на материале русского, адыгейского и английского языков*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/somatizmy-v-raznosistemnykh-yazykakh-semantiko-slovoobrazovatelnyi-i-lingvokulturologicheski#ixzz2vpk9nMfF>
- Богуславский 1994.** В. М. Богуславский *Словарь оценок внешности человека*, Космополис, Москва.
- Босова 2015.** Л. М. Босова, *Концептуальная картина мира как основа понимания смысла речевого произведения*, Автореф. дис., http://elib.altstu.ru/elib/books/Files/pa1999_1/pages/30/pap_30.html
- Брковић 2000.** А. Брковић, *Развојна психологија*, Учитељски факултет, Ужице.
- Букумирић 2006.** М. Букумирић, Запрежна терминологија у говорима северне Метохије, *ЗбФЛП* 36, 341–366.
- Букумирић 2012.** М. Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Монографије 15, Институт за српски језик САНУ, Београд.

- Бурькин 2000.** А. А. Бурькин, Система терминов родства якутов в синхронном, сравнительно-историческом и ареальном аспектах, *Алгебра родства*, вып. 5, 213–242.
- Буряковская 2000.**, В. А. Буряковская, *Признак этничности в семантике языка*, Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам <http://cheloveknauka.com/priznak-etnichnosti-v-semantike-yazyka#ixzz3LgI276YG>
- Быганова 2010.** Е. А. Быганова, *Прагмалингвистический аспект категории социального статуса в немецкоязычном тексте*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/pragmalingvisticheski-aspekt-kategorii-sotsialnogostatusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz3a67YxvLA>
- Вардзелашвили 2001.** Ж. Вардзелашвили, Метафорические номинации в системе языка, *Научные труды*. Серия: Филология, Вып. III, 45–51.
- Васильев 1971.** Л. М. Васильев, Теория семантических полей, *Вопросы языкознания*, № 5, 105–113.
- Василевич, Савицкий 1988.** А. П. Василевич, В. В. Савицкий, Слова, описывающие телосложение, и их денотативная отнесенность, *Речь: восприятие и семантика*, Москва, 69–76.
- Вежбицкая 1996.** А. Вежбицкая, *Язык. Культура. Познание*, Русские словари, Москва.
- Вежбицкая 1999.** А. Вежбицкая, *Семантические универсалии и описание языков*, Москва.
- Вежбицкая 2000.** А. Вежбицкая, Языковая картина мира как особый способ репрезентации образа мира в сознании человека, *Вопросы языкознания*, № 6, 33–38.
- Вежбицкая 2001.** А. Вежбицкая, *Понимание культур через посредство ключевых слов*, Языки славянской культуры, Москва.
- Вежбицкая 2001а.** А. Вежбицкая, *Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики*, Москва.
- Воронина 2012.** Т. М. Воронина, Оппозиция „образованный / необразованный человек“ как объект описания в лингвокультурологическом словаре концептов, *Вестник Томского государственного университета*, № 355, 10–12.
- Викторовна 2005.** К. В. Викторова, *Национально-культурная специфика образа человека: на материале русского и английского языков*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/natsionalno-kulturnaya-spetsifika-obrazacheloveka-na-materiale-russkogo-i-angliiskogo-yazyk#ixzz3wlumxTM1>
- Воеводина 2010.** Г. А. Воеводина, Номинации „лицо по социальному положению“ в современном русском языке (на примере производных имён

- существительных), *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, № 4 (2), 468–470.
- Волкоморова 2006.** О. Б. Волкоморова, *Лексика возрастной стратификации в русском языке и речи*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-vozzrastnoi-stratifikatsii-v-russkom-yazyke-irechi#ixzz311TA9Wtt>
- Воробьева 2003.** Е. А. Воробьева, Имена прилагательные, характеризующие внешность человека по физическим особенностям, в ярославских говорах, *Краеведение*, 168–171.
- Воронцова, Голованова 2008.** Т. А. Воронцова, Е. И. Голованова, *Категория профессионального деятеля: формирование, развитие, статус в языке*, Вестник Челябинского государственного университета № 36.
- Воротников 2006.** Ю. Л. Воротников, „Языковая картина мира“: трактовка понятия, *Знание. Понимание. Умение*, № 2, 88–90.
- Вуковић, Бошняковић, Недельков 1984.** Г. Вуковић, Ж. Бошняковић, Љ. Недельков, *Војвођанска коларска терминологија*, Филозофски факултет Нови Сад.
- Габбасова, Фаткуллина 2013.** А. Р. Габбасова, Ф. Г. Фаткуллина, Языковая картина мира: основные признаки, типология и функции, *Современные проблемы науки и образования*, № 4, URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=9954>.
- Галеев 2014.** Т. И. Галеев, Функционально-статистическая характеристика наименований лиц по высшему социальному статусу, *Филология и культура*, Вып. № 4, 41–44.
- Галиев 2005.** М. Х. Галиев, *Функционально-семантическое поле чувств (на примере арабского языка)*, Москва, Автореф. дис.
- Гарипова 2010.** Г. Р. Гарипова, *Концепт „гостеприимство“ в русском и английском языках*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/kontsept-gostepriimstvo-v-russkom-i-angliiskom-yazykakh#ixzz3iP9KUhsB>
- Гасанова 2011.** Ш. Гасанова, *Лексика, обозначающая общие черты характера человека*, Автореф. дис., <http://www.nplg.gov.ge/gsdll/cgi-bin/library.exe?e=d-01000-00---off-0period--00-1----0-10-0---0---0direct>
- Геляева 2002.** А. И. Геляева, *Человек как объект номинации в языковой картине мира*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-tematicheskoi-gruppy-chelovek-v-govorakh-tambovskoi-oblasti#ixzz2vkHWPSly>
- Георгиева, Москова, Радева 1971.** И. Георгиева, Д. Мокова, Л. Радева, Роднинските названия у нас, (Предварительно съобщение), *Изв. на Етнографския институт с музей*, 13, 271–285.

- Георгиева, Москова, Радева 1972.** И. Георгиева, Д. Мокова, Л. Радева, Терминологична система на кр̀вно родство у българите, *Пак там*, 14, 159–172.
- Георгиева, Москова, Радева 1973.** И. Георгиева, Д. Мокова, Л. Радева, Опыт изучения системы кровного родства у болгар, *Советская этнография*, № 2, 60–67.
- Герасименко 2014.** Э. В. Герасименко, Проблемы языковой концептуализации в современном русском языке, *Общество и право* № 3 (49), Вопросы филологии, 318–322.
- Голованова 2004.** Е. И. Голованова, *Категория профессионального деятеля в динамическом пространстве языка: Лингвокогнитивный анализ* : Дис. ... д-ра филол. наук Челябинск.
- Голованова 2012.** Е. И. Голованова Сопоставительное исследование наименований лиц по профессии в русском и польском языке, *Научный диалог*, № 12, 8–20.
- Головин 2014.** А. С. Головин, *Лингвокультурный концепт „родство“ в английских, немецких и русских поговорах*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва.
- Гончарова 2012.** Н. Н. Гончарова, Языковая картина мира как объект лингвистического описания, *Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки*, № 2, 396–405, Автореф. дис., Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obektlingvisticheskogo-opisaniya#ixzz3wUfBoJko>
- Гортан Премк 1993.** Г. Гортан Премк, О регулярности семантичког варирања, *Јужнословенски филолог* XLIX, 23–27.
- Гортан Премк 2004.** Д. Гортан Премк, *Полисемија у организацији језичког система у српском језику*, Завод за уџбенике, Београд.
- Гортан Премк, Васић, Недельков 2003.** Д. Гортан Премк, В. Васић, Љ. Недельков, *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 1, *Човек – делови њега*, Нови Сад.
- Гортан Премк, Васић, Недельков 2006.** Д. Гортан Премк, В. Васић, Љ. Недельков, *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 2, *Човек – Унутрашњи органи и њихова, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*, Нови Сад.
- Горюшина 2002.** Р. И. Горюшина, *Лексика хришћанства в русском языке (системные отношения прямых конфессиональных и производных светских значений слов)*, Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Волгоград.
- Горюшина 2003.** Р. И. Горюшина *Именования иерархов христианской церкви*, *Русская речь*, 1, 82–86.

- Григорьева 2013.** Н. Е. Григорьева, Этноним „русские“ в лексической системе псковских говорах, *Вестник Псковского государственного университета*, № 3, 151–156.
- Григорьева 2014.** Н. Е. Григорьева, *Лексико-семантический потенциал этнонима латыши в системе псковской диалектной речи*, XLIII Международная филологическая научная конференция, www.conference-spbu.ru/conference/13/.../430/
- Гурская 2009.** С. Л. Гурская, Имена существительные общего рода, характеризующие человека, в ярославских говорах, *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова*, №3, том 15, 59–64.
- Гурская 2010.** Имена существительные общего рода, характеризующие человека по его внешнему виду, в ярославских говорах, *Ярославский педагогический вестник*, № 2, 132–137.
- Гълбов 1986.** И. Гълбов, За произхода на група названия от българската народна роднинска терминология, *Избрани трудове по езиковедие*, 472–482.
- Гынгазова 2009.** Л. Г. Гынгазова, Интерпретационный потенциал соматизмов в описании картины мира языковой личности диалектоносителя. *Вестник Томского государственного университета*. Филология. 1. 13–20.
- Даскалова, Велчева 1982.** А. Даскалова, Б. Велчева, Из историята на българската роднинска терминология, *Старобългаристика*, № 4, 58–68;
- Даути 2012.** М. Р. Менсел, Етноними у мрежи вербалних асоцијација, *Славистика*, XVI, 617–632.
- Дементьева 2013.** И. А. Дементьева, Антропоцентрический подход к исследованию когнитивной и лингвокультурной деятельности человека, *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, № 2-1 / том 1, Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/antropotsentricheskiy-podhod-k-issledovaniyu-kognitivnoy-i-lingvokulturnoy-deyatelnosti-cheloveka#ixzz3wYaZH93Y>
- Демидова 2009.** К. И. Демидова, *Диалектная языковая картина мира и аспекты ее изучения*, Екатеринбург.
- Демидова 2011.** К. И. Демидова, Диалектная лексика как источник изучения диалектной языковой картины мира в психолингвистическом аспекте, *Вестник Южно-Уральского государственного университета*, Серия: Лингвистика, № 22 (239), 6–9, Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/dialektnaya-leksika-kak-istochnik-izucheniya-dialektnoy-yazykovoy-kartiny-mira-v-psiholingvisticheskom-aspekte#ixzz3wVqg9O2p>

- Демидова 2012. К. И. Демидова, Словарь лексики говоров среднего урала как лингвокультурологический источник, *Политическая лингвистика*, Вып. 1(39), Екатеринбург, 181–184.
- Демидович 2013. Т. В. Демидович, К вопросу о лексико-семантических группах военной лексики, *Известия волгоградского государственного педагогического университета*, № 9, 70–74.
- Денисов 1980. П. Н. Денисов, *Лексика русского языка и принципы ее описания*, Русский язык, Москва.
- Динић 1988. Ј. Динић, *Речник њимочког говора*, СДЗБ 34, Београд, 1988.
- Динић 2008. Ј. Динић, *Тимочки дијалектски речник*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, Београд.
- Добринина 2012. А. А. Добринина, *Прилагателные современного алтайского языка, обозначающие черты характера человека (в сопоставительном аспекте)*, Новосибирск.
- Доброходова 2012. Ольга Викторовна Доброходова, *Категоризация социального статуса человека в языке*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/kategorizatsiya-sotsialnogo-statusa-cheloveka-vyazyke#ixzz3a6Fg0Z8G>
- Драгићевић 1996. Р. Драгићевић, О именичким и придевским антонимима, *Јужнословенски филолог*, ЛП, 25–39.
- Драгићевић 1999. Р. Драгићевић, Перспективизација придева који означавају људске особине, *Српски језик*, IV/1–2, 397–409.
- Драгићевић 2001. Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, њворбена и семантичка анализа*, Библиотека јужнословенског филолога, нова серија, књ. 18, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Драгићевић 2003. Р. Драгићевић, Асоцијативна метода у концептуализацији емоција, *Језик и говор*, *Славистика*, књ. VI, 116–124.
- Драгићевић 2007. Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Драгићевић 2010. Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Друштво за српски језик и књижевност, Београд.
- Драгићевић 2010а. Р. Драгићевић, *Лингвокултуролошка упоредна истраживања етнокултурних стереотипа, *Анали Филолошког факултета**, 22, 201–214.
- ДРМЈ. *Дигитален речник на македонскиот јазик*, <http://www.makedonski.info/>
- Дроздова 1998. Н. Б. Дроздова, Мордовские и русские фразеологизмы, характеризующие человека, *Вопросы лингвистики*, Вып. 2, Москва, 163–169.

- Ђорђевић 2001.** Ј. Ђорђевић, *Сроднички односи у Врању*, Етнографски институт Београд.
- Елезовић 1998.** Г. Елезовић, *Речник косовско-мејохијског дијалекта*, I–II, Приштина.
- Едалина 2010.** А. А. Едалина, Особенности лексико-семантического поля „отношение человека к собственности“, *Изв. Урал. гос. ун-та*, Сер. 2, Гуманит. науки, № 1, Екатеринбург, 93–101, <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/18568/1/iurg-2010-72-10.pdf>
- Едалина 2012.** А. А. Едалина, Взаимодействие семантических областей „еда“ и „жадность“ в русских народных говорах, *Научный диалог*, № 12, 21–29.
- Еремина 2003.** М. А. Еремина, *Лексико-семантическое поле отношение человека к труду в русских народных говорах: этнолингвистический аспект*, Автореф. дисс., Екатеринбург, <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/416/1/urgu0200s.pdf>
- ЕРСЈ.** *Етимолошки речник српског језика*, I–III, уредио А. Лома, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2003–2009.
- Ерофеева, Пепеляева 2011.** Е. В. Ерофеева, Е. А. Пепеляева, Структура семантического поля „человек“ в сознании носителей русского языка, *Вестник Пермского университета*, Вып. 1(13), 7–19.
- Есмурзаева 2008.** Ж. Б. Есмурзаева, Понятия „языковая картина мира“ и „концептуальная картина мира“ в современных исследованиях, *Альманах современной науки и образования*, Грамота, Тамбов, № 2, 56–58.
- Жабаева 2004.** С. С. Жабаева, *Национально-культурная специфика реализации концепта „гостеприимство“: На материале казахского, русского и английского языков*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/natsionalno-kulturnaya-spetsifika-realizatsii-kontsept-a-gostepriimstvo-na-materiale-kazakhsk#ixzz3iP8sJj17>
- Железнова 2007.** Ю. В. Железнова, Семантический анализ ядерных лексем лексико-семантического поля „родственные отношения“ в русском языке, *Вестник Удмуртского университета*, №5 (2), 29–38.
- Железнова 2009.** Ю. В. Железнова, *Лингвокогнитивное и лингвокультурное исследование концепта семья*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/lingvokognitivnoe-i-lingvokulturnoe-issledovanie-kontsept-a-semya#ixzz3xyLYGGr3>
- Жеребило 2010.** Т. В. Жеребило, *Словарь лингвистических терминов*, Назрань.
- Живковић 1987.** Н. Живковић, *Речник широкоског говора*, Пирот.

- Жондорова 2012.** Г. Е. Жондорова, Семантическое пространство „образ человека“ (на материале русских старожильческих говоров Якутии), *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, № 151, 223–229.
- Жугић 1997.** Р. Жугић, Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, *Јужнословенски филолог*, 53, 135–145.
- Жугић 2005.** Р. Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, СДЗБ ЛП, Београд.
- Жугић 2009.** Р. Жугић, Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца), *Зборник Мајице срјске за филологију и лингвистику*, 52, 81–106.
- Жугић 2010.** Р. Жугић, Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима са продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча, *Зборник Мајице срјске за славистику*, 78, 219–237.
- Жугић 2011.** Р. Жугић, Синонимски односи у лексичко-семантичкој групи глаголских лексема с доминантом зборим 'говорим' у јабланичком говору (југозападно од Лесковца), *Зборник радова Филозофског факултета XLI*, Београд, 51–72.
- Жугић 2012.** Р. Жугић, Семантичке реализације суфикса -че у именичким изведеницама средњег рода у призренско-тимочким говорима, *Зборник радова Филозофског факултета XLI(1)*, Косовска Митровица, 223–230.
- Жугић 2014.** Р. Жугић, Синонимија у лексичко-семантичкој групи пејоратива за женска лица у јабланичком говору, *Зборник радова Филозофског факултета XLIV (2)*, 295–314.
- Жунић 2008.** Д. Жунић, *Весела естетика*, Алтера, Београд.
- Жунић 2012.** Н. Жунић, Родни стереотипи о женама и мушкарцима у политици, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, LXIII, 281–296.
- Загоровская 1990.** О. В. Загоровская, *Семантика диалектного слова и проблемы диалектной лексикографии*, Москва.
- Занковец 2007.** А. А. Занковец, Влияние различных лингвистических факторов на фразеологическую активность соматизмов русского и белорусского языков, *Весник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта*, Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка, № 2, 70–75.
- Здравковић 2008.** Љ. Здравковић, *Разбојничийво – кривичнојравни и криминалистички аспекти*, Докторска дисертација, Ниш,
- Зиновьева 1991.** Е. И. Зиновьева, Лексика характеристики лица человека в словесном портрете новгородских кабал XVI–XVII, *Историческая лексикология и лингвистическое источниковедение*, Красноярск, 34–45.
- Златановић 1998.** М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање.

- Златановић 2003.** С. Златановић, *Свадба – њрича о иденитијетету, Врање и околина*, Београд,
- Златановић 2004.** С. Златановић, У потрази за изгубљеним контекстом: ларице у Призрену, Избегличко Косово, *Лицеум* 8, Крагујевац, 11–18.
- Златановић 2012.** С. Златановић, Свадба, традиционални женски костим и идентитетски дискурси српске заједнице југоисточног Косова, *Гласник Етнологијског интитијетету САНУ*, LX/2, Београд, 89–105.
- Иванова 2013.** А. А. Иванова, Семантички анализи названитијетету должноститијетету и социалног статуситијетету, заимствованих в рускијетету јазык из арабског, *Новости Днипропетровског унијетету*. Серииа: Мовознавство 21 Вър. 19 (2): 72–77.
- Иванова 1998.** Р. Иванова, Свадба као систем знакова, *Кодови словенских култијетету* 3, Београд, 7–13.
- Ивановић 2008.** З. Ивановић, О изучавању средства у последњим деценијама ХХ века, *Етнологијететуолошки ѡроблеми*, св. 2, 107–138.
- Ивановић 2010.** З. Ивановић, Да ли су постојала на родству заснована друштва? О (де)конструкцији једног антрополошког концепта, *Етнологијететуолошки ѡроблеми*, св. 3, 19–42.
- Ивановић 1987.** М. Ивановић, *Црквени сѡменици ХIII–ХХ века, Задужбине Косова*, Призрен, Београд.
- Иванцова 2002.** Е. В. Иванцова, *Феномен диалектнојетету јазковојетету личности*, Автореф. дисс. Научна библиотека диссертацијетету и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/fenomen-dialektnoi-yazykovo-lichnosti#ixzz4XL4Agg9k>
- Ивић 1995.** М. Ивић, О називима боја, *О зеленом коњу, Нови лингвиститијетету огледи*, Словограф, Београд, 7–46.
- Ивић 1991.** П. Ивић, *Из срѡскохрвајететуке дијалектијететуологије, Изабрани огледи*, књ. 3, Просвета, Ниш.
- Иконникова 2011.** В. А. Иконникова, Особенности развития историко-территориальной семантической вариантности англоязычных юридических терминов (лингво-культурологический и семиотический аспекты), *Вестник Челябинского государственного университета*, № 24, 145–147.
- Ипакова 2012.** М. Т. Ипакова, *Соматическая лексика марийского языка*, <http://www.dslib.net/jazyki-mira/somaticeskaja-leksika-marijskogo-jazyka.html>
- Јовановић 1993.** Б. Јовановић, *Магија срѡских обрета*, Светови, Нови Сад.
- Јовановић 2000.** Б. Јовановић, *Дух ѡгаанског наслеђа*, Светови, Нови Сад.
- Јовановић 2012.** Б. Јовановић, *Сѡтари занатијетету Пиротитијетету и околине*, Народна библиотека Пирот.

- Јовановић 2004.** В. Јовановић, *Речник села Каменице (код Ниша)*, СДЗБ LI, Београд.
- Јовановић 2010.** В. Јовановић, *Деминујивне и аугментивне именице у српском језику*, Монографије 9, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Кавцова 2013.** Л. Кавцова, *Картина мира в зеркале существительных со значением лица в современном русском языке (по данным толкового словаря русского языка начала XXI века, актуальная лексика)*, Докторская диссертация, Вильнюс, vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.../DS.005.2.01.ETD
- Калиткина 2010.** Е. Н. Калиткина, *Антропонимический потенциал анималистической лексики*, www.pglu.ru/lib/.../uch_2010_VIII_00006.pdf
- Каменева 2006.** В. А. Каменева, Антропоцентрические лексико-семантические категории лингвоидеологического концепта „человек как социальный объект“ в системе английского языка, Вестник Томского государственного педагогического университета, № 4, 124–132.
- Карасик 1992.** В. И. Карасик, Социальный статус человека как социолингвистическая категория, *Язык социального статуса*. Ин-т языкознания РАН – Москва, Волгогр. гос. пед. ин-т., Волгоград.
- Карасик 1992.** В. И. Карасик, *Язык социального статуса*, РАН, Москва.
- Караулов 1976.** Ю. Н. Караулов, *Общая и русская идеография*, Наука, Москва.
- Караулов 1989.** Ю. Н. Караулов, Е. В. Красильникова, *Русская языковая личность и задачи ее изучения*, *Язык и личность*, Москва, 3–11.
- Касевич 2004.** В. Б. Касевич, *Буддизм. Картина мира*. Язык, Петербургское востоковедение.
- Качинская 2011.** И. Б. Качинская, *Термины родства и языковая картина мира (по материалам архангельских говоров)*, <http://www.philol.msu.ru/~ruslang/pdfs/kachinskaya.i.b/kaczinska-dis.pdf>
- Кашпур 2005.** Е. В. Кашпур, *Сопоставительное исследование наименований лиц по профессии и социальному статусу во французском и русском языке*, Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам <http://cheloveknauka.com/sopostavitelnoe-issledovanie-naimenovaniy-lits-po-professii-i-sotsialnomu-statusu-vo-frantsuzskom-i-russkomyazykah#ixzz3OE0oFcVY>
- Кириллова 2006.** Н. А. Кириллова, Метафорическая номинация глаголов речи, *Вестник СамГУ*, №10/2, 140–147.
- Кислухина 2014.** М. В. Кислухина, Ономазиологическая структура терминов сельскохозяйственной и почвенной микробиологии (на материале английского, украинского и русского языков), *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*, Серия „Филология. Социальные коммуникации“, Том 27 (66), № 2, 57–63.

- Кияшева 1985.** А. А. Кияшева (1985), *Семантическое поле глаголов эмоций в современном русском языке*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semanticheskoe-pole-glagolov-emotsii-v-sovremennom-russkom-yazyke#ixzz33qCMIgqA>
- Клајн 2003.** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија, Београд.
- Кликовац 2004.** Д. Кликовац, *Меџафоре у мишљењу и језику*, XX век, Београд.
- Кошаский 1990.** Г. В. Кошаский *Объективная картина мира в познании и языке*, Москва.
- Конопелькина 2009.** Е. А. Конопелькина, *Типы наименований лиц в экономико-правовой сфере русского языка*, www.stattionline.org.ua > Филологија > Мовознавство
- Конопелькина 2010.** Е. А. Конопелькина, *Наименования лиц по роду деятельности в функционально-стилевом аспекте (на материале лексики экономико-правовой сферы русского языка)*, www.stattionline.org.ua > Филологија > Мовознавство
- Конопелькина 2013.** Е. А. Конопелькина, *Формирование тематических парадигм наименований лиц-деятели в сфере экономики и права (на материале специальных словарей)*, http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2013_1/22.pdf
- Константиновић 1961.** Р. Константиновић, *Облигационо право* (скрипта), Београд.
- Корнилов 2003.** О. А. Корнилов, *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*, Москва.
- Коротун 2002.** О. В. Коротун, *Концептуализация представлений о внешности человека в русской языковой картине мира*, http://www.rusnauka.com/3_ANRR_2009/Philologia/39990.doc.htm
- Косицына 2004.** И. Б. Косицына, *Лексико-семантическое поле „положительные эмоции“ в английском языке*, Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам <http://cheloveknauka.com/leksiko-semanticheskoe-pole-polozhitelnye-emotsii-v-angliyskom-yazyke#ixzz3IHZE4cFq>
- Косицына 2010.** Н. О. Косицына, *Именования служителей культа, церкви в идиолекте*, Известия Тульского государственного университета, гуманитарные науки, № 2, 365–370.
- Косицына 2011.** Н. О. Косицына, *Лексика религиозной культуры в идиолекте*, Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Курск.
- Коршунова 2002.** Л. С. Коршунова, *Лексико-семантические группы глаголов говорения, мыслительной деятельности, чувства в говорах Нижегородской области*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций

- и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksiko-semanticheskie-gruppy-glagolov-govoreniya-myslitelnoi-deyatelnosti-chuvstva-v-govora#ixzz33krFUIta>
- Коськина 2004.** Е. В. Коськина, Внутренний человек в русской языковой картине мира, Автореф. дис., Омск, <http://works.tarefer.ru/105/100060/index.html>
- Костић 1931.** П. Костић, *Свейџога – крсно име – слава у Призрену, Гласник Еџнографског музеја*, књ. VI, 28–34.
- Костић 1982.** П. Костић (1982), Лазарице у селу Сурлици, прилог разматрању порекла и суштине женских обредних поворки, *Гласник Еџнографског музеја у Београду*, књ. 46, 9–40.
- Кочеваткин 1999.** А. М. Кочеваткин, *Соматическая лексика в диалектах эрзянского языка: Лингвогеографический анализ*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/somaticheskaya-leksika-v-dialektakh-erzyanskogo-yazyka-lingvogeograficheskii-analiz#ixzz2vpexPdSV>
- Кошелева 2009.** Е. Ю. Кошелева, Терминология родства в русском языке *Альманах современной науки и образования*, № 2 (21), часть 2, 73–74.
- Кравченко 2001.** А. И. Кравченко, Социология, Академический проект, Москва.
- Крапивина 2012.** М. С. Крапивина, Диалектная терминологическая лексика (на материале рыболовецкой лексики донского казачества), Вестник Челябинского государственного университета, № 23(277), Серия: Филология. Искусствоведение. Вып. 69. Челябинск, 71–74.
- Красноярцев 2009.** Д. А. Красноярцев Проблема языковой картины мира в современной лингвистике на примере прилагательных цвета в английском и русском языках, Дипл. работа, Казань.
- Кубасова 2008.** А. О. Кубасова, Анималистическая лексика румынского языка как способ характеристики человека через сравнения и метафоры, Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена, 29(65), 162–167.
- Куражова 2007.** И. В. Куражова, *Имена животных как отражение ценностной картины мира в английской лингвокультуре*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoikartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ>
- Кущева 2006.** О. Ю. Кущева, Антропоцентрическая парадигма в современной лингвистике, Вестник Адыгейского государственного университета, № 4, Набиблиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/antropotsentricheskaya-paradigma-v-sovremennoy-lingvistike#ixzz3wUVeN1Sk>

- Леонидович 2008.** Б. Б. Леонидович, *Языковая картина мира армейской субкультуры (на материале немецкой и русской военной лексики)*, Армия и общество, № 4, <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-armeyskoj-subkultury-na-materiale-nemetskoj>
- Леонтьева 2003.** Т. В. Леонтьева, *Интеллект человека в зеркале русского языка*, Автореф. дис., cckiev.com.ua/avt-leonteva-t-v-intellekt-chelove...
- Ли 1984.** А. Д. Ли, *Синонимо-антонимические группы имен прилагательных, обозначающих черты характера человека и его эмоционально-психические состояния (в русском говоре с. Межог Усть-Вымского района Коми АССР)*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/sinonimo-antonimicheskie-gruppy-imen-prilagatelnykh-obznachayushchikh-cherty-kharaktera-che#ixzz33kzq182N>
- Литвиненко 2006,** Ю. Ю. Литвиненко, *Концепт возраст в семантическом пространстве образа человека в русской языковой картине мира*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/kontsept-vozzrast-v-semanticheskom-prostranstve-obraza-cheloveka-v-russkoi-yazykovo-kartine-#ixzz31U1cn6V>
- Литвинова 2011.** Т. А. Литвинова, *Номинации человека как отражение языковой картины мира*, Автореф. дис., <http://cheloveknauka.com/imena-suschestvitelnye-obshego-roda-harakterizuyuschie-cheloveka-v-yaroslavskih-govorah#ixzz2vkH1zfBA>
- Литвинова 2011а.** Т. А. Литвинова, Лексемы, характеризующие человека по отношению к труду, в воронежских говорах, *Вестник Челябинского государственного университета*, № 10, 73–76.
- Литвинова, Загоровская 2013.** Т. А. Литвинова, О. В. Загоровская, Тематико-идеографическая классификация лексики как способ описания фрагмента „человек“ диалектной картины мира (на материале воронежских говоров), *Вестник Воронежского института ГПС МЧС России*, № 2 (7), 55–64.
- Лихачев 1993.** Д. С. Лихачев, Концептосфера русского языка, *Фундаментальная электронная библиотека „Русская литература и фольклор“*, Серия литературы и языка, том 52, № 1.
- Лихачева 2011.** А. Лихачева, Лексика родства в русской коммуникативной культуре, *Kalby studijos*, 19 NR, 106–112.
- Лукьянова 1985.** Н. А. Лукьянова, Лексико-семантическая группа „человек ленивый“ в диалектной системе (опыт семантического анализа), *Русская лексика в историческом и синхронном освещении*, Наука, Новосибирск, 58–79.

- Магомедова 2007.** Д. М. Магомедова, *Соматическая лексика лакского языка в сопоставлении с английской*, Автореф. дис., Диссертация на соискание уч. степени кандидата филол. наук, Махачкала
- Мазаел 2014.** О. М. Мазаел. *Интеллектуальные качества человека в зеркале русской фразеологии*, Воронеж, www.science.vsu.ru/.../Диссертация_Мазаел_О.М..pdf.
- Малевинский 2006.** С. О. Малевинский, Отражение психических свойств человека в лексике русского языка, *Теория и методология, Человек, общество, управление*, №3, 4–16.
- Манић 1997.** Д. Манић, *Лужнички речник*, Бабушница.
- Маринин 2001.** А. В. Маринин, *Лексика промыслов и ремёсел в говорах Вадского района Нижегородской области*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-promyslov-i-remesel-v-govorakh-vadskogo-raiona-nizhegorodskoi-oblasti#ixzz2tHXd3ZFs>
- Марзук 2008.** Ф. А. Марзук, *Способы вербализации понятия „возраст“ в русском языке*, Автореф. дисс. https://www.kantiana.ru/postgraduate/announce/Avtoreferat_Marzuka.doc
- Марков 1988.** Б. Марков, О влиянии иностранных языков на термины родства в славянских языках, *Реферати на македонскиот слависти*. Скопје, 53–61.
- Марковић 1993.** М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци, *СДЗб* 38, Београд.
- Маслова 2001.** В. А. Маслова, *Лингвокультурология*, Учебное пособие, Академия, Москва.
- Маслова 2005.** В. А. Маслова, *Когнитивная лингвистика*. Минск.
- Махмутова 2002.** А. Н. Махмутова, *Оценочные существительные со значением лица женского пола в русском и английском языках*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/otsenochnye-sushchestvitelnye-so-znacheniem-litsa-zhenskogo-pola-v-russkom-i-angliiskom-yazy#ixzz2zn9EJO3I>
- Менковић 2013.** М. Менковић, *Грађанска ношња Срба у Призрену у XIX и првој њоловини XX века*, Етнографски музеј у Београду, Центар за очување наслеђа Косова и Метохије „Mnemosyne“.
- Менон 1985.** Р. Н. Менон, *Лексико-семантическая группа прилагательных русского языка со значением характеристики внешности человека*, Автореф. дис. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-tematicheskoi-gruppy-chelovek-v-govorakh-tambovskoi-oblasti#ixzz3wvSffFQ5>
- Микетић, Ратковић Стевовић 2013.** С. Микетић, Ј. Ратковић Стевовић, Реакције испитаника из Косовске Митровице на етнониме као речи –

- стимулусе, *Зборник радова Филозофског факултета*, XLIII (1), 107–123.
- Митровић 1984.** Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац.
- Михалева 2009.** М. М. Витальевна, *Структура и садржање концепта брак/marriage в језиковом сознанију руских и американаца*, Автореф. дис., Научна библиотека дисертација и автореферата *dissercat* <http://www.dissercat.com/content/struktura-i-soderzhanie-kontsepta-brakmarriage-v-yazykovom-soznanii-russkikh-i-amerikantsev#ixzz3dmlFdfx0>
- Младеновић 2001.** Р. Младеновић, *Говор шарљанинске жује Гора*, СДЗБ 48.
- Младеновић 2001а.** Место акцента глагола у Призренско-метохијској котлини, *Српски језик*, год. 6, 1/2, 223–264.
- Младеновић 2006.** Р. Младеновић, Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије, *Годишњак за српски језик и књижевност* 8, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 267–290.
- Младеновић 2007.** Р. Младеновић, Семантика и граматичка стабилност именица *pluralia tantum* у српским (словенским) говорима на југозападу Косова и Метохије, *Српски језик, књижевност и уметност*, Крагујевац, 97–118.
- Младеновић 2010.** Р. Младеновић, *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије*, Монографије 12, Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић 2013.** Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гаиње*, Монографије 19, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Моисеев 1963.** А. И. Моисеев Термини родства в современном русском языке, *Филологические науки*, № 3, 120–132.
- Моисеев 1968.** А. И. Моисеев, *Наименования лиц по профессии как предмет лингвистического изучения*, *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*, том XXVII, вып. 2, 140–146.
- Моисеева 2006.** С. А. Моисеева, *Глаголы восприятия в западно-романских языках*, Автореф. дис., Научна библиотека дисертација и автореферата *dissercat* <http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ>
- Монастырская 2008.** Е. А. Монастырская, *Лексико-семантические поля ментальности и негативных эмоций гнева, страха и горя в селькупском языке*, Дис. канд. филол. наук. Томск.
- Моросо-Флорес 2012.** А. К. Моросо-Флорес, К вопросу о семантической классификации религиозной лексики французского языка, *Молодой ученый*, №5, 299–303.

- Москова, Радева 1972.** Д. Москова, Л. Радева, Етнографско значење на бугарските роднински назвања, *Първи конгрес на Бълг. историческо дружество*, 2, 243–247.
- Мухиддинова 2011.** Т. Х. Мухиддинова, *Семантико-структурни анализ на именования лиц по професији в таџикском и англиском јазыках*, Автореф. дис., Научна библиотека диссертациј и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semantiko-strukturnyi-analiz-naimenovanii-lits-po-professii-v-tadzhikskom-i-angliiskom-yazyk#ixzz3OE77POQd>
- Мухиддинова 2011а.** Т. Х. Мухиддинова, Термини и терминосистемне особености на именования лиц по професији (на материале таџикског и англиског јазыков), *Вестник Таџикског државног универзитета права, бизнеса и политике*, № 1, 122–127.
- Мушникова 2011.** Е. Н. Мушникова, *Зоометафора в јазыковом картине мира русског и англиског јазыков*, Автореф. дис., Научна библиотека диссертациј и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ>
- Небольсина 2005.** П. А. Небольсина, Јазыкова картина мира: определење поњатија, *XV Эжегодная богословская конференция*, 302–305, Научна библиотека диссертациј и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/nominatsii-cheloveka-kak-otrazhenie-yazykovoi-kartiny-mira#ixzz3wVNN2lkc>
- Недельков 2012.** Ј. Недельков, Тематска лексикографија као сведочанство о културном идентитету, *Филологија и универзитет*, Наука и савремени универзитет 1, Филозофски факултет Ниш, 105–120.
- Нещименко 2012.** Г. П. Нещименко, *Феномен „перескока“ деривационној фазы в ряду проявлений словообразовательной динамики в славянских јазыках*, 215–233. www.ireteslaw.ispan.waw.pl/.../215_pdfsam_
- Нивина 2003.** Е. А. Нивина, *Лексика тематическој групы „человек“ в говорах Тамбовској области*, Автореф. дисс., Научна библиотека диссертациј и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/nominatsii-cheloveka-kak-otrazhenie-yazykovoi-kartiny-mira#ixzz3wfo3rkjz>
- Никитина 2006.** Л. Б. Никитина, *Образ-концепт „homo sapiens“ в русској јазыковом картине мира как объект антропоцентристској семантики*, Автореф. реф., Научна библиотека диссертациј и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/obraz-kontsept-homo-sapiens-v-russkoi-yazykovoi-kartine-mira-kak-obekt-antropotsentristskoi-#ixzz3wldtu3n>

- Никифорова 2014.** О. В. Никифорова, Наименования друга со стороны жениха в свадебном обряде (на Нижегородском материале), *Культура и образование*, URL: <http://vestnik-rzi.ru/2014/12/2633>
- Николаева 2010.** И. Ю. Николаева, Наименования лиц женского пола по профессии, должности в гендерном аспекте, *Вестник Московского государственного областного университета* № 3, Серия „Русская филология“, 94–98.
- Николенко 2012.** О. Ю. Николенко, Лингвистическое изучение феномена родства, *Уральский филологический вестник*, № 3, 215–221.
- Обвинцева 2013.** Н. В. Обвинцева, Лексико-семантическая группа родственных отношений в русском и английском языках как отражение языковой картины мира *Вестник Челябинского государственного университета*, Вып. № 31 (322), 113–115.
- Овезова 1986.** М. Овезова, Фразеологизмы адъективной семантики со значением качества лица, *Русский язык в школе*, № 1. 68–70.
- Овчинникова 2006.** Л. Н. Овчинникова, Диалектная языковая картина мира в социально-культурном аспекте (на примере глагольных метафор русских народных говоров Среднего Урала), *Политическая лингвистика*, № 18, 170–180, Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/dialektnaya-yazykovaya-kartina-mira-v-sotsialno-kulturnom-aspekte-na-primere-glagolnyh-metafor-russkih-narodnyh-govorov-srednego-urala#ixzz3wVpH22Up>
- Оздоева 2007.** Э. Г. Оздоева, *Лексика родства в ингушском языке*, Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам <http://cheloveknauka.com/leksika-rodstva-v-ingushskom-yazyke#ixzz3pC2oeLbh>
- Олпорт 2013.** Г. Олпорт, *Насѣајање*, Magelan press, Београд.
- Откупщиков (1989).** Ю. В. Откупщиков, Балто-славянская ремесленная лексика (названия металлов, металлургия, кузнечное дело), *Славяне: этногенез и этническая история (междисциплинарные исследования)*, 76–105.
- Павлова 2008.** А. В. Павлова, Методы выделения и исследования лексико-семантических полей, *Альманах современной науки и образования*, № 2, Грамота, Тамбов, 152–160.
- Павловић 2010.** А. Павловић, Прилог проучавању економије колониста на Косову и Метохији 1918–1941, *Архив*, Часопис Архива Југославије, 1–2, 99–108.
- Павловић 1939.** М. Павловић, *Говор Сречке Жупе*, СДЗб VIII, Београд.
- Перуничий 1985.** Б. Перуничий, *Писма српских конзула из Пришћине 1890–1900*, Народна кљига, Београд.
- Петровић Савић 2009.** М. Петровић Савић, *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, Монографије 7, Институт за српски језик САНУ, Београд.

- Прћић 1997.** Т. Прћић, *Семантика и прагматика речи*, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Петровић 2004.** С. Петровић, Путеви лексичког позајмљивања: Позајмљенице из албанског у српском призренском говору, *Balkanica XXXIV*, Београд 157–172.
- Петровић 2010.** С. Петровић, Збирка речи из Призрена Димитрија Чемерићића као извор за проучавање језичке и културне интерференције на Косову и Метохији, Међународни тематски зборник Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, књ. 1, *Језик и народна традиција*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 195–206.
- Петровић 2012.** С. Петровић, *Турцизми у српском призренском говору*, Монографије 16, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Петровић Савић 2009.** М. Петровић Савић, *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, Монографије 7, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Петровић Савић 2011.** М. Петровић Савић, *Терминологија родбинских односа насталих склапањем брака (област Рађевина), Дијалекти – дијалекатска књижевност*, Лесковац, 181–189.
- Петровић, Тасовац 2013.** С. Петровић, Т. Тасовац, *Призрен – живој у речима*, Институт за српски језик САНУ, Центар за дигиталне хуманистичке науке, Галерија науке и технике САНУ, Београд.
- Петровић, Тасовац 2013а.** С. Петровић, Т. Тасовац (уредници), *Збирка речи из Призрена Димитрија Чемерићића*. <http://pripis.org>. Београд, Центар за дигиталне хуманистичке науке, Институт за српски језик САНУ, Етнографски институт САНУ, Београд.
- Петровић, Тасовац 2014.** С. Петровић, Т. Тасовац, Збирка речи Димитрија Чемерићића као извор за етнолингвистичка и етнологска истраживања, *Гласник Етнографског института САНУ LXII (2)*, 171–180.
- Пипер 1997.** П. Пипер, *Језик и простор*, XX век, Београд.
- Пипер 2003.** П. Пипер. О проучавањима вербалних асоцијација, *Говор и језик*, Београд, 55–65.
- Пипер 2003а.** П. Пипер, Асоцијативни речници словенских језика и етнокултурни стереотипи, *Славистика*, књ. VII, 22–32.
- Пипер 2004.** П. Пипер, Називи језика у мрежи вербалних асоцијација, *Српски између великих и малих језика* (ур. П. Пипер), Београдска књига, Београд, 142–151.
- Пирко 2006.** В. В. Пирко, Семантичко поле как системное объединение просторечных единиц (анализ фрагмента семантичког поля „Внешний облик человека“ в просторечии Приамурья), *Электронный научный журнал Исследовано в России*, http://www.info.jinr.ru/invest_in_Russia.html

- Пичугин, Гольцова 2012.** Ю. В. Пичугин, Т. А. Гольцова, *Военная номенклатурная терминология немецкого языка*, IV Международная студенческая электронная научная конференция, gae.ru/forum2012/pdf/0902.pdf
- Подьякова 2013.** Т. Д. Подьякова, Семантика статусных номинаций как объект интерпретации, *Вестник Челябинского государственного университета*, № 14 (305), 55–57.
- Попова 2007.** Людмила Викторовна Попова, *Русская юридическая терминология XVIII века в структурно-семантическом и лингвокультурологическом аспектах*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/russkaya-yuridicheskaya-terminologiya-xviii-veka-v-strukturno-semanticheskom-i-lingvokulturo#ixzz3wmPojKfR>
- Попова, Головин 2012.** Л. Г. Попова, А. С. Головин, О степени изученности лингвокультурного концепта „родство“ в современном языкознании, *Вестник бурятского государственного университета*, № 11, 98–100.
- Попова, Стернин 1999.** З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях*, Воронеж.
- Попова, Стернин 2002.** З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Язык и национальное сознание*. Вопросы теории и методологии, Воронеж.
- Попова, Стернин 2007.** З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Семантико-когнитивный анализ языка*, Издательство „Истоки“, Воронеж.
- Поповић 1991.** Љ. Поповић, О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору, *Зборник Мајице српске за славистику*, XVI, Нови Сад, 149–154.
- Поповић 2004.** Љ. Поповић, Језичка слика стварности Украјинаца и Срба са компаративног аспекта когнитивне анализе, *Славистика*, књ. VIII, 290–304.
- Првуловић 2008.** Б. Првуловић, *Лексика сџарих занайџа*, Занатска комора Ниш.
- Прохоров 2009.** Ю. Е. Прохоров, *В поисках концепта*, Наука, Москва.
- Проценко 2012.** И. Ю. Проценко, Особенности лексико-семантической группы „ребенок“ в испанском и украинском языках, *Cuadernos derusística espayola*, 8, 137–148.
- Пушкарева 2006.** И. А. Пушкарева, *Экономическая терминосистема как метаязык описания мир-системы (на материале английского и русского языков)*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/ekonomicheskaya-terminosistema-kak-metayazyk-opisaniya-mir-sistemy-na-materiale-angliiskogo#ixzz3wmPJb2A1>

- Радић 2001.** П. Радић, *Турски суфикси у српском језику са осврћом на сјање у македонском и бугарском*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- РБЕ.** *Тълковен речник на българския език*, talkoven.onlinerechnik.com/
- Ристић (2013).** Г. Ристић, *Соматизми у немачкој и српској фразеологији (контрастивна исцраживања)*, Докторска дисертација.
- Реметић 1996.** С. Реметић, *Српски призренски говор I*, СДЗБ, XLII, 1996.
- Ристић 1996.** С. Ристић, Типови експресивне лексике у савременом српском језику, *Јужнословенски филолог*, 52, 57–78.
- Ристић 1997.** С. Ристић, Лексичка семантика експресивних глагола у савременом српском језику, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, 40, 167–176.
- Ристић, Радић-Дугоњић 1999.** С. Ристић, М. Радић Дугоњић. *Реч. Смисао. Сазнање*, Филолошки факултет, Београд.
- Ристић 2004.** С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Монографије 1, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Ристић 2006.** С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 3, Београд.
- Ристић 2006а.** С. Ристић, Глаголи говорења у функцији метајезичких модификатора, *Наш језик*, 37, 15–24.
- Ристић 2007.** С. Ристић, Глаголи говорења у функцији локутивних карактеризатора говорног поступка, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, 50, 793–805.
- Ристић 2012.** Концепт ДОМА у религијском дискурсу, *Теолингвистичка исцраживања српског и других словенских језика*, Београд.
- Ристић, Лазич Коњик 2012а.** С. Ристић, И. Лазич Коњик, *Дом у српском језику*, Пројекат Растко, Словенска етнолингвистика, <http://www.rastko.rs/projekti/etnoling/delo/14705>
- Ристић 2013.** С. Ристић, Стереотип ДОМОВИНЕ у заједничкој концептосфери појмова ДОМА и МАЈКЕ (елементи језичке слике света у тезаурусном речнику савременог српског језика), *Зборник Мајице српске за славистику*, св. 83.
- РМС.** *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- Романова 2012.** М. М. Романова, Лексические средства эмоциональной оценки характера человека в марийском языке, *ФЭН-НАУКА*, № 8, 47–55.
- Ростова, Трезубова 1996.** А. Н. Ростова, Т. В. Трезубова, Оценочные наименования человека в ценностной картине мира, *Современные проблемы гуманитарных дисциплин: Сб. статей молодых ученых Кузбасса*, Вып. II, Кемерово, 159–161.
- Рот 2010.** Н. Рот, *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике, Београд.

- РРД.** *Речник на родопските думи*, www.napenalki.com/glossary.html
- РСАНУ.** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ – ИСЈ, књ. I–XIX.
- Русинова 1976.** М. Русинова, Термини за брачно родство в българския език, *Аспирантски сборник*, 3, Търново, 178–187.
- Рябчикова 2002.** З. С. Рябчикова, *Соматическая лексика хантыйского языка*, Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/somaticheskaya-leksika-khantyiskogo-yazyuka-0#ixzz3wgB9AOhG>
- Салимьянова 2011.** И. В. Салимьянова, *Образ пожилого человека в русской языковой картине мира*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/obraz-pozhilogo-cheloveka-v-russkoi-yazykovoi-kartine-mira#ixzz31ISYVjR6>
- Сапрыкина 2005.** В. И. Сапрыкина, *Национальная специфика языкового отражения концепта в художественной картине мира: На материале вербализации концепта «музыка» в русской и немецкой поэзии XIX–XX в. в.* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/natsionalnaya-spetsifika-yazykovogo-otrazheniya-kontsept-a-v-khudozhestvennoi-kartine-mira-na#ixzz3TPmsOjvI>
- Самойлова 2007.** Г. С. Самойлова, Проблемы языковой картины мира в научных исследованиях студентов Нижегородского государственного педагогического университета, *Проблемы картины мира на современном этапе*, Сборник статей по материалам Всероссийской научной конференции молодых ученых, Нижний Новгород, 281–286.
- Сафаров 2011.** Р. Т. Сафаров, Синонимия и вариативность в военной лексике татарского языка, *Вестник Челябинского государственного университета*, 10, 127–129.
- Сафаров 2012.** Р. Т. Сафаров, *Военная лексика в татарском языке*, Автореф. дис. канд. филол. Наук, Казань.
- Седойкина 2011.** Ю. В. Седойкина, *Наименования лиц в брянских говорах*, *Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика*, №2, 114–117.
- Семейн, Тарасова 2005.** Л. Ю. Семейн, И. А. Тарасова, *Когнитивные аспекты лингвокультурологии*, Омск.
- Сергеева 2007.** Е. В. Сергеева, Лексическая экспликация концепта „религия“ в русском языке, *Политическая лингвистика*, Вып. (2) 22, Екатеринбург, 151–165.
- Серебренников 1988.** Б. А. Серебренников, *Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление*, Наука, Москва.
- Серёгина 2007.** М. А. Серёгина, *Понятие языковой картины мира в когнитивной лингвистике: аспекты и виды*, Автореф. дисс., Ростов.

- СДР 1.** *Семантичко-деривациони речник*, св. 1: Човек – делови тела, ред. Д. Гортон-Премк, В. Васић, Љ. Недельков, Филозофски факултет, Нови Сад, 2003.
- СДР 2.** *Семантичко-деривациони речник*, св. 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство, ред. Д. Гортон-Премк, В. Васић, Љ. Недельков, Филозофски факултет, Нови Сад, 2006.
- Сираева 2013.** Р. Т. Сираева, Характеристика лексико-семантичког поља менталне способности човека (на примеру ЛСП „Интеллект“), *СЛАВУТА*, Вип. №7. <http://slavutajournal.com.ua/archiv-nomeriv/slavuta-vipusk-7-2013/>
- Сироткина 2008.** Т. А. Сироткина, *Категорија етничности* и локална слика света, *Вестник Челябинског државног универзитета*, № 12, 116–120.
- Сироткина 2009.** Т. А. Сироткина, Регионални етнонимикон као полевна структура, *Вестник Пермског универзитета*, Вип. 4, 33–38.
- Сироткина 2012.** Т. А. Сироткина, *Језикова репрезентација категорије етничности у руској лингвокултури* (на материјалу етнонима Пермског краја), Автореф. дис., Научна библиотека дисертација и автореферата *disserCat* <http://www.dissercat.com/content/yazykovaya-representatsiya-kategorii-etnichnosti-v-russkoi-lingvokulture-na-materiale-etnoni#ixzz3wlvnOB00>
- Сироткина 2013.** Т. А. Сироткина, Лексика занатства и занатства у „словару руских говора јужног прикамја“, *Вестник Челябинског државног универзитета*. № 31, Филологија. Искусствоведение. Вип. 84, 131–133.
- Смирнова 2012.** Т. А. Смирнова, Језикова слика света као културноспецифично појам у лингвистици, *Учене записке Тавричког националног универзитета В. И. Вернадског*. Серија Филологија. Социјалне комуникације, Том 25 (64), № 1, Част 1, 425–428.
- СМР 1970.** Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Нолит, Београд.
- Смыслова 2007.** С. Л. Смыслова, *Концепт „учитељ“ у руском педагошком дискурсу рубежа XIX–XX векова*, Автореф. дис., Научна библиотека дисертација и автореферата *disserCat* <http://www.dissercat.com/content/kontsept-uchitel-v-russkom-pedagogicheskom-diskurse-rubezha-xix-xx-vekov#ixzz3TDW1J5Hr>
- Соколова, Гурина 2010.** Е. Е. Г. Соколова, Р. В. Гурина, О односу језичке и научне слике света, *Знание. Понимание. Умение*, № 3, 83–88.

- Соловар, Молданова 2011.** В. Н Соловар, Е. С. Молданова, Номинации человека по внутренним параметрам (на материале казымского диалекта хантыйского языка), *Вестник угроведения*, № 3 (6), 33–37.
- Солодуб 1985.** Ю. П. Солодуб, *Русская фразеология как объект сопоставительного структурно-типологического исследования (на материале фразеологизмов со значением качественной оценки лица)*, Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/strukturno-tipologicheskii-podkhod-k-sopostavitelnomu-issledovaniyu-frazeologii#ixzz3wvtUd9XQ>
- Стевановић 1950.** Ђаковачки говор, *СДЗб XI*, Београд.
- Степанов 1997.** Ю. С. Степанов, *Константы. Словарь русской культуры. Опыт, исследования*, Языки русской культуры, Москва.
- Стефановић 2004.** М. Стефановић, Граматика у асоцијативним речницима руског и српског језика, *Славистиџика*, књ. VIII, 128–139.
- Стефановић, Пипер, Драгићевић 2005.** М. Стефановић, П. Припер, Р. Драгићевић, *Асоцијативни речник српског језика*, Београдска књига, Београд.
- Стоевска Денчова 2009.** Е. Стоевска Денчова, За именувањето на роднинските односи во македонските дијалекти од словенски и балканистички аспект, *Македонски јазик*, LX, 183–193.
- Стојановић 2010.** Р. Стојановић, Црнотравски речник, *СДЗб*, LVII, Београд.
- Сулейменова 1989.** Э. Д. Сулейменова, *Понятие смысла в современной лингвистике*, Алма-Ата.
- Сычугова 1995.** Л. П. Сычугова, Номинация лиц в словообразовательном и семантическом аспектах, *Семантика. Функционирование. Текст: межвузовск. сб-к науч. трудов; отв. ред. д-р филол. наук проф. В.И. Чернов*. Киров: Изд-во КГПИ, 50–58.
- Таратынова 2007.** Н. Ю. Таратынова, *Лексика свадебного обряда: по материалам псковских говоров*, Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-svadebnogo-obryada-po-materialam-pskovskikh-govorov#ixzz3iaO4dPE9>
- Телия 1996.** В. Н. Телия, *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*, Языки русской культуры, Москва.
- Терехова 2002.** Н. В. Терехова, *Семантико-функциональный анализ имен прилагательных со значением „характер человека в современном русском языке“*, Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semantiko-funktsionalnyi-analiz-imen-prilagatelnykh-so-znacheniem-kharakter-cheloveka-v-sovr#ixzz3wllP3GqS>

- Тищенко 2013.** Т. Тищенко, Номинация участников свадебного обряда в восточноподольских говорах украинского языка, *IV Селищевские чтения*, Елец, 58–67.
- Толстој 1995.** Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Просвета, Ниш.
- Толстая 2009.** С. М. Толстая, Стереотип и картина мира, *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология. Материалы международной научной конференции*, Екатеринбург, 262–264.
- Толстая 2009а.** С. М. Толстая, Категория родства в этнолингвистической перспективе, *Категория родства в языке и культуре*, 7–22.
- Требјашанин 2009.** Ж. Требјашанин, *Представи о дејствију српској култури*, www.ask.rs, preuzeto 16. 7. 2015.
- Требјашанин, Лаловић 2011.** Ж. Требјашанин, З. Лаловић, *Појединац у групи*, Завод за уџбенике и наставна средства, Подгорица.
- Трофимова 1999.** У. М. Трофимова, *Опыт когнитивного экспериментально-теоретического анализа тематической группы „Части человеческого тела“: (На материале рус. и кит. яз): Автореф. дис.*, Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-tematicheskoi-gruppy-chelovek-v-govorakh-tambovskoi-oblasti#ixzz3wvb5QG7C>
- Трубачев 1959.** О. Н. Трубачев, *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва.
- Трубачев 1966.** О. Н. Трубачев, *Ремесленная терминология в славянских языках: этимология и опыт групповой реконструкции*, Наука, Москва.
- Труфанова 2006.** Н. О. Труфанова, *Проблема номинации лиц в финансово-экономической терминологии (на материале русского и английского языков)*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/problema-nominatsii-lic-v-finansovo-ekonomicheskoi-terminologii-na-materiale-russkogo-i-ang#ixzz3wmOmKyCZ>
- Туганова 2006.** С. В. Туганова, *Некоторые лексические особенности названий частей тела (на материале суеверных примет антропологической направленности)* http://www.kls.ksu.ru/boduen/bodart_3.php?id=9&num=64000000
- Туйгунов 2012.** Н. Х. Туйгунов, *Сопоставительный анализ лексики, обозначающей части тела в таджикском и английском языках*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/sopostavitelnyi-analiz-leksikioboznachayushchei-chasti-tela-v-tadzhikskom-i-angliiskom-yazy#ixzz2vpeKmQYq>
- Ђорић 1982.** Б. Ђорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Филошки факултет, Београд.

- Ђорић 2008.** Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд.
- Убийко 1998.** В. И. Убийко *Концептосфера внутреннего мира человека в русском языке: Функционально-когнитивный словарь*, Башкир. ун-т., Уфа.
- Узенева 2003.** Е. С. Узенева, *Персонаж „невеста“ в сценарии в болгарской свадьбе, Словянское и балканское языкознание. Человек в пространстве Балкан. Поведенческие сценарии и культурные роли*, Москва.
- Узенева 2010.** Е. С. Узенева, *Терминология болгарского свадебного обряда в этнолингвистическом освещении*, Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/terminologiya-bolgarskogo-vadebnogo-obryada-v-etnolingvisticheskom-osveshchenii#ixzz3iaOa0IFa>
- Урманчеева 2003.** И. С. Урманчеева, *Экспрессивы со значением лица в говорах Вологодской области*, Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/ekspressivu-so-znacheniem-litsa-v-govorakh-vologodskoi-oblasti#ixzz2znA4iu9c>
- Фаткуллина, Сулейманова 2011.** Ф. Г. Фаткуллина, А. К. Сулейманова, *Языковая картина мира как способ концептуализации действительности*, *Вестник БашГУ* – Т. 16, № 3(1), 1002–1005.
- Фасмер 1986.** М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Тома I–IV, Прогрес, Москва.
- Цвијић 1987.** Ј. Цвијић, *Балканско јолуосѝрво и јужнословенске земље. Основи анѝројологије*, Сабрана дела, књ. 2, Београд.
- Чайкина 1995.** Ю. И. Чайкина *Семантика экспрессивов со значением личностной характеристики в лексико-семантической системе говора, Севернорусские говоры*, Вып. 6, 43–49.
- Чаусидис 2010.** Н. Чаусидис, *Мати хлеба. Женски аспекти наѝви, пеѝи и црепуље у словенском фолклору, у релацији с праисторијским традицијама, Традиционална есѝейѝска кулѝура. Хлеб*, Ниш, 131–167.
- Чеканова 2008.** С. А. Чеканова, *Семантическое поле „профессия“ в картине мира носителя языка :на материале русского и английского языка*, Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semanticheskoe-pole-professiya-v-kartine-mira-nositelya-yazyka-na-materiale-russkogo-iangli#ixzz3OE3cVMdT>
- Чемериќић 2003.** М. Чемериќић, *Призрен и околина 1019–1941*, I, II, III, Прво слово, Београд.
- Чепелова 2009.** Т. П. Чепелова, *История возникновения понятия „языковая картина мира“, его развитие, Молодой ученый*, №5. 119–122.

- Чесноков 1989.** В. П. Чесноков, О двух картинах мира – статической и динамической, *Известия СКНЦ ВШ, Общественные науки*, №3, Ростов, 63–69.
- Чигашева 2002.** М. А. Чигашева, Семантическое поле как метод изучения лексики, Проблемы прикладной лингвистики: *Сборник материалов Всероссийского семинара*, 266–268.
- Чигашева 2002а.** М. А. Чигашева, Онтология наименования воинских званий и должностей в русском и немецком языках, *Сборник научных трудов филиала*, Ульяновск, 55–61.
- Чигашева 2003.** М. А. Чигашева, *Семантическое поле воинских званий в русском и немецком языках*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и автореферато disserCat <http://www.dissercat.com/content/semanticheskoe-pole-voinskikh-zvanii-v-russkom-i-nemetskom-yazykakh#ixzz3QCANsrA9>
- Чижова 2011.** М. Е. Чижова, Языковая картина мира как одно из основных понятий в современной когнитивной лингвистике, *Известия Саратовского университета, Серия Филология. Журналистика*, № 4, том 11, Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-odno-iz-osnovnyh-ponyatiy-v-sovremennoy-kognitivnoy-lingvistike#ixzz3wUe1edLg>
- Чугаев 2008.** Д. Б. Чугаев, *Лексика русских предсвадебных обрядов*, Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам <http://cheloveknauka.com/leksika-russkih-predsvadebnyh-obryadov#ixzz3iaPwYBQb>
- Шафиков 1999.** Сагит Гайлиевич Шафиков, *Теория семантического поля и компонентной семантики. его единицы*, Учебное пособие, Уфа.
- Шейна 2010.** И. М. Шейна, Лексико-семантическое поле как универсальный способ организации языкового опыта, *Вестник Московского государственного областного университета*, Серия: Русская филология, № 2, 69–72.
- Шерина 2010.** Е. А. Шерина, *Национально-культурная специфика образной лексики русского языка (на материале собственно образных слов, характеризующих человека)*, Автореф. дис., sun.tsu.ru/mminfo/2010/.../000395075.pdf
- Шмелев 2002.** А. Д. Шмелев, *Русская языковая модель мира: материалы к словарю*, Языки русской культуры, Москва.
- Шмелева 2010.** О. Ю. Шмелева, Прототипическая организация терминосистемы (на материале номинаций в финансово-экономической сфере), *Известия Санкт-петербургского университета экономики и финансов*, № 5, 80–84.
- Шпильная 2010.** Н. Н. Шпильная, *Языковая картина мира в структуре речемыслительной деятельности русской языковой личности: на мате-*

- риале сочинений по картине В. А. Серова „Девочка с персиками“*, Докт. дис., Кемерово.
- Штасни 2004.** Nomina agentis и nomina attributiva у Речнику српскохрватског књижевног језика, *Прилози њроучавању језика*, 30–32, 2004, 285–295.
- Штасни 2007.** Г. Штасни, Атрибутивне именице (nomina attributiva) у српском језику, *Српски језик* 12/1–2, 469–483.
- Штасни 2011.** Г. Штасни, Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, 54, 167–180.
- Штасни 2013.** Г. Штасни, *Речи о човеку (Номинација човека у српском језику)*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Шулякина 2012.** Ю. С. Шулякина, Семантичко поле „Отрицательные черты характера человека“ (на материале говорів Ивановској области), *Ярославский педагогический*, № 4 – Том I, 207–210.
- Шайхуллин 2012.** Т. А. Шайхуллин, *Русские и арабские поремии с компонентом-наименованием родственных отношений: концептуально-семантический и этнокультурный аспекты*, Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/russkie-i-arabskie-pareмии-s-komponentom-naimenovaniem-rodstvennykh-otnoshenii-kontseptualno#ixzz3pCJTwxN6>
- Щепина 1984.** Т. С. Семантичке особенноти прилагателних, карактеризујућих интелект, *Русский язык в школе*, № 5, 73–77.
- Юдина 2014.** Т. М. Юдина, *Структурные типы и системные отношения терминов в ЛСГ „названия лиц по профессии“ в горнозаводской терминологии начала XVIII века*, <http://www.km.ru/referats/336272-strukturnye-tipy-i-sistemnye-otnosheniya-terminov-v-lsg-%C2%ABnazv>
- Юрина 1995.** Е. А. Юрина, Ассоциативно-образные характеристики человека: на материале морфологически мотивированных существительных, прилагательных и глаголов, *Культура Отечества: прошлое, настоящее, будущее*, Вып. 4, Томск, 1995, 91–96.
- Яковлева 1996.** Е. С. Яковлева, К описанию русской языковой картины мира, *Русский язык за рубежом*, № 1-2-3, 47–56.
- Ян 2011.** Л. Ян, Объем и содержание лексико-семантической группы наименований профессий как основа учебной организации лексики в курсе рки для китайских студентов, *Мир науки, культуры, образования*, № 2, 154–156.
- Ян 2012.** Л. Ян, *Лингвокультурологический подход к обучению лексике китайских студентов-филологов (на материале лексико-семантической группы наименований лиц по профессии)*, Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat>.

com/content/lingvokulturologicheski-podkhod-k-obucheniyu-leksike-kitaiskikh-studentov-filologov-na-mate#ixzz3ODxG6cPl

***

- Alaupović Gjeldum 1999.** D. Alaupović Gjeldum, Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX stoljeća do Drugog svjetskog rata, *Ethnologica dalmatica* Vol. 8, Split, 149–168.
- Belaj 2008.** B. Belaj, Jezik, prostor i konceptualizacija shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet Osijek.
- Blagus Bartolec 2009.** G. Blagus Bartolec, Leksičke funkcije kao pokazatelji značenjskih odnosa u kolokacijskim svezama hrvatskog jezika, *Rasprave*, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Vol. 34, No 1, Zagreb.
- Gluhak 1993.** A. Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb.
- Gorunović 2009.** G. Gorunović, Strukturalno-antropološka teorija srodstva Kloda Levi-Strosa, *Antropologija* 7, 17–30.
- Hrnjica 2003.** S. Hrnjica, *Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti*, Naučna knjiga, Beograd.
- Ivić 2001.** M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, I, II, Beograd.
- Jusuf 1987.** S. Jusuf *Prizrenski turski govor*, Jedinstvo, Priština.
- Kurdić 2006.** Š. Kurdić, *Kultura ponašanja prema komšijama, pri gostoprimstvu, putovanju i ekonomskom poslovanju*, El-Kelimeh, Novi Pazar.
- Marinić, Pučić 2011.** D. Marinić, T. Pučić, Odnos faktora ličnosti i nekih dinamičkih osobina kognitivnog sustava, *Život i škola*, br. 26, 114–133.
- Parsons 1969.** T. Parsons, E. Shils, K. D. Naegele, *Teorije o društvu*. Prva knjiga, Vuk Karadžić, Beograd.
- Pranjковиć 2007.** I. Pranjковиć, Glagoli govorenja i njihove dopune, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 71–72, 133–141.
- RJAZU.** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, JAZU, 1880–1976.
- Rot 1994.** N. Rot, *Psihologija ličnosti*, Zavod za udžbenike, Beograd.
- Skok I–IV.** P. Skok, *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1971–1974.
- Staničić 2007.** Ž. Staničić, Re(de)konstrukcija Parsonsovog koncepta uloge bolesnika u postmodernom društvu, *Rev. soc. polit.*, god. 14, br. 3–4, Zagreb, 313–326
- Škaljić 1966.** A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.
- Štrbac 2009.** G. Štrbac, Semantička koherentnost glagola govorenja i njihovih dopuna u srpskom jeziku, *Riječ, časopis za slavensku filologiju*, 15/2, 137–150.

Tanja Milosavljević

A Lexicon of the Serbian Speech of Prizren

Summary

The dialectical linguistic image of the world, realized in the main dialect language system, that is, the dialect characteristics functions within the framework of the national linguistic image of the world and represents a model of the naïve, traditional and unique understanding of the objective reality of a community. The specific nature of the understanding of reality manifested in the main dialect language system is most adequately verbalized in the lexicon and semantic structure of the dialectal lexicon. A dialect dictionary represents an authentic encyclopedia of the material and spiritual culture of a nation, since it is in the national words that we find the deepest and most completely expressed history of a national culture and the reflection of the national character. These factors are used to credibly complement the linguistic image of the world of a particular nation.

The dialectical image of the world in this dissertation is represented by the lexicon of the Serbian speech of Prizren, taken from the *Zbirka reči iz Prizrena* (A Collection of Words from Prizren) compiled by Dimitrije Čemerkić, which makes up the basic lexical corpus for description of the lexical-semantic system of the Serbian speech of Prizren. The basic aim is the reconstruction of the linguistic image of the world of the Prizren community from the end of the 19th and first half of the 20th century.

The anthropocentric nature of the linguistic image of the world has led to a methodological approach to the study of the Prizren lexicon, especially of the segment which is associatively and semantically related to man. The understanding of the concept of *man* from a lexical-semantic standpoint is highly compels and is mostly based on the theories of cognitive linguistics: conceptualization, the theory of semantic fields, prototype theory, etc. The analysis of the lexical units which characterize humans from the aspect of the physical, psychological and social require the pluralist approach.

The structure of the dissertation is marked by the internal organization of linguistic elements and their paradigmatic relations. The main part of the dissertation

entitled *A Lexicon of the Serbian Speech of Prizren* represents a lexical-semantic analysis of the associative field of *man*. The paradigmatic part of the associative field of *man* is made up of linguistic elements unified in an invariant semantic sign 'man'. The category schema 'human characteristics' integrates the nominal, qualifying and agentive corpus of lexemes whose referent man. The associative field based on the differential higher rank schemas has been divided into three lexical-semantic fields: *the physical characteristics of man*, *the psychological characteristics of man* (the lexical-semantic sub-fields of *temperament*, *character*, *abilities*) and *the social characteristics of man*. Each field represents an individual structure within the dissertation. The integral-differential semantic components within the filed function as a hyper-schema which incorporates elements into more narrow hierarchically organized paradigmatic groups - (subfields, lexical-semantic groups, lexical-semantic micro groups and micro rows). The method of reconstruction of the Prizren man from the end of the 19th and beginning of the 20th century using semantic fields and their subsystems represents a hierarchical principle of the organization of the dialectical lexical-semantic system and the input of the extra linguistic factors in the classification model of the lexicon using the arch schema 'man'.

The concept of man is the most differentiated in relation to the other cultural constants, since it is characterized and marked by numerous parameters, which further complicates the lexical-semantic paradigm. The bipolar principle leads to a dichotomous, symmetric nomination (male – female, positive – negative), while the poly-attributes lead to lexical variability and the formation of synonymy rows (contact synonyms, expressives, metaphor). The Prizren linguistic image of man is built out of verbal means which both at the external and internal level actualize authentic linguistic and extra linguistic elements characteristic for the given area and the particular epoch. Words which characterize man represent the essential elements used to reconstruct the way of life and model of understanding the world in a particular society.

Key words: the Serbian speech of Prizren, lexical-semantic analysis, the associative field of man, the linguistic image of the world.